

ԱՐՄԵՆ ՃԱԿԱՐԾԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ԵՐԳԻՃԱԿԱՆ
ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐ
ԵՎ
ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
(ԱՆԵԿԴՈՏՆԵՐ)

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

ARMEN SHAVARSH SARGSYAN

MICRO-MONIATURES
AND HUMOROUS STORIES – ANECDOTES

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

САРКИСЯН АРМЕН ШАВАРШОВИЧ

АРМЯНСКИЕ НАРОДНЫЕ МИКРОМИНИАТЮРЫ
И ЮМОРИСТИЧЕСКИЕ ИСТОРИИ – АНЕКДОТЫ

PUBLISHING HOUSE IAE
YEREVAN 2020

ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ
ЕРЕВАН 2020

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՐՄԵՆ ՃԱՎԱՐԾԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ԵՐԳԻՃԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐ
ԵՎ ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
(ԱՆԵԿԴՈՏՆԵՐ)

ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ
2020

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

ՀԱԻ հրատարակչության խմբագրական խորհուրդ՝
Պավել Ավերիսյան (գլխավոր խմբագիր),
*Լևոն Արրահանյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան,
Տորք Դակալյան, Թամար Հայրապետյան, Սուրեն Հորոսյան,
Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան*

Խմբագիր՝ *Անահիտ Կարապետի Խանունյան-Սարգսյան*

Սարգսյան Ա. Շ.

Ս 259 Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներ և գվարճախոսություններ (անեկդոտներ) /Ա. Շ. Սարգսյան: Խմբ.՝ Ա. Կ. Խանունյան-Սարգսյան. – Եր.: ՀԱԻ հրատ., 2020, 512 էջ:

Վիպական բանահյուսության ամենասիրված ու մասսայականություն վայելող տեսակի՝ ժողովրդական մանրապատումների և գվարճախոսությունների (անեկդոտների) մասին սույն աշխատանքը հայ բանագիտության բնագավառում կատարված առաջին համապարփակ հետազոտությունն է:

Հայկական անեկդոտների ամենաբազմազան թեմատիկ դրսևորումներում գրական արևելահայերենի, արևմտահայերենի, ինչպես նաև տարատեսակ բարբառների բառազանձի հենքի վրա անսպասելի զավեշտի դրսևորման զանազան միջոցների և հնարանքների կիրառություններով էլ ավելի է արժևորվում թե՛ դրանց պատմաճանաչողական, փաստավավերագրական արժեքը, թե՛ հայերենի տարբեր շերտերի խաղացած որոշիչ դերը ժողովրդական երգիծանքում:

Գիրքը օգտակար կարող է լինել ոչ միայն բանագետներին, գրականագետներին, լեզվաբաններին, մշակութաբաններին և ուսանողությանը, այլև ընթերցող լայն շրջանակներին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	7
ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ	
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ԱՆԵԿԿՈՏՆԵՐԸ) ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԺԱՆՐԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	15
1.1. Գրառման, հրատարակման և ուսումնասիրման պատմությունը	15
1.2. Ժողովրդական և գիտական եզրույթները	46
1.3. Կապը բանահյուսության տեսակների հետ	67
1.4. Կառուցվածքային առանձնահատկությունները	102
1.5. Գոյատևմանն ու մասսայականությանը նպաստող գործոնները	108
ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ	
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՄԱՏԻԿ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ	113
2.1. Հարսանեկան ծիսակարգը	114
2.2. Թաղման ծիսակարգը	124
2.3. Հայոց ցեղասպանությունը	142
2.4. Պանդխտությունը (արտագնա աշխատանքը)	154
2.5. Լեզվական ուժացման և ազգապահպանության խնդիրները	171
2.6. Խորհրդային Հայաստանը	182
2.7. Ներգաղթը և արտագաղթը	191
2.8. Ղարաբաղյան շարժումը	197
2.9. 1988-ի Սպիտակի երկրաշարժը	208
2.10. Ղարաբաղյան պատերազմը	215
2.11. Նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը	221
2.12. Խելապակասության թեման	228
2.13. Մանկական զվարճախոսություններ	233
ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ	
ԶԱՎԵՃՏԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ	252
3.1. Արտասանական իրողությունները	252
3.2. Արևելահայերենի, արևմտահայերենի և բարբառների բառապաշարը	263
3.3. Անձնանունը և տեղանունը	273
3.4. Վերամբարձ ոճը, գրաբար, գրական ու ժողովրդական բառերի և արտահայտությունների ոչ տեղին կիրառությունը	287
3.5. Բառ-բառակապակցությունների թարսուշիտակ գործածությունը	291
3.6. Ժարգոնային արտահայտությունը և բամբառակ խոսքը	294

3.7.	Հայերենի և օտար լեզուների փոխհարաբերությունը	296
3.8.	Ժողովրդական դարձվածքը և արտահայտությունը	305
3.9.	Համանունային և հարանունային դրսևորումները	311
3.10.	Ուղիղ և փոխաբերական իմաստները	317
3.11.	Բառակազմական դրսևորումները և լեզվաբանական եզրույթները	318
3.12.	Պատկերավորման միջոցները	325
3.13.	Անսպասելի ծիծաղի դրսևորման այլ միջոցները	334
	ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ	
	ՀԱՅ ԵՎ ՕՏԱՐԱԶԳԻ ՉՎԱՐՃԱԽՈՍՆԵՐԸ	348
4.1.	Հայոց մեջ կենցաղավարող զվարճախոսները, նրանց ամնչվող անեկդոտների գրառման, հրատարակման և ուսումնասիրման պատմությունը	348
4.2.	Արևելքի զվարճախոս Նասրեդինը հայկական գրառումներում	356
4.3.	Հայկական անեկդոտների հերոս-զվարճախոսների կերպարային ամանձնահատկությունները	365
	ԱՄՓՈՓՈՒՄ	379
	РЕЗЮМЕ	387
	SUMMARY	391
	ՀԵՏԱՉՈՏՈՒԹՅԱՆ ԳԼՈՒԽՆԵՐԻ ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐԸ	395
	Հավելված 1	395
	Հավելված 2	409
	Հավելված 3	439
	Հավելված 4 ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԾ ԱՆԵԿԴՈՏՆԵՐՆ ԸՍՏ ՏԵՂԱՎԱՅՐԵՐԻ	475
	ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐԸ	492
	ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿԸ	493

Նվիրում եմ որդուս՝
Սարգիս (Շավարշ) Սարգսյանի հիշատակին

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Պետք է գրի առնել ու ապագա սերունդների համար պահել անեկդոտները: Ո՛չ մի վեպ, ո՛չ մի պատմվածք չեն պահի ժամանակի ինչ-ինչ կողմերն այնպիսի պրոյոյամբ, ինչպես անեկդոտները:

Վահան Թոթովենց

Գեղարվեստական գրականության մեջ հումորով, ծաղր ու ծիծաղով կյանքի դոները բացելը և ընթերցողին անկաշկանդ ներս տանելը հեշտ գործ չէ: Իսկ փոքր կառուցվածքում ծիծաղի վարակիչ լեզվով մարդկությանը հուզող խնդիրներին հաղորդակից դարձնելը միշտ էլ ամենադժվարն է եղել, ավելին՝ շատ ու շատ գրողների համար՝ անհասանելի: Դա հաստատվում է նաև թե՛ հայ, թե՛ համաշխարհային գրականության մեջ երգիծաբանների սակավաթիվ լինելու փաստով:

Ժողովուրդը հազարամյակների ընթացքում բյուրեղացրած իր պատկերավոր խոսքով, փոքրածավալ բանարվեստի ստեղծագործություններում տարատեսակ միջոցների և հնարանքների օգտագործմամբ ինքնաբերական ծիծաղ առաջացնելու կենսափորձով խոսքարվեստի նվիրյալներին ուսուցանում է դրանցից օգտվելու գաղտնիքներն ու կիրառության բանալին:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներն ու գվարճախոսությունները՝ անեկդոտները¹, լինելով բանահյուսության ամենամասսայական, կենսունակ ու սիրված տեսակներից, այնուամենայնիվ առ այսօր համակողմանի չեն ուսումնասիրվել:

1 Ժողովրդական երգիծական մանրապատումներն ու գվարճախոսությունները տարանջատել ենք՝ երգիծական մանրապատումի համար հիմք ընդունելով նրա ծավալուն կամ կարճատև դիպաշար (սյուժե) ունենալու հատկանիշը, գվարճախոսության համար՝ անդիպաշար հանգամանքը: 19-րդ դարի երկրորդ կեսից շրջանառության մեջ մտած «անեկդոտ» եզրույթն օգտագործվում է թե՛ առաջին, թե՛ երկրորդ խմբի նմուշների համար:

Սույն հետազոտության մեջ առաջին անգամ փորձ է արվում վիպական բանահյուսության այս տեսակն առանձնացնել ժողովրդական երգիծանքի մյուս դրսևորումներից, հակիրճ ներկայացնել հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը նրա անցած ուղին, գոյատևման նախապայմաններն ու մասսայականության դրդապատճառները, մարդկությանը հուզող խնդիրներին կարճաժամ կառուցվածքում տարատեսակ միջոցների և հնարանքների օգտագործմամբ ինքնաբերական ծիծաղ առաջացնելու բացառիկ հնարավորությունները՝ պատմական Հայաստանի ու նրան հարակից տարածքներում հայերենի տարբեր շերտերի կիրառություններով արժևորելով դրանց ազգային առանձնահատկություններն ու անգնահատելի դերը հայ ժողովրդի կյանքում, մտերմիկ հումորով, երբեմն էլ սպանիչ ծաղրով վերահաստատելով դժվարությունները ծիծաղով հաղթահարելու ժողովրդական կենսափիլիսոփայությունը:

Զերծ մնալով անեկդոտների և դրանցում արտացոլված համամարդկային թեմաների վերաբերյալ տեսական ընդհանուր դատողություններից, ինչը կարող է անել ցանկացած ժողովրդի բանագետ, այս ուսումնասիրությունը կառուցվել է գերազանցապես հայոց ազգային մշակութային ժառանգության նմուշների հենքի վրա՝ հարկ եղած դեպքում անդրադառնալով նաև հայկական և այլ ժողովուրդների երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունների կապի խնդիրներին:

Ճիշտ է, ժողովրդական բանավոր երգիծանքը վաղնջական ժամանակներից է գալիս (առաջին պատասխիկներին հանդիպում ենք նույնիսկ Փավստոս Բուզանդի «Հայոց պատմություն» գրքում, իսկ երգիծապատումային ակնառու դրսևորումներին՝ հայ միջնադարյան զրույցներում և Մխիթար Գոշի ու Վարդան Այգեկցու առակների ժողովածուներում), այնուամենայնիվ հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները՝ որպես վիպական բանահյուսության ինքնատիպ ու ձևավորված տեսակ, հայ իրականության մեջ հանդես են գալիս ավելի ուշ շրջանում՝ 19-րդ դարի առաջին կեսից:

Ուսումնասիրության **առաջին գլխում** ներկայացվել է 19-րդ դարի առաջին կեսից մինչև 21-րդ դարասկիզբը Հայաստանում և արտերկրում հայկական անեկդոտների գրառման, հրատարակման և ուսումնասիրման շուրջ 170-ամյա պատկերը, անդրադարձ է կատար-

վել պատմական Հայաստանում ու նրան հարակից տարածքներում հայերենի բարբառներով ժողովրդական երգիծական մանրապատումներին և զվարճախոսություններին տրված անվանումներին, գիտական շրջանակներում օգտագործվող եզրաբառերին, 19-րդ դարի երկրորդ կեսից օտարալեզու «անեկդոտ» եզրույթի կիրառություններին ու վերջինիս իմաստային առավել ընդգրկուն հատկանիշներին, հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների ու զվարճախոսությունների մասին գրված հոդվածներին և անեկդոտների գրքերի առաջաբաններում, տարատեսակ ժողովածուներում, ուսումնական ձեռնարկներում բանահավաք-ժողովրդագետների, բանագետների, երբեմն էլ գրականագետ-մշակութաբանների գնահատականներին, հայ և օտարագլխի բանագետ-բանահավաքների տեսակետների ու մտտեցումների խառնաշփոթին, որոնցում բանահյուսության այդ տեսակը մերթ դասվում է առասպելների, առակների, երգիծական զրույցների ու պատմությունների և երգիծական մանրապատումների, մերթ էլ՝ կենցաղային, կենդանիների կամ մարդկանց մասին հեքիաթների, երբեմն էլ՝ ավանդազրույցների ու առած-ասացվածքների շարքում:

Այդ ամենի համատեքստում զուգահեռաբար խոսվել է նաև հետազոտվող նյութի ժանրային առանձնահատկությունների, մարդկությանը հուզող ամենաբազմազան խնդիրներին կարճատոտ կառուցվածքում ժամանակի ոգուն համահունչ արձագանքելու և ծիծաղի վարակիչ լեզվով անսպասելի «լուծում» գտնելու բացառիկ հնարավորությունների մասին՝ դրանցով իսկ հիմնավորելով կատարված աշխատանքի արդիականությունն ու կիրառական արժեքը:

Հետազոտությունում ուշադրության կենտրոնում են եղել բանահյուսության մի շարք տեսակների հետ (էպոս, հեքիաթ, առակ, ավանդազրույց, հանելուկ, առած-ասացվածք, օրինանք-բարեմադթանք, երդում, բաժակաճառ և այլն) ժողովրդական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների կապի խնդիրները, որոնք դրսևորվել են կերպարային, կառուցվածքային յուրահատկությունների, պատկերավորման միջոցների և ժանրային այլևայլ հատկանիշների կիրառությամբ:

Բուն առակի, հեքիաթի, հանելուկի կամ օրինանք-բարեմադթանքի տեսակները նմանատիպ զվարճապատում-զվարճախոսություն-

ներից տարբերակելու համար, արտաքին նմանությանը զուգահեռ, տրվել են դրանց ժանրը բնորոշող ամենաէական հատկանիշներն ու տարանջատիչ կողմերը:

Անդրադարձ է եղել նաև անեկդոտների գոյատևմանն ու մասսայականությանը նպաստող գործոններին, մասնավորապես զվարճապատումներից պոկված առած-ասացվածքների, դարձվածքների և արտահայտություն-պատառիկների շրջանավելուն՝ ներկայացնելով դրանց և հեքիաթից, առակից, ավանդագրույցից առանձնացված և ինքնուրույն կյանքով ապրող իմաստախոսությունների՝ առած-ասացվածքների նմանություններն ու տարբերությունները:

Գրքի **երկրորդ գլխում** խոսվում է զվարճապատում-զվարճախոսությունների թեմատիկ ընդգրկման լայն հնարավորությունների, մարդու կյանքին, գործունեությանն ու փոխհարաբերություններին, հոգևոր մշակութային արժեքների և գիտության տարբեր բնագավառների հետ ունեցած առնչությունների մասին:

Նպատակ չունենալով անդրադառնալ այնպիսի թեմատիկ դրսևորումներին, որպիսիք առկա են նաև աշխարհի բոլոր ժողովուրդների անեկդոտներում (ուսումնառություն, բժշկություն, ազգակցական ու մարդկային տարատեսակ հարաբերություններ, մարդկային դրական և բացասական հատկանիշներ՝ բարոյականություն, սեր, աշխատասիրություն-ծուլություն, ազնվություն-խորամանկություն, աչքածակություն և այլն), այս գլխում մենք կենտրոնացել ենք այնպիսի թեմաների վրա, որոնք առնչվում են հայ ժողովրդին և ներկայացված թեմաներով ու դրանցում առկա ազգային հատկանիշներով և տարբերով առանձնանում են այլ ժողովուրդների երգիծական ստեղծագործություններից: Դրանք են՝ հայոց հարսանեկան և թաղման ծիսակարգերը, հայոց ցեղասպանությունը, պանդխտությունը՝ արտագնա աշխատանքը, հայերենի ուժացման և ազգապահպանության խնդիրները, ներգաղթը և արտագաղթը, Խորհրդային Հայաստանը, Ղարաբաղյան շարժումը, 1988-ի Սպիտակի երկրաշարժը, Ղարաբաղյան պատերազմը, նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը:

Ուսումնասիրության երկրորդ և երրորդ գլուխներում ու դրանց ենթաբաժիններում համընդհանուր թեմաներին անդրադառնալիս անգամ հիմնականում ընտրվել են այնպիսի նմուշներ, որոնց հայկականությունը հաստատվում է հայոց լեզվի տարբեր շերտերի կիրառու-

թյուններով, հայրենի բնաշխարհի, բնակլիմայական պայմանների, պատմամշակութային արժեքների, անձնանունների, տեղանունների և այլ տարրերի օգտագործմամբ: Ասածը վերահաստատելու համար երկրորդ գլխի ենթաբաժիններից մեկը նվիրվել է աշխարհի մի շարք ժողովուրդների բանարվեստում հաճախակի հանդիպող ծուխայանը՝ խելապակասությանը՝ այն համառոտ ներկայացնելով հայոց գանազան տարածաշրջաններից գրաված ժողովրդական երգիծանքի նմանօրինակ, բայց ինքնատիպ դրսևորումների համատեքստում (աղը խնայելու համար ամբողջ բնակչության թվացուն Աղթամարի աղի լիճը լցնելը, աղ ցանելը, ասեղ ցանելը, երկուշաբթին փնտրելու համար տերտերին արջի բույն իջեցնելն ու անգլուխ հանելը, եկեղեցին տեղափոխելու համար պարանով տերտերի վզից կապել-քաշելը, ճմռանը փայտ կրելու հոգսից ազատվելու համար անտառը վառելը և այլն):

Երկրորդ գլխի ենթաբաժիններից մեկում հեղինակի գրառումների և շուրջ 140 տարիների անեկդոտների ժողովածուներից դուրս գրված նյութերի հենքի վրա կատարված ուսումնասիրությամբ հայ բանագիտության մեջ առաջին անգամ անդրադարձ է եղել փոքր տարիքի երեխաների խոսքի զավեշտալի արտաբերումներին՝ *մանկական զվարճախոսություններին*, դրանց թեմատիկ ամենաբազմազան դրսևորումներին ու մանկան խոսքում անսպասելի զավեշտի արտահայտման տարատեսակ միջոցներին:

Գրքի **երրորդ գլուխը** նվիրված է երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում անսպասելի ծիծաղի դրսևորմանը՝ նպաստող ինչպես արտասանական, բառապաշարային, իմաստաբանական, բառակազմական, պատկերավորման և արտահայտչականության տարատեսակ միջոցների (հնչարտաբերում, վերամբարձ ոճ, թարսուշիտակ արտաբերում, ժողովրդական դարձվածք, համանուն-հարանունություն, ուղիղ և փոխաբերական իմաստներ, բառախաղ, զեղչում, չափազանցություն, այլաբանություն, համեմատություն, փոխաբերություն-փոխանունություն և այլն) անսպասելի լիրատություններին, այնպես էլ զավեշտ առաջացնող այլևայլ հնարանքներին (համադրողականություն՝ սինկրետիզմ, ծածկախոսություն, տարատեսակ հաշվարկներ, ֆորմուլաներ, ֆիզիկական թերություններ և այլն):

Հետազոտության **չորրորդ՝ «Հայ և օտարազգի զվարճախոսներ» գլխում** տեղեկություններ են հաղորդվել պատմական Հայաս-

տանի այս կամ այն տարածքում հայտնի, հարկ եղած դեպքում նաև՝ քիչ հայտնի (լուկա) հայ զվարճախոսների վերաբերյալ, խոսվել արևմտահայոց և արևելահայոց շրջանում, նաև հայոց որոշակի տարածաշրջանում, երբեմն էլ կոնկրետ բնակավայրում հայտնի մի քանի զվարճախոսների ու նրանց վերաբերյալ եղած տպագիր հրատարակությունների և հրատարակիչների տեսակետների մասին:

Անդրադարձ է եղել նաև հայոց մեջ շրջանառվող մտացածին՝ անիրական, և իրականության մեջ ապրած ու գործած զվարճախոսներին, վերջիններիս կերպարային առանձնահատկություններին, ոմանց հումորի բնատուր շնորհքով օժտված լինելուն և ժողովրդի տված գնահատականին, որոշների էլ քաջնագարական կերպար լինելու, նրանց ունակությունների և զբաղեցրած պաշտոնների անհամապատասխանության պատճառով անեկդոտի հերոս դառնալու հանգամանքին:

Քանի որ բավականին մեծ քանակ են կազմում Խոջա Նասրեղինի վերագրվող անեկդոտների հայկական գրառումները, ուստի այս գլխում ներկայացվել են 19–20-րդ դարերում Արևելքի զվարճախոսի մասին եղած տպագիր հրատարակություններն ու առկա տեսակետները, խոսվել նասրեղինյան պատումների տեղայնացման և տեղական պատումների «նասրեղինացման» գործընթացների մասին:

Հետազոտությունն ամփոփվում է «Եզրակացություններ» բաժնով: Վերջում տրվում են օգտագործված սկզբնաղբյուրների ցանկը և տեքստում առկա հապավումներն ու համառոտագրությունները:

Ուսումնասիրությունը գրելիս օգտագործվել են հետևյալ սկզբնաղբյուրները՝

1. անեկդոտների տպագիր ժողովածուներ և զվարճախոսներին նվիրված գրքեր,
2. բանահյուսական-ազգագրական ժողովածուներ, այդ թվում՝ «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն» մատենաշարի հատորները,
3. հինգերորդ դարի հայ պատմիչների ստեղծագործությունները,
4. միջնադարյան առակագիրների գրքերն ու միջնադարյան գրույցները, ինչպես նաև դրանց վերաբերյալ եղած տեսական գրականությունը,

5. հայ և օտարազգի հեղինակների տեսական հոդվածներն ու հետազոտությունները,
6. տարատեսակ պարբերականներում ու համացանցում տեղ գտած նյութերն ու ուսումնասիրությունները,
7. բարբառագիտական հետազոտությունների նմուշների բաժիններում ընդգրկված նյութերը,
8. տարածաշրջաններին, տեղավայրերին նվիրված գրքերում տեղ գտած նմուշները,
9. Հայաստանի պետական գանազան արխիվներում, աշխատության հեղինակի և այլոց անձնական հավաքածուներում պահպանվող անտիպ գվարճապատում-գվարճախոսությունները,
10. թեմային առնչվող հուշագրությունների գրքերը և այլն:

Անհրաժեշտության դեպքում հայկական նմուշները ներկայացվել են նաև այլ ժողովուրդների նմանատիպ ստեղծագործությունների համատեքստում՝ օգտագործելով թեմային առնչվող ինչպես հայ, այնպես էլ այլ ժողովուրդների բանագիտական, երբեմն էլ՝ լեզվաբանական կամ էլ գրականության և բանահյուսության փոխառնչության հարցերն արծարծող գրականություն:

Սկզբնաղբյուրների նյութերը մեջբերելիս աշխատել ենք հնարավորինս պահպանել բնագրային առանձնահատկությունները, որոշ նմուշների ավանդական ուղղագրությունը՝ շտկելով միայն ակնառու կետադրական կամ ուղղագրական անճշտությունները:

Ընթերցողի մոտ զավեշտն էլ ավելի ընկալելի դարձնելու նպատակով տողատակում, երբեմն էլ տեքստում, համապատասխան արբյուրներից գատ, տրվել են նաև որոշ բարբառային և օտարալեզու բառ-բառակապակցությունների բացատրությունները:

Գրքի առաջին երեք գլուխներն ունեն նաև «Հավելված»-ի բաժին, ուր տեղ են գտել շարադրանքին առնչվող անեկդոտները: Եթե ուսումնասիրության մեջ գվարճախոսություններն ու կարճառոտ երգիծապատումները մեջբերվել են ամբողջությամբ, ապա ծավալունները տրվել են հիմնականում անսպասելի զավեշտ առաջացնող հատվածներով, իսկ ամբողջական տեքստերը մատուցվել են համապատասխան հավելվածներում:

Երբեմն էլ նյութն ամբողջությամբ՝ առանց մեջբերման է տեղափոխվել հավելված: Հարկ եղած դեպքում հավելվածներում ներկայացվել են նաև մեջբերվող նմուշների այլ տարբերակներ:

Քանի որ սույն աշխատանքն առաջին համապարփակ գործն է այս բնագավառում, ուստի մասնագետներին, ապագա հետազոտողներին և անեկդոտներով հետաքրքրվող ընթերցողներին օգնելու նպատակով **Հավելված 4**-ում ըստ տարածաշրջանների՝ հնարավորինս ներկայացվել են ինչպես հայկական զվարճապատում-զվարճախոսություններ պարունակող տպագիր հրատարակությունները, այնպես էլ արխիվներում պահպանվող մեզ հայտնի անտիպ նմուշները:

Հետազոտությունը գրելիս ուսումնասիրվել են շուրջ 170 տարիների անեկդոտներ պարունակող հայկական, երբեմն էլ այլ ժողովուրդների տպագիր սկզբնաղբյուրները, զանազան արխիվներում ու անհատական հավաքածուներում առկա համապատասխան անտիպ նյութերը, թեմային առնչվող հայ և օտարազգի հեղինակների տեսական մի շարք հոդված-ուսումնասիրություններ:

Զվարճապատում-զվարճախոսությունները դասդասվել են ըստ տեսակի, թեմայի, տեղավայրի, կառուցվածքային առանձնահատկությունների, զավեշտի դրսևորման միջոցների և այլն:

Այդ ամենի հենքի վրա պատրաստված աշխատանքի բովանդակությունն արտացոլված են հեղինակի հրատարակած երկու տասնյակից ավելի հոդվածներում և երեք գրքերում՝

1. **Սարգսյան Ա. Շ.**, Մանկական զվարճախոսություններ, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2016, 232 էջ:
2. **Սարգսյան Ա. Շ.**, Զավեշտի դրսևորման միջոցները հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2017, 300 էջ:
3. **Սարգսյան Ա. Շ.**, Մանկական ծիծաղադարան. աշխարհը երեխաների աչքերով, Եր., Հեղինակային հրատարակություն, «Էդիթ պրինտ» տպարան, 2019, 272 էջ:

Սույն աշխատանքը հայ ժողովրդական վիպական բանահյուսության տեսակների ուսումնասիրությունների համատեքստում եղած բացերից մեկը լրացնելու առաջին փորձն է:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ

ԵՐԳԻՃԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ

ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ԱՆԵԿԴՈՏՆԵՐԸ)

ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԺԱՆՐԱՅԻՆ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1.1. Գրառման, հրատարակման
և ուսումնասիրման պատմությունը

Ժողովրդական բանավոր երգիծանքը դարերի խորքից է գալիս: Հայ պատմագրության մեջ դրա արտացոլման որոշ պատառիկների հանդիպում ենք նույնիսկ հինգերորդ դարի մեր պատմիչների ստեղծագործություններում, ինչպես, օրինակ, Փավստոս Բուզանդի «Հայոց պատմության» Վեցերորդ դպրության Ը գլխում: Հռիման եպիսկոպոսին վերաբերող դրվագներից մեկում պատմիչը ներկայացնում է փառահեղ ձիուն տիրանալու նպատակով եպիսկոպոսի պարտադրմամբ երիտասարդ ավագակ ձիավորին ձիուց իջեցնելու և քահանա ձեռնադրելու զվարճալի պատմությունը²:

Արձակի այլ տեսակների շաղախում երգիծապատումային ակնառու դրսևորումները տեղ են գտել հայ միջնադարյան զրույցներում³ և

2 **Բուզանդ Փավստոս**, Պատմություն հայոց, Գլուխ Ը, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1968, էջ 302–304:

3 Էջեր հայ միջնադարյան գեղարվեստական արձակից, Խմբագրությամբ և առաջաբանով՝ Կ.Մելիք-Օհանջանյանի, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., 1957, Ադուլես և սագ (էջ 8), Իշատեր և գայլ՝ երկու տարբերակով (էջ 8–9), Տգեղ կին (էջ 17) և այլն: **Սրապյան Ա.**, Հայ միջնադարյան զրույցներ, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1969, Հրեայ և քրիստոնեայ, թիվ 33, էջ 268, Բարի մարդ և էջ իւր (թիվ 34, էջ 268), Արուեստք կնոջ (թիվ 47, էջ 280–281), Կին կամապաշտ և հնձեայ արտ (թիվ 50, էջ 281–282), Կին ինքնահաւան և կամապաշտ՝ գետատար (թիվ 51, 52, էջ 284) և այլն:

Այս նմուշների տարբերակները առկա են նաև 19–20-րդ դարերի գրառումներում: Սրապյանի գրքի բնագրերի մի մասը այլ ժողովուրդներից կատարված

Մխիթար Գոշի⁴ ու առավելապես Վարդան Այգեկցու⁵ առակների ժողովածուներում:

Ի դեպ, «Էջեր հայ միջնադարյան գեղարվեստական արձակից» ժողովածուի ծանոթագրությունների բաժնում նմանության եզրեր է մատնանշվում Բուզանդի վերոնշյալ պատմության և միջնադարյան գրույցներից մեկի՝ «Քահանայ, որ վասն ձիոյ յօժարի առնուլ զմեղս հիւանդին» պատումի միջև՝ միաժամանակ մատնանշելով այդ նմուշի մեկ այլ տարբերակ. «Այս գրույցը հիշեցնում է Փավստոս Բուզանդի «Հայոց պատմության» մեջ հիշատակված Հոհան եպիսկոպոսի պատմությունը: ...Մեր գրույցում եպիսկոպոսի փոխարեն ներկայացված է մի քահանա, որը հոժարում է հիվանդի մեղքերը վերցնել իր վրա, միայն թե ստանա նրա ձին...: Զրույցի մի այլ տարբերակը տպագրված է «Հայելի վարուց»-ում (էջ 10)»⁶:

Այնուամենայնիվ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները (անեկդոտները)՝ իբրև վիպական բանասիրության ձևավորված տեսակ, հայ իրականության մեջ հանդես են գալիս ավելի ուշ շրջանում:

18-րդ դարավերջը և 19-րդ դարի սկիզբը եվրոպական մի շարք ժողովուրդների մոտ նշանավորվել էր ազգային գիտակցության զարթոնքով, որն արտահայտվեց առաջին հերթին մշակութային արժեքների հանդեպ ունեցած անսախաղեպ հետաքրքրությամբ. փնտրել, գտնել և վեր հանել ու հրատարակել ազգային մշակութային ժառանգության ամեն մի դրսևորում, գրանցել ժողովրդի հիշողության մեջ դեռևս պահպանված բանավեպի յուրաքանչյուր նմուշ:

թարգմանություն-փոխադրություններ են (էջ 225–335), որոշ մասն էլ՝ հայոց մեջ շրջանառվող նյութերի տեղայնացված տարբերակներ:

- 4 Հայոց հին և միջնադարյան արձակի քրեստոմատիա, Եր., Երևանի համալսարանի հրատ., 1981, Մխիթար Գոշ (Որդի փոլի յուսումն իմաստասիրութեան, էջ 442, Ողտ և դարմանիչ իր, էջ 442, Քահանայ կաշառառու, էջ 444 և այլն):
- 5 Նույն տեղում, Վարդան Այգեկցի (Բազմարուեստ աղուէս, էջ 459, Յիմար և ձմերուկ, էջ 478, Այր և լեզուանի կին, էջ 478, Այր մի և ընկոյզ և ձմերուկ, էջ 481, Ճոռոյ (հրեայի–ԱՍ) տղայ, էջ 483–484, Գող քահանայ և այրի, էջ 477 և այլն):
- 6 Էջեր հայ միջնադարյան գեղարվեստական արձակից, Խմբագրությամբ և առաջաբանով՝ **Կ. Մելիք-Օհանջանյանի**, ՀՄՄՌ ԳԱ հրատ., Եր., 1957, էջ 241–242: Պատումն ամբողջությամբ տե՛ս նույն ժողովածուի էջ 26–27-ում:

Սկսած 19-րդ դարի առաջին կեսից՝ հայ իրականության մեջ ևս ազգային արժեքների, մասնավորապես ժողովրդական բառ ու բանի և դիցաբանության հանդեպ առանձնակի հետաքրքրություն է դրսևորվում: Դարերի թոհուրովով անցած մեր բանավոր ու գրավոր մշակութային ժառանգության նորովի արժևորումը և բազմաբնույթ հավաքչական աշխատանքների արդյունքում ասպարեզ հանված նյութերն ու դրանց մի մասի վերաբերյալ մասնագիտական վերլուծություններն անմիջապես արտացոլվում են նորաստեղծ պարբերականներում, տարատեսակ հանդեսներում ու ժողովածուներում:

Ազգագրական և բանահյուսական նորանոր նյութերի հայտնաբերման, գրառման և զանազան հրատարակություններով դրանք կրկին ժողովրդին վերադարձնելու գործընթացները հազարամյակների պատմություն ունեցող մեր ժողովրդի ինքնության վերահաստատումն էին նախանշում:

Անպետականության պայմաններում հայոց ազգային արժեքների առաջին ուղղորդող գրառողներն ու հրատարակողները գրական, հասարակական, մանկավարժական և գիտական գործունեությամբ զբաղվող մեր մտավորականներն էին և հոգևորականները: Պատմական հայրենիքում և նրանից դուրս գտնվող հայաշատ վայրերում այդ գործին լծվեցին և իրենց անմնացորդ նվիրվածությամբ հայկական մշակութային կյանքի վերածնունդն ազդարարեցին թե՛ Հայաստանում ու արտերկրում հիմնավոր կրթություն ստացած մեր ազգային զարթոնքի անխոնջ մշակները (Խաչատուր Աբովյան, Մեսրոպ Թադիսայան, Միքայել Նալբանդյան, Ստեփանոս Նազարյանց, Երվանդ Լալայան և այլք), թե՛ Մխիթարյան միաբանության և Հայ Առաքելական եկեղեցու նվիրյալները (Մխիթար Սեբաստացի, Ղևոնդ Ալիշան, Խրիմյան Հայրիկ, Գարեգին Սրվանձոյանց, Գաբրիել Այվազյան, Գաբրիել Պատկանյան, Մակար Բարխուդարյան, Կոմիտաս, Գարեգին Հովսեփյան և այլք):

1896 թ. Շուշիում իր հիմնած «Ազգագրական հանդեսի» Ա գրքի առաջաբանում ժողովրդագետ, բանահավաք Ե.Լալայանը գրում է. «...Թերթերի մեջ սփռուած և առանձին լոյս տեսնող ազգագրական հոդուածներն արդէն ապացուցանում են, որ Հայոց ազգն էլ վերջապէս զարթնել է խոր քնից և ցանկանում է կատարել գիտութեան ամենիմաստ խօսքը. «Ծանիր զքեզ». նա կամենում է ճանաչել իրեն և իր

ազգային յատկությունների վրայ հիմնել ազգային զարգացումը...»⁷: Իսկ ազգային ինքնաճանաչման համար, ըստ Լալայանի, ինչքան հնարավոր է, անհրաժեշտ էր արագացնել ժողովրդական նյութերի հավաքումը. «...Մենք կկրենք քարերը, և երանի նրան, ով կգա այդ քարերով ազգային ինքնությունության շենքը կառուցանելու և համամարդկային էվոլյուսիոնի օրենքները գծելու...», — շարունակում է հավաքչական աշխատանքների անհետաձգելիության վերաբերյալ իր խոհերն ու մտահոգություններն արտահայտել ազգանվեր մտավորականը⁸:

Կյանքի հետ համընթաց քայլող, իրականության մեջ կատարվող փոփոխություններին անմիջապես արձագանքող, թեմատիկ ընդգրկման լայն հնարավորություններով օժտված և ամենքի կողմից սիրված ու մասսայականություն վայելող բանահյուսության մեկ այլ տեսակ չկա, ինչպիսին անեկդոտն է՝ ժողովրդական երգիծական մանրապատումն ու զվարճախոսությունը: Եվրոպական ժողովուրդների մոտ անեկդոտների կազմակերպված գրառման և հրատարակության աշխատանքները շատ ավելի վաղ էին սկսվել, քան հայոց մեջ: Եվ քանի որ հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների, զվարճախոսությունների և զվարճախոսների մասին գրված սակավաթիվ հոդվածներից և հրատարակված գրքերի առաջաբաններում ու բանագիտական ուսումնասիրություններում, բուհական դասագրքերում և տարատեսակ ժողովածուներում եղած թռուցիկ անդրադարձներից բացի, առ այսօր մեզանում համապարփակ ուսումնասիրություն չի կատարվել, հետևաբար ներկայացվող հրատարակություններին զուգահեռ, կանդրադառնանք նաև դրանցում առկա տեսակետներին ու մեկնաբանություններին:

Հայոց շրջանում անեկդոտների գրառման և հրատարակության աշխատանքների նպատակամղված ձեռնարկումներին նպաստեցին Խաչատուր Աբովյանի, Մեսրոպ Թաղիադյանի, Մովսես Զոհրապյանցի և այլոց կողմից մի շարք ժողովուրդների երգիծական մանրապատումները թարգմանելն ու իրենց իսկ գրառած հայկական նմանատիպ

7 Լալայան Ե., Ազգագրական հանդէս, Կիսամեայ պատկերազարդ, Առաջին տարի, Ա. Գիլք, Շուշի, տպարան Ա.Մահտեսի-Յակոբեանց, 1886, էջ 5–6:

8 Նույն տեղում:

նմուշների հետ զանազան ժողովածուներով հրատարակությունները⁹, ինչպես նաև տարատեսակ հայկական պարբերականների («Մեղու Հայաստանի», «Նոր-Դար», «Բյուրակն», «Փորձ», «Արևելյան մամուլ», «Արարատ» և այլն) լույս տեսնելը, որոնց էջերում ժողովրդագիտական տարաբնույթ կյուրերի հետ տպագրվում էին նաև ժողովրդական երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ:

Հայ նոր գրականության հիմնադիր, մեծ լուսավորիչ *Խաչատուր Աբովյանը*, 1830–1836 թթ. դորպատյան համալսարանական ուսման տարիներին հաղորդակցվելով եվրոպական ժողովուրդների գիտամշակութային և կրթական ձեռքբերումներին ու յուրացնելով գերմանական և ռուսական ազգային զարթոնքի պտուղները, հայրենիք վերադարձավ իր ստացած գիտելիքները ազգին ծառայեցնելու, ազգին լուսավորելու, ժամանակի առաջադիմական գաղափարները հայրենիքում կյանքի կոչելու ծրագրերով: Տարատեսակ ազգագրական և բանահյուսական արժեքների, այդ թվում նաև ժողովրդական երգիծապատումների հանդեպ ունեցած անհագ հետաքրքրությամբ ու հավաքչական գործունեությամբ Աբովյանը դարձավ մեր ազգային արժեքների ոչ միայն առաջին արժևորողը, այլև կրթական-դաստիարակչական համակարգում դրանց առաջին կիրառողը:

Խ.Աբովյանն իր «Նախաշավիղի» առաջին մասում¹⁰ «Ուսանավորք զվարճալիք» վերնագրի տակ, ընդգրկել է «Կաթնի կնուն», «Շուշաչին» (ապակեգործը), իսկ «Առասպելը»-ի տակ՝ առակների շարքում, նաև՝ «Երեք խուլք միմյանց հետ հակաճամին», «Հետևանք

9 **Աբովյան Խ.**, Հայ դասականների գրադարան, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1984, Զվարճալի ու կարճ պատմությունք (Գրվել է 1837–1841 թթ.), էջ 369–427:

Զուարճախոս առակք Պարսից: Թարգմ.՝ Մ. Գ. Թաղիադեանց, Թարգմանեալ հանդերձ յաւելուածովք, Կալկաթայ, տպարան Արարատեան ընկ., 1846, 84 էջ: Նույնը՝ **Թաղիադեան Մ.**, Գեղարվեստական երկեր, «Զուարճախոս առակք Պարսից: Թարգմանեալ հանդերձ յաւելուածովք», Եր., «Հայաստան» հրատ. 1965, էջ 394–422, հավելվածը՝ էջ 414–422:

Վեպք զուարճալի անձից, յորս պարունակին յարատական և իմաստալից ասացուածք, Ժողովեալ և թարգմանեալ յայլ և այլ լեզուաց, աշխատավիրոյութեամբ **Մովսիսի Զօհրապեանց Արցախեցոյ:** Ի տպարանի Ներսիսեան Հոգևոր դպրոցի հայոց ընծայելոյ յԱզնուական Աղայ Գեորգայ Արծրունոյ: 1858 – ՌՅԷ, ի Տփլիսիս:

10 **Աբովյան Խ.**, Երկերի լիակատար ժողովածու՝ 8 հատորով, հատոր 5, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., 1950, էջ 89–90:

կույր շահասիրության» (վերջինս տեղ է գտել նաև «Պարապ վախտի խաղալիք»-ում՝ «Մոլլա Մասրադնի պղինձը» վերնագրով)՝ բոլորն էլ չափածո շարադրանքով, իսկ «Պարապ վախտի խաղալիք: Պարապ մարդու տանու միտք: Շինեց ու սագացրեց Խաչատուր Աբովյան» գրքում (գրվել է 1841թ., տպագրվել 1864-ին) տեղ են գտել լոռեցիների և Նասրեդինի երգիծապատումները՝ կրկին չափածո շարադրանքով¹¹: «Զվարճալի ու կարճ պատմությունք» ժողովածուի նյութերը արձակ շարադրանքով են, որոնց գերակշռող մասը այլ ժողովուրդների, մասնավորապես գերմանական գրքերից քաղած ու «հայացրած» զվարճապատում-զվարճախոսությունների թարգմանություններ-փոխադրություններ են, և միայն երկու նմուշն է հայկական, քանզի Աբովյանն այն չի հասցրել ավարտել¹²:

Եթե մեզ մոտ առասպելի, առակի, հեքիաթի, էպոսի, ավանդագրույցի, երգի և բանահյուսության այլ տեսակների հանդեպ հետաքրքրությունը պայմանավորված էր դրանց մեջ ազգային արմատների վերհանմամբ, պատմության վաղնջական ժամանակների մութ էջերի բացահայտմամբ, ապա ժողովրդական երգիծանքի այս տեսակը սկզբնական շրջանում հայ բանահավաք-հրատարակիչների և թարգմանիչ-փոխադրողների տեսադաշտում էր իբրև զվարճանքի՝ պարապ ժամանակը զվարճանքով լցնելու, ընթերցանության հանդեպ սեր արթնացնելու միջոց: Եվ իզուր չէ, որ մեծ լուսավորիչն իր առակների և զվարճապատումների ժողովածուն անվանել է «Պարապ վախտի խաղալիք»՝ առաջին հերթին նպատակ ունենալով մարդկանց ազատ ժամանակը զվարճալի ժողովրդական ստեղծագործություններով լցնել, միաժամանակ ժողովրդական բառ ու բանի միջոցով բարոյախրատական հարցեր շոշափել:

Գրքի «Հառաջաբան»-ում նա գրում է. «Կարդացողը ինքն էլ կիմանա, որ էս գրած բաները ավելի ուրախության համար են. էն պատճառով բոլորը մեր խալլիսի խոսացած բաներն են հաւաքել. թարգմանածներս էլ՝ էնպես են դուս բերել, որ մեր խալլիսի սրտովն ըլի»¹³:

11 Աբովյան Խ., Հայ դասականների գրադարան, Եր., «Մովեստական գրող» հրատ., 1984, (Լոռըցիք, 4 նմուշ, էջ 295–298, Մոլլա Մասրադնի իշի քուտակը, էջ 298, Մոլլա Մասրադնի պղինձը, էջ 300, Մոլլա Մասրադնի ճաշը, էջ 303):

12 Նույն տեղում, էջ 369–427:

13 Աբովյան Խ., Հայ դասականների գրադարան, Եր., «Մովեստական գրող» հրատ., 1984, էջ 303:

Արովյանը գիտակցում էր, որ իրեն քննադատողներ և պախարակողներ անպայման կլինեն, և նրա հենարանը մնում էր ժողովուրդը. «Թե գիտուն, խելոք մարդիկ ինձ պախարակեն, դու էլա ինձ պահիր, սիրելի ազգ, չունքի իմ ուզածս էն ա, որ քեզ ծառայեմ, քեզ իմ կյանքս տամ, քանի շունչս բերնումս ա»¹⁴:

Ի դեպ, սկզբնական շրջանում ոչ միայն անեկղոտների, այլև ընդհանրապես բանահյուսական նյութերի հավաքող-հրատարակիչները համոզված էին, որ իրենց արածը հնարավոր է շատերը չընկալեն, ու հանիրավի քննադատվեն (հիշենք՝ «Գրոց ու բրոց և Սասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ»-ը հրատարակելիս նույն անհանգստությունն ուներ նաև Գարեգին Սրվանձոյանը):

Մեր մտավորականներից ժողովրդական երգիծանքի այդ տեսակի հանդեպ հետաքրքրություն է ցուցաբերել նաև գրող, հրապարակախոս, մանկավարժ *Մեսրոպ Թաղիադյանը*՝ մի զվարճախոս անձնավորություն, որի հետ կապված մի քանի զվարճապատում հետազայում հրատարակել է Գալուստ Շիրմազանյանը¹⁵: Պարսկական առակ-զվարճապատում-զվարճախոսությունների մի փունջ՝ հայերեն թարգմանությամբ և հավելվածով (վերջինս հայկական 19 նմուշ էր պարունակում), Թաղիադյանն առանձին գրքով հրատարակել է 1846 թվականին¹⁶:

Առավել ընդգրկուն է 1858 թվականին Մովսես Զոհրապյանցի հրատարակած գիրքը¹⁷, որը գերմանական, ֆրանսիական, անգլիական, հնդկական, ռուսական, հունական, որոնց թվում նաև հատու-

14 Նույն տեղում, էջ 292:

15 Անեկղոտներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած, ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանյանց**, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, Թիֆլիս, 1878, էջ 116–118:

16 Զուարճախոս առակք Պարսից: Թարգմ.՝ **Մ. Դ. Թաղիադեանց**, Թարգմանեալ հանդերձ յաւելուածովք, Կալկաթայ, տպարան Արարատեան ընկ., 1846, 84 էջ: Նույնը՝ **Թաղիադյան Մ.**, Գեղարվեստական երկեր, «Զուարճախոս առակք Պարսից: Թարգմանեալ հանդերձ յաւելուածովք», էջ 394–422, հայկական նյութերի հավելվածը՝ էջ 414–422: Եր., «Հայաստան» հրատ. 1965թ.:

17 Վէպք զուարճալի անձից, յորս պարունակին յարատական և իմաստալից ասացուածք, Ժողովեալ և թարգմանեալ յայլ և այլ լեզուաց, աշխատասիրութեամբ **Մովսիսի Զոհրապեանց Արցախեցոյ**: Ի տպարանի Ներսիսեան Հոգևոր դպրոցի հայոց ընծայելոյ յԱզնուական Աղայ Գէորգայ Արծրունոյ: 1858 – ՌՅԷ, ՚ի Տիֆլիս:

կենտ հայկական (թիվ 45, 127, 166) շուրջ 270 միավոր նյութ պարունակող ժողովածու է: Նույն՝ 1858 թվականին Զմյուռնիայում (Իզմիր) ֆրանսերենից հայերեն թարգմանությամբ լույս է տեսնում արևելքի գվարճախոս Նասրեդինի անեկդոտների մի փունջ¹⁸:

Կրթական, կրոնական ու հասարակական գործիչ, բանահավաք, ժողովրդագետ **Գարեգին Արքեպիսկոպոս Սրվանձյանցի** «Գրոց ու բրոց և Սասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ (1874թ.) և «Մանանա» (1876թ.) ժողովածուները առիթ հանդիսացան ժողովրդական արժեքների, մասնավորապես հայոց բառ ու բանի գրառման և հրատարակման աշխատանքներին մեծ թափ հաղորդելուն: Փաստենք նաև, որ հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-գվարճախոսությունների սրվանձյանական գրեթե բոլոր գրառումները անտիպ են (միայն չափածոյախառն երկու նմուշ է տպագրվել «Մանանա» ժողովածուում¹⁹) ու պահպանվում են Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում²⁰: Մեր հրատարակած հոդվածից բացի²¹, Սրվանձյանցի երգիծապատումային այդ գրառումներին ու դրանց վերաբերյալ արտահայտած նրա տեսակետներին առ այսօր ոչ ոք չի անդրադարձել:

«Մանանա» ժողովածուի «Հանելուկներ, առակներ և նորելուկներ» բաժնում Սրվանձյանցը խոսում է հանելուկների ու առակների մասին՝ որպես «ժողովրդյան գվարճությանց և սրամտությանց» միջոց, ու հավաստում, որ «հայերն ալ իրենց համար Եզոպոսներ և Լաֆոնթեններ ունեցեր են»²² վկայակոչելով հայության շրջանում առակախոսության և իմաստախոսության հայագգի Խիկարին, «ինչպես իրավամբ դիտած և ընդարձակ գրած է գիտնական գեր. Գաբրիել ս.

18 Ծաղրաբանությունք Նասրետտին Խոճայի, թարգմ. ի գաղղիերէնէ, Զմյուռնիա, ՀՅՏ, տպագր. Տեսնեան, 2-րդ տպագր., 1858:

19 **Սրվանձյանց Գ.**, Երկեր, հատոր 1, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1978, Աղջկան մը հնաքք (էջ 270–271) և Հարսն և կեսուր (էջ 270):

20 Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան, այսուհետև՝ **ԳԱԹ**, Գ. Սրվանձյանցի ֆոնդ, հ. 1, էջ 0063–0073: ԳԱԹ, Գ. Սրվանձյանցի ֆոնդ, հ. 4/13, էջ 0269–0272:

21 Տես **Սարգսյան Ա. Շ.**, Գարեգին Արքեպիսկոպոս Սրվանձյանցը և հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները (Գարեգին Սրվանձյանցի ծննդյան 175-ամյակի առթիվ), «Էջմիածին» ամսագիր, ՀԲ. տարի, Յուլիս, Ս.Էջմիածին, 2015թ., էջ 89–101:

22 **Սրվանձյանց Գ.**, Երկեր, հատոր 1, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1978, էջ 274:

արքեպիսկոպոս Այվազովսքին Հազար և մի առածներու հառաջարանություն մեջ»²³:

Գարեգին Սրվանձոյանցն անվիճելի է համարում հայության մեջ շրջանավոր առածների, առակների և հանելուկների հայկականությունը. «...և այն ամեն հայտնի է, որ հայոց գյուտ և հեղինակություն են, վասնզի հայոց կյանքի հանգամանքներով շինված են»²⁴ չբացանելով նաև դրացի ժողովուրդներից կրած ազդեցությունը. «Հազիվ ուրեք Պարսկաստանի խառնուրդ և տիպ կը ցուցնեն, բայց և այն բնական է, իբրև դրացի ազգի»²⁵:

Այնուհետև նա, խոսելով զանազան հանդեսներում և պարբերականներում տպագրված առածների, հանելուկների և առակների, նաև իր հավաքած նմանատիպ նյութերի, մասնավորապես առակների մասին, գրում է. «Թեպետ տակավին շատ բան կը հավաքվի, և ես մաս մը ունիմ, հանդերձ կանեացի ծոերու (պակասամտաց) վրա շինված առասպելներով»²⁶:

Սրվանձոյանական ձեռնարկին անմիջապես արձագանքում են հայ ժողովրդի լուսավորչական և մշակութային խնդիրներով մտահոգ մի շարք նվիրյալներ, որոնցից հարկ է առանձնացնել Սարգիս Հայկունու և Հովհաննես Նազարյանցին:

Բազմավաստակ ուսուցիչ, բանահավաք և ազգագրագետ **Սարգիս Հայկունու** հավաքչական աշխատանքներով զբաղվելը պայմանավորված էր 1878 թ. վիճակագրական տվյալներ գրանցելու նպատակով Գ.Սրվանձոյանցի՝ Տրապիզոն այցելությամբ և Հայկունու հիմնած դպրոցում լինելու հանգամանքով: Ի տարբերություն Նազարյանցի՝ Հայկունու հավաքչական գործունեության շրջանակները չեն սահմանափակվում միայն բանահյուսությամբ կամ բանահյուսական միայն մեկ ժանրի նյութերի գրանցմամբ: Այստեղ հարկ չհամարելով խոսել Սարգիս Հայկունու՝ բազմաբնույթ հավաքչական աշխատանքների մասին (Հայկունու կյանքին և գործունեությանը նվիրված ուսում-

23 **Սրվանձոյանց Գ.**, Երկեր, հատոր 1, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1978, էջ 274:

24 Նույն տեղում:

25 Նույն տեղում:

26 Նույն տեղում:

նասիրություն է հրատարակել բանագետ Վերժինե Սվազյանը²⁷) փաստենք, որ նա «Ժողովրդական առակներ» գրքում իր անտիպ գործերը թվարկելիս Ե. կետում նշում է նաև «Ջրոյցներ, որ ժողովրդական ծիծաղաշարժ և բարոյալից անեկդոտներ են, մտավորապես 1000 հոտ.²⁸»: Դրանք ևս առ այսօր անտիպ են և պահպանվում են Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում²⁹:

Մի շարք դպրոցական դասագրքերի հեղինակ, մանկավարժ **Հովհաննես Նազարյանցն** առաջին էր հայ իրականության մեջ, որ իր և այլոց միջոցով գրառած հայկական երգիծական մանրապատումներն ու գվարճախոսությունները և տարբեր ժողովուրդների անեկդոտների ժողովածուներից թարգմանած նյութերը 1876–1883 թթ. հրատարակել է երեք ծավալուն ժողովածուներով՝ դրանք անվանելով *անեկդոտներ*³⁰:

Նազարյանցը «Անեկդոտների» առաջին հատորի *Հառաջարանում* մատնանշում է այն աղբյուրները, որոնց միջոցով գիրքը ներկայանում է ընթերցողներին. «Կեանք և գրքեր — ահա այն աղբիւրները, որոնք առատօրէն պարգևեցին մեզ մեր աշխատութեան պաշարեղէնները»³¹:

Հովհ. Նազարյանցը նաև անեկդոտների մեր առաջին վերլուծող-գնահատող տեսաբաններից է: Նա գտնում էր, որ ժողովրդական

27 Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, այսուհետև՝ ՀԱԲ, հատոր 4, **Վ. Սվազյան**, Մարգիս Հայկունի (Կյանքն ու գործունեությունը), Եր., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1973, էջ 5–82:

28 **Հայկունի Ս.**, Ժողովրդական առակներ, Վաղարշապատ, Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 1907, էջ 93: Նույնը տես Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հատ. Բ, Դ, Զ, Մոսկվա-Վաղարշապատ, 1901թ., 1902թ., 1906թ.:

29 **ԳԱԹ, Հայկունի Ս.**, Գ.Սրվանձտյանցի ֆոնդ, վավ. 538, էջ 51–56, 93–98: ԳԱԹ-ի հավաքածուից Սրվանձտյանցի և Հայկունու անեկդոտների պատճենահանված տարբերակները պահպանվում են նաև ՀԱԲ-ի արխիվում՝ թիվ 5, 1531, 1551, 1585, 1587, 1635, 1639–1643, 1651–1659, 1665–1671, 1719–1721, 1831–1835:

30 Անեկդոտներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, Ղասապեանցի տպարան, 1876:

Անեկդոտներ, հատոր Բ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Տիփսիս, տպարան Յովհաննիսի Մարտիրոսեանց, 1877:

Անեկդոտներ, հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883:

31 Անեկդոտներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, Ղասապեանցի տպարան, 1876, *Հառաջարան*, էջ III:

երգիծանքի այդ տեսակը սուկ պարապ ժամանակը լցնելու, ծիծաղ առաջացնելու միջոց չի ծառայում: Այն ունի նաև մեկ այլ, ծիծաղեցնելուց ոչ պակաս կարևոր՝ ճանաչողության գործառույթ. «Բայց ի՞նչ դեր է խաղում անեկդօտը կեանքի մէջ:— Հարց է տալիս Նազարյանցը, և ինքն էլ պատասխանում այդ հարցին:— Նա, ծիծաղեցնելով մարդուս, միևնոյն ժամանակը կրթում է նորա միտքը: Նայելով, թէ ի՞նչ նիւթի վերայ է ասված անեկդօտը, մենք որևէ հասկացողութիւն ենք կազմում նոյն իսկ նիւթի վերայ: Եթէ անեկդօտը գիղացու վերայ է, նորա արտայայտած երկու խօսքից մենք կարողանում ենք գաղափար կազմել նորա մտաւոր զարգացման վերայ, այն յարաբերութեան վերայ, որ նա ունի դէպի իւր ընտանիքը, դէպի իւր դրացին, դէպի իւր քահանան...»³²:

Ըստ Նազարյանցի՝ անեկդոտների միջոցով պատկերացում կարելի է կազմել ոչ միայն այս կամ այն անհատի, այլ նաև մի ամբողջ ազգի նկարագրի վերաբերյալ. «Եթէ մենք ունինք անեկդոտներ մի ամբողջ ժողովրդի կեանքից, այդ մի և նոյն է, թէ մենք ունինք հասկացողութիւն մի ժողովրդի վերայ: Որքան շատ և բազմասեռի են անեկդոտները, այնքան լայն և ընդարձակ են կազմուող գաղափարները»³³:

Ամերիկյան և եվրոպական մի քանի ժողովուրդների նմանատիպ ստեղծագործությունների համեմատությամբ, նաև դրացի ժողովուրդների փոխհարաբերությունների համատեքստում Նազարյանցը արժևորում է ընդհանրապես անեկդոտի դերը և կանգ առնում հայկական նյութերի պատմաճանաչողական արժեքի վրա. «Անեկդօտը մի հայելի է,— գրում է նա,— որի մէջ երևում է մարդ իւր արժանաւորութիւններով կամ պակասութիւններով: Իսկ մարդը մի յայտնի դասակարգի, մի ամբողջ հասարակութեան, հետևաբար և մի ամբողջ ազգութեան ներկայացուցիչ է: Անեկդօտը ցոյց է տալիս մեզ որ և է ազգի մտաւոր և բարոյական զարգացման մակերևոյթը. թոյլ է տալիս մեզ նկատել այն զանազանութիւնը, որ կայ նորա և իւր դրացիների մէջ: Անեկդօտը ծանոթացնում է մեզ Եւրոպացու և Ասիացու բնատրութեան, նոցա

32 Նույն տեղում, *Հատաշարան*, էջ I:

33 Նույն տեղում, էջ II:

լաւ և վատ կողմերի հետ: Նա ցոյց է տալիս քաղաքացու և գիղացու տարբերութիւնը. պատկերացնում է մեզ հոգևորականը և աշխարհականը. տղամարդը և կինը. գիտութիւնը, տգիտութիւնը, կրթութիւնը, ժլատութիւնը, խորամանկութիւնը, գողութիւնը, երկչոտութիւնը, սէրը, ատելութիւնը, ժրջանութիւնը, ծուլութիւնը, սառնասրտութիւնը»³⁴:

Հովհ. Նազարյանցը եվրոպական և ասիական տպագիր և անտիպ նյութերի համատեքստում անդրադառնում է նաև հայկական անեկդոտներին՝ ցավով նշելով այդ ասպարեզում հայերի ետ մնալը. «Ամեն ազգ ունի իր անեկդոտները, թէ տպուած և եթէ անտիպ: Երոպայան երկուսից ևս ունի. իսկ Ասիան—միայն վերջինը, խօսելով գեթ Հայերիս վերաբերութեամբ»³⁵: Նա իր անեկդոտների թե՛ առաջին, թե՛ երկրորդ հատորների առաջաբաններում խոսում է իր գրքերում ընդգրկած այլ ժողովուրդների անեկդոտների աղբյուրների մասին, դրանք համեմատում հայկական նյութերի հետ և տալիս դրանց մի մասի գնահատականը. «Մենք աշխատել ենք, յայտնի բան է, միշտ ընտրութիւն անել անեկդոտների մէջ, մանաւանդ այդ գրքերից (իմա՝ Анекдоты Немецкіе, Французскіе, Американскіе и Английскіе. С Петербурга, годъ 1874. Анекдоты всех вековъ и народовъ. К. Е. В., т. I, год 1846. Ха'., ха'., ха'., Собрание юморестическихъ анекдотов. М. Е. Москва. 1872г. Милліонъ, а можетъ быть и меньше анекдотовъ, С Петербурга, 1874г.), որովհետև դրքա պարունակած են իրեանց մէջը և շատ *անհամ* (ընդգծումը մերն է – ԱՍ) անեկդոտներ, որոնց մեր աշխատութեան դուրս ենք թողել: Եթե անխտիր ներմուծելու լինէինք բոլոր պատահած անեկդոտները, նոցա թիւը այնքան մեծ էր, որ մեր գիրքը այն ժամանակ երեք անգամ աւելի հաստ կլինէր, քան թէ այժմ է»³⁶:

Նազարյանցը ռուսական, ֆրանսիական, գերմանական անեկդոտները համեմատում է հայկականի հետ և եզրակացնում. «Անաչառ համեմատութիւնը միայն կարող է ցոյց տալ, թէ մերը նոցա մէջը ինչ տեղ է բռնում: Մենք այսքան համարձակ չէինք կարող խօսել, եթէ կարդացած չլինէինք շատ ռուսերէն, ֆրանսերէն և գերմաներէն անեկ-

34 Անեկդոտներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, Ղասապեանցի տպարան, 1876, *Հատաշարան*, էջ II:

35 Նույն տեղում:

36 Նույն տեղում, էջ VIII:

դօստների գրքեր, որոնց բովանդակությունը ո՛չ մի կերպով չէ արդարացնում իրանց ուռած ու փքած ճակատագրերը»³⁷:

Անեկդոտների Ա հատորի «Հառաջաբան»-ում Նազարյանցը խոսում է նաև ժողովածու կազմելու սկզբունքների մասին, նա քննադատում է օտարազգի որոշ անեկդոտների ժողովածուներ կազմողների «սխալ» մոտեցումը՝ մի դեպքում՝ մինևույն թեմաները միասին ներկայացնելով, մեկ այլ դեպքում՝ ներկայացնելով խառնիխտոն՝ ինչպես պատահի: Նա նշում է, որ նման թեմայով անեկդոտները չպետք է իրար մոտ դնել, որ «միատեսակ կերակուրի նման չձանձրացնի ընթերցողին, չսառցնի նրա ծիծաղելու ախորժակը», և իր գրքերում հայ քահանայի մասին պատմող անեկդոտի կողքին դնում է անգլիականը, սիրո թեմայից հետո՝ դպրոցական-աշակերտական նյութեր, «Մօլլա-Նապրեդդինի ստախոսութեան մօտ ...Նապօլեօնի սրամտութիւնը»³⁸... և այլն: Այնուամենայնիվ նա իր դասակարգման ձևը ևս անթերի չի համարում:

Ինչ խոսք, անեկդոտների դասակարգման նազարյանական այդ մոտեցումը գիտական չէր, քանզի այնպես էր ստացվում, որ Նազարյանցի հիմնական նպատակը ծիծաղեցնելն էր և ընթերցանության հանդեպ սեր առաջացնելը: Փաստենք նաև, որ չխմբավորված նյութերի աղբյուրների բացակայության պատճառով նրա գրքերում շատ հաճախ հնարավոր չի լինում հայկական անեկդոտները տարանջատել օտարից:

Հովհ. Նազարյանցը Ա հատորի «Հառաջաբան»-ում անդրադառնում է նաև հայկական պատումներում տվյալ բարբառը պահպանելու անհրաժեշտությանը՝ վերջինիս կապակցությամբ խոստովանելով՝ «թէպետ այս մասնում սակաւ յաջողուած լինէր մեզ»³⁹: Իսկ Բ հատորի *Հասաջարանում* շեշտելով անեկդոտի ժանրի առկայությունը բոլոր ժողովուրդների մոտ՝ դժգոհում է հայոց մեջ դրա սակավությունից և անտեսելով այլ տարածքներում եղած բանարվեստի այդ տեսակի

37 Անեկդոտներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, Ղասապեանցի տպարան, 1876, Հառաջաբան, էջ III:

38 Նույն տեղում:

39 Անեկդոտներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, Ղասապեանցի տպարան, 1876, Հասաջարան, էջ III:

գոյությունը՝ մատնանշում է հայկական որոշ գավառների՝ անեկղոտներով ինչ-որ չափով հարուստ լինելը. «Գլխատրապէս այն ժողովուրդներն են հարուստ նորանցով, որոնք տակաւին նահապետական կեանքով են ապրում: Մեզանում, — շարունակում է իր միտքը խորացնել նա, — որքան մեզ յայտնի է, այդպիսի ժողովուրդ համարվում են՝ Ղազախեցիք (խոսքը Ղազախի նահանգի մեջ մտնող այժմյան Տավուշի մարզի հայության մասին է—ԱՍ), Ղարաբաղցիք, Մշեցիք և այլն: Մեզ հաստատցնում են, որ անեկղոտների հանքերն այդ ժողովուրդների մէջ պէտք է որոնել...»⁴⁰:

Հովհ. Նազարյանցը ուղղորդում է «գրականութիւնով պարպող» անձանց, որ «ուշադրութիւն դարձնէին այդ ժողովուրդների վերայ և մեզ նոցա կեանքից անեկղոտներ ուղարկէին: Դորանով նոքա մի մասնատր ծառայութիւն արած կ'լինէին Ազգին»⁴¹: Այնուհետև նա կրկին անդրադառնում է գրառման ժամանակ անհրաժեշտ որոշ պահանջների պահպանմանը՝ նյութերը գրանցելիս «առանձին ուշադրութիւն դարձնեն տեղական բարբառների վերայ և ժողովրդական խօսքերը գրեն ճիշդ այնպէս, ինչպէս գործ են անում»⁴²: Իսկ ասացողների խոսքում օտար բառերի առկայության դեպքում խորհուրդ է տալիս՝ «եթէ օտարազգի բառեր էլ մտած են, պէտք է գրել նաև նոցա հայերէն նշանակութիւնը»⁴³:

Ճիշտ է, ժողովածուն կազմելիս իր ձեռքի տակ եղած նյութերի գրանցման, դասդասման և այլ կարգի ոչ ճիշտ մոտեցումներից բացի, Նազարյանցն անեկղոտների հետ ընդգրկել է նաև բանահյուսության այլ ժանրերի ստեղծագործություններ՝ երգիծական առած⁴⁴, առակ⁴⁵, ավանդազրույց⁴⁶ և այլն, այնուամենայնիվ անեկղոտների եռահատո-

40 Անեկղոտներ, հատոր Բ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Տիֆլիս, տպարան Յովհաննիսի Մարտիրոսեանց, 1877, *Հասոջարան*, էջ VII–VIII:

41 Նույն տեղում, էջ VIII:

42 Նույն տեղում:

43 Նույն տեղում, էջ VII–VIII:

44 Անեկղոտներ, Հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, Ղասապեանցի տպարան, 1876, էջ 48:

45 Նույն տեղում, էջ 57:

46 Անեկղոտներ, Հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 132–133:

րի հրատարակությունը այլոց համար ևս նմանատիպ ձեռնարկումներին ազդակ հանդիսացավ:

Հովհ. Նազարյանցի «Անեկդոտների» առաջին և երկրորդ հատորների հրատարակությունից հետո իրար հետևից լույս են տեսնում ժողովրդական երգիծական մանրապատում-գվարճախոսությունների մի շարք գրքեր, որտեղ սկզբնական շրջանում հայկականի հետ ընդգրկված էին լինում նաև օտարազգիների անեկդոտները⁴⁷:

Իր հրատարակած անեկդոտների գրքում պատմաբան, դրամատուրգ Գալուստ Շիրմազանյանը ևս վստահ էր, որ նման կյուրթերը ճանաչողական վիթխարի արժեք են ներկայացնում և կարող են խրախուսել երիտասարդությանը, որպեսզի ամեն մեկն իր գավառում, քաղաքում և գյուղում գրառի լսածներն ու դրանք հրատարակելու համար առաքի ազգային թերթերին, քանզի ժողովրդական ստեղծագործությունների «մէջը հանդէս դուրս կը գան ազգային մտային և բարոյական առաքի-նութիւնները և մոլութիւնները, սովորությունները, հանճարը, ուշիմութիւնը և պարզամտութիւնը ու նրանց վերածնութիւնները, մինչև անգամ կրօնական կամ քաղաքական կենցաղի մէջ զարգացումն, 'ի վերջոյ նրանցից երբեմն ինչ-ինչ դէպքեր կը ծառային ազգային պատմութեան վերաբերեալ ինչ-ինչ առարկաների բացատրութիւններին ևս»⁴⁸:

Ի տարբերություն նախորդ հրատարակիչների՝ Շիրմազանյանն անդրադառնում է նաև դրանց օգտակարությանը, դաստիարակչական դերին և առաջարկում, որ մանկավարժները ծաղկաքաղ անեն ու երեխաների հասակին համապատասխան՝ «տան մանուկներին ընթեռնուլ, որպէս զի նրանց մատաղ միտքը նրանցով զբօսնուլ»⁴⁹:

47 Անեկդոտներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դէպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կենսիցից առած: Ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանեանց**, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, Թիֆլիս, 1878:

Ծիծաղի տոպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կենսիցից, Աշխատասիրեց **դպիր Ս.Ս.Ս. Շահազիզեան**, Թիֆլիս, տպարան Մովսէս Վարդանեանի, 1892: Ծիծաղի տկճոր: Միլլա Նասրեդինի առակներ, ծիծաղաշարժ անեկդոտներ և արախոսութիւնների ժողովածու: Կազմեց՝ **Արտեմ (Յարութիւն) Եսաեան**, Թիֆլիս, տպարան Էպոլիս, 1913 և այլն:

48 Անեկդոտներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դէպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կենսիցից առած: Ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանեանց**, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, Թիֆլիս, 1878, էջ 4:

49 Նույն տեղում, էջ 4-5:

Նա հիմնավորում է իր անեկղոտներում օգտագործած տեղանունների, պատմական դեպքերի (ռուս-պարսկական և ռուս-թուրքական պատերազմներ), նույնիսկ անձնանունների առկայությունը, քանի որ դրանցով էլ ավելի պարզորոշ էր ուրվագծվում նմանատիպ ստեղծագործությունների աշխարհագրությունն ու արժևորվում պատմականությունը, տարբեր տարածքների, որոշակի բնակավայրերի ու առանձին գերդաստանների և անհատների բնութագիրը ներկայացնելով՝ շեշտվում բնակչության մտածողությունների ընդհանրությունը⁵⁰:

Լազարյան ճեմարանի դասախոս *Սարգիս Սարգսյանը* 1883 թվականին Մոսկվայում հրատարակում է Ազուլեցոնց բարբառին նվիրված մի ինքնատիպ բարբառագիտական ուսումնասիրություն՝ բաղկացած երկու մասից, որի նմուշների բաժնում ընդգրկված են նաև 17 ազուլիսյան զվարճապատումներ⁵¹:

1883 թ. *Մակար վարդապետ Բարխուդարյանը* Թիֆլիսում մի ժողովածու է հրատարակում՝ առաջին անգամ ընթերցողին ներկայացնելով արցախցի զվարճախոս Պըլը-Պուլուն՝ կենսագրական հակիրճ տեղեկություններով, իր գրառած 189 միավոր նմուշներով, տողատակային հետաքրքիր բացատրություններով, բարբառային դժվարամատչելի բառերի բառարանով⁵²:

Հրատարակվում են նաև հայոց որոշակի տարածաշրջաններին նվիրված ժողովածուներ, որտեղ ազգագրական նյութերի հետ տեղ են գտնում նաև բանահյուսական նմուշներ, որոնց մեջ կային երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ: Այս առումով, մեր ձեռքի տակ եղած տպագիր նյութերի շարքում հարկ է առանձնացնել *Գևորգ Շերենցի*՝ Վասպուրական աշխարհի ժողովրդական ստեղծագործությունների, մասնավորապես անեկղոտների գրառումները⁵³,

50 Անեկղոտներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կենսից առած: Ժողովեց *Գալուստ Շիրնազանեանց*, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, Թիֆլիս, 1878, էջ 6:

51 Սարգսեանց Ս., Ազուլեցոց բարբառը (Զօկերի լեզուն), լեզուաբանական հետազոտություն, մասն I, մասն II, ժողովածու, Մոսկվա, 1883, էջ 39–51:

52 Պըլը-Պուլի, գրեց *Մակար վարդապետ Բարխուդարեանց*, Թիֆլիս, Մով. Վարդանեան և Ընկ. տպարան, 1883:

53 Վանա սագ, 1-ին մաս, Ժողովեց *Գևորգ Գ. Շերենց*, Թիֆլիս, տպ. Կ. Մարտիրոսեանցի, 1885, էջ 113–120, 11 նմուշ:

որտեղ շատ թե քիչ պահպանվել են Վանի բարբառի յուրահատկությունները:

Հարություն Ճանիկյանը ևս Ակնին նվիրված իր գրքի «Փոքր պատմութիւնք» բաժնում⁵⁴ ընդգրկել է 30 երգիծապատում և զվարճախոսություն, որոնցից «Քանի մը հատ ալ թուրքերէն խոսուած պատմութիւնք» են⁵⁵, ու մեկը՝ թիվ 8-ը⁵⁶, առնչվում է հարսանեկան ծիսակարգին, որի սյուժեն հայության մեջ շատ է տարածված, երբ փեսան քողը բարձրացնելուց հետո է միայն հարսին տեսնում ու հիսաթափված ասում. «Ինձի մ՛ երևար, բայց ուրիշ որո՞ւ կ'ուզես, երևա»⁵⁷:

Բանահավաքչական աշխատանքների մեջ են ներգրավվում գրականության և գիտության ասպարեզներում առաջին քայլերն անող **Հովհաննես Թումանյանն** ու **Հրայր Աճառյանը**:

Հովհ. Թումանյանը 1887, 1889 և 1890 թվականներին «Նոր-Դար» օրաթերթի համարներում պարբերաբար տպագրության է հանձնում իր իսկ գրառած Լոռու ազգագրական-բանահյուսական նյութերը, որոնց թվում նաև՝ լոռեցիների 22 երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ⁵⁸: Հովհ. Թումանյանի հավաքչական այս գործունեության մասին հանրությանը հայտնի է դառնում շուրջ յոթ տասնամյակ անց՝ գրականագետ Էդ. Ջրբաշյանի՝ Թումանյանին նվիրված հոդվածի տպագրությունից հետո միայն⁵⁹:

1892 թվականին շուրջերգի ուսուցիչ **Սմբատ Շահազիզյանը** հրատարակում է անեկդոտների մի գիրք՝ կրկին հայկականի հետ ընդգրկելով այլ ժողովուրդների նմուշներ⁶⁰: Ի դեպ, առանց երիտա-

54 **Ճանիկեան Յ.**, Հուրթիւնք Ակնայ, Թիֆլիս, տպարան Մ.Դ.Ռօտինեանցի, 1895, էջ 194–203:

55 Նույն տեղում, էջ 196–197 (թիվ 7, 8, 9):

56 Նույն տեղում, էջ 197:

57 Տե՛ս **Սարգսյան Ա.Շ.**, Զավեշտը հայոց հարսանեկան ծիսակարգին առնչվող անեկդոտներում, ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագիր, Եր., 2017, թիվ 2, էջ 299–303:

58 Տե՛ս **Սարգսյան Ա.Շ.**, Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունների թումանյանական գրառումները և դրանց տարբերակային դրսևորումները, «Էջմիածին» ամսագիր, Ժ (հոկտեմբեր), 2015, էջ 98–111:

59 **Ջրբաշյան Էդ.**, Նորահայտ էջեր Թումանյանի ժառանգությունից, Տեղեկագիր ՀՍՍՌ-ԳԱ հասարակական գիտությունների, 1963, թիվ 12, էջ 69–76:

60 Ծիծաղի տոպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կեանքից, Աշխատասիրեց

սարդ բանաստեղծի իմացության, նույնությամբ կան լեզվաոճական որոշ փոփոխություններով, այդ ժողովածուում է հայտնվում նաև Թումանյանի գրառումներից 11 նմուշ:

Ռուսաստանի Կամենեց-Պոդոլսկում գտնվող Ան.Աբովյանին 1890 թ. օգոստոսի 27-ին գրած նամակներից մեկում Հովհ. Թումանյանը խոր հիասթափությամբ, բայց միևնույն ժամանակ վեհանճն պահվածքով է իր վերաբերմունքն արտահայտում այդ գրքի և նրա հեղինակի մասին. «Չգիտեմ քեզ գրել եմ թե չէ, որ ...Սմբատ Շահազիզը անեկդոտների գիրք է հրատարակում. այն գիրքը, որի միտքը ծագեցնելը քեզ է պատկանում, և որ պետք է երեքով (իմա՝ Հովհ. Թումանյանը, Ան. Աբովյանը և Ե. Խարազյանը-ԱՍ) էինք հրատարակել. Մի մասը արտագրած է «Նոր-Ռար»-ից, — գրում է Թումանյանը նամակում ու ցավով ավելացնում, — անունը դրել են «Ծիծաղի տոպրակ»: Անունն ավելի գեղեցիկ է, քան թե յուր վարմունքը... Ես ոչինչ չասացի»⁶¹:

Շահազիզյանի ժողովածուի շուրջ 400 միավոր նյութերի մեջ գերակշռում են ազգային անեկդոտները, որտեղ խառը ներկայացված են և՛ երգիծական հեքիաթներն ու մանկական զվարճախոսությունները, և՛ առակները, ավանդազրույցներն ու առակատիպ զվարճապատումները: Գրքում տեղ են գտել նաև Արևելքի զվարճախոս Խոջա Նասրեղինի և լոռեցի զվարճախոս Հոբոսի մանրապատումներից:

Սմբատ Շահազիզյանի անեկդոտների գրքի «Բորչալուի և Լոռույ գիղերը իրենց համանիշ բնատրոփիններով» վերնագրի տակ ներկայացված են նաև 49 գյուղերի ժողովրդական ծաղրանունները⁶²:

Իր գրառած երկու մանրապատումում Լոռու գյուղերն ու գյուղացիներին ներկայացնելիս Հովհ. Թումանյանը մատնանշել էր նաև նրանց տրվող մականուն-ծաղրանունները՝ *թորքաքամակ* դստեղեցիք (տողատակում գրառողը տալիս է հայրենի գյուղին տրվող երկրորդ

դպիր Ս.Տ.Ս. Շահազիզեան, Թիֆլիզ, տպարան Մովսէս Վարդանեանի, 1892:

61 **Թումանյան Հովհ.**, Երկերի ժողովածու (այսուհետև՝ ԵԺ)՝ 6 հատորով, հատոր 5, Հայպետհրատ, 1945, էջ 22: Նամակներ (1885–1922), Նամակ Անուշավան Աբովյանին (Թիֆլիս–Կամենեց-Պոդոլսկ), 1890 թ., օգոստոսի 27, Տիֆլիս:

62 Ծիծաղի տոպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կենսաբից, Աշխատասիրեց **դպիր Ս.Տ.Ս. Շահազիզեան**, Թիֆլիզ, տպարան Մովսէս Վարդանեանի, 1892, էջ 143–145:

ծաղրանուն-մականունը՝ «դսեղոց մարդասպան էլ են ասում»⁶³), *սասնասիրուն* ջալալօղլեցիք⁶⁴, *ագոավակեր* կուրթանեցիք⁶⁵: Երիտասարդ Թումանյանն իր գրառումներով ասես ուղղորդել էր Շահազիզյանին՝ ուշադրություն դարձնելու նաև ժողովրդական երգիծանքի նմանատիպ դրսևորումներին: Փաստենք նաև, որ Ե. Լալայանը «Բորչալուի գավառ» խորագիրը կրող պատմաագագրական նյութերի մեջ նույնությամբ՝ «Լոռվա գյուղացիները» վերնագրով, ընդգրկել է նաև Շահազիզյանի հրատարակած բոլոր ծաղրանունները⁶⁶:

19-րդ դարավերջին **Հր. Աճառյանը** պոլսահայերից գրառում է մեծաքանակ ժողովրդական բանարվեստի արժեքավոր նմուշներ, որոնք ինչ-ինչ պատճառներով հրատարակվում են մեծ գիտնականի մահից շուրջ կես դար անց⁶⁷:

Երգիծական մանրապատումների աճառյանական գրառումներում հանդիպում ենք նաև Հովհ. Թումանյանի «Բարեկենդանի» և «Կիկոսի մահը»-ի հետաքրքիր տարբերակների: Դրանցից առաջինն առնչվում է ոչ թե ժողովրդական Բարեկենդանի տոնին, այլ խենթ ու խելատ մարտ ամսվա՝ ժողովրդի բնորոշմամբ՝ Մարտիկ ախպօր՝ եղանակային դժվարությունները հաղթահարելուն⁶⁸: Տե՛ս **Հավելված 1, թիվ 1**:

Ի տարբերություն վանեցիների «Կակոսկե խոգու ճաշ»-ը⁶⁹ հեքիաթատիպ երգիծապատումի (ի դեպ, Հովհ. Թումանյանի «Կիկոսի մահը» գրվել է նույնապյուծե ծավալուն պատումների հենքի վրա)՝ պոլսահայերից գրառած աճառյանական տարբերակը կարճառոտ կառուցվածք ունի, մտմտացող-երագողը, ամուսնացողն ու դժբախտացողն էլ ոչ թե Կիկոսի մայրն է, այլ Գագիկը, որը որոշում է չկարգվել և մարդկանց բերանին ասելիք չդառնալ. «Մըրմըրացեր է քի, «էս հիմն

63 **Թումանյան Հովհ.**, Երկերի լիակատար ժողովածու, (այսուհետև՝ ԵԼԺ)՝ 10 հատորով, հատոր 8, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1999, էջ 584:

64 Նույն տեղում:

65 Նույն տեղում:

66 **Լալայան Ե.**, Երկեր, Հինգ հատորով, հատոր 3, Բորչալուի գավառ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 2004, էջ 300–301:

67 **Աճառյան Հր.**, Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2009:

68 Նույն տեղում, էջ 169–170:

69 Ծիծաղում են վանեցիները, Հավաքել, կազմել են Վարագդատ Հարությունյանը և Նորա Մելիքյանը, Երևան, «Ջանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 130–131:

էլլամ կարքըվիւմ, զավակ ունենամ, զավակըս մեզնա, հապա ծառը էլլա, ծառէն վար իյնա մեռնի, ամմէնքը «Վանի Գազիկ, Վանի Գազիկ» ըսեն... Չէ՛, ըսեր է, չեն կարքըվիր»⁷⁰: Տեն **Հավելված 1, թիվ 2**:

Բազմաժանր են պոլսահայերից Հր. Աճառյանի գրառած անգիր բանահյուսության նյութերը՝ ավանդական աղոթք, ժողովրդական երգ և օրոր, վիճակի երգ, հանգավոր խոսք, շուտասելուկ, հանելուկ, առած-ասացվածք, երդում, օրհնանք, անեծք, առակ, հեքիաթ և այլն: Սակայն աճառյանական այդ գրառումներում ևս բանահյուսության տեսակները հստակ տարբերակված չեն: Ժողովածուն պատրաստելիս Աճառյանը բուն առակները, ժողովրդական տարատեսակ գրույցներն ու ավանդագրույցները, անեկդոտները, երկխոսական առակ-զվարճախոսությունները, որոշ հեքիաթներ, առակատիպ հեքիաթներ և հեքիաթ-զվարճախոսություններ ընդգրկել է միևնույն՝ *Առակներ* բաժնում, որի ծանոթության մեջ գրում է. «Բոլոր այս առակները պատմվում են Պոլսի հայոց հասարակ դասակարգի մեջ»⁷¹ միաժամանակ ծանուցելով Միլլա Նասրեղինի և նոր եվրոպական առակների չգրատելու պատճառը. «Չեմ հավաքել Նասրեղին հոջա»-ի (Միլլա Նասրեղինի-ԱՍ) անունով եղած հարյուրավոր առակները, իբրև տաճկական կյանքի արտահայտություն, ինչպես նաև նոր եվրոպական առակները, որոնք, իհարկե, գրական ճանապարհով են մտել ժողովրդի մեջ»⁷²:

Շեռագայում ևս Հր. Աճառյանը անտարբեր չի եղել անեկդոտների հանդեպ⁷³, շարունակել է գրատել անգամ իր մասին շրջանավոր նյութերը, որոնք մեծ գիտնականի անտիպ բանաստեղծությունների հետ հրատարակվել է առանձին գրքով⁷⁴:

70 **Աճառյան Հր.**, Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009 թ., էջ 181:

71 Նույն տեղում, էջ 159:

72 Նույն տեղում, էջ 181:

73 Տեն **Սարգսյան Ա.Շ.**, Հրաչյա Աճառյանը և երգիծապատում-զվարճախոսությունները (Հրաչյա Աճառյանի ծննդյան 140-ամյակի առթիվ), «Էջմիածին» ամսագիր, Յուլիս, 2017. Ս. Էջմիածին, էջ 96–110:

74 **Աճառյան Հր.**, Բանաստեղծություններ: Անեկդոտներ իմ մասին: Կազմեց և ձևավորեց Հրաչյա Աճառյան Կրտսերը, Եր., Գրակ. և արվեստի թանգարանի հրատ., 2008:

Դասախոսների վերաբերյալ ուսանողների պատմած անեկդոտների մասին ահա թե ինչ է գրում նա. «Մեր ուսանողների անեկդոտները, բնականաբար, վերաբերում են դասախօսներին և համալսարանի այլ պաշտօնեաներին: Հետաքրքիր են դրանք նրանով, որ ներկայացնում են մի կողմից՝ դասախօսների բնութագիրը և մյուս կողմից՝ ուսանողների սրամտությունը և դիտողական կարողությունը»⁷⁵:

Հայ ժողովրդագիտության անխոնջ մշակ *Երվանդ Լալայանը* 1903թ. հրատարակում է Արևելքի գվարճախոս Խոջա Նասրեդինին նվիրված մի հետաքրքիր գիրք՝ 228 նմուշներով⁷⁶: Նույն տարում Լալայանը լույս է ընծայում լոռեցի գվարճախոս Հոբոսին նվիրված մի փոքրիկ գրքույկ⁷⁷:

Թե՛ ժողովրդական բանավետտի նմուշների թեմատիկ և կառուցվածքային առանձնահատկությունների առումով, թե՛ մատուցվող նյութի անադարտության՝ Մոկսի բարբառի յուրահատկությունները պահպանելու տեսանկյունից անգնահատելի են արևելագետ-հայագետ *Հովսեփ Օրբելու* կողմից 1911–1912 թվականներին Մոկսում կատարած գրառումները⁷⁸:

Օրբելու գրառումների առավելությունը այլ բանահավաքների գրանցածների համեմատությամբ այն է, որ մեծանուն հայագետը բարբառագետի և բանագետ-բանահավաքի բժախնդրությամբ է մոտեցել իր գրառած նյութերին՝ դրանք ներկայացնելով երկու բաժիններով՝ 1. Басни (Առակներ)⁷⁹ և 2. Забавные рассказы (Զվարճալի գրույցներ-երգիծապատումներ)⁸⁰:

Առաջին խմբի մեջ ընդգրկված 10 նմուշներից 4-ը բուն կենդանական առակներ են, 6-ը՝ առակային խորք ունեցող գվարճապատում-

75 **Աճառյան Հր.**, Բանաստեղծություններ: Անեկդոտներ իմ մասին: Կազմեց և ձևավորեց Հրայրյա Աճառյան Կրտսերը, Եր., Գրակ. և արվեստի թանգարանի հրատ., 2008, էջ 16:

76 Ժողովրդական առակներ: Ա. Մոլլա Նասր-էդ-դին, Հավաքեց՝ Ե. Լալայան, Թիֆլիս, Տպարան Կ. Մարտիրոսեանցի, 1903–1904, 256 էջ:

77 Ժողովրդական առակներ, Բ. Հոբոս, Հավաքեց՝ Ե. Լալայան, Թիֆլիս, Տպարան Կ. Մարտիրոսեանցի, 1903, 31 էջ:

78 **Օրբելի Ի.**, том 2, Избранные труды, Ереван, изд. «Гитутюн», НАН РА, 2002, с. 55–68.

79 Նույն տեղում, с. 55–68.

80 Նույն տեղում, с. 57–69:

ներ՝ առակ-զվարճապատումներ, որոնց գործող անձինք մարդիկ են: Թե՛ որոշ առակ-զվարճապատումներում, թե՛ զվարճալի մանրապատումներում նույնիսկ աշխարհագրական անուններն ու տեղավայրերն են առկա՝ քաղաք, գյուղ, գետ, կամուրջ, եկեղեցի և այլն, անգամ կոնկրետացված են որոշ գործող անձինք. նշված են անձնանունները:

Հետաքրքիր մի փաստ ևս՝ գրեթե բոլոր առակ-զվարճապատումներում և զվարճալի մանրապատումներում գործողությունները կատարվում են Մոկսի տարածաշրջանի որոշակի գյուղերում՝ ընդգծելով այնտեղ ապրող բնակչության հատկանշական այնպիսի գծերը, որոնք հիմք են հանդիսացել այս կամ այն մանրապատումի ստեղծման:

Օրբելու գրառած երկրորդ խմբի 33 նմուշներից «Իս»-ը⁸¹ մարդու և սատանայի մասին առակային խորք ունեցող հեքիաթ է, «Էրկու սուխսան»-ը⁸²՝ սուտասանների մասին ստապատում, մնացած 30-ը զվարճալի մանրապատումներ են, մեկը՝ զվարճախոսություն⁸³, իսկ զվարճապատումների մեծ մասը սեղմ կառուցվածքով խելապակասության թեմայով ժողովրդական ստեղծագործություններն են:

1913 թվականին *Արսևն Եսայանը* Թիֆլիսում հրատարակում է անեկդոտների մի գիրք, ուր տարատեսակ նյութերի, անեկդոտների հետ տեղ են գտել նաև 37 նասրեղիսյան զվարճապատում⁸⁴:

Նյութերի մի մասն այլ ժողովուրդների անեկդոտների թարգմանություններ են, ներկայացվում են հայկականի հետ խառը, և երբեմն դժվար է դրանք տարանջատելը:

Մեծ եղեռնի հետևանքով բնօրրանից տեղահանված գաղթականության մի մասը հանգրվանել էր նաև Անդրկովկասում: Արևմտահայոց հոգևոր մշակութային արժեքների փրկության գիտակցումով մեր մի շարք մտավորականներ անմիջապես ձեռնամուխ են լինում դրանք գրառելու աշխատանքներին: Փառք ու պատիվ մեր այն մտավորականներին, մասնավորապես Եր. Լալայանին ու նրա խմբարշավի ան-

81 **Орбели И.**, том 2, Избранные труды, Ереван, «Гитутюн», НАН РА, 2002., с. 43.

82 Նույն տեղում, с. 67:

83 Նույն տեղում, с. 59/17.

84 Ծիծաղի տկճոր: Միլա Նասրեղիսի առակներ, ծիծաղաշարժ անեկդոտների և սրախոսությունների ժողովածու: Կազմեց **Արսևն (Հարություն) Եսայան**, Թիֆլիս, տպարան «Էպոխա», 1913:

դամներին, որոնք, գիտակցելով նոր միջավայրում ու ժամանակներում մեր ժողովրդի հոգևոր մշակութային ժառանգության անգնահատելի արժեքների կորստյան վտանգը, 1915–16 թթ. կարողացան բնավեր դարձած և Երևանում, Ալեքսանդրապոլում (Գյումրիում), Թիֆլիսում հայտնված, սովի ու հիվանդությունների ճիրաններում տառապող գաղթականությունից գրի առնել դարերի արհավիրքների միջով 20-րդ դարասկիզբ հասցրած մեր բառ ու բանի գոնե մի մասը, այդ թվում նաև որոշ վասպուրականյան երգիծական մանրապատումներ:

Եղեռնը, այնուհետև 70-ամյա ապագգային խորհրդային կարգերը ընդհատեցին շուրջ մեկ դար առաջ սկսված ազգային արժեքների, նաև երգիծապատում-զվարճախոսությունների հրատարակման աշխատանքները:

Ըստ մեր ձեռքի տակ եղած անտիպ և տպագիր աղբյուրների տվյալների՝ 1920 թվականից մինչև 1980-ականների վերջը պետական հաստատությունների (ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Ժողովրդական ստեղծագործության տուն⁸⁵) նախաձեռնությամբ և առանձին անհատների միջոցով տարաբնույթ բանահյուսական նյութերի հետ մեծ քանակությամբ երգիծապատում-զվարճախոսություններ են գրատվել, սակայն դրանց ժողովածուներ կամ անեկդոտներ պարունակող գրքեր գրեթե չեն հրատարակվել: Թերևս բացառությունը 1950-ականներից հրատարակվող բարբառագիտական ուսումնասիրությունների նմուշների բաժիններում ընդգրկված «անմեղ» թեմաներով հատ ու կենտ նյութերն են⁸⁶ և լեզվաբան Սյր.

85 Մշակույթի նախարարության կուլտուր-լուսավորական աշխատանքի և ժողովրդական ստեղծագործության հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոնի՝ ՀԳՄԿ-ի (նախկինում՝ ժողովրդական ստեղծագործության տուն՝ Ժողտուն) բանահյուսության հարուստ արխիվը մեր նախաձեռնությամբ 1991-ին հանձնվել է Հայաստանի պետական (այժմ՝ ազգային) արխիվին, թիվ 1336:

86 Մկրտչյան Հ., Կարոտ բարբառը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1952 թ.:

Աղայան Է., Մեղրու բարբառը, Ե., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1954:

Բաղդասարյան-Թափալցյան Ս., Մշո բարբառը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1958:

Մուրադյան Մ., Շատախի բարբառը, Եր., ԵՊՀ հրատ., 1962:

Բաղդամյան Ռ., Շատախի բարբառը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1964:

Պողոսյան Ա., Հաղբուրթի բարբառը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1965:

Մուրադյան Հ., Կաքավաբերդի բարբառը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1967:

Ասատրյան Մ., Լոռու խոսվածքը, Եր., «Միտք» հրատ., 1968:

Մալխասյանցի՝ Ախալցխայի բարբառով գրառումների գրքի հրատարակությունը⁸⁷:

Այլ էր պատկերը եղեռնից մազապուրծ աշխարհով մեկ սփռված արևմտահայոց ժողովրդական բանարվեստի գրառման և հրատարակման աշխատանքներում: Աշխարհի տարբեր անկյուններում ապաստանած արևմտահայության զանգվածների կարող ուժերը Բեյրութում, Կահիրեում, Լոս Անջելեսում, Նյու Յորքում և այլուր 1930-ականներից վերսկսում են Արևմտյան Հայաստանի, Կիլիկիայի ու մերձավոր սփյուռքի հայկական մշակութային ժառանգությունը գրառելու, ի մի բերելու և հրատարակելու ձեռնարկները: Եվ, որքան էլ զարմանալի է, այդ տարիներին հայրենագուրկ հայության բեկորներն իրենց մեջ ուժ էին գտնում մոռացության ամենակոյ երախից փրկել նաև իրենց հայրենի տեղավայրերի անեկդոտները⁸⁸:

Նյութի յուրահատկությամբ թերևս առանձնանում է ժողովրդագետ **Հակոբ Չոլաքյանի** հրատարակած անեկդոտների ժողովածուն⁸⁹: Գիրքը արժեքավոր է հատկապես եղեռնից մազապուրծ արևմտահայության տարբեր բնակավայրերի (Այնթապ, Քիլիս, Մարաշ, Կեսարիա, Արաբկիր, Մուշ, Կարին, Սեբաստիա, Խարբերդ, Տիգրանակերտ, Ուր-

87 Առակներ, ավանդություններ, անեկդոտներ (Ախալցխայի բարբառով), Գրի առավ **Սո. Մալխասյանց**, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1958:

88 Մարաշ կամ Գերմանիկ և հերոս Զեյթուն, Երկասիրեց **Գր. Հ. Գալուստեան**, Հրատարակություն Մարաշի հայրենակցական միութեան կողմ. վարչություն, ԱՄՆ, Նիւ Եորք, 1934:

Պատմություն հայ Կեսարիոյ (տեղագրական, պատմական և ազգագրական ուսումնասիրություն), Ա և Բ հատորներ, գրեց **Արշակ Ա. Ալպոյաճեան**, Գահիրե, տպարան Յ. Փափագեան, 1937:

Պատմություն Եվրոկիոյ Հայոց, գրեց **Արշակ Ա. Ալպոյաճեան**, Գահիրե, Տպ. «Նոր Աստղ», 1952, 1751 էջ:

Բախտիկեան Ս., Շեփկայ խելացին (հայկական զուարճախոսություններ), Պեյրութ, Լիբանան, տպ. Օլիմպիք, 1953:

Բախտիկեան Ն. Ծ. Վրդ., Փերիոյ խելացին (զուարճալի մանրադէպեր), Պեյրութ, Տպարան Սևան, 1967:

Գէորգեան Գ., Չըքուշապատում, հատոր 1, Երուսաղէմ, տպարան Ս. Յակոբեանց, 1970:

Պատմություն Անթէլի հայոց, Գ հատոր, խմբագիր՝ **Երուսաղ Պապայեան**: Լոս Անջելէս, 1994 և այլն:

89 Միջ-գաւառական անեկդոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց **Յ. Չոլաքեան**, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 1988: Վերադասավորությամբ և նոր նյութերի լրացումներով այն վերահրատարակվել է 2005 թվականին:

Ֆա, Ակն, Ջեյթուն և այլն) գաղթականության բեկորների կյանքի ոչ թե ողբերգական շերտերի նկարագրությամբ, այլ անկոտրում կամքի և ոգու կորովի դրսևորմամբ իրար հոգու հետ խաղալու և դժվարությունները ծաղր ու ծիծաղով հաղթահարելու տեսանկյունից:

1970-ականների սկզբից ԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի նախաձեռնած «Հայ ազգագրություն և քանահյուսություն» մատենաշարի համարներում սկսում են պարբերաբար հրատարակվել պատմական Հայաստանի և մերձավոր սփյուռքի որոշակի տարածքներից անհատ բանահավաքների և քանահյուսության բաժնի աշխատակիցների ջանքերով գրի առած հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, այդ թվում նաև՝ երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները⁹⁰: ՀԱԻ-ի քանահյուսության բաժնի արխիվում մի շարք տարածաշրջաններից անհատ բանահավաքների միջոցով գրառած մեծ քանակությամբ անեկդոտներ կան, որոնք առ այսօր անտիպ են⁹¹:

90 ՀԱԲ, հատոր 2, **Խ. Ա. Փորքշեյան**, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, Եր., ԳԱ հրատ., 1971, էջ 78–91:

ՀԱԲ, հատոր 3, ՀԱՐԶ (Մշո Բուլանըխ), **Սահակ Մովսիսյան (Բենսե)**, Եր., ԳԱ հրատ. 1972, էջ 141–159:

ՀԱԲ, հատոր 8, **Ս. Ավագյան (Սերինե)**, Արճակ, Եր., ԳԱ հրատ., 1978, էջ 122–133:

ՀԱԲ, հատոր 10, **Գ. Գևորգյան**, Ղզլար, Եր., ԳԱ հրատ., 1980, էջ 90–92:

ՀԱԲ, հատոր 11, **Գ. Հ. Միրայելյան**, Նոր Բայազետ, Եր., ԳԱ հրատ., 1980, էջ 66–70, 76–79:

ՀԱԲ, հատոր 14, **Ռոզա Գրիգորյան**, Գեղարքունիք, Եր., ԳԱ հրատ., 1983, էջ 160–164:

ՀԱԲ, հատոր 15, **Ավարդ Ղազիյան**, Արցախ, Եր., ԳԱ հրատ., 1983, էջ 133–146:

ՀԱԲ, հատոր 16, **Վերժինե Սվազյան**, Մուսա լեռ, Եր., ԳԱ հրատ., 1984, էջ 104–109:

ՀԱԲ, հատոր 19, **Ռաիսա Խաչատրյան**, Թալին, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1999, էջ 105–108:

ՀԱԲ, հատոր 20, **Թամար Գևորգյան**, Լոռի (Տաշիրը-Ձորագետ), Եր., «Գիտություն» հրատ., 1999, էջ 144–174:

ՀԱԲ, հատոր 21, **Էսթեր Խենյան**, Տավուշ, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2000, էջ 184–194:

ՀԱԲ, հատոր 25, **Էսթեր Խենյան**, Իջևան (Ձորովոր), Եր., «Գիտություն» հրատ., 2008, էջ 281–291:

91 ՀԱԻ-ի քանահյուսության բաժնի արխիվում տե՛ս *Միքայել Օհանջանյանի (Մուսր Դարաբաղի)* գրառած շուրջ 300 միավոր *արցախյան* հեքիաթ-անեկդոտները՝ «քննթ-մնասնները» (FF XII.; 7103–7700):

Երևանի պետական համալսարանի հայ ժողովրդական բանահյուսության դասախոս **Նելլի Հակոբյանը** բանասիրական ֆակուլտետի ուսանողների միջոցով շուրջ երեք տասնամյակ ժողովրդական բանավեստի հսկայածավալ նմուշներ է հավաքել, որոնց մեջ քիչ չեն նաև երգիծապատումներն ու զվարճախոսությունները: Ի դեպ, բանասացներից շատերը 19-րդ դարավերջին կամ 20-րդ դարասկզբին ծնված մարդիկ են, նյութերից շատերը ձայնագրություններ են, որոնք էլ ավելի են բարձրացնում այդ հավաքածուի արժեքը⁹²:

Արձակագիր, լրագրող, հետազայում նաև բանագետ-ազգագրագետ **Սերգեյ Վարդանյանը** 1978–1983 թթ. հայաստանյան և արտասահմանյան պարբերականներում դպրոցականներին ուղղված կոչ է տպագրում՝ բանահյուսական նյութեր գրառելու հորդորով և լավագույնները տպագրելու խոստումով, ինչը անմիջապես տալիս է իր պտուղները: Հայաստանի և արտերկրի երեխաները մեծահասակներից գրառում և խմբագրություն են ուղարկում մեծ քանակությամբ բանավեստի նմուշներ, որոնց մեջ կան նաև բազմաթիվ ժողովրդական երգիծանքի դրսևորումներ: Ս. Վարդանյանի տքնաջան աշխատանքի արդյունքը արտացոլվում է մանկական հրաշալի երկու ժողովածուների հրատարակությամբ⁹³:

Արարատյան դաշտավայրի գյուղերի *Խոյ-Սայմասարի* բարբառը կրող քնակչությունից անեկդոտների **թարվերդյանական (Վերդի)** գրառումները (մեծ մասը՝ բանբառակ), FFI., 1495–1798:

Աշուղ Ծաղկալիի թոռան՝ **Հ. Հարթենյանի** նասրեղիսյան գրառումները, FFI., 3314–3350:

Լոռու ներկա տարածաշրջանն ընդգրկող, այդ թվում նաև Վրաստանի տարածքում հայտնված գյուղերից **Վ. Ղազարյանի** գրանցած երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները (տե՛ս ՀԱԻ-ի ազգագրության արխիվ, Վ. Ղազարյանի ֆոնդ, թղթապանակ 87) և այլն:

92 Մեր նախաձեռնությամբ 2011 թվականին **Ն. Հակոբյանի** դուստրը՝ Անուշ Սեդրակյանը, այդ ամբողջ հավաքածուն սիրով նվիրաբերեց ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության բաժնի արխիվին: ՀԱԻ-ի տնօրինության հոգածության շնորհիվ այդ հավաքածուի բոլոր ձայնագրությունները կարճ ժամանակում թվայնացվել են:

Վերջերս **Արամ Ղանալանյանի** տղան՝ Հայկ Ղանալանյանը, և հարսը՝ Աստղիկ Իսրայելյանը, ՀԱԻ-ի բանահյուսության բաժնի արխիվին նվիրեցին վաստակաշատ բանագետի անձնական հավաքածուն՝ ձեռագրեր, հոդվածների, գրախոսականների բնագրեր և *անտիպ «երգիծանք»* ժողովածուն:

93 Հրեղեն ձին, Մշակեց և վերապատմեց **Սերգեյ Վարդանյանը**, Առաջաբանը՝ Սարգիս Հարությունյանի, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1981:

Մինչև Արցախյան շարժումն ու նորանկախ հանրապետության ստեղծումը հիմնականում հայ գրողներն են կարողացել քիչ թե շատ ճեղքել խորհրդային արգելքների և զգուշավորության պատնեշն ու առանձին գրքերով, սակայն գրական մշակումներով ներկայացնել Վասպուրականի, Գուգարքի, Արցախի, Աշտարակի հայկական անեկդոտները⁹⁴:

Հետխորհրդային առաջին իսկ տարիներից մի շարք երգիծաթերթեր են լույս տեսնում՝ Գյումրիում՝ «Պոլոզ Մուկույ»-ը, Վանաձորում՝ «Եղինջ»-ը, իսկ Արցախյան ազատամարտի տարիներին ծնունդ առած անեկդոտները պարբերաբար տպագրվում են Ստեփանակերտում լույս տեսնող ինքնապաշտպանական կոմիտեի օրգան «Մարտիկ» թերթի էջերում: «Մարտիկ»-ում տպագրված երգիծապատում-զվարճախոսությունների գերակշռող մասը, այդ թվում նաև պատերազմին առնչվող նյութերը, վերաբերում էին զինվորական կյանքին, իսկ դրանք, բնականաբար, բարձրացնում էին իր հողն ու ջուրը պաշտպանող հայ զինվորի մարտական ոգին: Ի դեպ, հենց պատերազմի տարիներին էլ թերթում տպագրված անեկդոտներն ի մի բերվելով՝ հրատարակվեցին երկու փոքրիկ գրքույկների տեսքով⁹⁵:

Նորանկախ հանրապետության ստեղծման առաջին տարիներից սկսվում են իրար հետևից հրատարակվել ամենատարբեր բնույթի ու որակի (տվյալ տարածքի բարբառը պահպանած կամ գրականաց-

Թագավորի երագները (Բանահյուսական ժողովածու), Կազմեց, ծանոթագրեց և հրատարակության պատրաստեց *Մերգեյ Վարդանյանը*, Եր., «Գասպրինտ» հրատ., 2003: Երկու գրքերի ընտրանին՝ «Փրկված հեքիաթներ» վերնագրով, հրատարակվել է նաև անգլերեն և գերմաներեն:

Մ. Վարդանյանը դպրոցականների գրառած ամբողջ հավաքածուն հանձնել է ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվին:

94 **Դևկանց Ա.**, Կաճեթա ծոեր, Հաղագս ծիծաղական պատմությանց և վասն խրատի, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1974:

Սեյրանյան Բ., Գուգարքի ուրախ գրույցներ, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1982:

Խանզադյան Ս., Պըլը Պոտի, Եր., «Արևիկ» հրատ., 1988:

Գյուլնազարյան Խ., Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991:

95 **Աթաջանյան Վ.**, Խաչին, Բուլբուլը և ուրիշները, ԼՂՀ ԻՊԿ օրգան «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1995:

Ահյան Մ., Ծիծաղի հարյուր ակնթարթ: Զվարճապատումներ, «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1995:

ված) բազում անեկդոտների գրքեր ու գրքույկներ: Դրանց մի մասը, թերություններ ունենալով հանդերձ, նույնպես որոշակի արժեք է ներկայացնում, քանզի կորստից փրկվում էին ժողովրդական երգիծանքում զանազան տարածաշրջանների աննշվող պատմական, աշխարհագրական, ազգագրական և այլ կարգի տեղեկություններ:

Այսպիսով, ավելի քան 170 տարիների ընթացքում Պատմական Հայաստանից և նրան հարակից տարածքներից գրառվել է հսկայածավալ նյութ, որի մի մասը տպագրվել է տարատեսակ ժողովածուներում, մի մասն էլ պահպանվում է պետական արխիվներում և մասնավոր հավաքածուներում, սակայն հայ բանագիտության ասպարեզում վիպական բանահյուսության այս տեսակը առ այսօր համապարփակ չի ուսումնասիրվել:

Եվրոպական մի շարք ժողովուրդներ անեկդոտների վերաբերյալ հետազոտություններ սկսել են հրատարակել դեռևս 19-րդ դարի երկրորդ կեսից: Հետխորհրդային շրջանում աշխուժանում է հետաքրքրությունը այդ ժանրի հանդեպ, Թուսաստանի դաշնությունում կազմակերպվում են համաժողովներ, հրատարակվում ժողովածուներ, անեկդոտների վերաբերյալ գիտական ուսումնասիրություններ, գրվում են մի շարք թեկնածուական ստենախոսություններ⁹⁶:

96 **Пельцер А. П.**, Происхождение анекдотов. //СБ. Харьк. Инст.-фил. о-ва., Т. II. Харьков, 1899. С. 57–58.

Латвийские народные анекдоты, Составитель **Арайс К.**, перевод Г.Горского, Издательство Академии наук Латвийской ССР, Рига, 1963.

Курганов Е., Анекдот как жанр, СДБ: Акад. проект гуманитарн. агенство. 1997.

Шмелева Е., Шмелев А., Рассказывание анекдота как жанр современной русской устной речи. Труды Международного семинара «Диалог 98» по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Казань, 1998. Т. 1, с. 262–271.

Химик В. В., Анекдот как феномен культуры. Материалы круглого стола 16 ноября, 2002г., /СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002.

Каган М. С. Анекдот как феномен культуры. Материалы круглого стола 16 ноября, 2002, СПб, с. 5–16.

Шишков С. М. Абсурдный анекдот в культуре. Материалы круглого стола 16 ноября, 2002, СПб, с. 139–147.

Смехотерапия от всех болезней: анекдоты, составления **Рафаелян Лилия**, Удмуртия, Ижевск, 2006г.,

Чиркова О. А., Поэтика современного народного анекдота: Автореф. дисс. : канд. филол. наук. М., 1997.

Белова Н. А., Функции исторического анекдота в жанровой системе повествовательной прозы 1800–1830-х годов. Автореф. дисс. : канд. филол. наук. Томск, 2000.

Հրատարակվել է անեկդոտների համահավաք (1929–1930 թթ. Պ. Բիրկերտը հրատարակում է լատիշական անեկդոտների քառահատոր համահավաքը⁹⁷), մշակվել են հեքիաթների սյուժեների և տիպերի համացույցներ (նշացանկեր), որոնց մեջ ընդգրկվել են նաև հեքիաթատիպ անեկդոտները⁹⁸:

Ի դեպ, 1996–2003 թթ. Ռուսաստանի Դաշնությունում անեկդոտի միայն տեքստերի ուսումնասիրությամբ զբաղվել են մի շարք մասնագետներ՝ Մ. Ս. Պետրենկոն (1996 թ.), Ե. Կուրզանովը (1997 թ.), Օ. Ա. Չիրկովան (1998 թ.), Գ. Անաչկինան (1999 թ.), Օ. Մ. Մետրոպովան (1999 թ.), Ա. Վ. Կարասիկը (2000 թ.), Է. Լենդվաին (2001 թ.), Դ. Մակարովը (2001 թ.), Ա. Յու. Գոլորոդկոն (2002 թ.), Ե. Յա. Շմելյովան (2002 թ.), Վ. Դ. Շմելյովը (2002 թ.), Վ. Ի. Կարասիկը (2003) և այլք: Նրանք իրենց ուսումնասիրությունները կատարել են թե՛ մեկ լեզվով ստեղծված անեկդոտների հենքի վրա, թե՛ մի քանի լեզուների համադրությամբ:

2015 թ. Մոսկվայում հրատարակվում է նաև խորհրդային տարիներին արտերկրում և ԽՍՀՄ-ում շրջանառված քաղաքական անեկդոտների սյուժեների ուղեցույց⁹⁹, որն ընդգրկում է խորհրդային համակարգի ստեղծման ժամանակից՝ 1917 թվականից, մինչև փլուզման տարին՝ 1991 թվականը:

Александрова Е. М., Перевод анекдота: проблемы адекватности и эквивалентности (На материале французских и русских анекдотов): Дис. канд. филол. наук: Москва, 2005 246 с.

Воробьева М. В., Анекдот как феномен повседневной культуры советского общества (На материале анекдотов 1960–1980-х годов), Екатеринбург–2008, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата культурологии.

97 Латышские народные анекдоты, Составитель **Арайс К.**, перевод Г. Горского, Издательство Академии наук Латвийской ССР, Рига, 1963, с. 10.

98 **Aarne, A.** Estnische Märchen und Sagenvarianten. Verzeichnis der zu den Hurtschen Handschriftsammlungen gehörenden Aufzeichnungen. Mit der Unterstützung der Finnisch-Finländischen Gesellschaft. Hamina, 1918. 160 S. (FFC 25)

Андреев Н. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне Л., 1929.

Thompson, S. Motif-index of Folk-Literature, volume 4, J-K, Helsinki, 1934, Academia Scientiarum Fennica, 501 p.

Aarne A., Thompson, S., The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Antti Aarne's Var- zeichnis der Märchentypen. Translated and Enlarged by Stith Thompson, Second Revision, Helsinki, 1964, Academia Scientiarum Fennica, 588 p.

99 Советский анекдот (Указатель сюжетов). составление. **Миша Мельниченко**, Москва, Новое литературное обозрение, 2015.

Այս ամենի համապատկերում, բացառությամբ 1978թ. **Ալվարդ Ղազիյանի**¹⁰⁰ Պրլը Պուդուն նվիրված հոդվածի¹⁰⁰, հայ բանագիտության ասպարեզում մինչև 1990-ական թվականների սկիզբը զուտ երգի-ծական մանրապատումներին և զվարճախոսություններին նվիրված հոդվածներ և ուսումնասիրություններ չեն հրատարակվել:

Նշենք նաև, որ հայ ժողովրդական բանահյուսության դասագրքերում ու բանագիտական տարատեսակ ուսումնասիրություններում և բանահյուսության ժողովածուներում կամ անեկդոտների գրքերի առաջաբաններում հակիրճ անդրադարձներ են եղել, հրատարակվել են նաև որոշ հոդված-ուսումնասիրություններ, որոնք, սակայն, հիմնականում վերաբերել են կան ժողովրդական բանարվեստի այդ տեսակի գրառումներին ու թեմատիկ դրսևորման որևէ կողմին¹⁰¹, կան էլ որևէ զվարճախոսին¹⁰²:

Հետխորհրդային Հայաստանում անեկդոտների մասին գրված աշխատանքներից թերևս հարկ է առանձնացնել բանագետ Հր. Վարդանյանի՝ Ղարաբաղյան շարժմանը նվիրված հոդվածը¹⁰³, իսկ ուսում-

100 **Ղազիյան Ա.**, Ղարաբաղի զվարճախոս Պրլ Պուդին, ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագիր, Եր., 1978, թիվ 9, էջ 60–69:

101 **Վարդանյան Հր.**, Ոչ մասնագիտական դիտողություններ՝ բանահավաքի հուշատերից, «Հայրենի եզերք» պատկերազարդ հանդես, Եր., 1991, հունիս, էջ 30–33 և էջ 40:

Абрамян Л., Ленин как трикстер, Современная российская мифология, Москва, 2005, стр. 68–88.

Մարգարյան Ն., Լենինական-Երևան մրցակցությունը 1970–80-ականների զվարճախոսություններում և սրամտություններում, Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը, Հանրապետական 7-րդ գիտաժողովի նյութեր, Գյումրի, 2007, էջ 151–157:

Գալստյան Հ., Երգիծական բանահյուսության արդի գրառումներ Վահրամաբերդից, Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը, Հանրապետական 7-րդ գիտաժողովի նյութեր, Գյումրի, 2007, էջ 267–272:

Ղոնջյան Լ., Ժողովրդական ասոյթաբանության և ավանդական գրույցների կապը (ըստ Գավառում գրանցած նյութերի), Հայ ժողովրդական մշակույթ—14, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2014, էջ 393–399, և այլք:

102 Զվարճախոսների մասին գրված հոդված-ուսումնասիրություններին անդրադարձել ենք գրքի չորրորդ՝ «**Հայ և օտարազգի զվարճախոսները**» գլխում:

103 **Վարդանյան Հր.**, Ոչ մասնագիտական դիտողություններ՝ բանահավաքի հուշատերից, «Հայրենի եզերք» պատկերազարդ հանդես, Եր., 1991, հունիս, էջ 30–33 և էջ 40:

նասիրություններից՝ բանասիրության դոկտոր Անուշավան Մակարյանի «Անեկդոտի գարգացումը հայ գրականության մեջ» անավարտ աշխատանքը¹⁰⁴:

Վերջինս, սակայն, վերաբերում է գրականության և բանահյուսության կապի խնդիրներին, որի «Թաղիաղյանը անեկդոտիստ»¹⁰⁵ և «Աբովյանը անեկդոտիստ»¹⁰⁶ գլուխներում հեղինակն անդրադարձել է Թաղիաղյանի ու Աբովյանի ստեղծագործություններում անեկդոտների կիրառություններին, իսկ «Հայկական անեկդոտների մի շարք մոտիվների ընդհանրությունը մյուս ժողովուրդների անեկդոտների հետ» գլխում՝ Հովհ. Թումանյանի «Կիկոսի մահը», «Բարեկենդանը», «Խելոքն ու հիմարը», «Տերն ու ծառան» հեքիաթ-գվարճապատումների գրական մշակումներին և այլ ժողովուրդների նույնատիպ թեմաների հետ դրանց տարակերպ առնչություններին¹⁰⁷:

Անեկդոտները հետազոտության համար հենք են հանդիսացել նաև լեզվաբանական հոդված-ուսումնասիրություններում: Այսպես, «Կանթեղում» տպագրված Մերինե Հովհաննիսյանի՝ «Անեկդոտի հասարակական, համատեքստային, ազգային և համազգային բնույթը» հոդվածում¹⁰⁸ հեղինակը անեկդոտի մասին խորքային քննարկումը կատարում է խոսքային հաղորդակցության համատեքստում: Իսկ Աննա Կնյազյանը անեկդոտը քննարկում է կամ հաղորդակցային լեզվաբանության տեսանկյունից, որպես «խոսքային շվիման ժանր, որպես խոսքի մշակույթի երևույթ» ու բանավոր հաղորդակցական վարքի ինքնատիպ աղբյուր, կամ էլ տղամարդու և կնոջ բանավոր խոսքում ազդեցիկ վարքի դրսևորման տեսանկյունից՝ հիմք ընդունելով հայ-

104 **Մակարյան Ա.**, Անեկդոտի գարգացումը հայ գրականության մեջ, Եր., «Մեհյան» հրատ., 2000, 160 էջ:

105 Նույն տեղում, էջ 82:

106 Նույն տեղում, էջ 90:

Անկեղծ ասած, իր հետազոտության մեջ Ա. Մակարյանի «անեկդոտիստ» օտարահունչ եզրույթի կիրառությունը Թաղիաղյանի և Աբովյանի կապակցությամբ նախհետաական է, և ոչ հարիր:

107 Նույն տեղում, էջ 105–118:

108 www.kantegh.asj-oa.am, **Հովհաննիսյան Մերինե**, Անեկդոտի հասարակական, համատեքստային, ազգային և համազգային բնույթը, «Կանթեղ» Գիտական հոդվածների ժողովածու, 2007, հ.1, էջ 14–19:

կական և անգլիական «կենցաղային» անեկդոտների նմուշները (վերջինս գրվել է համահեղինակությամբ)¹⁰⁹:

Համացանցում տեղադրված են նաև անեկդոտների կենցաղավարմանը նվիրված կարճառոտ մեկ ուսումնասիրություն¹¹⁰ և տարբեր որակի ու բնույթի մի շարք տեղավայրերին առնչվող երգիծապատում-գվարճախոսություններ, որոնց հարկ չենք համարում այստեղ անդրադառնալ:

1.2. Ժողովրդական և գիտական եզրույթները

Ժողովրդական բանավոր երգիծանքի մաս կազմող մանրապատումներն ու գվարճախոսությունները՝ անեկդոտները, տարբեր տարածաշրջաններում հայոց մեջ տարատեսակ անվանումներ են ունեցել՝ առակ, բեթ (բեյթ), գափ (գյափ), շուխ, շուլուխ, հանաք, պընկըլ-պունգըլ, մասալ, զարափ(\$)աթ և այլն:

Գիտական և գրական շրջանակներում ևս դրանք զանազան անվանումներով են հանդես եկել՝ *առասպել, գվարճալիք* (գուարճալիք), *խնդուկ, մանրադէպ, մանրավէպ, սրախոսություն-սրամերություն, ժողովրդական երգիծական մանրապատում, գվարճապատում, գվարճախոսություն, օտարալեզու ջոք, անեկդոտ* (վերջինս 19-րդ դարի երկրորդ կեսից սկսվեց շրջանառվել նաև ժողովրդի մեջ) և այլն:

19–20-րդ դարերում լույս տեսած բանահյուսական ժողովածուների և անեկդոտների գրքերի մեծ մասում ու բանագիտական ուսումնասիրություններում դեռևս լիովին հստակեցված չէին ժողովրդական երգիծապատում-գվարճախոսությունների՝ անեկդոտների սահմանագծերը, սահմանազատված չէին ժողովրդական արձակի այդ տեսակի ժանրային հատկանիշները, և առակի անվան տակ ներկայացվել են թե՛ բուն առակը, թե՛ առածն ու ավանդազրույցը, հեքիաթի տակ՝ գվարճապատումը, առասպելի տակ՝ առակը, զրույցը և այլն:

109 www.ysu.am, **Կնյազյան Աննա**, Երգիծական խոսույթի ժանրային հատկանիշները, «Աստղիկ» տարեգիրք, Գիտական հոդվածների ժողովածու, 2015, հ. 26, էջ 93:

www.seanewdim.com, Science and Education a New Dimension, Philology, v(35), Issue: 125, 2017. **Гаспарян С., Князян А.**, Гендерные особенности агрессивного вербального поведения мужчин и женщин (на материале английских и армянских «бытовых» анекдотов), с. 22–24.

110 www.granish.org, **Հովսեփյան Անի**, Անեկդոտների կենցաղավարումը, 12.07.2013թ.:

Նման բան առկա էր նաև հայ միջնադարյան գրույցների պարագայում: Այդ մասին Արմենուիի Սրապյանը, հայ միջնադարյան գրույցներին նվիրված իր ուսումնասիրության մեջ մատնանշելով Մ. Էմինի, Յ. Գաթրճյանի, Ս. Պալասանյանցի, Գ. Խալաթյանցի համապատասխան աշխատությունները, հետևյալ դիտարկումն է արել. «Հայ միջնադարյան գրույցների հատուկ ժողովածուներ կամ հետազոտություններ չկան: Դրա պատճառը թերևս մասամբ մանրապատում գանազան ստեղծագործությունների մեջ գոյություն ունեցող ժանրային ընդհանրություններն են և հստակ ու որոշակիորեն չսահմանազատված առանձնահատկությունները: *Առակ* ասելով՝ հասկացել են և *առած*, *առածը՝ ասացվածք*, *գրույցը՝ առակ*, *հեքիաթ*, *առասպել*, *վկայր՝ գրույց*, *առասպել* և այլն»¹¹¹:

Այդ խառնաշփոթը առկա է եղել նաև եվրոպական, այդ թվում նաև ռուսական բանագիտության մեջ: Այսպես, մինչև 20-րդ դարի 20-ական թվականները լատիշ բանագետները անեկդոտն անվանել են *երգիծական հեքիաթ* կամ *գրույց*¹¹²: Ըստ էստոն բանագետների՝ վաղ շրջանի էստոնական ծավալուն անեկդոտներն իրենց կառուցվածքով մոտենում են հեքիաթի ժանրին¹¹³:

Ռուս բանագիտության մեջ ևս մինչև վերջերս ժանրային այդ տարբերակումները հստակեցված չեն եղել: Այսպես, ռուս բանագետներ **Պոմերանցևան** և **Պրոպը** անեկդոտը մտցնում են հեքիաթների մեջ, Պոմերանցևան՝ երգիծական հեքիաթների¹¹⁴, իսկ Պրոպը, հեքիաթներն առանձնացնելով ըստ կերպարների, անեկդոտը դասում է կենդանիների և մարդկանց մասին հեքիաթների շարքում¹¹⁵: Նա մարդկանց մասին պատումների մեջ մտցնում է և՛ «ռեալիստական՝ կենցաղային կամ նովելային» հեքիաթները, և՛ անեկդոտներն ու ստահոդ պատմությունները (небылицы): Ռուսական բանահյուսության

111 **Սրապյան Ա.**, Հայ միջնադարյան գրույցներ, Եր., ՀՍՍՀ ԳՍ հրատ., 1969, էջ 12:

112 Латышские народные анекдоты, Составитель **Арайс К.**, перевод Г. Горского, Издательство Академии наук Латвийской ССР, Рига, 1963, с. 9.

113 Эстонский фольклор. Авторы: **А. Аннист**, Р. Вийдалепп, Х. Кокамяги, В. Метстак, Р. Мирров, В. Мьялк, В. Пино, Л. Раудсеп, И. Сарв, Х. Тампере, Ю. Тедре, М. Хиймяэ, Таллин, Издательство «Ээсти раамат» 1980, с. 261.

114 **Померанцева Э.**, Русская народная сказка, М., 1963, с. 87–103.

115 **Проп В.**, Жанровый состав русского фольклора, Фольклор и действительность, М., 1976, с. 47–50.

Ժանրերին նվիրված աշխատության մեջ Պրոպր գրում է, որ մարդկանց մասին կենցաղային հեքիաթների և անեկդոտների միջև սահմանը տարրորշված չէ¹¹⁶:

Իսկ ինչպե՞ս են դրանք բնութագրվում ժողովրդի կողմից և տարբեր բառարաններում, լեզվաբանների, մշակութաբանների, բանագետների, գրականագետների ուսումնասիրություններում, գրողների հրատարակած գրքերում ու բանահավաքների ժողովածուներում ի՞նչ հատկանիշներով են ներկայացված:

Հր.Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանում» *սոսկ* նշանակում է նաև «փոքր պատմությին՝ ուր կայ մի բարեխրատ օրինակ, ...Երբ առակը պարզ չէ և նմանությինը դժուարըմբռնելի, այն ժամանակ նա դառնում է «առեղծուած, հանելուկ»: Իսկ երբ ամփօփուած է մի կարճ ճևի մէջ, համարում է «*սոսած, սոսացուած*»¹¹⁷:

«Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում» *սոսակ*-ը բացատրված է նաև որպես հայհոյանք, նախատական խոսք, հանդիմանություն¹¹⁸, իսկ Մալխասյանցի բառարանում՝ նաև՝ առած, հասարակաց գրուցուածք, համառոտ պատմուածք, դժուարիմաց այլաբանությին և այլն¹¹⁹:

Չնայած «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում» նշվում է, որ *բեթ*-ը՝ առակ և հանելուկ նշանակությամբ, առկա է միայն Մոկսի տարածաշրջանում¹²⁰, Մերինե Ավագյանի գրքում Մոկսից բացի, նշվում է նաև Վասպուրական աշխարհի Արճակ գավառը, որտեղ ժողովուրդը զվարճապատմներին տվել է *բեթ* (բեյթ) անվանումը¹²¹, իսկ *բեթ պիբեթ*-ը նշանակել է *զվարճալի պատմություն, զվարճապատմ, առակ-զվարճապատմ պատմել*¹²²:

116 Նույն տեղում, էջ 49:

117 **Աճառյան Հր.**, Հայերեն արմատական բառարան, հատոր Ա, Եր., ԵՊՀ հրատ., 1971, էջ 249:

118 Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հատոր Ա, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2001, էջ 97:

119 **Մալխասյանց Սո.**, Հայերեն բացատրական բառարան, հատոր 1, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2010, էջ 214:

120 Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հատոր Ա, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2001, էջ 176:

121 ՀԱԲ, հատոր 8, **Ս.Ավագյան (Մերինե)**, Արճակ, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1978, էջ 129:

122 Նույն տեղում, էջ 130:

Ի դեպ, մինչև 20-րդ դարի 60-ական թվականները ժողովուրդը կիրառել է **«առակ»** («առակ ասել») եզրույթը՝ նկատի ունենալով թե՛ բուն առակը, թե՛ առած-ասացվածքը, թե՛ զվարճապատում-զվարճախոսությունը, իսկ դրանց հաճախակի գործածողին ու հանպատրաստից նորերը ստեղծողին որոշ տարածքներում (ինչպես, օրինակ՝ Ախալցխայում¹²³ և Լոռիում¹²⁴) անվանել է նաև առակախոս: Նշենք նաև, որ իր հրատարակած հայ և արևելքի զվարճախոսների (Հոբոս, Խոջա Նասրեդին) նվիրված գրքերի նյութերը Երվանդ Լալայանը ևս 20-րդ դարաբանակազմին անվանել է *առակներ*¹²⁵:

20-րդ դարի երկրորդ կեսին հրատարակված Սո. Մալխասյանցի գրքում արդեն տարանջատվել են *առակն* ու *անեկդորը*¹²⁶:

Պատմական Արցախի Հաղորթի ու Մարտակերտի շրջաններում զվարճապատումներն ու զվարճախոսությունները տարբեր անվանումներով են հանդես գալիս՝ *շուրխ*, *հանսք*, *գափ* (գյափ-կյափ), *գարափապ* և այլն¹²⁷: Տավուշի մարզի Կոթի գյուղում *գափ անել* նշանակում է կատակել, զվարճալի բաներ պատմել (ԱՄՇՀ):

Մակար վարդապետ Բարխուդարեանցի գրառումներից մեկում Պըլը-Պուղուն դիմողները խնդրում են Պուղուն, թե՛ «Պուղի, Աստուած սիրես. մին քանի *կեափ արսւ՛*, ականջ դնենք ... Քո *կեափերը* շատ դուրական են»¹²⁸:

123 Ախալցխայում հայտնի է եղել առակախոս Սարգիս Մալխասյանը՝ լեզվաբան, բառարանագիր Սո. Մալխասյանցի հայրը: Տե՛ս Առակներ, ավանդություններ, անեկդոտներ (Ախալցխայի բարբառով): Գրի առավ **Սո. Մալխասյանց**: ՀՍՄՌ-ԳԱ հրատ., Եր., 1958, էջ 7:

124 Լոռու մարզի Շամուտ գյուղից Չոբանանց Արուսիսի համբավը, իբրև հայտնի առակախոս, տարածված է եղել նաև Տավուշի մարզի Նոյեմբերյանի և Իջևանի տարածաշրջաններում (Արմեն Սարգսյանի անձնական հավաքածու, այսուհետև՝ ԱՄՇՀ):

125 Ժողովրդական առակներ. Ա. Մոլլա Նասր-էդ-դին, Հավաքեց՝ **Ե. Լալայեան**, Տպարան Կ. Մարտիրոսեանցի, Թիֆլիս, 1903–1904: Ժողովրդական առակներ, Բ. Հոբոս, հավաքեց **Ե. Լալայեան**, Թիֆլիս, Տպարան Կ. Մարտիրոսեանցի, 1903:

126 Առակներ, ավանդություններ, անեկդոտներ (Ախալցխայի բարբառով): Գրի առավ **Սո. Մալխասյանց**: ՀՍՄՌ-ԳԱ հրատ., Եր., 1958:

127 **Վարդանյան Սվ.**, Բանահյուսական նյութեր Լեռնային Ղարաբաղից, ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագիր, 1971, թիվ 8 (344), էջ 92: Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հատոր Ա, Եր., «Գիտություն», 2001, էջ 23:

128 Պըլը-Պուղի, գրեց **Մակար վարդապետ Բարխուդարեանց**, Թիֆլիս, Մով.

Ջարահաթ-գառաֆաթ եզրույթը՝ կատակ, հանաք իմաստով, գործածվել է ոչ միայն Ղարաբաղում, այլև Շամախիում, Վանում, Կարինում, Սասունում, Արարատյան դաշտավայրում¹²⁹, նաև՝ Ագուլիսում¹³⁰, իսկ **շուլուխ(դ)**-ը, **հանաք**-ը՝ Արարատյան դաշտում, Ղարաբաղում, Շամախիում¹³¹ և Լոռիում¹³²): Սակայն **շուլուխ** և **հանաք** եզրույթները չեն արտացոլում անսպասելի ծիծաղ առաջացնելու հանգամանքը, դրանք առավելապես սովորական կատակն են մատնանշում:

Զվարճապատումներին տրվող ժողովրդական **պրնկըլ-պունգըլ** եզրաբառը, բացի **պրնգըլ-բունգըլ-բունկըլ**-ի՝ **հանելուկ** իմաստից (Ղարաբաղ, Լոռի)¹³³, Նոր Զուղայում՝ **բունգն** գրությամբ, **հեքիաթ** իմաստն է ունեցել¹³⁴: Ժողովրդական արտասանությամբ այդ բոլոր ձևերը, ըստ Աճառյանի, առաջացել են «բանկն»-ից, որը նշանակել է առասպել, հեքիաթ, մուսալ, իսկ բանկնարկել՝ **առասպելաբանել**¹³⁵:

Երբեմն էլ եթե խոսքը անպարկեշտ՝ ոչ վայելուչ անելդոտի մասին է, օգտագործվում է **բամբառանք** եզրաբառը (ըստ Վիլյամ Սարոյանի՝ **գոտեհիկ՝ բամբառակ**¹³⁶): Թե՛ն Մալխասյանցի բառարանում¹³⁷, թե՛ Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում¹³⁸ **բամբառակ-բամբարակը**,

Վարդանեանի և ընկ. Տպարան, 1883, էջ 78:

129 Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հատոր Ա, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2001, էջ 402:

130 Ագուլիսի բարբառի մատույններ, Աշխատասիրությամբ **Արգամ Այվազյանի**, 2-րդ հրատ., Եր., «Գասպրիստ», հրատ., 2012, էջ 159:

131 Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հատոր Ա, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2001, էջ 289:

132 **Մաքանյան Ա.**, Լոռվա հանաքներ, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1977: **Գյուլնազարյան Խ.**, Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991:

133 Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հատոր Ա, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2001, էջ 222:

134 Նույն տեղում:

135 **Աճառյան Հր.**, Հայերեն արմատական բառարան, հատոր Ա, Եր., ԵՊՀ հրատ., 1971, էջ 407–408:

136 **Հարությունյան Ս.**, 8 օր Սարոյանի հետ, «Սովետական գրականություն» ամսագիր, Եր., 1970, թիվ 8, էջ 83:

137 **Մալխասեանց Ստ.**, Հայերէն բացատրական բառարան, հատոր 1, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2010, էջ 322:

138 Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում, հատոր Ա, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2001, էջ 156:

բացի կայրակարան, զվարճարան, հանաքչի, անպարկեշտ, հասարակութեան մեջ չհասկնալիք, ոչ ցենզուրական հասկացություններից, նշանակել է նաև *մեծախոս, պոռոտախոս, թոյլ՝ անճարակ՝ բանուգործ չունեցող մարդ*: Փաստենք նաև, որ Ակնում **սոկոսիլ**, ըստ Աճառյանի, նշանակել է իրար հետ անճոռնի կատակներ անել¹³⁹:

Կալկաթայում հրատարակված պարսկական երգիծապատումների թարգմանությունների ժողովածուն՝ հայկական 19 նմուշների հավելվածով, Մ.Թաղիադյանը վերնագրել է «Զուարճախօս առակք Պարսից»¹⁴⁰, իսկ Մովսես Զոհրապյանցը գերմանական, ֆրանսիական, անգլիական, հնդկական, ռուսական, հունական անեկդոտների թարգմանությունները և մի քանի հայկական նմուշներ պարունակող գիրքն անվանել է «Վէպք զուարճալի անձից, յորս պարունակին խրատական և իմաստալից ասացուածք»¹⁴¹:

Իսաչատուր Աբովյանը «Պարապ վախտի խաղալիք»-ում «Ասացվածք բնահայտք ինքնահարմար հորինված»¹⁴² վերնագրի տակ մտցրել է չափածոյի վերածած լոռեցիների և Մովա Մասրադնի 4-ական անեկդոտ և 7 առակ, նույն կերպ էլ *ասացվածք*-ի տակ՝ 5 առակատիպ նմուշ¹⁴³: Մեկ այլ դեպքում չափածոյի վերածած 10 առակները նա անվանում է *սոսասլեք*¹⁴⁴, իսկ «Զվարճալի ու կարճ պատմությունք» մանրապատումների ժողովածուում, որը հիմնականում այլ ժողովուրդներից թարգմանած կամ փոխադրած անեկդոտներ են, նշվում է նաև՝ *սրամիտ սոսածք* (մասալեք)¹⁴⁵ եզրույթները:

139 **Աճառյան Հր.**, Հայերեն արմատական բառարան, հատոր Ա, Եր., ԵՊՀ հրատ., 1971, էջ 250:

140 Զուարճախօս առակք Պարսից: Թարգմ.՝ **Մ. Գ. Թաղիադեանց**, Թարգմանեալ հանդերձ յաւելուածովք, Կալկաթայ, տպարան Արարատեան ընկ., 1846:

141 Վէպք զուարճալի անձից, յորս պարունակին խրատական և իմաստալից ասացուածք, Ժողովեալ և թարգմանեալ յայլ և այլ լեզուաց աշխատասիրութեամբ **Մովսիսի Զոհրապեանց Արցախեցոյ**: Ի տպարանի Ներսիսեան Հոգևոր դպրոցի հայոց ընծայելոյ յԱզնուական Աղայ Գեորգայ Արծրունոյ: 1858 — ՌՅԷ, ի Տիփսիս:

142 **Աբովյան Խ.**, Հայ դասականների գրադարան, Երկեր, «Մովսեսական գրող» հրատ., Եր., 1984, էջ 295:

143 Նույն տեղում, էջ 337:

144 Նույն տեղում, էջ 357:

145 Նույն տեղում, էջ 403:

Խաչատուր Աբովյանը, հետագայում նաև մեր բանահավաքչության ու ժողովրդագիտության երախտավոր Գարեգին Սրվանձտյանցը ժողովրդական այդպիսի ստեղծագործություններն անվանում են **առասպել**:

Սրվանձտյանցը «Մանանա» ժողովածուի «Հանելուկներ, առակներ և նորելուկներ» բաժնում (հիշենք՝ գիրքը տպագրվել է 1876 թվականին) խոսում է նաև իր հավաքած նյութերի, մասնավորապես հանելուկների և առակների մասին: Առակներին անդրադառնալիս նա իր գրառած *առակների* տեղադրումը «Մանանա» ժողովածուում ծավալի պատճառով անհնար է համարում. «...բայց տեսնելով, որ բավական սովոր եղավ Մանանաս, կպահեմ այլ պատեհության», — գրում է Սրվանձտյանցը՝ կոնկրետացնելով նաև առակների մի մասի տեղավայրը, — հանդերձ կաճեցի ծոերու «պակասամտաց» վրա շինված **առասպելներով**»¹⁴⁶:

Ինչպես գիտենք, Խորենացին դեռևս 5-րդ դարում էր պարսից նմանատիպ հորինվածքները **առասպել** անվանում, այսինքն՝ **սուրկ** կամ **սպերի սուր**¹⁴⁷: Չնայած, ըստ Պատմահոր, հույների առասպելները «պերճ ու ողորկ» են և «այլաբանորեն իրենց մեջ թաքցնում են ճշմարիտ իրողություններ»¹⁴⁸:

19-րդ դարի երկրորդ կեսին Բաֆֆին ևս Ապրես Բեկնագարյանի «Գաղտնիք Ղարաբաղի» գրքի քննությանը նվիրված աշխատությունում օգտագործում է «առասպել» եզրույթը՝ իբրև սուտ, հորինվածք¹⁴⁹:

Ի դեպ, դեռևս 11–12-րդ դարերում «առասպել» նշանակել է նաև առակ, իսկ «առասպելախաւսք»՝ առակախոս: Իր «Առակագրություն» ուսումնասիրության մեջ Մանուկ Աբեղյանը գրում է. «Հայերեն **առասպել** բառը, բացի իր իսկական նշանակությունից, գործածվում է նաև իբրև առակ... հնում հալածված են եղել ինչպես գուսանները և ուրիշները, այնպես և **առասպելախոսները**, այսինքն՝ **առակախոսները**»¹⁵⁰:

146 **Սրվանձտյանց Գ.**, Երկեր, հատոր 1, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1978, էջ 274:

147 **Խորենացի Մ.**, Պատմություն հայոց, Թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրություններն ակադեմիկոս Ստ.Մալխասյանցի, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1968, էջ 123:

148 Նույն տեղում:

149 **Բաֆֆի**, Երկերի ժողովածու՝ 10 հատորով, հատոր 10, Եր., «Հայկեստիբատ», 1964, էջ 396:

150 **Աբեղյան Մ.**, Երկեր, հատոր Դ, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., 1970, էջ 184:

Փաստենք նաև, որ քեասացիները առասպել են ասել ժողովրդական երգիծանքի *սրասպարումի* տեսակին, իսկ դրանց ասացողներին անվանել է *առասպելագործ*¹⁵¹:

Առակախոս-գվարճախոսին ժողովուրդը նաև *վոնեկ* մարդ է ասել, որը, ըստ բանասացի, նշանակել է նաև *սուր խոսող մարդ*¹⁵²: *Վրո* (վոեկ)-ը՝ *սրեկ* նշանակությամբ, օգտագործել են նաև վանեցիները¹⁵³:

Սրվանձոյանցի անտիպ ձեռագրերում, բացի *առասպել*, *առակ* եզրաբառերից, հանդիպում ենք նաև ժողովրդական երգիծապատումներին տրվող մեկ այլ անվանման՝ *գոսարճալիք*, որին հետևում է նշումը՝ *ծիծաղաչարծ ձեռնարկում*¹⁵⁴: Դրանք շատախցիներից, կաճեթցիներից և Վասպուրական աշխարհի այլ վայրերից գրառած համառոտ պատումների տասը նմուշներ են¹⁵⁵, որոնցից «Ամբողջ գիտի մը իմին տուած»¹⁵⁶ գվարճապատումը կաճեթցիների՝ կաղամբի թթու դնելու մասին է. «*Կաճեթցիք կաղամբի թթու բռնելուն համար խնայելով աղն, խորհեցան, որ Ախթամարայ ծովուն մէջ, որուն ջուրն սաստիկ աղի է, բռնել թթուն: Եւ բոլոր գիտի կաղամբներ մանրելով՝ ծովը լեցուցին...*»¹⁵⁷:

Մակար վարդապետ Բարխուդարյանցը Ղարաբաղի գվարճախոս Պըըը Պոտլու մասին պատմվող նյութերն անվանում է *առակներ*, *գվարճարանություններ* և *սրախոսություններ*¹⁵⁸:

Սարգիս Հայկունին իր գրառած թե՛ բուն առակները, թե՛ որոշ անեկդոտներ ընդգրկել է «Ժողովրդական առակներ» գրքում, իսկ գրքի վերջում անտիպ գրվածքները թվարկելիս Ե կետում նշում է.

151 **Գեորգ Աբելեան Գ.**, Հելէ, Հելէ, Հելէ..., Քեսապ, 1968, Տպարան Սևան, Պեյրոթ, էջ 136:

152 **Վարդանյան Սվ.**, ԴԲԱՆ, Դաշտային գրառումներ Արմավիրի մարզի Հուշակերտ գյուղից, ասացողի պատերը գաղթել են Ալաշկերտի Խասաուր գյուղից:

153 Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հատոր Զ, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 66, 88:

154 **ԳԱԹ**, Գ. Սրվանձոյանցի ֆոնդ, թիվ 4/13, էջ 0269:

155 Նույն տեղում, էջ 0269–0272:

156 Նույն տեղում, էջ 0269:

157 Նույն տեղում:

158 Պըըը-Պոտլի, գրեց **Մակար վարդապետ Բարխուդարեանց**, Թիֆլիս, Մով. Վարդանեանի և ընկ. Տպարան, 1883, Հառաչարան, էջ Դ:

«Ջրոյցներ, որ ժողովրդական ծիծաղաշարժ և բարոյալից *անեկդոսներ* են, մօտաորապէս 1000 հատ»¹⁵⁹: Եղիշէ Չարենցի անվան գրակա-նության և արվեստի թանգարանում պահպանվող Հայկունու անտիպ առակներն ու անեկդոտները ևս նույն՝ «Ժողովրդական առակներ» խորագիրն են կրում: Գրատումների նշումներում երբեմն երգիծական առած-ասացվածքներին է նա տողատակում *մասալա* անվանում, ապա՝ բացատրում՝ խրատ, հետո՝ փակագծում գրում է (կամ՝ *անեկդոսներ*)¹⁶⁰, մեկ այլ տեղ (1671) գրում է *մասալներ (Առածներ)*:

Հր.Աճառյանի «Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն»¹⁶¹ գրքի «Առակներ» բաժնում ընդգրկված 55 նմուշներից 31-ն են անեկդոտ-ներ՝ ժողովրդական երգիծապատումներ և զվարճախոսություններ, մնացածը բանահյուսական այլ ժանրերի ստեղծագործություններ են՝ հեքիաթ (էջ 163, 167–169, 170–171, 183, 184), ավանդազրոյց (էջ 164, 172, 173, 175), առակ (էջ 161, 171–172, 174), առակ-երկխոսական առած-ասացվածք (էջ 174, 182) և այլն:

Նոր Նախիջանի բառ ու բանն ընդգրկող Խ.Փորքչեյանի գրքում¹⁶² խառնված են *հեքիաթ* (էջ 79–81—«Սամվելին առակը», էջ 81–84—«Բարուշին Չերոնին Չաղուրը»), *առակ* (էջ 78—«Մաթոս աղային առակը», էջ 78—«Էժան ուղտը»), *ավանդազրոյց* (էջ 92—«Կառավիթին աչքերը») *զվարճալի՝ երգիծական պարմոթյուն* (էջ 87—«Խալիբին հոգուն»), *երգիծական մանրապարում* (էջ 78—«Գարաբեղին բուլիները»), *զվարճախոսություն* (էջ 88—«Աստված չանի», էջ 89, Գրնիգրս ան գէլլե», էջ 88, «Տերվերինն ալ, տերվարինն ալ...» և այլն) եզրոյթները՝ դրանք ներկայացնելով ընդհանուր «*առակներ*» խորագրի ներքո: Բանահավաքներից մեկն էլ ծանոթագրության մեջ մանրապատում-զվարճախոսություններին տվել է նաև *առակների* մեկ այլ՝ օտարալեզու *մասալ* անվանումը¹⁶³:

159 Հայկունի Ս., Ժողովրդական վեպ, Վաղարշապատ, Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 1907, էջ 93:

160 ԳԱԹ, Ս. Հայկունու ֆոնդ, հ. 5 (1651–1653):

161 Աճառյան Հր., Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009:

162 ՀԱԲ, հատոր 2, Խ. Ա. Փորքչեյան, Նոր Նախիջանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1971, էջ 78:

163 Նորնախիջանյան անեկդոտների մասին տե՛ս Տարкисян А. Ш., Новоначиче-

Լեզվաբան Պողոս Պողոսյանի «Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ»-ում, առանց որոշակի տարանջատման, երկխոսական առակ-առածները ներկայացված են որպես համառոտ *առակներ*, *անեկդոտներ* և *մանրապատումներ*¹⁶⁴, ինչը, մեր կարծիքով, սխալ է: Եթե ներկայացված օրինակները ինչ-որ չափով առակային խորք ունեն, քանզի դրանք, հիմնականում պոկվելով առակներից և որոշ հեքիաթներից, շարունակել են կենցաղավարել իբրև խոհափիլիսոփայական-բարոյախրատական այլաբանական երկխոսություններ, ապա կապ չունեն անեկդոտների կամ մանրապատումների հետ: Մեջբերված օրինակներում բացակայում է վերջիններիս հատուկ անսպասելի ծիծաղ հարուցող վերջաբանը՝ առանց խոհափիլիսոփայական ուղղվածության:

Երբեմն էլ սրախոսությունն ու սրամտությունն է նույնացվում զվարճապատումի կամ զվարճախոսության հետ: Այսպես, Սերինե Ավագյանի «Արճակ» գրքում «Մրամրություն և սրախոսություն» բաժնի¹⁶⁵ ինը նմուշներից յոթը զվարճապատում է, երկուսը՝ սրախոսություն¹⁶⁶, իսկ «Երգիծական գրույցներ» բաժնում ընդգրկված են և՛ հեքիաթը¹⁶⁷, և՛ զվարճապատումը¹⁶⁸:

19-րդ դարի երկրորդ կեսից սկսած, ժողովրդական տարատեսակ անվանումներին զուգահեռ՝ ժողովրդի մեջ, գիտական շրջանակներում և հավաքչական ու հրատարակչական աշխատանքներում շրջանառության մեջ է մտնում նաև օտարալեզու «*անեկդոտ*» եզրույթը: Ոչ միայն գրի առած նյութերը¹⁶⁹, այլև հրատարակվող ժողովածուներն

ванские анекдоты в контексте юмористических миниатюр армянского народа. Армяне юго России: История, культура, общее будущее: Материалы 2 Международной научной конференции (Ростов-на-Дону, 26–28 мая 2015 г.), (отв. ред. академик Г.Г.Магшиов). –Ростов-н/Д: Издательство ЮНЦ РАН, 2015, с. 214–221.

164 **Պողոսյան Պ.**, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, (խոսքի տեսություն), գիրք երկրորդ, «Համառոտ առակներ, անեկդոտներ և մանրապատումներ», Երևանի համալսարանի հրատ.,1991, էջ 205:

165 ՀԱԲ, հատոր 8, **Ս. Ավագյան (Սերինե)**, Արճակ, Եր., ԳԱ հրատ., 1978, էջ 125–131:

166 Նույն տեղում, էջ 126, 128:

167 Նույն տեղում, *Ֆել-ֆանդ կնցող կընիկ*, էջ 123, Անխումար աղջրկան բախտ, էջ 125:

168 Նույն տեղում, *Քավրոչ շուն խոովեր ի*, էջ 122–123:

169 «Նոր-Դար», Թիֆլիս, 22.08.1887 թ., թիվ 140: Նույնը՝ **Հովհ. Թումանյան**, ԵԼԺ,

սկսեցին անվանվել նաև *անեկդոտներ*¹⁷⁰՝ ընկալելի դարձնելով փոքր կառուցվածք ունեցող ժողովրդական երգիծական ստեղծագործությունները:

Ըստ Ստ. Մալխասյանցի «Հայերեն բացատրական բառարանի»՝ *անեկդոտը (anegdote) հոնասրեն, ֆրանսերեն* բառ է՝ ռուսերենից հայերենին անցած, և նշանակում է «*փոքրիկ պատմածք* երևակայական կամ իրական անցքի՝ *սրամիտ, ծիծաղաշարժ* կամ *ցուփ բովանդակութեամբ*»¹⁷¹:

Իսկ Է. Ջրբաշյանի և Հ. Մախչանյանի «Գրականագիտական բառարանում» *անեկդոտը* ներկայացված է որպես *հոնասրեն* բառ (*anekdotos*) և նշանակում է *անսրիպ*: Այն զվարճալի բովանդակությամբ ոչ մեծ պատմություն է. «Անեկդոտները հիմնականում անանուն ստեղծագործություններ են և տարածվում են մեծ մասամբ բանավոր ձևով...Անեկդոտը աչքի է ընկնում իր սուր երգիծական բովանդակությամբ, անսպասելի ավարտով»¹⁷²:

Թե՛ Ստ. Մալխասյանցի, թե՛ Էդ. Ջրբաշյանի և Հ. Մախչանյանի բառարաններում շեշտվում են տեսակի «ոչ մեծ» ծավալը, վիպական՝ պատմողական ժանրին պատկանելը և բովանդակության զվարճալի բնույթը: Սակայն, ի տարբերություն առաջինի, երկրորդում նշվում է նաև *անեկդոտի* ամենակարևոր հատկանիշը՝ *անսպասելի ավարտը*:

h.5, Անեկդոտներ Լոռվա կյանքից (Մեր երկրի կյանքից), Եր., «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 583:

Մանրամասն տե՛ս **Սարգսյան Ա. Շ.**, «Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունների թունանյանական գրառումները և դրանց տարբերակային դրսևորումները» հոդվածում, «Էջմիածին» անսագիր, Ժ (հոկտեմբեր), 2015, էջ 98–111:

170 Անեկդոտներ, Հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, Դասապետանցի տպարան, 1876:

Անեկդոտներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանեանց**, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878:

Ծիծաղի տոպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կեանքից, Աշխատասիրեց **դպիր Ա. Ս. Ս. Շահագիզեան**, Թիֆլիզ, տպարան Մովսէս Վարդանեանի, 1892 և այլն:

171 **Մալխասեանց Ստ.**, Հայերեն բացատրական բառարան, հատոր 1, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2010, էջ 110:

172 **Ջրբաշյան Էդ., Մախչանյան Հ.**, Գրականագիտական բառարան, «Լույս» հրատ., Եր., 1972, էջ 16:

Սակայն երկու բառարանների հեղինակներն էլ չեն խոսում դիպաշար՝ այուժե չունեցող անսպասելի ծիծաղ հարուցող խոսքով ավարտվող ժողովրդական ստեղծագործությունների մասին:

«Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարանում» անեկդոտը ներկայացվում է որպես «Ոչ մեծ պատմություն՝ սրամիտ և **զվարճալի դեպքի** մասին»¹⁷³: Հեղինակները չեն մատնանշում այս տեսակի ամենաբնական հատկանիշներից մեկը՝ *սրամիտ և զվարճալի դեպքի* անսպասելի ավարտը: Այստեղ ևս մատնանշված չէ **անդիպաշար՝ անայուժե** անեկդոտի (երկխոսական, մենախոսական, բաժակաճառային, պատատագովագրային և այլն) տեսակը՝ զվարճախոսությունը:

Ա. Ղարիբյանի «Ռուս-հայերեն բառարանում» *анекдот*-ը թարգմանված է **զվարճապարում, զավեշտաք**¹⁷⁴, իսկ այդ բառային կառույցների *պարում*-ն ու *աաք*-ը կրկին վերաբերում են որոշակի դիպաշարով ստեղծագործություններին:

Իր «Բանագիտական ակնարկներ» գրքում վաստակաշատ բանագետ Սարգիս Հարությունյանն օգտագործում է *անեկդոտ* եզրույթը՝ գրելով. «Բառը ունի հունարեն ծագում՝ *անեկդոտոս*, և նշանակում է «չհրատարակված, չրպագրված» իմ սուտը, և ինչ-որ ձևով ակնարկ կա արդի լեզուներում (ռուսերեն, հայերեն) անեկդոտների որոշ տեսակներին տրվող «*безцензурный*» – *անցնելու* արտահայտությունը, այսինքն՝ հրապարակման կամ տպագրման ենթակա չէ իր բամբասակ բնավորության պատճառով»¹⁷⁵: Ստուգաբանական նշանակությունից բացի, նա, ներկայացնելով անեկդոտին տրված ևս մի քանի բնութագրում՝ *հնարանք, հորինվածք, սեղմ զավեշտական պարում, պարմվածք*¹⁷⁶, «ոճաբանական կառույցի բնույթով» անեկդոտները բաժանում է 3 խմբի՝ «ա) արձակ-պատմողական , բ) չափածո ոտանավորով, գ) երկխոսությամբ, սրամիտ ու անսպասելի զավեշտով»¹⁷⁷:

173 Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հատոր 1, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1969, էջ 88:

174 Ղարիբյան Ա., Ռուս-հայերեն բառարան, «Հայաստան» հրատ., Եր., 1968, էջ 12:

175 Հարությունյան Ա., Բանագիտական ակնարկներ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 173–174:

176 Նույն տեղում, էջ 174:

177 Նույն տեղում:

Նշենք, որ հարգարժան բանագետն այստեղ չի խոսում անդիպաշար՝ անսյուժե կառուցվածք ունեցող անեկդոտների մասին: Իսկ ինչ վերաբերում է անեկդոտների 3 տեսակների մեջ «*չափաձո ուրանսավորով*»-ը մատնանշելուն, այդ կապակցությամբ փաստենք, որ միայն չափաձո կառուցվածքով անեկդոտներ չեն լինում, հակառակ պարագայում դրանք քնարական բանահյուսության տեսակների մեջ կմտնեին: Նման կառույցները արձակ խոսքին զուգորդված չափաձոյախառն կառուցվածքով ժողովրդական երգիծապատումներ են¹⁷⁸, և գրքում մեջբերված միակ օրինակն էլ դրա ապացույցն է¹⁷⁹:

Բուհերի ուսանողների համար նախատեսված «Հայ ժողովրդական բանահյուսություն» ձեռնարկում¹⁸⁰ և քրեատոմատիայում¹⁸¹, բանագետ Գր. Գրիգորյանը ևս, օգտագործելով *անեկդոտ* եզրաբառն ու անտեսելով նրա նաև անդիպաշար տարատեսակ կառուցվածքները, կրկին նշում է միջադեպի միայն պատմողական բնույթը. «Անեկդոտները, ի տարբերություն պատմողական ժանրի մյուս ստեղծագործությունների և առանձնապես հեքիաթների, սեղմ ու լակոնիկ ձևով պատմում են միայն մի միջադեպ...»¹⁸²:

Բանագետ Սվետլանա Վարդանյանն իր հոդվածներից մեկում բանահյուսության ամենաաիրված այս տեսակը մեկ անվանում է *զվարճախոսություն*, այնուհետև՝ *սրախոսություն*՝ բացատրելով. «Ժողովրդական այս սրախոսություններն աչքի են ընկնում իրապատում և խրատադաստիարակչական բնույթով¹⁸³, ...Զվարճախոսությունների հերոսները իրականության մեջ գործող կատակասեր մարդիկ են»¹⁸⁴:

178 Նման կառույցների մասին կխոսվի *քնարական բանահյուսության հեյր կապի ինդիքներին* անդրադառնալիս:

179 Տե՛ս էջ 174-ում մեջբերված 3-րդ նմուշը:

180 **Գրիգորյան Գ.**, Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, «Լույս» հրատ., Եր., 1980, էջ 300:

181 Հայ բանահյուսություն, Քրեատոմատիա, Կազմեց և խմբագրեց՝ **Գր. Գրիգորյան**, ԵՊՀ հրատ., Եր., 1974, էջ 320:

182 **Գրիգորյան Գ.**, Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, «Լույս» հրատ., Եր., 1980, էջ 320:

183 **Վարդանյան Սվ.**, Բանահյուսական նյութեր Լեոնային Ղարաբաղից, ՀՍՍՀ ԳԱ, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագիր, 1971, թիվ 8 (344), էջ 92:

184 Նույն տեղում:

Իր «Արցախի բանահյուսությունը» ստվարածավալ ժողովածուում Սվ. Վարդանյանի այս մոտեցումն է հիմք ընդունել նաև երիտասարդ բանագետ, լեզվաբան Ա. Յու. Սարգսյանը¹⁸⁵:

Ներկայացված բնութագրումները թերի են, քանզի նախ՝ կան ստեղծագործություններ, որոնց գործողությունները անիրական աշխարհում են կատարվում՝ անդրաշխարհում՝ դժոխքում կամ դրախտում, շատ դեպքերում էլ գործող անձինք հրաշապատումային կերպարներ են, այնուհետև՝ բազում նյութեր կան, որոնք ընդհանրապես կապ չունեն «խրատադաստիարակչական» բնույթի հետ, ինչպես տափակ անեկդոտաչարի կամ խելապակասության թեմայով նմուշները:

Բանագետ Էսթեր Խենյանը ևս, խոսելով շառնաղիյան անեկդոտների մասին, գվարճախոսությունը նույնացրել է գվարճապատումերգիծապատումի հետ, գրելով. «Զվարճախոսությունը կամ անեկդոտը *գվարճալի պարմություն* է, ուր ծաղրի են ենթարկվում կյանքի զանազան մուօ կողմեր, կենցաղային ու մարդկային խոցելի հարաբերություններ»¹⁸⁶: Իսկ խելապակասությանն առնչվող անեկդոտներում, տափակ անեկդոտաչարային նմուշներում, ցուցանակապատառային գվարճախոսություններում, անեծքա-օրնանքային, բաժակաճառային, խոսքի թարսուշտակ արտաբերումներով ժողովրդական ստեղծագործություններում որտեղ են «կյանքի մուօ կողմերը, կենցաղային ու մարդկային խոցելի հարաբերությունները»...:

Երիտասարդ բանագետ Լուսինե Ղոնջյանն էլ իր գրառած գավառ-քյավառայան գվարճապատում-գվարճախոսություններից պոկված և ժողովրդի մեջ շրջանառվող պատառիկ-արտահայտությունների հենքը համարում է *կենցաղային գրույցները*. «Սույն զեկուցման մեջ ներկայացվում են... բանահյուսական այն նյութերը, որոնց գործող անձինք... գավելտական և արտասովոր արարքներով դարձել են կենցաղային գրույցի և այս կամ այն ասույթի կերպար-խորհրդանիշ»¹⁸⁷:

185 Սարգսյան Ա. Յու., Արցախի բանահյուսությունը, Եր., «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2015, էջ 30:

186 ՀԱԲ, հատոր 21, Էսթեր Խենյան, Տավուշ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, էջ 14:

187 Ղոնջյան Լ., Ժողովրդական ասույթաբանության և ավանդական գրույցների կապը (ըստ Գավառում գրանցած նյութերի), Հայ ժողովրդական մշակույթ-XXVI, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2014, էջ 394:

Այնուհետև նա շարադրանքում մերթ «05.40 ԱԳ» *զվարճապարումն* է անվանում *կենցաղային գրոյց*¹⁸⁸, մեկ այլ դեպքում՝ «Հելար Տաղոյի Միլիտը» *սրապարումը*¹⁸⁹:

Միրիահայ վաստակաշատ հայազետ Հակոբ Չոլաքյանն իր գրառած մանրապատում-զվարճախոսությունների գիրքն անվանում է «Միջ-գաւառական անեքթոտներ»¹⁹⁰ որոշ վերադասավորություններով, ավելացված նոր նյութերով վերահրատարակված գրքի¹⁹¹ դարձերեսին օգտագործելով նաև «երգիծական մանրապատումներ» եզրույթը: Նա այսպես է բնութագրում ժողովրդական երգիծանքի այդ տեսակը. «Անեքթոտը ծիծաղաշարժ ու զուարճալի պատմութիւն մըն է, պատմողական սեռի ամէնէն կարճ տեսակներէն մէկը: Միջադէպը կը պատմուի չափազանց սեղմ ու կարճաոտ, պարզ, գրեթէ առանց որևէ յարդարանքի: Ընդամէնը քանի մը գործողութիւն և քանի մը տիպալոկ կը կազմեն անեքթոտը»¹⁹²: Այնուհետև Չոլաքյանը, ի տարբերություն այլ բանագետների, այստեղ առաջին անգամ անդրադառնում է կարճաոտ և ծավալուն անեկդոտների տեսակներին՝ խոսելով նաև այնպիսի կառույցների մասին, որոնք «կազմուած են կարճ արտայայտութենէ մը, վերադիլի մը կամ փոխաբերութենէ մը»¹⁹³:

Այսուհանդերձ, փաստենք նաև, որ այս գրքի «Ընդհանուր բնութագրումներ» բաժնում տեղ գտած որոշ տեղավայրերի բնակիչներին տրվող ծաղրական բնորոշումների մի քանի նմուշներ¹⁹⁴ կապ չունեն անեկդոտի հետ:

Հարկ է նշել նաև, որ սկսած 19-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչև մեր օրերը հրատարակված անեկդոտների ժողովածուներում օտարալեզու «**անեկդոտ**» եզրույթն իր մեջ ներառում է ոչ միայն որոշակի դիպաշար (սյուժե) ունեցող պատումները, այլև անդիպաշար նմուշներ

188 Նույն տեղում, էջ 395:

189 Նույն տեղում, էջ 398:

190 Միջ-գաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց՝ Յ. Չոլաքեան, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 1988:

191 Միջգաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց՝ Յ. Չոլաքեան, Բ. տպագրութիւն, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 2005:

192 Նույն տեղում, էջ 6:

193 Նույն տեղում, էջ 7:

194 Նույն տեղում, էջ 167, հ. 251, էջ 170, հ. 257, էջ 174, հ. 268, էջ 175, հ. 269, հ. 272:

րը: Վերջիններիս ամենախոսուն վկայությունը ԽՍՀՄ հանրապետություններում և աշխարհի մի շարք երկրներում մեծ տարածում գտած «**Հայկական ուղիոյի**» անեկդոտներն են:

Արևմտահայերենում անեկդոտին զուգահեռ օգտագործվում է նաև օտարալեզու «**ջոք**» (*Joke*) եզրաբառը՝ որը, բացի **անեկդոտ** իմաստից (*ջոք պարմել – անեկդոտ պարմել*¹⁹⁵), նաև *կարակ* է նշանակում¹⁹⁶:

Անգլիացի լեզվաբան Ռոբերտ Հերցոնը գրում է. «**Ջոք**-ը կարճառոտ երգիծական բանահյուսական ստեղծագործություն է, որի մեջ լարվածությունը հասնում է գագաթնակետին, ծիծաղելին երևան է գալիս վերջին տողի՝ վերջաբանի մեջ և կոչվում է **punch line**¹⁹⁷:

Ըստ անգլերեն-հայերեն բառարանի՝ **punch line**-ը անեկդոտի գագաթնակետն է՝ կիզակետ-վերջաբանը¹⁹⁸:

Աննա Կնյազյանն իր «Երգիծական խոսույթի ժանրային հատկանիշները» հոդվածում¹⁹⁹ ներկայացնում է անգլիացիների և ֆրանսիացիների շրջանում սրամիտ անսպասելիությամբ ու թեթևությամբ ավարտվող ստեղծագործություններին տրվող անվանումները. «Անգլիական լեզվամշակույթում այդ հասկացությունը կոչվում է **joke, canned joke, funny story**: Ֆրանսիացիները անվանում են **histoire** կամ **histoire amusante**: Գոյություն ունեն մի քանի հատուկ եզրույթներ, որոնք բնորոշում են «**jokes**»-ի տարբեր տեսակները՝ **numskull tale, ethnic slurs** (հայերենում բոլորն էլ կոչվում են **անեկդոտ**)»²⁰⁰:

«**Հայկական ուղիոյի**» **անեկդոտները** 2004 թ. Երևանում հրատարակվում է ռուսերեն և անգլերեն, և «անեկդոտներ» եզրույթը գրքի կազմի վրա անգլերեն թարգմանվել է «**jokes**»՝ **Jokes of Armenian radio**²⁰¹:

195 Տե՛ս «Ազդակ» օրաթերթ, Պեյրոս, 3.02.2017 թ., Նարե Գալևեքեան, «Գերարագ Դարուն մեջ Գերարագ լեզու տրվիլ»:

196 www.hayeren.blog.wordpress.com, Լեոնա Գարագիւթիւք, «Ջոք է, ջոք է, սակայն գոյշ», 13.01.2017:

197 www.wikipedia.org – Joke

198 Անգլերեն-հայերեն բառարան, Կազմեցին՝ **Ա. Լազարյան, Ն. Համբարձումյան, Ա. Հայրապետյան**, Եր., «Մանար» հրատ., 2011, էջ 495:

199 **Կնյազյան Ա.**, Երգիծական խոսույթի ժանրային հատկանիշները, «Աստղիկ» տարեգիրք, Գիտական հոդվածների ժողովածու, 2015, թիվ 2, էջ 93–102:

200 Նույն տեղում, էջ 99:

201 Armenian Radio. Yerevan: Antares, 2004, 76pp.

19-րդ դարից անեկդոտները առաջին անգամ դասակարգել են **Գրիմ եղբայրները**, այնուհետև 1910 թ. անեկդոտները դասակարգել և համակարգման մեջ է դրել **Ա. Աարնեն**, հետագայում ամբողջացրել է **Ս. Թոմսոնը**, որի աշխատանքի վերջին բաժինը կոչվում է «**Անեկդոտներ և ջոքեր**»²⁰²:

Վերջին շրջանում գիտական շրջանակներում անեկդոտի փոխարեն սկսվել է գործածվել **ժողովրդական երգիծական մանրապատում** եզրույթը՝ հեղինակային նմանատիպ ստեղծագործություններից տարանջատելու համար շեշտելով ժողովրդականը:

Նսամ Լարկովսկո՝ աշխարհի տարբեր ժողովուրդների բանահյուսությունից քաղած և լեհերենից ռուսերենի վերածած գիրքը²⁰³ հայերեն թարգմանվել է «Երգիծական մանրապատումներ»²⁰⁴ վերնագրով: Առաջաբանի հեղինակ Գ. Գուլիան տալիս է նաև ժանրի բնութագիրը. «Ինչ բան է երգիծական մանրապատումը: Այդ անվանումը ես կասեի, որ ավելի շատ գիտական է: Իսկ ավելի պարզ ասած, դա կոչվում է անեկդոտ: Բայց անեկդոտները, ըստ վաղուց ի վեր հաստատված ավանդույթի, գրականության հետ կապ չունեն: Նրանք բանավոր ստեղծագործություններ են: Իսկ եթե անեկդոտը տպագրված է: Այդ դեպքում նա դառնում է երգիծական մանրապատում»²⁰⁵:

Ի դեպ, Գ. Գուլիան անտեսում է անեկդոտի տեսակներից մեկի՝ գվարճախոսության կառուցվածքային՝ որոշակի սյուժե չունենալու հատկանիշը. «Երգիծական մանրապատումներ» գրքի 275–306 էջերի «Ռեպլիներ» բաժնում ընդգրկված բոլոր 119 նմուշները երկխոսական բնույթի կարճառոտ անդիպաշար ստեղծագործություններ են՝ գվարճախոսություններ:

Վիլյամ Սարոյանը 1960 թվականին Հայաստան այցելության ժամանակ իր բանավոր խոսքում հաճախ է *անեկդոտ* եզրույթի հետ օգտագործում նաև **կարակախոսությունը**: Հանդիպումներից մեկի ժամանակ նա բանագետ Սարգիս Հարությունյանին հարցնում է. «Իսկ մեր առակ-

202 Ըստ www.wikipedia.org -ի:

203 Микроюморески со всего света, Москва, изд. «Прогресс», 1969.

204 Երգիծական մանրապատումներ, Թարգմ.՝ Մ. Հ. Դավթյան, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., 1977:

205 Նույն տեղում, էջ 3:

ներ (իմա՝ առած-ասացվածքներ – ԱՍ), անելդոտներ, պատիկ-պատիկ պատմություններ, կատակախոսություններ կժողվին»: Բանահյուսության որոշ տեսակների հանդեպ Սարոյանի ունեցած առանձնակի վերաբերմունքի մասին ահա թե ինչ է արձանագրել Ս. Հարությունյանն իր սարոյանական հուշապատումում. «Ինձի հետաքրքիր է ֆոլկլորի փոքր տեսակներ՝ առակներ, հանելիքներ (իմա՝ հանելուկ – ԱՍ), կատակախոսություններ, պզտիկ գրույցներ, երգեր: Ես ատոնք շատ կսիրեմ: Ատոնց մեջ կերևա ժողովրդի հոգին, մտածողություն, հումոր. պզտիկ տեսակներուն մեջ ավելի մեծ իմաստություն կա²⁰⁶»:

«Քսաներեք Նասրեղին» գրքի հայերեն թարգմանության առաջաբանում *երգիծական մանրապատումներ* եզրույթն է օգտագործում նաև բազմավաստակ բանագետ Արամ Ղանալանյանը. «Արևելյան մի շարք ժողովուրդներ (Մերձավոր և Միջին Արևելք, Միջին Ասիա և Կովկաս, Արևելյան Եվրոպա և այլն) իրենց բանավոր բանարվեստում ունեն կես-իրական, կես-ստեղծական մի կերպար (Խոջա Նասրեղին, Մոլլա Նասրեղին, Նասրեղին Աֆանդի, Նասր Էղին, Անաստրատին կոչեցյալ): Վերջինիս դարեր շարունակ վերագրվել են ժողովրդական անելդոտներ հիշեցնող բազմաթիվ երգիծական մանրապատումներ...»²⁰⁷:

Տեղեկացնենք նաև, որ Ա. Ղանալանյանը «Ավանդապատումի», «Առածանիի» պես ծրագրել էր հրատարակել նաև «Երգիծանի» ժողովածու՝ առաջաբան-ուսումնասիրությամբ: Այն ընդգրկելու էր ժողովրդական բանահյուսության ժանրերի բոլոր երգիծական տեսակները՝ երգիծական հեքիաթ, երգիծական առակ, երգիծական առած-ասացվածք, երգիծական երգ և այլն: ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվի Ա. Ղանալանյանի ֆոնդում պահպանվող նյութերի մեջ կա ի մի բերված, դասդասված և գրեթե հրատարակության պատրաստ անելդոտների մի փունջ²⁰⁸:

Արամ Ղանալանյանը 1973 թվականին «Երգիծանին» պատրաստելիս տեսական բաժնում խոսում է նաև արևմտահայերի կող-

206 **Հարությունյան Ս.**, 8 օր Սարոյանի հետ, «Սովետական գրականություն» ամսագիր, Եր., 1970, թիվ 8, էջ 83:

207 Քսաներեք Նասրեղին, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1986, **Ղանալանյան Ա.**, Խոջա Նասրեղինը և նրան վերագրվող երգիծական մանրապատումները, էջ 3:

208 Տե՛ս ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվ, **Արամ Ղանալանյանի** ֆոնդ (անտիպ նյութեր), թղթապանակ 2:

մից *անեկդոր*-ի հայերեն թարգմանության՝ *խնդուկ* եզրույթի մասին. «Խնդուկ մը ըսեմ, լսե»²⁰⁹:

Ներսէս Ծ. Վրդ. Բախտիկեանը (հետագայում՝ արքեպիսկոպոս) «Շէփկայ խելացին»²¹⁰ գրքի երգիծական մանրապատումներն անվանում է *զուարճախօսություններ*, այնուհետև «Երկու խօսք»-ում «յուրահատուկ մտածելակերպ» ունեցող շէփիկցիների այդ նյութերը կոչում է նաև *մանրավէպեր*²¹¹ գրելով. «Մենք այս ինքնատիպ գյուղացիներուն մասին բառական թուով մանրավէպեր հասաքեր ենք, որոնք, անկասկած, ժամանակի ընթացքին հիսուներ, որդւոց որդի պատմուելով, մեզի հասեր են...»²¹¹ (արևմտահայերենում մանրավէպ եզրույթը նշանակում է նաև *զվարճալի պատմություն*²¹²):

Բախտիկյանը իրականության երգիծական պատկերման ձևերից մեկը՝ հումորը²¹³ սխալմամբ սեռ է անվանում, ավելացնելով՝ «...գրական այս սեռը, Հիւմըրը իր արտայայտութեան խորքով, անմշակ սեռ մըն է մեր մեջ: Մեր այս երկը թող ճիգ մը նկատուի այդ ուղղութեամբ»²¹⁴:

Իսկ փերիահայոց երգիծական մանրապատումների գիրքը բանահավաքչության նվիրյալ հոգևորականն անվանել է «Փերիոյ խելացին»²¹⁵՝ նմանատիպ սյուժեով պատումները կրկին անվանելով «*Ջուարճալի մանրադէպեր*», այսինքն՝ *զվարճալի մանր՝ փոքրիկ դեպք-պատահմունք-պատմություններ*: Բախտիկյանը ներկայացվող նյութերն անվանում է նաև «ժողովրդական գրոյցներ, զուարճախօսութիւններ-անէքթօտներ», որոնք «...դարերու խորքէն կը հասնին մեզի

209 Նույն տեղում, թղթապանակ 2-ա, էջ 39:

210 **Բախտիկեան Ս.**, Շէփկայ խելացին (Հայկական զուարճախօսություններ), Պեյրոյթ, Լիբանան, Տպարան Օլիմփիք, 1953:

211 Նույն տեղում, էջ 5:

212 Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հատոր 2, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1974, էջ 479:

213 **Ջրբաշյան Էդ., Մախչանյան Հ.**, Գրականագիտական բառարան, «Լույս» հրատ., Եր., 1972, էջ 182:

214 **Բախտիկեան Ս.**, Շէփկայ խելացին (Հայկական զուարճախօսություններ), Պեյրոյթ, Լիբանան, Տպարան Օլիմփիք, 1953, էջ 5:

215 **Բախտիկեան Ն.Ծ. Վրդ.**, Փերիոյ խելացին (Ջուարճալի մանրադէպեր), Պեյրոյթ, տպարան Սևան, 1967:

և մեզի կը բերեն մեր ժողովուրդին, մասնատրաբար «ոսմիկ դասակարգին իւրայատուկ մտածելակերպը»²¹⁶:

Երկու դեպքում էլ Բախտիկյանի օգտագործած *զուարճախօսութիւն* եզրույթը ճիշտ չէ, քանզի դրանք ոչ թե զվարճանք առաջացնող կարճատոտ անսյուժե՝ անդիպաշար խոսքեր են, այլ *պակասամբաց* (կաճեցոցիներին տված Գ.Սրվանձտյանցի բնորոշումն է) թեմայով որոշակի սյուժե՝ դիպաշար ունեցող *երգիծական մանրապատումներ՝ մանրավէպեր, մանրադէպեր-անէքթորներ*:

Ժողովրդական երգիծանքի այս տեսակը Արշակ Ալպոյաճյանը ևս մանրավէպ է կոչում. «Կեսարացիք, որ իբր մարդ գերծ չեն եղած մահկանացուներու շատ մօտ տկարութիւններէն, իրենց մասին բազմաթիւ *մանրավէպերու* ստեղծուելուն տեղի տուած են: Այդ մանրավէպերէն ոմանց նոյնիսկ իրենք ստեղծած են կարծես ինքզինքնին հեզնելու կամ ուղղելու համար, ոմանք ալ ուրիշներ՝ Կեսարացիները խարբալելու չար դիտաւորութեամբ:

Կեսարացոց արտասովոր աչք-բացութիւնը և շահամոլութիւնը, որ աչքի փուշ եղած է շրջակայ բոլոր քաղաքներու և գաւառներու բնակչութեանց, պատճառ եղած է, որ անոնք իրենց վրայ ստեղծեն պատմութիւններ, որոնք թերևս մտացածին, սակայն կը միտին Կեսարացին ներկայացնել կամ յատկացնել էշ ներկող, էշ գողցող և այլ մանրապատումները մեջբերելով... էշ գողցող անունը Կեսարացիներու համար, որ նոյնպէս ունէր իրեն համար բացայայտիչ մանրավէպ մը, որ ինծի հաղորդեց բարեկամս՝ Պ.Լևոն Թիւթիւնճեան, մասնագէտ-բանահաւաք մըն է *մանրավէպերու*, որոնք նոյնքան համեղ ոճով և ոգևորութեամբ պատմել գիտէ»²¹⁷:

Ի վերջո, որոնք են անեկդոտի՝ ժողովրդական երգիծական մանրապատումի և զվարճախոսության ամենաբնորոշ հատկանիշները:

ա. Ժողովրդական երգիծական մանրապատում եզրաբառի մեջ մատնանշվում է տվյալ ստեղծագործության և՛ պատկանելությունը՝ (*ժողովրդական*), քանզի առկա է նաև դրա հեղինակային դրսևորումը,

216 Նոյն տեղում, էջ 10–11:

217 **Ալպոյաճեան Ա.**, Պատմութիւն հայ Կեսարիոյ, 1937թ., Բ հատոր, տպարան Փափագեան, էջ 1826–1827:

և բնույթը (*երգիծական*), և կառուցվածք-ժավալը (*մանր, փոքրածավալ կարճատոր*), և արձակ շարադրանքը (*պատում-պատմություն*):

բ. Ի տարբերություն ժողովրդական երգիծանքի մյուս դրսևորումների՝ երգիծական մանրապատումն անպայման ունենում է *անսպասելի զավեշտալի հանգուցալուծում-վերջաբան*:

Սակայն այդ եզրույթը ևս ամբողջությամբ չի արտացոլում անեկդոտի տեսակային հատկանիշը: Վերը թվարկած կետերը վերաբերում են որոշակի *սեղմ* կամ *ծավալուն դիպաշարով* (սյուժեով) ստեղծագործություններին, քանզի *պատում-ը նշանակում է գրույց, բանավոր կամ գրավոր պատմություն, սար*²¹⁸, որոնցից շատերի մեջ ակնառու է *դիպաշարին* բնորոշ գծերի՝ *ժամանակի, տեղի, գործողությունների, մարդկային կապերի ու հարաբերությունների սոկայությունը*²¹⁹:

Ի դեպ, ռուս բանագետ Գ. Պերմյակովը «От поговорки до сказки» ուսումնասիրության մեջ ժողովրդական երգիծանքի խրատաբարոյական ուղղվածությամբ նմանատիպ դրսևորումները նմանեցնում է գերմանական միջնադարյան գրականության չափածո կամ արձակ կարճառոտ՝ նովելային կառուցվածքով երգիծական ստեղծագործությունների հետ՝ դրանք ևս անվանելով *շվանկներ (սյուժեպային անեկդոտներ)*²²⁰:

Իսկ դր տեսակի մեջ մտցնել անսպասելի ծիծաղ առաջացնող *անդիպաշար*՝ մենախոսական, երկխոսական, նամակային, բաժակաճառային, անեծքա-օրհնանքային, հանելուկային, ցուցանակային, գովազդային և այլ կառուցվածքներով ու մանկական խոսքի զավեշտալի դրսևորումներով ստեղծագործությունները: Մրանք սրախոսություններ չեն, քանզի *սրախոսությունը*, ինչպես վերևում նշվեց, *սուր խոսքն է, որը կարող է նաև անսպասելի ծիծաղ չառաջացնել*:

Վերոնշյալ ուսումնասիրությունում Գ. Պերմյակովն *անդիպաշար* (անսյուժե) *երկխոսական* անսպասելի ծիծաղ առաջացնող ստեղծա-

218 Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հատոր 4, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1980, էջ 184:

219 Ջրբաշյան Էդ., Մախչանյան Հ., Գրականագիտական բառարան, «Լույս» հրատ., Եր., 1972, 260–261:

220 Пермяков Г. Л., От поговорки до сказки, Акад. Наук СССР, М., изд-во «Наука», 1970. с. 64.

գործությունները, որոնք առավելապես առակային խորք ունեն, անվանում է «*одномоментные анекдоты*» (էջ 160)՝ այսպես ասած, **միպահանի անեկդոտներ**:

Պերմյակովի մատնանշած եզրաբառն է օգտագործում նաև **Գ. Կարապետյանը**²²¹՝ Մոսկվայում ռուսերեն հրատարակված հայ ժողովրդական բանահյուսությանը նվիրված իր ժողովածուում²²¹:

Էստոնացի բանագետները զվարճախոսության այս տեսակն անվանում են **բառախաղով կառուցված անեկդոտներ**, որտեղ որոշակի դեր է խաղում լեզուն, մասնավորապես բառերի ճիշտ ընտրությունն ու դրանց բազմիմաստությունը²²², սակայն դա ևս այդ տեսակի ամբողջական բնութագրումը չէ, քանզի անդիպաշար ոչ բոլոր անեկդոտներն են բառախաղային բնույթի:

Մենախոսական, երկխոսական, անեծքա-օրհնանքային, հանելուկային և այլ կառուցվածքներով ու մանկական խոսքի զավեշտալի արտաբերումներով ստեղծագործություններում առկա են անսպասելի ծիծաղ հարուցող աներևակայելի, երբեմն էլ անհետեթ մեկնաբանություն-հիմնավորումները: Եվ քանի որ նմանատիպ ստեղծագործությունների հիմնական հատկանիշը անսպասելի զվարճանք պատճառող անդիպաշար կարճառոտ ամփոփ խոսքն է, դրանց մենք անվանել ենք **ժողովրդական զվարճախոսություններ**:

1.3. Կապը բանահյուսության մյուս տեսակների հետ

Գրողները հաճախակի են օգտվում ինչպես իրենց, այնպես էլ աշխարհի տարբեր ժողովուրդների վիպական և քնարական բանահյուսության տեսակներից՝ սկսած առասպելից, էպոսից, հեքիաթից, ավանդությունից ու երգից, մինչև կարճառոտ ժողովրդական ասության բանահյուսությունը՝ առած-ասացվածքներն ու անեծք-օրհնանքները:

Թեմատիկ, կառուցվածքային, կերպարային կիրառությունները և բանահյուսության տեսակների մի շարք տարրերի օգտագործումը ստեղծագործողին օգնում են ժողովրդական մտածողության հենքի

221 Армянский фольклор. Сост. и пер. с арм. Г. О. Карапетяна. М., Главная редакция восточной литературы. Издательство «Наука, 1979. 375 с., с.160–169.

222 Эстонский фольклор, Изд.-во «Ээсти раамат», 1980, с. 268–269.

վրա ասելիքը էլ ավելի խորացնելուն ու բազմաշերտ դարձնելուն, միաժամանակ նպաստում խոսքի պատկերավորությանը, բազմաձայնությանն ու բազմերանգությանը:

Դրանում մենք համոզվել ենք՝ «Պարույր Սևակը և ժողովրդական բանահյուսությունը» գրքում մանրակրկիտ անդրադառնալով Պ. Սևակի ստեղծագործություններում առկա վիպական և քնարական բանահյուսության տեսակների գրեթե բոլոր կիրառություններին²²³:

Ակնհայտ է, որ ժողովուրդը ևս բանարվեստի գործեր արարելիս կիրառել է իր իսկ ստեղծած բանահյուսական ժառանգության տարբեր շաղախներ՝ ձգտելով բազմաձայնություն հաղորդել իր հորինվածքներին:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները և զվարճախոսությունները ևս, լինելով վիպական ժանրի մերօրյա ամենակենսունակ ու սիրված ստեղծագործություններից և իրենց տարբերակիչ հատկանիշներով առանձնանալով ժողովրդական բանարվեստի մյուս տեսակներից, միաժամանակ սերտորեն կապված են նրանց հետ: Այդ կապը դրսևորվում է բանահյուսության տեսակների թե՛ սյուժետային, կառուցվածքային, կերպարային յուրահատկությունների, պատկերավորման միջոցների և ժանրային այլևայլ հատկանիշների օգտագործմամբ, թե՛ այս կամ այն ստեղծագործության ամբողջական կամ հատվածաբար կիրառությամբ: Երբեմն էլ այդպիսի կապերն ու փոխներթափանցումներն այնքան խորն ու բազմաշերտ են ի հայտ գալիս, որ շատ հաճախ դժվար է լինում դրանց տարանջատելն ու ժանրը որոշելը:

Ինչ խոսք, ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում այս կապն ու կիրառությունները էականորեն տարբերվում են անհատ ստեղծագործողի նմանատիպ մոտեցումից: Գրողի մոտ ժողովրդական բանարվեստի տեսակները եթե հիմնականում ծառայում են խոսքի սեղմությանը, պատկերավորությանն ու գունագեղությանը, ապա այստեղ արդեն բանահյուսության տեսակների տարաբնույթ կիրառությունները հիմնականում ծառայում են մի

223 Սարգսյան Ա. Շ., Պարույր Սևակը և ժողովրդական բանահյուսությունը, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2010, «Բանահյուսության տեսակները Պարույր Սևակի ստեղծագործություններում», էջ 91–275:

նպատակի՝ անսպասելի ծիծաղ առաջացնելուն, ինչն էլ ժողովրդական երգիծապատում-զվարճախոսությունների ժանրը բնորոշող ամենահատկանշական գիծն է:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունները զանազան ձևերով առնչվում են վիպական ժանրի բանաձևային կառույցների, մասնավորապես *հանելուկի* հետ:

Առասպելա-հեքիաթային հանելուկ առաջադրելու գործոնը երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում այլ դրսևորում է ստացել: Դրանք հիմնականում անայուժե հանելուկ-զվարճախոսություններ են և հանելուկային կառույցներով զվարճախոսություններ, որոնք հանդես են գալիս տարբեր ձևերով.

ա. Երբ հանելուկային կառույցի մի մասին՝ բանաձևային հարցումսին, անմիջապես հետևում է պատասխանը՝ առանց սպասելու հանելուկային առարկայի բանաձևային մեկնաբանմանը:

Ստորև ներկայացվող նմուշում հանելուկային հարցման՝ մինչև վերջ առաջադրելու ձևի խախտումը դատնում է անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառը.

Մի հանելուկ ասեմ, գրեթ. //— Էն ինչն ս, էն ինչը...: // Քյա վաղցին թե՛ //— Օրադն ս: (ԱՄԸԸ)

բ. Երբ ներկայացվող կառույցում առկա է բանաձևային հարցումը, հանելուկային պատկեր-բանաձևը և հանելուկի առարկան: Հանելուկների մեծ մասի նման այստեղ ևս հանելուկային առարկան վարագործված է հանելուկային բանաձևով, որը, սակայն, այլաբանական չէ, այն մատնանշում է *բրեժնևյան* իրական պահվածքի խտացված պատկերը.

Էն ինչն ս, ինչը, // Թոչըմ ս, թոչըմ, // Իչնըմ ս, պաչըմ: (ԱՄԸԸ)

գ. Խորհրդային ժամանակների կաշվե հագուկապով *ավտոդեստուչների* մեծ մասին բնորոշող «երեսը՝ պաղոշ»²²⁴ ժողովրդական դարձվածքի՝ պնդերեսության չափանիշի կիրառությունն է հանելուկը դարձնում զվարճախոսություն: Այստեղ հանելուկային բանաձևի առաջին մասը ուղղակի իմաստով է ներկայացվում, երկրորդ մասը՝ այլաբանորեն.

Էն ինչն ա, էն ինչը, // Չորս կոտը կաշի, // էրեսը՝ պաղոշ: (ԱՄՇՀ)

դ. Երբ հանելուկ-զվարճախոսությունը թե՛ կառուցվածքով, թե՛ առաջադրած խնդրով, բանաձևային կառույցով և հանելուկի առարկա-պատասխանով համահունչ է բուն ժողովրդական հանելուկների առաջադրած պահանջներին, ինչը դժվարացնում է նրանց ժանրային տարանջատումը.

Էն ինչն ա, էն ինչը, // Ոնչ սարքողին ա պերկը, // Ոնչ առնողին ա պերկը, // Ում էլ որ պերկն ա, անպերկ ա: (դագաղ) (ԱՄՇՀ)

Հանելուկային կառույցով զվարճախոսություններից մեկում էլ հանելուկային հարցմանը հետևող դիպուկ ու սրամիտ պատասխանը և՛ ծիծաղ է հարուցում, և՛ քննադատում կաշատակերության առկայությունը դատական համակարգում.

Փանոսին հարցրին. //— Էն ինչն է, էն ինչը, // Շար փաս, քիչ կրա, // Քիչ փաս, շար կրա: // Փանոսը գլուխը քորեց ու պափասախանեց. //— Դարավորն է²²⁵:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները և զվարճախոսությունները կապվում են նաև **ստած-ասացվածքների** հետ: Այդ կապը ևս տարբեր ձևերով է դրսևորվում.

ա. Կան անելդոտներ, որոնց զավեշտի հենքը ոչ միայն առած-ասացվածքներն են, այլև դրանք առաջացել են հենց ժողովրդական իմաստախոսություններից:

Ամուսնությունից հիասթափվածները ստեղծել են ընտանիք կազմելու հետ կապված իրենց պատկերավոր «փիլիսոփայությունը»՝

Ամնանությունը մի բռչկա ք...ք ա, էրեսը՝ մեղր: (ԱՄՇՀ)

Ժողովրդական կենսափիլիսոփայության նմանատիպ խտացումը այն դասում է երգիծական առածների շարքին: Սակայն դրա զարգացումը և անսպասելի ավարտը ասույթը դարձնում է զվարճախոսություն.

Մեղրամիսին էրեսի մեղրն ուրբմ ենք, մերմ ա փակի ք...ք-ը:

— Էդ ռնց ա, որ ես ուրբմ եմ, ուրբմ, մեղր չկա, մենակ ք... ա, — հարցնում է հավաքվածներից մեկը:

225 Պատմում և կատակում էր Գալուստ Գալստյանը, հավաքել և կազմել է **Լենա Անթառանյանը**, Եր., 1994, «Վերնատուն» հրատ., էջ 5:

— *Չհուսահարվես, դուն էլ մեղրին կհասնես, պարզապես բոջկեն թարս ես բացել:* (ԱՄՇՀ)

բ. Կան զվարճախոսություններ, որոնցում անսպասելի ծիծաղն առաջանում է ժողովրդական ասույթի երկրորդ մասի վերջաբանի փոփոխմամբ՝ կոնկրետացնելով ընդհանրացնող իմաստը. *Մարդ կա՝ մարդ ա, մարդ էլ կա՝ ես քեզ օրինակ:* (ԱՄՇՀ)

գ. Ժողովրդի կամ անհատի ծայրահեղ ծանր վիճակը ցույց տվող «*Հայի հայ-հայր գնացել ա, վայ-վայն ա մնացել*» առածի երկրորդ մասը, ժամանակակից գիտատեխնիկական առաջընթացի ոգուն համահունչ փոփոխելով, այն բառախաղային զվարճախոսության տեսքով է ներկայանում.

Հայի հայ-հայր գնացել ա, վայֆայն ա մնացել: (ԱՄՇՀ)

դ. Մանկական զվարճախոսություններից մեկում էլ առածի այլաբանական իմաստի փոխարեն ուղիղ իմաստի ընկալելն է անսպասելի ծիծաղի տեղիք տալիս՝ անպայման համեմատության եզրեր տեսնելով կենդանու և գիտակից մարդու միջև.

Այսպես, «*Էշն ինչ իմանա, թե նուշն ինչ է*» առածի իմաստը այսպես է «մեկնաբանում» առաջին դասարանցի Դավիթը.

— *Ա՛յ մամ, ըսկի ես չգիրեմ, թե նուշն ինչ ա, էդ էշը որդուդի՞ց իմանա*²²⁶:

ե. Կան նաև այնպիսի կառույցներ, որոնք երգիծական առածի և զվարճախոսության սահմանագծին են: Նմանատիպ ստեղծագործությունների շարքին է դասվում 1990-ականների ցուրտ ու մութ տարիների անորոշ և անելանելի կյանքը բնորոշող սև հումորի դրսևորմամբ ասույթ-զվարճախոսությունը.

Ահապահին Լոսը կփրկի, տեղացուն՝ փոսը: (ԱՄՇՀ)

զ. Միաստիճան ասույթը կարող է զարգանալ՝ վերածվելով երկաստիճան, ապա՝ եռաստիճան կառույցի՝ դառնալով երգիծական զվարճախոսություն՝ զվարճասույթ:

Երևանը Հայաստանի սիրտն ա, Լենինականը՝ թոքուջիգյարը, Կիրովականը՝ միզապարկը (վերջինս՝ իբրև հաճախակի անձրևների՝ խոնավ կլիմայի խորհրդանիշ է ներկայացվում): (ԱՄՇՀ)

226 Գյուրջիյան Հ., Մի բոտ ժպիտ, Վանաձոր, Սիմ տպագրատուն, 2012, էջ 209:

Ժողովրդական զվարճախոսություններում Վանաձորին տրվել է նաև «*ցեթոհկ բարո*» մականունը, ինչի հիմնավորումը ժողովուրդը տալիս է նաև «*Ամպն ու Ամպիկը*» զվարճապատումում: (ԱՄՇՀ) Տե՛ս **Հավելված 1, թիվ 3:**

Ցանկության ժողովրդական խոսքերի հենքի վրա ստեղծված անեկդոտներում գավելշտ է առաջանում, երբ առկա պատկերավոր խոսքը ոչ թե դարձվածային, այլ ուղիղ իմաստով է ընկալվում: Այսպես.

Թաղման ծիսակարգում կիրառվող «*Թող հողը թեթև լինի քեզ վրա*» ցանկության խոսքը գրավոր գրականության մեջ կարող է վերածվել խոհափիլիսոփայական բանաստեղծության.

«*Թող հողը թեթև լինի քեզ վրա*»...

Եվ հեպո ծանր մի քար են դնում

Այդ հողի վրա:

Եվ հեպո ծանր մի դար է նստում

Այդ քարի վրա:

Եվ հեպո հողի մի սար է նստում

Այդ դարի վրա:

«*Թող հողը թեթև լինի քեզ վրա*»:²²⁷

Իսկ բանավոր գրականության մեջ ցանկության բանաձևային այդ նույն արտահայտությունը զարգանում, դառնում է զվարճախոսություն՝ կրկին ուշադրությունը բևեռելով «*հողը թեթև լինի*» դարձվածքի ուղղակի ընկալման վրա.

—*Թող հողը թեթև լինի վրեդ, — հանգուցյալին հողին հանձնելուց հեպո օրհնում էին հարազատները:*

—*Դե որ շար էիք ուզում՝ թեթև լինեք, ասեիք՝ աղիքոդի լցնեինք, — շշուկով արտաբերում է մասնակիցներից մեկը:* (ԱՄՇՀ)

Անեկդոտներ կան, որոնք միաժամանակ առնչվում են թե՛ **օրհնանք-բարեմաղթանքների**, թե՛ **անեծքների հեպ:** Նման ստեղծագործություններում արտաբերված օրհնանք-բարեմաղթանքը, անկախ արտաբերողի կամքից, շրջապատի կողմից ակամա, շատ հաճախ էլ դիտավորյալ, ընկալվում է իբրև անեծք:

Նմանատիպ կառույց՝ «*Լոռըցու օրհնանքը*» վերնագրով, Հովհ.

227 Մսիսյան Հ., հատոր 2, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1976, էջ 101:

Թումանյանը տպագրել է 1887 թվականին «Նոր-Դար» շաբաթաթերթում.

Մի լոռքցի անցնելիս հարևանը հրավիրում է թաժա հաց ուտելու. // «Արս, Սաքո՛, դեսըն արի՛, տաք հաց կտրի»։ //—Շնորհակալ եմ, քի մատրաղ, խադադ²²⁸ եմ, ձեր տաք հացը Աստոծ կտրի,— պատասխանում է անցվորը²²⁹։

Անեծքա-օրհնանքային մի քանի նմուշ էլ վերջին 20–25 տարիներին մենք ենք գրառել, որոնցից մեկում «օրհնվում է» ավտոբուսը կանգնեցնող վարորդը՝ մեծահասակ կնոջ կողմից ստանալով «Աստոծն, բալս՛ ջան, դոն՛ հնձ՛ վե կալար, թող Աստված էլ քեզ վեր ոնի» «պարզև-օրհնանքը»: (ԱՄՇՀ)

Մեկ այլ նմուշում այն այսպես է դրսևորվել՝ «Վայ, Վարդգեն ջան, դոն՛ որ մեր ըրեխին կրակիցը փրգեցիր, թող կրակ՛ վե գա քու վրա: Վո՛յ, քոռանամ ես, էս ինչ սախ: Թող լիս վե գա վրիդ»...: (ԱՄՇՀ)

Գրառումներից մեկում էլ տան վառված լամպը փոխողն է արժանանում «Աստոծն, բալս՛ ջան, դոն՛ իմ տունը լուսավորեցիր, Աստված էլ թող քու ֆոքին լուսավորի» «օրհնանքին»...: (ԱՄՇՀ)

Կան նաև այնպիսի նմուշներ, որոնք ստեղծվել են անեծքի հենքի վրա կամ զուտ անեծքներ են: Արտաբերման միջավայրը, պատճառը և նպատակը սրանց վերափոխում են գվարճախոսությունների.

Շուշի տատիկը հարբած մարդ չէր սիրում, նույնիսկ փեսային.

— Վայ, Արտա՛շ, Արտա՛շ, ծմեռը մաշինով Երևան ճրնհապաքինաս, բոք ու բորանին Միսյանի սարամը պակրիշկապ²³⁰ տրաքե, էդ վախար ալ սարամեդ ցավը փոնե, ես ալ հրեշտակ տեսած կյամ մի բոթոլ արաղ տնիմ կոխկեթ, բայց ծերքդ հրանե վե՛²³¹:

Երբեմն էլ իրար հետևից անեծքներին հաջորդած օրհնանքներ-

228 **Խադադ եմ** – շտապում եմ:

229 «Նոր-Դար», Թիֆլիս, 24.07. 1887թ.:
Նույնը՝ **Թումանյան Հովհ.**, ԵԼԺ, հատոր 5, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1999, էջ 580:

230 **Պակրիշկա** (ռուս.) – անվաղող:

231 Գրիգոր Ս., Զվարճալի պատառաքաղ, Քաջարան-Կապան, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 108:

րի տարափն է օգնում իրավիճակն ընկալելի դարձնելուն և զավեշտ ստեղծելուն: Աշտարակյան «Անեծք և օրհնություն» մանրապատումում զավեշտն ստեղծվում է հենց դրանց հենքի վրա²³²: Տես **Հալկեված 1, թիվ 4**:

Քյավառայան անեկդոտներից մեկում էլ խմբիցին ուղղված անեծքն է ընկալվում իբրև օրհնանք.

Քյավառցին արադը լցնում ա բաժակի մեջ ու ասում.

— Է՛հ, գնալո՞ղ ըլի, հե՛տր գալո՞ղ ջրի: (ԱՄՇՀ)

Այս անեծքատիպ օրհնանք-մաղթանքն ուղղվում է նաև հիվանդանոցից դուրս գրվող ապաքինված հիվանդին: Սակայն ժողովուրդն այն երբեք չի ասում ծննդատնից դուս գրվող ծննդկանին:

Ժողովրդական զվարճախոսությունների մի խումբ էլ ներկայանում է **բաժակաճառային** կառուցվածքով: Նման կառույցներում զավեշտն արտահայտվում է՝

ա. կան՝ սովորական՝ խոսքային տրամաբանական, բայց ներկայացվող գործողությունների անտրամաբանական ընթացքով.

Հայացքը հստելով դեպի առասարադը՝ թամադան վերջին կենացը բարձրացրեց.

— Տե՛ր Ասրված, դու մեզի ու մեր ազգին լավ հիշկա²³³, կարգին պահա, կամ թե չես կանում, հիջի մենք քեզի ընձնց պահենք, որ քո Ասրվածը դառնանք²³⁴:

բ. կան՝ էլ ոչ բաճակաճառային միջավայրում ցանկության, մաղթանքի խոսքերով.

Դարավորը դիմում է ամբաստանյալին.

— Ասա՛ քո վերջին խոսքը: Ի՞նչ ես խնդրում դարարանից:

— Ի՞նչ խնդրեմ, դարավոր՝ ջան: Աշխարհին՝ խաղաղություն, քեզ՝ ջանասաղություն, ինձ էլ... ազարություն... Ամեն²³⁵:

Զվարճապատումներ և զվարճախոսություններ կան՝ կառուցված

232 **Գյուլնազարյան Խ.**, Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, էջ 82–83:

233 **Հիշկա** — նայիր:

234 Բոյիդ մեռնեմ կամ Քյավառա 140 անեկդոտ, Հավաքեց և մշակեց **Լևոն Բլբուլյանը**, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992, էջ 146:

235 **Մելիք-Սարգսյան Գ.**, Զվարճալիք, Եր., «Պ.Սևակ» հրատ., 2001, էջ 55:

անգամ **հիշոց-հայհոյանքների** հենքի վրա: Նման նմուշներում եթե բացակայում են հայհոյական բառերը, ապա դրանց փոխարինում են կան բառախաղերը.

— *Քանի՞ զորանչ ունես: //— Երեք: //— Ո՞նց թե: //— Հա՛. զորանչըս, նրա մերը, նրա տիրու մերը: (ԱՄՇՀ)*

Կան էլ հայհոյանքին հետևում է դրա ուղղակի կատարմանը նպաստող զավեշտալի պատկերը:

Այսպես, սարում 12-ամյա երեխան մայր է հայհոյում պատերազմից նոր վերադարձած համազրուղացուն: Վերջինս շալակն է առնում հայհոյողին և ահռելի բարձունքը հաղթահարելով՝ մտնում իրենց բիսան (օդա), ապա դիմում մորը.

— *Նանի՛, տեղերը բացի՛, ապրնին բերել եմ: (ԱՄՇՀ)*

Կան նմուշներ, որտեղ եթե բացակայում են հայհոյական բառերը, ապա դրանց փոխարինում է հայհոյանքի ներգործած հետևանքի նկարագրությունը.

— *Լևան՛ դայի, էնքան ինձ մեր ես ուշունց տվել, որ գիտեմ թե իմ իսկական հերը դու ես, — ասում է Սամվելը Դանաբեյանց Լևանին²³⁶:*

Մեր գրառումներից մեկում էլ իրար հաջորդող հայհոյանքների հետևում են խոսակից *ինտելիգենտի* մի քանի զգուշացումները, ապա՝ «պողոթկումը»՝ ծիծաղ հարուցող մեղմասութային կառուցվածքով.

— *Եթե դուք մարդկանց ներկայությամբ շարունակեք հայհոյել, ես ճարահատրյալ պիտի մասնակցեմ ձեր ընտանիքի բազմացմանը: (ԱՄՇՀ)*

Հիշոց-հայհոյանքներ կան, որոնք շեղվում են, այսպես ասած, հայհոյանքի «դասական կանոնակարգից»: Այսպես, երևանցի որոշ երիտասարդների բառապաշարի մաս է կազմում ժարգոնային այնպիսի հայհոյանքը, երբ *հայհոյողը զայրոյթից խոսքն ուղղում է ոչ թե դիմացինին, այլ ինքն իրեն* (— *Վայ՛ ես բոզի տղա ըլեմ... Վայ՛ ես գ...թ ըլեմ...):*

236 Կատակում են մովսեսցիները, Գրառողներ՝ Ա. Պապյան, Հ. Պապյան, Եր., «Նոյան տապան» հրատ., 2012, էջ 11:

Հենց նմանատիպ հայիոյական արտաբերումներն էլ պատճառ են դարձել լոռեցիներին վերագրվող մեր գրառած ինքնատիպ գվարճապատումներից մեկի առաջացման: Երբ լոռեցին պատասխան հարվածն է հասցնում երևանցուն, վերջինիս՝ գայրոյթից արտաբերած «Վայ ես իմ տիրոս մերը...» հայիոյանքը շատ է զարմացնում լոռեցու ընկերոջը՝ ասելով.

— Ապո՛ր, էդ ո՞նց տվիր, որ դա թարս ա ուշոնց տալի...: (ԱՄՇՀ)

Տեն **Հավելված 1, թիվ 5:**

Պատումներ կան, որոնց մեջ հիշոց-հայիոյանքների կիրառությունները պատուհաս են դառնում հենց դրանց արտաբերողների համար, երբ ցանկության խոսքերն իրականացնողը ոչ թե արտաբերողն է դառնում, այլ պատահաբար ունկնդիր դարձածը²³⁷: Տեն **Հավելված 1, թիվ 6:**

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներն ու գվարճախոսություններն աղերսվում են նաև **երդումի** հետ:

Ուխտը, երդում-խոստումը դրժելը վաղնջական ժամանակներից աստվածավախ մարդը մեղք է համարել: Եվ իզուր չէ, որ երդման, ուխտի խախտմանն առնչվող ժողովրդական բանարվեստի տարբեր ժանրերի բազում նմուշներ են ստեղծվել:

Սրբերին մի բան խոստանալիս և ժամանակին խոստումը չկատարելուն առնչվող ժողովուրդը վախից նույնիսկ ասույթ է ստեղծել՝ «Ուշանալ ըլի, մոռանալ չըլի» (ԱՄՇՀ): Ժողովրդական երգիծանքի տեսակներով նա ոչ միայն ծաղրել է ուխտը դրժողներին, այլև ծիծաղել անհեթեթ ուխտ անողների վրա:

Զվարճապատում-գվարճախոսությունների մեջ մի դեպքում ծիծաղ հարուցողը երդումն է, երբ այն արտաբերվում է իր սովորական «անմեղ» կառուցվածքով.

Տղան դիմում է նոր ծանոթացած աղջկան. //— Ես քեզ սիրում եմ: //— Ճի՛հիշտ: //— Հորբս արև: (ԱՄՇՀ)

Մեկ այլ դեպքում՝ երդումում կիրառվող ժողովրդական դարձվածքի և պատահականության զուգադիպությունը.

237 **Քոչարյան Ս.**, Զվարճապատումներ և իրապատումներ, Եր., «Ատդիկ» հրատ., 2008, էջ 20:

Երկու սիրահարներ քայլում են: //— Ես քեզ սիրում եմ,—
ասում է տղան: //— Դե երդվիր, որ հավատամ: //— Թե սուտ եմ
ասում, գեպի՛նը մկնեմ: // Մեկ էլ աղջիկը տեսնում է՝ տղան ան-
հայրացել է. ընկած է լինում կանաչիզացիայի լյուկը²³⁸: (ԱՄՇՀ)

Ջավելշտի հենք դարձած երդման կիրառության հետաքրքիր օրի-
նակի ենք հանդիպում փերիահայոց զվարճապատումներից մեկում:
Հավի գողության մեջ կասկածվող հարևանը սուտը ճշտի տեղ անց-
կացնելու համար չափածոյով ու այնպես արագ-արագ է արտաբերում
«երդման» խոսքերը, որ հավի տերը համոզվում է նրա անմեղությանը.

— Ով որ քո հասը գողացել է՝ // Թող եփի-եփի եփը վրէն, //
Աղ ու տաքդեղը վրէն, // Հանի իր ազիզ քուլֆթի²³⁹ հեյր ուրի²⁴⁰:

Սրա տարբերակներից մեկը պոլսահայոց մեջ շրջանառվել է դե-
ռևս 19-րդ դարավերջին²⁴¹: Տեն **Հավելված 1, թիվ 7**:

Մեր ձեռքի տակ եղած տպագիր և անտիպ նյութերի մեջ քիչ չեն
նաև այնպիսի երգիծապատում-զվարճախոսությունները, որոնք այս
կամ այն չափով առնչվում են նաև **սոսակի** հետ:

Հայկական անեկդոտների համատեքստում առակային տարրե-
րի կիրառությամբ (սեղմություն, այլաբանություն, կերպարներ և այլն)
հանդիպող ստեղծագործությունների գերակշիռ մասում բացակայում
է առակի ժանրին բնորոշ ամենաէական՝ բարոյա-խրատական հատ-
կանիշը:

Միննույն երևույթը (ասենք՝ ուխտը, խոստում-երդումը) ներկա-
յացնող պատումը մի դեպքում կարող է հանդես գալ բուն առակային
կառույցով՝ բարոյախոսական վերջաբանով, մեկ այլ դեպքում՝ զվար-
ճապատումային՝ անսպասելի ծիծաղ հարուցող ավարտով, ինչն էլ
հիմք է հանդիսանում վերջինիս դասելու երգիծական մանրապատում-
ների տեսակի մեջ:

Եթե ժողովրդական ստեղծագործության մեջ ուխտը, խոստում-

238 **Կանաչիզացիայի լյուկ** (ռուս.) — կոյուղու հորանցք:

239 **Քուլֆաթ** (թրք.) — բազմանդամ ընտանիք:

240 **Մինասենան Լ.**, Գիղական բառ ու բան, Նոր Ջուղա, Սբ. Ամենափրկիչ վանքի տպարան, 1998, էջ 193:

241 **Աճառյան Հր.**, Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009, էջ 183:

երդումը չի կատարվում, երդում տվողի կողմից դրժվում է, և հերոսը դրան հավատարիմ չմնալու համար պատժվում է, այդ դեպքում պատումը ձեռք է բերում բարոյախրատական ուղղվածություն՝ ներկայանալով որպես առակի ժանր²⁴²:

Կ. Վ. Գալֆայանի ժողովածուում տեղ գտած «Մեյ մը սա փորձանք էն ազատուինք»²⁴³ (Տեն *Հավելված 1, թիվ 8*) և «Բայց միւս աղօթքս չի լսեցիր»²⁴⁴ (Տեն *Հավելված 1, թիվ 9*) ստեղծագործություններն իրենց անսպասելի ծիծաղ հարուցող ավարտով մոտենում են երգիծական մանրապատումի տեսակին:

Եթե ուխտը, երդումը դրժել-չկատարելը ներկայացվում է իբրև կանխամտածված քայլ, խորամանկ խաղ-կատակ՝ Աստծու կողմից չընկալված խոսք, այդ դեպքում գործողության անհաջող ավարտից հետո հերոսի՝ «մեղայականով» Աստծուն ուղղված՝ «Շուլուխի էլ չնս դիմանում» կամ էլ ինքն իրեն հասցեագրած նախատիքի՝ «Մարդու փեղը որ նեղ ա ըլում, ինչ ախմախ-ախմախ բաներ ասես, որ մերքովը չի անցկացնում» անսպասելի ծիծաղ հարուցող վերջաբանային խոսքերի շնորհիվ պատումները ներկայանում են բանահյուսության մեկ այլ տեսակին՝ երգիծական մանրապատումին հատուկ ժանրային հատկանիշներով: (ԱՄՇՀ)

Ի տարբերություն երգիծական մանրապատումների այլ տեսակների՝ առակատիպ գվարճապատումային կառույցներում ևս գրեթե բացակայում են տեղավայրային բնորոշիչ գծերն ու ազգային առանձնահատկությունները: Սրանց մեծ մասը թերևս թափառող սյուժեներ են՝ որոշ դեպքերում նաև, ինչպես բուն առակները, տեղայնացված հերոսներով, միջավայրով ու լեզվական յուրահատուկ դրսևորումներով:

Կան գվարճապատումներ, որոնք չնայած այլաբանորեն են վերարտադրում ասելիքը և իրենց գործող անձանցով՝ առակներին բնորոշ

242 Հայկական գրոյցներ, պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Լոս Անջելես, 1944, «Աստոյ հետ ընկեր», էջ 7–8:

Մենկդոսներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց **Գալուստ Շիրնազանեանց**, Թիֆլիս, 1878, «Երդուն էս, կատարիիր», էջ 181–182:

243 Գիրք առակաց, (առակներ, առածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն), պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Լիբանան, Պեյրոթ, Տպարան՝ Կ. Տոսիկեան, 1957, էջ 102–103:

244 Նույն տեղում, էջ 163–164:

հերոսներով ու երկխոսությամբ ինչ-որ տեղ մոտենում են առակի տեսակին, սակայն նման պատումներում բացակայում է առակից բխող դաստիարակչական-ճանաչողական-խրատաբարոյական ուղղվածությունը: Չնայած վերջիններիս մոտ բարոյախոսական վերջաբանին փոխարինում է անկանխատեսելի պատասխանով ծիծաղ առաջացնող խոսքը, այնուամենայնիվ, այսպիսի ստեղծագործությունները ևս խորքային են, նպատակային և սուր քննադատությամբ հագեցած:

Եթե ժողովրդական ավանդական առակները մեծ մասամբ վերաբերում են բոլոր ժամանակներին և շոշափում ընդհանուր մարդկային-հասարակական հարաբերություններին առնչվող հարցեր, ապա առակատիպ գվարճապատումները առնչվում են մեծ մասամբ որոշակի ժամանակաշրջանի և վերաբերում կոնկրետ քաղաքական վարչակարգին (ասենք՝ խորհրդային և հետխորհրդային), գործող անտրամաբանական օրենքներին (ստալինյան ժամանակներում՝ բռնի և անհեթեթ պլանային քաղաքականությունը²⁴⁵), կոնկրետ վարչակարգի մեջ գործող օղակներին (*հարկային վարչարարություն՝ թե խորհրդային, թե ներկա կարգերում*²⁴⁶), մեր օրերի *անսագնիվ ընտրապայքարին՝ կեղծիքներով անցկացված ընտրություններին՝ ստեղծված դասական առակի հենքի վրա*.

*Նսիսագահ Սերժ Սարգսյանը ծառի տակով անցնելիս գրուիք քարձրացնում է, տեսնում՝ ծառի ճյուղին ագռավը նստած է՝ պանիրը՝ քերանին: Հարցնում է.//— Հանրապետականին ևս ընտրելու, չէ՞: // Ագռավն ասում է «**հա**» թե չէ, պանիրը քերանից ընկնում է: Կողքի ծառից մի ուրիշ ագռավ ասում է.//— Տեղը նեղ է՞ր, որ «**հա**» ասիր, «չէ» կասեիր, էլի: //— Մեկ ա, «չէ» էլ ասեի, պանիրը քերանիցս ընկնելու էր, — խեղճ-խեղճ պարասիսանում է ագռավը: (ԱՄՇՀ)*

Գիտատեխնիկական աննախընթաց զարգացման պայմաններում խարխլվում են ավանդականի հիմքերը, խզվում ու խախտվում է կապը կրտսեր և ավագ սերունդների միջև: Առակը և դրանով ժառանգներին ուսուցանելն ու դաստիարակելը նոր ժամանակներում

245 Բաքվի հայոց բանասիրությունը, Գրառեցին և կազմեցին Ալվարդ Ղազիյանը և Սվետլանա Վարդանյանը Եր., «Ջանգակ-97», 2004, էջ 208:

246 Մելիք-Սարգսյան Գ., Զվարճալիք, 2001, Եր., «Պարույր Սևակ» հրատ., էջ 51:

զավեշտի է վերածվում: Ահա որդիների միասնությանն ուղղորդված հանրահայտ *ցախավելի* առակից բխող բարոյախրատական գաղափարի հենքի վրա կառուցված մի զվարճապատում, որտեղ անցյալի կենսաձևերի հետ այսօրը կապելու փորձերը ձախողվում են:

Ավագ, միջնեկ և կրտսեր զավակներին պապենական առակով միասնության կոչելու ցանկությունը և տղաների անկանխատեսելի ուժի դրսևորումը անելանելի վիճակի մեջ են զցում մահամերձ ծնողին, ու նրա արտաբերած խոսքը և՛ ծիծաղ, և՛ դառնություն ու ցավ է առաջացնում. «*Դե արի ու մեռնելուց առաջ էս տեսակ ախմախներին խելք ու խրատ սովորացրու*»: (ԱՄՇՀ) Տե՛ս **Հավելված 1, թիվ 10**:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում առակատիպ զվարճապատումներ կան, որոնց տարանջատելը առակից առաջին հայացքից դժվար է լինում: Դրանց մեջ առկա է և՛ առակին հատուկ լակոնիկ՝ կոտ կառուցվածքը, և՛ բարոյախրատական ուղղվածությունը, և՛ քննադատությունը: Թերևս միակ բնորոշիչ ու տարանջատող հատկանիշը, որ մոտեցնում է երգիծական մանրապատումի տեսակին, նրանց կտրուկ և անսպասելի վերջաբանն է՝ հագեցած ինքնաբոյխ, երբեմն գրոտեսկի հասնող ծիծաղով.

Մինը դարբնի աշակերտը ա ըլլւմ, որոշ ժամանակ հեյոռ մորն ասւմ ա.

—*Էլ չեմ գնւմ, ամեն ինչ սրվորել եմ... // Դարբինը հանդիպւմ ա մորն ու հարցնւմ. //—Տղեր էլ ի՞նչ չի գալի: // Մերն ասմա. //—Ըրեխեն ասւմ ա. «Արդեն ամեն ինչ սրվորել եմ, էդ ինչ ա, որ մենակ էլ չանեմ: Էրկաթը հանւմ ես կրակը կոխւմ, շոռոմնոռ ես տալի, յեռ ես անւմ, յեղո կեռ ես անւմ, ջոր ես անւմ, ու... պարտասար ա»:* // *Վարպերն ասւմ ա. //—Էդ քոռակ լակոտին չեն մըտիկ անւմ, ինքը սրվորել ա, քի՛չ ա, գնացել ա մորն էլ ա սրվորցրել... (ԱՄՇՀ)*

Եթե վարպետը բարոյախրատական խոսք ասեր, պատումը կմտնենար առակի ժանրին, սակայն անսպասելի պատասխանն ամեն ինչ ասում է. և՛ անսպասելի ծիծաղը կա, և՛ արտաքուստ չերևացող բարոյախոսությունը:

Առակի և զվարճապատումի սահմանագծին հանդիպում են այնպիսի նմուշներ, որոնք, այսպես ասած, «երկժանր» են՝ առակին հատուկ և՛ այլաբանությունն է առկա, և՛ հերոսներն են այլաբանական, և՛

քննադատություն կա, և խոհափիլիսոփայություն: Միաժամանակ այն ժողովրդական երգիծապատումի ամենահատկանշական կողմով՝ անսպասելի ծիծաղ հարուցող պատասխան-ավարտով է հանդես գալիս:

Անեկդոտներից մեկում ստալինյան ժամանակների բռնի և անհեթեթ պլանային քաղաքականությունը ժողովուրդն այլաբանորեն ներկայացրել է երկու գյուղերի բնակիչների վրա դրված բրդի և ձվի պարտադիր պլանների կատարման ինքնատիպ «իրագործման միջոցով: Իսկ ամենազավեշտալին գյուղերից մեկի բնակչության՝ այդ անելանելի վիճակից դուրս գալու «հնարքի» կիրառումն է և հարևան գյուղի բնակիչների վրա անգուսպ ծիծաղի պատճառը ներկայացնելը: (ԱՄՇՀ) **Տեն Հավելված 1, թիվ 11:**

Պլանային բռնի քաղաքականության և խորհրդային երկրի բնակչության կյանքի ու կենցաղի բուն էությունը բացահայտող փայլուն նմուշ է **«Համի ու վիչիլը»**²⁴⁷ անեկդոտը: Տեն **Հավելված 1, թիվ 12:**

Նման զվարճապատումները առակի ժանրի պես ոչ միայն վեր են հանում հասարակության մեջ տեղ գտած թերությունները, այլև քննադատում ու ծաղր ու ծիծաղի միջոցով նպաստում դրանց դեմ պայքարին:

Տպագիր և ձեռագիր աղբյուրներում քիչ չեն նաև աստվածաշնչյան՝ Հին ու Նոր Կտակարանների և զուտ հայկական **սախանդագրույցների** հենքի վրա ստեղծված երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները:

Հին Կտակարանի տարատեսակ թեմաների, կերպարների, առանձին դետալների ու գործողությունների (Ադամի և Եվայի, նրանց մերկությունը ծածկող թզի տերև, արգելված պտուղ, ջրհեղեղ, Նոյան տապան և այլն) կիրառությունները անեկդոտներում նպաստում են զավեշտի ստեղծմանը.

Ադամը, Կրոն մորնեղով, Եվային ասում ա.

— Տերևս հարթուկի, Կրեղ եմ գնալու (տրբրկ.՝ ժամադրված եմ): (ԱՄՇՀ)

Կամ էլ՝

247 Բաքվի հայոց բանահյուսությունը, Գրառեցին և կազմեցին **Ա.Ղազիյանը** և **Սվ.Վարդանյանը**, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, էջ 208:

Ադամը Եվային հարցնում ա. //—Տերև ո՞ր ա, որբլեղ ես դրել. հագնեմ, տեղ ոնեմ գնալու: // Բա թե՛ //—Տղմա եմ փաթաթել... (ԱՄՇՀ)

Ինչ խոսք, նմանատիպ գվարճախոսությունները չունեն այն բազմակողմանի գրավիչ հասկանիչներն ու խորքայնությունը, որոնք հատուկ են ընդգծված դիպաշար ունեցող անեկդոտների գերակշիռ մասին: Այդպիսի պարզունակ կառույցները սոսկ բարձր տրամադրություն առաջացնելու համար են ասվում:

Արգելված պտուղի ավանդազրույցին առնչվող դրվագներից մեկի գվարճապատումային կիրառությանը հանդիպում ենք նաև Կ. ք. Գալֆայանի ժողովածուում: Կրոնավորների միջավայրում հայտնված թափանցիկ զգեստով տիկնոջը դիտողություն անելուն օգնում է Հին կտակարանի այդ պատումի հիշեցումը:

Հոգևոր առաջնորդի հրամցրած կես խնձորն ու զարմացած տիկնոջը սրախոսությամբ արած նրա դիտողություն-բացատրությունը, թե՛ «Սուրբ Գիրքը հիշեցի: Հոն տեղ մը կըսվի, թե Եվա ինձորը ուրելե վերջ նկարեց, որ մերկ է...»²⁴⁸, նպաստում է նման միջավայրում նրա ոչ պատշաճ հագնվելն ընդգծելուն:

Աստվածաշնչյան մեկ այլ ավանդազրույցի՝ Նոյ Նահապետին և տապանում տեղավորած կենդանիներին է առնչվում Հովհ. Նազարյանցի «Անեկդոտներ»-ում տեղ գտած հետևյալ գվարճախոսությունը.

Վարդապետը սաստիկ հայիոյեց յոր ծառային: Ծառան սասց.

—Հայր սուրբ, ես քեզ չեմ հայիոյեր. անիծանձ լինի այն այծն, որ Նոյ Նահապետն վեր առավ փապանի մեջ, որոս թոռներու մագից քեզ փիլոն կարեցին»²⁴⁹:

Այդ նույն թեմային է առնչվում նաև Ս. Շահազիզյանի «Ծիծաղի տոպրակի» հետևյալ նմուշը.

Կտք նսրել ցանկացողը, տեսնելով գերբեռնվածությունը, փորձում է կարակել.

248 Գիրք առակաց, (առակներ, առածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն), պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆաեան**, Լիբանան, Պեյրոթ, Տպարան՝ Կ. Տօսիկեան, 1957, էջ 155:

249 Անեկդոտներ, հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս,

— Նոյան տապանը լիքն է: //— Էջի տեղն է պակաս, — լինում է պատրասխանը²⁵⁰:

Աստվածաշնչյան ավանդագրույցների նմանատիպ դրսևորումներից գատ, անեկդոտների համար հենք են հանդիսացել նաև հայկական ավանդապատումները: Հայոց աշխարհի բազմաթիվ տեղանունների հետ կապված ժողովրդական ստուգաբանական ավանդագրույցներ կան, որոնցից մեկի՝ Բալուի շրջանի Հավավ գյուղանվան ժողովրդական մեկնաբանությունն էլ կապված է Թաղեոս առաքյալի անեծքի հետ (քանի որ հեթանոս բնակիչները քարոզելիս նրան ծաղրել, շան պես հաչելով՝ «հանվ-հանվ» էին արել)²⁵¹: Տեն **Հավելված 1, թիվ 13**:

Մեր գրառած պատումներից մեկը ևս ստեղծվել է բարբառային նմանատիպ հնչերանգի հիմքի վրա՝ հիշեցնելով վերը մատնանշած ավանդագրույցը.

Քաղաքից մի մարդ գնում է Ոսկեվազ: Մի քանի երեխա գյուղի մեջ խաղալիս են լինում: Մտրենում հարցնում է. //— Էրեխներ, էս էն գյուղն ա՞, որ մարդիկ շան պես հաչում են: // Երեխաներն անմիջապես հարցնում են. //— Վսնվ ասիլի, վսնվ ասիլի, վսնվ, վսնվ, վսնվ... // Անցորդն արագ հեռանում է՝ մտածելով. «էս որ փոքրերն են էսպես հաչում, բա մեծերն ինչ կանեն»: (ԱՄՇԸ)

Թվում է՝ այս զվարճապատումն իր ակունքներով կապված է քրիստոնեության վաղ շրջանի հետ, սնուցվել է նրանից և վերջին շրջանում նոր ժամանակների ոգուն համահունչ՝ այլ բանահյուսական տեսակի մեջ է հանգրվանել:

Երկու պատումների առաջացման հիմքում էլ բարբառային հնչերանգային անսովոր արտաբերումն է՝ նմանեցված շան հաչոցին: Առաջինը կապվում է քրիստոնեական գաղափարները Հայաստանում քարոզող Թաղեոս առաքյալի հետ՝ Հավավ տեղանվան ավանդապատումային ստուգաբանությամբ շաղախված, երկրորդը՝ տեղացիների բարբառը ծաղրող սովորական անցորդի հետ՝ զվարճապատումային

Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 83:

250 Ծիծաղի տոպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կեանքից, Աշխատասիրեցողայիր Ս. Տ. Շահագիզեան, Թիֆլիզ, 1892, տպարան Մովսես Վարդանեանի, էջ 129:

251 Ղանալանյան Ա., Ավանդապատում, Եր., ԳԱ հրատ., 1969, էջ 200:

կառույցում՝ շեշտելով տվյալ բարբառի հարցական դերանվան (նվ-նվ – վսմվ-վսմվ) արագախոսությամբ արտաբերումը:

Կավե ամանների ծանրության պատճառը ստուգաբանող ավանդագրույցի հենքի վրա ստեղծված հեքիաթային բնույթի յուրօրինակ գվարճապատում է հրատարակել բանագետ-ազգագրագետ Ս. Վարդանյանը «Հրեղեն ձին» ժողովածուում²⁵²: Տե՛ս **Հավելված 1, թիվ 14**:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների համատեքստում հանդիպում են այնպիսի նմուշներ, որոնք կառուցված են կան **ժողովրդական հնչյական աղոթք-բանաձևերի**, կան ժողովրդական տարատեսակ **աղոթք-աղերսանքների** (այդ թվում նաև՝ զանազան սրբերին ուղղված) հենքի վրա:

Հնչյական-կապքի պատումներում ուշադրությունը հիմնականում բևեռվում է ոչ թե գիր-աղոթքների խորհրդավորության, խոսքի բանաձևային կառույցներով, խոսքի ուժով այս կամ այն երևույթի, կենդանու, անձնավորության վրա ազդելուն, այլ այդ շնորհը կրող մարդու և նրա գործողությունների ու դրանց արդյունքների գավեշտալի դրսևորումներին: Տպագիր աղբյուրներում նմանատիպ ժողովրդական աղոթքներին նվիրված մի քանի գվարճապատումների ենք հանդիպել, որոնցից մեկն առնչվում է գելկապի աղոթքին: Այսպես, «Նուսխենճի տերտերին «գելկապը»²⁵³ գվարճապատումում ներկայացվում է հայ տերտերի «օգնությունը» էշը կորցրած թուրքին, երբ համապատասխան վճարի դիմաց «գելկապի» աղոթք-կապքով «ապահովվում» է հանդում մնացած էշի անվտանգությունը: Զավեշտալին այն է, որ գելկապի աղոթքի գրությունը թուրքին հանձնելիս տերտերը խորհուրդ է տալիս այն ոչ մեկի ձեռքը չտալ, այլապես նրա էշը գայլերի բաժին կարող էր դառնալ: Տե՛ս **Հավելված 1, թիվ 15**:

Գելկապի աղոթքի հետ կապված մեկ այլ գվարճապատումում ժողովրդական կապքի աղոթքի հանդեպ հերոսի հավատքը խարխլվում է, քանի որ գելկապից հետո գյուղացին հանդում իր էշի փոխարեն

252 Հրեղեն ձին, Բանահյուսական ժողովածու, Մշակեց և վերապատմեց **Սերգեյ Վարդանյանը**, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., 1981, էջ 76:

253 Գիրք առակաց, (առակներ, առաձներ, իմաստուն խոսքեր և այլն), պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Լիբանան, Պեյրոթ, Տպարան՝ Կ. Տօնիկեան, 1957, էջ 114–115:

գտնում է նրա ոսկորները: Բացատրություն պահանջող գյուղացուն տերտերի տված արդարացումը դառնում է անեկդոտի զավեշտալի հանգուցալուծումը.

*Վայ, սանախներ Մկո, իմ լուս քոռնա, բերան թորկել, պոչն եմ կապել: Հրմա, հեչ թալաշ մ' ենա, չոր լուս, գիլան լըմմեն կորաքին*²⁵⁴:

Ի տարբերություն կապքի աղոթքների հենքի վրա ստեղծված գվարճապատումների՝ ժողովրդական աղերս-աղոթքներով կառուցված երգիծապատումները հանդես են գալիս թե՛ ավանդական, մասնավորապես քրիստոնեական սրբերին ուղղված աղերս-աղոթքների կիրառությամբ, թե՛ աղերս-աղոթքների կառուցվածքային տարատեսակ տարրերի օգտագործումով:

Ավանդական աղերս-աղոթքների հետ կապված գվարճապատումների առավելապես հանդիպում ենք 19-րդ դարի երկրորդ և 20-դարի առաջին կեսերի գրառումներում, ինչն էլ պայմանավորված է այդ ժամանակաշրջանում սպրած մարդկանց՝ զանազան սրբերի, մասնավորապես սուրբ Սարգսի զորության հանդեպ ունեցած անսասան հավատով: Այսպես, օրինակ, Կ. Գալֆայանի գրքի «Զօրաւոր սուրբը» պատումում ներկայացվում է Կեսարիա եկած և Սուրբ Սարգսի վանքը այցելած հավատացյալ խիզախ զեյթունցի ջորեպանին, որը վանահորից *Սրբի Չարխափանն* էր ստացել: Վերադարձի ժամանակ Անտիոքի վտանգավոր կիրճերով անցնելիս նա շատ հանգիստ է լինում. վտանգը նա վստասագերծված է համարում, քանի որ «*Սուրբին չարխափանը կայ ջորիին վզին*»:

Իսկ երբ ջորու ոտքը սայթաքում, և կենդանին գահավիժում է անդունդը, ջորեպանն այս անգամ ծնկի եկած սկսում է աղոթել ու խնդրել. «*Սու՛րբ Սարգիս, Սու՛րբ Սարգիս, զորությանդ մեռնիմ: Զորիէս վազ անցայ, թէ՛ք գլուխը ազարե՛*»²⁵⁵:

Ի դեպ, սուրբ Սարգսին ուղղված աղոթք-աղերսներով կառույցները քիչ չեն հայոց երգիծապատումներում: Ինչպես վերը ներկայացված նմուշներից մեկում տեսանք, ալեկոծությունների բերանն ընկած

254 Անեկդոտներ, Հատոր Բ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազաբեանց**, Տփլիս, տպարան Յովհաննիսի Մարտիրոսեանց, 1877, էջ 50:

255 Հայկական գրոյցներ, պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Լոս Անջելես, Պօզանեան տպագրութիւն, 1944, էջ 22–23:

հոր աղերսը՝ սուրբ Սարգսին, և փրկվելու դիմաց՝ նրա խոստումը, թե բոլոր ոչխարները պատրաստ է նվիրաբերել նրան, այնուհետև՝ որդուն հանգստացնող հոր խոսքը, թե՝ «Հելե անգամ մը սա փորձանքեն ազատվինք ու ծովեզերք հասնինք, ոչլոտ գառնուկին դմակն ալ դուրպան կ'ընեմ իրեն»²⁵⁶, ստեղծագործությունը մոտեցնում է երգիծապատումի տեսակին:

Երգիծական մանրապատումների համատեքստում առկա նմանատիպ ստեղծագործությունները, չնայած որոշ կողմերով առնչվում են առակի, ավանդազրույցի և աղոթքի հետ, այնուամենայնիվ, իրենց տարանջատիչ հիմնական հատկանիշի՝ անսպասելի ծիծաղ հարուցող վերջաբան-հանգուցալուծման շնորհիվ առանձնանում են ժողովրդական բանարվեստի այդ տեսակներից:

Հայկական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների համատեքստում քիչ չեն այնպիսի ժողովրդական ստեղծագործությունները, որոնք ինչ-ինչ կողմերով առնչվում են **հեքիաթի ծանրի** հետ: Դրանք կան որոշակի սյուժետային գծերով ու գործողություններով փոքրածավալ ստեղծագործություններ են՝ անսպասելի ծիծաղ հարուցող վերջաբանով, կան հեքիաթի զանազան տարրերով (հեքիաթային միջավայր, կերպարներ, բանաձևային կառույցներ և այլն) հազեցած երգիծապատումներ, երբեմն էլ՝ հեքիաթային տարրեր պարունակող անսյուժե բանարվեստի նմուշներ՝ զվարճախոսություններ:

Եթե հրաշապատում հեքիաթը վաղնջական ժամանակների արդյունք է, իրապատումը՝ ուշ ժամանակների, իսկ իրապատում հեքիաթի երգիծական տեսակը՝ էլ ավելի ուշ, ապա հեքիաթատիպ անեկդոտներն իրենց կառուցվածքով և հանկարծակի ծիծաղ առաջացնող վերջաբանով նոր ժամանակների արգասիք են՝ կապված մարդկության մտածողության առավել բարձր աստիճանի, իրական կյանքում տեղի ունեցող տարատեսակ երևույթներն ընկալելու, ի մի բերելու և իր վերաբերմունքով յուրովի վերարտադրելու հետ: Այս ամենն արտահայտվում է մարդու՝ կյանքին ծիծաղի պրիզմայով նայելու, դժվարությունները հումորով հաղթահարելու, առկա խնդիրներին արձագանքելու և դրանց վերափոխմանը նպաստելու պատրաստակամությամբ:

Իսկ ինչնով է ժողովրդական հեքիաթն առանձնանում հեքիաթատիպ գվարճապատումից, և հեքիաթային ինչ տարրերով են երգիծապատումներն ու գվարճախոսությունները կապվում բուն հեքիաթին:

Ի տարբերություն երգիծական մանրապատումների՝ հեքիաթի ժանրի կարևորագույն հատկանիշներից է մանրամասն նկարագրությունների, մի շարք գործողություններով ու կերպարներով հագեցած պլոտեի և ենթապլոտեների գոյությունը, կերպարների կերտման ու գործողություններով դրանց ինքնության բացահայտման տարատեսակ դրսևորումների, պատումների հավաստիությունը կասկածի տակ դնող անորոշ բանաձևային կառույցների (լինում է - չի լինում, ժուկով - ժամանակով և այլն) առկայությունը: Ժողովրդական հեքիաթներում ասացողը, հերոսին զանազան ձևերով ու աներևակայելի հնարքներով փորձությունների միջով անցկացնելով, հիմնականում տանում հասցնում է իր նպատակին: Թե՛ն իրապատում, թե՛ն հրաշապատում հեքիաթների ավարտն էլ է սպասելի ու գերազանցապես լավատեսական:

Բուն հեքիաթի և հեքիաթատիպ երգիծապատումի հիմնական տարանջատիչ հատկանիշը վերջինիս սեղմ ու կոտ կառուցվածքն է, հակիրճ, խտացված խոսքով, նաև գործողությամբ և շարժումներով անսպասելի՝ նովելային, սակայն անպայման ծիծաղ հարուցող հանգուցալուծումը: Հեքիաթային տարրեր պարունակող ժողովրդական երգիծական մանրապատումում երբեմն այդ գործողությունը հեքիաթի պես մինչև վերջ չի էլ հասցվում, այլ հանկարծակի վերջաբանային գավեշտալի խոսքով ընկալելի և ավարտուն է դարձնում ասելիքը:

Հեքիաթային տարրեր պարունակող երգիծական մանրապատումների և գվարճախոսությունների հերոսները, ի տարբերություն բուն հեքիաթների հերոսների, գերազանցապես մեր իրականության մեջ ապրող, իրենց գործողություններով և խենթ ու խելառ քնավորության գծերով որոշակի տարածաշրջանում «ձևավորված» ու հայտնի մարդիկ են, կամ ընդհանրացնող ուժ ձեռք բերած կոնկրետ ազգության (հայ, ռուս, հրեա, քուրդ, թուրք), տարածքի (վանեցի, այնթապցի, լոռեցի, ապարանցի), խավի, երբեմն էլ վերնախավի (գյուղացի, քաղաքացի, խոպանչի, տնօրեն, նախագահ) ու մասնագիտության (բժիշկ, դատավոր, ձկնորս, վարորդ) անձինք:

Հեքիաթի իրապատումային տարրեր պարունակող անեկդոտների մեծ մասն առնչվում է «պակասամտաց» թեմային, նրանց հերոս-

ները լոռեցի²⁵⁷, շեփիկցի²⁵⁸, փերիացի²⁵⁹, այնթապցի²⁶⁰ և այլ տարածքների «խելացիներ» են, գործում են իրական աշխարհում, մեկ-մեկ էլ ընկնում անիրական աշխարհ, և իբրև հատուցում երկրային կյանքում դրսևորած արարքների ու վարքի՝ նրանցից շատերը հայտնվում են հանդերձյալ կյանքում՝ դժոխքում կամ դրախտում, զրուցում Աստծու, հրեշտակների ու սատանայի հետ:

Երգիծապատում-զվարճախոսություններում իրական կամ ընդհանրացնող կերպարները իրական աշխարհում հաղորդակցվում են հրաշապատում հեքիաթի հերոսների՝ մարդակերների, խոսող տարատեսակ կենդանիների, մասնավորապես Ոսկե ձկնիկի հետ:

Հայկական անեկդոտների *ոսկեձկնիկյան թեմաների* հերոսները ներկայանում են ոչ միայն ըստ աշխարհագրական ու ազգային պատկանելության (հայ, քյավառցի, լոռեցի, դարաբաղցի, հրեա, թուրք, քուրդ և այլն), այլև ըստ սոցիալական կարգավիճակի և կերպարային առանձնահատկությունների: Դրանց թեմաները, կերպարների կերտման հնարանքները ևս բազմազան են, հետաքրքիր և յուրահատուկ:

Քյավառյան երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում խմելու հանդեպ ունեցած սերը տարբեր ձևերով կապվում է նաև քյավառցու կենսասիրության, ընկերասիրության, հյուրընկալության հետ, իսկ գովաստին սարերն ու Սևանա լիճը առատորեն խմելուց հետո պթափ մնալուն նպաստող գործոններն են:

Ոսկեձկնիկյան հեքիաթի հայտնի պյուժեի զարգացումը քյավառյան միջավայրում բնականաբար պետք է հիմնականում կապվեր խմիչքի, խմելու գործառույթի հետ: Մեր գրառած զվարճապատումներից մեկում երեք ցանկություն-պայմանի կատարումն ու կերպարի բնույթագիրը ևս ուղեկցվում է նմանատիպ կերպարային գծերով և գործոններով. Ոսկե ձկնիկը կատարում է քյավառցու առաջին, ապա

257 Ժողովրդական առակներ, Բ. Հոբոս, Հավաքեց՝ Ե. Լալայեան, Թիֆլիս, Տպարան Կ. Սարտիրոսեանցի, 1903:

258 **Բախտիկեան Ս.**, Շեփիկայ խելացին (հայկական զուարճախոսություններ), Պեյրութ, Լիբանան, տպ. Օլիմպիք, 1953:

259 **Բախտիկեան Ն. Ծ. Վրդ.**, Փերիոյ խելացին (զուարճալի մանրադէպեր), Պեյրութ, Տպարան Սևան, 1967:

260 Միջ-գաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց **Յ. Չոլաքեան**, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 1988:

երկրորդ ցանկությունները՝ մեկ շիշ և մեկ արկղ օղի հրամանելով նրան: Զավեշտալին, անսպասելի ծիծաղ հարուցողը քյավառցու երրորդ ցանկությունն է՝ «Սևանա լիճը օրադ դարձրա»: (ԱՄՇՀ)

Ոսկեձկնիկյան պատումնաշարի *սպարանյան* նմուշներից մեկը տարբերվում է մնացած կառույցներից. տեսնելով, որ իր միակ ցանկությունը՝ մեքենա շահելը չի կատարվում, Ոսկե ձկնիկին 2-րդ անգամ հանդիպած ձկնորսը ստախոսության մեջ մեղադրում և բացատրություն է պահանջում նրանից: Պատասխանն ինքնին հասկանալի է. առանց վիճակախաղի տոմս գնելու, այնքան ինչպես է հնարավոր ավտոմեքենա շահել...: (ԱՄՇՀ)

Ոսկեձկնիկյան պատումներից մեկում էլ սպարանցու երեք ցանկությունների (երեքհարկանի առանձնատուն, մեծ կրծքերով կին և «Մերսեդես» ավտոմեքենա)՝ շուտասելուկի պես շտապողականությամբ արտաբերելն է հանգեցնում զավեշտի. արագախոսության շաղախով միատեղված երեք ցանկությունները կատարվում են, և Ոսկե ձկնիկը նրան պարգևում է երեքհարկանի մեծ կրծքերով մի «Մերսեդես»: Ցանկությունների կատարման այսպիսի «պատճառաբանված» հանգուցալուծում-վերջաբանն էլ ավելի է նպաստում անսպասելի և ինքնաբերական ծիծաղ հարուցելուն: (ԱՄՇՀ) Տե՛ս *Հավելված 1, թիվ 16*:

Մեր ձեռքի տակ եղած սպարանյան ոսկեձկնիկյան անեկդոտների մի խումբ էլ առանձնանում է իր կառուցվածքով և առաջադրած նպատակով: Որպես սպարանցու երրորդ ցանկություն՝ Ոսկե ձկնիկը Ապարանի սարերում կան հունձ է անում, կան սպարանցու դռանը փայտ ջարդում, կան պտտաձողին *ժիւ* է անում, իսկ սպարանցիները հաշվում են, կան էլ ոսկու իսկության մեջ համոզվելու համար Ոսկե ձկնիկին դնում է ատամի տակ, սեղմում, աստկեցնում: (ԱՄՇՀ)

Ի դեպ, տափակ անեկդոտաշարի՝ սպարանցիներին առնչվող ոչ ոսկեձկնիկյան զվարճախոսություններից մեկում ևս կիրառվում է ժողովրդական հեքիաթի բանաձևային՝ *երկնքից 3 ինձոր ընկնելու* կառույցը.

Հեքիաթի վերջում երկնքից 3 ինձոր ա ընկնում, սպարանցին վերցնում, երեքն էլ ուրում ա: (ԱՄՇՀ)

Ինչ խոսք, տափակ կառույցների խմբին դասվող նմանատիպ զվարճապատում-զվարճախոսությունները բանարվեստի այլ նմուշ-

ների նման ընդգծված խորք ու ասելիք չունեն և մյուսների նման ինքնաբույն ծիծաղ չեն էլ առաջացնում:

Ոսկեձկնիկյան պատումնաշարի մեկ այլ նմուշ՝ մի քանի տարբերակով, առանձնանում է թե՛ իր հերոսներով, թե՛ վերջաբանային ինքնատիպ լուծումով: Այս դեպքում ձկնորսը ոչ թե շեյխն է, այլ նրա սպասարկուները: Ժողովրդական հեքիաթի հենքի վրա ստեղծված զվարճապատումի վերջաբանը ևս հեռացած է ավանդական կառուցվածքից: Սրանցում հերոսները աղքատ ու «նյութապաշտ» չեն, նրանք ունևոր ու ամենագոր են, սիրահարված իրենց դիրքին և ունեցվածքին, պատրաստ առանց պայմանի կատարել Ոսկե ձկնիկի ցանկացած իղճն ու կրկին ջուրը նետելով՝ ազատություն պարզել: Ոսկեձկնիկյան անեկդոտաշարում զավեշտի մեխը 3-րդ ցանկության իրագործման յուրահատկություններն են.

Արաքական շեյխը, ծովի ափին նստած, հանգաբանում էր: Այդ պահին ծառան ասում է. //—Շեյխ, շեյխ, Ոսկե ձկնիկ եմ բռնել, ինչ անեմ: //—Խոսում ս, — հարցնում է շեյխը: //—Հա: //—Դե տես ինչ ա ուզում, տուր թող գնա: (ԱՄՇՀ)

Մեր ձեռքի տակ կան նաև այս նմուշի տեղայնացված՝ հայ քաղաքական ու գործարար ոլորտի մարդկանց վերաբերող տարբերակները:

Մանրապատումներում ձկնորսության ժամանակ Ոսկե ձկնիկ բռնող ունևոր և պետական բարձրաստիճան պաշտոնյաները կամ նրանց ենթակաները, ի տարբերություն հասարակ մարդկանց, կան առանց բան խնդրելու բաց են թողնում՝ պատրաստ նրանց ուզածը կատարելու, ինչպես վերոհիշյալ պատումում, կան էլ եթե ամենագոր Ոսկե ձկնիկին են դիմում, ապա միայն քաղաքական խնդիրներ իրագործելիս խոչընդոտները հաղթահարելու խնդրանքով.

Լևոն Տեր-Պետրոսյանը ոսկե ձկնիկ ա բռնում, ձկնիկն ասում ա. — Երեք ցանկությունդ ասա, կատարեմ, մենակ թե ինձ բաց թող: // Լևոնն ասում ա.

— Երեքն ինձ պետք չի, մի ցանկություն ասեմ, կատարի, քեզ բաց կթողնեմ: //— Ասա: //— Է՛նեց արա՛՝ Հայաստանում մի՛ հարդարաբաղի չմնա: // Ոսկե ձկնիկն ասում ա. //— Էդ մի սյանը ըլըլակյան չի: (ԱՄՇՀ)

Երկու դեպքում էլ անսպասելի ծիծաղ առաջացնելու ժողովրդական հանճարը կարողանում է փայլուն լուծումներ գտնել:

Ոսկեձկնիկյան պատումնաշարի՝ նոր ժամանակների քաղաքական թեմաներ շոշափող բանարվեստի նմուշներում առկա են նաև մերօրյա ամենաթողությունից և սոցիալական ծանր վիճակից դուրս գալու ժողովրդական «ելքի» հնարամիտ առաջարկները, որոնք շատ ավելի խոստում ու գրոտեսքային են, քան մարդկանց ձանձրացրած դատարկ քաղաքական կարգախոսները.

*Մեկը ձուկ որսալիս ոսկե ձկնիկ ա բռնում, ձկնիկն ասում ա.
 //— Իրեք ցանկություն ասա՝ կարարեմ, մենակ ինձ նորից ջուրը գցի: //— Ուզում եմ Սաշիկ²⁶¹ ըլնեմ: //— Դատար, երկրորդ ցանկությունդ ասա: //— Ինձ էսքանն էլ ա հերիք, ուրիշ ոչ մի բան չեմ ուզում: (ԱՄՇՀ)*

Ոսկեձկնիկյան սյուժեով մեկ այլ մանրապատումում Ոսկե ձկնիկին առաջադրած երեք ցանկությունը դրսևորվում է տարբեր ազգերի ներկայացուցիչների և հայի ցանկությունների տարբերությունը մատնանշելով, իսկ հայկական միջավայրում՝ հարևանի հանդեպ ունեցած չկամ վերաբերմունքի դրսևորմամբ: Այստեղ արդեն պատումն առանձնանում է նախորդ կառույցներից:

Երեք ցանկությունն իրականացնելու համար Ոսկե ձկնիկը պայման է դնում՝ տվածի կրկնակին պետք է հարևանին բաշխվեր: Երկու ցանկություններն իրագործելուց հետո մարդու մեջ խոսում է նախանձը և երրորդ ցանկությամբ՝ իրեն վսասելու գնով՝ *միկրոհինֆարկրով*, հարևանին կրկնակի վսաս հասցնելու մտադրությամբ է հանդես գալիս, ինչը արտացոլում է թե՛ պայմանագանց չլինելը, թե՛ ցանկության իրականացումը:

Ջվարճապատումում բացակայում է երրորդ ցանկության կատարման արդյունքն ու դրանից բխած հետևանքները: Հենց այդ «անմեղ» ցանկությունն էլ անեկդոտում դառնում է զավեշտի ստեղծման մեխը, որով էլ հիմնավորվում է երգիծական մանրապատումի ժանրային հատկանիշը, այն է՝ խոսքի կոմիզմի միջոցով ասելիքը հանգեցնել անսպասելի ավարտի:

261 Սաշիկ-ՀՀ 3-րդ նախագահ Մերժ Սարգսյանի եղբայրը, որը հայտնի էր առանց որևէ ներդրման ցանկացած մարդու ձեռնարկ-գործարքի մեջ փայ մտնելու՝ 50/50 անելու «գորությամբ»:

Ի դեպ, այս պատումի տարբերակներին հանդիպում ենք թե՛ հրեական անեկդոտաշարում²⁶², թե՛ արևմտահայոց բանարվեստում՝ վերագրված այնթապցիներին²⁶³:

Վերջերս մեր գրառած պատումներից մեկում էլ ցանկություն իրագործողը *Արծաթե ձկնիկ* է, որն իր կարողությամբ զիջում է Ոսկե ձկնիկին: Նա ի վիճակի է իրագործել միայն մեկ՝ առաջնահերթ ու կենսական նշանակություն ունեցող ցանկություն:

Քյավառյան անեկդոտաշարին առնչվող այս պատումում Արծաթե ձկնիկը, թռչկոտելով նկարից նկար, չի կարողանում ձկնորսի երեք աղջիկներին միաժամանակ ամուսնացնել և մեկ այլ ցանկության կատարում է առաջարկում: Սակայն *Արցախը Հայաստանին միացնելու* քյավառցու ցանկությունն ավելի բարդ է դուրս գալիս, և Արծաթե ձկնիկը պահանջում է կրկին երեք աղջիկների նկարները բերել: (ԱՍՇՀ) Տե՛ս *Հավելված 1, թիվ 17*:

Հեքիաթային տարբեր պարունակող մի շարք երգիծապատումներում նեղ, անձնական և զուտ ազգային հարցերի շրջանակներում հայը հանդես է գալիս նաև այլ ժողովուրդների հետ փոխհարաբերություններում:

Թուրքը, Քիրուրը և Սասունցին կը կանչուին Ասրուծոյ քով: Ասրուած Քիրուրին կը հարցնէ. //— Ինչ կը փափաքիս աշխարհիս վրայ: // Քիրուրը կը պատասխանէ. //— Թուրք չմնայ աշխարհիս վրայ: // Թուրքին կը հարցնէ, թուրքն ալ կ'ըսէ. //— Քիրուր չմնայ աշխարհիս վրայ: //— Դուն ի՞նչ կը փափաքիս, — կը հարցնէ Ասրուած Սասունցին: // Ես բան մը ինդրած չունիմ, դրացիներուս փափաքը կատարէ միայն, — կը պատասխանէ Սասունցին²⁶⁴:

Այդ բանը նկատելի է նաև բնական աղետների (օրինակ՝ Վանի երկրաշարժին) առնչվող հորինվածքներում:

Թուրքերը Ասրծուն են դիմում, թե՛ //— Տե՛ր Ասրված, Հայաստանում մի լավ երկրաշարժ արա, որ էս հայերից էլ պրծնենք, հայկական հարցից էլ: // Հաշորդ օրը Վանի երկրաշարժն է լինում:

262 Анекдоты от одеситов, изд-во «Optimum», 2007, с. 220.

263 Միջ-գաւառական անեքթոններ, Հաւաքեց և ներկայացուց՝ **Յակոբ Չոլաքեան**, Հալէպ, 1988, էջ 62–63:

264 Նույն տեղում, էջ 103:

Խառնված թուրքերը նորից են Ասործուն դիմում, թե՛ //— Ասորված ջան, քեզ խնդրեցինք, սասինք՝ երկրաշարժը Հայաստանու՛մ արա, էս ինչ օյին բերիր մեր գլխին: // Ասորվածն ասում է. //— Բայց ես ինչ մեղավոր եմ. երևի ձեռքիս քարտեզը հին Հայաստանինն է եղել... (ԱՍՇՀ)

Հայ ժողովրդական հեքիաթատիպ զվարճապատումների մի խումբ էլ ընդհանուր ազգային ընդգրկումից տեղայնացված է որոշակի տարածաշրջանում՝ ներկայացնելով այնտեղ բնակվող մարդկանց «հատկանշական» բնութագիրը:

Այնթապցիների խորամանկությունն ու հնարամտությունը բնորոշող թե՛ առածն ու ասացվածքը (*Այնթապցին և օձը դրեր են նոյն րոպրակին մէջ: Քիչ ետք օձը գլուխը դորս հանելով օձիքը թօթուեր է՝²⁶⁵, Այնթապցին հետ ձեռնուել է վերջ մէյ մը նայէ, թէ ձեռքիդ մայրները լմնն են, թէ ոչ՝²⁶⁶*), թե՛ զանազան կարճատև մանրապատումները (վաճառվող տան առավելություններից մեկն էլ այնթապցի դրացի չունենալն է²⁶⁷), այնթապցու գերեզմանաքարն անգամ վնաս տալու հատկություն ունի²⁶⁸ և այլն, սուլթանը ողբում է Այնթապում տեղի ունեցած երկրաշարժի ու այնթապցիների գաղթի համար ոչ թե խղճալով նրանց, այլ այն բանի համար, որ այնթապցիները ցրվելու են երկրով մեկ, վտանգ լինելու սարսափի մեջ պահելով բոլորին²⁶⁹, թե՛ ծավալուն հեքիաթատիպ երգիծապատումները²⁷⁰ նույն նպատակին են ծառայում՝ ժողովրդի մեջ ձևավորված ու արմատավորված կարծիքի ճշմարտացիությունը «բացահայտել» բազմակողմանի փորձարկումներից ծնված պատումներով:

Ամենազավեշտալին Գաբրիել հրեշտակի և այնթապցի կնոջ ամուսնությունից ծնված ու բժիշկ դարձած տղայի երգիծապատումն է:

265 Միջ-գաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց՝ **Յակոբ Չոլաքեան**, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 1988, էջ 114, թիվ 252:

266 Նույն տեղում, էջ 114, թիվ 253:

267 Նույն տեղում, էջ 116, թիվ 261:

268 Նույն տեղում, էջ 115–116, թիվ 259, 260:

269 Միջգաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց **Յակոբ Չոլաքեան**, Բ տպագրութիւն, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 2005, թիվ 262, էջ 171–172:

270 Միջ-գաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց՝ **Յակոբ Չոլաքեան**, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 1988, էջ 117–118, թիվ 264:

Հրեշտակապետը խնդրում է Աստծուն, որ մի որոշ ժամանակով նրան երկրային կյանք պարզևի: Խնդրանքը կատարվում է, Գաբրիել հրեշտակն ամուսնանում է այնթապցու հետ, երջանիկ ապրում, բայց զավակ ունենալուց հետո կտրուկ փոխվում է: Հրեշտակապետը գոջում է, կրկին երկինք համբառնալուց առաջ տղային ասում է, որ նա բժիշկ է դառնալու, և ինքը կօգնի նրան. եթե հիվանդի ոտքերի մոտ տեսնի, թող բուժի, եթե գլխի մոտ տեսնի, ուրեմն անհնար է բուժելը. հիվանդը մեռնելու է:

Մի օր էլ Հրեշտակապետը թագավորի աղջկա գլխի մոտ է կանգնում, տղան աղաչում է՝ հեռանա, որ թագավորության կեսի տեր դառնա, բայց հնար չի լինում, և ստիպված սպառնում է հորը. «Եթե այդտեղեն չհեռանաս, հիմա կանչեմ մայրս»: Գաբրիել հրեշտակն անմիջապես աներևութանում է²⁷¹:

Նշենք նաև, որ այնթապցիներին վերագրվող վերը թվարկած պատումներից շատերը հանրահայտ տարբերակներ են և տարբեր ժամանակներում տարբեր անձանց, ազգություններին ու նաև քաղաքական դեմքերին են վերագրված եղել:

Հեքիաթային տարրեր պարունակող *ոչ ոսկեձկնիկյան* անեկդոտների մի մեծ խումբ էլ առնչվում է քաղաքական թեմային: Սրանցում քաղաքական հերոսները հայտնվում են անդրաշխարհում, հաղորդակցվում միմյանց, նաև՝ սատանայի հետ:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում և առակներում չարը մարմնավորող անպարտելի սատանային միշտ հաղթում է մարդը, կամ էլ կոնկրետ՝ կին արարածը: Դժոխքում քաղաքական գործիչները ևս հանդիպում են սատանային և իրենց հնարամտությամբ, մասնավորապես «անասնձ» ժողովրդին ծնկի բերելու տարատեսակ գործողություններով ու փորձով գերազանցում, անգամ շփոթության են մատնում նրան: Փաստենք նաև, որ նման պատումների հերոսները փոփոխվում են՝ մի ժամանակաշրջանից անցնելով մեկ այլ ժամանակաշրջան, մի միջավայրից տեղափոխվելով մեկ այլ միջավայր, մի երկրից մեկ այլ երկիր, տեղայնացվելով ու ձեռք բերելով ազգային և կերպարային ընդգծված հատկանիշներ:

271 Միջ-գաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց՝ **Յակոբ Չոլաքեան**, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 1988, էջ 117–118, թիվ 264:

Կան նաև ընդարձակ կառույցներ, որտեղ մանրամասն ներկայացվող սատանայի խորհուրդների ժամանակավրեպությանը և անարդյունավետությանը հակադարձվում է դժոխք ընկած քաղաքական գործչի հնարամտությունը՝ հանկարծակիի բերելով ու զարմացնելով անգամ Սատանային:

Իրապատում և հրաշապատում հեքիաթների զանազան տարրերի հենքի վրա ստեղծված երգիծապատում-զվարճախոսություններում ժողովուրդը հումորի լեզվով այլաբանորեն խտացրել է իրական կյանքի վերաբերյալ սեփական նկատառումները՝ դրանով իսկ նպաստելով թե՛ բացասական երևույթների վերհանմանն ու քննադատությանը, թե՛ դժվարությունները ծիծաղով հաղթահարելու ժողովրդական կենսափիլիսոփայության հաստատմանը:

Այսօրվա ունկնդիրը եթե սովորական հեքիաթը չի էլ ուզում լսել (թեկուզև ժամանակ չունենալու պատճառաբանությամբ), ապա հեքիաթատիպ անեկդոտը նա հաճույքով է ունկնդրում ոչ միայն նրա կարճառոտ կառուցվածք ունենալու և ծիծաղելու անհրաժեշտության «պարտադրանքից» ելնելով, այլև այլաբանորեն ներկայացված ժողովրդական փիլիսոփայությունը ունկնդրելու, վայելելու և այլոց փոխանցելու համար: Անհավանականն ու անտրամաբանականն այս դեպքում երկրորդ պլանում են, չափազանցված պատկերները, հեքիաթային միջավայրը, կերպարներն ու գործողությունները լոկ շղարշ են՝ իրական ասելիքը ծիծաղի լեզվով տեղ հասցնելու համար. սա է մանրապատում-զվարճախոսությունների մասսայականության և կենսունակության ամենակարևոր գաղտնիքներից մեկը:

Որոշ հայկական երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ էլ առնչվում են նույնիսկ *սոսասպելի* և *էպոսի* հետ: Ճիշտ է, բանահյուսական մյուս տեսակների հետ համեմատած՝ դրանց քանակը մեծ չէ, այնուամենայնիվ դրանք ևս անսպասելի ծիծաղ հարուցող վերջաբանով անեկդոտներ են, որոնցում առկա են առասպելական կամ էպոսային կերպարներն ու համապատասխան միջավայրը՝ առանձին դրվագների, հերոսների, բանաձևային կառույցների և այլևայլ տարրերի օգտագործմամբ:

Տարաբնույթ թեմաներին և կերպարներին անդրադառնալու լայն հնարավորություններն անեկդոտներում թույլ են տալիս գործողություններն իրական աշխարհից տեղափոխել նաև անիրական

աշխարհ՝ դժոխք կամ դրախտ, գործող անձանց փոխհարաբերությունների մեջ ընդգրկելով թե՛ ժամանակակից մարդկանց, թե՛ առասպելական հերոսների և հրաշապատում կենդանիների ու աներևույթ ոգիների:

Ժողովրդական մի շարք հեքիաթների պես երգիծական զվարճապատումներում ևս առկա է առասպելական *դև-վիշապի* առնչությունը ջրի գործառույթին: Մի քանի գլխանի դևը նստած է անապատի օազիսում՝ աղբյուրի ակի մոտ, և վերահսկում է այն:

Հայոց զվարճապատումներում դևի դեմ կռվի է դուրս գալիս հայկական էպոսի ամենապիրված հերոսը՝ *Սասունցի Դավիթը*: Յոթ տարի առաջ մեր գրառած պատումում դևը 40 գլուխ ունի, իսկ վերջերս *Ֆեյսրոբյան* նյութերից դուրս գրված երեք տարբերակներում դևը երեքգլխանի է:

Ի դեպ, մեր գրառած նմուշում գործողություններն առավել մանրամասն, հետաքրքիր ու պատկերավոր են ներկայացված, առկա են նաև էպոսային որոշ դրվագներ՝

ա. Սասունցի Դավթի հետ է նրա անբաժան ու հավատարիմ ընկեր Քոռուկիկ Ջալալին,

բ. Դավթի կողքից կախված է Թուր Կեծակին,

գ. Սասունցի Դավիթը մարտնչում է ոչ թե երեք, այլ քառասունգլխանի դևի դեմ:

դ. Ջվարճապատումի հերոս Դավիթը դևի վրա հարձակվելուց առաջ ամեն անգամ էպոսի Դավթի արտաբերած «*Հացն ու գինին, տեր կենդանին*» բանաձևային խոսքերն է ասում, նոր սլանում դեպի հակառակորդը: Նա ամեն զարկով 3–4 գլուխ է պոկում, մինչև մնում է մեկ գլուխ:

ե. Եթե *Ֆեյսրոբյան* երեք տարբերակներում էլ դևը երեքգլխանի է, և ամեն հարվածից հետո Դավիթը մեկ գլուխ է կտրում ու 2-րդ հարվածից հետո է դևը կանգնեցնում Դավթին, նոր գլխատելու պատճառը հարցնում, ապա մեր գրառած տարբերակում քառասունգլխանի դևի վրա հարձակվելիս ամեն զարկով 3–4 գլուխ է պոկում, և միայն 9-րդ զարկից հետո է ջրի ակը վերահսկող դևը խոսում:

Թվում է՝ դիպաշարն այնպես է զարգանում, որ հետևելու է էպոսի հերոսի և միգլխանի մնացած դևի մենամարտը: Բայց... «*Էս դևը իսկընք նայում, նայում ա, ասում ա՝ տենամ վերջն ինչ ա ըլելոս*»:

Եվ քանի որ գործ ունենք անեկդոտի տեսակի՝ զվարճապատումի հետ, տեղի է ունենում անկանխատեսելին՝ վրդովված դևի և Դավթի երկխոսությունը, այնուհետև՝ անսպասելի ծիծաղ հարուցող ավարտը.

...Պեն ասում ա՝ //— Էս ինչ ես ուզում անես, արս: // Ասմա. //— Ուզում եմ ջուր խմեմ: // Պեն ասմա. //— Տո աննորմայ, ուզում եմ, արի հանգիստ խմի, ես քեզ ինչ եմ արել...»: (ԱՄՇՀ) Տեն **Հսվելված 1, թիվ 18**:

Զվարճախոսություններից մեկում էլ *ղևը* հայտնվում է նոր ժամանակներում: Նիկոլ Փաշինյանի ձեռնարկած շարժման բարեհաջող ավարտից հետո ամենագոր *ղևը* հանդիպում է նրան, բռնում պաչում, ապա զարմացած ու հիացմունքով հարցնում է.

— Էդ *ննց* արիր, այ իջևանցի... (ԱՄՇՀ)

Մեկ այլ զվարճախոսությունում էլ ՀՀ Ազգային ժողովի նախկին նախագահն է դևի վերաբերյալ *գալուստասիակյանական* «խելացի» մտորում-եզրահանգումներով հանդես գալիս.

— Եթե *ղևն* ինձ չի կերել, դա *ղեռ* չի նշանակում, որ ես ուրելու չեմ: (ԱՄՇՀ)

Մեր օրերում վիշապին առնչվող գրեթե բոլոր ժողովրդական բանարվեստի նմուշներն այլևս չեն պատմվում, հետևաբար, ժամանակակից մարդու մտածողությամբ պայմանավորված, շրջանառությունից գրեթե դուրս են եկել: Բացառությունը, թերևս, երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսություններն են, որոնցում վիշապի կամ դիցաբանական տարատեսակ կերպարների առկայությունը ոչնչով չի խոչընդոտում բանահյուսության այս տեսակի մասսայականությանն ու տարածմանը, այսօրվա ունկնդրի մտածողությանն ու ճաշակին բավարարելուն:

Ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունները երբեմն նույնացվում են ստահող պատմությունների՝ **արապարումների** հետ:

Վերջին 170 տարիների ընթացքում հրատարակված անեկդոտներ պարունակող տարատեսակ գրքերում և ժողովածուներում հեղինակ-կազմողները, բացի ժողովրդական մանրապատում-զվարճախոսություններից, ընդգրկել են առակներ, ավանդազրույցներ և բանա-

հյուսույթյան այլ տեսակներ: Դրանց մեջ կան նաև այնպիսի նմուշներ, որոնք, ճիշտ է, *զավեշտայի բովանդակությամբ մոտենում են անեկ-դոտեներին*, սակայն իրենց կառուցվածքով և ավարտով այլ նպատակների են ծառայում, հետևաբար ներկայացնում են ժողովրդական բանարվեստի մեկ ուրիշ տեսակ:

Այդպիսի ստեղծագործություններին ժողովուրդը տվել է *փչոցներ, պոչավոր սպեր, առասպելներ* և այլ բնորոշումները, իսկ մենք, հաշվի առնելով դրանց գերակշռող մասի դիպաշարային բնույթը և անսպասելի զավեշտայի ավարտի բացակայությունը, անվանել ենք *սպասպարումներ*: Նմանատիպ ժողովրդական բանարվեստի նմուշները հիմնականում ունենում են իրենց դրսևորման ոլորտները՝ *որսորդական, պարերազմական, կենցաղային* և այլն:

Երգիծական մանրապատումն ու զվարճախոսությունը սերտորեն առնչվում են նաև *քնարական բանահյուսության հետ*: Լինելով վիպական բանահյուսության երգիծական ժանրի ստեղծագործություններ՝ դրանք չեն կարող հանդես գալ միայն չափածո կառուցվածքով, քանզի այդ դեպքում այն կդասվեր քնարական բանահյուսության շարքին: Անեկդոտում չափածո խոսքը երբեմն հանդես է գալիս արձակ՝ պատմողական խոսքին միահյուսված, ինչպես Գ.Սրվանձությանցի «Մանանա» ժողովածուում տեղ գտած հարսանեկան ծիսակարգին վերաբերող «Հարսն և կեսուր» զվարճապատումում: Այստեղ քնարական բանահյուսության հետ կապը դրսևորվել է հարսանեկան արարողակարգի դրվագներից մեկի՝ հարսի և սկեսրոջ պարի ժամանակ արտաբերված չափածո հանգավոր խոսքում.

Երբ հարսը եկեղեցիեն փեսայի տունը կը բերեն, կեսուրը տան դրան առջև կ'ելնե խաղալով հարսին դիմաց, հարսին գլուխը համբուրելու ժամանակ, զանի վախցնելու համար կ'ըսե. //— Երկաթ եմ ես, // Պողպատ եմ ես: // Հարսն ալ կեսրոջ ձեռքը համբուրելու ժամանակ քողի տակեն կ'ըսե. //— Կեցիր մինչ ուրքս ձգեմ ի ներս, // Երկաթ, պողպատ քամեմ, դու տրեմ²⁷²:

Կարապետ քահանա Գալֆայանի հրատարակած գրքում չափածոյախառն կառուցվածքով մի հետաքրքիր մանրապատում կա՝ «Քա-

հանսան իր շահուն հետ»-ը, որտեղ չափածո երկխոսությանը ներկայացվում է հանգուցյալի կտակի բովանդակությունն ու տերտերի վրա թողած դրա արձագանքը:

Անգավակ մահացած մեծահարուստը կտակ է թողնում, և կինը, սգերգով մեծարելով ամուսնուն, քնարական խոսքով ներկայացնում է կտակի բովանդակությունը՝ մեծ բաժին տալ գյուղի քահանային: Վերջինս, սակայն, չսպասելով կնոջ խոսքի ավարտին, ոգևորված ժամկոչին ու տիրացուին չափածոյով ասում է.

«Լաւ է ասում, լաւ է անում, // Ողորմած հոգին: // Ետնակ լցրէք հորին և խոնակ բորվառին: // Թող լուսատրուի, թո՛ղ լուսավառի, // Ողորմած հոգին...»

Բայց երբ սգացողը շարունակում է սգերգը, և պարզվում է՝ այդ ամենը տերտերին է տրվում, որ նա բաժանի որբ ու անտերին, տերտերը զայրացած շարունակում է իր չափածո խոսքը, ինչն էլ դառնում է զվարճապատումի ժանրը բնորոշող անսպասելի ավարտը.

Վար է անում, սուր է ասում // Եզովեալ հոգին, անիծած հոգին, // Ջուր դրէք հորին և ջուր բորվառին, // Թո՛ղ վառը մարի, սև ածուխ դառնայ, // Եզովեալ հոգին, հոգին անիծածին...²⁷³:

Չափածոյախառն երգիծապատումի հրաշալի օրինակ է ազգագրագետ Վարդ Բդոյանի գրառած *կարսյան* նմուշներից մեկը: Այստեղ տերտերի և տիրացուի չափածո երկխոսություն-ժամկախոսությունն է նպաստում ասելիքն էլ ավելի տպավորիչ դարձնելուն ու զավեշտ առաջացնելուն.

Տերտերի մեկը մե հարսի վրա աշկ է քցում, գիշերն էրթում է քովը քնում: Սապահարան կանուխ²⁷⁴ էլլում է, օր էրթա ժամը, ըշ-տասայելոց փիլոնը թողնում է հարսի քովը, հարսի թումբանը քցում է ուտերուն, էրթում է ժամը: Ժամն օր շարունակ է կը կարթալը, կրսէ.

— Եայա, սիրով հարսըմ գրա, // Թուշը պաքի, ծոցը մրա, // Փընրըրոտելով տեղը գրա, // Ջի մի տնջյալ գիշերի, // Տացո, քեզ փտսան՝ լոերի:

273 Գիրք առակաց, Առակներ, առածներ, մանրավէպեր, զուարճալի ասացումաձքներ և իմաստուն խօսքեր, Պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Պեյրուֆ, 1957, էջ 145—146:

274 **Սապախտան կանուխ** — առավոտ շուտ, վաղ առավոտյան:

Էր օր ըսավ, տիրացուն աշեց, օր տերտերի ուսերին փիլոնի տեղ մե հարբւմ կնկա թումբան է քրցած: Ըսավ.

—Տերտեր, նայն վրո փեշերուտ, // Սևիկն է էկէ արևուտ:

Տերտերն աշեց, օր, օհո՛, փիլոնը թողէ, թումբանն է բերէ, ըսաց.

—Տիրացն, տրնտրնկացն, // Թուշըր ուռեցու, ճրաքն ընցն, // Թերմաշը տար, անտերը բեր, // Հոխեմ տանձ, կտոնեմ քեզի, կեր²⁷⁵:

Ինչպես վերը նշված չափածոյախառն կառույցներով անեկդոսնետում, այնպես էլ ստորև բերվող «Ժուժկալ հարսնուկը» նմուշում, իբրև գարմանքի արտահայտություն և «անմեղության» վկայություն՝ անսպասելի ծիծաղ առաջացնող խոսքն արտահայտված է չափածոյով.

«Հարսը կերաւ, հարսը կերաւ, // Հարսը ասոր ինչը կերաւ, // Մէկ լեզուն, երկու ծօտ, // Չորս ալ տոտիկները կերաւ: // Եւ դեռ կըսէք հարսը կերաւ»²⁷⁶: Տեն **Հավելված 1, թիվ 19**:

Երգիծական մանրապատում-գվարճախոսություններ կան, որոնք սերտորեն կապված են **հեղինակային, գուսանական** կամ **ժողովրդական երգի հետ**: Դրանցում գավեշտի հենքը երգի տարակերպ կիրառություններն են: Այսպես՝

ա. Զավեշտն անեկդոստում ստեղծվում է գուսանական երգի (գուսան Աշոտ) տեքստում նկարագրվող՝ անցյալը վերադարձնելու երազանքի և առկա պայմանների համադրության՝ հակասության միջոցով.

Լոռեցի Ռուբենը տենըմ ա՛ հարեվանը համ «Վոլգան» ա լվանըմ, համ հեպն էլ երքըմ.

—Ո՛վ ասրեր, գո՛վ ասրեր, մանկությունըն հեպ բերեր...

—Քու շաշ տերն էլ էրի մեռնի, — ասըմ ա Ռուբենը, — մանկությունըր որ հեպ բերեն, էշ տեիր լրվանա, էլի: (ԱՄՇՀ)

բ. Անեկդոսներից մեկում էլ պատվիրված երգի փոխարեն չիմա-

275 Կարս: Հայոց բանահյուսական մշակույթը, Կազմողներ՝ Ս.Հարությունյան (գիտական ղեկավար), Ս.Ա. Վարդանյան, Է.Հ.Խենյան, Լ.Խ.Ղոնջյան, Մ.Հ.Խենյան, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2013, էջ 447:

276 Հայկական գրույցներ. առակներ, առածներ, մանրավէպեր, գուարճալի ասացուածքներ և իմաստուն խօսքեր, պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գայֆաեան**, Լոս Անջելես, Պոզանեան տպագրութիւն, 1944թ., էջ 26:

նալու պատճառով հանգավոր բառակապակցություններ է ներկայացվում.

Հարսանիքում մի հարբած մարդ գոռնաչուն ասում է.

— Ախպեր ջան, «Ծիրանի ծառը» չալե ու հեպն էլ երգե:

Ջոռնաչին վախենում է ասի, որ այդ երգը չգիրի: Սկսում է պարսահական բան նվագել ու երգել. //— Ծիրանի ծառ ջան, // Վայ ծիրանի ծառ ջան, // Էյ ծիրանի ծառ ջան, // Ջան ծիրանի ծառ ջան: //— Է, էդ իշու ձագը ինչ կենե, կչալե՞, թե անարատ կրնկե²⁷⁷:

գ. Անսպասելի ծիծաղի աղբյուր կարող է դառնալ հեղինակային երգի խոսքի և երգն արտաբերելու տեղի ու գործողության միջոցով:

1950-ականների վերջերին նկարահանած «Առաջին սիրո երգը» կինոնկարի երգը (խոսք՝ Վահան Հարությունյանի, երաժշտ.՝ Առնո Բաբաջանյանի) ժողովրդի շրջանում լայն տարածում ուներ: Այդ նույն ժամանակ էլ սկսել էին շրջանավել լոռեցի Ռուբենի անեկդոտները, որոնցից մեկն էլ առնչվում էր հենց այդ երգին.

Ռուբենը գուգարանընը գործը սրծնելոց հեպո համ ջուրն ա քաշըմ, համ ոգևորված երգրմ.

— Ես այսրեղ եմ ծնվել, այսրեղ մեծացել, այս ջուրը խմել ասոնորակ... (ԱՄՇՀ)

դ. Ջավելտն ստեղծվում է նաև երգը՝ նրա կատարման գործընթացում կիրառելիս:

1920–30-ականների կոմունիստական և կոմերիտական ակտիվիստները, շրջելով գյուղից գյուղ, ժողովրդին համոզում էին, որ հրաժարվեն ազգային «հնացած» երգերից, որ նրանք երգեն նոր ժամանակներում ստեղծված «ուրախ ու զվարթ» երգեր, կոլխոզային և խորհրդային երկրին ու նրա ղեկավարներին գովերգող ստեղծագործություններ²⁷⁸: Անգամ հայկական օրորոցային և մանկախաղաց եր-

277 Կատակում են մովսեսցիները /Գրառողներ՝ Ա. Պապյան, Հ. Պապյան, Եր., «Նոյյան տապան» հրատ., 2012, էջ 21:

278 1980-ականների սկզբին գործողության ժամանակ Չարենցավանում ասացող Կատինկա Կիրակոսյանին ձայնագրելիս երբ խնդրեցի հնագույն ազգային երգեր երգել, սկզբում դժկամությամբ, այնուհետև նա սիրով համաձայնեց երգել «մինչև 20 թիվը ախչիկ օրերին լսածները», դրանից հետո էլ էին երգել, բայց... թաքուն, բանի որ «խառն աշխար էր»: 70-ն անց բանասացը հավաստում էր, որ «Ըրեվանից, Իջևանից կալիս ին Հին Բաշքյանդ (հիմա ասըմ են Աշծվաչեն), ժողով ին անըմ, երքերը սըվորցնըմ, ասըմ ին. «Սըվորեցեք, երքեցեք, ուրախ

գերի փոխարեն էին կիրառվում խորհրդային գաղափարախոսության կնիքը կրող և ժողովրդին պարտադրված այդ ցածրակարգ հեղինակային երգերը: Այդ տարիների իրականության հենքի վրա ստեղծված հետևյալ զվարճապատումը ասվածի ապացույցն է.

*Գեղջկուհի մայրը, քաղաքական գործչին՝ Միկոյանին նվիրված գուսանական երգն է երգում // «Մեր գա-րուն կյան-քի // Ծաղ-կուն-քով ալ-վան, // Ձեր գովքն ենք ա-նում», միաժամանակ երաժշտությունը պահպանելով՝ նա խաղացնում է երեխային՝ հետին էլ խոսում մանկան հետ. // «Պու-պու-լըր ու-րեւենն», — ապա կրկին անցում է կատարում բուն երգին՝ // «Ըն-կեր Մի-կո-յան»: // Գեղջկուհին ամոթից կարկամում է. // «Վայ, ֆոնդ իմ գլխին, էս ինչ դուս էկավ...»: (ԱՄՇՀ) Երգի ամբողջական տեքստը տես **Հավելված 1, թիվ 20-ում**:*

1.4. Կառուցվածքային առանձնահատկությունները

Հայ ժողովրդական բանահյուսության երգիծական ստեղծագործությունների համատեքստում (երգիծական հեքիաթ, երգիծական առած-ասացվածք, երգիծական հանելուկ, երգիծական երգ, խաղիկ և այլն) մանրապատումներն ու զվարճախոսություններն առանձնանում են տեսակային հատկանիշը բնորոշող ամենակարևոր կողմերով՝ նովելային բնույթի արձակ, երբեմն էլ չափաձոյախառն խոսքով և անսպասելի գավեշտալի վերջաբանով: Այդ կարճատոտ խոսքում ևս անսպասելի ծիծաղն արտահայտվում է տարբեր կառուցվածքների միջոցով՝ **ծավալուն և փոքրածավալ դիպաշարային** (սյուժետային) կառույցներով, որտեղ զարգացող գործողությամբ և անսպասելի ծիծաղի դրսևորմամբ բացահայտվում են մարդկային դեմքերն ու փոխհարաբերությունները, և **անդիպաշար** (անսյուժե) կառուցվածքով, որտեղ բացակայում են վերը մատնանշած կողմերը: Ի դեպ, 19-րդ դարի երկրորդ կեսի և 20-րդ դարի առաջին կեսի գրառումներում մեծ քանակ են կազմում **ծավալուն կառուցվածքով** երգիծական մանրապատումները:

կրցեք, կոլխոզը ուրախ կրցեք, հերքիլով քյացեք, որ անհատները նախանձ-վին ծրգանի, որ կոլխոզը լավ ա»: Երբ էլ կար՝ «Տեսեք կոլխոզը ինչի նման է, // Լավ աշխատող, մաքուր ապրող վարդի նման է, // Մատուղը ծեն կրհանի, կուլակի աչկը կրհանի, // Լավ աշխատող, մաքուր ապրող վարդի նման է...»: (ԱՄՇՀ)

Ծավալուն կամ կարճատոտ դիպաշարով անեկդոտներում²⁷⁹ ժողովուրդը խոսքը սեղմելու համար երբեմն այնպիսի հնարանքներ է կիրառում, որ թոռուցիկ ասված վերջաբանային խոսքով անմիջապես կարողանում է բացահայտել անցյալում տեղի ունեցած գործողություններն ու իրավիճակներին՝ տեղիք տալով անսպասելի ծիծաղի պոռթկման:

Այսպես, գազանանոցում երբ կապիկն ամուսնու մոտից կնոջը վերցնում, թոցնում է ծառի գլուխն ու սկսում շորերը հանել և ներքև թափել, կնոջ՝ դժգոհոցով օգնության կանչին՝ ամուսինը հանգիստ պատասխանում է.

— Ինչ ա, ինչ ես ձենըդ գլուխըդ գրձել, դե հըմի դրան բացարի՛, համոզի՛, ասա, որ գլուխըդ ցավըմ ան, անտրամադիր ես, հավեա չունեն... (ԱՄՇՀ) Տեն **Հավելված 1, թիվ 21:**

Մեկ այլ կարճատոտ պատումում անցյալում կատարված գործողությունները վերականգնվում են հիշողության կորստի բացահայտումների համատեքստում.

Գեղամիչում շնողնեցի բիձեքը արևկոխ ես անում, հեպն էլ ծոր րալով՝ դեսից-դենից գրից ես անում ու րորսնջում հիշողության կորստից: Մեկ էլ նրանցից մեկը պայծառացած դիմում է կողքինին.

— Այրա՛, իսկ միտըդ ան, որ մի օր րուն էկար րեհար՝ կընգանըդ ծոցըմն եմ:

Նա էլ թե՛

— Իիի՛, դուն էլ մըթաթե բան ասիր, իսի չի միտըս, շար է՛լ թե ասի՛ էլ մի բան էլա հիշըմ չեմ, ուրեմը էր էլ չեմ հիշըմ... (ԱՄՇՀ)

Թումանյանական գրառումներից մեկում երկխոսությունների միջոցով ներկայացվում են ոչ միայն անցյալում և ներկայում կատարված մի շարք գործողություններ (չալ մերունի՝ աճարկուտումը առչի բռնելը,

279 Ծավալուն կամ փոքրածավալ դիպաշարով երգիծական մանրապատումների մասին ասելիքը չձանրաբեռնելու և կրկնությունից խուսափելու համար նշենք, որ դրանց օրինակները շատ-շատ են, ուստի այդ մասին պարբերաբար կխոսվի բանահյուսության այլ տեսակների, մասնավորապես հեքիաթատիպ անեկդոտների, առակների, աղոթքների հետ կապի խնդիրներին, ինչպես նաև ժողովրդական և կրոնական ծիսակարգային տարրեր պարունակելուն, զանազան թեմատիկ և այլ կարգի դրսևորումներին անդրադառնալիս:

պապի մեռնելը, մեռնելու պատճառը՝ բլրղղան ուտելը), այլ սարեցիների (տվյալ դեպքում՝ լոռեցիների) ապրելակերպը, նիստուկացն ու թաղման ազգային ծիսակարգին առնչվող մի քանի դրվագներ՝ ժամ ու պատարագ անելը, հոգեհաց տալը.

Մի լոռեցի ձայն է փայլիս խոզարածին.

— Հե՛յ՛, Սարո՛, Սարո՛ո՛, ադա՛, չալ մերունը դվեր արա, դվեր արա՛:

— Ադա՛ ո՞ր չալ մերունը, ո՞ր : //— Է՛ն որ անարկուտունը առչը բռնել էր : //— Ը՛նչի միար դվեր անեմ, ընչի՛ : //— Ադա պապը մեռել ա, ժամ անեմք, ժամ, ժամ : //— Ադա՛ խի ա մեռել : //— Բլրղղան ա կերել, բլրղղան²⁸⁰:

Որոշակի դիպաշարային կառուցվածք չունեցող ժողովրդական ստեղծագործություններում՝ **զվարճախոսություններում**, ասելիքը դրսևորվում է տարատեսակ կառուցվածքներում՝ սովորական հակիրճ պատմողական խոսք-արտահայտությամբ, ասենք՝ *կարգախոսի, ցուցապատարտի* հենքի վրա ստեղծված, *մենախոսությամբ, երկխոսությամբ*, տարատեսակ *ասույթաբանական կառույցներով* (*առածասացվածք, երդում, օրհնանք, անեծք, բարեմտադթանք, բաժակաճառ, հանելուկ, աղոթք*)²⁸¹ և այլն:

1960-ականներին խորհրդային գաղափարախոսության դրսևորումներից էր «Հասնել և անցնել Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին» կարգախոսը: Բայց ժողովուրդն իր անմիջական, ինքնատիպ ու հիմնավոր մեկնաբանություն-փիլիսոփայությամբ և սթափ դատողությամբ շարունակում է այդ կարգախոսը՝ այն վերածելով զվարճախոսության, որն ինքնին անհեթեթ կարգախոսի ժխտումն է.

Բայց այնպես անցնել, որ քամակի կարկապանները չերևան:

280 **Թումանյան Հովհ.**, ԵԼԺ, հատոր 5, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 582: Այս զվարճախոսությունն ասես հիշեցնում է Հր. Մաթևոսյանի սցենարով նկարահանված «Մենք ենք, մեր սարերը» կինոնկարի վերջին դրվագը: Գրողն անշուշտ օգտվել է ժողովրդական խոսքի մատուցման նմանատիպ ձևից՝ ասելիքը խտացնելով այլոց համար գուցե զավեշտալի, բայց սարեցիների համար՝ սովորական-առօրեական երկխոսության մեջ:

281 Ժողովրդական ասույթաբանական կառույցների կիրառությամբ զավեշտ ստեղծելու մասին կխոսվի բանահյուսության տեսակների հետ կապին անդրադառնալիս:

Իսկ գորբաչովյան հակաալկոհոլային պայքարի որոշումների անմիջական ազդեցությամբ ստեղծվել էր հետևյալ գվարճախոսությունը. *Քյավաոցհիները քաղաքի մուտքի «Բարի գալուստ» ցուցանակը փոխում, գրում են «Գալում ես, որ ինչ»։ Այսինքն՝ եթե խմելն արգելված է, էլ ինչ հանդիպում...*

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-գվարճախոսությունների համատեքստում իրենց ինքնատիպությամբ առանձնանում են **մենախոսությունները**:

Զվարճալի մենախոսությունների չորս նմուշներ են տեղ գտել Ա. Բաբայանի հրատարակած ժողովածուում²⁸²: Դրանցից մեկում աղջիկ ուզելու առաքելությամբ հարևան գյուղ գնացող հերոսը գործին դրական ընթացք տալու համար զրուցում է ինքն իր հետ.

Ծաղկաշապրցի Պրանանց Միմոնի հորեղբայր Անաստասը գնում էր Լորուտ գյուղը՝ Միմոնի համար աղջիկ ուզելու. «Կասեմ իմ ախպոր փղեն մի մեր ունի, ինքն էլ՝ սարում ու չղում: Ուզում ենք փներին մտիկ անող ըլի, էդ մենձ կնգանն էլ քունագ ըլի: Հա՛մ էլի, թե չէ Միմոնի ընչին ա պետրկը կնիկը: Անաստաս, բա որ Միմոնի ընչին պետրկը չի կնիկը, աղջիկ կրամն: Չէ՛, Միմոնին փանիլ ա պետք: Անաստաս, Միմոնին փենողը, նրա հետ խոսողը, նրան աղջիկ կրամ...»²⁸³:

Իսկ ձմռան ցրտին դիմագրավելու ո՛չ պակաս հաճելի երազանքները արտահայտված են հետևյալ մենախոսությունում.

Մի ցուրտ ձմռան օր ձմեռանոցի բուխարու համար անտանոց փայտ է բերում Գորգնանց Արտեմը: Ձեռքերին փչում է ու անընդհար մորքում կրկնում. «Համա փաք կլի հա՛, համա փաք կլի հա՛, համա փաք կլի հա՛... Անկամանց Միրանի ծոցը...». (Միրանը որբկայրի, սիրունապետ, գեր կին է լինում)²⁸⁴:

Մեկ այլ մենախոսական նմուշում հերոսը զրուցում է ենթադրաբար հայտնված խոսակցի, տվյալ դեպքում՝ համագյուղացու հետ՝

282 **Բաբայան Ա.**, Էջեր Լոռվա բանահյուսությունից, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2007:

283 **Բաբայան Ա.**, Էջեր Լոռվա բանահյուսությունից, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2007, էջ 69:

284 Նույն տեղում:

փորձելով նրա ծայրահեղ հարցասիրությանը «հագուրդ տալու» համար նախապես պատասխաններ գտնել²⁸⁵: Տեն **Հավելված 1, թիվ 22**:

Զվարճալի մենախոսություններում նաև գյուղաշխարհի մարդու ծանր ու հոգնատանջ աշխատանքի եզակի պատկերներն են, որոնցից մեկում անսպասելի ծիծաղն արտահայտված է գերհոգնած շինականի մտորում-ցանկությունների միջոցով²⁸⁶: Տեն **Հավելված 1, թիվ 23**:

Անցյալ ու ներկա ժամանակների զուգահեռների հենքի վրա ստեղծված մենախոսություններ կան, որտեղ նոր սերնդի պահվածքը տեսնելով՝ գովերգվում են անցած ժամանակները.

—Տո՛ մութն ընկներ, մթնով էթային ձորի աղբյուրը ջրի, մթնով եր դառնային: Տղերքը թաքուն դուրս գային առաջները: Մեհրաբանց Եղիշը Մանանիս ասեր՝ «Յա պփրի մի պաչ փասս, յակամթեչէ կրամ կուժղ կչարդեմ...»:

Թե չէ հիմի ինչ ա. դպրոցում իրար հեղ սովորեցին, իրար հեղ մանկավարժն ավարտեցին, իրար հեղ էլ հիմի դաս են փալիս, ամբողջ օրն երես-երեսի: Բա էդպես աղջիկ մարդու փալ կըլնի²⁸⁷:

Երբեմն էլ անցյալի այդ գովերգումների ժամանակ ավագ սերնդի ներկայացուցիչների խոսքում անսպասելի ծիծաղը դրսևորվում է անցյալի առավելությունները հաստատող հերոսուհու օրինակի միջոցով.

Մի փարեց կին դժգոհում էր նոր ժամանակներից.

—Էս ինչ ժամանակներ են, էս ինչ բերանբաց սերունդ ա... Ափսոս չէ՞նք մենք. Իրեք օրեն ամնանսացած ի, փեքրըս էկավ զոռով մրավ ծոցըս, առ ըսօր՝ ըիր՝ (որպես գաղտնապահության նշան՝ ձեռքի ափով բերանը փակելով)... (ԱՄՇՀ)

Քյավառցու մենախոսությունն էլ նոր արտադրված մեկլիտրանոց օդու 22ի հետ է.

—Էս իմալ խորոպցեր իս, // Էս իմալ բո՛յ իս քաշի՛. // Էս իմալ լըիսրկցեր իս, // Վսյ՛ ես քու սրեղծողիդ դուրքան... (ԱՄՇՀ)

285 **Բաբայան Ա.**, Էջեր Լոռվա բանասիրությունից, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2007, էջ 69:

286 Նույն տեղում, էջ 70:

287 **Գյուլնազարյան Խ.**, Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, էջ 102:

Դիպաշար չունեցող կառույցների մեջ գերակշռում են **երկխոսական զվարճախոսությունները**: Մրանցում զավեշտն ստեղծվում է ոչ թե որոշակի գործողությանը հաջորդող խոսքի միջոցով, ինչպես դիպաշարով կառույցներում, այլ բառախաղ-խոսքախաղի, հարցմանը հետևող չհիմնավորված, երբեմն անտրամաբանական պատասխանների միջոցով: Հարցուպատասխանական զվարճախոսությունների ամենացայտուն դրսևորումը հանրահայտ «Հայկական ռադիոյի» անեկդոտաշարն է:

Հարցուպատասխանական կառույցներով անեկդոտ-զվարճախոսությունները մեծ քանակ են կազմում լոռեցիների բանարվեստում, մասնավորապես տրված հարցին հետևող նրանց միամիտ ու երգեցիկ՝ երանգավորված արտաբերումներով պատասխաններում.

ա. — Ժամը քանիսն ա:

— Հմի՛իիի՛...

բ. — Քանի երեխա ունես:

— Մնրթիցըրըն... (ԱՍՇՀ)

Հեռախոսային երկխոսական զվարճախոսություններում էլ ավելի անմիջական ու կենդանի է հնչում ժողովրդական խոսքը: Նոր ծննդաբերած կնոջ և լոռեցի ամուսնու հեռախոսագրույցի ծիծաղ հարուցող ավարտը շատ է «անմեղ ու համոզիչ» հնչում.

Լոռեցին զանգրմ ա ծննդապուն՝ կնզանը. //— Ազարվեցիր: //— Հա: //— Ինձ ա նման: //— Չէ: //— Քե՞զ: //— Չէ: //— Բա ո՞ւմ ա նման: //— Ճրնանչըմ չեմ: (ԱՍՇՀ)

Քյավառյան երկխոսական զվարճախոսությունների հիմքում էլ խմիչքն է.

— Ինձ ես սիրում, թե՛ արաղը, — հարցնում է քյավառցու կնիկը մարդին:

— Չիսամենարվես, — պատասխանում է մարդը: (ԱՍՇՀ)

Ապարանյան անեկդոտների շարքին պատկանող շատ ինքնատիպ բազմաստիճան երկխոսական զվարճախոսություն ենք գրանել, որտեղ ժամադրության համար շաբաթվա կոնկրետ օրը ճշտելու՝ տղայի հարցումները հանգեցնում են գերզբաղվածությանը պայմա-

նավորված աղջկա «հիմնավորող» մերժումներով, իսկ ամենազավեշտալին շաբաթ օրվա զբաղվածության հիմնավորումն է.

*Մի Էրեվանցի ուզում ա սպարանցուն ժամադրի, ասում ա.
//— Արի էրկուշաբթի պայմանավորվենք՝ հանդիպենք: // Ասում ա.
//— Էրկուշաբթի կովերը կթելու իմ հերթն ա: //— Լավ, արի երեք-
շաբթի օրը: //— Չէ, էդ օրն էլ գումն եմ մաքրելու: //— Իսկ չորեքշաբ-
թի... //— Լվացք եմ անելու: //— Հինգշաբթի... //— Տուն-լեղը մո-
րրս հետ դորս եմ տալու. մաքրության օրն ա: //— Բա շաբաթ օրը:
//— Շաբաթ օրվա անուն էլ չտաս. էդ օրը սոլֆեջոյի եմ: (ԱՄՇՀ)*

Այս զվարճախոսության թիֆլիսահայության տարբերակին՝ «Ծույլ թիֆլիսեցի կինը»²⁸⁸ պատումին, հանդիպում ենք 1892 թվականին հրատարակված «Ծիծաղի տոպրակ» ժողովածուում: Կնոջ ծուլությանն առնչվող այս երկխոսությունը բազմաստիճան չէ. առանց ամուսնու հարցումների՝ այստեղ կինն է ներկայացնում շաբաթվա գերհագեցած աշխատանքային օրերը: Տե՛ս *Հավելված 1, թիվ 24*:

1.5. Գոյատևմանն ու մասսայականությանը Նպաստող գործոնները

Ինչպես հայ ժողովրդական առակներից²⁸⁹, այնպես էլ որոշ հեքիաթներից²⁹⁰, երբեմն էլ ավանդազրոյցներից²⁹¹ խտացված վերջաբան-բարոյախոսությունը կարող է անջատվել բուն տեքստից և, իբրև առած կամ ասացվածք, ինքնուրույն կյանք ձեռք բերելով՝ շարունա-

288 Ծիծաղի տոպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կեանքից, Աշխատասիրեց **դպիր Ս. Տ. Մ. Շահագիզեան**, Թիֆլիզ, տպարան Մովսէս Վարդանեանի, 1892, էջ 89:

289 *Էրնեկ էն արպին, որ ճրնճրներ խոով են* առածը տե՛ս **Ա. Ղանալանյան**, Առածանի, Եր., ՀՍՄԻ ԳԱ հրատ., 1960, էջ 313: Առակը տե՛ս Անեկդոտներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանեանց**, Թիֆլիս, 1878 թ., էջ 18 գրքում:

290 Քեֆ անողի քեֆը չի պակասի— և՛ հեքիաթը կա (Տե՛ս **Հովհ. Թումանյան**, Հեքիաթներ, «Լույս» հրատ., 1985, էջ 99), և՛ առածը (Տե՛ս **Ա. Ղանալանյան**, Առածանի, Եր., ՀՍՄԻ ԳԱ հրատ., 1960, էջ 61):

291 Եթե լեռը Մուհամմետին քով չի գար, Մուհամմետ լեռան քով կ'երթայ առածը (Տե՛ս **Գեորգեան Գ.**, Չարուշապատում, էջ 279), իսկ առածի հետ կապված ավանդազրոյցը բերվում է նույն էջի տողատակում:

կել գոյատևել ժողովրդի մեջ՝ սկզբում հիշեցնելով դրան ծնունդ տված աղբյուրը՝ պատումը, այնուհետև հետագայում (առավել հաճախ) մոռացության մատնելով այն:

Հայտնի են նաև առած-ասացվածքներ՝ սերված առակային խորք ունեցող երգիծական մանրապատումներից, որոնք հիմնականում երգիծական առակներ են, ավելի ճիշտ, առակ-զվարճապատումներ²⁹²:

Ի տարբերություն բանահյուսության այլ տեսակներից սերված դարձվածքների՝ զվարճապատումներից սերվածների կապը սկզբնաղբյուրի հետ ավելի սերտ է և մտապահվող՝ կապված նրանց կենսունակության և մասսայականության հետ: Եվ եթե հեքիաթը, ավանդազրույցը, ինչ-որ տեղ նաև առակը աստիճանաբար մեր օրերում շրջանառությունից դուրս են գալիս՝ շատ դեպքերում նոր կյանք պարգևելով նրանցից սերված սեղմատյոթներին, ապա զվարճապատումները անընդհատ շրջանառվում, նորացվում և շարունակում են կենցաղավարել բոլոր խավերի ու մտածողության մարդկանց միջավայրում:

Երգիծական մանրապատումի անսպասելի հանգուցալուծումը հանդիսացող *պատաստիկ-արտահայտությունը* ևս, պոկվելով բուն նյութից, իբրև ինքնուրույն դարձվածային միավոր կամ սովորական բառակապակցություն ու նաև ինչ-որ տեղ՝ ծածկալեզու թևավոր արտահայտություն, շարունակում է շրջանառվել ժողովրդի մեջ: Սակայն այս դեպքում ծածկալեզու արտահայտությունները, ինչպես՝ «**Չուրիկ լվա, չուրիկ**» (ԱՄՇՀ), (տեքստն ամբողջությամբ տե՛ս *Հավելված 1, թիվ 25*), «**Փամփուշտ ամ չունիք**»²⁹³ (տե՛ս *Հավելված 1, թիվ 26*), «**Ոչ հորս կողմից ա բարեկամ, ոչ մորս կողմից...**» (ԱՄՇՀ), (տե՛ս *Հավելված 1, թիվ 27*), «**Լավ, տղերք, թողեք, սրանից հետո ես կգնամ**» (ԱՄՇՀ), (տե՛ս *Հավելված 1, թիվ 28*), «**Վարդուշ, լավ ամ**» (ԱՄՇՀ), (տե՛ս *Հավելված 1, թիվ 29*) և այլն, այլ գործառայություն են հանդես գալիս: Դրանք ծառայում են իբրև հիշեցում, իբրև ակնարկ՝ համանման զվարճապատումային իրադրության՝ երևույթի, գործողության:

292 *Բնձանից էլե, ինձ լող կը սորվեցնե*: առածը տե՛ս **Ա. Ղանալանյան**, Առածանի, ՀՍՄԻ ԳԱ հրատ., 1960, էջ 15 գրքում և **Գեորգեան Գ.**, Չնքուշապատում, էջ 281, զվարճապատումը՝ նույն էջի տողատակում: *Արտիշցին սապանան է խաբերե* առածը (**Գեորգեան Գ.**, Չնքուշապատում, էջ 276), իսկ զվարճապատումը՝ նույն գրքի էջ 297-ում:

293 **Սվազլյան Վ.**, Կիլիկիա. Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 113–114:

Նկատենք նաև, որ առակներից, հեքիաթներից, որոշ ավանդազրույցներից ու զվարճապատումներից անջատված բարոյախրատական ուղղվածություն ունեցող և ինքնուրույն կյանք ձեռք բերած ժողովրդական իմաստախոսությունների պես նմանատիպ *պատահիկ-արտահայտությունները* չեն կարող ինքնուրույն գոյատևել, ասելիքը չի ընկալվի անձանոթ, անեկդոտին անտեղյակ միջավայրում, մինչև առկա չլինի տվյալ արտահայտության սկզբնաղբյուրում առկա բովանդակության և նոր միջավայրում ստեղծված իրադրության նմանությունների հենքի վրա ծնունդ տվող պատճառը: Սակայն նման «ծածկալեզու» թևավոր արտահայտությունները ընկալելի են սոսկ այդ պատումներին տեղյակ մարդկանց միջավայրում: Հակառակ պարագայում անհրաժեշտություն է առաջանում ներկայացնել տվյալ անեկդոտը՝ դրանով իսկ նպաստելով ժողովրդական երգիծապատումի հետագա գոյատևմանն ու մասսայականացմանը:

Հայկական անեկդոտների գոյատևմանն ու մասսայականությամբ նպաստում են նաև մի շարք այլ գործոններ:

Ի տարբերություն բանահյուսության այլ տեսակների՝ անեկդոտներն առնչվում են ժողովրդի բոլոր խավերին ու տարիքային խմբերին, դրանք արտացոլում են ժողովրդական կյանքի, կենցաղի, պատմության բազմազան կողմերն ու մարդկային փոխհարաբերությունների և գործունեության բոլոր ոլորտները:

Անեկդոտների կենսունակությունն ու մասսայականությունը պայմանավորված են ժողովրդական երգիծանքի այդ տեսակի՝ մարդկությանը հուզող ամենաբազմազան խնդիրներին անմիջապես արձագանքելու և ծիծաղի վարակիչ լեզվով անսպասելի «լուծում» գտնելու բացառիկ հնարավորություններով: Սակայն դրանք որքան էլ արագ արձագանքում ու տարածվում են, շատ անգամ էլ դրանցից ոմանք ժամանակավրեպ են դառնում, աստիճանաբար մոռացության տրվում կամ էլ վերափոխվելով ու նոր ժամանակների ոգուն համապատասխանեցվելով՝ շարունակում են նոր պայմաններում գոյատևել:

Անեկդոտների ժամանակավրեպ դառնալը պայմանավորված է հատկապես հասարակարգերի (ճորտատիրական, կապիտալիստական, սոցիալիստական-խորհրդային) ու դրանցում գործող օրենքների, այդ ժամանակաշրջանում անեկդոտի հերոս դարձած մարդկանց, նրանց շրջապատող առարկաների, շենք-շինությունների, սոցիալ-

տնտեսական և գիտատեխնիկական առաջընթացի հետևանքով կատարված մարդկային փոխհարաբերությունների ու մտածողության փոփոխությունների առկայությամբ:

Այսպես, այսօրվա ունկնդրին 19-րդ դարի երկրորդ կեսին հրատարակված անեկդոտը մատուցելիս անհրաժեշտություն է առաջանում ունկնդրին բացատրել էշ բառի ժողովրդախոսակցականում կիրառվող հոմանիշը, քանզի երգիծապատումում անսպասելի ծիծաղն առաջանում է տնային կենդանու (էշ) և գութանի մասերից մեկի՝ *համձողի* (ժողովրդախոսակցականում՝ էշ)²⁹⁴ անունների համանունության շնորհիվ:

Քաղաքից գյուղ հարս գնացածին անծանոթ է լինում գութանի համձողի ժողովրդախոսակցական անվանումը, դրա համար էլ նա գութանի փայտյա համձողի փոխարեն տնային կենդանին է ցեխով պատում, ինչն էլ հանգեցնում է զավեշտի և դառնում սկեսրայրի զայրոյթի պատճառը.

— Ասրուսձ, իմ դուշման գեղացուն քաղաքի հարս չբա, որ լիզուն չինանան²⁹⁵: Տեն **Հավելված 1, թիվ 30**:

Գիտության և տեխնիկական զարգացման արդի ժամանակներում եթե վիպական բանահյուսական մի շարք տեսակներ կամա թե ակամա մոռացվում, դառնում են պատմություն, ապա երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները, շնորհիվ իրենց կարճառոտ կառուցվածքի, դրանցում արծարծած բազում հարցադրումների և մեղմ հումորով կամ սպանիչ ծաղրով՝ սարկազմով, տրված պատասխանների՝ շարունակում են գոյատևել ու մասսայականություն վայելել:

Գոյատևման նախապայմաններից մեկն էլ հին անեկդոտներն անընդհատ նորացնելու և թարմացնելու, նոր ժամանակներին համահունչ քայլելու համար այդ ժամանակների ոգուն հարմարեցնելու և այդ ոգով ժամանակի առաջադրած խնդիրներին յուրովի արձագանքելու, ծիծաղի միջոցով դժվարությունները հաղթահարելու ժողովրդական կենսափիլիսոփայության մեջ է:

294 **Սրվանձոյանց Գ.**, Երկեր, հատոր 1, էջ 363. Հայաստանի երկրագործության գործիքներ. *գութան, գութնի էշ*— *ծոռ փայր*, ինչ երկար և հաստ իբրև զգերան: Գութնի ոտն և ոտնազբեր. փայտն՝ որ գէշն և զառատամն միավորե:

295 Անեկդոտներ, հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ.Վարդանյանի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 83–84:

21-րդ դարասկզբի գիտատեխնիկայի պարտադրած աննախադեպ գերզբաղվածության ու գերլարվածության պայմաններում շատ է կարևորվում նաև այսօրվա մարդու լիցքաթափման անհրաժեշտությունը: Եվ իզուր չէ, որ արդի բժշկության մեջ գնալով էլ ավելի կիրառելի է դառնում ծիծաղի միջոցով մարդկանց նյարդային համակարգը բուժելու միջոցը՝ ծիծաղի թերապիան: Նույնիսկ այդ բուժամիջոցն ընդգծող վերնագրով անեկդոտների ժողովածու է հրատարակվել²⁹⁶, որի 14 բաժիններից մեկում *Հայկական ոստիոյի* անեկդոտներն են ներկայացված:

Ժողովրդի մեջ շրջանառվում է այն հիմնավորումը, թե մի քանի անեկդոտի առաջացրած անկեղծ ու ինքնաբերական ծիծաղը հավասարագոր է հանգստյան տանը մեկ օր հանգստանալուն: Աշխարհի տարբեր ժողովուրդների բանահյուսությունից քաղված «Երգիծական մանրապատումներ» վերնագիրը կրող ժողովածուի առաջաբանում Գեորգի Գուլիան գրում է. «Այս գրքույկը ծայրեծայր լեցուն է ծիծաղով ...Նման գրքերի լույս ընծայումը պետք է հավասարվի մարդկանց համար առանձնապես օգտակար վիտամիններ բաց թողնելուն: ...**Ես այսպիսի գրքերը նույնիսկ դեղատներում կվաճառեի...**»²⁹⁷:

Հետևաբար ժողովրդական երգիծապատումների և զվարճախոսությունների կենսունակությանն ու մասսայականությանը նպաստում է նաև մեր օրերի մարդու հոգեկան հանգստի կազմակերպման, զվարճանքի պահանջն ու հոգեկան բավարարվածությունն ապահովող լավագույն և անփոխարինելի միջոցը լինելու հանգամանքը:

296 Смесотерапия от всех болезней: анекдоты. Составленные Рафаелян Лилия. Удмуртия, Ижевск, 2006, 312 с.

297 Երգիծական մանրապատումներ, Թարգմ՝ Մ. Հ. Դավթյան, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., 1977, էջ 3–4:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ

ԵՐԳԻՃԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐԻ

ԵՎ ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

ԹԵՄԱՏԻԿ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

Բավական ընդգրկուն են հայկական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորման շրջանակները: Չկա մարդու կյանքին, կենցաղին ու նրան շրջապատող աշխարհին, մարդկային փոխհարաբերություններին, սոցիալ-տնտեսական, հասարակական-քաղաքական, հոգևոր-մշակութային գործունեությանը, պատմական իրադարձություններին, կրոնին, եկեղեցուն ու հոգևորականներին վերաբերող որևէ կողմ, դրվագ, երևույթ, որին անդրադարձած չլինի ժողովրդական բանավեստի այս տեսակը:

Երկրորդ գլխում անդրադարձել ենք հայոց մեջ տարածում գտած երգիծապատում-զվարճախոսությունների այնպիսի թեմատիկ դրսևորումներին, որոնց հայկականությունը առավել ակնառու է, և ազգային ընդգծված հատկանիշներով ու տարրերով դրանք առանձնանում են այլ ժողովուրդների նմանատիպ ստեղծագործություններից: Չնայած հայոց ազգագրական կյանքն ու կենցաղը, աշխատանքային գործիքներն ու ժողովրդական և կրոնական տարատեսակ ծիսակարգերն արտացոլող բազմաթիվ անեկդոտներ կան, սակայն այստեղ հանգամանորեն խոսվել է միայն հայոց հարսանեկան և թաղման ծիսակարգերի հենքի վրա ստեղծված անեկդոտների մասին:

Այս գլխում գերազանցապես ընդգրկվել են այնպիսի նյութեր, որոնք մեր ժողովրդի համար բախտորոշ պատմական դեպքերի և իրադարձությունների արտացոլանքն են, հետևաբար նաև դրանք փաստավավերագրական արժեք են ներկայացնում, ինչպես՝ Հայոց ցեղասպանությունը, ներգաղթն ու արտագաղթը, Ղարաբաղյան շարժումը, Ղարաբաղյան պատերազմը, 1988-ի դեկտեմբերյան երկրա-

շարժը, Խորհրդային Հայաստանն ու նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը և այլն:

2.1. Հարսանեկան ծիսակարգը

Վաղնջական ժամանակներից աշխարհի բոլոր ժողովուրդները գերդաստանի շարունակականությունն ապահովել են ընտանիքներ ստեղծելով: Հազարամյակների ընթացքում ընտանիքներ կազմելու գործընթացը նրանք սրբացրել, տոնի են վերածել՝ հարսանեկան ծիսակարգն ու դրան հավատարիմ մնալու արարողակարգային տարրերը դարձնելով ընտանիքի ամրության հիմնաքարը:

19-րդ դարի կեսից գիտատեխնիկական, սոցիալ-տնտեսական և կրթանշակութային առաջընթացը պարտադրում է իրերի և երևույթների հանդեպ նորովի մոտեցումներ ու գնահատականներ: Խախտվում են դարերից եկող ավանդույթները, հին ու նոր սերունդների միջև մտածողության բախումները դրսևորվում են նաև ժողովրդական և կրոնական ծիսակարգերի հանդեպ ունեցած վերաբերմունքում, ավագ սերնդի կողմից դրանք կամ դրանց որոշ տարրեր (թեկուզև ձևական կատարման դեպքում) երբեմն փորձ է արվում պարտադրել կրտսեր սերնդին: Ավագ և կրտսեր սերունդների միջև մտածողության տարատեսակ բախումներն իրենց արտացոլումն են գտել ժողովրդական երգիծանքում, մասնավորապես հայկական անեկդոտներում՝ երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում:

Հայկական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների համատեքստում առանձին խումբ են կազմում հարսանեկան ծեսին վերաբերող ժողովրդական ստեղծագործությունները:

Չկա հարսանեկան ծիսակարգին առնչվող որևէ տարր, որի վերաբերյալ ժողովուրդը անեկդոտ ստեղծած չլինի՝ սկսած նախահարսանեկան՝ աղջկա փնտրտուքի, աղջիկտեսի, խնամախոսության, օժիտ-բաժինքի, նշանդրեքի և այլ ծիսակարգերից, վերջացրած բուն հարսանեկան՝ հարսին հագցնելու, կերուխումի, բաժակաճառերի, հարսի կամ մոր լացի, հայրական տնից դուրս բերելու, փեսայի տուն ուտը դնելու և հետհարսանեկան՝ հարս ու փեսայի ամուսնական առաջին պարտականության կատարման, կարմիր խնձորի, ոտնավայի և այլ արարողակարգերը:

Խնամախոսությանն առնչվող մանրապատումներից մեկում անսպասելի ծիծաղը առաջանում է հարս ճարելու փնտրտուքի հետ կապված տարատեսակ հարցումների պատասխաններում: Խնամախոսները մերժվում են, քանի որ հարսնացու աղջիկն ուզում է մինչև ամուսնությունը տղայի հետ ման գալ, ծանոթանալ ապագա կողակցի բնավորությանը: Սակայն դա ավագ սերնդի սրտով չէ: Աղջկա և տղայի տատերն ընդդիմանում են, փորձում իրենց ամուսնությունների օրինակներով համոզել ավանդախախտ աղջկան: Թոռանը համոզելու համար բերված մտացածին «օրինակներն» էլ դառնում են անեկդոտի անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառը.

— *Ես որ պապիդ հեւր պասկվեցի, էդ րանը օխարը րդամարդ կար: Մի շարաթ քնել-վերկենալուց յեղն եմ գլխի ընգել, թե որն ա մարդս*²⁹⁸:

Խնամախոսության թեմայով հայկական մի շարք անեկդոտներ ներկայանում են գավեշտալի բաժակաճառերով, հարսնացուի գովքով ու անհեթեթ խորհուրդներով.

— *Իմ աղջիկը, Վոսմ ջան, այիբ չունի: Ասող-խոսող, անող-հնող, կոյս, մաքրատեր, համեստ, ամեն ինչը րեղը րեղին: Տա՛ր, փոշմանել չես:*

Բայց ամենագավեշտալին և անսպասելին գովքի վերջին՝ ամփոփիչ խոսքն է. «Ով րարել ա, փոշմանել չի...»²⁹⁹:

Մեկ այլ պատումում էլ խնամախոսների մոտ աղջկա հասցեին ասված հոր բաժակաճառային գովքն ավարտվում է չբերության մասին կասկածների փարատման խոսքով.

— *Իմ աղջիկը հոռեւրես աղջիկ ա, անող-հնող ա, եփող-թափող, իսկ չբերության մասին հեչ չմրածեք. հենց հիմի էլ հղի ա*³⁰⁰:

Շատ դեպքերում հարսանեկան անեկդոտային կառույցներում միատեղված են լինում մի քանի նմուշ՝ դրանով ավելի խտացնելով ու

298 Լոովա գվարճապատումներ, հավաքեց և մշակեց Արամայիս Քոչինյանը, Գյումրի, «Կոմայրի» հրատ., 1992, էջ 2:

299 Ժողովրդական սրախոսություններ, Հավաքեց և մշակեց Վարդուհի Նաղաշյանը, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992, էջ 72:

300 Գյուլնագարյան Խ., Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, էջ 63:

խորացնելով անսպասելի ծիծաղ առաջացնող երևույթը: Երբեմն էլ երգիծապատումը ներկայացվում է տարատեսակ թեմաների հետ միահյուսված, ասենք՝ խնամախոսությունը՝ լեզվական արատի՝ կլվատության³⁰¹, օժիտ-նվերների հետ³⁰², կամ էլ հոր՝ հարսնացու աղջկա գովքով³⁰³:

Անցյալում պսակադրությունները գերազանցապես կատարվում էին դաշտային աշխատանքներն ավարտվելուց հետո՝ խոր աշնանը կամ էլ ձմռանը, և երբեմն նշանդրեքից հետո երիտասարդները ստիպված էին լինում երկար սպասել բաղձալի օրվան:

1876 թ. հրատարակված Գ. Սրվանձոյանցի «Մանանա» ժողովածուում տեղ է գտել հարսանեկան ծիսակարգին առնչվող մի անեկդոտ՝ «Աղջկան մը հնարք»-ը, որի զավեշտի աղբյուրը դառնում է չափածո հանգավոր խոսքով արտահայտած նշանված հարսի դժգոհությունը՝ կապված հարսանիքն ուշանալու՝ աշնանը կատարելու հետ.

—Թո՛, թո՛, թո՛, // Երբ հասուննսւ. // Երբ քաղվոննսւ, // Երբ քամվոննսւ, // Երբ գինվաննսւ, // Երբ խմվաննսւ, // Երբ փաննաննսւ, // Երբ փինիննի... // Թո՛, թո՛, թո՛³⁰⁴:

Փաստենք նաև, որ սրվանձոյանական այս նմուշի տարբերակին, սակայն հակիրճ առաջաբանով ու հանգավոր խոսքի չնչին հնչյունական փոփոխություններով, հանդիպում ենք Հովհ. Նազարյանցի գրքում³⁰⁵: Ամենայն հավանականությամբ հենց «Մանանա» ժողովածուն էլ եղել է Նազարյանցի հրատարակածի սկզբնաղբյուրը:

301 **Աճառյան Հր.**, Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն, ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 163: ՀԱԻ-ի ազգագրության արխիվ, **Վ. Ղազարյանի** ֆոնդ, թղթապանակ 87, Լոռի, Համգաչինան (Մարգահովիտ), Իրեք աղջիկը, էջ 73:

Ծիծաղում են Վանեցիները, Հավաքել, կազմել են **Վարազդատ Հարությունյանը** և **Նորա Մելիքյանը**, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 129:

ՀԱԲ, հատոր 2, **Խ. Ա. Փորքչեյան**, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971, էջ 85:

302 **Գյուլնազարյան Խ.**, Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, էջ 79–80:

303 Ժողովրդական սրախոսություններ, Հավաքեց և մշակեց **Վարդուհի Նաղաշյանը**, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992, էջ 72:

304 **Սրվանձոյանց Գ.**, Երկեր, հատոր 1, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1978, էջ 270–271:

305 Անեկդոտներ, հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 69–70:

Քիչ չեն եղել նաև այնպիսի դեպքերը, երբ հարսն ու փեսան միայն հարսանիքից հետո էին իրար տեսնում, և պսակադրության արարողակարգից հետո բազում զավեշտալի խոսակցություններ էին տեղի ունենում՝ դառնալով ժողովրդական երգիծապատում-զվարճախոսությունների նյութ: Երբեմն էլ թե՛ իրականության մեջ, թե՛ դրա անեկդոտային դրսևորումներում խնամախոսության ժամանակ փեսային մի սիրունատեսի էին ցույց տալիս, բայց եկեղեցեկան պսակադրությունից ու հարսանիքի ավարտից հետո էր միայն պարզվում, որ փեսան խաբվել է: Խաբված փեսացուների մի մասը հրաժարվում էր հարսնացուից, որոշ մասն էլ հավատարիմ էր մնում եկեղեցական արարողակարգին՝ չուզենալով դժբախտացնել այդ գործարքի գոհ դարձած նորահարսին:

Նմանատիպ երևույթների հենքի վրա ստեղծված անեկդոտներից մեկում հանկարծակիի եկած փեսայի արտաբերած խոսքն էլ դառնում է անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառը: Հիշենք հայտնի զվարճապատումի՝ քողը բարձրացնելուց հետո հարսի՝ «Վի՛ր խեւր եմ խոսալու, վի՛ր խեւր չեմ խոսալու» հարցումը, և հանկարծակիի եկած խաբված փեսայի՝ «Ամա՜սան, վի՛ր խեւր կուզես՝ խոսա, մենակ թե իմ խեւր մի խոսա» պատասխանը: (ԱՄՇԸ)

Ի դեպ, հարսնափոխության նմանատիպ դրսևորումներն առկա են եղել նաև կովկասյան և արևելյան մի շարք ժողովուրդների մոտ, ինչն էլ արտացոլվել է նրանց ժողովրդական երգիծանքում³⁰⁶: Նմանատիպ երևույթն իր գեղարվեստական արտացոլումն է գտել նաև 19-րդ դարի երկրորդ կեսի հայ գրականության մեջ³⁰⁷:

Չնայած 20-րդ դարի երկրորդ կեսին և 21-րդ դարակզբում առանց աղջկան կամ տղային տեսնելու պսակադրության ու հարսնափոխության երևույթները, ինչպես նաև այդ արարողակարգի մաս կազմող կարմիր խնձորի, ոտնավայի և որոշ այլ գործառույթներ, իբրև անցյալի դառն ու զավեշտալի հիշողություն՝ արդեն պատմություն են դառնում կամ արդեն դարձել են, այնուամենայնիվ դրանց առնչվող երգիծական մանրապատում-զվարճախոսություններից շատերը

306 **Ճանիկեան Հ.**, Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս, տպարան Մ.Գ.Ռօտինեանցի, 1895, էջ 197:

307 **Սունդուկյան Գ.**, Խաթաբալա: Կատակերգ. 4 արարով, Թիֆլիս, տպ. Մն. Մարտիրոսեանցի, 1904:

դեռևս շարունակում են ոչ միայն գոյատևել, այլև նոր ժամանակների մարդկանց մտածողությանն ու գործելակերպին հարմարեցվելով՝ նորերն ստեղծվել:

Եթե կրտսեր սերունդը թաղման արարողակարգի հերթագայության և դրա առանձին տարրերի կիրառության անհրաժեշտության վերաբերյալ սիրահոժար պատրաստ է հաշվի նստել ավագ սերնդի բանհմաց, այդ արարողակարգը հստակ իմացող անձնավորությունների կարծիքի հետ, ապա հարսանեկան գործառույթում ավագ սերնդի խոսքը, կարելի է ասել, մեծ մասամբ երկրորդական պլանում է: Կամա թե ակամա իրականացվող որոշ ավանդական ծիսակարգային տարրերին զուգահեռ՝ կրտսեր սերնդի ներկայացուցիչները մեծ մասամբ իրենք են դրության տերը, իրենք են ընտրում նույնիսկ պսակադրության անցկացման օրը, վայրը, կերպը և այլն: Հենց հարսանեկան ծիսակարգային տարրերի պարտադիր կամ ձևական կատարման ժամանակ էլ ստեղծվում և տարածում են գտնում տարատեսակ զվարճապատումներ և զվարճախոսություններ:

Կովկասյան և արևելյան ժողովուրդների բանարվեստում տեղ գտած հարսի լացը պայմանավորված էր կան նրա բռնի ամուսնության, կան էլ (եթե պակը հարսի սրտով էր լինում) հայրական տնից հեռանալու հանգամանքով: Թե՛ 130 տարի առաջ Նազարյանցի հրատարակած անեկդոտներից մեկում³⁰⁸, թե՛ Խ. Փորքշեյանի գրառած նմուշում³⁰⁹ աղջկա լացն ազդում է հոր վրա, և վերջինս որոշում է չթողնել, որ աղջկան տանեն: Երկու պատումներում էլ աղջկա՝ արցունքների միջից արտաբերած զավեշտ առաջացնող խոսքն է դառնում անեկդոտի հանգուցալուծումը. «Չէ՛, մանի, համ լաց կ'ըլեմ, համ կերթամ» (նորնախիջևանյան տարբերակում՝ «Տոք իմ լացածին մի նայեք, ձեր անելուն արեք»):

Թե՛ անցյալում, թե՛ մեր օրերի հարսանեկան ծիսակարգին առնչվող գրառումներում բավականին մեծ քանակ են կազմում աղջկա կուսության և այդ կուսությունը «վավերացնող» *կարմիր ինձորի* թեմաներով անեկդոտները:

308 Անեկդոտներ, հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 52:

309 ՀԱԲ, հատոր 2, **Խ. Ա. Փորքշեյան**, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանասիրությունը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971, էջ 91:

Քանի որ որոշ ավանդական ծիսակարգային տարրեր դեռևս շարունակում են կաշկանդել նոր կազմավորվող ընտանիքներին, անեկդոտներում այդ կապանքները քանդվում են ծիծաղի լեզվով՝ մոլորության մեջ թողնելով ավանդապահ ավագ սերնդին:

Նոր ժամանակներում ու նոր միջավայրում պասկաղորության ծիսակարգի հաջորդականությունը սիրահարված ժամանակ խախտած զույգը, որպեսզի ավանդապահ ծնողների առաջ «սևերես» չլինի, «ելք» է գտնում: Հարսանիքի հաջորդ օրը սկեսրոջ հետ պարտեզ դուրս ելած նորահարսի՝ «Օխան, մայրիկ, էս ինչ դրսիս է: Էս դրսիս արում ապրողը 6 ամսում երեխա կբերի» և սկեսրոջ՝ «Էս անգամ ինն ամսում բեր, դրսինից հեկո՛ թեկուզ ամիսը՝ մեկ» խոսքերը³¹⁰ դառնում են «Հինգ ամսում երեխա բերող հարսը» զվարճապատումի հանգուցալուծումը: Այս պատումի տարբերակին հանդիպում ենք նաև «Արատյան բարբառը» ուսումնասիրության նմուշների բաժնում³¹¹:

Ժամանակները փոխվել են, և միշտ չէ, որ ոչ կույս աղջիկներին դուրս են անում, առավել ևս, երբ նորափեսան դեմ է դրան: Այսպես, հարսի մաքրությունը հավաստող «ապացույցների» մեջ նոր ժամանակների գրառումներում կարմիր խնձորի հետ նաև տանձ է դրվում: Խնամիների զարմացած հարցին, թե՛ «Կարմիր խնձորը որ կա, բա րանձն ինչի համար եք բերել», պատասխանում են.

— Էս կարմիր խնձորը հարևանների մոտ պարզերես լինելու համար է. ձեր աղջիկը աղջիկ չէր: Տանձն էլ դրել ենք, քանի որ մեր րդի հեջ րանձին չի: (ԱՄՇՀ)

Իբրև հարսի կուսությունը հավաստող «փաստաթուղթ»՝ մեր գրառումներում խնամիներին տարվող սկուտեղի մեջ կարմիր ու թարմ խնձորի փոխարեն դնում են՝ փափկած խնձոր, գետնախնձոր, խնձորի չիր (իհարկե, համապատասխան հիմնավորումներով), կամ էլ պատվիրվում է՝ Կարմիր խնձոր բերելիս *Դեմիրճյան սորոյի* խնձոր չբերեն (վերջինս ստեղծվել է Քոչարյան-Դեմիրճյան նախագահական ընտրապայքարի օրերին): (ԱՄՇՀ)

310 **Գյուլնազարյան Խ.**, Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան», 1991, Սկեսրոջ հետ պարտեզում, էջ 58:

311 **Մարկոսյան Ռ.**, Արարատյան բարբառը, Եր., «Լույս» հրատ., 1989, էջ 252:

Անընդհատ տրտնջացողների, ամեն ինչի մեղքը *երկրի* վրա գցողների վերաբերյալ ստեղծված անեկդոտներից մեկում էլ կուսությունը չպահպանելը ևս պատճառաբանվում է քաղաքական հանգամանքների՝ «երգիրը երգիր չլինելու» հանգամանքով.

Հարսանիքի հաջորդ օրը հարսին հեղք են ուղարկում: Աղջկա հերը գալիս ա խնամնու մոտ, ասում ա. //—Ա՛յ խնամի, ախչկաս ինչի՞ ես հեղք ուղարկել: // Ասում ա. //—Որովհետև ախչիկը ախչիկ չէր: //—Պահ, պահ, պահ, միթո՞ւմ երգիրը երգիր է, որ ախչիկըս էլ ախչիկ էղներ: (ԱՄՇՀ)

Կիրառությունից դուրս եկած հետհարսանեկան ծիսակարգային տարրերից մեկն էլ ոտնավայի արարողակարգն է: Ժամանակակից անեկդոտներից մեկում նորահարսի կողմից ոտքերը լվանալու համար ստացած նվերը այսօրվա «ջիպագզի»³¹² սկետայրի ցուցադրաբար տված 100 դոլարանոցն է, իսկ հարսի գոհունակությունն արտահայտվում է ավստասանքի խոսքերով, թե ինչո՞ւ սկետայրը չորս ոտք չունի: (ԱՄՇՀ)

19-րդ դարավերջին և 20-րդ դարասկզբին գրատված հարսանեկան զվարճապատում-զվարճախոսություններում առկա է գյուղացու և քաղաքացու հազուկապի ընդգծված տարբերությունը: Գյուղացին նոր շոր էր գնում պսակվելիս, որը մի քանի օր կրելուց հետո պահում էր սնդուկում, որ հագներ տոն օրերին: Թերևս դա է քաղաք եկած գյուղաշխարհի մարդու՝ «Պահ, պահ, պահ, ձե՛զ մաքաղ, քաղցիք չիմ էլ նոր են հրսանիք էլել» մանկամիտ արտահայտության համար հիմք հանդիսացել³¹³: Թունանյանական գրառումից շուրջ 120 տարի անց նման մի պատում էլ գրատվել է Արցախում³¹⁴:

20-րդ դարի երկրորդ կեսից հայ ժողովրդական հարսանեկան արարողակարգ են մուտք գործում այլ ժողովուրդների ծիսակարգային որոշ տարրեր: Այսպես, եթե անցյալում գրառած զվարճապատումներում և զվարճախոսություններում խոռված փեսան հրաժարվում է գնալ հարսի մոտ, քանի որ նրան տղվա չէր հասել³¹⁵, ապա նորոյա

312 Երգահան Ռուբեն Հախվերդյանի բնորոշումն է:

313 **Թունանյան Հովհ.**, ԵԼԺ, հատոր 5, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 583:

314 **Ղուլյան Բ.**, Գյուլիստան. Պատառիկներ մոտիկ անցյալից, Եր., «Զանգակ-97», 2004, էջ 99:

315 Հայկական գրոյցներ, պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆաեան**, Լոս Անջելես, 1944, Պոզանեան տպագրություն, էջ 105:

գրառումներում տղման փոխարինվել է տորթով. այս դեպքում փեսան խոտվում է հարսանեկան տորթից բաժին չհասցնելու պատճառով: (ԱՄՇՀ)

Մեր ժամանակների հարսանեկան արարողակարգում տարոսիկների կիրառությունը ևս նոր երևույթ է: Դրսից ներմուծված պսակադրության այս տարրն իր արտացոլումն է գտել հայկական անեկդոտներում. թաղման ծիսակարգին առնչվող պատումներից մեկում գոքանչի հուղարկավորության ժամանակ հանգուցյալի փեսան տարոսիկներ է բաժանում իր ընկերներին: (ԱՄՇՀ)

Մեր գրանցած մանկական զվարճախոսություններից մեկում էլ երեխան, տեսնելով տներից մեկի առաջ շարած թաղման ծաղկեպսակները, ոգևորված ասում է.

— *Ման, ման, հլա նայի, տես՝ ինչքան շար տարոսիկներ են շարել...*³¹⁶:

Եվ անցյալում, և՛ մեր օրերում բազում հարսանեկան բաժակաճառային զվարճախոսություններ են գրառվել: Դրանք հիմնականում ծիծաղ հարուցող անհեթեթ ու անկապ մաղթանք-ձևակերպումներ են, որոնք, հավանաբար, պայմանավորված են լինում բաժակաճառ ատոդի գրագետ երևալու ձգտումից, ինչպես հետևյալ նմուշում.

«Աջակողմյան և ձախակողմյան բարեգամներ ջան, այսուհետև և ընդհանրապես ես խնում եմ ձեր նկատմամբ: Մեր նորապսակներին էլ ցանկանում եմ՝ մի ծերի բարձրանան»³¹⁷:

Հարսանեկան բաժակաճառային գրառումներից մեկում ինչոր բառի փոխարեն (մոռացության պատճառով թե՛ սովորույթի ուժով) անորոշություն արտահայտող **բան** բառի անհարկի կիրառությունները միտումնավոր այլ բան (հիմնականում՝ բամբառակ) է հասկանալի դարձնում, շրջապատում «որոշակիացվում»՝ տեղիք տալով իմաստային խաթարումների և զավեշտի առաջացման: Ահա հարսանիքի քավորի բաժակաճառերից մեկը.

— *Իմ սիրելի բաներ՝ նորապսակներ, երջանիկ էղեք: Փեսա՛ ջան, կնգանդ միշտ բան կանես՝ կսիրես: Հանրս ջան, մարդիդ բան*

316 **Սարգսյան Ա. Շ.**, Մանկական զվարճախոսություններ, Եր., «Գիտություն», 2016, էջ 76:

317 Լոռու խոսվածքում *մի ծերի* նշանակում է նաև *անընդհար*:

անող կլինես՝ կլես: Դուք ոչ մի բանից չվախենաք, որովհետև
 ձեր քավորը էնքան մենձ բան ունի՝ շրջապատ, ու երբ պետք աս՝
 էդ բանը ձեր մեջքին կանգնած աս:

Ամբողջ հարսանիքի ժամանակ էնքան անհարմար բանի եմ
 նսարել՝ աթոռի, ու էս սեղանի բանն էլ՝ ուրը, ուրներիս արանքում
 աս էղել: Բայց ձեր բանի՝ երջանկության համար պատրաստ եմ
 ամբողջ կյանքում բան անեմ՝ փանջվեմ: (ԱՄՇՀ)

Դսեղյան հարսանեկան բաժակաճառ-բարեմաղթանքներից մե-
 կում էլ գույգ ծաղիկների կենացը խմելիս նորափեսայի հոր խոսքում
 գործածված համեմատությունն է անսպասելի ծիծաղ առաջացնում.

—Միրըր պ, որ քեզ համար հեծանիվ առա, փղա՛ ջան:
 //—Հաս, ո՞նց չի միրըր, ամբողջ թաղում մենակ ես հեծանիվ ու-
 նեի, —պատասխանում է փղան: //—Լավ աս, որ միրըր աս: Դե
 հրմի լսի՛ ինչ եմ ասում: Կագանրդ հետ արտացավ ու քնքոջ կվե-
 րաբերվես, հեծանվիդ նման ձեռից ձեռ չգցես, էրկու օրըմ ասկըդ
 կոխես ու շարքիցը հանես...³¹⁸

Հարսին ուզելիս ինչ-որ թերության դեպքում հնչեցրած դժգոհու-
 թյունը ևս անեկողոտներում անսպասելի ծիծաղի տեղիք է տալիս: Մի
 դեպքում զավեշտն արտահայտվում է քավորի՝ հարսի ատամների
 պակաս լինելու դժգոհությամբ ու խոսակցի՝ «Դե ի՞նչ ասեմ, քավոր
 ջան, խոնձի չէի առնում, որ բերանը բացեի, արամներին նայեի»³¹⁹
 խոսքով՝ ստեղծված «Ձին առնելիս ատամները կհաշվեն», նաև՝
 «Նվեր տված ձիու ատամները չեն հաշվում» առածների հենքի վրա:

Մեկ այլ դեպքում ծիծաղն առաջանում է եղբոր համար ընտրած
 հարսնացուի աչքի շլության զավեշտալի արդարացմամբ ու «համո-
 զիչ» պատասխանով՝ «Բի մեր փունն սնայպեր»³²⁰ ենք բերում: Մի հասր
 վկայք աս, կանի, էլի»³²¹:

Հայոց ավանդական ընտանիքներում օջախի մեծի՝ սկեսրայրի,
 մեծ տեգոր և հարսանիքի քավորի հանդեպ հարգանքը դրսևորվել է

318 Քոչարյան Ս., Զվարճապատումներ և իրապատումներ, Եր., 2008, «Ատոլիկ»
 հրատ., էջ 28:

319 Գևորգյան Գ., Գինուսի ժպիտները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1975, էջ 71:

320 Մնայպեր (ոռու.)—նշանառու:

321 Կատակում են Մովսեսցիները, գրողներ՝ Ա. Պապյան, Հ. Պապյան, Եր., «Նո-
 յյան Տապան» հրատ., 2012, էջ 47:

նան նորահարսի չխոսկանությանը, ինչն էլ կամա թե ակամա բազմաթիվ անեկդոտների ստեղծման պատճառ է հանդիսացել: Մեր գրառումներից մեկում երբ նորահարսը սկետրայրի համար վերնաշապիկ է կարում ու հագցնել է տալիս, նկատում է, որ օձիքը լավ չի ստացվել. փչացրել է: Նա երեխայի միջոցով ասելիքը փոխանցում է՝ ժողովրդախոսակցական լեզվում ինչ-որ բան փչացնելիս օգտագործվող գոեհիկ դարձվածքով: Մեծի հանդեպ հարգանքից բխող չխոսկանության և այդ դարձվածքի կիրառության անհամապատասխանությունն էլ մանրապատումում դառնում են անսպասելի ու անզուսպ ծիծաղի առաջացման պատճառը.

— *Ապնին ասա՛ ամեն ինչ լավ ա էլել, մենակ յախիդ միջինս ք...ել եմ* (իմա՛ օձիքը փչացրել եմ): (ԱՄՇԼ)

Պսակադրությանն առնչվող երգիծապատում-զվարճախոսություններում առանձին խումբ են կազմում եկեղեցական արարողակարգերին վերաբերող անեկդոտները: Դրանցում առկա որոշ գործառույթներ (բացառությամբ պսակի) այսօր այլևս կիրառելի չեն. ժամանակավրեպ են: Այսպես, կիրառությունից դուրս են եկել եկեղեցու սպասավորի կողմից հասության-չհասության³²², մանավանդ տարիքային, վավերացումը (վերջինիս գործառույթն իր վրա է վերցրել դատական համակարգը), հարսի ու փեսայի հագուստը օրհնելու արարողակարգը³²³, մետրոպոլիտից (սրբազանից) ամուսնանալու հրամանագիրն ստանալը³²⁴ և այլն:

Զվարճապատումներից մեկում այրիացածն ուզում է ամուսնանալ մահացած կնոջ քրոջ հետ, սակայն չհասության պատնեշը հնարավոր չի լինում քանդել, և... օգնության է գալիս կաշառքը: Տեսնելով բերածները՝ սրբազանը «ազգաբանությունն է նայում», ապա կեղծ հաշվարկով անցնում յոթ պորտն ու հարցին դրական լուծում տալիս:

322 Անեկդոտներ, հատոր Բ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Տիֆլիս, տպարան Յովհաննիսի Մարտիրոսեանց, 1877, էջ 37:

323 Անեկդոտներ, հատոր Գ., Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեսանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 42:

324 Անեկդոտներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանեանց**, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, էջ 68:

Մատների վրա կատարած հնարամիտ հաշվումն էլ անեկդոտում դառնում է անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառը.

— *Սպիրակ-ջորի, // Հարյուր-սկի, // Մենի-կնիկը. // Առնի-քենին:*

— *Է՛. էս ութ էլավ, որդի՛, օխորը պորպից անցաւ. կհասնի, կհասնի...³²⁵ Տե՛ս Հավելված 2, թիվ 1:*

Ըստ քրիստոնեական եկեղեցու ամուսնական կանոնակարգի՝ հայոց մեջ արգելված է բազմակնությունը, և դրա խախտման դեպքում եկեղեցին համապատասխան պատիժներ է սահմանել: Նորնախիջևանյան «Էրգու գեսը մեզ գանե» անեկդոտում զավեշտալին քրիստոնեական այդ օրենքը խախտողի արդարացնող խոսքն է՝ հիմնված կողակցին ուղղված «իմ կես, իմ թանկագին կես» պատկերավոր արտահայտության վրա.

— *Ես իմ արածըս, բարոն դադավոր, ամենևին հանցանք չիմ հեսարի... և իմ ունեցածս ալ հիչ էրգու գնիզ չէ, հապա մեզ հար: Անոր համար, որ ինչ պան է իսկարես գնիզը: Ադ ես ալ կիդիմ, տուք ալ կիդիք, ամենքն ալ կիդին, որ գրնիզ ասածդ գես մաշտ է. գասին՝ իմիս գեսս, յա չենե, իմիս թանգակին գեսս: Ես ալ գուզեյի սադ գրնիզ ունենալ, սողոր համար ալ էրգու գես առի, որ մեզ հադ սադ լա³²⁶:*

2.2. Թաղման ծիսակարգը

Հայ ժողովրդական երգիծական ստեղծագործությունների համատեքստում առանձին խումբ են կազմում թաղման թեմային առնչվող *ժողովրդական* և *կրոնական* ծիսակարգային տարատեսակ տարրերի կիրառությամբ մանրապատում-զվարճախոսությունները: Բանի որ չափազանց ընդգրկուն են դրանց դրսևորման շրջանակները, հետևաբար վաղնջական ժամանակներից եկող թաղման արարողակարգային բազմաթիվ տարրեր, հետագայում նաև դրանց քրիստոնեական գործառույթներն իրենց արտացոլումն են գտել հետևյալ թեմաների հենքի վրա ստեղծված անեկդոտներում՝

325 Անեկդոտներ, հատոր Բ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Տիփսիս, տպարան Յովհաննիսի Մարտիրոսեանց, 1877, էջ 37–38:

326 ՀԱԲ, հատոր 2, **Փոքրէյան Խ.Ա.**, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանասիրությունը, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1971, էջ 86:

ա. քահանայի ներկայությամբ մահվանից առաջ արված մեղքերի թողություն-խոստովանություն, ցանկություն-պատվիրան, կտակ,

բ. հանգուցյալին լողացնելը, հագցնելը, պատանքի կամ դագաղի մեջ տեղավորելը, նրա հարազատ առարկաներից հետը դնելը,

գ. լալյաց երգերով ու խոսքերով հանգուցյալի մասին հիշողություններ պատմելը, լացի ժամանակ ասվող հանգուցյալի բնավորության գծերի ու գործողությունների գովքը,

դ. մոլորեցնելու համար տնից դուրս հանելիս պտտեցնելը, թաղման թափորը, գերեզման փորելը,

ե. անդրաշխարհ ուղեկցող հոգեառը, դրախտ կամ դժոխք ընկնելը,

զ. հոգեհացը, ողորմաթաս խմելը, այգեհող (էգնահող), յոթ, քառասունք, տարի կատարելը,

է. հանգուցյալի հիշատակը հավերժացնող տապանաքար դնելը, տապանաքարային գրությունները, գերեզմանին այցելելը և այլն:

Մահամերձի խոսարովանության, վերջին խոսքի, վերջին ցանկության վերաբերյալ բազմաթիվ մանրապատում-գվարճախոսություններ են ստեղծվել, որոնց մի մասը իրապատումային բնույթի է, մի մասն էլ անիրական հորինվածքներ են:

Այսպես՝ իրականության հենքի վրա ստեղծված մանրապատումներից մեկում անսպասելի ծիծաղի պատճառ է դառնում մահամերձի թաքցրած «հարստության» բացահայտումը: Ավագ և կրտսեր սերունդների մտածողությունների հակասությունն արտացոլող երգիծապատումում հարսներն ու տղաները լավ են պահում տան մեծին, որպեսզի վերջինս ոսկիների տեղն ասի: Նույնիսկ ամենաչնչին արարքի համար մեղքի զգացում ունեցող նահապետական սովորություններին հավատարիմ մահամերձ ծերունին կանչում է հարազատներին, որ իր վերջին խոսքը, իր սրտի գաղտնիքն ասի, և... բոլորի սեփականությունն է դառնում տարիներ շարունակ նրա հոգում թաքցրած անփոխարինելի գանձը.

— *Բախչի ծերին մի մեծ կակալի ծառ կա, իմանո՞ւմ եք:*

//— *Իմանում ենք: //*

— *Էդ կակալի ծառի էն դռը մեր հարևան Ծաղիկենց բախչեն ա, իմանո՞ւմ եք:*

— *Իմանում ենք, հայրիկ, իմանում ենք, միայն մի քիչ շուրջ-շուրջ խոսի:*

—*Էդ ծառի փակին Ծաղիկին երկու անգամ պաչել եմ,—
ասում է ծերունին ու հոգին փչում*³²⁷:

Մահամերձի վերջին ցանկության հենքի վրա ստեղծված ինքնա-
տիպ զվարճապատումներից մեկն էլ կապված է ազգային-ազատագ-
րական շարժման հերոսներից մեկի՝ Սեբաստացի Մուրադի հետ: Ժո-
ղովուրդը համոզված էր, որ ազգային ցավի համար պայքարի ելած
անձնվեր հայ ֆիդայիները ոչ միայն ամբողջ ազգի պաշտպանն են,
այլև իրենցից ամեն մեկի ցավերի և հոգսերի դարման անողը: Այս
երգիծապատումում, ըստ ծեր մամիկի, ազգի պաշտպան ֆիդային ի
գորու է նաև կատարել իր վերջին ցանկությունը՝ իր մահից հետո կան-
խել կողակցի ամուսնությունը...

Վեհ, ազգային գաղափարների համար ոտքի ելած ֆիդային
պատրաստ է օգտակար լինել ամենքին: Նա, անձը վտանգելով, ներ-
կայանում է հիվանդ հայ մամիկին և լսում նրա անկեղծ խնդրանք-
ցանկությունը, որն էլ դառնում է ժողովրդական երգիծական մանրա-
պատումի գավեշտի հենքը.

—*Մարե՛, ես Սեբաստացի Մուրադն եմ, ինչ կարևոր բան մը
պիտի ըստիր ինձի, որ ուզեցել ես ինձ փեսնել: Մարե՛, շո՛ւր ըստ
ըստիքդ. թոռքերը ինձի կհետապնդեն...*

—*Տղանս, — կըստե հիվանդ կինը, — իմ վերջին ցանկությունս
է, որ իմ մեռնելես վերջ մի՛ թող, որ իմ ամուսինը ամուսնանա...*³²⁸

Թաղման ծիսակարգին առնչվող *նորնախիջևանյան* անեկդոտ-
ներից մեկում էլ («Ըռհաթ մեռիր») մահամերձ ամուսնու ցանկության
խոսքին, թե ում հետ ուզում է ամուսնանա, միայն թե իրեն շատ տան-
ջող ինչ-որ մեկի հետ չամուսնանա, կնոջ հակադարձող ու «հուսադ-
րող» պատասխանն է դառնում գավեշտի մեխը.

—*Չէ, չէ. փուն ըռհաթ մեռիր, ես նարա գնիզ չիմ լալ, գերե
նորիշին խոսք դովիլ իմ աշտիս, — ասաց գնիզը*³²⁹:

327 Ժողովրդական սրախոսություններ, հավաքեց և մշակեց **Վարդուհի Նաղա-
շյանը**, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992, էջ 89–90:

328 **Սվազլյան Վ.**, Կիլիկիա. Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ
ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 109:

329 ՀԱԲ, հատոր 2, **Խ. Փոքրշեյան**, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանա-
կյությունը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971, էջ 85:

Այս պատումի տարբերակներին հանդիպում ենք թե՛ հայոց³³⁰, թե՛ այլոց ժողովրդական բանարվեստում: Այսպես, 1858թ. հրատարակված գրքի «Անտվոր կտակ» նմուշում մահամերձ ամուսինը ջահել կնոջը խորհուրդ է տալիս Պետրոս աշակերտի հետ ամուսնանա՝ հաշվի առնելով նրա բնավորությունն ու աշխատասիրությունը, ինչին հետևում է կնոջ «*միամիտ կաց, ես ինքս շատ վաղուց է, որ այդ մասին մտածում եմ*» պատասխանը³³¹:

Թաղման ծիսակարգի ժամանակ կատարվող պարտադիր տարրերից մեկն էլ *հանգոցյալին լողացնելու* գործողությունն է: Այս թեման արտացոլող անելիդոտներից մեկում ցանկության՝ «*Որ ես մեռնեմ, Բաղուն պատավին թողոս ոչ ինձ լողացնի*» խոսքերը հիմնավորվում են մահվանից հետո անգամ ուժը չկորցրած «չար աչքի» հավատալիքային ազդեցության դրսևորմանը. «*Էրվի նա, աչքը չար ա, վախում եմ աչքով քա ինձ*»³³²:

Այս թեմային վերաբերող «Ժամանակի հարցեր» գվարճախոսությունը ևս, կառուցված իրար հոգու հետ խաղացող երկու մեծահասակների երկխոսությամբ, ցանկության խոսքի հետ է զուգակցված.

Ես որ մեռնեմ,—ասում է պատավը պատավին,—ինձ կլողացնես: Ասել եմ՝ շորերս կտան քեզ, կհագնես: // Պատավը նստում է պատավին, գլուխն օրորում.

*—Ասրված ձենդ լսի, համա ինչ քեզ եմ մերիկ անում, դու մի հիսուն քարի հլա մեռնողը չես...»*³³³

Եթե թաղման լալիքի երգը՝ սգերգը, ստեղծվում է անմիջապես մարդու մահվան առիթով, հուղարկավորության արարողակարգային տարատեսակ դրսևորումների ժամանակ, ապա նրան առնչվող

330 Նույն տեղում, էջ 87:

331 Վեպք զուարճալի անձից, յորս պարունակին խրատական և իմաստալից ասացուածք, Ժողովեալ և թարգմանեալ յայլ և այլ լեզուաց աշխատասիրութեամբ **Մովսիսի Զօհրապեանց Արցախեցոյ**: Ի տպարանի Ներսիսեան Հոգևոր դպրոցի հայոց ընծայելոյ յԱզնուական Աղայ Գէորգայ Արծրունոյ: 1858 — ՌՅԷ, Դ Տփլիսի, էջ 96:

332 **Ղազարյան Ս.**, Եկեք մի քիչ ուրախանանք, մեր հոգսերից թեթևանանք: Անելիդոտներ: Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2002, էջ 14–15:

333 **Գյուլնազարյան Խ.**, Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, էջ 64:

անեկդոտներն առաջանում են դրա անմիջական ազդեցության տակ՝ այդ ծիսակարգից հետո: Եվ եթե թաղման սզերգերում ու սգո խոսքերում առկա է վշտին, դժբախտությանն ուղեկցող հուզական խոսքը, բաժանման ցավը, ավստասանքը, որը հուզում է նաև ներկա գտնվողներին, ապա երգիծական մանրապատումների լալիքի խոսքերում ու երգերում առկա է զավեշտը, ինքնաբերուխ անսպասելի ծիծաղը:

Պատմական Հայաստանի տարբեր գավառներից գրառված հուղարկավորությանն առնչվող ժողովրդական ստեղծագործություններում մեծ քանակ են կազմում հանգուցյալի վրա լաց լինելու հետ կապված զվարճապատում-զվարճախոսությունները: Դրանց մի մասը իրական միջադեպերի հենքի վրա են ստեղծված, քանզի մեծ ցնցման ազդեցության տակ լաց լինելիս սիրելիի կորուստը սզացող կինը ննջեցյալին աղաչում, պաղատում է խղճալ իրեն, մենակ չթողնել, վեր կենալ, էլի կատակներ անել, հիշում ու բարձրաձայն ողբերգով ներկայացնում է հանգուցյալի հետ կատարված անմոռանալի դեպքերը: Եվ այդ ամենը ներկայացվում է հանպատրաստից, երբեմն էլ ակամայից երկինաստ արտաբերված խոսքերով: Դրանցից շատերն անմիջապես ամրագրվում են այդ արարողակարգին ներկա գտնվող առավել սթափ որոշ մասնակիցների հիշողության մեջ և հետագայում ծաղկեցվելով ու որոշակի կառույցի մեջ դրվելով՝ անեկդոտի տեսքով բերներերան պատմվում, տարածվում են:

Լալյաց երգի հենքի վրա ստեղծված անեկդոտների մեջ բացառիկ նմուշ է «Իրիցկին ու տերտեր»-ը: Չորս խաշած ձու ուտելուց հետո հանկարծամահ եղած տերտերի վրա սզացող երեցկինը ողբերգի ժամանակ հանգուցյալին անընդհատ հիշեցնում է իր մեծ կորստի մասին, որ եթե կողակիցը մեռնելու էր, էլ ինչու կերավ չորս ձուն: Չէ՞ որ դրանք կարելի էր թխսի տակ դնել, չորս ճուտ ունենալ, որոնք էլ կմեծանային ու հավեր կդառնային, էլի ձու կածեին, թխսի տակ կդրվեին, ճտեր դուրս կգային, և այսպես շարունակ...:

Ամենագավեշտալին այդ կրկնվող խոսքերին վերջ տալու համար թաղման արարողակարգը վարող մի աչքը քոռ տերտերի դիտողությունից հետո ողբասացի սզերգի թեման փոխելն է՝ «Ապա ինչ ասեմ, կո՛ր րերրեր, ապա ինչ ասեմ, կո՛ր րերրեր, ապա ինչ ասեմ, կո՛ր րերրեր...» ու մարդկանց առաջ խայրատակ եղած րերրերի՝ «Գյե-

նա *յնձնվանն ասա, գյենսա յնձնվանն ասա, իրիցկիին*» պատասխանը³³⁴:

Ըստ ծանոթագրության՝ պատումը գրանցվել է Երևանում Ե. Լալայանի խմբարշավի անդամ Արտաշես Բարսեղյանի կողմից 1915 թ. Վանի գաղթականությունից գրառումներ կատարելիս: Զվարճապատումն ընդգրկվել է «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ»-ի ակադեմիական հրատարակության վասպուրականյան հատորում³³⁵: Փաստենք նաև, որ այս պատումի Լոռու տարբերակներից մեկը, նույն կառուցվածքով ու գրեթե նույն բառերով հրատարակվել է 1892 թ.³³⁶, ինչը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ վերջինս եղել է ասացողի կամ բանահավաքի հաղորդած նյութի սկզբնաղբյուրը:

Այս զվարճապատումի տարբերակներից մեկն էլ վերջերս հանդիպեցինք «Լոռվա հումոր» ֆեյսբուքյան էջի սնունդներում, որտեղ, ճիշտ է, բացակայում էր նյութի մատուցման գեղարվեստական մակարդակը, բայց, այնուամենայնիվ, նյութը հետաքրքիր է հանգուցյալի բարեմասնությունները՝ ականջները, քիթը, «գովերգող» «պատկերավոր» խոսքով: (*«Լոռվա հումոր» ֆեյսբուքյան էջ*) Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 2**:

Ի դեպ, «Հայ ժողովրդական սգո երգեր» աշխատության ներածականում Երազիկ Հարությունյանն անդրադառնում է նաև հրատարակված արձակ սգո խոսքերի պատատիկներին՝ զետեղված Հ. Ալլահվերդյանի «Ուլնիա կամ Զեյթուն. լեռնային ավան ի Կիլիկիա» գրքում, և «Էմինյան ազգագրական ժողովածուի» Ա հատորում (Մոսկվա-Վաղարշապատ, 1901 թ.) և Գ. Տեր-Ալեքսանդրեանի «Թիֆլիսեցոց մտաւոր կեանքը» աշխատության Ա մասում (Թիֆլիս, 1886 թ.)՝ նշելով, որ «վերջինում կա մի եզակի *քառյակ*՝ կատակ սգերգ. պատավ կնոջ դիմումը մահացած ծեր ամուսնուն.

Թէ ասիր արա կու բերիւմ. // Դեղին կարա կու բերիւմ.//

Պատավ շուն ու քօփակ շուն, // Ինչի կերար իմ չորս ձուն:

Այնուհետև Ե. Հարությունյանը հետևություն է անում, թե իբր

334 Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, այսուհետև՝ ՀԺՀ, հատոր 15, Եր., ՀՀ ԳԱ հրատ., Իրիցկին ու տերտեր, էջ 370:

335 Նույն տեղում:

336 Ծիծաղի տոարակ, Ամեկօտներ հայ և օտարների կեանքից, Աշխատասիրեց **դպիր Ս. Ս. Շահագիզեան**, Թիֆլիզ, տպարան Մովսէս Վարդանեանի, 1892, էջ 65–66:

«Մահը այնքան ժամանակին ու բնականորեն է այցելել մարդուն, որ քացառելով վիշտը՝ անգամ ծնել է կատակի տրամադրություն»³³⁷:

Նախ՝ բերված օրինակը ոչ թե քառյակ է, այլ քառատող, քանզի քառյակը խոհավիլիխոփայական բանաստեղծության տեսակ է, այնուհետև՝ մահը, ինչ տարիքում էլ լինի, երբեք էլ «կատակի տրամադրություն» չի ծնում, առավել ևս՝ կողակցին կորցրած ավանդապահ մեր տատիկ-պապիկների մեջ: Կատակախառն սզո չափածո այդ խոսքերը ոչ թե տվյալ պահին ստեղծված ինքնաբուխ հորինվածքներ են, այլ ուրիշ ժամանակներում ու պայմաններում ի հայտ եկած թաղման ծիսակարգին առնչվող երգիծական չափածո ստեղծագործություններ: Արձակախառն նման բազմաթիվ օրինակներ կան գրառված, որոնց մենք անդրադարձել ենք երգիծական մանրապատումների չափածո կառույցներին անդրադառնալիս:

Սգացողի նկարագրած անդրաշխարհի և առկա աշխարհի «նմանության» հենքի վրա ստեղծված մի երգիծապատումում թաղման թափոփին պատշգամբից հետևող մարդը, լսելով սգացող կնոջ՝ «— Վայ, հիմա քեզ ղոր են տանում, ախր ընդեղ հաց չկա, լոյս չկա, խոնավ ա, ցորտը ա» խոսքերը՝ անհանգստացած արձագանքում է.

— Յան, չլինի՞ էս մեր տուն են քերում: (ԱՄՇՀ)

Ընդհանրապես, սգացողի խոսքերում շատ հաճախ են առկա լինում հանգուցյալի ու նրա գործունեության չափազանցված գովք-նկարագրությունները: Բայց եթե սգերգերում դրանց առկայության ժամանակ շրջապատը չի արձագանքում, ապա երգիծական մանրապատումներում դրանց արձագանքը չի ուշանում. կերպարներից մեկի կողմից անսպասելի ասված մեկ-երկու արտահայտությունը ինքնաբուխ ծիծաղ է առաջացնում, ինչն էլ դառնում է գվարձապատումի մեխը: Հենց դրանով էլ սգերգերն ու սզո խոսքերը տարբերվում են թաղման ծիսակարգին առնչվող երգիծական մանրապատումներից:

Այսպես, Կ. Գալֆայանի ներկայացրած «Յետ մահու ներքող»-ում վարպետ գովասանք անող դրկից եղերամայրերից մեկի ասած սգերգի խոսքերը զարմանք և կասկած է առաջացնում անգամ այրիացած կնոջ մեջ, և նա մոտն է կանչում իր զավակին ու ականջին փսփսում.

337 ՀԱԲ–24, **Երգիկ Հարությունյան**, Հայ ժողովրդական սզո երգեր, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007 թ., էջ 126:

«Որդի՛, իմ ջանն որդի, մատարդ քու հոգուդ: Տեն, անիկա քու հայրն է, չէ թե՛ մի ուրիշը...»³³⁸:

Ծալկայի հայոց լալիքի խոսքերի հենքի վրա ստեղծված մեկ այլ զվարճապատումում այրիացած կինն է լալիս ու թվարկում ամուսնու տեսակ-տեսակ հագուկապը՝ առաջացնելով ներկաների զարմանքը.

— *Ղարամանդուլ արիդի՛դ մեռնեի, կարակուլ փափախի՛դ մեռնեի, ազխարսկի սափքնու՛դ*³³⁹ *մեռնեի, մեծ թոփ արծթե քյամարի՛դ մեռնեի: // Ականջ է՛տողները կնկանը կըսեն, թե՛ //— Ադ քու ըսածներդ մարդդ ունի՛ր: //— Չունի՛ր, հըմը պիտի առնեի՛նք, — կըսե կնիկը*³⁴⁰:

Զվարճապատումի մեխը հանդիսացող սզացող կնոջ այդ պատասխանը և՛ ինքնաբոլիս ծիծաղ է առաջացնում, և՛ տխրություն ու ցավ. սոցիալական ծանր վիճակը անկատար էր թողել նրա երազանքների իրականացումը, և սզվորը գոնե լալիքի խոսքերով է ուզում հասանելի դարձնել դրանք:

Թաղման ծիսակարգի լալյաց երգի դարաբաղյան երգիծապատումներից մեկն էլ ամուսնու մահը անկեղծորեն սզացող կնոջ խոսքերը Պըլը Պուդու բերանով է ներկայացվում, այն էլ այնպիսի պատկերավորությամբ «ծաղկեցնելով» ու փառաբանելով հանգուցյալին, որ կամա թե ակամա զվարճանք է պատճատում լսողին.

«...Ա քու ոսկի փրշակիդ մատարդ, // ա քու ոսկի քրիւնիդ մատարդ, // ա քու ոսկի փրզկեախիդ մատարդ, // անծող կ'անե՛ր, լրհայ ձըձոնակի թներ ինի: // Աղջի, բս՛, ինձ նմանին փերը փազ կանի»³⁴¹:

Ըստ հնագույն ժողովուրդների հավատալիքի՝ մարդը մահվանից հետո էլ անդրաշխարհում շարունակում է ապրել: Հենց այս մտայնու-

338 Գիրք առակաց (Առակներ, առածներ, մանրավէպեր, զուարճալի ասացումածքներ և իմաստուն խօսքեր), Պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆաեան**, 1957, Բեյրութ, էջ 146—147:

339 **Ազխատսկի սափքնի** (ռուս.) — սափական երկարաճիտ կոշիկներ:

340 **Միքայելյան Հ.**, Ծալկայի հայերի ազգագրությունը և բանասիրությունը, Եր., «Նոյան տապան» հրատ., 1998, էջ 181:

341 Պըլը-Պուդի, գրեց **Մակար վարդապետ Բարխուդարեանց**, Թիֆլիս, Մով. Վարդանեանի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 131–132:

թյամբ էլ վաղնջական ժամանակներում հանգուցյալի հետ նրան հարազատ ու կիրառելի զանազան առարկաներ են դրել, իսկ թագավորների հետ՝ թաղել նաև նրան հավատարիմ ծառաներին: Մեր օրերի հուղարկավորությունների ժամանակ ևս այս կամ այն չափով պահպանվել են հնագույն հավատալիքային մնացորդները, որոնց անմիջական արձագանքը արտահայտվել է նաև հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և գվարճախոսություններում:

Այդ երևույթը տարբեր ժամանակներում տարբեր կերպ է դրսևորվել՝ կապված մարդու մտածողության, պահանջների, զբաղմունքի և հնարավորությունների հետ: Թաղման ծիսակարգին առնչվող հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և գվարճախոսություններում հանդիպում ենք հանգուցյալի հետ դրվող այնպիսի առարկաների (դուդուկ, ոռդիորնդունիչ, ջութակ և այլն), որոնց հետ կապված է եղել ննջեցյալը: Պատումներից մեկում ողբասաց կինը սգերգում շեշտում է ոչ թե հանգուցյալ ամուսնու հարազատ երաժշտական գործիքը՝ դուդուկը, այլ դրա տեղադրման դիրքը: Ննջեցյալի կնոջ կողմից *զեղչմամբ* արտաբերված լալիքի անկեղծ խոսքերը, թե՛ «Վայ ես քեզ էլ մեռնեմ, ուրներիդ արանքինին էլ մեռնեմ (իմա՛՛ ոտներիդ արանքին դրված դուդուկին–ԱՍ): Առանց ձեզ ինչ եմ անելու, ո՞նց եմ ասարելու...» (ԱՍՇՀ), ներկա գտնվողների կողմից ընկալվում են այլ տեսանկյունից և դառնում անզուսպ ծիծաղի պատճառ: Տե՛ս **Հալելված 2, թիվ 3:**

Լոռու պատումներից մեկում էլ երբ առաջարկվում է հանգուցյալի հետ «Ալպինիստ» ոռդիորնդունիչը դնել, քանի որ հանգուցյալը շատ էր սիրում հետը վերցնել և դաշտում լսել, կինը լալով տեղեկացնում է, որ այն անսարք է, իսկ կողքի հարևանուհին խորհուրդ է տալիս այնուամենայնիվ հետը դնել՝ համոզված լինելով, որ համագյուղացի «Կոռանց Իշխանը այնտեղ կսարքի»³⁴²:

Թաղման ծիսակարգին վերաբերող վերջին շրջանի աննկղոտներում հանգուցյալի հետ դրվող առարկաները նոր ժամանակների պահանջներից են բխում: Մեր գրառումներից մեկում տղան ննջեցյալ հոր հետ բջջային հեռախոս է դնում, որ անընդհատ կապի մեջ լինի: (ԱՍՇՀ) Տե՛ս **Հալելված 2, թիվ 4:**

342 **Քոչարյան Ս.**, Զվարճապատումներ և իրապատումներ, Եր., «Ատդիկ» հրատ., 2009, էջ 24:

Թաղման ծիսակարգին առնչվող նմուշներից մեկում տվյալ իրավիճակից բխող մեռելատիրոջ պատասխանը զուգադիպում է հանգուցյալի հետ ինչ-որ իր դնելու ավանդույթին. փորած փոսում մկների ծակերի առկայությունը ստիպում է հողհատների անհանգստությունը փարատել՝ մկների գոյության վտանգի առաջն առնելու միջոցի առաջարկով.

— *Բան չկա, ապու հեյր մի կարու էլ կդնենք...*³⁴³

Թաղման ծիսակարգին առնչվող բազմաթիվ զվարճապատումներ ճշմարտության հետ ընդհանրապես առնչություն չունեն: Դրանք մտացածին՝ հնարովի նկարագրություններ են: Նման երգիծապատումներում զավեշտի աղբյուրը ոչ թե լալիքի խոսքերն են, այլ սգացողի «սթափ» դատողությունը.

Նախորդ օրը ամուսնու մահվան համար մագերը փետող, աղի արցունք թափող կինն առավոտյան ասում-խոսում, ծիծաղում է: Սգակիքների անհանգստացած հարցումներին կինն այսպես է պատասխանում.

— *Ամբողջ գիշեր մրսածեցի՝ ոչ հորբս կողմից ա բարեգամ, ոչ մորբս կողմից, էլ ինչի՞ եմ ախմսիսի պես ինձ կորարարւմ: (ԱՄՇՀ)*

Զվարճապատումներից մեկում էլ անսպասելի և անզուսպ ծիծաղ է հարուցում սգացող կնոջ՝ «*Էս ինչ արիիր, ինձ մենակ թողած՝ էս ու՛ր ես գնում, Գարսևան ջան*» հարցին հետևում է կնոջն ստուգելու համար սուտամեռուկի տված ներքնաշորերով դագաղում պատկած ամուսնու՝ «*Գնում եմ սպաղիռն՝ մրցումների*» պատասխանը: (ԱՄՇՀ) Տես **Հավելված 2, թիվ 5:**

Երգիծական մանրապատումներում զավեշտի աղբյուր կարող է դառնալ **դամբանական խոսքը:** Գրական բառերով իմացությունը շեշտելիս ծիծաղելի վիճակի մեջ է ընկնում դամբանական ասողը.

— *Անաչստ մահը մեր շարքերից խլեց մեր աշխարակցուհուն...* (ԱՄՇՀ)

Հուղարկավորություններին առնչվող երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունների ստեղծման պատճառ կարող է դառնալ Հայաստանի առանձին շրջաններում կամ շրջանների որոշ բնակա-

343 Կատակում են մովսեսցիները, գրողներ՝ Ա. Պապյան, Հ. Պապյան, Եր. «Նոյյան Տապան» հրատ., 2012, էջ 58:

վայրերում ու արտերկրի հայաշատ վայրերում ազգային ավանդական ընդհանուր ծիսակարգից տարբերվող, երբեմն էլ՝ արտառոց ու զավեշտալի թաղման արարողակարգային տարրերի կիրառումը:

Այսպես, Գեղարքունիքի մարզի Գավառ քաղաքում և տարածաշրջանի մի շարք գյուղերում առկա՝ գերեզմանոց տանող ճանապարհին հանգուցյալի մոտիկ հարազատների և մտերիմների կողմից օդորմի տալու և օդորմաթաս խմելու նպատակով երկու սեղան դուրս հանելը՝ մեկը՝ տարատեսակ ուտեստներով լի, մյուսը՝ գորգ գցած՝ հանգուցյալի դին դնելու համար³⁴⁴, գերեզմանոցում սեղաններ գցելն ու զանազան ուտեստ-խմիչքներով հանգուցյալին «պատվելը», այգահողից (էգնահող-ինքնահողեքից), յոթից, քառասունքից ու տարուց բացի, թվարկածներին ոչնչով չզիջող և ծիսակարգի մաս կազմող *փասնհինգի* անցկացումը, Մարտունու և Գավառի որոշ գյուղերում, գուցե նաև այլ տարածաշրջաններում *էգնահող-ինքնահողեքին* կամ *յոթին* խաշ տալը և այլն:

Նմանատիպ ծիսակարգային դրսևորումներին անտեղյակ ականատեսը, բնականաբար, այդպիսի անսովոր ու զավեշտալի արարողակարգային տարրերի մասին ծիծաղով պատմում էր (այն էլ՝ ճոխացրած) իրենց միջավայրում, որոնք էլ հենք են հանդիսանում թաղման թեմաներով բազմաթիվ անեկդոտների ստեղծման: Անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին.

ա. գերեզմանոցում սեղաններ գցելու և հարսանիքի ու թաղման տարանջատիչ ամենահատկանշական կողմը մատնանշելու վերաբերյալ.

— *Գարսևան, կանսն ասես՝ թաղումը հարսանիքից ինչնվ ա փարբերվում:*

— *Բանն ասիր, — Գվիդոնը մի րեեսակ ավելի մոռայվեց, — թաղման վախար մե խոքի պակաս ա խմում*³⁴⁵:

Հումորի քաղաք Գյումրիում (Լենինական) լուրջ մարդ գտնել հնարավոր չէ, և հանելուկատիպ «Կարող ե՞ս Լենինականում լուրջ մարդու

344 Ի դեպ, հայոց մեջ ընդունված է եղել նորապսակներին բարեմաթյանքի խոսքեր ասելու համար հարսանեկան թափոքն անցնելիս մոտիկ հարազատի կողմից ուտեստներով լի սեղան դուրս հանելու երևույթը:

345 Բոլիդ մեռնեն – 2, Զվարճապատումներ, Հավաքեց և մշակեց **Լևոն Բլբուլյանը**, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1995, էջ 32–33:

անունն Կրաս» հարցմանը հետևում է թաղման ժամի, ճանապարհի ու հանգուցյալի դիրքի վերաբերյալ հանելուկային հանգախառով պատասխանը.

— Շիրակի շոշին, ժամը չորսին, ձեռքերը՝ դոշին: (մեռել տանելը) (ԱՄՇՀ)

բ. գերեզմանոցի ճանապարհին սեղաններ դուրս հանելու և հանգուցյալի հոգու հանգստության համար խմելու վերաբերյալ.

Քյավաոցցիներից մեկի աղեն մեռնում ա: Աղեի հոգու հանգստության համար Պողոսի դռանն են խմում, Պեպրոսի դռանն են խմում, Սյեփանի դռանն են խմում... , որ հասնում են գերեզմանոց, զարմացած իրար հարցնում են՝ Աղեն ո՞ր ա...: Նստում են հողաթմբին ու փորձում հիշել.

— Պողոսի դռանը որ խմեցիր, Աղեն հեյրներս է՛ր, թե՛ չէ, — հարցնում ա մեկը: // Ասում են՝ հեյրներս էր: // — Պեպրոսի դռանը... // — Հեյրներս էր:

Վերջը, էդպես առաջ գնալով՝ գրնում են, թե խեղճ Աղեին որտեղ են մոռացել ու ուրախացած հեյր են գնում՝ Աղեի հանդես իրենց կհասար թողած պարտքը կարարելու... (ԱՄՇՀ)

գ. Հանգուցյալի հոգեհացին՝ քելեխին, չխմելը, ըստ մեկ այլ զվարճապատումի, վիրավորանք ու կրկնակի դարդ է քյավաոցու համար.

«Իբր թե մեր դարդը մեզի քի՛չ ա, որ դուն էլ էկե խասե ըսարե, չես խմում»³⁴⁶, — ասվում է հոգեհացին մասնակցող մայրաքաղաքից եկած ազգակցին:

Հոգեհացին պարտադիր է հանգուցյալի հասցեին մի քանի դրվատանքի խոսք ասելուց հետո օդորմաթաս խմելը, հակառակ պարագան կարող է առաջացնել սզակիր տանտիրոջ զայրույթը.

Մեկի մարթը մեռնում ա, թաղումիցը գալուց յեղը նստում են հոգեհացի ու առանց օդորմաթաս ասելու, առանց մեռածի անըմը Կրաս սկարմ են խմիլն ու դալոդալմադալով (իմա՝ աղմուկադալով) ուրիլը: Էս մեռածի կնիկը սրտնեղած ասմա.

— Չրիըսկացա, էս քելեխի եք էկե, թե՛ պերերիվի (իմա՝ ընդմիջման)...: (ԱՄՇՀ)

346 Բոյիդ մեռնեմ կամ Քյավաոս 140 անեկդոտ, Հավաքեց և մշակեց **Լևոն Բլբուլյանը**, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992, էջ 39:

Հանգուցյալին հիշելու և մեծարելու, ապրած կյանքը գնահատելու դրսևորումներից է *գերեզմանաքար դնելը*, իսկ ավելի ուշ նաև՝ քարին ինչ-ինչ խոսքերով ու պատկերաքանդակներով հավերժացնելը:

Տապանագրերը ինքնաբուխ ու անկեղծ խոսքեր են լինում, երբեմն էլ՝ հարազատի կողմից սուտը ճշտի տեղ ներկայացնող գունագարդված գովքեր ու մեծարանքի արտահայտություններ, որոնք էլ, ինչ խոսք, տեղիք են տալիս տարատեսակ երգիծապատում-գվարճախոսությունների ստեղծման:

Շիրմաքարային որոշ պատկերներ ու գրություններ ևս պատճառ են դառնում բարոյախրատական առակատիպ կառույցների և երգիծական մանրապատումների ստեղծման: Այսպես, օրինակ, գուգարքյան ժողովրդական գրույցներից մեկում ըստ ժլատի ցանկության՝ որդին հոր շիրմաքարին թոնրի կլոր հաց է փորագրում և գինու մեծ գավաթ: Բարկացած համագյուղացիները երբ որոշում են մաքրել այդ խեղկատակությունը, Աստված վերևից կշտամբում է.

— Պետք չէ, բարի՛ մարդիկ, ժլատն աշխարհին կտակել է այն, ինչից ամբողջ կյանքում զրկել էր ինքն իրեն³⁴⁷:

Քիչ չեն նաև հանգուցյալի հետ կապ չունեցող պատկերաքանդակներով շիրմաքարը զարդարելուն նվիրված գվարճապատումները: Ահա դրանցից մեկը.

Ապարանցին ընկերոջ հետ գնում է գերեզմանոց: Պապի շիրմաքարին պարկերված ինքնաթիռը տեսնելով՝ ընկերը հարցնում է.

— Պապրդ լյոդչիկ (իմա՝ օդաչու) ա՛մ էղել: //— Չէ, չորան: //— Բա էդ ի՞նչ ինքնաթիռի կարասարոֆի (իմա՝ վթար) մասին աս գրած՝ «Զոհվեց ինքնաթիռի կարասարոֆից»:

— Պապիս մեռնելու պարճառը սամալյորն (իմա՝ ինքնաթիռ) աս էլել. պապս մի ձորի գլխին ոչխարն արածացնելիս աս ըլրմ: Սամալյորը որ անց աս կենըմ, պապս վերև աս նայրմ ու հեպրն էլ սամալյորի ուղղությամբ առաջ-առաջ աս գնրմ ու ընգնրմ ձորը, մեռնրմ: (ԱՄՇՀ)

347 Մեյրանյան Բ., Գուգարքի ուրախ գրույցներ, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., Երևան, 1982թ, էջ 61:

Տապանագրային զվարճապատումների գերակշռող մասը զուտ ժողովրդական հորինվածքներ են՝ հեռու ճշմարտությանը մոտ լինելուց: Դրանք, չնայած իրենց ինքնատիպ կառուցվածքին ու լակոնիկ ոճին, մարդկային կյանքին առնչվող զանազան թեմաներ են շոշափում, լի են ասելիքով և անսպասելի և ինքնաբուխ ծիծաղ առաջացնող եզրափակիչ խոսքով:

Կնոջ մահից երկու փարի անց ամուսինը գնում է քանդակագործի մոտ՝ կնոջ քանդակը փեսաներու: //—Այս քնն էք արել, այ վարպետ, ախր դեմքը իսկի նման չի: //—Բնչ էս դուրս փայխս, դե հլա հանի, փես նման չի...³⁴⁸

Գերեզմանաքարային գրություններով անեկդոտները լինում են՝ ա. բարոյախրատական որոշակի ուղղվածությամբ, ասենք՝ գինեմոլության քննադատությամբ:

Ծառան տիրոջ պատվերով լավ գինի ունեցող գինետան դռան վրա գրում է «Է», մյուսի վրա՝ «ԷԷ», մի այլ տեղ՝ «ԷԷԷ»...: Տերը, ճաշակելով բոլոր գինետների լավ գինիները, խեղդվում է, և ծառան գերեզմանաքարին գրել է տալիս՝ «Է-Է-Է». *վասն բագում «Է»-ից Տերն իմ ասար է*³⁴⁹:

բ. հետպատերազմյան տարիներին հայրենիք ներգաղթածների սոցիալական ծանր վիճակի նկարագրությամբ. «Լավ կըլլա ըսելով՝ հոս հասանք»: (ԱՄՇՀ)

գ. մահվան պատճառի նկարագրությամբ:

«Խմնոգ—մեռոոգ», «Չխմնոգ—մեռոոգ», «Չխմնոգ—կսկծոս մեռոոգ»: (Վերջինս, ըստ երևույթին, վերաբերում է բժշկի կողմից խմելու արգելելուն – ԱՍ): (ԱՄՇՀ)

Մրանք բոլորն էլ քյավառյան գերեզմանաքարային գրությունների շարքի անեկդոտներից են: Ի դեպ, Գավառի գերեզմանատան տապանաքարերից մեկի վրա գրված է. *«Անցորդ, կներես, որ հեփրդը չեմ կանսս իմեմ»*՝ մի անգամ ևս հաստատելով ու հավաստելով այդ ասպարեզում քյավառցիների գերազանցությունը:

348 Պատմում և կատակում է Գալուստ Գալստյանը, Հավաքել և կազմել է **Լենա Անթառանյանը**, Եր., «Վերնատուն» հրատ., 1994, էջ 58:

349 Անեկդոտներ, հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 22:

դ. հուղարկավորության արարողակարգային ծախսերին մասնակցած-չմասնակցած անձանց մատնանշմամբ.

«Հիշատակ աղջիկներից՝ Հրուշից, Սիրուշից, Մարգոյից: Համա Մարգուշը փողը չի փվել»³⁵⁰:

ե. տապանաքար գցողի և մահվան պատճառ հանդիսացողի մատնանշմամբ.

«Կնոջից, երեխաններից և իմ էշ խելքից»: (ԱՄՇՀ)

զ. երկիմաստ՝ բառախաղով մատնանշելով թե՛ քարը գցողին, թե՛ մահվան պատճառ հանդիսացողին.

Գերեզմանոցում. //—Էս ինչ էլ ջահե՛լ ա մեռել, հեյրաքրքիր ա՛ ինչի՛ց ա մեռել, — ափսոսանքով ասում է մեկը:

—Էտո՛մ անգրագետը չէ՛ս, փենը՛մ չէ՛ս՝ փակին գրած ա. «Կնոջից», — պատասխանում է կողքինը: (ԱՄՇՀ)

ե. մաղթանքի կառուցվածքով՝ կապված կտակի հետ.

Մի մարդ մահանում է, և կինը շիրմաքարին գրում է. «Հանգ-չիր խաղաղությամբ»: Բայց հետո երբ իմանում է, որ ամուսնու կտակի մեջ ինքը չկա, շիրմաքարին ավելացնում է. «քանի դեռ չեմ է կել»: (ԱՄՇՀ)

Մեր օրերում կան մարդիկ, որոնք խղճի հանգստության համար իրենց կենդանության օրոք կնոջ կամ ամուսնու մահից հետո շիրմաքարին պատկերել են տալիս նաև իրենց նկարները՝ տակը գրել տալով անուն-ազգանունը, ծննդյան տարեթիվը և մահվան տարեթվից մի երկու նիշ: Անցյալ դարի երկրորդ կեսերի գերեզմանաքարերի վրա նույնիսկ ջնջումներ կան, քանի որ շիրմաքարը գցող կողակիցն իր մահվան տարեթվի «հաշվարկը» սխալ է կատարած լինում՝ 20-րդ դարավերջի փոխարեն 21-րդ դարասկզբում հրաժեշտ տալով կյանքին:

Նման շտապողականությունն, ինչ խոսք, չէր կարող վրիպել գվարճախոս ժողովրդի այքից: Թե՛ մեր օրերում, թե՛ անցյալում այդ թեմայով երգիծական մանրապատումներ են ստեղծվել, որոնցից մեկը դեռ 19-րդ դարի երկրորդ կեսին է գրառել Գալուստ Շիրմագանյանը: Վեճի ժամանակ նախօրոք իր համար շիրմաքար քաշողին այսպես

350 Լոռվա գվարճապատումներ, հավաքեց և մշակեց Ս.Ճշմարիտյանը, Գյումրի, «Կումայրի» հրատ., 1992, էջ 9:

է նախատում նրա ծանոթներից մեկը. «ՏՕ, դու էն մարդը չե՛ս, որ ութ տարի է՛ հոգեհան հրեշտակին էլ ես խաբում: Նա գալիս է գերեզմանատունը, տեսնում է գերեզմանաքարդ, կարծելով որ մեռած ու թաղված ես նրա տակին, քեզանից ձեռն է վերկախում. թէ ոչ, վաղուց հոգիդ առած կլինէր, ու մենք էլ քեզանից ազատուած կը լինէինք»³⁵¹:

Ըստ դիցաբանության՝ Գարրիել հրեշտակապետը Աստծու սուրհանդակն է, և նրա ցուցումով է հոգեառը հանգուցյալի հոգին տեղափոխում անդրաշխարհ՝ դրախտ կամ դժոխք: Եթե վաղնջական ժամանակներում հնագույն ժողովուրդները Աստծու հրեշտակապետի հետ կապված մի շարք պատումներ են ստեղծել և խեղճացել իրենց իսկ ստեղծած հորինվածքների առաջ, ապա ուշ շրջանում արդեն հոգեառ հրեշտակին, դրախտին ու դժոխքին առնչվող ժողովրդական ստեղծագործությունները կան բարոյախրատական ուղղվածություն ունեն³⁵², կան էլ երգիծախառն բնույթի են և շրջապատը լցնում են կենսախնդությամբ ու առողջ ծիծաղով.

Մի օր կինը հարցնում է. //—Ավենր, էսս մեծացել ենք, բա որ Գարրիել հրեշտակը հանկարծ գա, առաջ որիս կրանի: // Ավենր ասերը «լավ չլսեց», թե խոսքը հրեշտակին է վերաբերում, ասաց. //— Գարրիելը աչքը շոռ³⁵³ մարդ ա, էս օրը կգա, որ ես ջաղացը գնացած ըլնեմ³⁵⁴:

Կրոնական արարողակարգային տարատեսակ տարբերով հայկական անեկդոտներում զավեշտի աղբյուր է դառնում նաև եկեղեցու սպասավորի կիսագրագիտությունը կամ անգրագիտությունը՝ առանց «Մաշտոցի»՝ բերանացի ոչ մի աղոթք ասել չկարողանալը:

Պարսկահայոց թաղման ծիսակարգին առնչվող սավմաստյան երգիծապատումում «քոռաֆահմ» տերտերին կանչում են մի ազիզ մեռելի վրա աղոթք ասելու: Թարսի պես աղոթագիրքը գոտու տակից ընկնում է շավարի մեջ, և մոլորված տերտերը ստիպված բանավոր

351 Անեկդոտներ, գուարճալի գրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կենսից առած: Ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանեանց**, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, էջ 152–153:

352 ՀԱԲ, հատոր 2, **Փորքշեյան Խ.**, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, Եր., ԳԱ հրատ., 1971, էջ 78:

353 **աչքը շոռ** – կնամոլ:

354 «Եղինջ» երգիծական թերթ, Վանաձոր, մայիս, 1991, էջ 5:

«խոքոց խանգուցելոց» է ասում. «Շրվվարիս մեչին ծեր մեռլի կլիսին ըլի...», ինչի համար էլ մեռելատերերը տերտերին քոթակ են տալիս՝ «սեվը պերեսեն...»³⁵⁵: Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 6**:

Թաղման արարողակարգերին վերաբերող զվարճապատումներից մեկում էլ զավեշտի ստեղծման պատճառ է դառնում հանգուցյալի և ավետարանում եղած անունների համընկնելը.

Քահանայի՝ ավետարանից կարդացած «*Ղազարոս մեռաւ և եւ ուրախ եւ...*» հատվածը զայրոյթ է առաջացնում եկեղեցում աղոթող որդեկորոյս մոր մեջ, և նա բացականչում է. «*Թաղեն գլուհոյ, հալբաթ ուրախ կը լինիս, համ էլ՝ ժամոցն առար ու քելէիս կերար, էլ ինչի՞ ուրախ չես լինի*»³⁵⁶:

Զավեշտ է ստեղծվում նաև ժողովրդական դարձվածքը բառախաղով արտահայտելիս.

Դսեղեցի Տեր Հովհաննեսը գնում է Քարինջ՝ մեռել թաղելու: Ճանապարհին հանդիպած գյուղացիների՝ «խեր ըլի» հարցին քահանան պատասխանում է.

— *Ինձ հըմա իւեր ա, համա տիրոջ տունը քանդվել ա*³⁵⁷:

Ծանոթ-անծանոթ-բարեկամներին տեսնելիս ձեռքով բարևելն ու ցավակցելը ևս կարող է դառնալ զավեշտի հենք: Լոռու զվարճապատումներից մեկում հարևան Եղեգնուտ գյուղ թաղման գնացած երկու համագյուղացիները զժտվում են ձեռքով չբարևելու պատճառով.

Մինասը վիրավորվում է, որ իրեն չի բարևել, մեն-մենակ վերադառնում է Դսեղ և մի քանի տարի չի խոսում Անդրոյի հետ:

— *Վահում էր կուռը (իմա՝ թև, ձեռք—ԱՍ) կուրվի, որ ինձ էլ բարևեր: Ղամշկուրցին ինչ գիդեր՝ իրար հենք ենք Դսեղից կելել, թե՛ չէ: Նա տեսավ, որ Անդոն ինձ մարդի տեղ չի դնում, — արդարանում է Մինաս քեռի*³⁵⁸: Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 7**:

355 ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվ, Գ.Թարվերդյանի ֆոնդ, FFI, 1535:

356 Ծիծաղի տկճոր: Մոլլա Նարեղիսի առակներ, ծիծաղաշարժ անեկդոտներ և պրախտությունների ժողովածու: Կազմեց՝ Արտեմ (Յարութիւն) Եսաեան, Թիֆլիս, տպարան Էպոլիս, 1913, էջ 82:

357 ՀԱԲ, հատոր 20, Գևորգյան Թ., Լոռի, Եր., ԳԱ հրատ., 1999, էջ 158:

358 **Քոչարյան Ս.**, Ջվարճապատումներ և իրապատումներ, «Ասողիկ», 2008, էջ 16–17:

Քիչ չեն նոր ժամանակներում հայկական թաղման արարողակարգ մուտք գործած մի շարք տարրերի (սան՝ օտար) հենքի վրա ստեղծված երգիծական մանրապատում-գվարճախոսությունները: Դրանցից մեկը վերաբերում է նվագածուներ, երգիչներ բերելուն և փող տալով՝ որևէ նվագ, երգ պատվիրելուն:

Մանրապատումներից մեկում պատվիրված «Զարթնիր, մայրիկ» երգի պատճառով գոքանչին հուղարկավորող քենակալների միջև վեճ է առաջանում: Զոքանչին պահող փեսան քենակալին կատաղած ասում է.

— *Տո շան որդի, որ զարթնեց, դու էն պահելու...*: (ԱՄՇՀ)

Դիահերձման թեման արտացոլվել է հետևյալ գվարճախոսությունում.

— *Ջոնգլի՛ (խոսակցի ավել անունն է-ԱՍ), մեռնելուց վախում էն:*

— *Մեռնելուց չեմ վախում, համա էդ անդեր դիահերձումից շար եմ վախում*³⁵⁹:

Արտասահմանյան մի շարք երկրներում իրագործվում է հանգուցյալի դիակիզման գործառույթը: Ճիշտ է, հայոց մեջ այն դեռևս չի կիրառվում, այնուամենայնիվ մեր գրառումներում առկա են նաև դրան առնչվող անեկդոտներ, որոնցից մեկում փեսան այրել է տալիս գոքանչի դիակն ու մոխիրը բերում տուն: Այս մանրապատումում զավեշտի հենքը դիակիզման հեռահար նպատակն է և հանգուցյալի թոռան արձագանքը: (ԱՄՇՀ) Տեն **Հավելված 2, թիվ 8**:

Մեր օրերում հարսանեկան արարողակարգ մուտք գործած օտար տարրերի (սանեք՝ տարոսիկներ բաժանելու) կիրառությունն է արտացոլվել թաղմանն առնչվող գվարճախոսություններից մեկում (*հիշենք գոքանչի թաղման ժամանակ փեսայի կողմից ընկերներին տարոսիկներ բաժանելու հանրահայտ անեկդոտը*):

Հուղարկավորության արարողակարգի հետ կապված հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները, բացի այն կարևոր գործառույթից, որ կատարում են (այն է՝ անգամ ցավ ու դարդի մեջ չընկնվել,

359 Կատակում են մովսեսցիները, Գրառողներ՝ Ա. Պապյան, Հ. Պապյան, Եր., «Նոյան տապան», 2012, էջ 51:

պահպանել տոկոսությունը, կենսախնդրությամբ շարունակել ապրել ու արարել), ունեն ճանաչողական վիթխարի արժեք: Լինելով մարդկության ամենահին ժողովրդական ծիսակարգերից մեկը՝ դրանք իրենց մեջ ամբարել և պահպանել են այդ արարողակարգին առնչվող բազմաթիվ ինքնատիպ տարրեր, որոնք պատկերացում են տալիս վաղնջական ժամանակներից մինչև մեր օրերը ապրած հայ մարդու կյանքի, կենցաղի, սովորությունների, նիստուկացի, լեզվամտածողության, մարդկային փոխհարաբերությունների և այլ երևույթների վերաբերյալ:

2.3. Հայոց ցեղասպանությունը³⁶⁰

Առաջին հայացքից վերնագիրը կարող է արտառոց ու անհեթեթ թվալ. վիշտ, տխրություն և... երգիծանք, հումոր:

Ինչպես վկայում են գրավոր և բանավոր աղբյուրները, հայոց Մեծ եղեռնն իր անդրադարձն է գտել հայ ժողովրդական վիպական և քնարական բանահյուսության մի շարք տեսակներում (ավանդագրույց, ժողովրդական հուշապատում, առած-ասացվածք, անեծք, տեղահանության, կոտորածի, օրորոցային, լալյաց կամ սգո երգեր և այլն): Իսկ բանավոր ստեղծագործության այնպիսի տեսակ, ինչպիսին երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունն է, ինչպես էր արտացոլելու ցեղասպանության թեման...: Մարդու անձնական վշտին վերաբերող բազում անեկդոտների առկայությունն այնուամենայնիվ ինչ-որ տեղ պատճառաբանված ու հասկանալի էին, սակայն ազգային ողբերգությունն ինչ՞ով կարող էր առնչվել երգիծանքի ժանրի հետ...

Մեծ եղեռնի 100-ամյակին նախորդող տարում, իբրև այդ ոճրագործության փաստացի ապացույցներ, փորձեցինք տպագիր զանազան պատմաազգագրական ժողովածուներից, հուշագրություններից և անեկդոտների գրքերից, ինչպես նաև մեր անձնական գրառումներից դուրս գրել և ի մի բերել ցեղասպանությանն առնչվող զվարճապատում-զվարճախոսային բնույթի նյութերը և ի հակադրություն Թուրքիայի ժխտողական քաղաքականության՝ փորձել բանագիտա-

360 **Սարգսյան Ա.Շ.**, Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները և զվարճախոսությունները որպես ցեղասպանության վկայություններ, «Հայկազեան Հայագիտական հանդես», հատոր Լե (35), Լիբանան, Պեյրոյթ, 2015, էջ 543–557:

կան մոտեցումներին զուգահեռ ներկայացնել նաև դրանց փաստավավերագրական արժեքը:

Մեր ցավերի ցավը համարվող Թուրքիայի կողմից իրագործված հայոց ցեղասպանությունն ու հայրենի երկրի հայաթափումը 1915–23 թվականներով չի սահմանափակվում: 1894–96 թթ. շուրջ 300 հազար հայերի կոտորածով Աբդուլ Համիդը վերջնականապես կյանքի կոչեց Արևմտահայաստանի հայաթափման հրեշավոր ծրագիրը, իսկ 1909 թ. Ադանայի հայերի ջարդով իթթիհատականները ցույց տվեցին համիդյան ծրագրին հարազատ մնալու հաստատականությունը, այնուհետև 1915–18 թվականներին վերահաստատեցին վաչկատու ցեղերին բնորոշ իրենց գազանային դիմագիծը:

1918–23 թվականներին և դրան հաջորդած տասնամյակներին բոլշևիկյան-հանրապետական հայացքների գլխաշորով քողարկված քեմալականներն ու նրանց հաջորդները կոտորածներով, ուժացման և մշակութային ջարդերով շարունակեցին իրենց հովվապետերի ու նրանց ռեմակների կիսատ թողած գործը, որ կարողանային հայոց հողից իսպառ վերացնել նրա արարչագործ տիրոջ բոլոր հետքերը:

Այդ տարիներին հուշապատումներ գրեթե չեն գրվել: Իսկ ինչ գրելու, հիշվելու բան էր, որ օր առաջ արձանագրվեր, թղթին հանձնվեր: Փրկվածներից շատերը լուռումունջ տանում էին այդ ահասարսուռ ժամանակներում բաժին հասած հուշերը: Սակայն վերապրածների մեջ եղան նաև մարդիկ, որոնք տարիներ անց կարողացան ուժ գտնել՝ այդ օրերին ու դրա հետևանքներին առնչվող տարատեսակ հուշերը գրանելու, գալիք սերունդներին ի պահ տալու թուրքի ու նրա աջակիցների կողմից իրագործված վայրագությունները՝ որպես աշխարհի քաղաքակիրթ մարդկության երեսին դաջված ամոթանքի խարան, որպես մարդկությանն ուղղված սթափության կոչ...

Ցավը մի փոքր մեղմվելուց հետո հուշագրությունների զուգահեռ՝ նրանք պատահ-պատահ սկսում են հավաքել, գրի առնել նաև ցեղասպանությանն առնչվող զվարճապատում-զվարճախոսությունները: Վերքերը բուժել սկսող եղեռնից հրաշքով փրկվածների բեկորներն ու նրանց ժառանգները փորձում էին երգիծանքի կաղապարի մեջ տեղավորել ոչ թե բուն եղեռնի օրերի, այլ դրանց հաջորդած ժամանակների զավեշտալի պատմությունները:

Աշխարհով մեկ ցրված սփյուռքահայության համար նմանատիպ նյութերի հրատարակումը միայն ցանկության և նախաձեռնության հարց էր, ինչու՞մ մենք համոզվում ենք արտասահմանում տպագրված հուշապատումների և անեկդոտների մի շարք ժողովածուների առկայությամբ: Դրանց հեղինակները ամեն կերպ ձգտում էին հոշոտված հայրենիքի իրենց անկյունը վերակենդանացնել, տալ հայրենի բնօրրանում երբեմնի ապրած հայության կյանքը, ցեղասպանության հետևանքով աշխարհով մեկ ցրված նրանց բեկորների հիշողություններն ու կատարված զվարճալի պատմությունները³⁶¹:

Այլ էր պատկերը Խորհրդային Հայաստանում: Մինչև 1960–70-ական թվականները ցեղասպանության և պահանջատիրության թեմայով խոսելն անգամ արգելված էր, ուր մնաց թե հուշապատումներ և անեկդոտներ հրատարակելը: Միայն Ստալինի մահից հետո սկզբում վախով ու ցածրաձայն, այնուհետև բարձրաձայն սկսեցին պատմել, որոշ ժամանակ անց նաև հավաքել ու տպագրել թե՛ եղեռնի հուշագրությունները, թե՛ քաղաքական ու ցեղասպանության թեմաներով երգիծապատում-զվարճախոսությունները:

Ցեղասպանության թեմային առնչվող երգիծապատումները մինչև 1960-ական թվականները գերազանցապես ծավալուն սյուժե ունեն, ժողովրդական հուշապատում-գրույցների տեսքով են հանդես գալիս, հերոսները եղեռնի կնիքը կրող կոնկրետ դեմքեր են, և անսպասելի ծիծաղ հարուցող վերջաբանային ավարտն է հուշում նրանց տեսակալին հատկանիշը:

Այսպես, վարդապետ Սարգիս Բախտիկյանի «Բերան դրուելիք է» զվարճապատումում 1895 թ. Շեփիկ գյուղում տեղի ունեցած ջարդն ու ավերածությունները ոչ թե լաց ու լալկանությամբ է ներկայացվում,

361 Մարաշ, Երկասիրեց **Գր. Հ. Գալուստեան**, Հրատարակություն Մարաշի հայրենակցական միության կերբ. վարչություն, ԱՄՆ, Նիւ Եորք, 1934թ., Վերահրատարակված՝ 1988թ.:

Պատմություն Անթեպի հայոց, Գ հատոր, խմբագիր **Երուանդ Պապանան**, Լոս Անջելես, 1994:

Հայկական գրույցներ. առակներ, առածներ, մանրավէպեր, գուարճալի ասացուածքներ և իմաստուն խօսքեր, պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Լոս Անջելես, Պոզանեան տպագրություն, 1944:

Վերահրատարակությունը՝ Գիրք առակաց, (առակներ, առածներ, իմաստուն խօսքեր և այլն), պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Լիբանան,

այլ վիշտը պայքարով, աշխատանքով ու կառուցելով հաղթահարելու ոգին է փոխանցվում գալիք սերունդներին...

Հակիրճ ներկայացնելով 1895-ին թուրքերի իրագործած ջարդերի և ավերածությունների պատկերն ու ջարդարարների դեմ շեփիկցիների ապստամբությունը, ապա վերջիններիս զինաթափ անելը, գյուղը քանդելն ու մարտկոց ծառայած եկեղեցին հիմնովին ավերելը՝ Բախտիկյանը գրում է. «Այրեր էին ու հիմնապարսկ կործաներ Ասրուծոյ րունը, որ գիղացիք ալ չաղթեին»³⁶²:

Պատումի սկզբում Բախտիկյանը ներկայացնում է ջարդի հաջորդ տարում շեփիկցիների կենսունակության և գոյության պայքարի նկարագիրը. «Հոս ու հոն ապաստան գրած Շեփիկցիներ, գիղ հավաքուած, սկսեր էին վար ու ցանի նայիլ, սկսեր էին ատերակներէն փինհիկի նման նոր կեանք առնել: Այս վերակառուցման գործին մէջ, Խելացին անկասկած իր մեծ դերը ուներ, կ'աշխատէր, անդադար կ'աշխատէր: Անոր համար չկար կիրակի, չկար րօն ու փօնական օրեր, կա՛ր շինարարութիւն և կա՛ր աշխատանք»³⁶³:

Այս նախաբանից հետո է ներկայացվում ավերակ եկեղեցու մնացորդները օրհնելու նպատակով քաղաքից քահանա հրավիրելու, «զայն վերակառուցանելու մասին մտածելու և ժողովուրդին Սրբութիւն, Հաղորդութիւն տալու» հետ կապված պատմությունը և Շեփկա Խելացիի հետ տեղի ունեցած զվարճալի երկխոսությունը:

Բոլորը հավաքվել են, բացի Խելացիից, որ «անդին, հեռուն գլուխը կախ կ'աշխատէր առանձին:

— Աղբա՛ր Խելացի, աղբա՛ր... //—..... //— Աղբա՛ր, աղբա՛ր... //— Ծօ րնատեր, ի՛նչ կայ, ի՛նչ... //— Ծօ, էկո՛ւր, էկո՛ւր, ծօ Տէր Պասըր քաղթէն էկէր է, ծօ արքութիւն կուրատես, արքութիւն...

Պէյրոյթ, Տպարան՝ Կ. Տօնիկեան, 1957:

Ազնավուրեան Ս., Հէքիաթներ, զուարճալիքներ, Միջիկըն, Տիպոն Հայթս, ԱՄՆ, 1971:

Միջ-գաւառական անեքթոններ: Հաւաքեց և ներկայացուց **Յակոբ Չոլաքեան**, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 1988 և այլն:

362 **Բախտիկեան Ս.**, Շեփկա խելացին (հայկական զուարճախոսություններ), Բեյրութ, Լիբանան, տպ. Օլիմպիք, 1953, էջ 24:

363 **Բախտիկեան Ս.**, Շեփկա խելացին (հայկական զուարճախոսություններ), Բեյրութ, Լիբանան, տպ. Օլիմպիք, 1953, էջ 24:

//—Իմ փայլա փե՛սճիրէն թող դնէ, փե՛սճիրէ՛ն... //—Օօ, սա փե՛սճիրէ դրոսելիք չէ, բերան դրոսելիք է, **բերան, բերան**...»³⁶⁴:

Իսկ «Տղան, անհկա ես ալ կ'ատնեմ» զվարճապատումում կոտորածներից հրաշքով փրկված մի ընտանիքի բաժին հասած ճակատագրի հակիրճ, բայց միաժամանակ խոսուն նկարագրությամբ ներկայացվում է փախեփախի ժամանակ կորած և նորից հայտնված կնոջ ու դեգերումներից հետո մեկ ուրիշի հետ կրկին եկեղեցիով պսակված ամուսնու անելանելի վիճակը և դրանից դուրս գալու «ելքի» առաջադրումը: Քրիստոնեական կրոնն արգելում է բազմակնությունը.

—Տղան, մեր եկեղեցին պսակի վրայ ուրիշ պսակ չընդունիր, բայց գէշ օրերու մէջ այսպիսի բան մը սկսանայ պատահած է: Ասոր մէջ դուն յանցատոր չես, ժամանակն ու պայմաններն են յանցատորը, բայց կրնաս նպաստել այս թնջուկի լուծման. ըսէ՛ նայիմ, ո՞ր կինը կ'ընդունիս և անոր հետ կենակցիլ կ'ուզես, առաջինին հետ թէ՛ երկրորդին...»³⁶⁵:

Նախապատվությունը տրվում է ավելի երիտասարդ, գեղեցիկ և վայելուչ հազնված երկրորդ կնոջը: Որքան էլ նկարագրվող իրադարձությունները ծանր լինեին, և ստեղծված իրավիճակը՝ անելանելի, Հակոբ քահանայի խոսքն ու առաջադրած «ելքն» էլ զվարճապատումում դառնում է անսպասելի ծիծաղի աղբյուրը.

—Օղո՛ւլ, անհկա ես ալ կ'ատնեմ, մարիֆէթը միւսը առնելն է: Եկո՛ւր Հայ Քրիստոնէի բարի հոգիով մը՝ միւսը առ. սահկա անտէր չի մնար, մի վահնար. բայց մեղք կ'ըլլայ միւսին...»³⁶⁶: Տեն **Հավելված 2, թիվ 9**:

Իսկ «Վերջին վակոնին մէջ նետէ» զվարճապատումը Մեծ եղեռնից մազապուրծ հայության այնթապյան բեկորների մասին է: 1920-ականների սկզբներին տախտակաշեն հյուղակիների քաղաք Հայկական Հայկարում անգործությունից ու անճարակությունից խմելու մեջ սփոփանք գտած հինգ տղամարդ հայտնվում են ոստիկանատանը և

364 Նույն տեղում:

365 Գիրք առակաց, (առակներ, առածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն), պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Լիբանան, Պեյրոյթ, Տպարան՝ Կ.Տօսիկեան, 1957, էջ 156–157:

366 Նույն տեղում, էջ 157:

պթափվելուց հետո խորամանկությանը միամիտ պահակի գլխին խաղ խաղալով՝ ազատվում ծեծ ու խոշտանգումից: Ոստիկանատան պահակի և «լոքոմոթիվ» դարձած «վայրաշարժ» խմբապետի երկխոսությունն էլ պատումում դարձել է գավեշտ առաջացնող վերջաբանը³⁶⁷:
Տե՛ն **Հավելված 2, թիվ 10**:

Ի տարբերություն հետեղեռնյան՝ մինչև 1960-ականները ստեղծված ծավալուն կամ փոքրածավալ պյուժեով գվարճապատումների՝ 1960-ականներից հետո շրջանառվող ցեղասպանության նյութերը հիմնականում կարճառոտ խտացումներ են՝ գվարճախոսություններ, մի մասն էլ՝ երկխոսական գվարճալիքներ: Դրանց մեջ հայոց ցեղասպանությունը ներկայացվում է՝

ա. Խորհրդային տարիներին լռեցրած ցավի պոռթկմամբ և պահանջատիրության տեսքով:

1965 թվականի ապրիլի 24-ին բողոքի և պահանջատիրության ցույցերն ընդգրկեցին ողջ Խորհրդային Հայաստանը: Դերասան, ռեժիսոր Գ. Չալիկյանը սևակյան իր հուշապատումում Երևանում տեղի ունեցած փոթորկալից այդ օրերի մասին սհա թե ինչ է գրում. «Աշխարհաստիյուտ հայ մարդը գրկաբաց-սրբաբաց ընդունեց «Ձանգակարունը»: Երա դողանչները շուրով իրենց արձագանքն ունեցան եղեռնի 50-ամյակի պոռթկման օրերին, որպես զարթոնքի կոչ: Ժողովուրդը հորդեց, ծովացավ կենտրոնական հրապարակում, ալեկոծվեց՝ «հողերը, հողերը» մոնչալով: Հրշեջ մեքենաները ջրախեղդ էին անում ամբոխին...³⁶⁸»:

Ազգային ցավի ժայթքումը ջրի շիթերով լռեցնելու՝ կառավարության ձեռնարկած այդ քայլը արձանագրվեց նաև գվարճախոսությունների մեջ.

1965 թվականի ապրիլի 24-ին՝ եղեռնի 50-ամյակի օրը ժողովուրդը հրաբխի պես պոռթկաց ու ժայթքեց՝ լցվելով հրապարակ, այնուհետև՝ օպերայի մոպ՝ վանկարկելով.

Հո-ղե՛-րը, հո-ղե՛-րը... // Ու հանկարծ հայտնվում են հրշեջ մեքենաներն ու ջրի շիթերով փորձում ցրել ժողովրդին:— Ժողո-

367 Պատմության Անթեպի հայոց, Գ հատոր, խմբագիր **Երուանդ Պապայեան**, Լոս Անջելես, 1944, էջ 384–385:

368 **Չալիկյան Գ.**, Անլուրի սիրահարը, Եր., 2004, ՀԳՄ հրատարակչություն, էջ 64–65:

վնորդ, — գոռում է ինչ-որ մեկը՝ խառնված ամբոխի միջից, — ջուրը րվին, մնացին հողերը...

Այդ օրերին ժողովրդի մեջ սկսեց շրջանառվել «Մենք հող ենք ու գում, սրանք ջուր են փայխս» անեկդոտային արտահայտությունը...: (ԱՄՇՀ)

Ի դեպ, այդ զվարճախոսային արտահայտությունը վերակենդանացավ շուրջ երեք տասնամյակ անց՝ այս անգամ Ղարաբաղյան պահանջատիրության շրջանում:

Հողերի պահանջատիրությունը արտահայտված է նաև Լոռիում գրանցված պատումներից մեկում, որտեղ անսպասելի ծիծաղը դրսևորվում է միամիտ ու այդ պողթկումներին անտեղյակ ու անհաղորդ լոռեցի զվարճախոսի պատասխանի միջոցով.

1965 թվականին Եղեռնի 50-ամյակի ցույցերի ժամանակ Կիրովականի (այժմ՝ Վանաձոր) հրապարակում հավաքված ժողովուրդը վանկարկում էր.

— Հո-ղե-րը, հո-ղե-րը, հո-ղենք ու-գում, հո-ղենք-ու-գում... // Ցուցարարներից մեկը, րեսնելով լոռեցի Ռուբենին, հարցրնում ա. //— Ռուբեն դայի, դու էլ են հողերն ուզրմ: // Ասում ա. //— Չէ, բալմ ջան, ինձ մի ավրո ավազ ա պերկը... (ԱՄՇՀ)

բ. Հայկական գենի հավերժության ու ծլարճակման մասին Սարոյանն ասում էր. «Եթե աշխարհում անգամ մեկ հայ կենդանի մնար, հայը ծլարճակելու էր, և ժողովուրդը շարունակելու էր զոյատել ու իր թոխչներով զարմացնել աշխարհին...»:

Անեկդոտներում դա ապացուցվում է մտքի թոխչներից մեկի՝ շախմատի հայ երիտասարդների աներևակայելի հաջողությունների ֆոնին.

Ձորջ Բուշը իր մուր է կանչում երկրորդ րեղը գրաված ԱՄՆ-ի շախմատի օլիմպիական հավաքականի անդամներին և ասում. //— Էդ ո՞ւմ էք պարրվել: // Ասում են՝ հայերին: //— Ի՞նչ հայ, բոլոր հայերին 1915 թվին չկորորեցին: // Պարասխանում են //— Բանից պարզվում է՝ վեց հոգի մնացել էր³⁶⁹: (ԱՄՇՀ)

369 Ձվարճախոսության գրառումը կատարվել է Հայաստանի շախմատի հավաքականի՝ 2006 թ. աշխարհի չեմպիոն դառնալուց մեկ շաբաթ անց, իսկ տարբերակը՝ 2 ամիս անց:

գ. Անապասելի ծիծաղը դրսևորվում է նույնիսկ Մեծ եղեռնից հետո թուրքին անընդհատ հետապնդող հայկական հարցը Աստծու օգնությամբ վերջնականապես «լուծել» փորձելու միջոցով.

Թուրքերը Ասրծուն են դիմում, թե՛

— *Տեր Ասրված, Հայաստանում մի լավ երկրաշարժ արա, որ էս հայերից էլ պրծնենք, հայկական հարցից էլ:*

Հաջորդ օրը Վանի երկրաշարժն է լինում: Խտանված թուրքերը նորից են Ասրծուն դիմում, թե՛

Ասրված ջան, ախր քեզ խնդրեցինք, սահնք՝ երկրաշարժը Հայաստանում արա, էս ինչ օյին բերիր մեր գլխին:

Ասրվածն ասում է.

Բայց էս ինչ մեղավոր եմ. երևի ձեռքիս քարտեզը հին Հայաստանին է եղել...

Տրբրկ.՝ Ես ինչ մեղավոր եմ. Հայաստան ասելիս էս տաճարածքն եմ հասկանում: (ԱՄՇՀ)

դ. Մեր գրառած նմուշներից մեկում էլ զավեշտ է ստեղծվում միտինգավորի «գործողության» միջոցով. խորհրդային տարիների արգելված թեմաները 1980-ականների վերջին կտրել էին բռնատիրության կապանքները. Ղարաբաղյան շարժման շնորհիվ հայոց ցեղասպանության և պահանջատիրության վերաբերյալ կորցրած հիշողությունն էր վերականգնվել.

Ղարաբաղյան շարժման ամենալարված օրերին մեկը միփինգից հեյտ տաքսի և նստում ու ասում.

Քշի Թուրքիա: //— Ո՛ր... //— Ասի՛ Թուրքիա: //— Թուրքիա՛ ինչ գործ ո՞նես, ս՛յ ախպեր: //— Թուրքերը հայերին կոտորել են: //— Հա, բայց դա տասնըհինգ թվին աս եղել: //— Ես հենց նոր իմացա. քշի՛ Թուրքիա... (ԱՄՇՀ)

ե. Ջավախքյան զվարճապատումներից մեկում էլ եղեռնի հետևանքով մարդկային կորուստների առկայության պայմաններում նյութական արժեքի անխաթար վիճակը «բախտավորություն» համարելն է դառնում զավեշտի աղբյուրը.

Գաղթից նոր էին վերադարձել: Մաթոսենց գերդաստանից ոչ ոք կենդանի չէր մնացել: Հարևան Զարուհին հիացմունքով նայեց Մաթոսենց տներին ու ասաց.

—*Բախարավոր Մաթոս փաշա, ինչ դըրդ ունիս, րներդ դո-
նույի (իմս՝ կանգուն) մասցել են*³⁷⁰:

գ. Ցեղասպանությունն արտացոլվել է գաղթականների կյանքի մի փոքրիկ դրվագի նկարագրությամբ.

Արցախցիների՝ «*Եր կըցեք, քինանք մեր րուն, մխրե գիլեջա (մի քիչ զրույց) անենք...*» և վանեցիների՝ «*Վախար կերթա: Պա գիլեջան խորի, ինչի՞ չիք պիրե՝ անենք...*»³⁷¹ բարբառներով խոսակցությունն էլ պատճառ է դառնում զավեշտի առաջացման. գիլեջա անելը գաղթա- կանները ընկալել են ինչ-որ աշխատանք անելը:

Է. Ինչպես օտարության մեջ հայտնված ամեն մարդ, այնպես էլ ցե-ղասպանության հետևանքով աշխարհով մեկ սփռված հայ գաղթականը մինչև լեզվական խոչընդոտները հաղթահարելը օտարագիների հետ շփվելիս հաճախ է զավեշտալի իրավիճակներում հայտնվում՝ առիթ հանդիսանալով բազում երգիծական մանրապատումների ստեղծման.

Զվարճապատումներից մեկում Ամերիկա գաղթած այնթապցու՝ *I want a knife* (դանակ մը կ'ուզեմ)-ի փոխարեն արտաբերած *I want a wife* (կնիկ մը կ'ուզեմ) արտահայտությունն է դարձել անսպասելի ծի-ծաղ հարուցող միջոցը³⁷²: **Տեն Հավելված 2, թիվ 11:**

ը. Եղեռնն իր արտացոլանքն է գտել նաև ցեղասպանությունը ձեռնարկող թուրքերի և նրանց աջակցող քրդերի հանդեպ հայի ունեցած վերաբերմունքի և մտածողության մեջ.

*Թորքը, Բիրյոր և Սասունցին կը կանչուին Ասրուճոյ քով:
Ասրուճ կը հարցնէ. //—Ինչ կը փափաքիս աշխարհիս վրայ: //
Բիրյոր կը պատասխանէ. //—Թորք չմնա աշխարհիս վրայ: //
Թորքին կը հարցնէ, թորքն ալ կ'ըսէ. //—Բիրյոր չմնա աշխար-
հիս վրայ: //—Դուն ինչ կը փափաքիս, —կը հարցնէ Ասրուճ
Սասունցիին: //—Ես բան մը ինդրած չունիմ, դրացիներուս փա-
փաքը կատարէ միայն, — կը պատասխանէ Սասունցին*³⁷³:

370 Գրիգորյան Հ., Սրամտում է Զավախքը: Անեկրոտներ, «Նաիրի», 1992, էջ 60:

371 Դուլյան Բ., Գյուլիստան. Պատառիկներ մոտիկ անցյալից, Եր., «Զանգակ-97», 2004, էջ 44:

372 Պատմություն Անթեպի հայոց, հատոր Գ, Խմբագիր Երուանդ Պապայեան, Լոս Անջելես, 1994, էջ 380:

373 Միջ-գաւառական անեքթոտներ: Հաւաքեց և ներկայացուց Յակոբ Չոլաքեան, Հալէպ, տպարան Արևելք, 1988, էջ 103:

թ. Որքան էլ թուրքը փորձեր անի մարդկությունից թաքցնել իր հանցանքը, մինևույնն է, ցեղասպանությունն անտես մի գործիքով ծակծկելու է նրա ուղեղը. նրա մտածողությունից հնարավոր չէ հեռացնել անընդհատ հետապնդող «ներքին և արտաքին» թշնամուն.

*Մի թուրքի պարտիայի շարքերն են ընդունում, հարցնում են.
// Ովքեր են մեր թշնամիները: //— Հայերը: //— Դրանք մեր ներքին թշնամիներն են, արտաքինի մասին եմ հարցնում: //— Արտասահմանի հայերը, — պարասխանում է թուրքը³⁷⁴:*

Ժ. Բազմաթիվ երգիծական մանրապատումներ կան՝ կապված հոգևորականների կողմից հայիոյանքի ճարահատ կիրառությունների հետ: Դրանք առավել ընդգծված դրսևորում են ստանում հատկապես թուրքերի սանձարձակությունների ու կոտորածների ժամանակ: Նման պարագաներում ամեն մի քրիստոնեական բարոյախոսություն անգոր է դառնում հակազդել մարդու դիմակ հագած գազանին, և հետևում է եզրակացությունը. թուրքին դիմագրավելու միակ ելքը հենց իր՝ թուրքի լեզվով խոսելն է: «Տէր Գէորգ պապայի «քաջագործութիւններէն» մանրապատումում երբ փորձում են հայիոյելու համար դիտողություն անել, թե՛ «մենք եկեղեցիի պաշտօնեաներ ենք, կը վայելէ՞ր այդ լեզուսգարութիւնը», հետևում է կտրուկ և ուղղորդող պատասխանը.

— Պարուելի... դուն Ս. Գրքի լեզուով խօսեցար և տեսար թէ ինչ ընդունելութիւն գտանք. այդ անհծեալներուն պէտք էր խօսիլ իրենց հասկցած լեզուով, իթինքի տէ՛յնէկ...³⁷⁵

Այրված սրտից դուրս ժայթքած գայրույթն է արտացոլված նաև «Հավատացեալ մամիկիին բողոքը» մանրապատումում, ուր ներկայացվում է եղեռնից մազապուրծ աստվածապաշտ մամիկին, որը «... եաշմախին ծնտի մասը քիթէն վեր, ճակատի մասը արտևանունքներէն վար պահեց՝ մինչև իր մահը: Երբ կին մը տեսնէր աչքերը ծարիր, երեսը ներկուած, բերանը բաց, «մեղայ, մեղայ» ըսելով իր լաչակը անգամ մըն ալ կ'ամրացնէր քթին վրան, և կ'աղօթէր...

374 Պատմում և կատակում էր Գալուստ Գալստյանը, Հավաքել և կազմել է **Լենա Անթառանյանը**, «Վերնատուն» հրատ., Եր., 1994, էջ 59:

375 Պատմութիւն Անթէպի հայոց, Գ հատոր, Խմբագիր՝ **Երուանդ Պապայեան**, Լոս Անջելես, 1994, էջ 377:

Մեր սև օրերուն անհկա ալ խառնուեցաւ փարագրութեան կարաւանին և անօթի ծարավ հասաւ Մասնի անապարները և հոն ծախեց ծարեց՝ զոր ինչ ունէր և պարերու փակ մնաց փկոյոզ և դեռ կ'աղօթէր...:

...Ամէն օր, արեւու քիթով անհկա կը շրկուէր դիակներու մէջէն, կ'իյնար սար ու ձոր, խոր կը փնտրէր...: Խոր գրնելն ալ շնորհ մըն էր այդ օրերուն, բայց «հսնց, հսնց» ճուացող փոքրիկները ամէն օր իաշած խորով խաբելն ալ դիրին գործ չէր...³⁷⁶:

Հավատացյալ մամիկի ըմբոստությունն այս անգամ ուղղվում է այդ անմարդկային տառապանքների ականատես Աստծուն. «Վերջապէս արցունքով թրջուած իր եաշմահիւր վեր առաւ, բերանը բացաւ, պրոյոց մը խոր մայրներուն մեջ, աչքերը երկինք փնկած՝ իաշուած խորը վեր ներեց և ըսաւ.

— Ա՛ն, Ասրուսձ, կ'ուրոսի նէ պարստ մըն ալ դոն կ'էր...»³⁷⁷:

Ժա. Բանագետ, ցեղասպանագետ Վերծինե Սվազլյանի գրառած արևմտահայոց ժողովրդական երգիծապատումներից մեկում գավելչտի հենքը հայերեն «ՍոյիՓյգիչ՝ Սուրբ Փրկիչ» և թուրքերեն «սյո՛ւփյուրզե՛՛ ավել» բառերի արտասանական նմանությունն է:

Քաջարի զեյթունցիները թուրքերի անօրինությունների դեմ են դուրս գալիս և թշնամու բանակում ահ ու սարսափ և խուճապ տարածում: Զարմացած անօրենները փորձում են այդ գաղտնիքը բացահայտել՝ նրանց արտաբերած «ավել» բառի զորության մեջ տեսնելով հայերի հաղթանակների բանալին.

Զեյթունցիները շարքաջ մարդեր էին: Անոնք երբ միշտ կոիվի կերթային թուրքերուն դեմը, կաղոթեին, օգնության կկանչեին իրենց Սուրբ Փրկիչին, կըսեին. // — Յա՛, ՍոյիՓյգիչ, — ու կհաղթեին: // Թուրքերն ալ կզարմանային, կըսեին. //

— Ադ գյավուրները «Սյո՛ւփյուրզե՛՛» կըսեն, կսկսին կովիլ ու կհաղթեն: «Սյո՛ւփյուրզե՛՛» թուրքերեն կնշանակե՛՛ ավել: Ավելը ինչպէս անոնց կօգնե՞՞³⁷⁸:

376 Գիրք առակաց, (առակներ, առածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն), պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Լիբանան, Պէյրոս, Տպարան՝ Կ. Տօնիկեան, 1957, էջ 150–151:

377 Նույն տեղում:

378 **Սվազլյան Վ.**, Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 103:

Այս պատումի առաջին մասը վիպերգային կառուցվածք ունի. եթե «Կարոս խաչ» վիպերգում թշնամու դեմ կովելիս հայերին օգնում է նեխուրի՝ քարաուզի դաշտում հայտնված խաչը, «Մասնա ծոերում»՝ Խաչպատարագին, ապա այս զվարճապատումում զեյթունցիներին օգնության է հասնում Սուրբ Փրկիչը, որի բարբառային «Սույփ-Փյգիչ» և թուրքերեն «սյոփյուրգե-ավել» արտաբերումների համադրումը մանրապատումում դառնում է զավեշտի մեխը:

Ի դեպ, զեյթունցիների այս ինքնատիպ զվարճապատումի մեկ այլ տարբերակ Հալեպում գրառել և հրատարակել է նաև հայագետ Հակոբ Չոլաքյանը³⁷⁹: Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 12**:

Չոլաքյանը նմուշը ներկայացնելուց հետո տալիս է ժողովրդական զավեշտի ստեղծման մեկնաբանությունը. «Անեքթոտը շինուած է բարբառի **Սույբ Փրկիչ** (Սուրբ Փրկիչ) և թրք. **սուփուրկէ** (աւել) նմանաձայն բառերու իմաստային հակադրութեան հիման վրայ»³⁸⁰:

Ժբ. Սյուժետային կառուցվածքով երգիծապատումներից մեկում, որտեղ նաև ցեղասպանության արձագանքն է առկա, զավեշտը դրսևորվում է մի կողմից օտարալեզու դիմելաձևի՝ *միս* (տիկին) և դանիացի միսիոներուի Քարեն Եփփեի ազգանվան (Եփփե) ու հայերեն *միս եփել* բառակապակցության հարանունությամբ.

— Ամնան, քսւ, — գրսւ, — մինչ հոս եգա, — անունը չեմ գիդեր՝ ինչպէս խոսիմ հետր:

— Ինչպէս չես գիդեր, միս Եփփե է, — գրսին գիներր:

— Ամնն, — գրսւ, — ես ալ կգարծեի՝ ամեն օր միս կէփե, անգէ է: (ԱՄՇՀ) Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 13**:

Եթե մինչև 1960-ական թվականները ցեղասպանության թեմայով հրատարակված երգիծական մանրապատումները ծավալուն սյուժետային կառուցվածք ունեին, ժողովրդական հուշապատում-գրույցների տեսքով էին հանդես գալիս, և միայն հանկարծակի վերջաբանային ավարտն էր հիշեցնում նրանց տեսակային հատկանիշը, ապա 60-ականներից հետո կատարած գրառումները ցույց են տալիս, որ դրանք առա-

379 Միջ-գաւառական անեքթոտներ: Հաւաքեց և ներկայացուց Յակոբ Չոլաքեան, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 1988, էջ 55:

380 Նույն տեղում:

վելապես սեղմ ու երկխոսական բնույթի են՝ արծարծած թեմայի որևէ բնորոշ դրվագի մատնանշմամբ, ինչը հաստատում են Վ.Սվազյանի, Հ.Չոլաքյանի, Ա.Շ.Սարգսյանի և այլոց գրանցած նմուշները:

Մի հետաքրքիր հանգամանք ևս, մեր ձեռքի տակ եղած ցեղասպանությանն առնչվող նյութերում գրեթե բացակայում են երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների գերակշռող մասին բնորոշ պատկերավորման տարատեսակ միջոցներով (ժողովրդական դարձվածք, բառազեղչում, բառամիացում-բառաբաժանում և այլն) ու հնչյունական և հնչերանգային զանազան ձևերով ու ռճական հնարանքներով (ձայնեղների խլացում ու խուլերի ձայնեղացում, երգեցիկ տոն, բարձր և ցածր, երկարացման հնչերանգ և այլն) անսպասելի ծիծաղ առաջացնելու դրսևորումները: Ինչպես վերը բերված օրինակներում տեսանք, դրանց փոխարեն անսպասելի զավեշտը հիմնականում իրագործվում է գործողություններից բխող կտրուկ և անակնկալ ծիծաղ հարուցող խոսքի օգնությամբ:

Հայոց Մեծ եղեռնին առնչվող հայ ժողովրդական երգիծապատում-զվարճախոսությունները բանահյուսության մյուս ժանրերից առանձնանում են ոչ միայն իրենց տեսակային առանձնահատկություններով, այլև ցեղասպանությունը հավաստող պատմա-վավերագրական նյութի մատուցման յուրահատկությամբ:

2.4. Պանդխտությունը (արտագնա աշխատանքը)

Դարեր շարունակ անպետականության, վերջին տասնամյակներին նաև պետականության պայմաններում ահագնացող ազգային չարիքի՝ արտագաղթի ու արտագնա աշխատանքի՝ պանդխտության դեմն ուզեցել են ինչ-որ կերպ առնել ոչ միայն մեր մտավորականները՝ պատմիչներն ու գրողները (Արիստակես Լաստիվերցի, Կիրակոս Գանձակեցի, Առաքել Դավրիժեցի, Ավետիք Իսահակյան, Դանիել Վարուժան, Մուշեղ Իշխան և այլք), այլև հենց ինքը՝ ժողովուրդն իր ստեղծագործություններով:

Աստուհիները, հանրահայտ «Կռունկը» օտարությունում դեգերող հայի ցավերի ու ապրումների խտացված արտահայտությունն են: Ժողովուրդն այդ ցավն արտահայտել է բանահյուսական մի շարք տեսակներով, սակայն նրա ոգու կորուճումն ու կենսունակությունը դրսևոր-

վել է հատկապես երգիծական մանրապատումների և գվարճախոսությունների միջոցով:

Արևմտահայոց և արևելահայոց ժողովրդական բանարվեստում իրենց արտացոլած հարցերով, առաջադրած խնդիրներով ու նպատակներով առանձնանում են արտագնա աշխատանքին վերաբերող մանրապատում-գվարճախոսությունները: Արևմտահայերի պանդխտության թեմայով ժողովրդական երգիծապատումներն առնչվում են թե՛ հեռավոր վայրեր արտագնա աշխատանքի մեկնողներին (սոցիալական ծանր վիճակի պատճառով հազարավոր մարդիկ հիմնականում Պոլսում էին մի կտոր հաց վաստակելու հենարան գտնում), թե՛ քիչ թե շատ մոտ տարածքները աշխատանքի գնացողներին (երբ Թուրքիայի հայահալած քաղաքականության հետևանքով հայերը երբեմն քրդական շրջանների գյուղերում էին բնակվելու և աշխատելու ելք գտնում):

«Միամիտի մխիթարանք» ժողովրդական մանրավեպում Պոլսի ձուլարաններից մեկի հաստոցին զոհ դարձած հայ պանդուխտի վիճակից մոլորված գավառացի բանվորներին իր մխիթարանքի խոսքով սթափեցնում է նրանց մեջի «խելօքը».

*Մի՛ լաք, Կոհ՛ւք, մի՛ լաք: Փառք Կոռէք Աստուծոյ, որ Սարգիսը այս փոքրիկ մեքենային Կոսկը մնաց: Անգամ մը խորհեցէք թէ ինչ պիտի ըլլար մեր Սարգիսին հալը, եթէ անիկա այս փոքրիկ մեքենային Կոսկը մնար սա հսկայ մեքենաներէն մէկուն Կոսկը...³⁸¹:
Տեն **Հավելված 2, թիվ 14**:*

Վատ լուրեր հաղորդելուց հաճույք ստացողներին մեր ժողովուրդը «չարխոսիկ», «չարախոս» անունն է տվել: Պանդխտությանն առնչվող երգիծապատումներում հայրենի օջախի, ընտանիքի անդամների որպիսության վերաբերյալ օտարության մեջ հայտնվածի հարցումներն իր հայրենակից *չարխոսիկին՝* շատ զգուշավորությամբ է դրսևորվում:

Ջվարճապատումներից մեկում («Չարխոսիկ Սագոն») հայրենի տան ու ընտանիքի անդամներից որևէ լուր ակնկալող *Մըկո աղբարը*,

381 Գիրք առակաց, (առակներ, առածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն), պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆատան**, Լիբանան, Պեյրոթ, Տպարան՝ Կ. Տոնիկեան, 1957, էջ 151:

որ 15 տարի Պոլսում պանդխտության մեջ էր, հանդիպում է անընդ-
հատ վատ լուրեր հաղորդելով հայտնի *չարիսուսիկ* հայրենակցին և
հարցուփորձ անում: Այդ կցկտուր երկխոսությամբ էլ բացահայտվում
է պանդուխտի ընտանիքին պատուհասած ողբերգությունների շարա-
նը: Հենց դրանց ներկայացնելու կերպն էլ (ամեն մի ողբերգության
ներկայացնելուց բխեցնել հերթական դժբախտությունը) դառնում է
պատումի գավեշտի դրսևորման միջոցը.

...—Սագո՛ աղբար, ինչ լուր մեր շունեն: //—Ա՛, գրուխդ ողջ
մնաց, Մըկո աղբար: Ձեր գումեշի միար կրծելու արեն ոսկոր մը
խրեցաւ կոկորդը ու սարկեցաւ: //—Ուրեմն գումեշնիս ալ սարկե-
ցաւ: //—Երբոր լուսահոգի հորդ փապանաքարը կը բերէր, սայլին
փակը մնաց ու սարկեցաւ: //—Չըսեն հայրս ալ մեռաւ: //—Խեղ-
ճը մօրդ ցափն չկրցաւ դիմանալ: //—Վսիս, վսիս, ուրեմն մայրս
ալ մեռաւ: //—Երբ երկու քոյրերդ մէկ օրոսան մէջ յանկարծամահ
եղան, իւեղճը անոնց ցափն չկրցաւ դիմանալ: //—Ա՛հ, քոյրերս
ալ մեռան: Ուրեմն երթամ, շուր երթամ, որ գոնէ օջախս վառեմ:
//—Ինչ փուն, ինչ օջախ: Պարտարէրեր եկան, արօր դրին, փուն
ու փեղդ հերկեցին: Ո՛չ փուն մնաց, ո՛չ օջախ³⁸²:

Այս մանրադեպի տարբերակները հիմնականում շրջանառվել են
արևմտահայոց միջավայրում:

Կ. ք. Գալֆայանի հրատարակած պատումից շուրջ 7 տասնամյակ
առաջ՝ 1877 թվականին, Հովհ. Նազարյանի անեկդոտների ժողովա-
ծում ընդգրկված նմուշը գրեթե նույն կառուցվածքն ունի:

Այս գվարճապատումի սկզբում զգուշավորություն դրսևորող
պանդուխտը կրկին հարցումներն սկսում է հեռվից .

—Մեր դոնեն օր անցար, Կոլլո շունը փեսա՛ր: //—Սարկեցա՛վ,
դո՛ ողջ ըլլիս,—պատասխանում է «լրաբերը», և սկսվում է հարց
ու պատասխաններով բացահայտվել ընտանիքին պատուհասած
դժբախտությունների ամբողջ շարանը, որն ավարտվում է դժբախտ
պանդուխտի՝ «տունս քարուքանդ էղա՛վ» խոսքով և *չարիսուսիկի՝* իբր
թե դրան հակադարձող «հուսալի» խոսքով.

382 Հայկական գրոյցներ. առակներ, առածներ, մանրավէպեր, զուարճալի ասացո-
ւածքներ և իմաստուն խօսքեր, պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆա-
եան**, Լոս Անջելես, Պոզանեան տպագրութիւն, 1944, էջ 44:

— Շիրակն ըսեմ, քարոքանդ ըլլիլը չտեսաւ, հըմը ես օր անցաւ, տան տեղը պօստան ցանեին կը³⁸³:

Պանդխտության թեմային առնչվող այս պատումների սասու-նյան տարբերակներից մեկն էլ՝ «Չար Սադոն» վերնագրով (այն փոքր կառուցվածքով է և չունի վերը ներկայացրած նմուշների կոտ կառուցվածքն ու իրար հաջորդող ողբերգությունների հաղորդման լարվածությունը), Վերին Բազմաբերդում գրառել է բանագետ Ռախսա Խաչատրյանը³⁸⁴: Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 15**:

Եթե վերը ներկայացրած պատումներում պանդխտության մեջ գտնվողն է հանդիպում համերկրացուն, և վերջինիս հաղորդած անսպասելի լուրն ու դրա մատուցման կերպը ծիծաղ է առաջացնում, միաժամանակ տխրությամբ համակում, ապա այս դիպաշարի մերօրյա՝ համացանցային տարբերակը պանդխտության թեմայի հետ կապ չունի: Պատուհասած դժբախտությունների շարանն առնչվում է մեծահարուստին ու նրա ունեցվածքը հողին հավասարվելուն: Հեռախոսագանգի միջոցով լուրը հաղորդող ծառայի խոսքերում էլ բացակայում է կատարվածի կապակցությամբ ցավն ու ափսոսանքը: Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 16**:

Վերջինս, ամենայն հավանականությամբ, ստեղծվել է «չարխօսիկյան» նմանատիպ դիպաշարերի հենքի վրա:

Հազար ու մի ցավ ու դարդով տառապող հայ գյուղացին արտագնա աշխատանքի էր մեկնում՝ ընտանիքի կարիքները հոգալու հույսով ու երազանքներով: 1883 թվականին Հովհաննես Նազարյանցի հրատարակած անեկդոտների ժողովածուի Գ հատորում պանդխտության թեմայով մի ինքնատիպ և խոսուն գվարճապատում կա³⁸⁵, որտեղ պատկերված է Պոլսում հայտնված միամիտ գյուղացու հանկարծակի հարստանալն ու քիչ անց ծրագրած երազանքների վայրկենապես հօդս ցնդելը:

Այս պատումի գավեշտի հենքը գտած ոսկու պարկը հենց տեղում՝ փողոցի պատի տակ, շոտ տալն ու մինչ այդ անկատար մնացած ցան-

383 Անեկդոտներ, Հատոր Բ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Տիփսիս, տպարան Յովհաննիսի Մարտիրոսեանց, 1877, էջ 20–21:

384 ՀԱԲ, հատոր 19, **Խաչատրյան Ռ.**, Թալին, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1999, էջ 106:

385 Անեկդոտներ, Հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիփլիս,

կույթյուններն ու երազանքներն ըստ առանձնացված ոսկիների չափաբաժինների (նախ՝ Թորոսի աղջկա հետ նշանդրեքի ու հարսանիքի, հարսնացուի և իր համար կատարելիք ծախսերի, ապա՝ ռես Թամոյի հրեղեն ձիու, քավոր Պետրոսի այգու, Միրզոյի ձիթահանքի, Թոմասի ջաղացն առնելու և իր համար լավ տուն կառուցելու համար...) ներկայացնելը:

Այս ամենին հետևում են օտարությունում հայտնված ապագայի վերաբերյալ հաճելի խորհրդածությունները. «*Հանգիստը կ'սարիմ, որդից որդի էլ խեղճութեան ու օրարություն երես չենք րեսնի...*»³⁸⁶:

Երգիծական մանրապատումի հանկարծակի ավարտն ու անսպասելի ծիծաղի պոթկումը դրսևորվում է գայրոյթից հուսախար եղած պանդուխտի թափած անեծքների հեղեղով՝ ուղղված ոչ թե այդ հարստությունն իրենից հետ վերցնող տիրոջը, այլ երազանքների հասցեատերերին.

— *Մենի Թորոսի աղջիկ Կարարիսէն, սսրկի Թամոյի քեահիլը (իննա՝ ձին), քանդոսի քատր Պետրոսի բաղ ու բաղչան, կործանոսի Թոմասի ջաղացը, րակն ու վրայ ըլնի Միրզոյի ձիթահանքը, հը...*³⁸⁷: ՏՆՆ *Հավելված 2, թիվ 17*:

Պանդխտությունը պատճառ է դառնում ավանդական ընտանիքների բարոյական չափանիշների խախտման: Հայկական անեկդոտներում երբեմն այդ երևույթը այնպիսի «քնքշությամբ» է ներկայացվում, որ ակամա մոռացվում է կողակցի դավաճանությունը:

Գալֆայանի գրառած զվարճապատումում ներկայացված է 15-ամյա պանդխտությունից տուն վերադարձած ամուսնու և կնոջ երկխոսությունը: Մեղրամիսը նոր բոլորած և օտարություն մեկնած հայ պանդուխտը շատ է զարմանում, երբ իր տանը տեսնում է ճաշ ուտող երեք երեխաների...: Եվ սկսվում է գայրոյթից պայթող ամուսնու հարցումներին կնոջ տված «հիմնավոր» պատասխանները, թե՛ «*Ամենեն մեծը սիրոյ պրոդն է մեր մեղրալուսնի օրերուն... Երկրորդն ալ ունեցայ այն օրը, որ ինձի սիրալիր նամակ մը դրկած էիր Պոլսէն, կը հիշէս...*»:

Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 20–22:

386 Անեկդոտներ, Հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 21:

387 Նույն տեղում, էջ 21–22:

Բայց ամենազավեշտալին երրորդ երեխայի «հիմնավորումն» է.

— *Թո՛ղ... թո՛ղ, այդ երրորդն ալ իր ռուպը*³⁸⁸ *ուրէ, ան ալ քեզի բարս ըսած չունի ես...*³⁸⁹: **Տեն Հաւելված 2, թիվ 18:**

Երգիծական մանրապատումի վերջաբանային այդ «հիմնավորումներն» էլ դառնում են անզուսպ ծիծաղի պատճառ:

Ի դեպ, կապաղովկյան այս զվարճապատումի տարբերակներից մեկին հանդիպում ենք նաև պարսկահայոց ժողովրդական բանարվեստում³⁹⁰: **Տեն Հաւելված 2, թիվ 19:**

Արևմտահայոց մի շարք անեկդոտներում ծիծաղի հենքը պանդխտությունից գյուղ վերադարձած հայրենակցի լեզվական իմացությանն առնչվող հարցումներին տրված պատասխաններն են: Այսպես, Հակոբ Չոլաքյանի անեկդոտների ժողովածուի նմուշներից մեկում պանդուխտ Բալուրցին Հալեպից վերադառնում է գյուղ, և սկսվում են համայնուղացիների հարցումները.

— *Արաբեր էն սորվեցա՛ր, խոսի՛ր նայինք:*

— *Խայթօ-մայթօ** (*հորաքոյր-մօրաքոյր*), — *կըսէ կը վերջացնէ իր գիրցած արաբերէնը:*

— *Ասեղին ի՛նչ կըսեն, — կը հարցնեն:*

— *Օ՛, այդ պզգիկ բաները սորվելու պէտք չկայ, — կը պատասխանէ:*

— *Լաւ, ողորին ի՛նչ կ'ըսեն, — կը հարցնեն:*

— *Ուղորին անոնը կը կնքէին Պասպ ուլ Ֆարաճի ճիշդ մէջտեղը, երբ ես եկայ, — մէջէն կ'ելլէ Բալուրցին»*³⁹¹:

Օտարություն մեկնած պանդուխտը կարոտում է ոչ միայն հայրենի տունն ու հարազատներին, այլև տան կենդանիներին: Պուլում հայտնված սասունցի պանդուխտը Բերայի փողոցով հոգնած ու

388 **Ռուպ** — դոշաք, թանձր եփած հյութ:

389 Գիրք առակաց, (առակներ, առածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն), պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Լիբանան, Պէյրութ, Տպարան՝ Կ. Տոնիկեան, 1957, էջ 140–141:

390 ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվ, **Թարվերդյանի** ֆոնդ, Մավմաստ, Մարթը կնիկ, էջ FF1: 1603:

391 Միջգաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց **Յակոբ Չոլաքեան**, Բ տպագրութիւն, Տպ. Արևելք-Հալեպ, 2005թ., էջ 76–77:

տխուր թափառելիս «Հանկարծ աչքերը կը փայլին, յոգնությունը մոռցած կը վազէ: Էշ տեսած է. կը փաթթուի վզին, կ'ըսէ:

Աման աղբւր, քեզի ինտոր կարօրցած եմ...»³⁹²:

Թուրքիայի հայահալած քաղաքականության հետևանքով հայկական բնակավայրերի մի շարք ընտանիքներ ճարահատ քրդաբնակ գյուղերում էին փորձում գտնել իրենց աշխատանքի և երեխաների փրկության ելքը: Բայց հայը չէր կարող քոչվոր ցեղերի մտածելակերպն ունենալ, ուստի երեխաների ուսման խնդիրը ընտանիքներին կրկին վերադարձնում է գյուղ, իսկ կերակրող ձեռքը նորից մեկնում է արտագնա աշխատանքի. «ԺԹ դարուն, թրքական ծայրայեղօրեն հայահալած քաղաքականութեան օրերուն, Չըքուշէն հարիրաւոր ընտանիքներ տեղափոխուեցան Շիրոյի, Կարկարի և այլ քրտական շրջաններու գիւղերը, ուր անոնց տղամարդիկ տարին եօթ-ութ ամիս կը գործէին նահապէս և աշնան կը վերադառնային Չըքուշ, իրենց ընտանիքին ծոցը», — գրում է «Չըքուշապատումը» հեղինակը³⁹³:

«Աբւր, այր ըսէ (Հայրիկ, այր ըսէ)» զվարճապատումում ներկայացված է ճարահատ քրդաբնակ գյուղում հանգրվանած և ընտանիքին տեսության եկած հայ ծնողի և մաշտոցյան այբուբենի առաջին քայլերը սոր-սոր անող և արտասանական դժվարությունները դեռևս չհաղթահարած երեխայի երկխոսությունը, որտեղ զավեշտի հենք է դառնում թուշ լեզվով հայերենի գրանվան արտաբերումը: Տեն **Հաւկե-ված 2, թիվ 20**:

19-րդ դարի երկրորդ կեսից արևելահայերի մի մասը Թիֆլիսում, մյուս մասն էլ Բաքվում էր փորձում ընտանիքի սոցիալական հոգսերը հոգալու համար փրկության հենարան գտնել: Հետևաբար նախախորհրդային շրջանի արտագնա աշխատանքին նվիրված երգիծապատում-զվարճախոսությունները հիմնականում կապված էին կան Թիֆլիսում, կան Բաքվում հայտնված հայ պանդուխտների կյանքի զավեշտալի իրավիճակների հետ:

392 Միջ-գաւառական անեքթոններ, Հաւաքեց և ներկայացուց Յակոբ Չոլաքեան, Հալէպ, 1988 թ., Տպ. Արևելք–Հալէպ, էջ 46:

393 Գեղորգեան Գ., Չըքուշապատում, հատոր 1, Երուսաղեմ, տպարան Ս. Հակոբեանց, 1970, էջ 309:

Այսպես, «Ղարաբաղցին ան³⁹⁴ թիփիլզեցի խանըմը» մանրավեր-պում³⁹⁵ ընտանիքով ծանրաբեռնված դարաբաղցի արհեստավորը, աշ-խատանքային որոշ գործիքներ վերցնելով, ճարահատյալ պանդխտու-թյան է մեկնում Բաքու, սակայն գնացքի ուղղությունը շփոթելով՝ հայտնվում է Թիֆլիսում: Կառամատույցում վարպետ փնտրող մի խա-նում, սրան վերցնում տանում է իր տուն, ճոխ պատրաստություն տես-նում, ուտեցնում, խմեցնում ու ուզում է կենակցել հետը: Ավանդապահ գավառացին չնայած դիմադրում է, ասելով՝ «Խանըմն ապրած կենա, չի կարելի: Խազայինը (իմա՝ տանտերը) կիմանա, կլոխս կկտրի», բայց խանումի՝ «Խազայինը քյնացալ ա արտասահման՝ ապրանքի, չորս ամսից հետո ա կյալու» հանգստացնող խոսքը թե՛ ավանդապահու-թյուն, թե՛ ընտանիք հասկացությունները հետին պլան են մղվում...:

Երգիծապատումի գավեշտի մեխը ամենաթունդ պահին խանու-մի՝ հետևից ձայն դուրս գալն ու «Տա իմ քթին» խոսքն է լինում և դրա մեկնաբանությունը, թե «Տասնհենգյ տարի ինձ հետ ապրում ա, մի անգամ ըտեճ չտո... ինձ»:

Երկրորդ անգամ կենակցելիս երբ նույնն է կրկնվում, դարաբաղ-ցի պանդուխտն է այս անգամ ասում. «Տա էլ, խանըմ, իմ քթին»:

Ա՛յ տղա, — հարցնում է խանումը, — ինձ ըս էդպես ասըմ: Հինչ ա լյալ³⁹⁶ // Թա՛ — Հինչ անիմ, Ղարաբաղու նման տեղը թողալ ըմ, խո-խեքյա³⁹⁷ տված-ծարավ, եկալ ըմ Թիփիլիզ, խանըմ ըմ տո...³⁹⁸:

Մինչև 50-ականների կեսերը ԽՍՀՄ-ում եթե քաղաքացին իրա-վունք ուներ քիչ թե շատ ազատ տեղաշարժվելու, ապա գյուղացուն արգելված էր գյուղից դուրս գալը, մասնավորապես քաղաք տեղա-փոխվել-հաստատվելը. նրան անձնագիր անգամ չէր տրվում: Այդ արգելքի հանելը պայմանավորված էր խրոշշովյան ժամանակների՝

394 Ան — շաղկապ՝ և, ու:

395 Բաքվի հայոց բանահյուսությունը, Կազմեցին Ավարդ Ղազիյանը և Սվետլա-նա Վարդանյանը, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, էջ 218–220:

396 Հինչ ա լյալ — ինչ է եղել:

397 Խոխեքյ — երեխաներ:

398 Բաքվի հայոց բանահյուսությունը, Կազմեցին Ավարդ Ղազիյանը և Սվետլա-նա Վարդանյանը, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, էջ 220:

*խոսյան հողերը յուրացնելու*³⁹⁹, Տայգայում և Հեռավոր Արևելքում նոր բնակավայրեր ստեղծելու, նրանց կապող ավտոճանապարհներ ու երկաթուղային հաղորդակցություն ապահովելու գործընթացներով:

1950-ականների վերջին արտագնա աշխատանքի մեկնողների քանակը սկսվեց շատանալ, 1970-ականներին Հայաստանից «խոսյան» մեկնողների թիվն արդեն մի քանի տասնյակ հազարի էր հասնում: Հայոց որոշ տարածաշրջաններում, այսպես ասած, *խոսյանչիներ*ի քանակը այժ էր ծակում, ինչը ևս խտացվել է գվարճախոսությունում.

Ախալքալաքցին մեռնում ա, հոգին գնում ա խոսյան: (ԱՍՇՀ)

1960-ականների սկզբներին *խոսյանչիներից* շատերը *ասֆալտ անողներ* էին:

Անեկդոտներից մեկն առնչվում է Ղազախստանում գտնվող «Բայկանուր» տիեզերական կենտրոնին ու նրա մերձակա տարածքներում ասֆալտ անող հայկական բրիգադին: Թռիչքի պահին հանկարծակի հիվանդացած տիեզերագնացին որոշվում է փոխարինել մոտակա տարածքում ասֆալտ անող հայերից մեկով, որպեսզի խորհրդային պետությունը աշխարհով մեկ խայտառակ չլիներ:

Մանրավեպում զավեշտալի վերջաբանը հայ բրիգադիրի առաջարկած նախապայմանն է՝ իր աշխատողներից մեկին տրամադրել միայն այն պարագայում, եթե վարձատրությունը կատարվեր ասֆալտապատելու համար տրվող վճարման սկզբունքով, այսինքն՝ ըստ յուրաքանչյուր մետրի համար կատարած աշխատանքի.

— *Հարց չկա, համաձայն եմ, — ասում է բրիգադիրը, — բայց էկեք պայմանավորվենք՝ մեկ մետրի համար քանիս էք փայլի... //— Դուք ինչքան կուզեք, — հարցնում են: //— Դե... մենք ասֆալտը մետրը 10 ռուբլով ենք անում, եթե համաձայն եք, ձեռնարկենք... (ԱՍՇՀ) Տե՛ս Հավելված 2, թիվ 21:*

Արտագնա աշխատանքի մեկնելուն նպաստում էին բրիգադիրները, աշխատանքային խմբեր կազմելու համար մարդկանց, մասնա-

399 Դրա համար էլ արտագնա աշխատավայրը, անկախ տեղավայրից, ժողովուրդը սկսեց անվանել *խոսյան*, իսկ աշխատողներին՝ *խոսյանչիներ*: Պարզ էր՝ արտագնա աշխատանքի մեկնողները պանդուխտներ չէին կարող կոչվել, քանզի ըստ խորհրդային գաղափարախոսության՝ պանդուխտությունը կապիտալիստական հասարակարգի արդյունք էր, իսկ ԽՍՀՄ-ը բոլորի հայրենիքն էր:

վորապես արհեստավորներին փորձում էին համոզել, բացատրում էին խոպանի աշխատանքի առավելություններն ու արդյունավետությունը, ներկայացնում կատարելիք աշխատանքը: *Խոպանչիների թեմային նվիրված անեկդոտներից մեկը առաջադրանք-հանելուկատիպ կառուցվածքով է ներկայանում: Ասացողն այստեղ համադրողականության (սինկրետիզմի)՝ ոտքի շարժումների օգնությամբ պետք է կարողանա ճիշտ պատասխանը ունկնդրին փոխանցել.*

Գյումրու յոթ վերքի մուր խոպանչիները հավաքված են և շրջան կազմած՝ խոսում են: Կոշիկներին նայելով՝ կրնա՞ք ասե՞ք՝ դրանցից որն է բրիգադիրը:

Ում աջ կոշիկի ծայրը մաշած է, ուրեմն նա էլ բրիգադիրն է:

(Հանելուկ առաջադրողն սկսում է ոտքի շարժումներով նկարագրել, ցույց տալ: Հավաքվածներից ով ոտքի ծայրով գետնին գծեր է անում, ցույց տալիս կառուցվելիք շինության հատակագիծը, խոպան մեկնել պատրաստվող բրիգադի անդամներին բացատրում՝ քանի քառակուսի մետր տարածք է զբաղեցնում շենքը, ճակատային մասն ինչ պիտի արվի և այլն, ինչի հետևանքով կոշիկի ծայրը մաշվում է, ուրեմն հենց նա է բրիգադիրը): (ԱՄՇՀ)

Խորհրդային տարիներին ահագնացող արտագնա աշխատանքը հաճախ շատ ու շատ ընտանիքների քայքայման պատճառ է դառնում: Ամուսնու կամ կնոջ դավաճանությունը ևս հաճախակի են արտացոլվում հայկական անեկդոտներում.

Դե խոպան գնացողները գարնանը գնում են, ուշ աշնանը՝ գալիս: Մրանք ուզում են իրենց ընկերներից մեկին համոզեն, հեղինակը փանեն, ասում են.

Ինչի՞ չես ուզում գաս, արի համաձայնվի, էս փարի գնանք, համ փող կաշխարես, համ էլ փողի հեյր ոըսի աղջիկների հեյր կֆռֆոսս: Գիտե՞ս՝ ինչ ոըսի աղջիկներ կան, ում հեյր ուզենաս, քեզ համար քե՛ք կանես, հը՛, համաձայն ես...

Ասում ա. — Չէ, փղե՛ք ջան, գոհ եմ, սրեղ էլ վարս չի, դուք որ գնում եք, ձեր կնանսոնցից ում հեյր ուզում եմ, նրա հեյր էլ քե՛ք եմ անում... (ԱՄՇՀ)

Անեկդոտներում արտագնա աշխատանքի մեկնողների ու նրանց կողակիցների բարոյագրկումը ներկայացվում է տարբեր ձևերով: Մի

դեպքում զավեշտի միջոց են դառնում «*Բարոշկա ումերլա*» և «*Սմերթ պրոդոլժաներայա*» հեռագիր-ծածկագրերը: (ԱՄՇՀ) Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 22**: Այս պատումի փոփոխակներից մեկում տատի փոխարեն կնոջ մահն է ներկայացվում, որի վերաբերյալ հեռագրերի քանակն էլ հասցված է 11-ի...⁴⁰⁰

Նմուշներից մեկում էլ ընտանիքի գիրկը վերադառնալը ավետող *խոսանչու* հեռագիր տալը և տուն մտնելուց հետո կնոջ գրկում սիրելանին տեսնելով՝ հանկարծակիի գալը, այնուհետև կարոտից արտաբերած «արդարացնող»՝ «*Կա-չկա կնիկրս հեռագիրն ըսարացել չի*» խոսքերն են դառնում զավեշտի հենք: (ԱՄՇՀ) Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 23**:

Այս պատումի տարբերակներից մեկում էլ այսպես է հնչում խոսանից վերադարձած լոռեցու արդարացնող խոսքը.

— *Վայ քու փոսրի ինչն եմ ասել... հեռագիրս վախարին բերել չեն...*⁴⁰¹

Պանդխտության թեմային վերաբերող անելոդոտներից մեկում կնոջ հավատարմությանը կասկածող ամուսինը արտագնա աշխատանքի մեկնելուց առաջ տղային է հանձնարարում մորը հետևել և օտար տղամարդ տանը տեսնելիս ամեն անգամ տոպրակի մեջ բրնձի մի հատիկ գցել:

Վերադառնալուց հետո տոպրակը դատարկ տեսնելով՝ երեխան ուրախացած հորը հիասթափեցնում է՝ հայտնելով, որ մայրը մի օր առաջ «տոպրակի բրնձից փլավ է սարքել»... («**Լոովա հումոր**» **Ֆեյսբուքյան էջ**)

Արտագնա աշխատանքի մեկնողներից ոմանք ուզում են միանգամից հարստանալ, շքեղ մեքենայի ու տան տեր դառնալ: Անելոդոտը սպանիչ ծաղրով է ներկայացնում նման մտածողությամբ տառապողներին.

Էրկու ախպեր էն ինում, մինը Մինվոդում ա ապրում, մինն էլ Սյրեփանակերտ: Խոխեքը արդեն մեծանում են, Դարսարաղա ախպերը զանգում ա Մինվոդ, ասմա՝

400 «Լոովա հումոր» ֆեյսբուքյան էջ:

401 «Եղինջ» երգիծաթերթ, Վանաձոր, 1996, օգոստոս, թիվ 4:

— Խրեզ⁴⁰² ըս դարգում, օգում եմ ես ինքս գամ, ես ինքս փող ըշխարեմ: //— Շար լավ ա, եկ: //— Պա տեղ ինչ գործ եմ անիրու: //— Ասմա՝

— Հասամ, դոլլարները տափեն (իմա՝ գեպրնին) վերածած ա, եկ, կհավարես: Ճամիրու ծախար ես կողարկեմ:

Էս Սրեփանակերտա ախպերը թոնըմ ա Մինվոդ: Ուրու-գյու(իմա՝ երեկո) ա ինում...: Լա քրշանըմ⁴⁰³ ա, տենում՝ 50 դոլար-նը ա ընգած: Ուզում ա վեր ոնի, մըն էլ ինքնիրեն ասըմ ա՝ «Ա՛ դե ըսօր չեմ էկալ, ըսօր դինջացի(իմա՝ հանգարացի), էքուցվանի կսկսես գործը»: Ասըմ ա, եր քաշըմ ձեռը, թողում գնըում...(ԱՄՇՀ)

Շատ արտագնա աշխատանքի մեկնողներ էլ կանգնում են փաստի առաջ. ոչ ուտելու գումար են ունենում, և ոչ էլ հետ վերադառնալու, և ստիպված սոցիալական ծանր վիճակում գտնվող ծնողներն են կրկին օգնության միակ հույսը դառնում.

— Թևան քեռի, լույսիդ վարձը իմի՞ չես մոծում: //— Կմոծեմ, էլի՛: //— Երբ:

— Երբ որ տղաս արտագնա աշխատանքից գա: //— Իսկ տղադ երբ է գալու:

— Երբ որ կովը ծախեմ, ճանապարհածախար ուղարկեմ⁴⁰⁴:

Նորանկալի հանրապետության 25-ամյա ժամանակաշրջանում էլ ավելի ահագնացավ արտագնա աշխատանքի մեկնողների քանակը ոչ միայն քաղաքներից՝ կապված գործարանները չաշխատելու հետ, այլև գյուղերից: Վերջինիս դրսևորումը՝ իբրև իրողություն, այսպես է ներկայացնում բերդավանցիների «Կեսը՝ էստեղ, կեսը՝ էստեղ» մանրապատումը.

Մարզկենտրոնից մի բարձր պաշտոնյա էր եկել Բերդա-վան: Իմացավ, որ գյուղիտրիտրի նախագահն արդեն վեց ամիս է՝ Ռուսաստանում է: //— Ինչպե՞ն թե, — զարմացավ պաշտոնյան: // Քարմանց Սամվելը, փորձելով պաշտպանել իրենց նախագա-հին, ասաց. //— Դե գյուղի բնակչության կեսը ռուսաստաններում

402 Խրեզ – քիչ:

403 Քրշանալ – առաջ գնալ:

404 Ղազարյան Ս., Եկեք մի քիչ ուրախանանք, մեր հոգսերից թեթևանանք: Անեկ-դոտներ: Եր., «Ջանգակ-97» հրատ., էջ 19:

*Է, նա էլ տարվա կեսը էհարեղ է նախագահությունն անում, կեսը՝ էհարեղ...*⁴⁰⁵

Անկախացած Հայաստանից արտագնա աշխատանքի մեկնողների ռուսերենի իմացությունն այլևս խոչընդոտ չէ, աշխատատեղերի աշխարհագրությունն էլ է աստիճանաբար ընդլայնվում, մեկնելու նպատակն էլ. արտագնա աշխատանքն աստիճանաբար հիմքեր է ստեղծում վերածվելու արտագաղթի.

Կգնանք Ամերիկա, թե գործ էլավ, լավ, թե չէլավ, եր գալը կա ու կա: (ԱՄՇՀ)

Երեխաների մտածողության և հոգեբանության վրա խոր հետք է թողնում ծնողի արտագնա աշխատանքը: Առաջնեկ տղայի լույս աշխարհ գալուց մի քանի ամիս անց, գումար վաստակելու հույսով տան տղամարդը մեկնում է խոպան: Երեք տարի անց նա Ռուսաստանից վերադառնում է տուն, ու ողջագուրվելուց, ընթրելուց հետո երբ մուծն ընկնում է, ծնվելուց հետո հոր երես չտեսած 3-ամյա որդին, որ մոր միակ «թև ու թիկունքն» էր մնացել, չի ուզում քնել, սրտնեղած ձգում է մոր փեշից, պարտադրում մորը, որ «անծանոթ» տղամարդը կեսգիշերին հեռանա տնից.

*— Ման, էդ մարդն ինչի՞ չի գնում մեր տնից, ասա՛ թող շուտ գնա, մինչև չգնա, չեմ քնի...*⁴⁰⁶

Մանկական մեկ այլ նմուշում հարևանի փոքրիկ աղջիկն ուզում է իր խաղալիքները վերցնել ու տուն գնալ, սակայն խաղընկերը չի տալիս, խնդրում է մնալ, մի քիչ էլ խաղալ:

— Տուր թե չէ կգնամ պապայիս կասեմ, — սպառնում է խաղընկերուհին:

Գայանեի հայրը մի քանի տարի էր՝ արտագնա աշխատանքի էր մեկնել, և երեխան հոր պաշտպանության կարիքը շատ-շատ էր զգում.

— Մամմ, ես պապա ունեմ, որ ես էլ իմ պապային ասեմ, — հարցնում է 4-ամյա Գայանեն: (ԱՄՇՀ)

405 **Աբազյան Ս.**, Նոյեմբերյան կատակներ, անեկդոտներ, սրամտություններ, Վանաձոր, «Արմինֆո» հրատ., 1999, էջ 21–22:

406 **Մարգարյան Ա. Շ.**, Մանկական զվարճախոսություններ, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2016, էջ 116:

Երբեմն էլ երեխաներն ուզում են մի քանի տարի արտագնա աշխատանքի մեկնած ծնողին, հարագատին, որ մեկ կամ երկու աղջիկ ունի, մի մե՛ծ անակնկալի բերել, ուստի առաջարկում են մորը կամ հորեղբոր կնոջը.

— *Ման՛ ջան, քանի պապան էկել չի, արի մի փղա բեխա բի, որ գա, ուրիանա, հս՛...* («**Լոովա հումոր**» **Ֆեյսբուքյան էջ**)

Տարբերակ՝

— *Նարս՛ փոքրա, մի հար էլ ապերիկ բեր, էլի, հոպարս կգա, շա՛ր կորահանա...*⁴⁰⁷

Եթե վերը բերված երկու նմուշներում էլ անապասելի ծիծաղը երեխաների անմեղ արտաբերումների պատճառով է առաջանում, ապա ամենազավեշտալին այն է, որ լոռեցիներին վերագրվող այս զվարճախոսությունում սկեսուրն է հարսին առաջարկում *սյուրպրիզ* (իմա՝ անակնկալ) անել՝ երեխա ունենալ, որ ամուսինը ուրախանա.

Սկեսուրը հարսին ասում է.//— Ցավըր փանեմ, բալեն, մի հար էլ էրեխա ունեցի:

— *Ա՛յ մեր, ո՞նց ունենամ, փղեղ խոպանում ա:*

— *Ոչինչ, մարաղ քեզ, արի դու իրան սյուրպրիզ արա, թող ուրիանա:* («**Լոովա հումոր**» **Ֆեյսբուքյան էջ**)

Արտագնա աշխատանքին նվիրված պատումներից մեկում էլ պանդխտության մեկնածի կինը հղիանում է ոչ թե «շատ հին պատմությունների նման՝ նկարի հետ քնելով», այլև *սեքսուալ* հայացքից.

— *Աիչի՛ Վարդիշաղ, աչքիս՝ ռեխով ես, մարդդ էլ էս էրկու փարիս ա՛ խոպանում ա: Չասես՝ նկարի հետ ես քնել, էդ շար հին պատմութիւն ա...*

— *Հերիքնա՛զ ջան, մի էրկու ամիս առաջ մեր գոմունը փեշերս քշած կով էի կթըմ, մին էլ մեր հրևան Խաչիկը մտալ:*

— *Եղնո՞ց (իմա՝ հետո՞):*

— *Եղնոց՝ ոչ մի բան, բայց ընենց մրիկ արալ, ընենց մրիկ արալ, որ... Է՛նա հենց էդ մրիկ անելուց էլ հղիացել եմ...* («**Լոովա հումոր**» **Ֆեյսբուքյան էջ**)

407 **Սարգսյան Ա. Շ.**, Մանկական զվարճախոսություններ, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2016, էջ 116:

Հայկական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսություններում արտագնա աշխատանքի թեման երբեմն էլ ներկայացվում է անիրական՝ հեքիաթային տարրերով շաղախված: Այսպես, Լոռուն վերագրվող ոսկեձկնիկյան պատումում մեր օրերի արտագնա աշխատանքի մեկնողների թեման արտացոլված է լոռեցու անեկդոտային կերպարին հատուկ պարզամտությամբ: Օտարություն մեկնած ու գործազուրկ մնացած երկու եղբայրների՝ Ոսկե ձկնիկին ներկայացրած երեք ցանկություններից երկուսը երկու շենքերի հիմքերը գցած տեսնելն է լինում. յուրաքանչյուր եղբորը՝ մի-մի շենքի հիմք, որ կարողանան միանգամից պատերը շարել, իսկ երրորդ ցանկությունն էլ ավելի զավեշտալի է. դրանց սվաղի՝ ծեփագործության աշխատանքները ևս երկու եղբայրներին ընձեռելու հնարավորություն տալ: (ԱՄՇՀ) Տեն **Հավելված 2, թիվ 24:**

Հնարամիտ հայերը գործազրկության դեպքում անգամ էլք են գտնում, գործ ճարում նույնիսկ Աֆրիկայում.

*Ինքնաթիռը Աֆրիկայում վթարային վայրէջք ա կատարում:
Ուղևորները ընկնում են վայրենիների ձեռքը: Մրանք բռնում, բռլորին փանում են իրանց վոժդի⁴⁰⁸ մոտ:*

Տղերք, քաշվեցինք, — հայերեն ասում ա գերիներից մեկն ընկերոջը:

Վայ ձեր ցավը փանեմ, հայ էք, — հարցնում ա վայրենիների առաջնորդը:

Իյան, այ ախպեր, դու էլ ես հայ, բա էս վայրենիների մեջ ինչ ես անում, — հարցնում են հայերը:

Տղերք, դուզն ասած, րեհա՝ խոպանի համը դուրս էկավ, էս կողմերն եմ էկել, հիմի էլ էս գորձն եմ կայցրել... (ԱՄՇՀ)

Արտագնա աշխատանքն արտացոլող տափակ անեկդոտաշարերից մեկում էլ զավեշտի հենքը ժողովրդախոսակցական լեզվում օգտագործվող *ամոթաթիքա* արտահայտությունն է.

Մեկն ասմա.//—Բրիգադով խոպան էինք գնացել Աֆրիկա, մարդակերների ձեռն ընգանք://—Բա հեպո՞://—Հեպո էլ մարդակերները բրիգադի բոլոր անդամներին կերան, մնացի մենակ ես, ես էլ թողի հեպ էկա փուն://—Ո՞ւց, բա քե՞զ ինչի չկերան://—Ես ամոթաթիքեն էի... (ԱՄՇՀ)

408 Վոժդ (ռու.) — առաջնորդ:

Արտագնա աշխատանքին առնչվող անեկդոտներում զավեշտի հենք են դառնում նաև *լեզվական խնդիրները*⁴⁰⁹՝ տվյալ երկրի լեզվին չտիրապետելը.

Գեղեցիկ երիտասարդին աղջիկների հարցմանը, թե՛ Как тебя зовут?—ինչ է ձեր անունը, պարասիսանում է՝ ներկայացնելով աշխատարեղը՝ (Асфальтовый завод—ասֆալտի գործարան): («Լոռվա հումոր» Ֆեյսբուքյան էջ)

Արտագնա աշխատանքի վայրում լեզվական խնդիրների մասին խոսելիս զուգահեռ անդրադարձ է լինում նաև հայոց լեզվի մեջ օտար բառերի անչափ շատ օգտագործմանը, ինչը շատ դեպքերում օտար միջավայրում դրանք կիրառողներին զավեշտալի իրավիճակների մեջ է զգում.

Մեր բրիգադում (Պիտերում) Լոռվա գյուղերից մի տղա էր աշխատում: Մա ուներենից լրիվ բորիկ էր: Մի օր, ոնց եղավ, մեր ոռու շոֆերին (իմա՝ վարորդին) օգնելու համար հեղրը գնաց շինանյութ բերելու: Որ հեղր եկան, սա իջավ ավտոյից, դարպասները բացեց ու հենց ինձ տեսավ, ուրախացած՝ թե բա.

—Ա բուար (իմա՝ եղբայր), շոֆերին սաս՝ զադնիով չերեզ վառուր գա ու էս այլումինի բոչկի մոտ սամասավալ անի⁴⁰⁹:

Ես ու շոֆերը իրար նայեցինք ծիծաղելով, ու սա զադնով քչեց էկավ էր բոչկի մոտ սամասավալ արավ: Մեկ էլ էս մեր տղեն շշացավ ու սկսեց խեղճ շոֆերի վրա գոռգալը.

—Ա՛յ անասուն, բա որ հայերեն լավ հսկանում ես, էր ու՞ր էիր սաղ ճամփին քեզ էշի տեղ դրել... («Լոռվա հումոր» Ֆեյսբուքյան էջ)

Ռուսաստանի Դաշնություն տեղափոխված ընտանիքների համար խնդիր է դառնում ոչ միայն երեխաների ոչ հայեցի դաստիարակությունը, այլև տեղացիների հարբեցողության տարածվածությունն ու օտար միջավայրում մեծացող հայ երեխայի վրա դրա ազդեցության վտանգը:

Իրականության հենքի վրա ստեղծված անեկդոտներից մեկում ռուսերենի չիմացությունը և խոսակցության մեջ կիրառված օտար բա-

409 *Զադնիով չերեզ վառուր գա ու էս այլումինի բոչկի մոտ սամասավալ անի* (ռուս.) – հետևի վրա՝ դարպասով գա էս այլումին տակառի մոտ բեռնաթափի:

ռակապակցությունում **յան** վերջավորության առկայությունն ու նույնահունչությունը հայ երեխայի կողմից ընկալվում է որպես հայկական ազգանուն՝ տեղիք տալով զավեշտալի իրավիճակի առաջացման.

Ռուսաստանի Դաշնության դպրոցներից մեկում սովորող հայ էրեխեն մի օր փուն ա գալիս ու մորը ասում. //— Ման, գիտես՝ մեր ֆիզկուլտի դասարանն հայ ա: // Մերը հարցնում ա. //— Բայց էսօր դուք ֆիզկուլտ ունե՞իք, փեսե՛լ է՛ս իրան: // Թե քա՛ //— Չէ, դասարանները որ խոսում էին, մեկը ասեց. «Ուշիտե՛լ ֆիզկուլտուռի Մուրոս սյան...»⁴¹⁰» («Լոռվա հումոր» ֆեյսբուքյան էջ)

Փաստենք նաև, որ արտագնա աշխատանքին վերաբերող անել-դոտների մեջ գերակշռում են դիպաշարով (սյուժեով) կառույցները, որոնք զավեշտն արտահայտում են տարատեսակ գործողությունների նկարագրությամբ, երբեմն էլ՝ հեքիաթային պատումնաշարերի միջոցով, որոնք ավարտվում են պարզամիտ հերոսի՝ անսպասելի ծիծաղ հարուցող մխիթարական խոսքով, կամ էլ՝ անհավատարմությունն «արդարացնող» արտահայտությամբ:

Շարադրանքի սկզբում մի քանի անգամ անդրադարձ է եղել անդիպաշար (անսյուժե) կառույցներին և համապատասխան նմուշներ են մեջբերվել: Դրանք հիմնականում առնչվել են ամփոփ նախադասությամբ արտահայտված ժողովրդական ասույթաբանությանը: Սակայն կան անդիպաշար կառույցներ, որոնք անսպասելի ծիծաղն արտահայտում են զավեշտալի երկխոսությամբ՝ մի քանի տողով ներկայացնելով թե՛ պանդուխտի կնոջ անհավատարմությունը, թե՛, որ ամենազավեշտալին է, հայ տղամարդկանց մեծ մասի մտածողությանը հատուկ պատասխան — ցանկությունը՝ ընտանիքում անպայման տղա երեխա ունենալու մարմաջը.

Մի մարդ 4 փարի խոպանում ա լինում: Կնիկը զանգում ա, թե՛ //— Ա՛յ մարդ, չես գալի՞, աղջիկ ենք ունեցել: //— Միևն փղա չունենանք, չըրեն՛ գա, — պատասխանում է ամուսինը: («Լոռվա հումոր» ֆեյսբուքյան էջ)

Արտագնա աշխատանքին առնչվող անելդոտները միտված են ոչ միայն մարդկանց տրամադրության բարձրացմանը, այլև ծիծաղի

410 **Ուշիտե՛լ ֆիզկուլտուռի Մուրոս սյան** (ռուս.) — ֆիզկուլտուրայի ուսուցիչը ասավորվանից խմած է:

լեզվով ճշմարտությունը բացահայտելուն. ուշադրությունը բևեռելով առկա թերությունների վրա՝ ինչ-որ չափով նպաստելով նաև բացասական երևույթների դեմ պայքարին:

2.5. Լեզվական ուժացման և ազգապահպանության խնդիրները

19-րդ դարի երկրորդ կեսից թե՛ արևելահայոց, թե՛ արևմտահայոց բանավոր ու գրավոր գրականության մեջ սկսում է հաճախակի արտացոլվել լեզվական ուժացման թեման: Այն առավել ընդգծված դրսևորվեց Մեծ եղեռնից մազապուրծ արևմտահայության բեկորների՝ աշխարհով մեկ սփռվելու պատճառով, իսկ արևելահայության շրջանում լեզվական ուժացման խնդիրն էլ ավելի անհանգստացնող դարձավ խորհրդային համակարգի օրոք:

Եթե հայաստանաբնակների մի մասի օտարամոլության պատճառը քաղքենիությունն էր և խորհրդային համակարգի վարած ապագային քաղաքականությունը, ապա շուրջ մեկուկես միլիոնի հասնող վիրահայերի (Թբիլիսի, Արխազիա, Աջարիա, Բոլնիս-Խաչեն, Ջավախք, Քութաիս-Կախեթի...), նորաստեղծ Ադրբեջան պետության մեջ հայտնված հայերի (ԼՂՀ, Գյուլիստան-Շահումյան, Կիրովաբադ-Գանձակ, Նուխի, Բաքու, Սումգայիթ...), ինչպես նաև Հյուսիսային Կովկասի հայության (Դոնի Ռոստով, Մոչի, Դաղստան, Չեչնիա...) շփումը ռուսական կամ ռուսախոս միջավայրի հետ, Ադրբեջանի և Ռուսաստանի, մասամբ նաև՝ Վրաստանի վարած հակահայ քաղաքականությունը, նաև Հայաստանի հետ կապի խոչընդոտները, հայկական կրթական ու մշակութային օջախների և հաղորդակցության տարատեսակ միջոցների սակավությունը կամ էլ բացակայությունը, մինչև անգամ՝ արգելքները հանգեցնում էին լեզվական ուժացման: Ինչ խոսք, դրան նպաստում էին նաև հայերի որոշ մասի ստրկամտության հասնող օտարասիրությունն ու օտարամոլությունը, որոնք կամա թե ակամա պարարտ հող էին նախապատրաստում վերածվելու ստրկախոսի:

Թերևս հենց այս հանգամանքից ելնելով էլ ժողովուրդն իր ինքնապաշտպանական բնագոյով այդ ցավոտ խնդրին անդրադառնում է ժողովրդական երգիծանքի լեզվով: Թե՛ արևմտահայության, թե՛ արև-

ելահայության շրջանակներում բազմաթիվ երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ են ստեղծել, որոնցում գավեշտի հենքը մինչև այսօր էլ մեզ համար չափազանց ցավոտ լեզվական ուժացման խնդիրներն են:

Արցախյան շարժումը ժողովրդին նաև լեզվական օտարամոլության թմբիրից ուշքի բերելու, դատարկ ու լողոված ինտերնացիոնալիստական գաղափարները դեն շարտելու և ազգային արմատներին վերադառնալու շարժում էր: Անդրադառնանք լեզվական ուժացմանն առնչվող անեկդոտներից մի քանիսի դրսևորման առանձնահատկություններին և առաջադրած ներքին հարցադրումներին:

Իր լեզվական օտարամոլությունը հենց ինքը՝ արցախցին է ծիծաղի լեզվով խտացրել անեկդոտներում, որոնցից ամենացայտունը «Ըստեփանակերտուց ժողովը»⁴¹¹ նմուշն է, ուր հայոց լեզուն պահելու, մաքուր հայերենով խոսելու մտահոգությամբ հրավիրված ժողովի նախագահի ամփոփիչ խոսքը դառնում է զվարճախոսության անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառը.

Ըստեփանակերտ ժողովըն անում, վեր հայերեն լի՛զուն պահին, պաշտին, խօխենքը վէջ թա ռուսերեն, հայերեն խօսին: Վերջումը խօսկը փամ ըն ժողովէն նահազէն, էս էլ յեր ա կէտում, թա.

Տավարիչի, մեր լի՛զուն **արլաթկի** լի՛զու յա, **դրրագացէննի** լի՛զու յա: Մունք մեր լի՛զվա՛մն ընք **պարէդիւր** ընէլու, ըրըրա հէտի բիդի լօխըս էլ պրապագանդա անինք, վեր մեր ժիղօվորթը մեր լի՛զուն **գաբըվար** չանէ: **Կարօջի գավարյա**, մեր լի՛զուն մեր **փրլագըն ա**, մեր **գօրդըստըն ա**, **դավայծէ սախրանիւր** անինք մեր լի՛զուն⁴¹²:

Զվարճախոսություններից մեկում էլ ասելիքը վերարտադրվում է ընդամենը մեկ նախադասությամբ, որի հինգ բառից կազմված անդամներից հայերեն են միայն «ի» հոլովական վերջավորությունը, «ը» հոդը և «ա-է» օժանդակ բայը.

411 **Մարգարյան Ա. Յու.**, Արցախի բանահյուսությունը, Եր., «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2015, էջ 416:

412 Նույն տեղում՝ *Ընկերներ, մեր լեզուն քաղցր լեզու է, թանկարժեք լեզու է: Մենք մեր լեզվովն ենք հարթելու, դրա համար պետք է ամենքս էլ քարոզչություն անենք, որ մեր ժողովուրդը մեր լեզուն չմոռանա: Կարճ ասած, մեր լեզուն մեր դրոշն է, մեր հպարտությունն է, եկեք պահպանենք մեր լեզուն:*

Ուզի մագագինումը սարաշնի օչերեդ և (իմա՝ Անկյունի խա-
նություն ահավոր հերթ է—ԱՍ): (ԱՄՇԸ)

Իսկ *Ջոնսիկիս պոչը պանովի կոստից և* (ԱՄՇԸ) (իմա՝ Անձրև-
անոցիս պոչը փողոկրից է) նախադասության մեջ հայերեն են «պոչը»
բառը, «ա-է» օժանդակ բայը, «ի» հոլովական վերջավորության հետ
«ս» ստացական հոդը: Թերևս այս հանգամանքն էլ պատճառ է դար-
ձել հետևյալ գավեշտալի երկխոսության ստեղծման.

*Երևանցին դարաբաղցուն ասում աս. //— Ծեր լիզուն հինչ լի-
զու յա, վեչ հայերեն աս, վեչ ոռուերեն: Դարաբաղցին պարաս-
խանում աս. //— Նարառոյր, մունք չխարո հայերեն ընք խոսում*
(իմա՝ ընդհակառակը, մենք մաքուր հայերեն ենք խոսում—ԱՍ)⁴¹³

Կամավոր կամ բռնի ուժացումը և ցեղասպանությունը պատճա-
ռահետևանքային կապով են կապված, և դա ևս իր հստակ արտացո-
լումն է գտել ժողովրդական երգիծապատումներում:

Դեռևս 19-րդ դարի երկրորդ կեսի և 20-րդ դարի անեկդոտների
ժողովածուներում ուժացման թեմայով բազմաթիվ գվարճապատում-
գվարճախոսություններ են հրատարակվել: Դրանց մի մասն առնչվում
է թե՛ բռնի, թե՛ կամավոր ուժացմանը: Նախիջևանի մի շարք գյուղերի
հայության կրոնափոխությունն ու լեզվական ուժացումը թերևս պատ-
ճառ են դարձել մի շարք անեկդոտների առաջացման:

Այսպես, երգիծական մանրապատումներից մեկում անսպասելի
ծիծաղը դրսևորվել է քրիստոնյա հայի՝ թուրքանալու մտադրությունը
հավաստող երդումով, որը դրժելը նա մեղք է համարում, քանզի դրժո-
ղը հաստատ կպատժվի Աստծու կողմից: Իսկ թուրքանալ պատրաստ-
վողը այդ երդումը տվել էր... Ստեփանոս Նախավկայի աջի վրա...⁴¹⁴
Տես *Հավելված 2, թիվ 25*:

Մինչև Մեծ եղեռնը օսմանյան կայսրության վարած ուժացման
քաղաքականության հետևանքով շատ ու շատ հայկական գյուղեր
բռնի կամ կամովին կրոնափոխ էին դառնում, իսկ հայերենը կամա

413 Բաքվի հայոց քանահյուսությունը, Կազմեցին Ավարդը Գագիյանը և Սվետլա-
նա Վարդանյանը, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, էջ 236:

414 Անեկդոտներ, գուարճալի գրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մա-
սամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց Գալուստ Շիրմազանեանց, Թիֆ-
լիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, էջ 7:

թե՛ ակամա զիջում էր իր դիրքերը թուրքերենի և քրդերենի առաջ՝ սկզբում բազում օտար բառերի ինքնական կիրառության՝ օտարամոլության հետևանքով, այնուհետև հայերենը օտար լեզուների առաջ ստորադասելու, մոռացության մատնելու արդյունքում:

Լեզվի և հավատի կորստով, իրար դեմ լարված մեր բազմակուսակցականությամբ ու կրոնական հայացքների տարակարծություններով մենք թուլացրինք մեր միասնականությունն ու զգոնությունը՝ ավելի հեշտացնելով ցեղասպանության իրագործումը:

Զվարճապատումներից մեկում Ամերիկա հասած օտարախոս պանդուխտները խնդրում են հայ տանտիրուհուն կարդալ հայերեն գրված նամակը, ապա, որ ամենազավեշտալին է, դուրս են հրավիրում նրան՝ ասելով.

— *Հաճին, սենյակեն էլի՛ր, ասի դաշնակցական գաղտնի ժողով է...*⁴¹⁵ Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 26**:

Երգիծապատումների մի մասում էլ թրքախոսությունը ներկայացվում է իբր «փրկության» ելք, որին կուրորեն հավատացել են նաև հայ մեծամեծները.

1915-ին րեղահանութեան հրամանն կու գայ Այնթապ: Վալին կը կանչէ Այնթապի մեծամեծները ու կը հաղորդէ, թէ բոլոր հայերը պէտք է այսինչ թուականին պարսկեն քաղաքը ու երթան:

Այնթապի մեծամեծները կը պարսասխանեն.

— *Էֆենտի՛, մեզի համար բան մը չկայ, պիզիմ հափըմըզըն անա լիսանը թուրքչա (Մեր բոլորին մայրենի լեզուն թրքերէն է)՝⁴¹⁶:*

Ազգային լեզուն կորցրած մեծամեծների նման մտածելակերպը ծիծաղի հետ տխրությամբ է համակում հոգիդ:

Հ. Չոլաքյանի գրառած զվարճապատումներից մեկում էլ այնթապցին մարաշցուն թուրքերենով ասած «Այս պանդուխտները կը րեանեն... Տարագրութեան աչքը կուրնայ... Այս պանդուխտները եկան, մեր մայրենի լեզուն քանդեցին, այդ պատճառով մեր քահա-

415 **Սվազլյան Վ.**, Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 110:

416 Միջ-գաւառական անեքթոտներ: Հաւաքեց և ներկայացուց **Յակոբ Չոլաքեան**, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 1988, էջ 86:

նան հայերէն քարոզ կու տայ»⁴¹⁷ անհեղթեթ մեկնաբանությունն է դառնում անսպասելի ծիծաղի պատճառը: Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 27**:

Մեծ եղեռնից փրկված և Սիրիայում ապաստանած արևմտահայության բեկորների մի մասը շարունակում է ոճրագործի լեզվով հաղորդակցվել և իբրև ապացույց հայ լինելու՝ մոտը միշտ ունենում է Ս. Գիրքը: Հ. Չոլաքյանի գրառած մեկ այլ պատումում⁴¹⁸ զավեշտի հենքը թրքախոսության և աղոթաժողով հաճախելու ծիծաղ հարուցող հակասությունն է, իսկ հանգուցալուծումը՝ էլ ավելի զավեշտալի իրողությունը.

Աղոթաժողովից հետո կազմակերպված խնջույքի ժամանակ պարող այնթապցի, քիլիսցի և մարաշցի կանայք սկզբում Ս. Գիրքը թնեռի տակ ելնում են պարելու՝ թուրքերեն ասելով՝ «Աման Ալլահըն, կինահ եազմա»⁴¹⁹», ապա պարը թեժանալուց հետո «Կիները Ս. Գիրքերը մէկիկ-մէկիկ կը ներեն մէկդի ու կ'ըսեն. —Իստէր եազ, իստէր եազմա»⁴²⁰: Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 28**:

Գաղթականության համար պատարագ մատուցող քահանայի հայերեն աղոթքներին անհաղորդ թրքախոս հայերի՝ անսպասելի ծիծաղ հարուցող, բայց միաժամանակ ցավ պատճառող արձագանքը խտացվել է կիլիկիահայոց ժողովրդական երգիծապատումներից մեկում: Բանագետ Վ. Սվազյանի գրառած «Թրքախոս աղանացիները» զվարճապատումում սուր քննադատությանը զուգահեռ՝ ներկայացվում է պատարագին ներկա գտնվող գինովցած թրքախոս աղանացիներին «քիչ մը կհասկնամ» ասող հայրենակցի զավեշտալի հայերեն թարգմանությունը: Նա քահանայի՝ «Սիրելի՛ ժողովուրդ: Դուք իրչափ աստեն է, որ եկեղեցի չէք գար: Դուք իրչափ ձեր հավաքքը կորցուցեր էք: Հակառակ պարագային Աստված ձեզի պիտի պատժե» խոսքերում եղած իրչափ բառի բառամասնատման և հարանունության «աջակցությամբ» այսպես է թարգմանում.

417 Նույն տեղում, էջ 86:

418 Միջգաւառական անեքթոսներ, **Յակոբ Չոլաքեան**, Բ տպագրութիւն, 2005, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, էջ 92:

419 **Աման Ալլահըն, կինահ եազմա** (թրք.)-Ո՛վ իմ Աստուածս, մեղք մի՛ գրեր:

420 **Իստէր եազ, իստէր եազմա** (թրք.)-Կուգես՝ գրե, կուգես՝ մի՛ գրեր:

«Արիսադան՛ը, բէնիսմ բիլդիիմ էրմէնջէ իլէն „վօր,, գօ...թ (բարեկանն, իմ գիտցած հայերենով «ոո»՝ հետույք կնշանակէ, «չափն» ալ՝ չափել կնշանակէ): Բարանկային երևը մեկուն ոռը կչափեին կոր, ամենս վերջը չհասկցա թե որոնն ոռը չափեցին...»⁴²¹: Տեն **Հավելված 2, թիվ 29**:

Վ. Սվազլյանի գրառած մեկ այլ երգիծական մանրապատումում էլ արտացոլվել են թե՛ ուծացման, թե՛ ցեղասպանության թեմաները՝ իբրև մեկը մյուսի հետ կապված պատճառահետևանքային դրսևորումներ.

Կիլիկիո պարպումեն երբը, երբ Կիլիկիո ժողովուրդը Բեյրութ էկավ, ադանացիները արաբաջիներ (իմն՝ սայլապաններ) էին. մեկ բառ հայերեն չգիտեին, բայց ամեն մեկը, մեջքը դանակ մը խրած, դաշնակցական կոմիտեի ժողովի կերթային:

Ժողովի ժամանակ շրջաբերականը կկարդացվի հայերեն: Անշուշտ, սա ադանացիները բան չեն հասկնար: Մեկը մյուսին կըսե. //—Նէ դէդի, դո...յու...շ վանր: (Ինչ է ստում կոիվ կա՛ն): //—Յօք (ո՛չ): //—Հադէ՛, հէ՛յ վալա (դէ՛, փանօք Ասրծո): Քանի որ կոիվ չիկա, մենք հոս տեղը ինչ գործ ունինք: Մենք գացինք, դոք հայերենը կարդացեք⁴²²:

Մենք շատ շուտ մոռացանք, որ անպետականության պայմաններում մեր դարավոր պաշտպանն ու հենարանը մեր հողը, մեր լեզուն ու հավատն են եղել, բայց առավել շատ լեզուն, քանզի, Պարույր Սևակի խոսքերով ասած, «Ժողովուրդները գոյատևում են ոչ միայն իրենց հողով, այլև իրենց լեզվով. ուրեմն՝ ավելի իրենց լեզվով, քան նոյնիսկ հողով»⁴²³:

Լեզուն հիշողություն է, այն կապ է պահպանում մեր արմատների հետ, եթե կորցնենք մեր լեզուն, կկորցնենք նաև մեր հիշողությունը և կնմանվենք մաթևոսյանական «բաց դաշտում արածող հորթին», որի ապագան սպանդանոց տանող ճանապարհին է ու մորթը՝ սպիտակ ջարդ-ձուլման տեսքով...:

421 **Սվազլյան Վ.**, Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 110:

422 **Սվազլյան Վ.**, Կիլիկիա, արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 110:

423 **Սևակ Պ.**, Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հատոր 5, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1974, Թրի դեմ գրիչ, էջ 175:

Իբրև լեզվաբան՝ Աճառյանի ուշադրության կենտրոնում են եղել հայերենն անադարտ պահելու, հայոց լեզվով հաղորդակցվելու հարցերը, և ամենևին պատահականություն չէ, որ 19-րդ դարավերջին պոստհայերից գրառած մի քանի անեկդոտներ առնչվում են հենց լեզվական ուժացման խնդիրներին: Դրանցում ծիծաղի, երբեմն էլ սպանիչ ծաղրի միջոցով ներկայացվում են լեզվական ուժացման հետևանքներն ու ուղղորդվում այդ երևույթի դեմ պայքարելու ժողովրդական արձագանքները:

Օտարության մեջ հայտնված և իր լեզվի հարգը չիմացող, օտար լեզվին գերի դարձած հայ պանդուխտ-գաղթականը այլազգիների հետ շփվելիս բազում գավեշտալի իրավիճակների մեջ է հայտնվում՝ դառնալով անեկդոտների ստեղծման նյութ, երբեմն էլ կյանքով հատուցելով օտարախոսության համար:

Այսպես՝ թուրքախառն հայերենով (հիմնականում թուրքերեն և հատուկենտ հայերեն բառերով ու մասնիկներով) մի ենիչերիի հասցեին ասված խոսքը հայի համար ճակատագրական է լինում՝ դառնալով նրա մահվան պատճառը.

Օր մը էրկու հոքի (հայ) կերթան կոր, ենիչերի մը քովերնէն կաննի: Ան հայը մէկալին կըսէ քի «Մա ենրչերիին խալփախին թէքմէ մը եոլեշփիրմիշ ընէմ քի խօսիսօճաման խալփախը յօխոշ աշաղի թէքէր մէքէր գա»: (Մա ենիչերիին աղակին այնպիսի մի քացի տամ, որ ահագին կդակը գառիվայրից ցած գլտոր գա):»:

*Ենիչերին կը հասկնա, խըլըճը կքաշէ, գլօխը կկտրէ կմեռցունէ*⁴²⁴:

Այնուհետև տողատակում Աճառյանն ավելացնում է. «Այս առակը պատմում են ցույց տալու համար, թե պոլսահայ ռամիկ լեզուն այնքան խառն է թուրքերեն բառերով, որ թուրքն էլ կարող է հասկանալ»⁴²⁵:

Լեզվական ուժացմանն առնչվող ևս մի պատում է պոլսահայերից գրառել Աճառյանը՝ այս անգամ կապված առևտրի հետ: Այստեղ ևս թուրքին լրիվ հասկանալի «հայերենը» խափանում է պոլսահայի խարդախ գործարքը⁴²⁶: Տեն **Հավելված 2, թիվ 30**:

424 **Աճառյան Հր.**, Պոլսահայ անգիր բանասիրություն, ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 174:

425 Նույն տեղում:

426 **Աճառյան Հր.**, Պոլսահայ անգիր բանասիրություն, ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 175:

Վերջերս մեր գրառած նմանատիպ այուժեով նյութերից մեկը ևս վերաբերում է լեզվական ուժացման խնդիրներին, այս դեպքում՝ ռուսախոսությանը՝ ռուսերենախառն «հայերենի» ժարգոնային դրսևորմանը.

Մոսկվայում ընկերոջը՝ տաքսու վարորդի հասցեին արված «հայերեն» «*Էս ոտոդ փաքսիսրի դերիլ ոռժին նայի*» խոսքը, ինչպես աճառյանական տարբերակում, այս դեպքում ևս այն կիրառողի համար պատուհաս է դառնում: (ԱՄՇՀ)

Հր.Աճառյանի գրառած բազմաթիվ զվարճապատում-զվարճախոսություններից չորսն առնչվում են այլադավանությանը⁴²⁷: Դրանցից երեքում ծաղրվում են ոչ միայն իրենց լեզուն մոռացած թուրքախոս կաթոլիկ վարդապետները, այլև նրանց բարոյագրկված զավակները.

Կաթոլիկ մարթ մը չանթան ձառքը՝ ախճրկանը հետը մէկ-տեղ՝ տեղ կերթան կոր էղէր: Ախճիկը հորը կը դառնա կըսէ քի՛

Պսնպա, պսնպա, կըսէ, աչքամերան կէլ քի սէնի ուշարմ գանն էթսինլէր (Հսնյր, հսնյր, երևիցս արի, որ քեզ ծառաս կարծեն), — կըսէ⁴²⁸:

Նախախորհրդային տարիներին, այնուհետև խորհրդային տարիներին նպատակադրված ուժացման քաղաքականություն է իրագործվել նաև մեր հարևան քրիստոնյա երկրում՝ Վրաստանում:

Կախեթիներից շատերը ուժացված հայեր են: Դա է վկայում նաև 19-րդ դարավերջի անեկդոտների ժողովածուներից մեկի հետևյալ նմուշը, որը, իրողության հենքի վրա ստեղծված երգիծապատում լինելով, ծիծաղի լեզվով ոչ միայն քննադատում է կիսակամովին, կիսաբռնի այդ ուժացումը, այլև սթափության է կոչում մյուսներին.

Մակար Ա. կաթողիկոսը առաջնորդ եղած ժամանակ ճանապարհորդում էր: Երբ որ մտա Քութայիս, տեսա, որ բոլորն էլ վիրախոսներ են. նա զարմացաւ.

— Միթէ այսչափ հայերից ոչ ոք հայերէն չի խօսում: Վունց չէ, խարջեցին իրենց փայ հայերէնը մօտ կանգնողները և առաջ կանչեցին Դաիթ Քալանթարեանցին:

427 Նույն տեղում, էջ 165–166, թիվ 14, 15, 16, 17:

428 Նույն տեղում, էջ 166:

— Հայ են, որդեակ, — դարձաւ նրան սրբազանը: //— Հրամելիս, հայր սուրբ, հաւ իմ, պարասխանեց նա⁴²⁹:

Ամերիկահայ հայտնի կինոռեժիսոր Ռուբեն Մամուլյանի 100-ամյակի կապակցությամբ ռադիոհաղորդում պատրաստելու նպատակով լրագրող Պապիկյանը լինում է Թբիլիսիի մոտ գտնվող Մուխրավան բնակավայրում՝ փորձելով գտնել Մամուլյանների գերդաստանից որևէ մեկին ու հարցազրույց վարել: Սակայն պարզվում է՝ գյուղում ոչ թե Մամուլյաններ են ապրում, այլ՝ Մամուլաշվիլիներ: 2012թ. օգոստոսին մենք հասցրինք այդ ռադիոհաղորդումից տղագրել զվարճալուստության վերածված մի տխուր փաստ.

Թղթակիցը հարցնում է. //— Մամուլաշվիլիները հայ են, թե՛ վրացի: // Մուխրավանի բնակիչը քննադատով պարասխանում է. //— Մուխրավանցուն հարցնում են՝ վրացի են, թե հայ ես: // Ասում ա. //— Վրացի եմ: // Ասում են. //— Դա դեռ մեռնելուց հետո կերևա՝ հայ ես, թե՛ վրացի: Երբ որ կմեռնես, թե որ վրացական գերեզմանը կրանեն, ուրեմն վրացի ես, թե որ հայկական գերեզմանը կրանեն, ուրեմն հայ ես: (ԱՄՇՀ)

Փոքր ազգերի ամենացավոտ խնդիրներից մեկն էլ *ազգի գենը՝ ազգի ժառանգականությունը անաղարտ պահպանելն է՝* հավատափոխությունից և խառնամուսնություններից հնարավորինս զերծ պահելը: Այդ թեմաներին նվիրված մի շարք բանարվեստի նմուշներ են ստեղծվել, որոնցից մեկը, որ վերաբերում է հավատափոխությանը, տեղ է գտել Գ. Շիրմազանյանի անեկդոտների ժողովածուում.

Ջոռայեցի հայ պառավ կինը գնաց Շահաբասի մօտ, լայրվ աղաչեց.

— Մեղք եմ, ինդճ եմ, հրամայե, որ իմ թուրքացած որդին վերադառնայ Հայոց հաւարը: Շահաբասը հարցրեց. //— Մի՞թե մահմեդականը վար է: //— Այո, — պարասխանեց կինը: // Շահաբասը ասաց. //— Կին, ուրեմն ինդճ Շահաբասը ի՞նչ անե, որ եօթն որդի ունի, եօթն էլ թուրք են⁴³⁰:

429 Ծիծաղի տոարակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կեանքից, Աշխատասիրեց **դպիր Ս. Ս. Շահագիզեան**, Թիֆլիզ, տպարան Մովսէս Վարդանեանի, 1892, էջ 39–40:

430 Անեկդոտներ, զուարճալի զրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մա-

Խորհրդային Միությունում խառնամուսնություններին նպաստում էին ոչ միայն արտագնա աշխատանքը՝ *խուպանը*, այլև բանակը: Հայ երիտասարդները հաճախ տուն վերադառնալիս իրենց հետ օտարազգի աղջիկներ էին բերում՝ խարխլելով ազգային ժողովրդագրական պատկերը: Այդ երևույթի հանդեպ ժողովրդի անհանգստությունն ու դժգոհությունը հայկական անեկդոտներում արտահայտվում էր *ազգապահպանության հարցերի* շաղախում, ինչպես հետևյալ նմուշում.

— *Ուրիշների ըրեխերը գնում են խուպան, «Վոլգա» (ինն՝ ավերումեքնա) են բերում, իմ տղեն գնաց խուպան՝ Օլգա բերեց, — դժգոհում էր լոռեցի մայրը: (ԱՄՇԸ)*

Զվարճախոսություններից մեկում էլ դժգոհությունն արտահայտված է երկիմաստ ծածկախոսությամբ, հեզնանքով ու բառախաղով.

Բանակից վերադարձող համազյուղացի երիտասարդին գյուղամիջում արևկող անող մեծահասակներից մեկը հարցնում է. //— Բալս՝ ջան, էդ հեպիներդ ոռու սի: //— Չէ, պանպի, բեխտոռու ս: //— Հանս, բա քրմակի լաֆերն⁴³¹ ուր ս: (ինն՝ հեպը բերած երեխան): (ԱՄՇԸ)

Տավուշյան զվարճախոսություններից մեկի զավեշտն էլ դրսևորվել է տարբեր ժողովուրդների երգերի անվանումների մատնանշմամբ: Դրանք իրենց բովանդակության շնորհիվ նպաստում են ստեղծված իրավիճակների լիարժեք բացահայտմանը:

Օտարազգու՝ ոռուսի հետ ամուսնանալուց հետո նորապսակների բացասական և դրական տրամադրությունն անեկդոտում խտացվել է գուսանական՝ Ջիվանու «Չախորդ օրեր»-ի և ոռուսական ժողովրդական «Կալինկա» երգի մատնանշմամբ.

*Սերոժը մի ոռու կին է բերում: Օրեր անց ընկերը հարցնում է.
— Սերոժ ջան, գործերդ ղնց են:
— Է, ինչ ասես, ընտիր. ես «Չախորդ օրերն» եմ երգում, նա՝ «Կալինկան»⁴³²:*

սամբ ազգային կեանքից առած, ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանեանց**, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, Թիֆլիս, 1878, էջ 87:

431 Գյուղաշխարհի մարդկանց հայտնի «Բելոռուս» մակնիշի տրակտորը պետք է անպայման *լաֆերով* կցորդով լիներ:

432 Կատակում են մովսեսցիները, Գրատողներ՝ **Ա. Պապյան, Հ. Պապյան**, Եր.,

Ալվարդ Բարայանի գրքում⁴³³ մի հետաքրքիր բազմաստիճան երկխոսական զվարճախոսություն կա, որը շրջանառվում է նաև ոռուների միջավայրում⁴³⁴: Այս նմուշում ասելիքը հեռախոսային խոսակցությանը է ներկայացված:

Երկխոսությունը տեղի է ունենում տասը տարի օտարության մեջ ապրող և առանց ծնողներին հայտնելու օտարազգու հետ ամուսնացած, երեք երեխաների տեր որդու և կարոտաբաղձ ավանդապահ մոր միջև: Հեռախոսագրույցը կարճ ու կցկտուր է, բայց՝ ասելիքով հագեցած: Նյութի մատուցման այս ձևն էլ ավելի անմիջական ու կենդանի է դարձնում կատարված ու կատարվելիք գործողությունները: Ավանդականի և նոր ժամանակների մտածողության հակադրության արդյունքում, ճիշտ է, վերջաբանը զավեշտալի է հնչում, և մոր պատասխանն անսպասելի ծիծաղ հարուցող, բայց նաև մի ներքին թախիժ կա, որը զվարճախոսությանը հաղորդակցվողին նաև մտածել է տալիս.

*Ռուսաստանում գրնվող Կրիան գանգահարում է մորը.
 //—Ա՛յ մեր, գալիս եմ: //—Քե՛ մաբաղ, 10 Կարի է աչքս ջուր կրրեց: //—Ա՛յ մեր, մի ոռու կնիկ էլ եմ բերում: //—Ես քեզ էլ մեռնեմ, քու ոռու կնգանն էլ, արի: //—Ա՛յ մեր, իրեք ըրեհաս էլ եմ բերում: //—Ես քեզ էլ մեռնեմ, քու իրեք ըրեհին էլ: //—Ա՛յ մեր, Էդ ըրեհանցից երկուսը շեզ ա, մինը՝ սև: //—Արի՛, բալա՛, արի: //—Բա էրկու սենյակում ո՛նց տենք քնի: //—Տղա՛ ջան, դու քու կնգա հետ մի սենյակում կքնես, ըրեհեքը՝ մի, հերդ էլ՝ կուինումը (իմա՛ խոհանոցում) յոլա կգնա, մենակ թե արի: //—Ա՛յ մեր, բա դու՛: //—Տղա՛ ջան, ես էլ էսա Կրուպկեն (իմա՛ լսավողը) վեր եմ դնում ու ինֆարկտ սրանամ⁴³⁵:*

Նույն թեմայով *Ֆեյսբուքյան* տարբերակներից մեկում մոր և որդու հեռախոսագրույցի միջոցով էլ ավելի է ընդգծվում ու սրվում

«Նոյյան տապան», 2012, էջ 21:

433 **Բարայան Ա.**, Էջեր Լոռվա բանահյուսությունից, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2007:

434 Թե որ ժողովուրդն է այս զվարճախոսության սկզբնաղբյուր հանդիսացել, դժվար է ասել: Այնուամենայնիվ առկա նյութը, մեր կարծիքով, շատ է հայկական, քանզի օտարազգիների հետ ամուսնություններն այսօր էլ հայկական ավանդական ընտանիքներում խիստ ցավազին են ընդունվում:

435 **Բարայան Ա.**, Էջեր Լոռվա բանահյուսությունից, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2007, էջ 61:

կրտսեր և ավագ սերունդների մտածողությունների տարբերությունը: Չորս սևամորթ երեխա ունեցողի հետ ամուսնացած ընտանիքի միակ արու զավակին, ճիշտ է, մայրը շատ քաղաքավարի հրավիրում է հայրենի օջախ ու բոլորին «տեղավորում» իրենց մեկ սենյականոց բնակարանում, այնուամենայնիվ ավագ սերնդի ներկայացուցիչը չէր կարող հաշտվել այդ իրողությանը, հետևաբար լսափողը դնելուց հետո գնալու էր... կախվելու... (**«Լոռվա հումոր» Ֆեյսբուքյան էջ**) **Տե՛ս Հավելված 2, թիվ 31:**

Ազգապահպանության հարցերին առնչվող հայկական անեկդոտներից մեկում էլ սպանիչ ծաղրի հասնող զավեշտը դրսևորվում է «սև» հումորով՝ միասեռ ամուսնությունների համատեքստում ներկայացնելով ժառանգականության խնդիրները.

—Թորոն աղբար, ինչու՞ փխուր ես:

//—Տղաս ամուսնացած է: //

—Է՛, փղաղ ամուսնացած է, փխու՞ր ես: //

—Տղային հենր ամուսնացած է... //

—Է՛, գոնե հայ է... (ԱՄՇՀ)

Այս զվարճախտության բազմաստիճան տարբերակը տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 32-ում:**

2.6. Խորհրդային Հայաստանը

Շուրջ 70 տարի պատատուկի պես ժողովրդի վզին փաթաթված և, բարեբախտաբար, արդեն պատմության գիրկն անցած խորհրդային հասարակարգի ու նրա մարդկանց ապրած կյանքի արտացոլանքը առկա է ոչ միայն նրանց մասին գրված տարաբնույթ գրական-գեղարվեստական ստեղծագործություններում, այլև ժողովրդական բանարվեստում, մասնավորապես զվարճապատում-զվարճախտություններում: Վերջիններս իրենց թեմատիկ բազմազանությամբ և ասելիքի անկեղծությամբ, խորհրդային ժամանակներին ու կերպարներին բնորոշ կողմերով ու պատկերավորման ինքնատիպությամբ առանձնանում են բանահյուսության մյուս տեսակներից:

1920 թվականից մինչև 1950-ականների վերջը Խորհրդային Հայաստանում անեկդոտների ժողովածուներ գրեթե չեն հրատարակվել, դրանց ուսումնասիրություններ՝ առավել ևս: Այդ նույն երևույթը առկա

է եղել ԽՍՀՄ բոլոր հանրապետություններում: Պատճառը խորհրդային ռեժիմի խիստ վերահսկողությունն ու ստալինյան բռնատիրության ու բռնաճշմունքների սարսափն էր, երբ պատմած քաղաքական անեկդոտը կամ կատակով ասված անմեղ մի խոսքն անգամ կարող էր հալածանքների, իսկ 1930–40-ականներին գնդակահարության կամ էլ, լավագույն դեպքում, աքսորի պատճառ դառնալ: Ասվածը հիմնավորում է 1980-ականներին շրջանառվող հետևյալ անեկդոտը.

Մեկը դապարանի դահլիճից դուրս է գալիս ու սկսում հռհռալ: //—Ինչ է եղել,— հարցնում են կողքի մարդկանցից: //—Քիչ առաջ մի ընտրիչ անեկդոտ լսեցի: //—Հլա պարմի, տեսնեմ լսել ենք: /—Չեմ կարող: //—Ինչի՞, //—Ո՞նց պարմեմ, պարմողին քիչ առաջ 15 տարի տվին: (ԱՄՇՀ)

1937-ին Թալինի գյուղերից մեկի հայերենի ուսուցչի՝ գրատալատակին գրած պարզ նախադասությունը՝ «Ստալինը մեր մեծ առաջնորդն է», և դրա տակ երեխայի գրած նմանատիպ օրինակը՝ «Շունը հաչում է»-ն, շրջկենտրոնից հանկարծակի դասարան մտնողների համար հայրենիքի թշնամիներին բացահայտելու անբեկանելի փաստ էր և գյուղից աքսորելու հիմնավոր պատճառ: Իսկ 1941-ին Լոռու գյուղերից մեկում բարձր դասարանցու արած համեմատությունը, թե՛ «էրեխե՛սեր, ձեր պիտներական վզկապները ոնց որ էս սարը գնացող թուրքի բաշխների փոխաններից ըլի սարքած» (երկուսն էլ կարմիր էին), պատանուն շրջկենտրոնի անվտանգության աշխատակիցների մոտ տանել-բերելու և հարցաքննությունների հիմք է հանդիսանում: Ժողովրդի «թշնամին» «փրկվում է» Հայրենական պատերազմի սկսվելու, բանակ գորակոչվելու և զոհվելու «շնորհիվ»:

Ժողովուրդը զգուշանում էր ամեն մեկից, անգամ մտերիմից, հարազատից, գիտեին, որ *պարերն անգամ սկանչներ ունեն*. սարսափն ամենուր էր...:

Ստալինից հետո այդ վախը մի փոքր մեղմանում է, իսկ 1960-ականներից խորհրդային բազմազգ ժողովուրդն արդեն սկսում է առանց վախի ու սարսափի բարձրաձայն պատմել ու տարածել ստալինյան և հետստալինյան ժամանակների թե՛ ընդհանուր՝ Խորհրդային Միությանը, թե՛ այս կամ այն հանրապետությանն առնչվող քաղաքական ամենատարբեր բնույթի անեկդոտները: Այդ կապակցությամբ նշենք նաև, որ 2015թ. Մոսկվայում հրատարակվում է 1917–1991թթ. արտա-

սահմանում և խորհրդային պետությունում շրջանառված տարաբնույթ քաղաքական անեկդոտների պյոժեների մի ինքնատիպ ուղեցույց⁴³⁶:

Այս ենթազվխում կանդրադառնանք խորհրդային համակարգին առնչվող այնպիսի անեկդոտներին, որոնցում առավելապես ակնառու է արտացոլված ազգայինը՝ հայկականությունը, դեպքերն ու դեմքերն էլ սերտորեն կապված են հայի և Հայաստանի հետ:

Մեր գրառած երգիծական մանրապատումներից մեկում բռնի կոլեկտիվ տնտեսություններ (կոլխոզներ) ստեղծելու ստալինյան քաղաքականության անհեթեթությունը բացահայտվում է Անգլիայի, ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ ղեկավարների 1944թ. թեհրանյան հանդիպման համատեքստում: Թեհրանյան կոնֆերանսի մասնակից երկրների ղեկավարների ճանապարհը փակած գոմեշը չի արձագանքում ո՛չ Չերչիլի և ո՛չ էլ Ռուզվելտի խոսքին: Սակայն ամենագոր Ստալինի՝ գոմեշի ականջին ցածրաձայն արտաբերած մի խոսքը, թե ճանապարհը չբացելու դեպքում նրան կոլխոզ է ընդունելու, օգնում է վայրկյանների ընթացքում ճանապարհին ազատելուն: (ԱՄՇՀ) Տեն **Հավելված 2, թիվ 33**:

Փաստենք նաև, որ քաղաքական թեմայով այս զվարճապատումի տաբերակներից մեկին հանդիպում ենք արևմտահայոց ժողովրդական բանարվեստում: Հակոբ Չոլաքյանի գրառած այդ փոփոխակում, ճիշտ է, դիպաշարային ընդհանրությունն առկա է, սակայն այստեղ դիպաշարը տեղայնացված է՝ ներկայացնելով հայոց տարածաշրջաններից մեկի բնակչության՝ այնթապցիների անեկդոտային բնութագիրը⁴³⁷: Տեն **Հավելված 2, թիվ 34**:

Քաղաքական անեկդոտներից մեկում էլ գյումրեցի զվարճախոսը, ստեղծված իրավիճակից ելնելով՝ քննադատում է Ջիվանուն՝ «Չախորդ օրերը...» երգի մեջ օգտագործած հուսադրող խոսքերի չիրականանալու կապակցությամբ.

Պոլոզ Մոկոսյը հանդիպեց Ջիվանու որդուն՝ Գարեգինին.

— Ծո՛, դու ինի սրախոսին մանչն ես: //— Չէ, ինչ սրախոս, ես Ջիվանու փղան եմ:

436 Советский анекдот (Указатель сюжетов), составление Миша Мельниченко, Москва, Новое литературное обозрение, 2015.

437 Միջգաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց Յակոբ Չոլաքեան, Բ տպագրութիւն, 2005, Հալէպ, Տպ. Արևելք–Հալէպ, էջ 173–174:

— Ծո, հա-հա, հարըդ երգերկը՝ «Ձախորդ օրերը ձմռան նման գոքան ու կերթան», հըբը ինչի՞ բաշնիկներն եկան ու մնացին»⁴³⁸:

Անեկդոտներից մեկի քննադատության թիրախում են հայտնվել Մարքսն ու Լենինը՝ իրենց անցկացրած կյանքի կարևոր հատկանիշների մատնանշմամբ: Սակայն միայն դրանով զավեշտ չէր առաջանա: Անսպասելի ծիծաղի դրսևորմանն օգնում է համեմատությունը՝ մարքսիզմի դասականների հետ մեր օրերի երկու երիտասարդների գործունեության «նմանությամբ»:

Երկու վաղեմի ընկերուհիներ հանդիպում են, իրար հարց ու բարով են անում, մեկը մյուսին հարցնում ա. //— Տղեդ ինչ ա անում: // Բա թե՛ //— Իմ տղեն ոնց որ Մարքսն ըլի. առավորից իրիկուն գրում ա: //— Բա քունն ինչով ա զբաղված: //— Իմն էլ ոնց որ Լենինն ըլի. բանւր-տուն-աքսոր, բանւր-տուն-աքսոր...: (ԱՍՇՀ)

Խորհրդային տարիներին կուսակցության ակտիվիստները Հայաստանի գյուղերում հաճախ էին զեկուցումներ կարդում խորհրդային կարգերի, սոցիալիզմի հաջողությունների ու գալիք կոմունիզմի մասին:

Բանվորագյուղացիական պետության զինանշանի՝ մուրճ ու մանգաղի հենքի վրա ստեղծված Լոռու անեկդոտներից մեկում զեկուցում կարդացողի խոսքն ավարտվում է այսպես.

— Ուրեմն, ժողովրդի ջան, մեր ուժն ու հենարանը բանվոր դասակարգն է, նա է կերտելու մեր երկրի ապագան:

Դրան հետևում է այդ անարդարության դեմ ըմբոստացող գյուղաշխարհի մարդու պահանջը.

Դե որ տե՛ս ա, — տեղից սրտնեղած ընդհատում է դահլիճում նստած արքրվեցին, — ձեր մորճը մեր մանգաղի վրիցը վի կաշեք: (ԱՍՇՀ)

Երկխոսական անեկդոտներում զավեշտի աղբյուր է դառնում բանվորագյուղացիական երկրի զինանշանը՝ մուրճ ու մանգաղը, որը փոխելու առաջարկում այն համապատասխանեցվում է Խորհրդային Միության ներքին էությանը.

438 Գրիգորյան Հ., Սրամտում է Ջավախքը: Անեկդոտներ, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992թ., էջ 82:

— Լսե՛լ եք՝ ուզը՛մ են ՍՍՀՄ-ի գերբը փոխեն: //— Ինչի՛: //
 — Ասը՛մ են՝ մեր սպրեյակերային չի համապատասխանում:
 //— Բա փեղը ի՞նչ ա լինելու: //
 — Մոր՛ճ ու մանգաղի փեղն սարը՛ են՝ դանակ ու դմակ ա լի-
 նելու: (ԱՄՇՀ)

Այս անեկդոտի տեղայնացված տարբերակն արդեն կրում է «ազ-
 գային» բնույթ.

— Ասում են՝ Հայաստանի գերբի մորճ ու մանգաղը փոխում են:
 — Բա ի՞նչ են փեղը դնելու, — հետաքրքրվում է հավաքված-
 ներից մեկը:
 — Մորճ ու մանդալ: (ԱՄՇՀ)

Իսկ որոշ լոկալ՝ ներհանրապետական բնույթի անեկդոտներում էլ բանվորագյուղացիական երկրի դեկավարների ու աշխատողների մտածողությունն ու գործելաոճն է քննադատվում, մի դեպքում՝ աս-
 ֆալտի որակի վերաբերյալ շիրակցու՝ «Էս փարի ասֆալտը ձնից շուր
 հալավ» (ԱՄՇՀ) դիպուկ ու բնութագրիչ արտահայտությամբ, մեկ այլ պարագայում՝ շրջկոմի քարտուղարների գործունեության շրջանակ-
 ների բացահայտմամբ.

Շամշադինի շրջկենտրոն Բերդում՝ շրջկոմի շենքի մուր, մե-
 կը հարցնում է.
 — Հետաքրքիր ա՛ քանի՛ շերտ ասֆալտ ա արած էս հրա-
 պարակում:
 — Էնքան, ինչքան որ շրջկոմի քարտուղար ենք փո-
 խել, — ինքնավարահ պատասխանում է շամշադինցին: (ԱՄՇՀ)
 Տարբերակը տե՛ս Հավելված 2, թիվ 35-ում:

Ստալինի օրոք անասունի, բրդի, ձվի պարտադիր պլան էր դրված՝ անկախ այն բանից՝ գյուղացին ունե՞ր դրանք, թե՛ ոչ: Տարի-
 ներ անց այդ թեմայով ստեղծված անեկդոտներն ու իրապատումները զվարճախոս մարդիկ իրենց ներսի «պահոցից» լույս աշխարհ էին հա-
 նում ու դարձնում բոլորի սեփականությունը: Այսպես՝

Թալինի գյուղերից մեկում ծերունին գոմում գլուխը չալիկին (իմա՝
 ձեռնափայտին) հենած՝ ննջում էր. քունը տանում էր, բայց պետք էր դիմանալ. խոզի մերունը պետք է ծներ: Մեկ էլ աչքը բացում է, տես-

նում՝ խոզն արդեն սկսել է ծնել, առաջին գոճին է ծնում, երկրորդը, երրորդը ու երբ չորրորդն է ծնում, պապը կատաղած չափկով խփում է խոզի փորին՝ ասելով.

— Քո՛ւ՛ դ՛իրու բար, Նազարյանի (իմա՛ կոլտնտեսության նախագահի—ԱՍ) բլան՛ը գըգադարիս...: (ԱՄՇՀ)

Խորհրդային երկրում տիրող անհավասարությունն արտահայտված է հետևյալ երկխոսության միջոցով.

Հայկական ուղիոյին հարցնում են.

— Ինչո՞ւ հարուստների երեխաները բանակում չեն ծառայում:

— Որովհետև խորհրդային բանակը բանվորագյուղացիական է: (ԱՄՇՀ)

Հայկական ուղիոյի անեկդոտներից մեկում էլ Խորհրդային Միությունը բնորոշվում է աշխարհի առաջին տիեզերագնացին տված «աշխարհի ամենադժբախտ մարդ» գնահատականով.

Հայկական ուղիոյին հարցնում են. //— Ո՞վ է աշխարհի ամենադժբախտ մարդը:

Հայկական ուղիոն պատասխանում է.

— Գագարինը: //— Ինչո՞ւ: //— Որովհետև աշխարհի շուրջը պտտվեց ու նորից էկավ Սովետական Միությունում իջավ...: (ԱՄՇՀ)

Մեր գրառած *Ռուբենյան* անեկդոտաշարում սոցիալիզմից կոմունիզմին անցումը պատկերավոր խոսքով է ներկայացվում, ինչին յուրովի է արձագանքում լոռեցի Ռուբենը.

Կոմունիզմի մասին դասախոսություն են կարդում: Դասախոսն ասում է, որ սոցիալիզմն արդեն կատուցել ենք, հիմա անցնելու ենք կոմունիզմի կատուցմանը, և խոսքը եզրափակում է այսպես.

— Մի խոսքով, ընկերներ, մի ուրներըս սոցիալիզմի վրա յա, մինը՝ կոմունիզմի: Դահլիճից Ռուբենը տեղիցը վեր ա կենըմ, թե՛

— Այդու, չըքել (իմա՛ մինչև) յե՛ի տենք տըրհենց չըոված մընա... (ԱՄՇՀ)

Շրջաններում կարդացած քարոզ-դասախոսություններից մեկի ժամանակ էլ, երբ ելույթ ունեցողը խոսքն ավարտում է «Այսպիսով, ըն-

կերներ, ինչպես տեսաք, բոլոր ճանապարհները տանում են դեպի կոմունիզմ» նախադասությամբ, դահլիճից մեկը տեղից վեր է կենում, թե՛

—*Խի՛, բայ՛ս ջան, էս վիճակիցն ուրեմն էլ դուս գալու ճար չկանամ:* (ԱՄՇՀ)

Խորհրդային համակարգի Խրուշչովյան շրջանի ամենաչարչկված քաղաքական կարգախոսը «Հասնել և անցնել Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին»-ն է, որի հենքի վրա բազմաթիվ անեկդոտներ են ստեղծվել: Զվարճախոսություններից մեկում ժողովուրդը հեզանքով արտահայտել է իր հստակ վերաբերմունքը թե՛ այդ կարգախոսի, թե՛ ընդհանրապես խորհրդային համակարգի վերաբերյալ՝ զարգացնելով այն ու իր խորհուրդով նրբանկատորեն ուղղորդելով դրանց հեղինակներին. «...բայց այնպես անցնել, որ քամակի կարկատանները չերևան»:

Հայկական ուղիոյի մեկ այլ նմուշի միջոցով էլ ժողովուրդն իր հիմնավոր «եզրակացությունն» է արտահայտել կոմունիզմի վերաբերյալ.

Հայկական ուղիոյին հարցնում են. //—Խանութներում ինչն միս չկա: // Հայկական ուղիոն պարասխանում է. //—Որովհետև էնքան արագ ենք կոմունիզմ գնում, որ կովերը մեր հետևներից չեն հասնում: (ԱՄՇՀ)

Դատարկ կարգախոսները այլևս անիմաստ էին, քանզի Խորհրդային Միությունում տարեցտարի վատթարանում էր ժողովրդի ապրելակերպը, ինչը արտահայտվել է հետևյալ զվարճախոսությամբ.

Էնքան գոռացինք՝ կոմունիզմ, կոմունիզմ, որ գյոզալական սոցիալիզմն էլ ձեռներիցս ընգավ: (ԱՄՇՀ)

Հայկական զվարճախոսությունում նույնիսկ ակնարկ կա նոր ստեղծված խորհրդային պետության հիմնադիր Լենինի ֆինանսավորման աղբյուրների վերաբերյալ.

1977 թ. օգոստոսին Հայաստանի կենտրոնական բանկի առաստաղը ծակելով՝ 1.5 միլիոն ռուբլի գողացան: Ժողովուրդն անմիջապես անեկդոտով է արձագանքում դրան.

Բրեժնևը նամակ ա գրքն հայերին, ասմա. «Էն օղոսչ Կամոն քանի բանկ կորեց, լրիվ փողերը բերեց փվեց Լենինին, դոք գոնյա գողացածի կեսը ինձ չփվիք»: (ԱՄՇՀ)

Երևանում Բրեժնևի մեծադիր նկարի մի քանի անգամ վառելը ևս ժողովուրդը չի անտեսում. արձագանքում է անեկդոտով.

1980-ին Երևանյան լճի մոտ դրված Բրեժնևի մեծ նկարը մի քանի անգամ վառում են: Բրեժնևն իմանում է ու հրամայում. «Հայաստանում արգելել լուցկու վաճառքը»: (տրբրկ.՝ Բրեժնևն ասում է. «Լուցկին էլ կթանգացնեմ, տենանք հեպո՞ ինչ են անելու»:) (ԱՄՇՀ)

Խորհրդային Միության, այդ թվում նաև Հայաստանի քաղաքացիներն արտերկիր շրջագայության մեկնելիս ճարահատ այնպիսի ապրանքներ էին առնում ու հետները տանում (ասենք՝ էլեկտրական գործիքներ, ռադիոտեխնիկական սարքավորումներ, խմիչք, ծխախոտ և այլն), որ արտասահմանյան համապատասխան երկրներում լավ գին էին վճարում: Վաճառքից ստացած գումարով նրանք կարողանում էին փոքր ինչ իրենց ու ընտանիքի անդամների հոգսերը հոգալ: Այդ հոգսից զերծ չէին նաև մտավորականությունը՝ գիտության, կրթության ու մշակույթի ներկայացուցիչները, որոնց աշխատավարձն այնքան ցածր էր, որ նրանք ևս ստիպված էին այդ նվաստացնող խառնի մեջ մտնել:

Այդ թեմայի հետ կապված երգիծական մանրապատումներից մեկի զավեշտի հենքը մաքսատան արգելքները հաղթահարելու համար մտավորականների դրսևորած փոքրիկ «խորամանկությունն» է՝ Հայաստանի պարի պետական անսամբլի ծրագրի խաղացանկում վաճառքի առարկան «օրինականացնելը»: (ԱՄՇՀ) Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 36:**

Ինքնատիպ կառուցվածք ունի 1970-ականների վերջին մեր գրառած երգիծական մանրապատումներից մեկը: Այստեղ շախմատային քարերի անունների թվարկմամբ և շաշկու քարերի գործողությունների միջոցով ժողովուրդը հստակ բացահայտել է խորհրդային կարգերի բուն էությունը:

Որպեսզի իմանան՝ երբ է լավ եղել ապրելը, նախախորհրդային, թե՛ խորհրդային կարգերի օրոք, թղթակիցներին խորհուրդ են տալիս գնալ երկարակյացների երկիր՝ Ղարաբաղ: Սրանք Ղարաբաղում մի ծերունու մոտ են գնում, որը կյանքի կեսը ապրել է ցարի օրոք, մյուս կեսը՝ *սովետի*: Եվ ծերունու պատկերավոր նկարագրությունները դառ-

նում են այս երգիծապատումի զավեշտի հենքը: (ԱՍՇՀ) **Տեն Հավելված 2, թիվ 37:**

Խորհրդային կոռունպացված համակարգի, ամենուր հերթեր լինելու և ամեն ինչ կաշառքի միջոցով լուծելու մասին է վկայում հետևյալ անելոդոսը.

Լենինի դամբարանի մոտ սհավոր հերթ ա: Մի հայ 5 ոտքի ա տրախի հերթը կարգավորող զինվորականներից մեկին, որ իր հերթը առաջ գցի: Էս զինվորը թե՛

—Ո՞ւց ես ցանկանում, ուզում ես ներս գնաս, ներսում տեսնես, թե՛ դուրս բերեմ, դրսում տեսնես: (ԱՍՇՀ)

Ժողովրդի սթափ մոտեցումն ու խորհրդային համակարգի մասին վերջնական գնահատականն առավել հստակ է արտահայտվել Գորբաչովի հայտարարած վերակառուցման քաղաքական կուրսին վերաբերող զվարճախոսությունում, որտեղ տրամվայով Մասիվ հասնելու անտրամաբանական ու անհեթեթ տարբերակներին (վարորդին շատ խնդրելով, տրամվայի գույնը փոխելով, պլակատներ փակցնելով) հակադրվելով՝ առաջարկվում է զժերը (իմա՝ պետական համակարգը) փոխելու տարբերակը⁴³⁹: Տեն **Հավելված 2, թիվ 38:**

Մեր գրառումներից մեկում ևս այլաբանորեն ներկայացվում է փտած սիստեմ-համակարգն աշխատելու ճիշտ ճանապարհը՝ փոխելը, իսկ ուղղորդողը երգիծապատումում աշխարհահռչակ հայ աստղագետն է.

Աստղադիպարանի ջեռուցումը լավ չէր աշխատում: Վիկտոր Համբարձումյանը մասնագետներ է կանչում: Մրանք գալիս, սրուզում են մարտկոցներն ու խողովակները և հաղորդում են Համբարձումյանին.

Ընկեր Համբարձումյան, սիստեմը անհնար ա վերանորոգել. լրիվ փրած ա, էս ամբողջ սիստեմը փոխել ա պետք:

Տո ես գիտե՞ք՝ քանի տարի է՝ գոռում եմ, որ էս սիստեմը փրած է, փոխել է պետք, բայց հե՛չ պետքները չի, — սրտնեղած ասում է Համբարձումյանը: (ԱՍՇՀ)

439 **Վարդանյան Հր.**, Ոչ մասնագիտական դիտողություններ. բանահավաքի հուշատետրից, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի պետական կոմիտեի «Հայրենի եզերք» պատկերազարդ հանդես, Եր., 1991, հունիս, էջ 31:

Խորհրդային կարգերի և գաղափարախոսության սնանկությունն անմիջապես ի հայտ եկան Ղարաբաղյան շարժման հենց առաջին ամիսներին, մասնավորապես սումգայիթյան ոճրագործությունից հետո, և ժողովուրդը 1988-ին՝ խորհրդային կարգեր հաստատվելու օրը, հայոց թաղման ծիսակարգին հաջորդող *յոթ* և *քառսունք* արարողակարգերի միջոցով, բառախաղային գվարճախոսությամբ ազդարարեց այդ համակարգի ավարտը.

— Արդասահմանում ապրող հայր զանգում է Հայաստանում ապրող իր բարեկամներին, հարցնում.

— Էս տարի ձեզ մոտ Նոյեմբերի 7-ը (իմա՝ հոկտեմբերյան հեղափոխության տարելիցը) նշեցի՞ք:

— Հա, ղնց չէ. յոթն էլ նշեցինք, քառսունքն էլ: (ԱՄՇՀ)

Տրբրկ՝ Նոյեմբերի 7-ին Հայաստանում Սովետական Միության յոթն ու քառսունքը միասին կարարվեց: (ԱՄՇՀ)

2.7. Ներգաղթը և արտագաղթը

Թեմայից ելնելով՝ ուսումնասիրության առանձին բաժիններում, մասնավորապես արևմտահայերենի և արևելահայերենի տարատեսակ դրսևորումների, արևմտահայերենի և այլ լեզուների փոխառնությունների մասին խոսելիս մենք անդրադարձել ենք հայրենադարձության թեմային:

Ինչ խոսք, խորհրդային գաղափարախոսության սնանկությունն անմիջապես իրենց մաշկի վրա զգում են Խորհրդային Հայաստան ներգաղթած սփյուռքահայերը.

— Վարպեյր Ասարուր, էշ կանր Բեյրութում, — հարցնում են րեղաբնակները: //

— Կար, բայց հիմի չկա: //— Էդ ղնց... //— Հա, ինքքան էշ կար, բոլորն էկան հայրենիք, — պարասխանում է վարպեյր Ասարուրը: (ԱՄՇՀ)

Բացի լեզվական խոչընդոտներից և *ախպար* մականունով պիտակավորվելուց, ներգաղթյալների և խորհրդային կարգերի հանդեպ հակակրանքն անեկդոտներում արտահայտվում է տարբեր կերպ.

ա. ԽՍՀՄ-ի և խորհրդային բոլոր հանրապետությունների զինանշանների վրա մուրճ ու մանգաղ էր պատկերված՝ խորհրդանշե-

լով պետությունների բանվորագյուղացիական լինելու հանգամանքը: Ստորև ներկայացվող սպորտային թեմայով անեկդոտում գնդի նետումը փոխարինվել է մուրճի նետմամբ, միութենական մրցումներին էլ Հայաստանից մասնակցում է հայրենադարձն ու խորհրդային համակարգի հանդեպ վերաբերմունքն արտահայտում աներևակայելի ուժ ցուցադրելով.

ԽՍՀՄ մուրճի նետման մրցումների ժամանակ Հայաստանից մի հայրենադարձ է մասնակցում: Երբ Հայաստանի ներկայացուցիչն է նետում, ման են գալիս, ման, մուրճը չեն գրնում: Հարցնում են. //—Ո՞ր ուղղությամբ նետեցիր մուրճը: // Ատում ա. //—Ուղղություն-մուղղություն չեմ գիտեր, գացեք մանգաղն ալ բերեք... (ԱՍՇՀ)

բ. Խորհրդային կարգերի հանդեպ հայրենադարձի վերաբերմունքն արտահայտվել է գուսան Հավասուն առնչվող հուշապատում-զվարճախոսությունում.

—Վարպետ Հավասի, հեչ չե՞ս րեանում,—կոյր գուսանի րարեդարձի օրը հարցնում է մեկը: //—Ուրբաթ օրերին րեանում եմ,—կարակի է րալիս վարպետը:

Կողքին լուռ ունկնդրող մի հայրենադարձ ասում է.

—Ասանկ կեղրոր երգիրը րարին մեզ անգամ ալ րեանիս նե, բավական է: (ԱՍՇՀ)

գ. Հայկական անեկդոտներում խորհրդային համակարգից հայրենադարձի դժգոհությունն արտահայտվում է նաև *ծածկախոսությամբ*.

Ախպարը նամակ ա գրում արտասահմանի իր բարեկամին. «Աս ինչ կյանք է, ձանձրություն կմեռնիմ, ես ինձի ներել չեմ կրնա, օրերուս մեծ մասն ինքնաքննադատությամբ կգրադվիմ...»: // Կանչում են ԿԳԲ, թե՛ //—Էս դժգոհ ես մեր կարգերից, Հայաստանից... //—Չէ՛, ջանքւմ, շար աղեկ է, ձանձրությոս փորձարկման կենթարկիմ, քիչ մըն ալ սա անոթությանը որ դիմանամ, փաշային պես կապրիմ...: (ԱՍՇՀ)

Այս երգիծապատումի վերջին հատվածը հիշեցնում է էշին առանց կերակրելու պահելու նպատակով տիրոջ կողմից էշի կերը քիչ-քիչ պակասեցնելու անեկդոտը...:

դ. Մեկ այլ նամակ-ծածկագրության մեջ հայրենադարձը ծաղկեցված է ներկայացնում Խորհրդային Հայաստանի կյանքը՝ ասելիքն ավարտելով զավեշտալի վերջաբանով. «*Ես ասանկ կսեմ, դուն անանկ հասկացիր*»⁴⁴⁰: Տեն **Հավելված 2, թիվ 39**: Ծածկագրությամբ այլ նմուշներ տեն **Հավելված 2, թիվ 40** և **թիվ 41-ում**:

ե. Խորհրդային դրոշի կարմիր գույնն անգամ արտագաղթողի մեջ հակակրանք է առաջացրել ամեն մի կարմիրի հանդեպ

— *Երթվիմ գը, հոն լոլիկ ալ չի՛ պիրի ուրիմ, — արյունեղած ասում է Ամերիկա արտագաղթող հայրենադարձը: (ԱՄՇՀ)*

զ. Խաբված ու նվաստացած հայրենադարձին արտագաղթելու մտադրությունից հետ պահելու փորձերն ապարդյուն են անցնում, քանզի հիմնավոր պատճառներ ունի.

Մի ախպար վերջնականապես որոշում է արտասահման փրեղափոխվել: Կանչում են Կենտրոն՝ պարճառն իմանալու.

— *Ախր ինչո՞ն էք գնում Հայաստանից, գոնե մի պարճառ պեպք է լինի, թե՛ ոչ:*

— *Նախ՝ ոչ թե մեկ, այլ երկու պարճառ կա: Առաջին պարճառն այն է, որ դիմացիս դրկիցն ամեն առտուն կըսե. «Աս կարքերը որ փոխվեցին, քեզի պիդի խեղդիմ»:*

— *Ա՛յ հայրիկ, հանգիստ գործիդ գնա, էս կարգերը երբեք էլ չեն փոխվելու. ոնց կա, էնպես էլ մնալու է, անհոգ եղիր:*

— *Երկրորդ պարճառն ալ հենց ադ է, որ կա... (ԱՄՇՀ)*

է. Խորհրդային և կապիտալիստական երկրների սահմանապահներին զարմացնում է ԽՍՀՄ-ի քաղբյուրոյի անդամների նկարները հետը արտասահման տանող արտագաղթողի զավեշտալի բացատրությունները. խորհրդային սահմանապահներին *արտագաղթող* հայրենադարձն ասում է. «*Կպաշտեմ ասոնց. դնեմ պիրի շրջանակին մեջ, կախեմ մահճակալիս վերին մասում*»: Իսկ հաջորդ մաքսակետում նա անկեղծանում է.

«Ասոնք ինձի դրամ պիրի պարզենն. հրաձգարան պիրի քանամ»: (ԱՄՇՀ) Տեն **Հավելված 2, թիվ 42**:

ը. Խորհրդային կարգերի հանդեպ հակակրանքն անեկդոտում

440 «Եղից» երգիծական հանդեսի հավելված, Եր., 1995, էջ 73:

արտագաղթող հայրենադարձն արտահայտում է ժամեր շուտ այդ համակարգից պրծնելու ցանկությամբ.

Մի հայրենադարձ Խորհրդային Հայաստանից հեռանալու նպատակով փղային ուղարկում է փոմսի: // Տղան հարցնում է. //— Հայրիկ, գնացքի՞ թե ինքնաթիռի: // Ինքնաթիռի, փղան, ինքնաթիռի, էս երկրին մի քիչ էլ վերևից նայեմ⁴⁴¹:

թ. Անեկդոտներից մեկում 1946 թ. հայրենիք ներգաղթած հայրենադարձը երբ ուզում է արտագաղթել, այսպես է հիմնավորում իր արտագաղթը.

— Ինչի՞ համար եք փեղափոխվում արտասահման:

— Բա ինչ անենք, մեանք փեղացի դառնանք⁴⁴²:

Ազգագրագետ Արմենուհի Ստեփանյանի գրառած անեկդոտներից մեկում էլ 1946-ին ներգաղթածը 1972-ին Ամերիկա արտագաղթելուց հետո տրտնջում է.

«Երեսուն փարի Հայաստանում պայքարեցինք հայաստանցի դառնալու համար, բայց ախպար մնացինք, հիմա եկանք Ամերիկա, այսօրեղ մեզ հայաստանցի են ասում»⁴⁴³:

Այս անեկդոտի տարբերակներից մեկն էլ՝ «Ռեյգանն ու հայաստանցիները», գրառել է բանագետ Վերժինե Սվազյանը.

Ռեյգանը Գորբաչովին կրսե. //— Աս նոր էկողները երբ Հայաստան գացին, քառասուն փարի պայքարեցան, որ «Հայաստանցի» կոչվեն, բայց նորեն «Ախպար» մնացին: Վերջը երբ անոնք Ամերիկա էկան, մենք ադ պարփվը անոնց փվինք. «Հայաստանցի» ըսինք: Աս անգամ ալ իրենք չուզեցին⁴⁴⁴:

441 Պատմում և կատակում էր Գալուստ Գալստյանը, հավաքել և կազմել է **Լենա Անթառանյանը**, Եր., «Վերնատուն» հրատ., 1994, էջ 15:

442 Նույն տեղում, էջ 8:

443 **Ստեփանյան Ա.**, 1946–1948 թթ. հայրենադարձության ինտեգրման և աղապտացման խնդիրները, «1946–1948 թթ. հայրենադարձությունը և դրա դասերը. հայրենադարձության հիմնախնդիրներն այսօր», Սփյուռքի նախարարության համահայկական գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Եր., «Լիմուշ» հրատ., 2009, էջ 163:

444 **Սվազյան Վ.**, Կիլիկիա, արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 114:

Այս կապակցությամբ Արմենուհի Ստեփանյանը գրում է. «Սա «նոր» սփյուռքի օտարումն էր «հին» սփյուռքից»⁴⁴⁵:

Արտագաղթի թեման 1990-ականներին շատ հաճախ շաղկապված է լինում երկրաշարժի ու աղետյալներին տրվող օգնությունների հետ: Վ.Սվազյանի գրառման մեջ երկու երկրների ղեկավարները հայ ժողովրդի հանդեպ ցուցաբերած պահվածքով միմյանց մեղադրում են, մեկը՝ գող դարձնելու, մյուսը՝ մուրացկան.

Ռեյզանը Գորբաչովին կրսե.

— Հոս նայե նայիմ, Սովիետեն էկող սա ազնիվ ժողովրդին ինչո՞ գող դարձուցեր ես: // Գորբաչովը կրսե. //— Դուն բերանդ չբանաս, դուն ալ անոնց մորացկան դարձուցիր⁴⁴⁶:

Սփյուռքահայերի ներգաղթելն ու կրկին արտագաղթելը ժողովուրդը խտացրել է հետևյալ զվարճախոսությունում.

Աիպարները չեն ծափում, նրանք գալիս են, Աիպարները չեն մեռնում, նրանք գնում են: (ԱՄՇՀ)

Հիմնավոր թե անհիմն պատճառաբանություններով հայրենադարձների այդպիսի անագնացած արտագաղթը դրսևորվել է հետևյալ զվարճախոսությունում.

Հայրենադարձ մարդու փրփունջը. — Նորքի Մասիվ փուն կուրան, Կատչուկում (իմա՝ «Նաիրիփ» գործարանում) գործ կուրան, հինգ բուպե ուշանասս նե, գործդ դաբարան կուրան: (ԱՄՇՀ)

Արտագաղթելու ցանկությունը փոխանցվում է նույնիսկ նոր լեզու առած երեխային.

Աիպարի նոր լեզու առած էրեխին հարցնում են. //— Որ մեծանաս, ինչ ես անելու: // Թլոշ լեզվով ասում ա. //— Հոշեն էլթալու եմ: (ԱՄՇՀ)

Նորանկախ Հայաստանում արտագաղթն էլ ավելի սաստկացավ երկրաշարժին հաջորդած մութ ու ցուրտ տարիներին: Այն առ այսօր էլ

445 **Ստեփանյան Ա.**, 1946–1948 թթ. հայրենադարձության ինտեգրման և ադապտացման խնդիրները, «1946–1948 թթ. հայրենադարձությունը և դրա դասերը. հայրենադարձության հիմնախնդիրներն այսօր», Սփյուռքի նախարարության համահայկական գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Եր., «Լիմուշ» հրատ., 2009, էջ 163:

446 **Սվազյան Վ.**, Կիլիկիա, արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Ռեյզանն ու Գորբաչովը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 114:

շարունակվում է ցածր աշխատավարձի, հսկայական չափերի հասնող գործազրկության հետևանքով, ինչի հետևանքարը, արտագաղթը չկանխելու դեպքում, անեկդոտն է նախանշում: Այսպես կոչված, *սև հումորին* պատկանող ստորև բերվող նմուշը, որի մեջ ավելի շատ տխրություն ու ցավ կա, քան թե ծիծաղ, ահագանգում է այդ մասին.

Քրդերն (տրրկ՝ եզդիները) ասում են. // — Հայերը Թիֆլիսը սարքեցին փվին վրացիներին, Բաքուն սարքեցին փվին ադրբեջանցիներին, Էրևանն էլ սարքել են, կրան մեզ, ու իրանք կգնան Լոս Անջելես: (ԱՄՇՀ)

Նորանկախ հանրապետությունում արտագաղթին վերաբերող անեկդոտներից մեկի զավեշտի հենքը ՅՀԴ՝ Հայ Հեղափոխական Դաշնակցություն կուսակցության «Ազատ, անկախ և միացյալ Հայաստան» կարգախոսի բառախաղային դրսևորումն է.

— Ինչպիսի՞ երկիր եք երագում: // — Ազատ, անկախ և միացյալ... նահանգներ: (ԱՄՇՀ)

Արտագաղթին առնչվող անեկդոտներից մեկն էլ ապարանյան շարքից է՝ կառուցված բառային համանունության միջոցով.

Ապարանցին ուզրմ ա Հայասրանից հեռանա, գնա արտասահման:

— Ո՞ր ես որոշել գնալ: // Ասում ա. // — Սիրիա: // — Բոլորը Սիրիայից փախչում են, դու Սիրիա էս գնում: // — Ո՞նց, հեռուստացույցի որ ալիքը միացնում եմ, ասում են՝ Սիրիայում արտակարգ դրություն ա: (ԱՄՇՀ)

Եվ քանի որ Հայաստանից հեռացողների մեծ մասը «Զվարթնոց» օդանավակայանից է արտերկիր մեկնում, հետևաբար արտագաղթի թեմայով հարցուպատասխանական անեկդոտի քննադատության թիրախում հայտնվում են օդանավակայանի սեփականատերն ու հանրապետության նախագահը.

— Ինչո՞ւ Սերժ Սարգսյանը Էռնեսկյանին Հայասրանի բարձրագույն պարզևի՝ ազգային հերոսի կոչում շնորհեց:

— «Զվարթնոց» օդանավակայանից արտագաղթի գործընթացը առանց ձգձգումների, սրտացավ և արագ կազմակերպելու համար: (ԱՄՇՀ)

2.8. Ղարաբաղյան շարժումը

Մեր օրերում շատ արագ են ստեղծվում և տարածվում ժամանակի ոգուն համահունչ, ժողովրդի համար բախտորոշ ու կենսական իրադարձություններին, դեպքերին ու դեմքերին առնչվող երգիծապատում-գվարճախոսությունները՝ անեկդոտները:

Հայ ժողովրդի համար 20-րդ դարավերջը էլ ավելի լարված ու բախտորոշ էր. տեղի ունեցան երեք ցնցող իրադարձություններ՝ 1988 թ. փետրվարին սկիզբ առած *Ղարաբաղյան շարժումը* (19.02.1988 թ. ԼՂԻՄ-ի մարզային խորհուրդը ընդունեց որոշում՝ մարզը Հայաստանին վերամիավորվելու վերաբերյալ), այդ նույն տարվա դեկտեմբերյան աղետալի *երկրաշարժը*, այնուհետև դրանց հաջորդած ու առ այսօր դեռևս չավարտված *Ղարաբաղյան պայերազմը*, որոնց հետևանքները մեր ժողովուրդը շուրջ երեք տասնամյակ է՝ չի կարողանում թոթափել:

Եվ քանի որ աշխարհի ամենամեծ ու ռազմականապես հզոր խորհրդային երկրի հիմքերը սասանած Ղարաբաղյան շարժման ամենաեռուն պահին երկրաշարժ եղավ, ու ինչ-որ տեղ ժողովուրդը դա կապեց մեր փոքր ու հանդուգն ազգին պատժելու դիտավորության հետ, հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և գվարճախոսություններում այդ երկու իրադարձությունները շատ հաճախ հանդես են գալիս միասին՝ իբրև մեկը մյուսին շաղկապված երևույթներ:

Հարկ է փաստել նաև, որ Ղարաբաղյան շարժմանը նվիրված բանագիտական միակ քիչ թե շատ խորքային հոդված-վերլուծությունը՝ իր իսկ գրառած նյութերի հենքի վրա և ըստ 1988–90 թթ. ժամանակագրության ու ըստ իրադարձություններին արձագանքող անեկդոտների՝ կատարել է բանահավաք-բանագետ Հրաչյա Վարդանյանը⁴⁴⁷:

1988 թ. փետրվարին սկիզբ առած Ղարաբաղյան շարժման պոռթկումն ուներ իր պատճառներն ու պատմական հիմնավորումները:

Մեծ եղեռնի արհավիրքները տեսած հայ ժողովուրդը, շնորհիվ Սարգսրապատի, Բաշ Ապարանի և Ղարաքիլիսայի ճակատամարտերի, 1918-ին իր մեջ ուժ գտավ հայոց պետականություն ստեղծելու:

447 **Վարդանյան Հր.**, Ոչ մասնագիտական դիտողություններ. բանահավաքի հուշատետրից, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի պետական կոմիտեի «Հայրենի եզերք» պատկերագարող հանդես, Եր., 1991, հունիս, էջ 31–32 և 40:

Սակայն 1920-ին լենինյան բոլշևիզմի ծրագրին՝ հեղափոխությունը տեղափոխել արևելքի երկրներ, խանգարում էր նորաստեղծ Հայաստանի Հանրապետությունը: Հանուն համաշխարհային հեղափոխության՝ անհրաժեշտ էր գոհաբերել հայ ժողովրդի շահերը: Արցախը և Նախիջևանը Ադրբեջանի նորաստեղծ պետությանը բռնակցած բոլշևիկյան ծրագիրը համապատասխանում էր Թուրքիայի և կովկասյան թաթարների (իմա՝ ադրբեջանցիների) պանթուրքիստական նպատակներին: Իսկ հայ բոլշևիկների գերակշռող մասը, հանուն իրենց անձնական շահերի ու նպատակների, ամեն ինչով աջակցում էին ռուս-թուրք-կովկասյան թաթար «եղբայրական» համագործակցությանը:

Վերջին 100 տարիներին Թուրքիայի ու նրա կրտսեր եղբոր՝ հետագայում *ադրբեջանցիներ* հորջորջվող կովկասյան թաթարների՝ կաշառակերությամբ ամեն ինչի հասնելու քաղաքական հստակ ծրագրի խոսուն վկայությունը խորհրդային պետական գործիչների ու աշխարհի դիվանագիտական տարատեսակ կառույցների ղեկավարների հետ վարած նրանց սկզբունքային և նպատակադրված գործունեությունն է: Հիշենք Զանգեզուրը գրավելու և Ադրբեջանին բռնակցելու Նարիմանովի հայտնի հրահանգը՝ յուրաքանչյուր մետրի համար մի-մի ոսկի խոստանալով՝ կաշառել ամենքին ու ամեն գնով: Խորհրդային 70 տարիների ընթացքում ադրբեջանցիներն էլ ավելի հետևողական ու նպատակասլաց էին իրագործում իրենց հեռահար նպատակները:

Եթե խորհրդային տարիներին Հայաստանի կուսակցական գործիչները կուրորեն հավատարիմ մնացին բոլշևիկյան կեղծ ինտենսացիոնալիզմի և եղբայրության գաղափարներին, ապա հանուն իրենց ազգային շահերի ու նպատակների՝ Ադրբեջանի ղեկավարները շողոքոթությամբ ու քծանքով, նաև կաշառքով ամեն հարց կարողանում էին լուծել: Նման պահվածք դրսևորողներին մեր ժողովուրդն անվանում է *սասպնոդ*: Այս կերպ էին բոլորը, մասնավորապես Հեյդար Ալիև ավագը լուծում նոր ձևավորված ժողովրդի «ազգային» խնդիրները: Ալիևը քծնում ու տեղին-անտեղի պաչաչվում էր ամենքին, հատկապես ԽՍՀՄ-ի առաջին ղեմքերին՝ Բրեժնևին, Մուսովին, Գորբաչովին, կաշառում ու... հարցեր էր կարողանում լուծել: Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության հայաթափումն ավարտվել էր, և Ալիևն անցել էր

Լեոնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզին: Իսկ մենք, իբրև հակաքայլ, անեկդոտ էինք ստեղծում ու ծիծաղում նրա պահվածքի վրա. *Գիտե՞ք, որ օճառի նոր տեսակ ա արտադրվել. «Հեյդար Ալիև»:* (ԱՄՇՀ)

Ադրբեջանի և Խորհրդային Միության ղեկավարների միջև եղած ջերմ հարաբերությունների փաստը հիմնավորում է նաև Ղարաբաղյան շարժման առաջին տարում ստեղծված ժողովրդական ստեղծագործությունը.

Մեղրու հայերը Թավրիզի հայերին ասում են. //— Դե՞ք ինչի չէք միանում Ղարաբաղյան շարժմանը: //— Մենք էլ ենք միանում շարժմանը, — ասում են Թավրիզի հայերը, — բայց դուք որ շարժումը սկսեցիք, Էսրեղ՝ Մոսկվայում, լրտես ունե՞իք: //— Չէ: //— Բա էլ ինչի՞ էիք սկսում... (ԱՄՇՀ)

Մեր գրառած մեկ այլ նմուշում այդ հարաբերությունների ստեղծման խորքերն է ներկայացվում.

Հայերը վերջապես հասկացան, որ իհարկե Մոսկվան կմերժեր Ղարաբաղը րալ. մենք սրորագրություններ էինք հավաքում, ադրբեջանցիները փող էին հավաքում: (ԱՄՇՀ)

Այդ նույն ժամանակ Հայաստանի կոմկուսի ղեկավար Կարեն Դեմիրճյանը կանգնելու էր ծովի պես ալեկոծվող 500.000-անոց «ամբոխի» առաջ ու հեզնանքով ասեր. *«Ինչ է, Ղարաբաղը գրպանումս է՞, որ հանեմ րամ...»:*

Ուրեմն ժողովուրդն էլ ճարահատ իր հակաքայլն էր անելու՝ պայքարելով ոչ միայն զենքով, այլև՝ անեկդոտով.

Ազադե՛լ Պարույր Հայրիկյանին և... Կարեն Դեմիրճյանին⁴⁴⁸ (Այդ ժամանակ Պարույր Հայրիկյանն իր այլախոհական՝ Հայաստանի անկախացման հայացքների համար բանտարկված էր):

Խորհրդային Միությունում տարբեր տեղեկատվական միջոցներով Ղարաբաղյան շարժումը ներկայացվում էր որպես ազգայնամոլականների, էքստրեմիստ-ծայրահեղականների շարժում: Եվ ժողովուրդը կամ երկխոսական անեկդոտներով է «հաստատում» այդ սուտը.

448 **Վարդանյան Հր.**, Ոչ մասնագիտական դիտողություններ. բանահավաքի հուշատետրից, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի պետական կոմիտեի «Հայրենի եզերք» պատկերազարդ հանդես, Եր., 1991, հունիս, էջ 32:

— Ուլքեր են ամենակայուն էքսպրեմիսյաները:

— Հովհաննես Թոմանյանն ու Ալեքսանդր Սպենդիարյանը: (իմա՝ Թատերական հրապարակի հուշարձանները) (ԱՄՇՀ)

Կամ էլ տեղեկատվական հաղորդագրությամբ.

Ինֆորմացիոն հաղորդագրություն.

— Երևանի ծննդաբաններում այսօր ծնվել են երկու էքսպրեմիսյան և մեկ պոզիտիվոր... (ԱՄՇՀ)

Շարժման մասնակիցների թվաքանակն էլ էր կեղծվում՝ հարյուր հազարավոր մարդկանց արդարացի բողոքը ներկայացնելով իբրև մի խումբ ծայրահեղականների շարժում, ինչին ժողովրդի արձագանքը այսպիսին է լինում.

Հաղորդագրություն. Մի խումբ էքսպրեմիսյաներ Երևանում կազմակերպեցին 500.000-անոց երթ: (ԱՄՇՀ)

Կամ էլ՝ այսպիսին.

Նոր որոշում է եղել՝ ժամը 11-ից հետո միլիոնից ավելի չհավաքվել⁴⁴⁹:

Ժողովրդական ալիքի հզորության և «Ար-ցախ, Ար-ցախ...» վանկարկումներն ասես ուզում էին պայթեցնել երկինքը: Ժողովուրդն այն համեմատում էր Նիագարայի ջրվեժի շառացի հետ: Ահա 1988-ի թեժ օրերն արտացոլող զվարճախոսություններից մեկը.

Նիագարայի ջրվեժի մոտ գիղը (իմա՝ զբոսավարը) փութիսյաներին (իմա՝ զբոսաշրջիկներին) բացատրում է.

Այս ջրվեժը, որ դուք տեսնում եք, ավելի հիասքանչ է ու ահավոր իր բարձրությունից թափվող ջրերի աղմուկ-աղաղակով: Այդ հզորության մեջ ոչ թռչունների դայլալըն է լսելի, ոչ էլ... Շուրջով, շար շուրջով, երբ հայկական պարվիրությունը կմեկնի (նրանք այսօրեղ են եկել Ղարաբաղյան շարժման ամենատեղում օրերին), դուք կլսեք ու կվայելեք ջրի շաշունի ձայնը...: (ԱՄՇՀ)

Հանրահավաքների նման ընդգրկվածություն և մասնակիցների համախմբվածություն, միմյանց նկատմամբ անսահման հարգանք ու

449 Վարդանյան Հր., Ոչ մասնագիտական դիտողություններ. բանահավաքի հուշատետրից, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի պետական կոմիտեի «Հայրենի եզերք» պատկերագրող հանդես, Եր., 1991, հունիս, էջ 32:

զապվածություն, շրջապատի ծառ ու թփի հանդեպ հոգատարություն և կարգուկանոն չի տեսել աշխարհի և ոչ մի երկիր...: Ղարաբաղը միավորել էր ողջ ազգին, քաղաքացուն ու գյուղացուն, մտավորականին ու բանվորին, անգամ գողական աշխարհի մարդկանց: Ժողովուրդը, տուն-տեղ թողած, հանրահավաքներում էր, բանտերում գտնվող գողական աշխարհի «մեծերը» հատուկ հրահանգով, ասում են, արգելել էին ամեն տեսակ գողություն...: Սա իրականությունն է, թե ժողովրդական բանահյուսության հերթական դրսևորումներից: Անեկդոտում դա այսպես է մեկնաբանվում.

— Փեպրվարյան միտինգների ու ցույցերի օրերին ինչի՞ գողություններ չեղան:

— Ո՞ւց լիներ, երբ բոլոր գողերին ու ավազակներին փակել էինք կենտրոնում ու գորքով շրջապարել: (ԱՄՇՀ)

Ազգագրագետ Լևոն Աբրահամյանը շարժմանը նվիրված իր հոդվածում ահա թե ինչ է գրում այդ օրերի մասին «...Ստեղծվեց մի յուրահատուկ վիճակ, երբ ժողովրդի զանգվածն ասես վերածվեց մի միասնական ժողովրդական մարմնի... Այդ հսկա մարմինը (փեպրվարի 25–26-ի հանրաժողովին մասնակցողների հոսուն թիվը հավանաբար հասնում էր մեկ միլիոնի) բաղկացուցիչների զուտ մեխանիկական միություն չէր: Այն օժտված էր մեկ միասնական ոգով, մեկ մտքով, և, վերջապես, մեկ ազգության զգացումով»⁴⁵⁰:

Անեկդոտներում ամուսնությունների հետաձգումը ևս պայմանավորված էր մեկ կոտ ընտանիք դարձած լինելու հանգամանքով.

Մայրը նախապում է որդուն, որ չի ամուսնանում. //— Մի՞թե մի հարմար աղջիկ չկա: //— Ո՞ւմ հետ ամուսնանամ, — պարասխանում է տղան, — քանի ամիս է, բոլորս քույր ու եղբայր ենք⁴⁵¹:

Այդ ժամանակների մասին միակ ճշմարիտ ու անկեղծ տեղեկատվություն, ինչ խոսք, ժողովրդական երգիծանքն էր՝ անեկդոտը: Շարժման տարիներին որոշ անհատներ ջանասիրաբար անմիջապես արձանագրում էին յուրաքանչյուր դրվագ, իրողության վերաբերյալ անեկդոտային ամեն մի դրսևորում.

450 **Աբրահամյան Լ.**, Քառսը և կոսմոսը ժողովրդական ելույթների կառուցվածքում. Ղարաբաղյան շարժումը ազգագրագետի հայացքով, «Մշակույթ» հանդես, 2.03.1990թ., էջ 16:

451 Նույն տեղում:

Գյուներեցիները խորոված են անում, մեկ էլ իրար են խառնվում՝ վնյ, խորովածներս չարացվեց: Հարցնում են՝ ինչ է եղել որ: //— «Իզվեստիա», «Պրավդա» չկա: //

— Է՛, ինչներին է պետք «Իզվեստիան», «Պրավդան»: // **Լալ քամի կհենն...**⁴⁵²

Այս պարագայում, բնականաբար, օտարներին անհասանելի ու անհասկանալի էին հեռուստատեսությամբ, ռադիոյով կամ մամուլի միջոցով տրվող հաղորդագրությունները: Ահա այդ անտեղյակության իրապատումային մի արձանագրություն.

Մոսկվայում, Ուկրաինայում, Բելոռուսիայում հաճախ էին ասում.

— Իսկ չե՞ք կարող հայերդ ու ադրբեջանցիներդ միանաք և էդ դարաբաղցիների հարցերը ձեր ուզածով լուծեք... (ԱՄՇՀ)

Ի պատասխան պահանջատիրական խաղաղ ցույցերի՝ կատարվում է ամենազարհուրելին՝ Մոսկվայի թողտվությամբ Ադրբեջանը պատասխանում է սումգայիթյան վանդալիզմով:

Լավատեսության ակնկալիքով լցված հայ ժողովուրդը դեռ սպասում էր, հույս ուներ, որ այդ հզոր պետության ղեկավարներն անմիջապես կպատժեն ոճրագործներին և Ղարաբաղը կմիացնեն Հայաստանին: Սակայն ոճրագործությունը դատապարտելու փոխարեն Սումգայիթն արժանանում է սոցմրցության հաղթողի կոչման, իսկ Մոսկվայում Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարներն ու պատգամավորները՝ քննադատության: Խորհրդային Միությունում և աշխարհում ճանաչված հայ մտավորականների հայտարարած հացադուլն անգամ չի սթափեցնում ԽՍՀՄ ղեկավարներին:

Անպատժելիությունը հանգեցնում է 1989-ի հունվարին տեղի ունեցած Բաքվի ջարդերին և Ադրբեջանից հայության արտաքսմանը: Տասնամյակներով ստեղծած տուն ու տեղը, հարազատների գերեզմանները ճարահատ թողած՝ հայությունը բռնում է արտագաղթի ուղին: Այդ օրերի ու գաղթականության վիճակն արտացոլվել է «Առանց փական էշը հո՛նց կինի» գվարճախոսությունում.

452 **Վարդանյան Հր.**, Ոչ մասնագիտական դիտողություններ. բանահավաքի հուշատետրից, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի պետական կոմիտեի «Հայրենի եզերք» պատկերազարդ հանդես, Եր., 1991, հունիս, էջ 30–33 և էջ 40:

*Զանգ ըմ րվալ Բաքվից փահասրական մի ծանոթ կնգա, թա.
//—Մարենիկ, հոնց ըս: // Ասալ ա. //—Մարանդ ինիմ, րկլոր էշո
անան: //—Էդ հինչ ասել ա, կլիի չըմ ընգնում: // Ասալ ա. //—Մա-
րադ ինիմ, հինչ ասիմ, վեչ րեղ ծնիմ, վեչ րոն ծնիմ, առանց փա-
լան էշը հոնց կինի⁴⁵³:*

Ժողովուրդը հիասթափված է բարոյականության ու եղբայրու-
թյան քարոզիչ կոմունիստական կուսակցությունից ու նրա առաջ-
նորդներից, հազարավոր մարդիկ հեռանում են կոմունիստական կու-
սակցության շարքերից. տոմսերը կան հետ են տալիս, կան՝ վառում:
Անեկդոտը արձանագրում է.

*Մեկը կաշկանդված դոտը թակում ա, բացում ու կմկմալով
հարցնում.*

*—Ներեցեք, այսրեղ են կոմունիստական կուսակցության
շարքերն ընդունում:*

*Այդ օրերի ֆոնին անան հարցումից զարմացած ու փարակու-
սած՝ այնուամենայնիվ որոշում են քաղաքավարի պարասիա-
նել. //—Այո: //—Բսկ ինչ փաստաթղթեր են պետք կուսակցության
շարքերն ընդունվելու համար: //—Առաջին հերթին՝ հոգեբույժից
րեղեկանք, — պարասիանում են սրան: (ԱՄՇՀ)*

Ամբողջ ազգն է ոտքի կանգնում, հանրապետության գյուղերից
ու քաղաքներից ոտքով շարժվում են դեպի մայրաքաղաք, դեպի օպե-
րայի հրապարակ: Տարատեսակ անեկդոտները արձագանքում են այդ
ամենին՝ յուրաքանչյուր տարածաշրջան ներկայանալով անեկդոտա-
յին իր կերպարով.

***Հրազդանցիները** պլակատներով (իմա՝ պաստառներով) էկան
Երևան՝ ցույցերի, բայց թարերական հրապարկի րեղը չգրան,
թողին հեր գնացին (ժողովրդական խոսքում հրազդանցիները
հայտնի են «քոռ ախտեցիներ» բնորոշմամբ): (ԱՄՇՀ)*

***Լոռեցիները,** Ղարաբաղի փոխարեն Ղանփան, Ղանփան
վանկարկելով, ուրով հասնում են Աշրարակ: Աշրարակում կանգ-
նեցնում, ասում են. //—Ղափան չպիտի ասեք, Ղարաբանդ պետք
ա ասեք: // Ամեն. //—Ի, հըմի նորից ըրքան ճամիեն յեղ րենք*

453 Բաքվի հայոց բանակցությունը, գրառեցին և կազմեցին **Ալվարդ Ղազիյա-
նը** և **Սվետլանա Վարդանյանը**, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, էջ 225:

դառնաւ ու... Ղարաբաղ ասելէն էլի գանձ... (նշանակետում է լոռեցիների միամտությունը – ԱՍ): (ԱՄՇՀ)

Լենինականցիները՝ ցոյցերի ամենատոնն օրերին.

— Բերանները բացել չգրան, հս... (ակնարկում է գյուրեթցիների մեծաբերանությանն առնչվող անեկդոտաբլբ): (ԱՄՇՀ)

Ստի և կեղծիքի վրա հիմնված աշխարհի ռազմականապես ամենահզոր կայսրությունը դիմակազերծ է լինում, իսկ նրա գաղափարախոսությունը օճառի պղպջակի պես պայթում է: Անեկդոտների կրակակետում այդ կայսրության հիմնադիրներն ու վերջիններիս գաղափարախոսությունը շարունակողներն են: Կեղծիքի դեմ պայքարին միանում են դպրոցականները. անեկդոտների հավաքական հերոս **Վարդանիկը** դասավանդման կեղծ մեթոդներին հակադրում է ճշմարտությունը.

Ընկեր Մարգոն Վարդանիկին դաս է հարցնում.

— Վարդանիկ, պարմի՛ր դասըդ, ու՛քե՛ր են մեր ժողովրդի թշնամիները:

— Լենին, Սյրային, Բերիա, Լիզաչով, Գորբաչով: //— Վարդանիկ, Գորբաչովն է՛լ:

— Հա, ընկեր Մարգո, ես վաղվա դասն էլ եմ սովորել... (ԱՄՇՀ)

Վերակառուցման խոստումներով ասպարեզ մտած Գորբաչովի կերպարը *հանելուկային կատույցով* զվարճախոսությունում ամբողջացվել է գլխին ընդգծված կարիճ հիշեցնող նշանով, որը նրա ներքին էությանը խիստ համահունչ է.

Էն թնչն ա, էն ինչը, // Գլխին՝ կարիճ, հայերի՝ դահիճ: (ԱՄՇՀ)

Կենտրոնական իշխանությունները ժողովրդի ըմբոստության դեմն առնելու, Ղարաբաղյան շարժումը քայքայելու քայլեր են ձեռնարկում: Գուցե 1988 թ. ապրիլին գրառված այս անեկդոտն էլ էր վերնների հերթական ձեռնարկումներից մեկը.

Շարժման առաջին օրերին՝

— Ղարաբաղը մերն է:

Գորբաչովի՝ հայերին ու ադրբեջանցիներին ուղղած դիմումից հեկո՛՝

— Ղարաբաղը մերն էր :

ԽՄԿԿ օրգան «Պրավդայում» հայերի հասցեին լուրսանքներ թափելուց հետո՝

— Ղարաբաղի մերն էլ...: (ԱՄՇՀ)

Տարբերակներից մեկում ցուցարարի դիրքորոշման փոփոխությունը կատարվում է պատշգամբից օպերայի տարածքը զինվորականներով, այնուհետև զրահամեքենաներով շրջափակած տեսնելուց հետո: (ԱՄՇՀ) Տե՛ս **Հավելված 2, թիվ 43:**

Գործի են դրվում ջրցան մեքենաները, և 1965-ին Մեծ եղեռնի 50-ամյակի հայոց պահանջատիրության ցույցերի օրերին ստեղծված զվարճախոսությունը կրկին ասպարեզում է.

Լենինականում ցույցերի ժամանակ ջրի մեքենայով ժողովրդին ցրում են: Փախչելիս մարդկանց միջից մեկը գոռում է.

— Ծո՛ւ, ու՛ր կփահանիք, ջուրը տվին, հողն էլ էս է կուրան: (ԱՄՇՀ)

Ի հակադրություն Մոսկվայի կողմից ապրիլին կազմակերպած թրիլիայան ջարդերի՝ վրացիները հայկական անեկդոտում պատրաստ են համագործակցել հայերի հետ.

— Չե՛, էլ ուրիշ հնար չկա, մենք ծով ունենք, հայերն էլ՝ շրջապար, իսկը միանալու և Սովետական Միությանից դուրս գալու ժամանակն է: (ԱՄՇՀ)

Ժողովուրդների կեղծ բարեկամական կարգախոսներով բռնի ստեղծված երկրին ոչինչ չէր մնում անել, քան իր կայսրության և աշխարհի ժողովուրդներին մեր պահանջատիրական համազգային շարժումը ներկայացնել որպես մի խումբ էքստրեմիստների ձեռքի գործ: Հայաստանում պարետային ժամ է հաստատվում, զրահամեքենաներով ու խորհրդային զինվորներով օպերան շրջափակվում է, Երևանի երկնքից ուղղաթիռներն են վերահսկում:

Ամեն օր, ամեն ժամ քաղաքական ամեն մի քայլին ու իրադարձությանը ժողովուրդն անմիջապես արձագանքում էր տարաբնույթ անեկդոտներով: Եռուզեռի մեջ էր ոչ միայն ողջ հայ ժողովուրդը, այլև նրա առողջ ու սթափ դատողությունն ու վաղվա օրվա հանդեպ լավատեսությամբ լցված պայծառ ու հումորով լեցուն միտքը: Հեղեղի պես հորդում են անեկդոտները.

Լենինականցիներն ասում են.//—Էս էրեվրնցիներն էսքան են զարգացել, օպերայի մուրի բարդորների տեղը սալդաթներ են շարե: (ԱՍՇՀ)

Իսկ ուղղաթիռների հայտնվելը այսպես են արձագանքում լենինականցիները.

—Էս էրեվրնցիները շար են զարգացել. ամառ դեռ չեկած, վինտիլյատորներն արդեն քաղքի գլխին են դրե... (ԱՍՇՀ)

Տարբերակ՝ էրևրնցիները շար են զարգացել. վինտիլյատորների փոխարեն օդը վեոբալյոտներով կհովացնեն: (ԱՍՇՀ)

Ղարաբաղյան շարժումը լուեցնելու համար ԽՍՀՄ զինված ուժերի տարբեր գործառնվորումներ ընդգրկելն անգամ անեկդոտներում հեգնանքով է ընդունվում և մղում «հակաքայլերի». Ղարաբաղյան շարժումը ճնշելու գործընթացին ԽՍՀՄ ծովային նավատորմի չներգրավելը անեկդոտում ներկայացվում է որպես ըմբոստացած ժողովրդի հեռատես քայլի արդյունք.

—Գիրեք՝ Ղարաբաղյան շարժման օրերին Կարապի լիճը ինչու է դարարկ: //—Ինչո՞ւ: /—Որ մարսկոյ ֆլոտն էլ (իմա՝ ծովային նավատորմը) չբերեն Հայաստան: (ԱՍՇՀ)

Կամ էլ՝

—Լսել էք՝ ցույցերին մասնակցած լենինականցիներին էքսպերտ ունեւրգեն սրուզման են ենթարկում: //—Ինչո՞ւ: //—Փեւրվարյան ցույցերի օրերին Երևանում էրկու հար ԲՏՆ (իմա՝ զրահամեքենա) է կորել, չեն գորնում: (ԱՍՇՀ)

Անեկդոտներում տրանսպորտային միջոցներին փոխարինում են նազմական մեքենաները.

Մի անձանոթ հարցնում է.

—Օպերա ո՞նց կարող եմ գնալ: //—Նարում ես 3-րդ համարի ԲՏՆ-ը. ուղիղ կրանի օպերա: //—Իսկ ավելի շուր հասնելու համար ինչո՞վ կարող եմ գնալ: //—Մի հար վեոբալյոտ ես պարվիրում, կգա կրանի: (ԱՍՇՀ)

Կամ էլ եթե ժամադրություն է՝

Աղջիկն ու տղան պայմանավորվում են. //—Կհանդիպենք Կարապի լճից վեց զինվոր աջ: (ԱՍՇՀ)

Հուսահատության նշաններ են նկատվում, անեկդոտներում դա արտահայտվել է այսպես.

*Հայերը ճարները կտրած Ղարաբաղի հարցով գնում են Լե-
նինի մոտ, բացաբում, ինդրում, որ ժողովրդի արդար ձայնը
լսի, մի հնար անի:*

— Ըսկի ինձ մի կտոր հող չտվին, ձեզ ո՞նց տան, — ասում է
Լենինը: (ԱՍՇՀ)

Ղարաբաղյան շարժմանը նվիրված անեկդոտներում մեծ տե-
րությունների դեկավարներն են յուրովի ներգրավվում հարցը հոգուս
Ղարաբաղի լուծելու.

Ռեյգանը Գորբաչովին կրսե.

— Ծո՛, Գորբաչով, ես ամբողջ Լոս Անջելեսը տվի հայերուն,
անոնք Լոս Արմենիոս դարձուցին, դուն պզտիկ Ղարաբաղ մը չե՞ս
կրնար տալ հայերուն⁴⁵⁴:

Դիմակազերծ խորհրդային երկրի պահվածքից հիասթափված՝
հայ ժողովուրդը ստիպված էր Ղարաբաղը Հայաստանին միացնելու
այլընտրանքային ուղիներ փնտրել, որոնցից մեկն էլ ուղղորդում է ժո-
ղովրդական զվարճախոսությունը.

— Եթե միացման բոլոր գործողությունները անարդյունք լի-
նեն, Ղարաբաղը պարտեազմ կհայտարարի... Հայաստանին:
//— Ո՞նց թե... //

— Այո, պարտեազմ կհայտարարի ու... անձնատուր կլինի...
(ԱՍՇՀ)

Հանրահավաքները տեղափոխվում են Մատենադարանի մոտ,
ձերբակալվում են «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամները: Ղարաբա-
ղյան շարժմանը նվիրված անեկդոտներում ժողովուրդը զգուշավո-
րություն է դրսևորում, այդ մասին հավաստում է Հայկական ոսդիոյի
անեկդոտներից մեկը.

Հայկական ոսդիոյին հարցնում են.

— Վերջերս ինչո՞ւ է լոում հայկական ոսդիոն:

Հայկական ոսդիոն պարասիանում է.

454 Սվազյան Վ., Կիլիկիա, արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ
ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, Ռեյգանը, Գորբաչովի ու Ղարաբաղը, էջ 114:

— Ավելի լավ է Հայաստանում լռել, քան թե Սիբիրում խոսել:
(ԱՄՇՀ)

Ժողովրդական շարժումն անցնում է ընդհատակ: Պայքարի նոր փուլ է սկսվում...

2.9. 1988-ի Սպիտակի երկրաշարժը

Ղարաբաղյան շարժման ամենաեռուն օրերին՝ 1988-ի դեկտեմբերյան ահասարսուտ երկրաշարժից շաբաթներ անց, որքան էլ ցավը խորն էր ու կորուստը՝ շատ (շուրջ 25 հազար մարդ զոհ գնաց այդ աղետին), իսկ ընդգրկած տարածքը՝ մեծ (Խորհրդային Հայաստանի ողջ հյուսիսային հատվածն էր ավերածությունների ենթարկվել), ժողովուրդը կամաց-կամաց սկսեց երգիծանքի լեզվով շտկել պարանոցը, անեկդոտ-զվարճախոսություններ պատմել՝ անգամ երկրաշարժի թեմայով՝ փորձելով ծիծաղով հաղթահարել անասելի դժվարությունները, վերագտնել աղետից խաթարված ոգին և շարունակել պայքարը ապրելու, կրկին կառուցելու, արարելու, Արցախյան շարժումը հաղթական ավարտին հասցնելու համար:

1988-ի դեկտեմբերյան երկրաշարժից հետո ստեղծված անեկդոտներում ժողովուրդն այդ ահռելի չափերի հասնող ավերածությունների և զոհերի համար հիմնական մեղավորների մեջ երբեմն ուղղակի, երբեմն էլ անուղղակի՝ այլաբանորեն, մատնանշում էր՝

ա. *խորհրդային համակարգը*

Փաստերը դա էին ապացուցում. նախախորհրդային տարիների կառույցները կանգուն էին մնացել, խորհրդային տարիներինը՝ ավերվել: Անեկդոտներում դա այսպես է արտահայտվել.

Լենինականը քանդվեց, բայց Գյումրին մնաց... (ԱՄՇՀ)

Կամ էլ՝ *Ջուխրլը գյումրեցի փոշուցին, Լենինականը փլավ*: (ԱՄՇՀ)

բ. *խորհրդային ղեկավարներին*

Հնդկաստանում Ինդիրա Գանդին էր ղեկավարում, Լենինականում՝ Դոնարա Քանդին (իմա՝ 1988-ին Լենինականի քաղաքային կոմիտեի առաջին քարտուղարը Դոնարա Հարությունյանն էր, որը

երկրաշարժից հետո ժողովրդի կողմից ստացավ *Դոնսարա Քանդի* «պատվանունը»): (ԱՄՇՀ)

**գ. մարդկային ընչաքաղցությունն
ու անպարասիանաարվությունը**

Խորհրդային համակարգի մարդկանց հատուկ էր կառուցվող շենք-շինությունների ամրությունն ապահովող շինանյութերի վաճառքը: Դիպուկ և գրոտեսկի հասնող ծաղր ու ծիծաղով «Հայաստանի երկրաշարժին դատաւարութիւնը» առակատիպ երգիծապատումում այլաբանորեն է ներկայացվում ցեմենտի արդարացումը.

— *Դոն ինչո՞նք ձգեցիր, որ փլին: // Չիմէսթոն⁴⁵⁵ կ'ըսէ.*

— *Կը ներէք, ես հո՞նք չէի, հոն ըլլայի նէ՝ չէի ձգեր, որ փլին⁴⁵⁶: Տես Հավելված 2, թիվ 44:*

Ոչ միայն Հայաստանում, այլև արտերկրում, նույնիսկ Ռուսաստանում ժողովուրդը համոզված էր, որ երկրաշարժը Ղարաբաղյան շարժումը ձեռնարկած հանդուգն հայերին պատժելու նպատակ էր հետապնդում:

1989 թ. դեկտեմբերին գործուղման ժամանակ Մոսկվայում անձամբ եմ արխանգելսկցի մի ռուսից լսել և արձանագրել հետևյալ անեկդոտը.

Լենինի դամբարանից ձայն է գալիս: Գնում են Գորբաչովին ասում են՝ ձայն է գալիս: Սա գալիս մընում է դամբարան, Լենինը րդեղից նստում է ու Գորբաչովին հարցնում.

— *Դո՞ք ով եք, ինչ է պարստել:*

— *Ես Միխայել Սերգենևիչ Գորբաչովն եմ, Հայաստանում երկրաշարժ է եղել:*

— *Իսկ ո՞վ է գրել կնոսկեն (իմա՝ սեղմակը), մի քիչ շուտ չե՞նք սեղմել... (ԱՄՇՀ)*

ԽՍՀՄ դեկավար Գորբաչովն իր «պատվավոր» տեղն է գտնում նաև հայկական *անեծքախառն զվարճախոսություններում*: Ահասարտուտ ավերածությունները տեսած լենինականցի կինը, վստահ լինե-

455 **Չիմէսթոն** – ցեմենտ:

456 **Սվազյան Վ.**, Պոլսահայ բանահյուսությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ, «Գիտություն» հրատ., 2000, էջ 224:

լով, որ երկրաշարժը Գորբաչովի ձեռքի գործն է, իր վերաբերմունքը՝ ազգանվան «ստուգաբանությամբ» և գլխի խալի պատկերավոր համեմատությամբ, այսպես է արտահայտում է.

— *Ընչի՞, չիղենք օր երկրաշարժն էլ էր Գյոռքաչովի սարքածը, հողեն էդոր վարյոնկա*⁴⁵⁷ *գլոխը*: (ԱՄՇՀ)

Ղարաբաղյան շարժումը առիթ հանդիսացավ նաև հարևան վրացիներին ուղքի կանգնելու, որին հետևեցին թբիլիսյան ապրիլի 9-ի ջարդերը: Դա Մալիտակի երկրաշարժից չորս ամիս անց էր: Անեկդոտում այդ օրերի և երկրաշարժով հայերին պատժելու մասին է ԽՍՀՄ արտաքին գործերի նախարար Շելառնաձեի՝ իր ժողովրդին հուսադրող խոսքը.

Թբիլիսիի ապրիլի 9-ի ջարդերից հետո Շելառնաձեն հայարարեց.

— *Քանի դեռ ես ԽՍՀՄ քաղաքային կազմում կամ, Վրաստանում 5 բալից բարձր երկրաշարժ չի լինելու*: (ԱՄՇՀ)

Էքստրասենս Կաշպերովսկին Հայաստան է գալիս, որ իբր թե իր սեանսներով «օգնի» հոգեկան ցնցումներ ապրած երկրաշարժի գոտու մարդկանց: Ժողովրդի հիասթափվածությունը խորհրդային գաղափարախոսությունից և թերահավատությունը վերններից «օգնության» եկած Էքստրասենսի հանդեպ անեկդոտում միատեղվել է ու արտահայտվել այս կերպ.

Լենինականցիք Լենինի արձանի գլխին պարիկ են դնում ու փակը գրում. «Վ. Ի. Լենինը Կաշպերովսկու սեանսից հետո»: (ԱՄՇՀ)

Իբրև բողոքի նշան ԽՍՀՄ կենտրոնական մամուլում անընդհատ տպագրվող կեղծ հաղորդագրությունների ու հայերին վարկաբեկող հողվածների՝ ժողովուրդը բոլոր արարողակարգերով իսկապես կազմակերպում է «Պրավդա» և «Իզվեստյա» թերթերի հուղարկավորությունը, ինչից մի քանի ամիս անց տեղի է ունենում դեկտեմբերյան ահասարսուտ երկրաշարժը: Ժողովուրդը կրկին զվարճախոսությամբ է արձագանքում ու «հիմնավորում» դա.

Լենինականցիք «Պրավդա» և «Իզվեստյա» թերթերը թաղեցին, գերինն էլ չդիմացավ... (ԱՄՇՀ)

457 Ձինսե տաբատների պես Գորբաչովն էլ գլխին լաքա (կեղտի հետք, բիծ) ուներ:

Երկրաշարժին առնչվող անեկդոտներից մեկում էլ ուժգին ցնցումը կապվում է Ղարաբաղը Հայաստանին «կպցնելու» բաղձալի ցանկությունն իրականանալու հետ.

Հիվանդանոցում մի մեծ մնարդու մորֆիով մի կերպ պահելով՝ յոթերորդ օրն ուշքի են բերում:

— Հայրիկ ջան, ո՞նց ես, — հարցնում են բժիշկները:

— Օր ժածքն էղավ, ընձի թվաց՝ Ղարաբաղը Հայաստանին կպցրին... (ԱՄՇՀ)

դ. Ժողովուրդն անեկդոտներում երկրաշարժը ներկայացնում է նաև *օգնությունների համարներստում*¹ աշխարհի տարբեր ծայրերից երկրաշարժի գոտու բնակիչներին հասցվող օգնությունները համեմատելով հարսանիքներում պարելու ժամանակ տրվող շաբաշի հետ.

Լենինականցիները թե՛

— Մի էսպես գյոՎնդ պարինք օր ամբողջ աշխարհ առ էսոր շաբաշ կուրա, չի պրծնի: (ԱՄՇՀ)

Տարբերակ՝ *Քեֆի ժամանակ պարելիս Էսպես ժածք էրինք, օր մինչև հիմի շաբաշներ է, օր կուրան:* (ԱՄՇՀ)

Սպիտակի երկրաշարժից մի քանի ամիս անց ԱՄՆ-ում և Տաջիկստանում էլ են երկրաշարժներ լինում, սակայն աշխարհը, մարդկությունը այնպես չի արձագանքում դրանց, ինչպես Հայաստանում կատարվածի ժամանակ, և զվարճապատումային դրսևորումը կրկին չի ուշանում: Այդ երկու դեպքերին առնչվող անեկդոտներում էլ առաջին պլանում ոչ թե երկրաշարժի բերած ավերածությունների մասշտաբայնությունն է, այլ ստացված նյութական օգնությունների քանակը: Դրանցում զավեշտի հենքը այդ երկրների ժողովուրդների «շրջապատ չունենալու» պատճառաբանությամբ «հիմնավորումն» է՝ կառուցված երկխոսությամբ.

— Օտո, ճիշտ է՞, օր Լոս Անջելես երկրաշարժ է էղե:

— Հա, ճիշտ է: //— Ինչքան գումար է հավքվել... //— Կես միլիոն:

— Ըստ օր շրջապատ չունիք, ընչի՞ երկրաշարժ կենիք: (ԱՄՇՀ)

Տարբերակը տե՛ս *Հավելված 2, թիվ 45-ում:*

Մեկ այլ անեկդոտում այս նույն միտքը արտահայտվում է մտորումների տեսքով.

—*Էս տաշիկները մագալու ժողովուրդ են, ըսա՛ որ շրջապատ չունիք, ընչի՞ երկրաշարժ կենիք, —ասում են լենինականցիները: (ԱՄՇՀ)*

Աշխարհի առաջադեմ ժողովուրդների կողմից համակ ուշադրության արժանացած լինելու հանգամանքը գյումրեցիին խտացնում է հետևյալ արտահայտության մեջ.

Գիտեի՞նք որ Լենինականը աշխրբի կենտրոնն է, բայց չի դեի՞նք որ Էպիկենտրոն է: (ԱՄՇՀ)

ե. Անեկդոտները չեն շրջանցում նաև երկրաշարժից տուժածներին **օգնությունները անհավասարաչափ բաշխելը**՝ ներկայացնող թեման: Այդ գործընթացը տնօրինող-կազմակերպիչների մի մասի համար երկրաշարժը իսկապես դառնում է եկամտաբերության աղբյուր.

Լենինականցիներն ասում են. //—Ումանց համար ժածք էր, ոմանց համար՝ հրաշք: (ԱՄՇՀ)

Նույն երևույթն արտահայտվում է նաև այլ բառախաղով.

Երկրաշարժը շարերի համար դառավ եկամտաշարժ: (ԱՄՇՀ)

զ. Անեկդոտներում երկրաշարժն ու ըստ ընտանիքի անդամների տրվող օգնությունները պատճառ են դառնում արտագնա աշխատանքի համատեքստում **բացահայտելու որոշ ընտանիքներում սուկա մութ պատմությունները:**

Զվարճապատումներից մեկում հնարավորինս շատ օգնություն ստանալու մարմնաջր ամուսինների բարոյական դիմագիծը բացահայտելու պատճառ է դառնում.

Երկրաշարժից տուժածներին օգնություն են տալիս: Աղերի գուրուց մի խոպանչի ասում ա՛ //—Էսքան տարի խոպան եմ գնացել, էկել, գնամ էրեխանցս հավաքեմ բերեմ. կարգին փող կտրանամ: // Գնում ա մի հինգ էրեխա յա հավաքում, գալի տուն, տենում տանը մենակ կնիկն ա, հարցնում ա. //—Ա՛յ կնիկ, էս էրեխեքրս ու՛ր են: // Ասում ա. //—Ո՛ւր պիտի ըլեն, իրանց հերերն էկան տրան, որ օգնություն տրանան... (ԱՄՇՀ)

Երկրաշարժն արձանագրող անեկդոտներում բարոյականության չափանիշները խախտվում են նաև տուժածներին «տրվող օգնությունների» այլ դրսևորումներում.

Կնիկը մարդի ծոցին Ռուսաստանից օգնության եկած շինարար կնանոցից մեկին տեսնելով՝ կատաղած գոռում ա. //—Ի՛, էս ինչ ա: //—Երկրաշարժից տուժածներին օգնություններից ա, կնիկ ջան, ուրիշ բան չմտածես: //—Խի՛, էդ օգնություններիցը կնանոցը հասնում չեն, — սրտնեղում ա կնիկը: (ԱՄՇՀ)

Փրկարարական աշխատանքներ կատարելիս տխրության, վշտի հետ անպակաս էր նաև ժողովրդին գոտեպնդող հումորը.

Փլաբակների տրվից մեկին օր հանեն գը, ֆրանսերեն խոսակցություն լսե գը, կսե.

— Յս՛, Լեննազան սրգանք, ֆրանսիա դո՛ս հելանք: (ԱՄՇՀ)

Երկրաշարժյան հումորից անմասն չէին նաև տարեցները.

Երկրաշարժի օրերին մի մեծահասակ կնոջը փլաբակների տակից հանում են, տեսնում՝ ուրքը լիճել է: Օգնության հասած բժիշկները անմիջապես մկրատով կտրում են բայկվի երկար տրուսիկի փոխկը, որ առաջին բուժօգնություն ցույց տան: Էս լենինականցի կնիկը թե՛ //— Չմեռանք, պրատեխով⁴⁵⁸ տրուսիկ էլ հազանք... (ԱՄՇՀ)

Երկրաշարժային անեկդոտների և սրախոտությունների մի մասը ստեղծվում էր հենց նույն պահին, եթե փրկարարական աշխատանքները համեմատաբար բարեհաջող էին ավարտվում, մի մասն էլ հետո էր ստեղծվում՝ համեմելով անիրական գործողություններով ու արտահայտություններով, ինչպես ստորև բերվող նմուշներում.

Գյումրեցիները փլաբակների տակերից մեռածների հավաքման աշխատանքներն են կատարում: Մեկը գոռում է, որ հասկացնի, թե ինքը ողջ է, մեռած չէ: Էս աշխատանքներին մասնակցողներից մեկն ասում է.

— Ձենդ գլուխդ մի գցե, տաք ես, չես զգա, օր մեռած ես... (ԱՄՇՀ)

Կամ էլ՝

Մեկին փլաբակների տրվից հանեն գը, կը գոռա՝ ականջը՛ս, հա ականջըս: Գնում են յաշիկըմ ականջ են բերում դնում սրա առաջը, ասում են.

— Հերիք դժժաս, ջոզի՛, որը քուզրդ է, վերոս: Սա խառնում է, խառնում, ասում է.

— Իմը չկա, իմ ակրնջի յեղևը պասպիրոս էր դրած: (ԱՍՇՀ)

Զվարճախոսություններից մեկում զավեշտալի է ներկայացված փլատակների տակ կենդանի մնացածների խոսակցությունը.

Երկու հոգի փլատակների փակ խոսում են. //— Ծո՛, կմրսիմ, ինչ էնեմ: //

— Կմրսիս՝ էրկու պանելըս՝ առ վրեդ քաշե, ընչի՛ սկուպոյոթյուն կենես: (ԱՍՇՀ)

Երկրի իշխանությունների՝ սերիալներով ժողովրդին բթացնելու նպատակամղված քաղաքականությունը հրաշալի է արտացոլվել անգամ երկրաշարժյան թեմաներով անեկդոտներում: Դրանցում հեզնանքով է ներկայացվում վշտի մեջ թաղված ժողովրդի կրկնակի «հոգար»՝ բրազիլական սերիալներից մեկի՝ «Իզաուրայի» կիսատ մնալու, հերոսուհու ճակատագրի անորոշության խնդիրը.

Մեկին մի քանի օր անց մի կերպ հանում են փլատակների փակից ու հարցնում են.

— Հը, ո՞նց ես: //— Ես հեչ, էն իսեղճ Իզաուրան ի՞նչ էլավ... (ԱՍՇՀ)

Մեկ այլ զվարճախոսությունում այն այսպես է դրսևորվել՝

— Իբր թե մեր դարդ քիչ էր, Իզաուրան էլ վրս փվեց... (ԱՍՇՀ)

Լենինականցին պատրաստ է դիմագրավել ազնիվ պայքարի մեջ մտնող՝ դեմ առ դեմ դուրս եկող ցանկացած բանի, սակայն երկրաշարժի դեմն առնել անգոր է, քանզի... «փակից կուգա».

Ամենն շար երկրաշարժեն կվախնանք, դեմեն օր կուգան, սադ-սադ կուլ կուրանք, համա փակից կուգան, ոչինչ չենք կրնա էնե... (ԱՍՇՀ)

Երկրաշարժին առնչվող տարաբնույթ անեկդոտները մեկ անգամ ևս հավաստում են, որ հայ ժողովուրդը ամենածանր իրավիճակներում անգամ չի հուսահատվում, չի կորցնում ոգու կորովը, իր մեջ կարողանում է ուժ գտնել՝ ծաղր ու ծիծաղով դիմակայելու արհավիրքների, շարունակելու ապրել և պայքարել՝ հանուն համազգային վեհ նպատակների իրագործման:

2.10. Ղարաբաղյան պատերազմը

Ղարաբաղյան պատերազմի հենց առաջին օրերից Սարդարապատի հերոսամարտի օրինակով հայ ժողովուրդը ոտքի կանգնեց և ի պաշտպանություն հայրենի հողի՝ կրկին անհավասար կռվում թշնամուն դիմագրավելով՝ ցույց տվեց իր կամքն ու անկոտրում ոգին և հաղթանակ տարավ:

Այդ ոգին բարձրացնող ու ամրացնող գործոններից մեկն էլ եղավ երգիծական ստեղծագործությունը՝ աննկղոտը: Դա արտահայտվեց նաև ԼՂՀ ԻՊԿ օրգան «Մարտիկ» թերթում պարբերաբար հրատարակվող նյութերով, որոնք, հենց արցախյան պատերազմի ժամանակ՝ 1993 թվականին, ի մի բերվելով, հրատարակվեց առանձին գրքուկով⁴⁵⁹: Նման նշանակալից երևույթին «Ցատումով և սրախոտությամբ» հոդվածով անմիջապես անդրադարձավ ճակատային լրագրող Վարդան Դեվրիկյանը⁴⁶⁰:

Արցախյան պատերազմի և դրան հաջորդած տարիներին հրատարակված գրքերում⁴⁶¹, գրքույկներում⁴⁶² ու որոշ հոդվածներում⁴⁶³

459 **Աթաջանյան Վ.**, *Խաչին, Բուրուլը և ուրիշները*, ԼՂՀ ԻՊԿ օրգան «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1993թ., «Մաշտոց» հրատ.:

460 «Երկիր» թերթ, Եր., 23.10.1993թ.:

461 **Սարգսյան Ա. Յու.**, Արցախյան զվարճախոտություններ, Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 2014, 172 էջ:

Սարգսյան Ա. Յու., Արցախի բանահյուսությունը, Եր., «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2015, էջ 420:

Ղահրամանյան Կ., Արցունքոտ ժպիտներ, հատոր 1, Եր., «Դավլ» հրատ., 2004, էջ՝ 214, 220, 264–265 և այլն:

Ղահրամանյան Կ., Արցունքոտ ժպիտներ, հատոր 2, Եր., «Դավլ» հրատ., 2006, 352 էջ:

Պատմում և կատակում էր Գալուստ Գալստյանը, հավաքել և կազմել է **Լենա Անթառանյանը**, Եր., «Վերնատուն» հրատ., Եր., 1994, էջ 60:

Մելիք-Սարգսյան Գ., Զվարճալիք, Եր., «Պարոյր Սևակ» հրատ., 2001, էջ 54: Կատակում են մովսեսցիները, Գրատողներ՝ **Ա. Պապյան, Հ. Պապյան**, Եր., «Նոյյան տապան» հրատ., 2012, էջ 54:

462 **Ահյան Մ.**, Ծիծաղի հարյուր ակնթարթ: Զվարճապատումներ: «Մարտիկ» թերթի հավելված, ք. Ստեփանակերտ, 1995:

463 **Հայրապետյան Թ.**, Խաչնագետի ներքնահովտի վերաբնակեցված գյուղերի հասարակական-մշակութային գործընթացները. Կորուսյալ հայրենիքի և ազատամարտի հիշողությունները վերաբնակների բանահյուսության մեջ: Վերանշակութայնացման հարցեր /Հայ էթնիկությունը սեփական և այլազգի մի-

և անձնական հավաքածուներում⁴⁶⁴ տեղ են գտնում նաև Արցախյան պատերազմին առնչվող ժողովրդական երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ, որոնց նախաձեռնողների մի մասը ազատամարտիկներն էին՝ մեկ անգամ ևս հավաստելով հայի անկոտրում ու կենսաբար ոգու գաղտնիքը՝ նաև երգիծանքի լեզվով դժվարությունները հաղթահարելու ունակությունը:

Ղարաբաղյան պատերազմին առնչվող անեկդոտները տարբեր կատուցվածքի, բնույթի ու բովանդակության են: Դրանցում գործող կերպարները ևս տարբեր են. այնտեղ հանդիպում ենք և՛ արցախյան ազատամարտի լեզենդ դարձած անձանց ու հրամանատարների, և՛ շարքային ազատամարտիկների, և՛ հավաքական կերպարների՝ *Խաչի*, *Բուրուլ*, *Ջոկի*, *Գոգի* և այլոց:

Տասնչորսամյա մարտիկ Մուշո Անրոնյանին արտասահմանյան լրագրողները հարցնում են. //—Մեծանալուց հեղու ինչ ես ուզում դառնալ: //—Ավո՛, — կարճ պատասխանում է նա: //— Չես կրընար, — ասում է զրույցին ներկա Ավոն⁴⁶⁵:

ա. Արցախյան ազատամարտի տարիների անեկդոտների մի մասը, մեր ժողովրդի մեջ շրջանառվող նմուշներ լինելով, փոփոխվելով և համապատասխանեցվելով պատերազմական իրադարձություններին, ռազմաճակատին առնչվող առարկաներին ու երևույթներին, հանդես են գալիս նորովի դրսևորումներով:

Այսպես, ստորև ներկայացվող նմուշի տարբերակների հանդիպում ենք և՛ 19-րդ դարի երկրորդ կեսի անեկդոտների ժողովածուներում, և՛ 20-րդ դարի 60-ականների ուրբեյան անեկդոտաշարում: Երկուսում էլ ճաշի մեջ փալասի կտոր է լինում, արցախյան տարբերակում՝ «գիլգա»⁴⁶⁶: Դրանցում զավեշտի մեխը ոչ թե երևույթի՝ վատ սպասարկման քննադատությունն է և ոչ էլ բորշի մեջ հայտնված առարկան, այլ չնչին վճարի դիմաց կամ անվճար ստացածի հիմնավորումը՝ իբր նրանց ակնկալածի հակադրություն.

ջավայրում. Հետազոտական փորձ, խնդիրներ և հեռանկարներ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2014, էջ 44–51:

464 Ա. Շ. Սարգսյան, Թ. Հայրապետյան, Սվ. Վարդանյան և այլք:

465 **Ահյան Մ.**, Ծիծաղի հարյուր ակնթարթ: Զվարճապատումներ: «Մարտիկ» թերթի հավելված, ք. Ստեփանակերտ, 1995, էջ 5:

466 **Գիլգա** (ռուս.)–պարկում:

— Էս հինչ ա, բորշիս մէջին **գիլգա** կա, — բողոքում է Բուրուլը:

— Հինչ ա՛, բէսպլարնի⁴⁶⁷ բորշըս օգում, հերիք չի, օգում ըս վէր մէջին ավրօմնար ինի՛, — պարասսիանում է Խաչին⁴⁶⁸:

բ. Արցախյան պատերազմի անեկդոտներից մեկում էլ կնոջ դավաճանությունը հայրենասիրության ֆոնին չարյաց փոքրագույնն է համարվում.

— Խաչի՛, վէր կնէգը մարթին դավաճանում ա, հինչ պիրի անիս, — մրահոգված հարցնում է Բուրուլը: //— Պիրի շար ուրխանաս: //— Հոնց թա... //— Թա կնէգըր քեզ դավաճանալ ա, ուրխաց, վէր քեզ դավաճանալ ա, վէջ թա հայրենիքին⁴⁶⁹:

գ. Երկխոսական զվարճախոսություններում զավեշտի պատճառ է դառնում պատասխան խոսքը ժողովրդական իմաստախոսությամբ ներկայացնելիս.

— Խաչի, Էլչիբեյին անա իսարար չկա՛:

— Բո՛ւրուլ, վէր էշին կաշին օգում ին մաշկին, բարաբան⁴⁷⁰ շիւնին, զրոռաց, թա՛ «Իմ մասին հալյա յէրնան ըք սկընսական»⁴⁷¹:

դ. Արցախյան ազատամարտին առնչվող անեկդոտներից մեկի զավեշտն էլ պատերազմական բնակավայրի տեղանվան «Ասկերան» ցուցանակի մեկ տառի «ճշտումը»՝ բառախաղային կիրառությամբ և հայիոյանքով արտահայտված բամբառակ խոսքով, բացահայտում է հակառակորդի ջախջախիչ պարտությունը և ցանկությունների փլուզումը.

Մարտից հեղոք քրորնած ու փոշեթաթախ Խաչին կանգնել էր «Ասկերան» ճանապարհային ցուցանակի առաջ ու մրքերի մեջ ընկել: Բուրուլը հարցնում է.

— Էր հինչ ըս մրածըմ, Խաչի:

467 **Բէսպլարնի** (ռուս.) – անվճար:

468 **Աթաջանյան Վ.**, Խաչին, Բուրուլը և ուրիշները, ԼՂՀ ԻՊԿ օրգան «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, «Մաշտոց» հրատ., 1993, 2004, էջ 8:

469 Նույն տեղում, էջ 15:

470 **Բարաբան** (ռուս.) – թմբուկ, դիոլ:

471 **Աթաջանյան Վ.**, Խաչին, Բուրուլը և ուրիշները, ԼՂՀ ԻՊԿ օրգան «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1993թ., «Մաշտոց» հրատ., 2004թ., էջ 19:

— Մտածըմ եմ, վեր էս ուկազարելին⁴⁷² առաջին փառէն փռե-
ղակ հարկավեր ա «է» կիրիլ⁴⁷³:

Ե. Եթե Արցախյան պատերազմում կողք կողքի մարտնչում էին աշխարհի տարբեր երկրներից իրենց հայրենակիցներին օգնության եկած հայ ժողովրդի զավակները, ապա ադրբեջանցիների հետ հայերի դեմ կռվում էին արտասահմանյան մի շարք երկրների վարձկաններ: Ահա դրա անեկղոտային վկայությունը.

Մի Ղարաբաղցի առվի ափին փեսնում ա մին մոջախետրի⁴⁷⁴
դիակ: Ղարաբաղցին յեշում ա, յեշում փրբան, աաում.

—Ա՛ շան փղա, քեզ փռեղն ա, ես քեզ հեռե պրիգլասիտելնի
բիլեպ⁴⁷⁵ ըմ դրբկանլ:

զ. Պատերազմում աչքը կորցրած հայ ազատամարտիկը, չնայած գորացրվելու հնարավորություն ունի, սակայն պատրաստ է կրկին կանգնել մարտական ընկերների կողքին: Անեկղոտում զավեշտի մե-
խը կրկին մարտադաշտ վերադառնալու «հիմնավորումն» է.

Կարօս Աղղամ վիրավորվում ա, աշկէն մինը քոռանում: Մին
էրկու ամսանը յեփը հիսսայն չի անում⁴⁷⁶, յեփ քյինսամ ա կոէվ: Կա-
մանդիրը կրգնրվրմ⁴⁷⁷ ա, թա.

—Կանթո, քեզ կամիսավար ընք ըրալ, յեկալ ըս հինչ ամիս,
ըսկի խալխերը էրկու աշկավ կարում չըն կրովին, փոս մին աշկավ
կրովող ըս:

—Կամանդիր, հինչ թափաղութ⁴⁷⁸ կան, մին ա, ափրամա-
փավ յրբա ընէլիս աշկէս մինը հօփ ըմ օնում⁴⁷⁹:

Մ. Ահյանի հրատարակած գրքույկի նմուշներում ծիծաղի լեզվով

472 Ուկազատել (ռուս.) – ցուցանակ:

473 Աթաջանյան Վ., Խաչին, Բուբուլը և ուրիշները, ԼՂՀ ԻՊԿ օրգան «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, «Մաշտոց» հրատ., 1993, 2004, էջ 9:

474 Մոջախետի – վարձու զինվոր:

475 Պրիգլասիտելնի բիլետ (ռուս.) – հրավիրատուն:

476 Հիսսայն չի անում – չի համբերում:

477 Վարդանյան Սվ., Ժողովրդական խոսք ու զրույցի, բառ ու բանի դրսևորումները արցախյան պատերազմում (ձեռագիր):

478 Թափաղութ – տարբերություն:

479 Մարգյան Ա. Յու., Արցախի բանահյուսությունը, Եր., «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2015, էջ 420:

ներկայացված է պատերազմի թե՛ հերոսական, թե՛ եղկելի երևույթները: Այսպես՝

Որոշ «վայ-ազարամարտիկների»՝ պատերազմական ռազմավարին տիրանալու ախորժակը ներկայացնելիս օգնության են գալիս 19-րդ դարավերջի և 20-րդ դարասկզբին հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական շարժման հերոսներին նվիրված երգի տողերը.

Ռազմավարը կիսելու ժամանակ զինվորները, երկու մասի բաժանված, վիճում էին: Յուրաքանչյուր կողմ ապարդյուն փորձում էր ապացուցել իր առավելությունն ու իրավունքը վեճի առարկայի նկատմամբ: Վերջին պահին Գոգին հուսահատ, բայց վրդովված հարցնում է.

— Կարծում եք դուք «Ֆիդայիներն» եք, իսկ մենք՝ «արդյոք ուլքները»...⁴⁸⁰

Ղարաբաղյան պատերազմի ժամանակ անընդհատ ոմբակոծությունների ենթարկված քաղաքների ու գյուղերի բնակչությանը նաև օգնություններ էին հասցնում Հայաստանի և սփյուռքի մեր հայրենակիցները: Անեկղոտներից մեկում Շուշիի բնակչության թիվը կոնկրետացված չի. կարող է պակասել կամ ավելանալ՝ Յէշս'ծ վէր վահար (իմա՝ նայած երբ).

Աիօվէն հրրցրնում ըն.

— Ա'իօ, Շուշի քանե՛ մարթ սի ապրում:

— Յէշս'ծ վէր վահար՝ պօմըշը⁴⁸¹ ըստրնսնլիս, թսն ընդի⁴⁸²:

Ղարաբաղյան պատերազմի մասնակիցներին չի հետաքրքրում իրենց արածը գնահատել-չգնահատելու խնդիրը, նրանք մտահոգված են միայն ու միայն խաղաղության պահպանմամբ.

Ղարաբաղյան շարժման մասնակիցներից մեկին հարցնում են.

— Ո'նց եք, ձեզ հիշո՞ւմ են: // Ասմա՝ //— Մոռացել են, բայց դա լավ ա: // Ասմեն՝ ո'նց: // Ասմա՝ //— Խաղաղություն ա: (ԱՄՇՀ)

480 **Ահյան Մ.**, Ծիծաղի հարյուր ակնթարթ: Զվարճապատումներ: «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1995, էջ 17:

481 **Պօմըշ** (ոռու.)–օգնություն:

482 **Սարգսյան Ա. Յու.**, Արցախի բանահյուսությունը, Եր., «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2015, էջ 420:

Անեկդոտները չեն շրջանցել անգամ **2016 թ. ապրիլյան պատերազմը**: Այդ օրհասական օրերին գենքից ոչ պակաս իր դերն է կատարել նաև երգիծանքը: Քառօրյա պատերազմի անեկդոտներում ևս էլ ավելի է ընդգծված երևում հայի անկոտրում ոգին: Աշխարհի տարբեր անկյուններից հայոց հողը պաշտպանելու համար անմիջապես Արցախն են մեկնում թե՛ սփյուռքահայերը, թե՛ նոր ժամանակներում արտագաղթած մեր հայրենակիցները:

Տոտորիստների պայթեցումները Բելգիայում ու Ֆրանսիայում բազմաթիվ զոհերի պատճառ էին դարձել: Աշխարհի մարդկությունը, նաև արցախցին ցնցված են կատարվածով: Եվ հանկարծ սկսվում է ապրիլյան պատերազմը, ու կրկին ուշադրության կենտրոնում Արցախն է հայտնվում: Անեկդոտների մի մասում օտարությունում գտնվող անհանգստացած արցախցիներն են առաջին օրերին զանգահարելով փորձում իրավիճակի մասին տնեցիներից ճշգրիտ տեղեկություններ իմանալ:

Բոլյուսելից մարտակերպին զանգում և մորը.

—Ա՛յ մեր, էդ հինչ և լալ, էդ ի՛նչ կոիվ աս, թորքը էլի հարձակվել ւ՛մ:

—Տղա՛ ջան, մեզ մոտ լոխ լավ աս, դու մենակ զգուշ էղի, հեռու մնա էդ տեռորիստներից... (ԱՄՇՀ)

Մեկ այլ տարբերակում տղան Ֆրանսիայից է զանգահարում մորը.

Ֆրանսիայից տղեն Մարտադիս մորն աս զանգում. //—Էդ թորքը էլի ւ՛մ հարձակվել: //—Ա՛յ բալա, հանգիստ կաց, մեզ մոտ լոխ լավ աս, թորքը հինչ աս, որ ղարաբաղում զոռի: Մենակ թե, տղա՛ ջան, դուն հեռու կաց էդ տեռորիստներից... (ԱՄՇՀ)

Ապրիլյան պատերազմի հենց առաջին օրերին աշխարհի տարբեր ծայրերից Արցախն են մեկնում նաև օտարերկրյա լրագրողներ, հանդիպում կրակագծում հայտնված խաղաղ բնակիչների հետ, հարցազրույց վերցնում նրանցից: Ահա անեկդոտային հարցազրույցներից մեկը.

Էրկու թղթակից Ղարաբաղյան քառօրյա կռիվների օրերին գնում են Թալիշ, որ իրենց աչքով տեսնեն թորքերի ավերածությունները: Թալիշցի մի տարիկից հարցազրույց են վերցնում:

— Դուք ռիրտեղացի եք, — հարցնում է թալիշցի փափր:

— Ես ֆրանսիացի եմ, — ասում է մի թղթակիցը:

— Ես էլ Բելգիայից եմ, — ասում է երկրորդը:

— Վայ, աման, բալեք ջան, ինչքան կարաք, հեռու մնացեք էդ րեռորիսարներից, — անհանգստացած խորհուրդ է փալիս թալիշցի փափր...: (ԱՄՇՀ)

Քառօրյա պատերազմի դաժանությունը «թեթևությանը» խտացվել է հետևյալ երկխոսության մեջ.

Ղարաբաղցուն հարցնում են՝ //— Ո՞նց եք: // Ասում ա. //

— Փնոք ասածու. գիշերները 92 թիվն ա, ցերեկները՝ 16: (ԱՄՇՀ)

2016 թ. ապրիլի 7-ին ապրիլյան քառօրյա պատերազմին առնչվող խտացված մի արտահայտություն գրառեցինք, որով հստակ բնորոշվում է հայի էությունն ու հաստատական ոգին. «Հայաստանը աշխարհում միակ երկիրն է, որտեղից խաղաղ ժամանակ արտագաղթում են, փափրազմի ժամանակ՝ ներգաղթում»:

2.11. Նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը

Նորանկախ հանրապետության առաջին տարիներին վերաբերող անեկդոտները հիմնականում անդիպաշար (անսյուժե) կառույցներով հանդես եկող ժողովրդական ստեղծագործություններ են՝ զվարճախոսություններ: Դրանց մի մասն առնչվում է 1991 թ. անկախության հռչակագրով ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալուց հետո Հայաստանի Հանրապետության առաջին տարիներին ժողովրդի առջև ծառայած անասելի դժվարությունների, այսպես ասած, *ցորս ու մութ փարիների հեյր*, երբ անագնացել էր արտագաղթը, երբ, ժողովրդի լեզվով ասած, *մարդիկ կան մեռնում էին, կան արտագաղթում*.

Որոշել ենք. ձմեռն անցկացրինք թե չէ, Սովետաշենի գերեզմանոցում Լևոնի հեյր նկարվելու ենք (իմա՝ առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ – ԱՍ): (ԱՄՇՀ)

Կամ՝

— *Որոշել ենք՝ ձմեռն անց կացրինք թե չէ, Լևոնի հեյր վիներկի*⁴⁸³ *նկար ենք նկարվելու*: (ԱՄՇՀ)

483 Վինետկա (ռու.) — ավարտական խմբանկար:

1993թ. նոյեմբերի 22-ից ազգային դրամը շրջանառության մեջ մտցվելուց հետո ծավալով փոքր լինելու պատճառով *նոր փողերի անունը ժողովուրդը դրեց Լևոնիկ*:

Սոցիալական ծանր վիճակի արտացոլումն անեկդոտում արտահայտվել է Թումանյանի «Հառաչանք» պոեմի՝ ծերունու արտաբերած խոսքով՝ վերևից՝ Բարձրյալիցը ուղիղ իմաստով՝ հանրապետության նախագահից կախված լինելու փաստն ընդգծելով.

Ո՞նց եք յոյս գնում, — հարցնում են:

— Փսնոք սայրծո: Մեր սպրոսպն ինչ է, մի կտոր սև հաց, Է՛ն էլ հրեն հս՛ Լևոնից կախված... (ԱՍՇՀ)

Այս գվարճախոսությունը ժողովուրդը նորանկախ հանրապետության հետագա տարիներին անվան փոփոխությամբ մեծահոգաբար փոխանցել է նաև մյուս նախագահներին՝ Ռոբերտ Քոչարյանին և Սերժ Սարգսյանին:

Ժողովրդի սոցիալական վիճակն էլ ավելի վատթարացավ և արտագաղթն ահագնացավ համաշխարհային տնտեսական ցնցման հետևանքով, որին մասնագետները օտարալեզու **կրիզիս** (հայերեն **ճգնաժամ**) անունն են տվել: Ահա համաշխարհային տնտեսական փլուզումն արձանագրող **ճգնաժամի՝** Հայաստանի հետ առաջին շփման անեկդոտային արձագանքը.

Ճգնաժամն իչնրմ ա «Զվարթնոց» օղանավակայանում ու գարնացած ասում.

— Իյս, էս ինձանից առաջ ուրիշ ճգնաժամ էլ ա՛ն էկել: (ԱՍՇՀ)

Մեկ այլ նմուշում օտարալեզու **կրիզիսը** բառամասնատմամբ «ստուգաբանվում» է որպես զուտ հայկական բառ.

— Գիրեն որ կրիզիսը (ճգնաժամը) հայերն են սրեղծել, ու հայերեն բառից ա առաջացել: //— Էդ ո՞նց: //— Հա. կրի՛ զիս (ինձ): (ԱՍՇՀ)

Եվ քանի որ հայկական բառից է առաջացել, գվարճախոսություններից մեկով էլ «հիմնավորվում» է նրա՝ Հայաստանի հայրենիքը լինելու փաստը.

Ճգնաժամն իչնում ա «Զվարթնոց» օղանավակայանում ու ինքսիրեն խոսում.

— «Չէ, ուր էլ գնաս, պրփրվես, հայրենիքից լավ փեղ չկա»:
(ԱՍՇՀ)

Նորանկախ հանրապետության առաջին տարիների կենցաղա-
յին տարրական պայմանների բացակայությունը ժողովուրդը այլաբա-
նորեն է վերակենդանացրել ու հանձնել պատմությանը: Տես **Հավի-
ված 2, թիվ 46:**

Տարիներ անց ժողովրդի քիչ թե շատ բարելավված սոցիալական
վիճակը՝ գազի, ջրի, հոսանքի առկայությունն անգամ անեկդոտնե-
րում զավեշտի է վերածվում՝ նախորդ նախագահի «երանելի» ժամա-
նակները հիշելով:

*Ապարանցին Լևոնին է ընտրում: Հարցում են՝ //—Ինչի՞
այդպես որոշեցիր: // Ասում է. //—Բա ինչ անեի. մեռանք լույսի
փող մոծելով... (ԱՍՇՀ)*

Մեկ այլ տարբերակում՝

*Ապարանցուն հարցում են. //—Ո՞ւմ ես ընտրելու: // Ասմա՞՝
Լևոնին: //—Ինչո՞ւ: //*

*Որովհետև Լևոնի օրոք ո՛չ գազի փող էինք փայլիս, ո՛չ լույսի:
(Այսինքն՝ ոչ գազ կար, ոչ հոսանք—ԱՍ): (ԱՍՇՀ)*

Ընտրություններին նվիրված տափակ անեկդոտաշարերից մե-
կում էլ ընտրողներից մեկին՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին ընտրելու հիմ-
նավորումն է զավեշտ առաջացնում:

— «Որովհետև Լևոն Տեր-Պետրոսյանի ժամանակ հերթս
սաղ էր»: (ԱՍՇՀ)

Քննադատության թիրախում են նախագահներն ու ընտրություն-
ներից առաջ ժողովրդին տված խոստումները, դրանց տեր չկանգնելը:
Բայց ժողովուրդը այնպիսի նրբությամբ ու սպանիչ ծաղրով է այդ հար-
ցին անդրադառնում, որ ն՝ քննադատությունը կա, ն՝ անզուսպ ծիծաղը:

*Նախագահական ընտրություններից հետո սոցիալական
վիճակի ոչ մի փոփոխություն չլուսնելով՝ ժողովուրդը հարցնում
ա Քոչարյանին.*

— *Էդ նախքան ընտրությունները լավ խոսում էիր, քերանքը
լիքը խոսարումներ էիր փայլիս, էր ինչի՞ չես ձեն հանում, ինչի՞ չես*

խոսում: // Ասում *ա*. //—Ամայն⁴⁸⁴ *ասալ ա՛ օրելիս խոսում չեն:* (ԱՄՇՀ)

Նորանկախ հանրապետության ժամանակ ստեղծված անեկդոտներում արտացոլվել է Խորհրդային Հայաստանի միակուսակցականությանը փոխարինած բազմակուսակցական համակարգը՝ կուսակցությունների անվանումներով: Մի դեպքում այն ներկայանում է երկխոսական զվարճախոսությամբ.

—*Իսկական սերը ռին ա:*

—*Իսկական սերը էն ա, որ նա հանրապետական ա, բայց մեկ ա, սիրում ես:* (ԱՄՇՀ)

Մեկ այլ դեպքում այն արտահայտված է որոշակի սեղմ պյոժե-տային գծերով՝ կուսակցության և հիվանդանոցի անվանումների համանունության հենքի վրա.

Մեկը փողոցում վաքանում ա, հասցնում են հիվանդանոց, որ ուշքի են բերում, հարցընում ա. //—Ես ռրպեղ եմ: // Ասում են՝ հանրապետականում (իմա՝ հանրապետական հիվանդանոցում): // Էս մարդը րեղից վեր ա թոչում, թե՛ //—Չհասկացա... ես «Բարգավաճում» էի, էս ռնց եմ ընգել «Հանրապետական»... (ԱՄՇՀ)

Անեկդոտների մի խումբ էլ առնչվում է ընտրությունների ժամանակ Հայաստանի կուսակցությունների օգտագործած կարգախոսների: Մի դեպքում զավեշտը դրսևորվում է գործազրկությունների, սոցիալական ծանր վիճակի համատեքստում՝ «*Հանրապետական կուսակցության «Առաջ, Հայասրան»* կարգախոսի հանդեպ արտահայտած ժողովրդի արձագանքով.

—*Առա՛ջ, Հայասրան, — ոգևորված վանկարկում էին հանրապետականները:*

—*Առա՛ջ էր Հայասրան, — հոգոց է հանում ժողովուրդը:* (ԱՄՇՀ)

Մեկ այլ անեկդոտում ընտրությունների ժամանակ ՀՅԴ-ի օգտագործած «*Ես Վահանի հետ եմ*» կարգախոսը պատճառ է դառնում խանդոտ ամուսնու կողմից կնոջ սպանության.

Ապարանցու կնիկը առավոտվա կողմն ա րուն գալիս:

—Ո՞ւմ հետ ես էղել քշերը,—կատաղած վրա յա պրծնւմ
մարդը:

—Ես... ես Վահանի հետ եմ էղել: // Մարդը փայլի սպանւմ
ա կնգանը: (ԱՍՇՀ)

Քանի որ թաղային հեղինակությունների ու տարատեսակ մա-
կանունավորների ձեռքին էին կենտրոնացած նորանկախ հանրապե-
տության տնտեսության և կառավարման մի շարք օղակներ, շատերի
ատաջ խնդիր էր առաջանում այդ մականուններից ձերբազատվելու
ելքեր փնտրել: Ելքերից մեկն էլ անեկդոտն է ուղղորդում՝ վերելքն
ապահոված կուսակցությունը ընդդիմադիր կուսակցությամբ փոխա-
րինելու գնով, որն էլ ավելի է սրում զավեշտը.

ԼՖիկ Սամոն (իմա՝ Սամվել Ալեքսանյանը) իրա մոտրիկնե-
րին հավաքում, ասում ա.

—Էսքան հարարություն, ունեցվածք եմ արեղծել, մի խոր-
հորդ փվեք, ինչ անեմ, որ ինձ կպցրած էս անունից պրծնեմ: //
Ասում են. //—Միակ միջոցը «Հանրապետական կուսակցու-
թյուն»-ից դուրս գալը, «Ժառանգություն» կուսակցության մեջ ըն-
դունվելն ու Ազգային ժողովում Բաֆֆի Հովհաննիսյանի կողքին
նստելն ա:

Էդպես էլ անում ա: Ընդունվում ա «Ժառանգություն» կու-
սակցության շարքերն ու ազգային ժողովի նիստերի դահլիճում
գնում նստում Բաֆֆի Հովհաննիսյանի կողքին: Էս անգամ էլ ժո-
ղովուրդը նրա անունը դնում ա **Բաֆֆու Սամվել**: (ԱՍՇՀ)

Վերևից ներքև կոռուպցիայի և ամենաթողության մեջ է թաթախ-
ված նորանկախ հանրապետության ամբողջ նորանկախ համակարգը:
Փողն ամենագորն է, դա է ցույց տալիս վերջին երեք տասնամյակնե-
րի մեր նախագահների ու նրանց կլանի ապագգային քաղաքականու-
թյունը: Դրանից անմասն չի անգամ հոգևոր համակարգը՝ եկեղեցին:
Ժողովուրդն անեկդոտներում առանց խնայելու ծաղր ու ծիծաղով
ներկայացնում է նաև դրանց բրգաձև կառուցվածքը:

Անեկդոտներից մեկում ԼՖիկ Սամոն (իմա՝ Սամվել Ալեքսանյա-
նը) գնում է կաթողիկոսի մոտ՝ խնդրանքով, որ տերունական աղոթքի
«գհաց»-ը փոխի... «**զաքյարով**»: Մի փոքր դիմադրելուց հետո կա-
շառքի ազդեցության տակ վեհափառը համաձայնվում է՝ տալիսկոպու-
ներից մեկին հանձնարարելով.

—Մի հասր զանգի Ալրադացի Լյովին, տես՝ պայմանագիրը
էրբ ա վերջանում... (ԱՄՇՀ) Տեքստը տես **Հավելված 2, թիվ 47-ում**:

Ժողովրդի քննադատության թիրախում են հայտնվում նաև հոգևոր դասի հռոացածությունն ու բարոյագրկվածությունը: Արարարատյան թեմի առաջնորդ արքեպիսկոպոս Կճոյանին առնչվող անեկդոտում այդ երկու չափանիշները միատեղվել են: Նրա թանկարժեք «Բենթի» ավտոմեքենան ոչ թե գողացած են լինում, այլ մոռացած է լինում «Բելաջո» ռեստորանի բակում: Գտնելուն օգնում է կաթողիկոսը՝ հորդորելով Աստծո 10 պատվիրանները հոգևորականների առջև ասել և «մի գողանար»-ի ժամանակ ուշադիր նայել բոլորի դեմքին :

Ինչ խոսք, արքեպիսկոպոս Կճոյանը գտնում է ավտոմեքենան, բայց ոչ թե «մի գողանար», այլ «մի շնանար» պատվիրանի «օգնությամբ»: (ԱՄՇՀ) Տեքստը տես **Հավելված 2, թիվ 48-ում**:

Ժողովրդական երգիծանքը չի շրջանցել նորանկախ հանրապետությունում առկա մի շարք բացասական երևույթները, քննադատության թիրախ դարձնելով՝

ա. ընտրակեղծիքները.

*Մեկը գնում է ընտրությունների: Ցուցակը բացում են, որ
անունը գրենեն՝ սրորագրի: Հանկարծ մարդը սկսում է հոնգոր-
հոնգոր լաց լինել:*

—Քեզ ինչ պատահեց, — հարցնում են:

—Օղորմած պապս ու փափս էկել են ընտրել ու գնացել, մի
հասր մեր փուն էլ չեն մրել: (ԱՄՇՀ)

բ. ներկրվող ապրանքները մի քանի մարդու ձեռքին կենտրոնա-
նալը.

*Լֆիկ Սամոն (իմա՝ գործարար Սամվել Ալեքսանյանը) գնում
ա Սերժ Սարգսյանի մոտ, ասում ա՝ // —Ճիշտ ս, որ **երեխանց
արագիլն ա բերում**: // Սերժն ասում ա // —Հա, Ճիշտ ա: //—Իսկ
չի ըլի՞, էր էլ ես բերեմ, — հարցնում ա Լֆիկ Սամոն: (ԱՄՇՀ)*

Իշխանավոխությունից հետո ևս անեկդոտի այս հերոսը պատրաստ է ամեն ինչ ներկրել Հայաստան, անգամ **...կորոնավիրուսը**, միայն թե այդ հնարավորությունը նրան տրվեր.

ԼՖիկ Սամոն դիմում է վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանին, թե՛
 — Կթողնե՞ս էդ **կորոնավիրուսն** էլ ես բերեմ Հայաստան⁴⁸⁵:
 (ԱՄՇՀ)

գ. Հայաստանում բոլորը դժգոհում, տրտնջում են, ժողովրդական երգիծանքը տարբեր կերպ է անդրադարձել այս երևույթին.

*Հանդիպում են երկու վաղեմի ծանոթներ. //—Ո՞նց ես:
 //— Փսնոք ասածո: //— Էրեխեքընդ: //— Լավ են: //— Գործերընդ,
 աշխատանքընդ: //— Հարմար ա, դժգոհ չեմ: //
 — Չհասկացա, էդ էլ լաց ըլելու նոր ձև սի:*

Մեկ այլ տարբերակում ԱՄՆ արտագաղթած և Հայաստանում մնացած երկու ընկերների հեռախոսային խոսակցությունն է բացահայտում այդ «հիվանդությունը»: Տեն **Հավելված 2, թիվ 49**:

Մարտիմեկյան արյունալի դեպքերը զվարճախոսությունում ներկայացվում է բառախաղով՝ **արտակարգ** բառի երկիմաստ կիրառությամբ.

*Պուրինը զանգում ա Քոչարյանին, թե՛
 — Ինչ դրություն ա Հայաստանում:
 Քոչարյանն ասում ա՛
 — Արտակարգ⁴⁸⁶: (ԱՄՇՀ)*

Զվարճախոսություններից մեկում էլ հին ու նոր ժամանակների իրական պատկերի նկարագրությանն օգնում է ժողովրդական իմաստախոսությունն ու դրա անդամների տեղերի փոփոխությունը.

*— Անցածի և ներկայի միջև տարբերությունը տեսնում ես,
 Սարգին:
 — Իհարկե տեսնում եմ: //— Օրինակ:
 — Առաջներում եզր վեր էին կացնում, տակից հորթ ուզում,
 հիմա հորթը վեր են կացնում, տակից եզ ուզում⁴⁸⁷:*

Համակարգային փոփոխությունները հնարավորություն են տալիս Հայաստանում արտասահմանյան տարատեսակ ձեռնարկություն-

485 Այս զվարճախոսությունը գրատել ենք 25.02.2020 թ., երբ *կորոնավիրուսով* հիվանդության դեպք Հայաստանում դեռևս չէր գրանցվել:

486 2008 թ. մարտիմեկյան դեպքերի ժամանակ *արտակարգ՝ ուղեգրային*, դրություն հայտարարվեց:

487 **Ծառուրյան Ա.**, Ծիծաղում է Խնձորեսկը, «Գյուղական հումորի շտեմարան» շարքից, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 304:

ների ստեղծման: Անեկդոտներից մեկում այն արտացոլվել է ավագ սերնդի արտահայտած տարակուսանքով ու դժգոհությամբ.

Գերմանացիները օֆիս էին բացել Սիսիանում: Հայրենական պատերազմի վերերան Թաթոսը տեսավ ու զարմացավ:—Արս, էս ինչ ա,— հարցնում է ընկերոջը: //—Գերմանական օֆիս ա,— պատասխանում է ընկերը:

—Ա՛յ տղա, բա որ գերմանացիները պիտի գային Սիսիան, էլ ինչի՞ իզուր տեղը փողը երկար մի հրացան տվին ձեռու ո՛ւ «Վպերյոդ»⁴⁸⁸, քչեցին մինչև Գերմանիա⁴⁸⁹:

2.12. Խելապակասության թեման

Խելապակասության՝ հիմարության, շաշության թեման լայն տարածում ունի աշխարհի բազմաթիվ ժողովուրդների երգիծական բանարվեստում: Սակայն այդ թեմայով հայկական երգիծապատումներն ու զվարճախոսություններն առանձնանում են իրենց ազգային մի շարք հատկանիշներով:

Սրվանձոյանցի անտիպ ձեռագրերում հանդիպում ենք շատախցիներից, կաճեթցիներից և Վասպուրական աշխարհի այլ վայրերից գրառած համառոտ դիպաշարով տասը նմուշների⁴⁹⁰, որոնցից մեկը՝ «Ամբողջ գիւղի մը իմին տուած» զվարճապատումը⁴⁹¹, *պսկասամարացոթյան* թեմայով կաճեցիների՝ *կաղամբի թթու դնելու* զավեշտալի ձեռնարկի մասին է. «*Կաճեցիք կաղամբի թթու բռնելուն համար խնայելով աղն, խորհեցան, որ Աղթամարայ ծովուն մէջ, որուն ջրուն սասարիկ աղի է, բռնել թթուն: Եւ բոլոր գիւղի կաղամբներ մանրելով՝ ծովը լեցոցին...*»⁴⁹²:

Կաճեթցիների թթու դնելու մեկ այլ տարբերակ՝ «*Թթուն պովե*» վերնագրով⁴⁹³, ընդգրկված է «Ծիծաղում են վանեցիները» գրքում⁴⁹⁴:

488 **Վպերյոդ** (ոռու.)— առաջ:

489 **Ղազարյան Ս.**, Եկեք մի քիչ ուրախանանք, մեր հոգսերից թեթևանանք: Անեկդոտներ: Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2002, էջ 13:

490 **Գ.ԱԹ., Գ. Սրվանձոյանցի** ֆոնդ, թիվ 4/13, էջ 0269–0272:

491 Նույն տեղում, էջ 0269:

492 Նույն տեղում, էջ 0269:

493 **Թթուն պովե**— թթուն թթվել է:

494 Ծիծաղում են վանեցիները (կազմողներ՝ **Վ. Հարությունյան, Ն. Մելիքյան**), Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 152:

Այստեղ կաճեցոյցիք *կաղանքի* փոխարեն շաղգամի թթու են դնում ոչ թե «Աղթամարայ ծովուն մէջ», այլ հենց իրենց գյուղի լճում՝ *գյուղում*, մնացած գործողությունները և վերջաբանը երկու պատումներում էլ գրեթե նույնն են: Հետաքրքիրն այս տարբերակում տեղացիների անհեթեթ գործողության հավաստի լինելը «վկայող» լճի անվանումն է. «Թթուն պովէ», հեզնական ասույթ է, որ ուղղվում էր կաճեցոյցիներին, նրանց ծաղրի ենթարկելու համար: *Մինչև Վասպուրականի 1915-ի գաղթը այդ լիճը կոչվում էր «Թթվի գյուղ», այսինքն՝ թթվի լիճ*⁴⁹⁵:

Ծռության՝ խելապակասության թեմաներից մեկն էլ վերաբերում է *աղ ցանելուն*: Ի տարբերություն թթու դնելու թեմայի՝ աղ ցանելու պատումը առավել տարածված է եղել հայության մի շարք գավառներում: Այդ թեմային՝ տարբեր դրսևորումներով, հանդիպում ենք ոչ միայն մոկացիների⁴⁹⁶, այլև շեփիկցիների⁴⁹⁷ (Ակնի մոտ է գտնվում), հաթերքցիների⁴⁹⁸ (Արցախ), լոռեցիների⁴⁹⁹ (մասնավորապես վերջիններիս հորոսյան շարքի «շաշություններում»), մարաշցիների⁵⁰⁰, համշենցիների⁵⁰¹, զեյթունցիների⁵⁰² և այլոց բանավոր մշակույթում:

Բանազետ-ազգագրագետ Հակոբ Չոլաքյանի գրառումը տարբերվում է առկա մյուս պատումներից: Այստեղ տեղավայրի ժողովրդի ծնությունն արտահայտված է երկու զեյթունցիների վեճի, զայրույթից

495 Ծիծաղում են վանեցիները (կազմողներ՝ Վ.Հարությունյան, Ն.Մելիքյան), Եր., «Ջանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 152:

496 **Орбели И.**, том 2, Избранные труды, Ереван, изд. «Питутюн», НАН РА, 2002, с. 58/15.

497 **Բախտիկեան Ս.**, Շեփիկայ խելացին (հայկական գուարճախոսություններ), Բելրուր, Լիբանան, 1953, տպ. Օլիմպիք, էջ 28–30:

498 Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, Կազմողներ՝ **Միքայել Առաքելյան, Ռոբերտ Ղահրամանյան**, «Հայաստան» հրատ., Եր., 1978, էջ 100:

499 ՀԱԲ, հատոր 20, Թամար Գևորգյան, Լոռի (Տաշիրք-Ձորագետ), Եր., «Գիտություն» հրատ., 1999, էջ 143:

500 Մարաշ կամ Գերմանիկ և հերոս Զեյթուն, Երկասիրեց **Գր.Հ. Գալուստեան**, Հրատարակություն Մարաշի հայրենակցական միության կեղր. վարչություն, ԱՄՆ, Նիւ Եորք, 1934, էջ 406:

501 «Ձայն համշենական» ամսաթերթ, թիվ 9–10, 2014թ., Ասացող՝ Զելիխա Քորյունագ, Արդվինի նահանգի Բորչքայի գավառ, գրառումը՝ **Ս.Վարդանյանի**:

502 Միջ-գաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց **Յ.Չոլաքեան**, Հաւելայ, 1988, Տպ. Արևելք–Հավել, էջ 60:

իրենք իրենց գետը նետելու և ջրի մեջ հնձելու գործողությունը ցույց տալով՝ հակաճառությունը շարունակելու նկարագրությամբ, ինչը հիշեցնում է հայոց բանահյուսության մեջ հայտնի պոեմն (ամուսինների՝ ցորենի արտը հնձելու գործիքի պատճառով վեճը և համառ կնոջ՝ գետում հայտնվելու պատմությունը): Սակայն չղաքյանական պատումում զեյթունցիների վեճի պատճառը ոչ թե աղ ցանել կամ չցանելն է, այլ աղը հնձելու գործիքի (մանգաղով թե մկրատով) ճիշտ լինելու հանգամանքը⁵⁰³:

Շտաքրքրի մի փաստ ևս, մինչև Ղարաբաղյան շարժումը Շամախու Մադրասա գյուղում «Սովյաններ» ազգանունով մի տոհմ էր ապրում, որոնց համագյուղացիները «աղ վարողներ» էին ասում: Ըստ ավանդագրույցի՝ Սովյանները «իբր թե գիշերը ցորենի տեղ աղ են ցանել»⁵⁰⁴: Շփոթմունքի պատճառով տոհմին այս մականվամբ պիտակավորման պատմությունն է ասես հիմք հանդիսացել հայոց շրջանում աղ ցանելուն առընչվող մի շարք երգիծապատումների ստեղծման:

Խելապակասության թեմաներից ամենաշատ հանդիպողը, թերևս, *փերփերի գլուխը սոկվելու* հետ է կապված, պատումների մի խմբում այն տեղի է ունենում եկեղեցին տեղափոխելու հետևանքով, մյուսում՝ առավել մեծ քանակ կազմող պատումների խմբում, *երկու-չարթին փնփրելու ժամանակ* տերտերին քարայրը իջեցնելու և արջի կողմից գլխատվելու պատճառով:

Լեզվաբան Մ. Մուրադյանի գրառած «Կաճեթա ծըներ»-ում⁵⁰⁵ կաճեթցիները ուզում են մատաղ անելու համար *եկեղեցին փանեն Առնու լեռան հեղևը*՝ մայր մտնող-քնող արեգակի մոտ: Այդ «հանճարեղ» մտահղացման ելքը երեցն է գտնում, իսկ իրագործումը նորից պարանը վզին փափաթելու միջոցով է կատարվում, և կրկին առկա են տերտերի անզգլուխ մնալու և տերտերակնոջը հարցումների դրվագները...:

503 Միջ-գաւառական անեքթոսներ, Հաւաքեց և ներկայացուց **Յ. Չոլաքեան**, Հալեպ, 1988, Տպ. Արևելք-Հալեպ, էջ 60:

504 **Հակոբյան Ա.**, Թաթախոս հայեր, պատմաազգագրական ուսումնասիրություն, պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն (անտիպ) Եր., 2002, էջ 154:

505 **Մուրադյան Մ.**, Շատախի բարբառը, Կաճեթա ծներ, ԵՊՀ հրատ., Եր., 1962, էջ 176-178:

Մյուս տարբերակում («Տերտեր խնդաց, ժամ տնդաց»⁵⁰⁶) «վտանգավոր գագանից» սարսափած կաճեթցիները փախչելիս որոշում են եկեղեցին էլ հետները տանել.

«Կը պիրեն տերտերն կը մտուցեն ժամ, գլյոխ ժամտան նեղ փենջարից (պատուհանից) կը խանեն տյուս, չվան կը թալեն վիզ, կը քաշեն, տերտեր կը խելսավի, պոկըներ (շուրթերը) ետ կը քաշվեն»⁵⁰⁷:

Ջավեշտ առաջացնողը խեղդված տերտերի հետ քաշված շրթունքները տեսնելուց հետո կաճեթցիների արձագանքն է. «Դե՛, տղեյներ (տղաներ), քաշեք, վոլլա, տերտեր խնդաց, ժամ տնդաց»⁵⁰⁸

Ի դեպ, նման վերնագրով ու արտահայտությամբ մի պատումի էլ («Էրեց կըցընձն, ժան կըտընդն») հանդիպում ենք Հովսեփ Օրբելու կողմից Մոկսում կատարած գրառումներում, որը կրկին առնչվում է եկեղեցին տեղափոխելիս երեցի անգլուխ մնալուն:

Զմռանը գնալ-գալը հեշտացնելու համար գյուղից բավականին հեռու գտնվող եկեղեցին պետք էր գյուղին մոտեցվեր: Որոշվում է պարանը եկեղեցու երդիսից անցկացնել, սպա երեցի վզին փաթաթել ու այն քաշել-մոտեցնել բնակավայրին, ինչի հետևանքով երեցի գլուխը պոկվում, ընկնում է, իսկ գլխի տիրոջ իսկությունը որոշելու համար բոլոր պատումների նման երեցկնկանն է հարցում արվում...⁵⁰⁹: Տեն **Հավելված 2, թիվ 50**:

Մոկսյան այս պատումում տեղավայրն ու հերոսները որոշակիացված չեն, ինչը ենթադրել է տալիս, որ այս պատումը թերևս Շատախից է անցել հարևան Մոկս գավառ:

Փաստենք նաև, որ բանագետ-ազգագրագետ Սերգեյ Վարդանյանը խելապակասության թեմաներից գլուխը պոկվելուն առնչվող 22 տարբերակ է առանձնացրել (դրանցից 3-ը Թուրքիայի իսլամ հանշենահայերից Վարդանյանի գրառած նմուշներն են), ցույց տալու համար պարսկական և թուրքական նմանատիպ սյուժե ունեցող պատումներ:

506 Ծիծաղում են վանեցիները, (կազմողներ՝ Վ. Հարությունյան, Ն. Մելիքյան), Եր., «Ջանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 144:

507 Նույն տեղում, էջ 144:

508 Նույն տեղում:

509 **Орбели И.**, том 2, Избранные труды, Ереван, изд. «Питутюн», НАН РА, 2002, с. 66.

րի հանդեպ հայկականների կառուցվածքային և գեղարվեստական առավելությունը⁵¹⁰:

Հետագա տարիներին այդ դիպաշարով նյութերի քանակը հասցնելով 37-ի՝ Ս. Վարդանյանը հրատարակության է պատրաստել «Կրոնափոխ համշենահայերի մի զվարճապատումի տարբերակների մասին» ծավալուն հետազոտությունը՝ համապատասխան բնագրերով (անտիպ):

Հ. Օրբելու մոկայան գրառումներում *սաղ ցանկերու* սյուժեով երգի-ծապատումից զատ, հանդիպում ենք նաև մոկացիների ծոթոթյան մեկ այլ՝ ասեղ ցանկերու դրսևորմամբ պատումի: «Ափսոս, մի ասեղ» մանրապատումում Հակոբ գյուղի մարդիկ, Մոկսի շուկայից «սերմացու» ասեղ առնելով, տանում են դաշտում ցանում և երկու տարի հույսով սպասում, որ ծիլ տա: Սակայն՝ ապարդյուն:

«...անունքյ էլ սիցին. //— Ափսոս, մի ասեղ կուրսավ': // Կսիցին Բեդնիր, քյատուն մաղ պիրին, ան աուրու խոտլիր քյարիր մաղիցին, ան ասեղ չիրըէ րոնս»⁵¹¹:

Այս կապակցությամբ նշենք նաև, որ մեր ձեռքի տակ եղած տպագիր և անտիպ նյութերի շարքում ասեղ ցանկերու սյուժեով այլ տարածաշրջաններում գրառված մեկ ուրիշ տարբերակ առայժմ մեզ չի հանդիպել:

Վասպուրական աշխարհի Շատախ գավառի Կանթթ գյուղի մարդկանց «ծովելու» պատճառը բացահայտվում է լեզվաբան Մարո Մուրադյանի «Շատախի բարբառը» ուսումնասիրության նմուշների բաժնի «Կանթթա ծոեր» մանրապատումի հենց սկզբում.

«Կանթթա կյեղ հախպիրըմ կեր, վավ անու ճիր կրխըմէր՝ կրծրովէր: Կանթթցեր ճոչ ու պրսպիկ ան հախպրի ճիր կրխըմէն՝ կրծրովէն: Անու խամար շարրիցիքյ կաշրըցիրոն (կանթթցիներին) կրսէն «Կանթթա ծրոեր»⁵¹²: Տես Հավելված 2, թիվ 51:

510 Վարդանյան Ս., Մի զվարճախոսության գրառումների և հրապարակումների պատմությունից, Հովհ. Թումանյանի թանգարան, «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, Պրակ 2, 2010, էջ 32–41:

511 Օրբելի И., том 2, Избранные труды, Ереван, изд. «Гитутюн», НАН РА, 2002, с. 59/16:

512 Մուրադյան Մ., Շատախի բարբառը, ԵՊՀ հրատ., Եր., 1962թ., Կանթթա ծոեր,

Մուրադյանի գրքի մեկ այլ նմուշում՝ «Հիմաստուն խարս»-ում ևս մատնանշվում է կաճեթցիների ծովելու նույն պատճառը: Այդ *հախարի ճիր*-ը խմած գյուղացիները որոշում են *կուժի մեջ մնացած երեխայի ձեռքը կրրել*, փրկել տանջանքներից, սակայն նրանց կանխում է նոր գյուղ բերած հարսը, «*տր փալ զանոնց հախարի ճիր չէր խըմէր ու ծըռվեր*»: Նա ջարդում է կուժը և ազատում երեխայի ձեռքը, ինչից զարմացած՝ կաճեթցիները հարսին նշանակում են ուես⁵¹³:

Մ. Մուրադյանի գրառած տարբերակը բավական ծավալուն ու հետաքրքիր մանրամասներով է: Ավելին, թեման այստեղ ժողովրդը զարգացրել է, հարստացրել ևս մեկ զվարճապատումով՝ գյուղացիների կորեկի արտը ճնճողիկներից փրկելու ելքի առաջարկությամբ, որպեսզի էլ ավելի հավաստի դարձնի տեղի մարդկանց վրա ծոռության պատճառ դարձած աղբյուրի ազդեցությունը: Տե՛ս *Հավելված 2, թիվ 52*:

Թարվերդյանական գրառումներում կաճեթյան և մոկայան նյութերը հիմնականում կարճատոտ կառույցներ են: Օրինակ՝ ի տարբերություն «պակասամտաց» թեմայով (*ձեռքը կուժի կամ փարչի մեջ մնալու*) պատումի մի շարք տարբերակների՝ այստեղ կաճեթյանը կարճ է ու զերծ մանրամասներից:

Կաճեթցու տաք տարեկան տղան ձեռքը փարչի մեջ մոցնելուց հետո հանել չի կարողանում: Հայրը դիմում է իմաստուն Կակուսիկի օգնությանը.

— Կակուսիկ, Կակուսիկ, յես քի մեռնիւմ, յես փի պաջիւմ, յիւմ ճըժու ծիռ մրեր ա փառչի մանջ փյոս չիլնի:

— Ծիռ կրրիցեք, փյոս խանիցեք, ինչ կա վոր, — ասում է Կակուսիկը⁵¹⁴:

2.13. Մանկական զվարճախոսություններ

Հայ իրականության մեջ առաջին անգամ մանկական խոսքին անդրադարձել է մեծանուն լեզվաբան Հրայր Աճառյանը: 1901 թվականին Փարիզում հրատարակվում է նրա «Մանկական բարբառ»

էջ 176, Հիմաստուն խարս, էջ 178:

513 Նույն տեղում:

514 ՀԱԻ-ի բանասիրության արխիվ, Գ.Թարվերդյանի ֆոնդ, FF - 1, էջ 4469:

աշխատանքը: Իր իսկ գրառումների հիման վրա հեղինակը նախ՝ ներկայացնում է հայերենի մի շարք բարբառներում թոթովախոս մանուկների արտաբերած բառերը՝ «...ուով իբր 280, տասն և մէկ գաւառական բարբառով», ապա՝ անդրադառնում մանկական բարբառի քերականական ձևերի յուրօրինակ դրսևորումներին:

Աճառյանը մանկական խոսքը քննության առարկա է դարձրել նաև հայոց լեզվի լիակատար քերականությունը պատրաստելիս⁵¹⁵: Հետագայում ևս մի քանի հետազոտողներ հողվածներով կամ համապատասխան բաժիններ ընդգրկող առանձին գիտական աշխատանքներով անդրադարձել են երեխաների խոսքի ուսումնասիրությանը, և կրկին բոլորի ուշադրության կենտրոնում մանկական խոսքի լեզվական հարցերն են եղել, մասնավորապես՝ բառապաշարը⁵¹⁶:

2000 թվականին մանկական խոսքին նվիրված արժեքավոր հողված-ուսումնասիրությամբ է հանդես եկել նաև լեզվաբան Լիլիթ Բրուտյանը⁵¹⁷, իր բազմամյա դիտարկումների հենքի վրա փորձելով մանուկների խոսքը ներկայացնել թե՛ նրանց աշխարհընկալման, թե՛ անձնական լեզվական վերլուծությունների տեսանկյունից, կանգ առնելով նաև երկլեզվով հաղորդակցվող երեխաների արտաբերումների առանձնահատկությունների վրա: Ճիշտ է, հեղինակի մեջբերած երեխաների խոսքերում կան նաև ունկնդիրների շրջանում անսպա-

515 **Աճառեան Հր.**, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի (ինաստարանություն, բառաքնություն, շարահյուսություն), Մանկական բառեր, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2005, էջ 80–90:

516 **Գալստյան Ա.**, Մանկական խոսքի բառապաշարի մի քանի առանձնահատկություններ, Գիտական նյութերի ժողովածու՝ նվիրված պրոֆ. Տ. Ավետիսյանի ծննդյան 60-ամյակին, Եր., «Վան Արյան», 2001, էջ 15–20: **Նույնի՝** Մանկական խոսքի բառապաշարը և նրա զարգացումը, Ջահուկյանական ընթերցումներ, Երևան, «Վան Արյան», 2006, էջ 38–43: **Նույնի՝** Հայերեն մանկական խոսքի դրսևորումների վերլուծության հարցեր, Ջահուկյանական ընթերցումներ, Երևան, «Վան Արյան», 2007, էջ 42–48: **Նույնի՝** Մանկական խոսքի ուսումնասիրության մի քանի հարցեր, Ջահուկյանական ընթերցումներ, Եր., «Նաիրի», 2008, էջ 43–49:

Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի խոսվածքի մանկական բառապաշարը, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2003, թիվ 2, էջ 272–275:

Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի միջնաբարբառը, «Մանկական բառապաշարը» բաժինը, էջ 81–83, Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2004:

517 **Брутян Л.**, Заметки о детской речи, ՀՀ ԳԱԱ Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2000, թիվ 1, էջ 202–210:

սելի ծիծաղ առաջացնող նյութեր, սակայն վերլուծաբանը դրանք ևս քննում է տարիքային փոփոխությունների ժամանակ ի հայտ եկած նոր մտածողության, լեզվական-քերականական, բառապաշարային նոր դրսևորումների ֆոնին:

2006 թվականին լեզվաբան Ա.Գալստյանը հավաքել և հրատարակել է 1–7 տարեկան երեխաների մտքի առկայծումների մի հետաքրքիր գիրք⁵¹⁸, որտեղ, մանկական խոսքի բառապաշարային տարատեսակ դրսևորումներից զատ, ընդգրկվել են նաև երեխաների կողմից արտաբերված անկեղծ ու շատ սովորական, սակայն ունկնդիրների համար անսովոր և անսպասելի ծիծաղ առաջացնող հարցեր, արտահայտություններ ու յուրօրինակ «վերլուծություն-մեկնաբանություններ»: Փաստենք նաև, որ մինչ այդ և դրանից հետո ևս մի քանի հեղինակներ (ոչ լեզվաբանության կամ բանագիտության ոլորտից) իրենց երգիծապատումների և զվարճախոսությունների գրքերում առանձին բաժիններով կամ խառը ներկայացրել են նաև մանկական զվարճախոսություններ⁵¹⁹:

Հրատարակվել է նաև մի ժողովածու, որտեղ մանկական երգիծական բանաստեղծություններից զատ, տեղ են գտել 15 հեղինակների գրանցած մանկական զվարճախոսությունները⁵²⁰:

518 Մանկական խոսք, Կազմող՝ **Անահիտ Գալստյան**, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006:

519 **Ն. Կիրակոսյան, Ա. Կիրակոսյան**, Զավախքի ժպիտներ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1994թ., Դպրոցական անմեղ ժպիտներ, էջ 101–109:

Անյան Մ., Ծիծաղի հարյուր ակնթարթ «Զվարճապատումներ»: *Ակամա երգիծաբաններ բաժինը*, էջ 48–51, «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1995:

Մուրադյան Մ., Ուրախ երգիծանի, *Մանկական ժպիտներ* բաժինը, էջ 123–133, Եր., «Շուշան» հրատ., 1999:

Ծիծաղենք միասին, Կազմեց **Սարինէ Ամիրխանեանը (Ղևոնդեան)**, Բ տպագրություն, էջ 100–114, Թեհրան, «Նայիրի» հրատ., 2007:

Քոչարյան Մ., Զվարճապատումներ և իրապատումներ, **Թոռնիկներիս հետ** բաժինը, էջ 70–73, Եր., «Ատողիկ» հրատ., 2008:

Բալայան Գ., 55+ (Հիսունհինգ պլյուս): Երգիծանք, *Մանկական սրամտություններ*, էջ 41–42, Եր., «Վան Արյան», 2009:

Գյուրջիյան Հ., Մի բոռ ժպիտ, *Կապակում են փորրերը* բաժինը, էջ 151–227, Վանաձոր, Սիմ տպագրատուն, 2012 և այլք:

520 Ուրախության դասագիրք, Կազմեց **Աննա Չոբանյանը**, Եր., «ՎՍՎ-ՊՐԻՆՏ» հրատ., 2015:

Ռուսական իրականության մեջ մանուկների լեզվին, երեխաների խոսքի տարատեսակ դրսևորումներին, այդ թվում նաև մանկական զվարճախոսություններին 1928 թվականին «Փոքրիկ երեխաներ»⁵²¹ գրքում անդրադարձել է հայտնի մանկագիր, գրականագետ և թարգմանիչ Կորնեյ Չուկովսկին: Այդ գիրքը 1933 թվականից լույս է տեսել «Երկուսից մինչև հինգ» վերնագրով՝ հետագայում ունենալով ավելի քան երկու տասնյակ վերահրատարակություն, որոնցից մեկը՝ մանկագրի վեցհատորյակի առաջին հատորում⁵²²: Բուն նյութին զուգահեռ՝ մանկագիր հետազոտողը ներկայացրել է նաև իր դիտարկումները, խոհերը, վերլուծություններն ու մեկնաբանությունները, իսկ վերջում՝ գրքի վեցերորդ գլխում, Աստծու 10 պատվիրանների օրինակով («Պատվիրաններ՝ մանկագիր բանաստեղծների համար») ռուս մանկագիրներին առաջարկում է իր «դեղատոմսը»՝ 13 պատվիրանները⁵²³, որով ուղղորդվելով էր միայն հնարավոր գրել երեխաների հոգուն հարագատ ու գրավիչ ստեղծագործություններ:

Ի դեպ, Չուկովսկու մեջբերած մի շարք նյութերի (բնության երևույթների, ծնողների, մարդու ծնունդի, մահվան մասին պատկերացումների, նոր ժամանակների երեխաների մտածողության և այլն) տարբերակներ են առկա նաև մեր հավաքածուում և հայկական տպագիր հրատարակություններում, ինչից կարելի է եզրակացնել, որ մանկական մտածողությունն ազգային և լեզվական սահմաններ չի ճանաչում:

Այժմ անդրադառնանք հայ երեխաների բանավոր խոսքում կիրառված միայն *զավեշրայի՝ զվարճախոսային դրսևորումներին*: Դրանցում արտացոլված են մանկաշխարհի ներկայացուցիչների սեռատարիքային առանձնահատկություններին համապատասխան մտածելակերպը, հայրենիքի, ընտանիքի, մայրենի լեզվի, բնության և մարդկային փոխհարաբերությունների վերաբերյալ դրսևորած մոտեցումները, կայուն բառակապակցություններն ուղիղ իմաստներով ընկալելու և ասելիքը յուրովի վերարտադրելու ձևերը, գիտատեխնիկական նվաճումների հանդեպ ունեցած վերաբերմունքն ու

521 **Чуковский К.**, Маленькие дети, Ленинград, 1928.

522 **Чуковский К.**, Собрание сочинений в шести томах, том первый, Изд. «Художественная литература», Москва, 1965, От двух до пяти, с. 335–725:

523 Նույն տեղում, с. 696–725:

«վերլուծություն-մեկնաբանությունները», և այդ ամենը՝ շրջապատում անսպասելի ծիծաղ հարուցող մանկան անկեղծ, անմիջական ու շիտակ խոսքի միջոցով:

Հաշվի առնելով նեղ շրջանակներում դրանց փոխանցման և գոյատևման հանգամանքը, ինչպես նաև նմուշների որոշ մասի տարբերակների առկայությունը՝ այդպիսի ստեղծագործությունները, իբրև ժողովրդական բանահյուսության ինքնատիպ տեսակ, անվանել ենք **մանկական գվարճախոսություն:**

Ի տարբերություն մանկական բանահյուսության մի շարք տեսակների (հաշվերգեր, բառախաղեր, գայրախաղեր (ռուս.՝ *дрязнилки*), նմանողական խաղերգեր, ծաղրերգեր, շուտասելուկներ, երկնային լուսատուներին ու կենդանական աշխարհին նվիրված երգեր և այլն), որոնք գոյատևում են մանկաշխարհում, և կիրառող-տարածողները երեխաներն են, մանկական գվարճախոսությունները փոքր տարիքի երեխաների շրջանում չեն կենցաղավարում: Ժողովրդական ստեղծագործության այդ տեսակի պատմող-տարածող-փոխանցողները ոչ թե մանուկներն են, այլ նրանց զավեշտալի արտաբերումների ունկնդիրը դարձած առավել հասու տարիքի մարդիկ:

Կյանքի աղտեղություններն ու անարդարությունները, հաշվեկատությունն ու խորամանկությունը, դեռ չեն հասցրել թափանցել մանկան պարզ ու շիտակ հոգին, դեռ չեն պղտորել նրա ներաշխարհը: Շատ հաճախ երեխան իրականության այս կամ այն երևույթի վերաբերյալ իր ընկալումները անկեղծ մղումով վերարտադրելիս մտքի այնպիսի զավեշտալի փայլատակումներ է հրամցնում շրջապատին, որ ունկնդիրը ցանկանում է հետագայում դրանց հաղորդակից դարձնել նաև այլոց: Այդ ընթացքում էլ ձևավորվում է երգիծական ստեղծագործության մի ինքնատիպ շերտ՝ մանկական գվարճախոսությունը, որը թե՛ իր սեղմ կառուցվածքով, թե՛ անսպասելի ծիծաղ առաջացնող խոսքով առանձնանում է բանահյուսության մյուս տեսակներից:

Ընդգծված հումորի զգացումը՝ շաղախված այլաբանություններով, փոխաբերություններով, մակդիրներով ու զավեշտ առաջացնող լեզվական տարատեսակ միջոցներով, մանկահասակ երեխաների մտածողությանը հարիր չէ: Այն հատուկ է ձևավորված անհատին, սակավ քանակությամբ նաև՝ դպրոցական միջին տարիքի երեխաներին:

Ի տարբերություն մեծահասակների՝ մանուկների զավեշտալի, անսպասելի ծիծաղ հարուցող խոսքը կանխամտածված ու նպատակադրված չէ: Այն երեխայի անմիջականության, աշխարհընկալման առաջին քայլերի դրսևորման, տեսածն իր հնարավորությունների սահմաններում վերլուծելու և լսածը ուղիղ իմաստով ընկալելու հետևանք է:

Մանկական զվարճախոսությունների գերակշիռ մասը իրապատումներ է և սերտորեն կապված է երեխայի տարիքային առանձնահատկությունների ու մտածողության որոշակի աստիճանի հետ: Երեխան գիտակցական կյանքի առաջին քայլերն անելիս ուզում է բացահայտել իրեն շրջապատող աշխարհը, իրերն ու երևույթները և անընդհատ տրվող հարցերի տարափով ձգտում օր առաջ ընկալելի դարձնել իր համար այդ պահին անծանոթ ու անհասկանալի ամեն ինչ:

2.5 փարեկան երեխան, մոր ձեռքը բռնած, անցնում է փողոցով ու փաթաթած տեսնելով ցայտաղբյուրը՝ զարմացած հարցնում է.

—Ման, էս ինչի են փաթաթել: //—Որ չստոի: //—Բա ինչի ա ստոու: //—Որովհետրև ցուրտ ա: //—Բա ինչի ա ցուրտ: //—Որովհետրև ձմեռ ա: //—Բա ինչի ա ձմեռ...⁵²⁴ (ԱՄՇՀ)

Երբեմն էլ փոքրիկներն անկեղծ մղումով մտքի այնպիսի փայլատակումներով են հանդես գալիս, որ ասելիքի խորությամբ զարմանք ու հիացմունք են պատճառում ունկնդրին:

Ծնողի, հարազատի հանդեպ մանուկներն իրենց սերն ու կարոտն արտահայտելիս յուրօրինակ «արտահայտչաձևեր» են կիրառում, որի մասին կերպզեին անգամ որոշ գրողներ: Այսպես, օրինակ, մի քանի ժամով մոր բացակայությունը 4-ամյա Տիգրանն արտահայտում է «Կարոյս տան մեջ քեզ ա ման գալի...», իսկ մի քանի ամիս մորաքրոջ բացակայությունը 3 տարեկան Վիկտորյան՝ «Աչքերս քեզ էնքան էին կարոյել...» արտաբերումներով: 3-ամյա Սիրանույշն էլ երբ ուզում է «ամալի չափ»-ով ներկայացնել քեռու հանդեպ տածած սիրո աստիճանը, որին հակադարձվում է քեռու «դժգոհությունը», ան-

524 Կրկնությունից խուսափելու համար մեր հավաքածուի նյութերից մեջբերումներ անելիս այսուհետև աղբյուրը չի նշվի: Մեջբերված մեր բոլոր նմուշները ընդգրկված են Արմեն Շ. Սարգսյանի «Մանկական ծիծաղադարան» ժողովածուում (2019թ.): Այս ենթագլխի տողատակերում կնշվեն միայն այլ հեղինակների նյութերի աղբյուրները:

միջապես հետևում է երեխայի «փիլիսոփայական» հիմնավորումը. «Բեռնի՛ ջան, ինքը քիչ ա, բայց միշտ կա»...:

Եկեղեցում հոգևորականի խաչը 5.6-ամյա երեխայի գլխին դնելուց հետո զգացած-ապրածը Աշոտիկը տատին այսպես է ներկայացնում. «Հասմի՛կ փարի, խաչը դրեց գլխիս, կպավ սրտիս...»:

Կարոտի յուրատիպ զգացում է առաջանում արդեն «մեծացած» 7-ամյա Գրիգորի մեջ: Երբ նա տեսնում է 6 ամսականում իրեն նկարահանած կինոժապավենը՝ իր գոգոյալը, թմբլիկ մարմինը, տոտիկները բերանը տանելը, ասում է. «Ման՛, ինձ (ինա՛ իմ փոքր հասակին) ընենց եմ կարոտել...»:

Նման կարոտ է առաջանում նաև 7.2-ամյա Նանեի մեջ, երբ տեսնում է եղբոր՝ Արամիկի չոչ անելը, խաղալը, անհասկանալի բլբլացնելը. «Ման՛, ինձ (ինա՛ իմ փոքր հասակին) էսքան եմ կարոտել...»:

Մարդ արարածի վերաբերյալ 6 տարեկան Հայկի փիլիսոփայական մտորումն էլ, թե «Ամենամեղքը փոքրիկ երեխաներն են, մեկ էլ՝ ծերերը», հիմնավորվում է նրանց ցանկությունների անիրագործելիությամբ. «Ինչ ուզում են, չեն փայխ, ինչ ցանկանում են, չեն կարողանում անել...»:

6-ամյա Աննայի նկարած երկու արևով բնապատկերը արվեստի դպրոցի ուսուցչի համար անհասկանալի է, և երեխան անկեղծ հիմնավորում է այլոց համար ահեթեթ թվացող իր այդ մոտեցումը. «Որ մամայիս լվացքը շուր չորանա...»:

Ջարմանք և միաժամանակ հիացմունք է առաջացնում 5.11 տարեկան Ամելիի այն հայտարարությունը, թե «Պատալ հավ կուրեմ, բայց ճուրիկ՝ երբեք: Ինքը դեռ իրա կյանքը չի սպրել»:

Որևէ թեմայի շուրջ ընտանիքի անդամների խոսակցություններն արագ փոխանցվում են երեխային, ազդում նրա մտածելակերպի վրա: Նոր տարվա տոնածառի հանդեսին Ձմեռ պապը, երեխաների ձեռքերից բռնած, *տոնածառի* շուրջը պտտվելիս երբ հարցնում է.

— Երեխաներ, ո՞վ կարող է ասել. էս ինչն է, որ փարին բոլոր կանաչ է: // 4 տարեկան Մարին անմիջապես արձագանքում է. //— Դոլարը...

Ընտանիքներում երեխայի մտածողության ձևավորմանն ուղղված քայլերով է պայմանավորված թե՛ նրա հայեցի դաստիարակությունը,

թե՛ն հայրենի երկրի, նրա հող ու ջրի, մայրենի լեզվի հանդեպ ունեցած սերն ու համակրանքը:

«Շինարարական ավտոյով» Արարատ լեռը սարքած 5-ամյա Մարգիսին տված ծնողի հարցին, թե բա ինչի՞ է Արարատը Հայաստանի սահմաններից դուրս թողել, հետևում է երեխայի՝ «*Պարաններով կքաշենք կրեթենք, կամ էլ մի հասր էլ էստեղ կսարքեն*» պատասխանը:

Սեփական երկրի հանդեպ տածած սերն ու կարոտը երեխան մոր կաթի հետ է ստանում: Օտար երկրում գտնվող փոքրիկի համար Հայաստանում ամեն ինչ լավ է, նույնիսկ... աղբը.

Թբիլիսիում աղբի տհաճ հոտ զգալով՝ 4-ամյա Դավիթն ասում է.

—Ման, մեր Հայաստանում աղբից լավ հոտ ա գալիս, չէ՛...:

Ընտանիքի անդամների «ցանած սերմերն» են ծիլ տվել 4.6 տարեկան Աշոտիկի մեջ, քանզի «Մայր Հայաստան» հուշարձանի թողած տպավորությամբ և հայրենապաշտպան սուրը հայ կնոջ և Դավթի ձեռքերում ամուր բռնած լինելու հանգամանքով պայմանավորված՝ փոքրիկը չի ընդունում արձանի *Սասունցի Դավիթ* անունը և տալիս է նրա ներքին էությունը բնորոշող անվանումը.

Դավիթ պապը Աշոտիկին ասում է. //—Նայիր, Սասունցի Դավթի արձանն է: // Կտրական մերժեց. //—Ո՛չ, պապիկ, Հայր Հայաստանն է:

Իսկ 3.1-ամյա Վահագն էլ երբ տեսնում է երեխաների բազմությունը՝ Հայաստանի եռագույն դրոշը ձեռքներին, հրճվանքով արձագանքում է. «*Էր ինցկանն Հայաստան կա՛...*»:

Մանկական խոսքում բավականին ընդգրկուն են *թեմատրիկ դրսևորման* շրջանակները: Այսպես՝

1. Երեխան լեզվի մաքրության հարցեր է «շոշափում» և սխալ արտաբերմամբ անձամբ «կանխում» օտարահունչ բառերի կիրառությունը խոսակցական լեզվում՝ միաժամանակ ներկայացնելով դրա հայերեն «համարժեքը», ինչն էլ դառնում է զավեշտի աղբյուրը.

—Արփինե՛, գնա կոխնյայից աղը բեր, — 4.7 տարեկան երեխային է դիմում հորեղբոր կինը:

—Լյոռա՛, կոխնյա չեն ասում, խոզանոց են ասում (իմա՛ խոհանոց — ԱՍ), — հորեղբոր կնոջը «ոռղում» է Արփինեն:

2. Գրական հայերենի և բարբառների միջև եղած զգալի տարբերությունները ևս մի կողմից մոլորեցնում են երեխային, մյուս կողմից զանազան ինքնատիպ «վերլուծությունների» և զավեշտալի մեկնաբանությունների տեղիք տալիս:

Անընդհատ մայրը փորձում է ուղղել 3.6 տարեկան Դավիթին, հասկացնել, որ բարբառով չխոսի. //— Դավիթ ջան «գուգամ, կերթամ, ինչ ա կենես...» որ ասես, դասապրունները քեզ դպրոցից դուրս կանեն: // Բայց Դավիթը նեղն է գցում մորը. //— Ման, բա իմ ա տատին ըրենց խոսըմ, էդ վահար դասապրու չի էղել:

3. Դպրոց նոր ուղք դրած երեխան իր պարզ ու շիտակ խոսքում «անդրադառնում է» իրեն հուզող լեզվական խնդիրներին, փորձում դպրոցում ուսուցանվող անձանոթ հայերեն բառերի և ընտանիքի անդամների առօրյա խոսակցական լեզվում առկա մինևույն առարկաների անվանումների տարբերության գաղտնիքը պարզել: Մանկան մեկնաբանությամբ նրանք գործ ունեն մի նոր լեզվի հետ, ընդ որում, դպրոցում անցնող լեզուն նրանց համար օտար լեզվի բառերի պես խորթ ու անհասկանալի է:

Մեպրեմերին մի քանի օր դասի գնալուց հետո առաջին դասարանցի Գայանեն փանը նեղարքած ասում է.

— Դպրոցում ուրիշ լեզվով ենք խոսըմ, փանը՝ ուրիշ: //— Ո՞ւց, — զարմանում են փնեցիները: //— Տանը ասըմ ենք սումկա, դըպրոցըմ՝ պայուսակ, փանը ասըմ ենք տելեվիզոր, դըպրոցըմ՝ հեռուստացույց, փանը ասըմ ենք խալադիլնիկ, դըպրոցըմ՝ սսոնարան, — բացատրում է երեխան:

4. Երեխան ակամա ընդգրկվում է նաև քաղաքական թեմաների մեջ, իր զավեշտալի մեկնաբանությունների ու խաղերի ենթատեքստով «նպաստում» ինչ-ինչ հարցերի «վերհանմանն» ու «քննադատությանը»:

Նորանկալի հանրապետության նախագահական ընտրարշավի օրերին երեխան, նույն մարդու նկարները փողոցներում շենքերի պատերին փակցրած տեսնելով, զարմանում է և փորձում իրեն հուզող հարցերի պատասխանները գտնել:

— Պապիկ, էս մարդն ո՞վ ա, — հարցնում է 3 տարեկան թոռնիկը: //— Մեր վարչապետն է, բալիկս: //— Բա նա այրում չունի:

//—Ալբրհմ, — զարմանում է պապը, — այբրհմն ինչ կապ ունի, բայիկ ջան, որ հարցնում ես: //—Ալբում չունի, որ իրա նկարները շենքերի պատերին չկպցնի, այբումն կպցնի, — բացատրում է երեխան:

5. Ղարաբաղյան շարժման առաջին ամիսների գործադուլային շարժումն իր արձագանքն ու ազդեցությունն է գտնում նաև մանկան մտածողության վրա՝ առիթ հանդիսանալով զավեշտալի տրամաբանական եզրահանգումների՝ գործադուլային բողոքին մասնակից դարձնելով նաև տնային թռչուններին.

—Էս փրամեռի հավերը էլի ձու չեն ածել, — փրփնջում է Մարիամ փայր:

—Տարիկ, ախր գործադուլ ա, հավերը ռնց կարան ձու ածեն, — պատրասխանում է 3 տարեկան Մարիամիկը:

6. Ղարաբաղյան պատերազմը չէր կարող շրջանցել մանուկներին ու ազդեցություն չթողնել նրանց հոգեբանության վրա: Հայրենիքի համար կյանքը նվիրաբերած մեր ազատամարտիկներին փոխարինողները ահա այսպես են ներկայանում իրենց անկեղծ խոսքում.

—Ինչ ես ուզում դատնաս, բայիկ ջան, — հարցնում են 5-ամյա Գևորգին:

—Զոհված ազատամարտիկ, — պատրասխանում է երեխան:

Երեխան չի գիտակցում «պատերազմ», «մահ», «զոհվել» հասկացությունները, և «Մի վախեցիր» ֆիլմը դիտելիս 5-ամյա Վռամը Ղարաբաղյան պատերազմին մասնակցած պապին հարցնում է.
//—Պապի՛, բա դու հեչ չես զոհվել...:

7. Մենք գիտենք, թե երեխայի դաստիարակության համար ընտանիքում որքան է մեծ ծնողի դերը, մանավանդ տղա երեխայի համար՝ հոր ներկայությունը: Այսօրվա երեխաների մի մասի հայրիկները արտագնա աշխատանքի են մեկնել, հետևաբար փոքրիկը հիմնականում մեծանում է իգական սեռի ներկայացուցիչների միջավայրում: Մանկապարտեզների դաստիարակները ևս կանայք են⁵²⁵, իսկ դպրոցներում դասավանդող տղամարդ ուսուցիչները կամ հատուկենտ են, կամ էլ ընդհանրապես բացակայում են: Այս երևույթը մեծապես ազդում է

525 Հիշենք՝ մեծ մանկագիր Ղազարոս Աղայանը, բացի դպրոցից, մանկապարտեզում էլ է աշխատել և մոտիկից է ծանոթ եղել երեխաների հոգեբանությանն

հատկապես տղա երեխաների դաստիարակության և հոգեբանության վրա: Մանկական զվարճախոսություններից մեկն էլ վերաբերում է հենց այդ ցավոտ խնդրին:

Տեսնելով պապի դպրոցական ավարտական այբումի խմբակային նկարները՝ անմեղ երեխան հարցնում է.

— Սրանք ովքեր են: // — Իմ ուսուցիչները: // — Պապի՛կ, ի՞նչ է, փղամարդ ուսուցիչ էլ է լինո՞ւմ⁵²⁶:

8. Ղարաբաղյան շարժմանը, երկրաշարժին և խորհրդային համակարգին հաջորդած մութ ու ցուրտ տարիները և համատարած գործազրկությունն իրենց ազդեցությունն են թողնում նաև երեխաների մտածողության վրա: Տան տղամարդու ավանդական դերի խարխուլմը և առկա ընտանեկան իրավիճակի մանկան ընկալում-մեկնաբանումն էլ դառնում է զվարճախոսության զավեշտի մեխը.

3-ամյա Տիգրանի մայրն աշխատում էր վարսավիրանոցում ու ամեն առավոտ գործի էր գնում, իսկ հայրը 3 փարի ոչ մի փեղ չէր աշխատում, պարսպ-սարսպ ման էր գալիս: Վերջապես երեխայի հայրն էլ է գործ ճարում ու երբ առավոտ ծեզին ուզում է փնից դուրս գալ, փղան հարցնում է հորը. // — Էդ ո՞ր ես գնում, հայրի՛կ: // — Գործի, փղա՛ ջան: // — Խի՞, դու խու կնի՛կ չես, որ գործի ես գնում, — զարմացած հարցնում է Տիգրանը:

9. Մեր օրերի գիտատեխնիկական աննախադեպ առաջընթացը կամա թե ակամա իր ազդեցությունն է թողնում թե՛ մեծահասակների, թե՛ երեխաների մտածողության և հոգեբանության, անգամ գործելակերպի ու խոսքի վրա: Այդ միջավայրում մեծացող երեխաների համար մեծերի շփոթմունքը և՛ զարմանք, և՛ զվարճանք է: Նրանք երբեմն իրենց անկեղծ ափսոսանք են արտահայտում մեծերի «հետամնացության», շատ բաներից անտեղյակ լինելու, շատ բան տեսած չլինելու կապակցությամբ և այդ ամենը ընկալելու համար փորձում են վաղնջական ժամանակների ու իրենց ընտանիքի ավագների միջև ժամանակատարածային կապ տեսնել.

ու մտքի տարատեսակ փայլատակումներին: Հենց այդ աշխատանքներն էլ, ինչ խոսք, մեծապես նպաստել են երեխաների հոգուն հարազատ մանկական ստեղծագործությունների լույս աշխարհ գալուն:

526 **Գյուրջիյան Հ.**, Մի բոտ ժպիտ, «Կատակում են փոքրերը» բաժինը, էջ 151–227, Վանաձոր, Սիմ տպագրատուն, 2012, էջ 168:

— Պապի՛, ձեր ժամանակ համակարգիչ կա՛ր, — հարցնում է թոռը : // — Չէ, բալիկ ջան, չկար : // — Իյս՛, իսկ քջջային հեռախոս : // — Չէ՛, քջջային հեռախոս էլ չկար : // — Չկասա՛ր... : Պապի՛, իսկ դու դինոզավր փեսած կա՛ն :

10. Նոր տարվա գիշերը Ձմեռ պապի կողմից բարձի տակ նվերներ դնելը այսօրվա երեխան սկսում է կասկածի տակ առնել :

Ջույգ ծնված վեցամյա քույր ու եղբայր վիճում են . // — Ձմեռ պապ չկա, — ասում է քույրը :

— Ո՛ւց չկա, կա, հիշում ե՛ս՝ անցած փարի մեր ուզածները բերել բարձի փակ էր դրել ու գնացել, — քրոջը փորձում է համոզել եղբայրը : // — Չկա, ուզո՞ւմ ես արի փորձենք . էս փարի էրկուսս էլ Ձմեռ պապից «վայֆայ» ուզենք, փեսենք՝ կրերի՛...

11. Ժամանակակից հայկական ընտանիքներում սկսել են քիչ երեխաներ ունենալ, երբեմն էլ նորակազմ ընտանիքները բավարարվում են մեկ երեխա ունենալով, ինչը մտահոգում է ոչ միայն ավագ սերնդի ներկայացուցիչներին, այլև ժողովրդագիրներին : Այդ թեմային առնչվող բազում գվարճապատումներ են ստեղծվել թե՛ մեծերի շրջանում կատարված իրողությունների, թե՛ մանուկների ծիծաղ առաջացնող անմեղ արտահայտությունների հենքի վրա : Երեխան ուզում է՝ մյուսների նման ինքն էլ ապերիկ կամ քուրիկ ունենա, ուստի պատրաստ է իր ցանկությունն իրականացնելու համար միջնորդել, խնդրել հայրիկին :

— Ման՛, որ պապան քեզ օգնի, կարսն՛ մի հար ապերիկ բերես... :

Ընտանիքի միակ երեխան պապի և տատի հորդորով ծնողներին խնդրում է իրականացնել իր՝ «ապերիկ» կամ «քուրիկ» ունենալու ցանկությունը, սակայն՝ ապարդյուն : Ճարահատ երեխան օգնության է կանչում տատին :

— Տա՛ր ջան, մաման ու պապան չեն ուզում ինձ համար ապերիկ ու քուրիկ բերեն, արի դո՛ւ բեր, է՛ի... :

12. Խոսքակռիվ տալիս ամեն երեխա աշխատում է դիմացինի հանդեպ իր առավելությունը հիմնավորել բերած փաստերով : Երբեմն էլ դրանք այնքան անսպասելի և զավեշտալի են լինում, որ ամենատխուր թեմաներին առնչվելիս անգամ մեծերն անկարող են լինում զսպել ծիծաղը :

Երկու եղբայրների թոռնիկները խոսքակոխվ են փայլա: Վերջապես Էմման հարձակման է անցնում. //— Դե գնա՛մ, մենք պանպիկ ունենք, դուք չո՛ւնեք:

Վիճաբանող խմբերից մեկի երեխաների պապիկը մի փարի առաջ էր մահացել: Փաստը փաստ էր, բայց «հակառակորդ» կողմը րեղի չի փայլա, և երեք փարեկան Քրիստիանս «հակահարված» է փայլա.

— Իսկ մենք պապիկի գերեզմանն ունենք, դուք չունեք...

13. Առաջին անգամ գերեզմանաքարերին ծննդյան և մահվան տարեթվերը տեսնելուց հետո երեխան արդի գիտատեխնիկական նվաճումների ֆոնին եզրահանգումներ է անում.

— Մամ՛, էդ նկարների փակի թվերը իրանց ստորվու (իմա՛՝ բջջային հեռախոսի – ԱՍ) համարներն ա, չէ՞...

14. Երեխաներն անընդհատ հաղորդակցվում են հարսանեկան արարողակարգին: Մենք գիտենք երեքից վեց տարեկան աղջիկ երեխաների, որոնք «սիրահարվել» են և «խոստովանել» իրենց «սերը» հորը, հորեղբորը, տարիքով մեծ բարեկամին, հարևանին, երբեմն էլ մի քանի տարեկան տղա երեխան՝ բարեկամի կամ հարևանի հարսին...: Հարսանեկան թեմային առնչվող զվարճախոսություններից մեկում, արտաբերված 1950-ականների կեսերին, գյուղաշխարհի մանկան անհանգստությունն իր հարսանիքի կապակցությամբ այսպես է արտահայտվել.

Մի օր 6 փարեկան Սուր մի քիչ քնելուց հետո վեր է կենում, դիմում մորը, թե՛

— Մամ՛, իմ հրրասանիքը ըլելու վախարը նոր ա գալու՞, թե՛ անց ա կացել:

15. «Պատվի ուլերի»՝ ապրիլի մեկից երեքի մասին ավանդազրույցը մոր ներկայացնելուց հետո 7-ամյա Հովիկը այսպիսի եզրակացություն է հանգում.

— Մամ՛, որ բոլոր պատալները մեռնեն, էլ «պատվի ուլեր» չի լինի, չէ՞⁵²⁷:

527 Մանկական խոսք, Կազմող՝ Անահիտ Գալստյան, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 5:

16. Ծնողները երեխաների մեջ են տեսնում իրենց անկատար իղձերի իրականացման հույսը, որոնց մի մասն իրենք են երեխաներին թելադրում նրանց ապագան, և վերջիններս մեխանիկորեն կրկնում են, մյուս մասն էլ երեխան ինքն է «որոշում», վճռում դառնալ զոհված ազատամարտիկ, ժողովուրդ, տղա երեխան՝ արքայադուստր, մեկ այլ դեպքում՝ ընկեր Նունե, նույնիսկ՝ ապարանցի, քանի որ պայիկն Ապարանում է ապրում, իսկ մեկ այլ զվարճախոսությունում հետաքրքիրը և զավեշտալին այն է, որ մեծահոգի փոքրիկը իր ցանկության խոսքում այսպես է ներկայանում. «*Եղբայրս՝ մենեջեր, ես՝ պաժառնիկ*⁵²⁸»՝ մեկնաբանելով, որ եթե եղբոր ձեռնարկությունը պաժառ⁵²⁹ ընկնի, ինքը կարողանա անմիջապես օգնության հասնել ու հանգցնել:

Իսկ մի ուրիշ երեխա «Ինչ ես ուզում դառնալ» հարցին իր և եղբոր անունից է պատասխանում. «*Ախպերս՝ դիրեկտոր, ես էլ իրա շոֆերը*⁵³⁰»:

Երբեմն էլ հակասության մեջ են երեխայի և ծնողի ցանկությունները. Նախակրթարանի երեխաներին՝ դաստիարակի ուղղած՝ *նվ՛ ինչ է ուզում դառնալ* հարցադրումը հինգամյա աղջիկը յուրովի է ընկալում, և մանկան անկեղծ ու միամիտ խոսքն էլ զվարճախոսության մեջ դառնում է անսպասելի զավեշտի առաջացման պատճառը.

— *Երբ մեծանամ, — ասում է 5-ամյա Մոնիկան, — ուզում եմ ամուսնանամ, բայց մամաս ուզում ա, որ ես բժիշկ դառնամ:*

Մանկական զվարճախոսությունների մեծ մասը երկխոսական բնույթի է, և զավեշտն ստեղծվում է կան հանձնարարականներ կատարելիս բառերն ու դարձվածքները ուղիղ իմաստով ընկալելու, կան տրված հարցերին անսպասելի ծիծաղ առաջացնող պատասխանների միջոցով: Դրանք մանկան համար անմեղ ու անկեղծ խոստովանություն-մեկնաբանություններ են, իսկ շրջապատի համար՝ ինքնաբույս ծիծաղ առաջացնող զվարճախոսություններ, որոնցում զավեշտն արտահայտվում է՝

ա. Անկեղծ ու միամիտ խոսքով և լոռեցիների խոսվածքում առկա հարցման երգեցիկ-երկարացման հնչերանգով.

528 **Պաժառնիկ** (ռուս.) — հրշեջ:

529 **Պաժառ** (ռուս.) — հրդեհ:

530 **Բայյան Լ.**, Ականջդ բեր ասեմ. Աֆորիզմներ, անելոդոսներ, բանաստեղծություններ, Եր., ՀԳՄ հրատ., 2008, էջ 413:

Վանաձորի դպրոցներից մեկի տնօրենը ուզում է՝ իր ծանոթի՝ յոթ տարին չլրացած երեխային 1-ին դասարան ընդունի և ընդունակությունը սրուզելու համար հարցեր է տալիս.

— Բայիկ ջան, ենթադրենք՝ տասը ինձոր ունես, որ էրկուսը ինձ տաս, քո մոր քանիսը կմնա: //— Ինն, — անմիջապես պատասխանում է երեխան: // Հուսախար տնօրենն ասում է. //— Տղա՛ ջան, հըլա լավ մտածի: //— Խի՛, մինն էլ ես ուզըըըմ... — անկեղծ հարցնում է փոքրիկը:

բ. Զավեշտ է ստեղծվում նաև ոչ թե երեխային տրված հարցերի պատասխանների, այլ հենց իր՝ մանկան հարցման միջոցով, նրա ճկուն տրամաբանանության և անսպասելի արված ճիշտ հաշվարկների օգնությամբ.

Մի օր 3-ամյա Տիգրանը հարցնում է հորս արոջը. //— Հորս քոյր, էսօրը էքուզվա էրեզն ա, չէ՛:

գ. Երեխաների համար օրորոցայիններ երգող մայրիկների երգացանկը սպառվելուց հետո նրանցից շատերը տարատեսակ երգեր են երգում, որ քնեցնեն իրենց բալիկներին, բայց բալիկներն էլ պատիվ ունկնդրի դերում չեն. նրանք երբեմն նաև պատվերներ են տալիս, ինչն էլ շատ հաճախ վեր է ածվում զավեշտի.

Մայրը 3.5 տարեկան Մարին և 1.5 տարեկան Յուրին քնեցնելիս սկսում է Մարիի պատվին երգել Շարլ Ազնավուրի «Ավե Մարիա»-ն: Վերջացնելուց հետո Մարին մորն ասում է.

— Ման, դե հիմա էլ «Ավե Յուրիա»-ն երգի:

դ. Զավեշտի ստեղծման պատճառ է դառնում նաև հարադիր կառույցի անդամներից մեկի ուղիղ իմաստով ընկալելը.

Հինգ տարեկան Նարեն առաջին անգամ գնում է Երևան, հետո երբ գալիս է Կիրովական, հարցնում են. //— Նարե՛ ջան, Երևանում ի՞նչ տեսել ես: //— Հա, բայց նարելու աթոռ չկար:

ե. Մեկ ուրիշ դեպքում զբոսաշրջային ազդագրի օտար բառի հավաքումն է չգիտակցված բառախաղով «հայացվում»՝ տեղիք տալով զավեշտ առաջացնող մանկան զարմանքին.

— Ման, գրել են Նանե տոր, բայց ի՞նչը տամ:

զ. Միշտ չէ, որ երեխայի ներկայությամբ պետք է ամեն ինչի մասին խոսել. բացախոսությունը շատ դեպքերում անմեղ երեխայի մի-

չոցով փոխանցվում է տիրոջը՝ անհարմար վիճակի մեջ գցելով նրա ընտանիքի անդամներին.

Հրանտիկն իրենց փուն եկած հյուրին երկար զննելոց հեկոռ զարմացած ասում է.

—Պարզվ՛ պապիկ, բա ո՞ր է քո երկրորդ երեսը: //—Ո՞նց թե, բա մարդ երկու երես կունենա՞մ: //—Բա ինչո՞ւ է իմ պապիկն ասում, որ դու երկուերեսանի ես⁵³¹:

Է. Անսպասելի ծիծաղ է առաջանում, երբ հատուկ և հասարակ անունների համանունությունն է դառնում զավեշտի հենքը.

—Մինը իր կնոջը նոր լուրեր էր ասում, ի վերջոյ ավելացրեց. //—Միրմանենց Շաքարը մեռաւ: // 9 փարեկան որդին որ լսեց, ասաց. //—Հայրիկ, եթէ շաքարը մեռնի, այսուհետքն թէյն ինչո՞վ պէտք է խմենք⁵³²:

ը. Երբեմն էլ դիմացինի հարցման ժամանակ արտաբերած բազմիմաստ բառի տվյալ իմաստը չընկալելը կարող է զավեշտի պատճառ դառնալ. երեխաներին դեռ հասու չեն համանունային կառույցները, և այդ չիմացությունն էլ շատ դեպքերում նրանց զավեշտալի իրավիճակների մեջ է գցում.

Պապին թիկունք կանգնած թոռը չի հանդուրժում, երբ ինչ-որ մեկը, թեկուզև մեծահասակը, փորձում է հարցնել. «Բալիկ ջան, պապդ կենդանի է՞», և հետևում է վիրավորված թոռան «Էդ դու ես կենդանին, իմ պապը կենդանի չէ»⁵³³:

թ. Փոքրիկ Հրանտիկը գյուղում տեսել է մեղուներին «ծուլս տալը» և գիտի, որ մեղվաբույծը դա անում է, որ մեղուները չկծեն, ու նա, ինչպես հարկն է, հանգիստ կարողանա փեղթակի ներսում մեղուների վիճակը ստուգել: Հենց այդ «իմացության» հիման վրա էլ անսպասելի ծիծաղ է հարուցում եկեղեցում ժամերգության ժամանակ բուրվառից դուրս եկած ծխի՝ պապին տված թոռան յուրովի բացատրությունը.

531 **Գյուրջինյան Հ.**, Մի բուռ ժպիտ, Վանաձոր, Միմ տպագրատուն, 2012, էջ 209:

532 Ծիծաղի տոպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կենսիքից, Աշխատասիրեց **դպիր Ս. Տ. Ս. Շահագիզեան**, Թիֆլիզ, տպարան Մովսէս Վարդանեանի, 1892, էջ 164:

533 **Գյուրջինյան Հ.**, Մի բուռ ժպիտ, Վանաձոր, Միմ տպագրատուն, 2012, էջ 171:

«Ծուխ էր անում, որ մեղոնները մեծ տերտերին չկծեն»⁵³⁴»:
Տեն Հավելված 2, թիվ 53:

ժ. Մանկան խոսքը շատ դեպքում ինքնատիպ է ու պատկերավոր, բառակազմական յուրահատկություններով աչքի ընկնող. ծիածանը գունավոր աստիճան է, մուլտֆիլմի երաժշտությունը՝ ծիրանագույն, բաժակը՝ պայպիկոտ, երկնաքեր շենքերը՝ բարձրահասակ...

3-ամյա Նարեկի համար առաջին անգամ տեսած ձյունը գեղնին նսարած փոշի է, իսկ 2 տարեկան Վահեի համար խոշոր փաթիլներով ձյունը՝ թափվող աղիքոտիներ:

Ըստ 3 տարեկան Արաքսիկի՝ սառնամանիքի հականիշը տարբերակում է, 2. 5-ամյա Նանեն անանուխ կոնֆետի «կծու»-ի ինքնատիպ հականիշն է ստեղծում և խնդրում իրեն տալ իր սիրած չմոռ (իմա՝ ոչ կծու) կոնֆետը:

ժա. Երեխաներն աչքի են ընկնում բառաստեղծման յուրօրինակությամբ, այսպես՝ 9-ամյա Նանեի համար ոտքի աճուկը նրարմարն է, 4-ամյա Հարութիկի համար վարսավիրանոցը՝ քյաշալսիտուզարանը, 3-ամյա Դավիթի համար լողավազանը՝ լողաջրանը, ոսկեգույնը՝ ոսկեհեր գոյսը, իսկ 2 տարեկան Էմիլին էլ շատ է սիրում ձկան աղյալը (իմա՝ ձկան կաշին):

ժբ. Երեխան բառամանասարմամբ ինքնատիպ, երբեմն շրջապատի համար անսպասելի ու զավեշտալի թվացող բառեր է ստեղծում: Նրա արտաբերմամբ «արևը գնում է Մարիամի մոտ» (իմա՝ մայրամուտ), հինգամյա Թորգոմն էլ հորից իր հիասթափվելը ներկայացնելիս ասում է. «Հիասըս քեզսից թափվել է», իսկ փոքրիկին շտապեցնելիս մոր՝ իբր անհանգստացած խոսքը, թե՛ «արագացնենք, Արսենը մեզ կգնդակահարի», հետևում է երկու տարեկան Դավիթի հարցը. «Ման, գնդակը ո՞ր ս, որ Արսենը հարի...»: Երեք տարեկան Ավետիսն էլ, շնաձկան նկարը ցույց տալով, ասում է. «Տեն, շունիկ-ձուկիկ ս...»:

ժգ. Գրեթե բոլոր երեխաների մոտ որոշակի տարիքում բացակայում է սեռը արտահայտող բառերի (ընկեր-ընկերուհի, երգիչ-երգչուհի, դաստիարակ-դաստիարակչուհի և այլն) իմաստային ընկալումը: Այս-

պես, ապագայի վերաբերյալ իր ցանկություն-երազանքների մասին խոսելիս չորսամյա Վահեն ուզում է նմանվել իր հավանած երգչուհուն, ուրեմն՝ որոշում է դառնալ *տրիս երգչուհի*, իսկ եթե անսահման սեր և նվիրում կա մանկապարտեզի դաստիարակչուհու հանդեպ, ապա 3.6 տարեկան Սարգիսի մեջ ցանկություն է առաջանում դառնալ *ընկեր Նունե...*

ժդ. Փոքր տարիքի երեխաների համար ժամանակը դեռևս կոնկրետացված չէ: Այսպես,

3-ամյա Արամի համար ժամանակի չափանիշը հինգշաբթին է. ժամանակի հետ կապված ինչ հարցնում են, պատասխանում է՝ հինգշաբթի.

Մի անգամ տուն վերադառնալիս մայրը վերելակում հարցնում է.

—Սոված ես, չէ՞, Արամ ջան: //—Չէ, մամ, ես փլավ եմ կերել:

//—Բայց դա երբ էր, այ բավես, շուտ ես կերել, —ասում է մայրը:

//—Չէ, մամ, հիզաբթի, հիզաբթի եմ կերել:

ժե. Ծննդյան տարեդարձերը նշելիս երեխաների անսահման ուրախությունն ու հրճվանքը տորթի մոմերը փչել-հանզգնելն է, դրա բացակայության դեպքում այն դառնում է... տխուր:

Պապի 70-ամյակից հետո 3.6-ամյա Արամիկը տանը մորը սրտնեղած այսպես է բացատրում պապիկի ծննդյան արարողակարգի տխրության պատճառը. «Որովհետև մում չկար, որ փչելի...»⁵³⁵:

ժգ. Մանկական զվարճախոսություններում նկատելի է նույնիսկ երեխաների մտածողության վրա սերիալների ունեցած բացասական ազդեցությունը: Այսպես, արաբական կինոսերիալներում ցուցադրվող բազմակնությունը հանզեցնում է նման հարցերին հայ մանուկների զավեշտալի արձագանքներին.

... — Մամմ, ես ել եմ հինգ հար կնիկ ուզելու, որ մեկը շորերս լվա, մեկը ինձ ման ածի, մեկը եղունգներս կտրի... //—Մեկն էլ փեղաշորո բացի ու ծոցիդ քնի, չէ՞, բավա՞ ջան, — ծիծաղելով ընդհատում է մայրը: //—Չէ, մամմ ջան, ես սաղ կյանքում քու ծոցին

535 Արմեն Շ. Սարգսյան, Մանկական ծիծաղադարան. աշխարհը երեխաների աչքերով, Եր., Հեղինակային հրատարակություն, «Էդիթ պրինտ» տպարան, 2019, էջ 184:

*Եւ քնելու, եւ քեզ շար եւ սիրում... //—Վայ եւ քու ցավը տանեմ,
բայեւ, — հուզմունքից լցվում են մոր աչքերը, — բա էն խեղճ հինգ
կնգա ծոցին ով պերք ա քնի, ա՛յ բայա: //—Թող նրանց ծոցին էլ
պապան քնի, ման՛ջան, — գյուր արածի նման ասում է երեխան:*

Մանկական մտքի նմանատիպ փայլատակումները մեկ անգամ
ևս ցույց են տալիս, որ երեխաների պարզ ու անպաճույճ, անմիջա-
կան և անկեղծ խոսքով ասելիքն արտահայտելու, անսպասելի ծիծաղ
առաջացնելու ձևերն ու միջոցներն այնքան են բազմազան ու բազմա-
զույն, որքան բազմազան, բազմաշերտ և յուրահատուկ են մանուկ-
ների մտածողությունը, աշխարհընկալումն ու հետաքրքրությունների
շրջանակները: Դրանք անսպառ են և բնորոշ են աշխարհի բոլոր երե-
խաներին:

**ՉԱՎԵՇՏԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԻՃԱԿԱՆ
ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄՆԵՐՈՒՄ ԵՎ
ՉՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

3.1. Արտասանական իրողությունները

Գրական արևելահայերենն ու արևմտահայերենը, ինչպես նաև հայերենի բարբառներն ու խոսվածքներն ունեն արտասանական-հնչարտաբերման առանձնահատկություններ, որոնք երբեմն միմյանցից ընդգծված տարբերություններով են աչքի ընկնում: Հայաստանում և մերձավոր ու հեռավոր սփյուռքահայ գաղութներում արևմտահայը և արևելահայը փոխադարձ շփումների ընթացքում հաճախակի են առնչվում միմյանց լեզուներում և բարբառներում առկա հնչարտաբերման տարատեսակ դրսևորումներին (ձայնեղների խլացում ու խուլերի ձայնեղացում, ձայնավորների քմայնացում կամ կոշտ արտաբերում և այլն), երբեմն էլ դիմացինի համար անսովոր արտասանական իրողություններին (երգեցիկ կամ ցածր հնչերանգ, արագախոսություն կամ դանդաղ վերարտադրություն և այլն): Հայության լեզվական տարբեր դրսևորումների կրողների հաղորդակցության ընթացքում նման առանձնահատկությունների հենքի վրա ի հայտ եկած զավեշտալի միջադեպերն էլ, հետագայում վերապատմվելով ու վերափոխվելով, սկսում են յուրահատուկ «հագուստով» շրջանառվել ժողովրդի մեջ՝ իբրև զուտ ազգային անեկդոտներ՝ երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ:

Պատմական հանգամանքների բերումով առաջացած գրական հայերենի երկու ճյուղերի՝ արևելահայերենի և արևմտահայերենի արտասանական-հնչարտաբերման իրողությունների հիման վրա բազմաթիվ զվարճապատումներ և զվարճախոսություններ են ստեղծվել: Այդ երկու ճյուղերի կրողների ընդգծված բախումը Խորհրդային Հա-

յաստան ներգաղթելու առաջին իսկ օրից արտահայտվում է «եղբայր» բառի՝ արևմտահայերեն «աղբար» հնչեցնելու պահից՝ դառնալով ներգաղթած հայությանը կնքած պիտակ-դիմելաձև.

— Աղբար, ...

Գնորդը վրդովված բղավում է.

— Տո՛, ես քեզ ի՞նչ ախպար, ախպարը դու ես⁵³⁶: Տեն Հավելված 3, թիվ 1:

«Նոր էկողն ու էլը» անեկդոտում տեղացու՝ «Դու ախպար ես, ինչ է. չե՞ն հասկանում, ճամփան փակել ես, երթևեկությունը կանգ է առել» խոսքին այսպես է հակադարձում հայրենադարձը.

— Ես ախպար եմ, կհասկանան, բայց՝ էշս տեղացի է. չի՛ հասկանա⁵³⁷: Տեն Հավելված 3, թիվ 2:

Արևելահայերենում նուրբ անցք բառակապակցությունը բառաբարդելիս «ու» հնչյունը սղվում է՝ նրբանցք, սակայն արևմտահայերենով արտաբերելիս այն պահպանվում է՝ պատճառ դառնալով բամբառակ արտահայտության և անսպասելի ծիծաղի առաջացման:

Նմանատիպ դրսևորումների մեծ մասը տեղային բնույթի է: Դրանք հետագայում են ընդհանրական ուժ ձեռք բերելով դառնում զվարճախոսություն կամ զվարճապատում.

Վանաձորում բոլորն են ճանաչում պարսրվեստի մասնագետ ֆրոնզիկ Եղոյանին: Մի անգամ նրա տղան՝ Արտավազդը, քաղաքի թաղամասերից մեկում առաջին պարսահաձ անցորդներից մեկին հարցնում է.

— Ֆրոնզիկ Եղոյանին որտե՞ղ կարող եմ գրնել: Անցորդը հայրենադարձ է լինում և ասում է.

— Շուշանիկ Կորդինյանին նուրբ անցքին տեղը գիտե՞ք, գացե՞ք հոն և Կորդինյանին նուրբ անցքին մեջ անշուշտ կգրնեք: (ԱՄՇՀ)

Արևմտահայի կողմից տառային հապավումներն արտասանվում են տառանուններով: Ազգային անվտանգության ծառայության օտա-

536 Ստեփանյան Ա., 20-րդ դարի հայրենադարձությունը հայոց ինքնության համակարգում, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 208:

537 Սվազյան Վ., Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 111:

րալեզու հապավման՝ ԿԳԲ-ի արտաբերումը՝ բառի տրոհմամբ կամ դիտավորյալ աղավաղմամբ, կառույցում վերափոխվում է այդ հաստատության հանդեպ ունեցած բացասական վերաբերմունքով.

Հարցնում են.

— *Ինչնու ես հայրենիքդ լքում:*

— *ՔաթեՓե-ին պարճառով. ան ինձի անվերջ կհեղափոխի:*

(ԱՍՇՀ)

Հայկական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում զավեշտն արտահայտվում է նաև հայերենի բարբառների արտասանական տարատեսակ դրսևորումների միջոցով:

Վանի բարբառում բ,գ,դ,ձ,ջ ձայնեղ բաղաձայնների փոխարեն կիրառվում են պ,կ,տ,ծ,ճ խուլեր, ինչն էլ այդ բարբառով արտաբերած բառերը, այլոց միջավայրում չընկալվելով, զավեշտ է առաջացնում:

Այսպես, օրինակ՝ **ծեթ** արտասանվող բառը, արևելահայոց շրջանում չընկալվելով, հարանտևությանը շփոթություն է առաջացնում **ձեթ**-ի հետ՝ տեղիք տալով «Ծեթ ի, թե պէտ ի» զվարճախոսության ստեղծման.

Երևանցի. — Լանվ աղ, լանվ աղ...

Վանեցի պառավ. — Քյա փղան, էրա ինչ ի կըծախես: Երևանցի. — Մայրի՛գ, աղ էմ ծախում:

Վանեցի. — Պէ՛ խէմ⁵³⁸, պէ՛ խէմ, ծէթ (իմա՛ մանր) ի, թէ պէ՛ր (իմա՛ խոշոր) ի: Երևանցի. — Մայրի՛գ, ձեթ չէմ ծախում, աղ էմ ծախում:

Վանեցի. — Աղէկ, կըխասկընամ, պէ՛ խէմ, ծէթ (մանր) ի, թէ պէ՛ր (խոշոր) ի:

Երևանցի. — So մայրի՛գ, ասում էմ՝ ձեթ չէմ ծախում, աղ էմ ծախում:

Վանեցի. — Քյա փղա, աղէկ... կըխասկընամ... պէ՛ խէմ, ծէթ ի, թէ պէ՛ր ի⁵³⁹:

Վանեցիներին առնչվող անեկդոտներից մեկում էլ զավեշտի աղյուր է դառնում միևնույն բաղաձայնի հաճախակի կիրառությունը:

538 **Պէ՛ խէմ** – բեր նայեմ:

539 **Ջահուկյան Գ., Խղաթյան Ֆ.**, Հայոց լեզու, դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 10-րդ դասարանի համար, Եր., «Փյունիկ Մակմիլան» հրատ., 1998, էջ 100:

Այսպես, «Մենք խայ ենք»⁵⁴⁰ հեքիաթային կառուցվածքով երգիծապատումի միջոցով և գերմաներենի արտասանական առանձնահատկություններից մեկի համադրության համատեքստում ծաղրվում է Վասի բարբառում «իս» բաղաձայնի չափից շատ գործածությունը:

Երբ Գերմանիայի թագավորը լսում է օտարականների խոսքը (Խնամի՛ Խեպո, խոնգար խրամե խայերեն խոսանք⁵⁴¹), անմիջապես դադարեցնում է՝ ասելով.

— Ավււր, ավււր, էլ մեյի⁵⁴² գրուցե, մեր լեզվի մեջ էնկանդար⁵⁴³ իս, իս, իս լսեր եմ, որ էլ ուրիշի ասած իս-իս չե ուզե լսեմ⁵⁴⁴:
Տեն Հավելված 3, թիվ 3:

Վանեցիների բարբառի արտասանական առանձնահատկություններից մեկն էլ որոշյալ գոյականների «ը» հնչյունը չարտաբերելն է: Զվարճախոսություններից մեկում թերություն թվացող այդ երևույթը «մեկնաբանվում» է վանեցիների հեռատեսությամբ, ուրեմն նան՝ «առավելությամբ»՝ խնայողությամբ.

Վանեցուն դիտողություն արին, որ խոսելիս ու գրելիս վերջում «ը»-ն չի արտասանում: //—Միանգամայն ճիշդ ի... Մենք վանեցիներս այդ փառը խնայողությամբ կրործածենք⁵⁴⁵:

Համշենի բարբառի բաղաձայն հնչյունների յուրահատուկ արտաբերումները (**բ, գ, դ, ձ, ջ** ձայնեղ բաղաձայնների խլացումը՝ **պ, կ, տ, ծ, ճ**) և հակառակը՝ խուլերի ձայնեղացումը, զավեշտալի իրավիճակների առաջացման տեղիք են տալիս՝ առիթ հանդիսանալով երգիծապատում-զվարճախոսությունների առաջացման.

Համշենցի կնոջ հեպ ամուսնացածին հարցնում են.

— Ուարա՛ Սահակ, կարողանո՞ւմ ես կնգանդ բարբառից գլուխ հանել:

540 Ծիծաղում են վանեցիները, կազմողներ՝ **Հարությունյան Վ., Մելիքյան Ն.**, Եր., «Ջանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 156:

541 Խնամի՛ Խեպո, թագավորը հրամայում է հայերեն խոսենք:

542 **Մեյի** – մի:

543 **Էնկանդար** — այնքան:

544 Ծիծաղում են վանեցիները, կազմողներ՝ **Հարությունյան Վ., Մելիքյան Ն.**, Եր., «Ջանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 156:

545 Նույն տեղում, էջ 10:

— *Բնչ ասեմ, էսա 40 փարվա կնիկս ա, հնար չելավ հասկացնել, որ Գրիշին Կրիշ⁵⁴⁶ չասի, կրիշին էլ՝ գրիշ...: (ԱՍՇՀ)*

Բանագետ Վերծինե Սվազլյանի գրառած «Մուսավեղցի մայրիկն ու հայաստանցի տղան» մանրապատումում զավեշտի հենք է դառնում *մոսավեղցու բարբառով* ասված սովորական խոսքը, որտեղ ձայնեղ բաղաձայնների խլացմամբ և խուլերի ձայնեղացմամբ, ինչպես նաև «ա» ձայնավորը «ու»-ի փոխվելով, արևելահայի կողմից բամբառակ արտահայտությամբ է ընկալվում⁵⁴⁷: Տե՛ս *Հավելված 3, թիվ 4*:

Մեր գրանցած զվարճախոսություններից մեկում էլ անսպասել ծիծաղը դրսևորվում է *Ղարաբաղի բարբառին* հատուկ հնչարտաբերման միջոցով: Հենց դա էլ «նպաստում է» ռուսերեն *մերտվեց*⁵⁴⁸ բառի ուղղագրության «ստուգաբանությանն ու դրա հիմնավորմանը».

Մի դարաբաղցի մյուսին հարցընըմ ա, ասմա.

— *Մերտվեցը ղնց ա գըրվըմ. «յո»-ով, թե՛ «յ»-ով: // Ասմա՝ «ը» — ով: // Ասմա՝ //*

— *Ընչի՞ «ը» — ով: // Ասմա՝ // — Ստուգաբանող բառ ա. մընել ա: (ԱՍՇՀ)*

Շիրակցիների խոսվածքում «կ» պայմանական եղանակիչը՝ հետադաս կիրառությամբ, արտաբերվում է «գ», ինչն էլ զվարճախոսության մեջ այսպես է «հիմնավորվում».

— *Հարևանի ախչիկըմ ունիմ, սիրեմ գը: // — Հեպո՛: // — Հեպո ամոսնանամ գը:*

— *Միրելն ու ամոսնանալը հասկացա, բա դրանց վերջի «գ»-ըն ինչն ա:*

— *Գորգուրեմ գը: (ԱՍՇՀ)*

Բայազետի բարբառին հատուկ է ձայնավորների կոշտ շեշտադրությամբ արտասանությունը: Զվարճապատում-զվարճախոսություններից շատերի մեջ հերոսների խոսքում եթե այդ կոշտ հնչերանգը չպահպանվի, ասելիքն ամբողջ էությամբ չի կարող տեղ հասցվել: Այս-

546 *Կրիշ* (ռուս.) – կտուր, ծածկ:

547 *Սվազլյան Վ.*, Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 111:

548 *Մերտվեց* (ռուս.) – մեռել:

պես, պատումներից մեկում ձայնավորների կոշտ շեշտադրությամբ *քյավառյան խոսվածքի՝* նեգրի կողմից արտաբերումն է նպաստում անսպասելի ծիծաղի դրսևորմանը.

*Քյավառցին էրեհին փանում ա Լոնդոն, փայխա ա մի ընփա-
նիքի, ասում ա՝*

— *Դուք երեհիս ձեր լեզուն սովորեցրեք, մի էրկու փարի հե-
տո կգամ, կփանեմ, մաղարիչն էլ՝ իմ վրա: // Մի փարի հետո էս
քյավառցին ասեա՝ «Գնամ փենամ՝ փղիս գործերը ճնց են, մի
բանի հասել սի»: // Գնում ա, դոան գանգը փայխա ա, դուռը փան-
փիրոջ նեգր սպասավորն ա բացում, քյավառցին հարցնում ա.
//— Օ՛րփոակը փումնն ա:*

— *Չէ, — ասում ա էս նեգրը, — գոացե խոացի (իմա՝ գնացել է
հացի—ԱՍ): (ԱՄՇՀ)*

Խոյի բարբառով արտաբերումները ևս, տարատեսակ դրսևորում-
ներով, դա նում են ժողովրդական երգիծանքի թեմա՝ պատճառ դառ-
նալով մանրապատումների և զվարճախոսությունների ստեղծման.

*Վթարի վայրում արփաշարցին բացափրություն է փայխա
ավտորեսուչին.*

— *Ավտոյով գյալեսի, Էրևանի թեհեն (իմա՝ կողմից) ի գյասե-
րի, էրկու ջոջ լոյսի փեսասի, գյասեր ի, մոթ ի, փասնամ փեպ իմ
ավտոս ա կյալի: Թե կեռեմ սնջ, թեքես է աջ, թե կեռեմ ձանի, հերս
թեքես է ձաի, ես էլ փլի ձաի, աչքը հանի, ճիշտ չարի՛...: (ԱՄՇՀ)*

Դրանցից մեկն էլ հանելուկային՝ անհավանական թվացող հար-
ցուպատասխանական կառույցով է հանդես գալիս, որի պատասխա-
նը տալիս է հենց ինքը՝ հարց տվողը.

— *Կարո՞ղ եք մի բառ ասեք, որ նաև բարդ սփորադասական
նախադասություն լինի, — հարցնում է լեզվաբան Մանվել Ասար-
բյանը:*

— //— *Կըսիրեցուցեմըր (Ես քեզ կստիպեմ, որ դու
ինձ սիրես): (ԱՄՇՀ)*

Պարսկահայոց բարբառին առնչվող զվարճախոսություններից
մեկում զավեշտն ստեղծվում է *վերդի-որփեղ* հարաբերական դերան-
վան և *Վեղի* տեղանվան արտասանական հարանունությամբ: (ԱՄՇՀ)
Տես *Հավելված 3, թիվ 5:*

Զվարճապատումներից մեկում էլ *ձայնի հնչերանգը՝* ասելիքը կտրված՝ ցածր ձայնով խոսքն է դառնում զավեշտի հենք (նման պարագայում ասացողը պետք է դերասանի պես հնչերանգը փոխած ասելիքը ընկալելի դարձնի ունկնդրին)։

Ձենը կրրված մի մարդ պարսպ ա ըլում, ասում ա. «Գնամ հարևանիս հետ նարդի խաղամ»։ Դուրը թիկացնում ա, հարևանի կնիկն ա դուրս գալիս, քանի որ ձենը կրրված ա, իզված, ցածր ձենով հարցնում ա.

— *Մարդըդ փանն ս՛:*

Հարևանի կնիկն էլ ա ցածր ձենով ասում. //— Չէ, արի՛ներս: (ԱՍՇՀ)

Բաղաձայնների սխալ արտաբերումը ևս կարող է զվարճախոսությունների առաջացման պատճառ հանդիսանալ։ Այսպես, Դիանա անձնանվան սխալ՝ քմայնացմամբ արտաբերելը բառամասնատման դեպքում կարող է անսպասելի ծիծաղ առաջացնել։ Նման զվարճախոսական կառույցն օգնում է նաև քննադատելու թե՛ քաղքենիական պահվածքը, թե՛ սխալ արտասանությունը։

Մեկը հարցնում է. //— Քնոր ջան, անունըդ ինչ է: // Ասում ա՝ Ձիանա: (իմա՝ Դիանա – ԱՍ) //— Ճիշտն օր ըսես, ընձի էլ էջ Վալոդ կրեսն: (ԱՍՇՀ)

Երբեմն էլ համապատասխան ձայնավոր ունեցող բառն արտաբերելիս *արտասանական սպարապի՝* շուրթերի բացվածքի կերպն է զվաճախոսության մեջ զավեշտի առաջացման պատճառ դառնում։

— *Գիլնք, որ լենինականցիների բերանը փոքրացել ա: //— Ո՞նց: //— Էնքան են գոռացել Յունրիկ, Յունրիկ, որ բերանները փոքրացել ա: (ԱՍՇՀ)*

Հաճախ տարբեր տարածաշրջանների մարդիկ ծաղրի առարկա են դարձնում միմյանց բարբառները կամ խոսվածքները։ Այդ դեպքում նրանք ընտրում են այնպիսի բառերով ու բառակապակցություններով կառույցներ, որոնցում արտաբերած խոսքը՝ *արագախոսության և արտասանական դադարի խախտման* շնորհիվ, հարանունության ինքնատիպ դրսևորում է ձեռք բերում՝ վերածվելով գռեհիկ արտահայտությամբ արտաբերված զավեշտի։ Այսպես՝

Լոռեցիները շիրակցիների լեզուն ծաղրելիս արագախոսությամբ և առանց կետադրական նշանների դադարը պահպանելու են համապատասխան նախադասությունն արտաբերում, որ զավեշտալի բամբառակ իմաստ արտահայտի.

Շիրակցի կինը, ցանկանալով իր բարեկամուհուն հյուրասիրել փաք կարկանդակով, ասում է.

—*Քակեցի (իմա՝ քա՝ կոչական բառ և կեցի՝ մնա), փաքփաք կեր, նոր կերթասա... (ԱՄՇՀ)*

Շիրակցիներն էլ լոռեցիների լեզուն ծաղրելիս հակադարձում են լոռեցիներին հետևյալ կառույցներով.

—*Ինչքամ ասում եմ՝ ածիլ մի, ածել (իմա՝ լցնել, նվազել) եմ, ածում ա... (ԱՄՇՀ)*

Երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում զավեշտ ստեղծվում է նաև արտասանության կերպի՝ **արագ և դանդաղ արտաբերման** միջոցով՝ դրանով իսկ ձգտելով խոսակցի մոտ գործողությունը կատարելու ժամանակահատվածի հակառակ տպավորությունն ստեղծել:

Մանկավարժ, գրող Հ. Գուրունյանը հիշողությամբ ներկայացնում է տասից մորն անցած **համշենական** զվարճախոսության նմուշներից մեկը, որտեղ սկեսուրը հարսի կատարած աշխատանքը շնտ դանդաղ է ներկայացնում, իսկ աղջկանը՝ արագ-արագ.

—*Հայսս (իմա՝ հարսս) օրը լւնթ (իմա՝ լվացք) մը, օրը լւնթ մը... Ամա ախճիգրս շապտուն (իմա՝ շաբաթը) շըպըրփըր (իմա՝ այս ու այն կողմ՝ ներել, շարփորել) լաթ մը, շապտուն շըպըրփըր լաթ մը...⁵⁴⁹ Տես **Հավելված 3, թիվ 6:***

Այդ զվարճախոսության **կիլիկիսահայոց** տարբերակում⁵⁵⁰ ևս սկեսուրը հարսի կատարած աշխատանքը դանդաղ, ծոր տալով է ներկայացնում, իսկ աղջկանը՝ արագ-արագ: Զավեշտի հենքը այստեղ և՛ հնչերանգն է, և՛ հատկապես աշխատանքը կատարելու ժամանակա-

549 Համշենահայ բանահյուսություն, Հավաքեց, կազմեց և ծանոթագրեց **Հակոբ Գուրունյանը**, Եր., 1991, «Լույս» հրատ., էջ 51:

550 **Սվազյան Վ.**, Կիլիկիա. Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 66:

հատվածը՝ մի ժամում և մի օրում: Որպեսզի խոսակիցը հակառակ տպավորությունը չունենա, ասացողը դանդաղ է ասում *մի ժամում*-ը, արագ-արագ՝ *մի օրում*-ը: Տե՛ն **Հավելված 3, թիվ 7:**

Իսկ **ագուլիսիների** տարբերակում⁵⁵¹ արագ ու դանդաղ արտաբերումը նպատակ ունի զավեշտն ստեղծել ծուլության հիմքի վրա՝ երկու թամբալ կանանց՝ *բաղնիս անելու*՝ լողանալու գործողության հանախականությունն ընդգծելու միջոցով: Տե՛ն **Հավելված 3, թիվ 8:**

Սոկսի տարբերակում երկու մայրերն իրենց աղջիկների շուտտիկ (միագույն կամ բազմագույն թելերով երկար ու նեղ ծակտակեն գործվածք) գործելու շտրիքն են ներկայացնում, և մեկի աղջկա՝ օրը մի շուտտիկ գործելուն մյուսը հակադրում է իր աղջկա՝ շաբաթը մի *շոտտիկ* գործելը. «Մ՛հ, ի՛նչ է օրե շոտտիկը... Ի՛մ ախշիկ՝ շաբաթ շոտտիկը, շաբաթ շոտտիկը»⁵⁵²: Տե՛ն **Հավելված 3, թիվ 9:**

Հայ ժողովրդական երգիծական ստեղծագործությունների համատեքստում իրենց արտասանական յուրահատկություններով առանձնանում են **Լոռու** երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները, որոնց մեջ ուրույն խումբ են կազմում գուտ լոռեցիների խոսվածքի հնչարտաբերմանը բնորոշ **երկարացման հնչերանգով երկխոսական կառույցները**: Այդպիսի երկխոսական զվարճախոսություններում լոռեցու ականա հարցումն էլ դառնում է անսպասելի ծիծաղի հենքը:

Եթե գրական հայերենում հարցական կամ բացականչական նշանը դրվում է վերջին վանկի ձայնավորի վրա (բացառությամբ հատուկ ենտ դեպքերի), ապա Լոռու խոսվածքում հարցում արտահայտող բառի ձայնավորը (երբեմն էլ ձայնավորները) երկարացվում է (մէէէր, մէրըըը, դոանըըը):

Հայերենի բացահայտության նշանները՝ հարցականը և բացականչականը, ի գորու չեն արտահայտելու այն նրբերանգները, որոնք առկա են լոռեցու խոսվածքում: Երկաստիճան, երբեմն էլ եռաստիճան

551 Ագուլիսի բարբառի մասունքներ, աշխատասիրությամբ **Աբգար Այվազյանի**, 2-րդ հրատ., Եր., «Գասպրիստ» հրատ., 2012, էջ 164:

552 Սոկս. Հայոց բանահյուսական մշակույթը, կազմողներ՝ **Ս. Հարությունյան** (զիտական դեկավար), **Է. Հ. Խենյան**, **Մ. Հ. Խենյան**, **Ա. Կ. Պողոսյան**, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2015, էջ 388:

երկխոսական կառույցներով զվարճախոսություններում անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ են դառնում լոռեցու երգեցիկ հնչե-
րանգով արտաբերած հարցումները: Նմանատիպ զվարճախոսային
կառույցներում երկխոսությունը կան երկկողմանի հարցով է արտա-
հայտված, կան միակողմանի: Առաջինի դեպքում հարցումը երկու
ձևով է հանդես գալիս.

ա. երկկողմանի հարցմամբ (եթե հարց տվողը լոռեցի չէ).

— *Չվաճեղ սարքեմ:*

— *Չվհոռոնվ:* (ԱՄՇՀ)

— *Ներեցեք, ծննդաբունը որպե՞ղ է:*

— *Կընանոռոց:* (ԱՄՇՀ)

բ. երկկողմանի երանգավորված հարցումով (եթե երկխոսություն
վարողները լոռեցիներ են).

— *Չվաճեղ սարքեէէմ:*

— *Չըվհոռոնվ:* (ԱՄՇՀ)

— *Զգուցիիիիր:* (իմա՝ երկրաշարժի ցնցումը)

— *Էլ յեղ էլասանվ:* (ԱՄՇՀ)

գ. առանց բացահայտության հնչերանգի նախադասությանը հա-
ջորդող լոռեցու երանգավորված հարցմամբ.

— *Ա՛յ, էս մեքենան ա 3 լիտր բենզին վառում, — ցույց տալով
անցնող «Օկա» մակնիշի ավտոմեքենան՝ ասում է հավաքված
հարևաններից մեկը:*

— *Օրանկանասան, — հարցնում է լոռեցի հարևանուհին:* (ԱՄՇՀ)

Ճիշտ է, երանգավորված խոսքով հարցում պարունակող երկխո-
սական կառույցներում կան նաև այնպիսի սմուշներ, որոնցում հարցու-
մը ոչ թե միամտության կամ ինքնաբերաբար արտաբերման արդյունք
է, այլ չիմացության՝ առարկաներից ու երևույթներից անտեղյակ լի-
նելու հետևանք: Լոռեցին գիտի «դիպլոմատ»-ի միայն ժողովրդախո-
սակցական լեզվում կիրառվող «պայուսակ» իմաստը, նրան անձա-
նոթ է դրա օտարալեզու *դիպլոմատ-«դիվանագետ»* համանունը, ինչն
էլ զվարճախոսության մեջ հանգեցնում է զավեշտի.

—Տղեդ ինչ ա ըշխատրւմ,— հարցնում է լոռեցին հարևանսոսուն:
—Դիպլունար: //—Ձեռիհի... (ԱՄՇՀ)

Չսայած Լոռու խոսվածքում երգեցիկ հնչերանգային խոսքը միշտ էլ առկա է եղել, այնուամենայնիվ թե՛ 19-րդ դարի երկրորդ կեսի թումանյանական գրառումներում⁵⁵³, թե՛ հետագայում տպագրված Լոռու անեկդոտների տարատեսակ ժողովածուներում լոռեցուն բնորոշող նման հնչերերանգի և երկխոսության միջոցով անսպասելի ծիծաղ առաջացնող երգիծապատում-զվարճախոսությունները բացակայում են: Դրանք հիմնականում վերջին 40–50 տարիների արգասիք են, ինչպես՝ ստորև ներկայացվող նմուշները.

- ա. — *Անձրև ա գալի:*
— *Դռանըրըրը... (ԱՄՇՀ)*
- բ. — *Քանի՞ երեխա ունես:*
— *Մանթիցըրըրն... (ԱՄՇՀ)*
- գ. — *Մանկապարտեզը որտե՞ղ է:*
— *Ըրեխասանց... (ԱՄՇՀ)*
- դ. — *Էս անդեր կոշիկըս սեխմըմ ա:*
— *Ո՛րտիհիդ... (ԱՄՇՀ)*

Երկխոսական նմանատիպ կառույցներում լոռեցու երանգավորված հարցումը արտաքուստ նպատակ ունի պարզաբանում մտցնել խոսքի մեջ, ներքուստ՝ զավեշտ առաջացնել: Այդ հարցումը պատասխան չի ակնկալում, և զվարճախոսության մեխը հենց այդ միամտությանը շաղախված երանգավորված հարցումն է:

Երբեմն էլ օտար ազգությունների ներկայացուցիչները հայերեն խոսելիս չեն կարողանում ճիշտ արտաբերել այս կամ այն հնչյունը կամ հնչյունախումբը: Հենց այդ սխալ արտաբերման ժամանակ էլ ի հայտ են գալիս բազում զավեշտալի իրողություններ, որոնք, հետագայում այլոց պատմելով ու բերնեբերան փոխանցելով, ձևավորում են բանահյուսության երգիծապատում-զվարճախոսությունների տեսակը: Ստորև բերվող օրինակներից մեկում զավեշտի հենք է դառնում խոսակցի հոգու հետ խաղալու նպատակով կիրառվող բառախաղը.

553 **Սարգսյան Ա. Շ.**, Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունների թումանյանական գրառումները և դրանց տարբերակային դրսևորումները, «Էջմիածին» ամսագիր, Ժ (հոկտեմբեր), 2015, էջ 98–111:

1960-ականների վերջին Երևանի պերհամալաարանում հայոց լեզվի քննության ժամանակ ազգությամբ եզդի մի ուսանող նսրում է քննասեղանի մոտ ու սկսում.

— Հարսին (իննա՝ հարցին) պերք է մոտենալ երեք կողմից...

— Տղա՛ ջան, — միջամերում է լեզվաբան Մանվել Ասարրյանը, — է՛ն երկուսը գիտենք, դու խոսիր երրորդի մասին... (ԱՄՇՀ)

3.2. Արևելահայերենի, արևմտահայերենի և բարբառների բառապաշարը

Առօրյա շփումների ժամանակ հաճախ ենք ականատես-ունկնդիրը դառնում այնպիսի իրավիճակների, երբ խոսակիցներից մեկի հայերեն խոսքը կամ նրանում առկա որևէ բառ-բառակապակցությունը շրջապատում անզուսպ ծիծաղ են առաջացնում, ինչի մասին մենք աշխատում ենք հաղորդակից դարձնել նաև ուրիշներին: Վերապատմելիս էլ, անշուշտ, որպեսզի զավեշտը էլ ավելի ընդգծվի ու տպավորիչ դառնա, այն ներկայացնում ենք ինչ-ինչ բաներ վերափոխելով ու ճոխացնելով: Նման երևույթների հենքի վրա առաջացած երգիծանքի նմուշները, շնորհիվ այսօրվա գիտատեխնիկական նվաճումների, շատ արագ փոխանցվում ու շրջանառվում են տարբեր տարածաշրջաններում:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների համատեքստում մեծ քանակ են կազմում հատկապես գրական արևելահայերենի, արևմտահայերենի և բարբառների բառազանձի հիմքի վրա ստեղծված տարաբնույթ նմուշները: Դրանցում զավեշտի հենք են դարձել գրական և բարբառային բառերի, դարձվածքների ու արտահայտությունների ոչ տեղին կիրառությունը: Այն հիմնականում դրսևորվում է դրանց իմաստը չիմանալ-չընկալելու հետևանքով:

Գրական հայերենի որոշ բառերին մարդկանց անծանոթ լինելը կամ դրանց իմաստը սխալ իմանալը բազմաթիվ զավեշտալի իրավիճակների առաջացման պատճառ են դառնում: Ավագ սերնդի մի մասը, կրողը լինելով որևէ բարբառի կամ խոսվածքի, գրեթե անհաղորդ է գրական հայերենին: Երիտասարդների հետ հաղորդակցվելիս նրանք երբեմն խոսքի մեջ գրական մի շարք բառեր և արտահայտություններ կան սխալ են հասկանում, կան տեղին չեն կիրառում՝ առաջացնելով

ներկա գտնվողների անգույսայ ծիծաղը: Հենց դրանք էլ, հետագայում բերնեբերան պատմվելով-փոխանցվելով, հիմք են հանդիսանում կատարված իրողության հիման վրա մի շարք երգիծապատում-զվարճախոսությունների ստեղծման: Անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին:

Հայկական ծագում ունեցող *ճակնդեղ* բառը գործածվում է բացառապես գրական հայերենում: Մի շարք բարբառներում (Արարատյան, Ղարաբաղի, Ջեյթունի, Արաբկիրի և այլն) կիրառվում է «*փսկ*» բառը: Լոռու խոսվածքին պատկանող Նոյեմբերյանի տարածաշրջանից գրառած «Ճըկանդեղը» զվարճապատումում զավեշտի հենքը հենց այդ բառի գրական համարժեքին անտեղյակ լինելն է: Գարնանն այդ անծանոթ բուսատեսակի սերմը գյուղացիները ցանում են և աշնանը երբ հողից հանում են, զարմացած ու հիասթափված իրար են նայում և ասում.

— Ա՛յ գլեբա⁵⁵⁴ քու օլուն⁵⁵⁵ փրբաքի, ի՛նչ ճրկանդեղ, ի՛նչ բան, էս խո մեր օհնած փակլըն ա⁵⁵⁶: Տես Հավելված 3, թիվ 10:

Ջավախքի զվարճախոսություններից մեկում էլ զավեշտ է ստեղծվում գրական *ամուսին* և բարբառային *երիկ* բառերի իմաստային հակադրության և *երիկի* արժեքի գերազնահատման ժողովրդական «փիլիսոփայության» միջոցով.

— Ախչի՛, Թամնար, էս օր ո՛ւմ հեպ ման գուքայիր:

— Սանսն՛ մամ, ամուսինս էր:

— Զա օղո՛ւլ⁵⁵⁷, արի ինձի ականջ էրա՛ էրիկլըն առ, փունը նարի... Ի՛նչ գործ ունիս էդ ամուսիններու հեպ: Ինձի որ հարցնես՝ մէ էրիկը փասը ամուսնուց լավ է⁵⁵⁸:

Իսկ ստորև բերվող տավուշյան զվարճախոսությունում գրական *օրիորդ* բառն է անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ դարձել.

Արուս փապր թռչակի ընկնելու համար թրթրը հանձնում է սոցապ բաժին: Բաժնի վարիչ Անիկն ասում է.

554 Ա՛յ գլեբա – դիմելաձև:

555 Օլու (թրք.) – դիակ, մեռել:

556 Ասատրյան Մ., Լոռու խոսվածքը, Եր., «Միտք» հրատ., 1968, էջ 174:

557 Օղո՛ւլ (արաբ.) – կոչական դիմելաձև:

558 Ժողովրդական հումորի քարտեզի առջև. Ջավախք, «Գարուն» ամսագիր, 1972, թիվ 5, էջ 92:

— *Տարի՛, օրհորդական ազգանունդ ինչպե՞ս է: (ճիշտ ձևը՝ ինչ է—ԱՍ)*

Արոս փայրը կարծում է, թե «օրհորդ» անվանի, հարուստ կանանց են ասում, քթի փակ խնդմնդալով պատասխանում է.

— *Էրվեմ ես, միթո՞ւմ օրհորդ ե՞րբ եմ եղել որ...⁵⁵⁹:*

Զավեշտ է ստեղծվում որոշ մարդկանց համար անձանոթ զուտ մասնագիտական (ասենք՝ դատաիրավական) հայերեն եզրույթներին առնչվելիս.

Դատարանում վկա կանչված պատավին դատավորը հարցնում է.

— *Մայրի՛կ, ճանաչո՞ւմ եք **ամբաստանյալին**:*

— *Վո՛ւ՛յ, քոռանամ ես, խեղճ Ժոռա, անունն էլ են փոխել⁵⁶⁰:*

Կամ էլ անսպասելի ծիծաղ է առաջանում պաշտոնական-վարչական ոճին հատուկ որոշ կաղապարային բառերի և արտահայտությունների կիրառության ժամանակ: Զվարճախոսություններից մեկում գյուղաշխարհի մարդուն «քաղաքացի» բառով դիմելաձևն է զավեշտ առաջանալու պատճառ դարձել.

Դարի ժամանակ դատավորը հարցնում է.

— *Քաղաքացի՛ Գևորգյան, որտե՞ղ էիք գրավում դեպքի օրը:*

— *Ա՛յրա, ես քաղաքացի չեմ, ես գեղացի անշատ մարդ եմ... (ԱՍՇՀ)*

Մեկ այլ դեպքում դատական համակարգում կիրառվող «հանգամանք» բառն է անսպասելի ծիծաղի հենք հանդիսացել.

Դատավորը հարցնում է փոժածին..

— *Քաղաքացի՛ Պեդրոսյան, պարմե՛ք, թե ինչ հանգամանքներում է ամբաստանյալը բռնաբարել ձեզ:*

— *Հանգամանք, է՛ն էլ ինչ հանգամանք, ընկեր դատավոր, էր անարտոը⁵⁶¹ հանգամանքն առել, ընգել էր յեղեվիցըս... էլ ես ինչ կարայի անեմ: (ԱՍՇՀ)*

559 **Հովսեփյան Ն.**, Միամիտ և հնարամիտ սևաբացիները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2003, էջ 90:

560 **Հարությունյան Հ.**, Հայոց լեզուն հազարագանձ, Եր., «Արևիկ» հրատ., 1989, էջ 132:

561 **Անաբոտ** – պատվի՛ ամոթի զգացում չունեցող:

Այս գվարճախոսության տարբերակներից մեկում էլ նույն «հանգամանք» բառը՝ ներգոյական հոլովով, ընկալվում է որպես տեղավայր, և հետևում է տուժածի գավեշտ առաջացնող պատասխանը.

— *Դատավոր ջան, նախ՝ ես քաղաքացի չեմ, գեղացի եմ: Հեյրո էլ՝ էր այլանդակը հանգամանքներում չի բռնաբարել, է՛, գարսձումն և բռնաբարել, գարսձումը... (ԱՄՇՀ) Տես Հավելված 3, թիվ 11:*

Առք ու վաճառքի գործարքներ կատարելիս կամ դատական համակարգի հետ գործ ունենալիս մարդիկ հաճախ են առնչվում *շարժական և անշարժ գույք* հասկացություններին: Լոռու մարզի Շամուտ գյուղում *շարժական ու անշարժ գույքից* հենց որ խոսք է գնում, անմիջապես հիշում են գվարճապատումի վերածված մի իրողություն:

Գյուղի հայրական տանը տեր է դառնում երեք աղջիկ ունեցող մեծ եղբայրը, իսկ սղաներ ունեցող մյուս երկու եղբայրներին ոչինչ չէր տրվել: Դատավորը երբ հարցնում է մեծ եղբորը, թե մյուս եղբայրները տեղյակ են եղել այդ գործարքի մասին, նա ասում է.

— *Հս՛, բա ո՞նց, քաղաքացի՛ դատավոր ջան, մեր ախպեր Սեւիկն ինքն և հրաժարվել իրա փայիցը, դե ես ու Գագոն էլ պայմանավորվել ինք՝ անշարժ գույքը ես վեր ունեմ, շարժականը՝ Գագոն...*

Էդ ժամանակ Գագոյի կնիկ Ֆլորան, էլ չհամբերելով, րեղից գոռում է.

— *Քաղաքացի՛ դատավոր, գեղի իրանց միակ շարժականը իրանց հերն և էլե՛ Լ, էն էլ, ճիշտ և ասում, րվել և մեզ... (ԱՄՇՀ) Տես Հավելված 3, թիվ 12:*

Շարժական և անշարժ գույք եզրույթներին առնչվող գվարճապատումներից մեկում էլ անսպասելի ծիծաղը դրսևորվում է այդ եզրույթների՝ մարմնի մասերից մեկի հետ կապ ստեղծելով: (ԱՄՇՀ) Տես *Հավելված 3, թիվ 13:*

Գրական հայերենի *անձեռոցիկ* բառին անձանոթ լինելը գյուղաշխարհի մարդկանց շրջանում զանազան անեկդոտների առաջացման պատճառ է դարձել: Դրանցից մեկն առնչվում է լոռեցիներին:

Քաղաքից եկած հյուրերը լավ ուտելուց հետո տանտիրոջից անձեռոցիկ են ուզում.

— Էդ մինն էլ թող մնա էքոց կուրէնք, ըսօր էլ փեղ չըկա, — ասում է կոլխոզի նախագահը՝ կարծելով, թե ուրեղու բան են ուզում⁵⁶²: Տեն **Հավելված 3, թիվ 14**:

Լոռու գվարճախոսություններից մեկում էլ գրական հայերենի զիջել բառի սխալ ընկալումն է դարձել անեկդոտի առաջացման պատճառ:

Ավտոբուսում իր տեղը կանգնած տիկնոջը տրամադրող բարեկիրթ ուղևորի՝ «Ես սիրով գիջում եմ ձեզ» խոսքը հայիռյական արտահայտություն ընկալած լոռեցի Ռուբենին հունից հասնում է, և հետևում է նրա՝ «Տո քեզ էլ զիճեմ, քու կընգանն էլ զիճեմ, ազգուրակոխի էլ զիճեմ» կատաղած պատասխանը: (ԱՄՇՀ) Տեն **Հավելված 3, թիվ 15**:

Այս նմուշի մեկ այլ տարբերակի հանդիպում ենք նաև ջավախքյան անեկդոտաշարում⁵⁶³: Տեն **Հավելված 3, թիվ 16**:

Երբեմն էլ քրեական աշխարհին ու նրա մարդկանց կողմից ստեղծած «մասնագիտական» բառերին անհաղորդ սովորական անձնավորությունն է դառնում անեկդոտի հերոս, իսկ նրա խոսքը՝ զավեշտի աղբյուր: Երգիծապատումներից մեկում կալանավայր ընկած գյուղաշխարհի մարդը «**զոնի նայող**» բառակապակցությունը այլ կերպ է ընկալում և դիմում է «գողական աշխարհի» ներկայացուցչին.

— ...Տղս՛ ջան, ես գիշերը մեկ-մեկ բացվել գիտեմ, որ նայես, փեսնես բացվել եմ, կծածկես...⁵⁶⁴: Տեն **Հավելված 3, թիվ 17**:

Արտերկրի ու խորհրդային պետության մարդկանց ապրելակերպի ընդգծված տարբերությունը գվարճախոսություններից մեկում ներկայացվում է բառախաղով արտահայտված երեք «փաստարկներով»՝ **հոնի** կատարելության և **հոսի** անկատարության «հիմնավորումներով»: **Հոնորար**, երգե**հոն**, **հոնի** օղի բառ-բառակապակցությունների «ստուգաբանությամբ» բացահայտումները դառնում են ստորև բերվող նմուշի զավեշտի հենքը.

Մի ախպարի հարցընում են. //— Հո՛ն է լավ, թե՛ հոն: //Ասում է՝ //— Բհարկե՛ հոն: //

562 **Մարկոսյան Ռ.**, Արարատյան բարբառը, Եր., «Լոռյա» հրատ., 1989, էջ 223:

563 **Կիրակոսյան Ն., Կիրակոսյան Ա.**, Ջավախքի ժպիտներ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1994, էջ 105:

564 **Աբազյան Ս.**, Նոյեմբերյան կատակներ, անեկդոտներ, սրամտություններ, Վանաձոր, «Արմինֆո» հրատ., 1999, էջ 40:

— Էդ *ննց կապացուցես*: // — Հարգավ, *ապացուցեմ*. //

— Թե որ *հոս լավ ըլլար, կկոչվեր երգեհոս, և ոչ թե՛ երգեհոն, Թե որ հոս լավ ըլլար, կկոչվեր հոսարար, և ոչ թե՛ հոնարար, Թե որ հոս լավ ըլլար, կկոչվեր հոսի օղի, և ոչ թե՛ հոնի օղի...*
(ԱՍՇՀ)

Մեր գրանցած նյութերից մեկում զավեշտ է առաջանում *հոդ քե-րականական կարգի և հոդ ցուցական դերանվան համադրության ժամանակ*.

Անգլերենի իմացությամբ պարծեցող մի տարեց հայրենադարձին ուղղված՝ «*Դե որ անգլերեն լավ գիրես, անգլերենի հողերն սաս*» խոսքին հետևում է նրա՝ «*Է, ըսեմ. հոս, հոդ, հոն*» ինքնագոհ պատասխանը: (ԱՍՇՀ)

Մի շարք երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ են դառնում նույն բառի՝ արևմտահայերենում և արևելահայերենում տարբեր իմաստներ արտահայտելու երևույթը: Անշուշտ, դրանք դրսևորվում են հիմնականում *համանունության և հարանունության* միջոցով:

Այսպես, արևմտահայերենում *ձգելը* բաց թողնել է նշանակում, իսկ արևելահայերենում՝ *բաշել*.

Շինարարությունում աշխատում են հայրենադարձն ու րե-դացին: Տեղացի բանվորը ներքևից ձայն է տալիս՝ ձգի: // Հայրենադարձը վերևից պատասխանում է. // — Ինչո՞ր՞ ձգեմ, գուլուխիդ կիյնա: // Տեղացի բանվորը բարկացած բղավում է. // — Քեզ ասում եմ՝ ձգի: // Հայրենադարձը վերևից բաց է թողնում ծանրու-թյունը⁵⁶⁵:

Արևելահայերենում և համշենահայոց բարբառում ևս որոշ բառեր հակառակ իմաստներ ունեն: Այսպես, *փոսը* արևելահայերենում *վիրասպ* հասկացությամբ է գործածվում, իսկ համշենի բարբառում *փոս* նշանակում է *հարթ տարածք, հարթավայր, հրապարակ*⁵⁶⁶: Նույն

565 **Ստեփանյան Ա.**, 1946–1948 թթ. հայրենադարձության ինտեգրման և աղապատացման խնդիրները, Հայ ժողովրդական մշակույթ–12, ՀԱԻ (հանրապետական գիտաժողովի նյութեր), «Մոլի» հրատ., 2004, էջ 148:

566 **Վարդանյան Ս.**, Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառը, բանախոսությունը և երգարվեստը (նյութեր և ուսումնասիրություններ), Եր., ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 325:

կերպ էլ արևմտահայերենում *կոխելը* տրորել է նշանակում, իսկ արևելահայերենում՝ ն՝ *մրցնել*, ն՝ *բռնաբարել*: Տե՛ս *Հավելված 3, թիվ 18*:

Արևմտահայոց մեջ *շինել-կառուցելը* արևելահայոց շրջանում երկու իմաստներով էլ կիրառվում են. ն՝ *կառուցել* է նշանակում, ն՝ *բռնաբարել* (իբրև բամբառակ արտահայտություն՝ *կոխելն ու շինելը* ժողովրդախոսակցական լեզվում են կիրառվում):

Պատումներից մեկում հայրենադարձի՝ «*Եկանք, որ հայրենիքը շինենք...*» խոսքին հետևում է տեղացու երկլիմաստ հեգնախառն պատասխանը. «*Հայրենիքին արդեն 70 տարի շինում է Սովետը...*»⁵⁶⁷: Տե՛ս *Հավելված 3, թիվ 19*:

Բազմազգ Խորհրդային Միության բնակչության շրջանում կիրառվող և մամուլում անվերջ շրջանառվող «Հայր Ստալին», «*Ժողովուրդների հայր*» արտահայտությունները սփյուռքահայերի համար խորթ ու անհասկանալի էին: «Հայր Ստալին»-ի «*հայր*» հասկացությունը սփյուռքահայն «ընկալում» է հայրենադարձվելուց հետո միայն:

Հայրենադարձությանն առնչվող քաղաքական անեկզոտաշարում այդ նորաստեղծ ու պարտադրված բառակապակցությունները յուրովի են մեկնաբանվում. դրանց ամբողջությամբ ընկալումը հիմնավորվում է ավելի վաղ շրջանառվող *մայրիկը լացացնել* կամ *մայրիկը նետել* (իմա՝ մեկին խստորեն պատժել) դարձվածքները ուղիղ իմաստով գործողության մեջ ներկայացնելով: Բանագետ Վ.Սվազյանի գրառած «Նոր էկոլն ու Հայր Ստալինը» այդ ժամանակների «պայծառ տխրությամբ»⁵⁶⁸ հագեցած զվարճախոսային արտացոլանքն է.

*Մեր հոնորեղը կրսեին՝ Հայր Ստալին, Հայր Ստալին, մենք չէինք հասկնար՝ ինչու արանկ կրսեն: Բայց երբ հայրենիք էկանք և ան մերին մայրիկները մեկիկ-մեկիկ նետեց, ան արեն միայն հասկցանք անոր Հայր ըլլայր...*⁵⁶⁹

Քանի որ *փափախ անել* արտահայտությունը զուտ խորհրդային համակարգի ծնունդ է, նոր հայրենադարձվածը, բնականաբար, չէր

567 Սվազյան Վ., Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 114:

568 Լեզվաբան Ռաֆայել Իշխանյանի՝ Տեյրանի պոեզիային տված բնորոշումն է:

569 Սվազյան Վ., Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 114:

կարող ըմբռնել դրա իմաստը: Ստորև բերվող գվարճախոսության մեջ գավեշտի հենքը այդ դարձվածքի ուղիղ իմաստով ընկալումն է դարձել.

Հայրենադարձը րեղացի հարևանին դժգոհում է ցածր աշխատավարձից: Վերջինս խորհուրդ է տալիս փափախ անել:
—*Է՛, փափախը գուլուխս դնեմ նե՛, փարսա կ'ավելնամ*⁵⁷⁰:

Արևելահայերենի **հանգչելը** մտնել, մարել է նշանակում, իսկ արևմտահայերենում՝ *հանդարտվել*: Վերջերս մեր գրառած նմուշներից մեկն առնչվում է այդ երևույթին.

Հարևանուհին Հայասրան ներգաղթած սիրիահայի հեքրորքոված վիճում է.
—*Քիչ մը հանգչիր (իմա՝ հանդարտվիր), — փորձում է հանգստացնել սիրիահայր:*
—*Հս՛, հիմա էլ մեռնելըս ես ուզո՞ւմ...* (ԱՍՇՀ)

Արևմտահայերենը կրող հայրենադարձը հայրենիքում անմիջապես բախվում է արևելահայերենում ռուսերեն բառերի չափից դուրս կիրառություններին, որոնք սկզբնական շրջանում ոչ միայն խորթ ու անընկալելի են լինում, այլև շատ դեպքերում տեղիք են տալիս բազում գավեշտալի միջադեպերի առաջացման:

Այսպես, ժողովրդախոսակցական լեզվի մեջ ներթափանցած հարկային տեսակի՝ եկամտահարկի ռուսերեն *պադախողնի*⁵⁷¹ բառի չիմացությունը հայրենադարձի կողմից զուգորդվում է մեկ այլ օտար անվանը՝ *պարախողին*⁵⁷², ինչն էլ հարանունության միջոցով պատճառ է դարձել հետևյալ գվարճախոսության առաջացման.

—*Աս ի՛նչ պահում ըրած եք, — աշխատավարձն սրանալիս զարմացած հարցնում է հայրենադարձը: //— Պադախողնի՛, հայրիկ, պադախողնի: //— Մայրը թաղեմ, եռսուն փարի առաջ փարախողով Մովսեսիություն եկած եմ, եռսուն փարի շարունակ փարախողին փո՞ղը կպահեք...* (ԱՍՇՀ)

570 **Ստեփանյան Ա.**, 1946–1948թթ. հայրենադարձության ինտեգրման և աղապտացման խնդիրները, Հայ ժողովրդական մշակույթ-12, ՀԱԻ (Հանրապետական գիտաժողովի նյութեր), «Մուլնի» հրատ., 2004, էջ 148–149:

571 **Պադախողնի** (ռուս.) — եկամտահարկ:

572 **Պարախող** (ռուս.) — շոգենավով:

Անեկդոտներում անսպասելի զավեշտն ստեղծվում է նաև *գրական հայերենի և բարբառների* կամ *ժողովրդահոսակցական լեզվի և բարբառների բառ-բառակապակցությունների* ու *արտահայտությունների համանուն-հարանունային կառույցներով*:

Այսպես, զվարճախոսություններից մեկում ծիծաղը դրսևորվում է գրական արևելահայերենի *հրեղ* (բրթել) բայի ըղձական եղանակի եզակի թվի 2-րդ դեմքի (հրես) *և* *Լոռու խոսվածքի* նույնահունչ *հրես* (հիմա, շուտով) բառի համանունության հենքի վրա.

Գյումրեցին գնում է Վանաձոր և մրնետլով ճաշարան՝ մա-
րոցողին ասում է.

—Քո՛ւր ջան, քիչըմ ուրելու բան բեր: //—Հրես կբերես:
//—Իյան, օր չհրես, չես բերե՞⁵⁷³:

Այս նմուշի տարբերակներից մեկում լոռեցու խոսվածքը ծաղրո-
ղին հակադարձողն ինքը՝ լոռեցին է⁵⁷⁴: Տես *Հավելված 3, թիվ 20*:

Թե՛ գրական հայերենում, թե՛ բարբառների մեծ մասում *խոր* նշա-
նակում է *խորը*, *խորություն*, իսկ *Մեղրու և Կարավաքերդի բարբառ-
ներում խոր* նշանակում է *քիչ*: *Խոր փայ* հարադիր բայը մեղրեցիների
խոսքում *երես-երես* է ընկալվում, ինչն էլ հանգեցրել է հետևյալ զվար-
ճախոսության առաջացման.

Մէկը գերծում էր (խոզում էր) մի մեղրեցու մորոսքը: Մեղ-
րեցին անդադար կրկնում էր. «Խոր փոր» (Երես-երես խոզիր):
Օտար սափրվերն էլ անխնա գերծում էր մորոսքը: Մեղրեցու համ-
բերութիւնը հարնետլով՝ ձայն փվեց.

—Տո՛, փավմը, քեզ չե՛մ ասում՝ խոր փոր:

—Ա՛խմախ, — պարասխանեց սափրվերը, — այնքան խոր
փորի մորոսքդ, որ դատավ հնձած արք, է՛լ խոր փամ⁵⁷⁵:

Մի շարք բարբառների (*Վան, Մուշ, Նոր Նախիջևան, Գորիս* և այլն) *հեր*-ը՝ *ինչու* նշանակությամբ, զավեշտի տեղիք է տալիս ժողովրդա-
խոսակցական լեզվում գործածվող *հեր* (հայր)— ի հետ համանունու-
թյան հետևանքով.

573 *Մեկիք-Սարգսյան Գ.*, Զվարճալիք, Եր., «Պարույր Սևակ» հրատ., 2001, էջ 34:

574 Ծիծաղի տոնավաճառ, 3-րդ թողարկում, Խուժան անեկդոտներ, Եր., «Զանգե-
գուր» տպագրական կենտրոն: 2007, էջ 25:

575 Անեկդոտներ, հատոր Բ, Աշխատասիրեց *Յովհաննէս Նազարեանց*, Տփլիսի, տպարան Մ. Վարդանեանի, 1877, էջ 42:

Մեկը գալիս է մասվաճառի մոտ ու հարցնում. //—Միս ու նևն: // Մասվաճառը պարասիսանում է. //—Հենր չոննեմ: (իմա՝ ինչն չունեմ-ԱՍ) //—Օղորմի հորըր, մի կիլո կշոի: (ԱՍՇՀ)

Պարսկահայոց գվարճախոսություններից մեկում էլ ժողովրդախոսակցական լեզվում կիրառվող **չայ-թեյ** գոյականի և **Փերիո բարբառով թեյ լինել** — **թուլանալ**, **նվաղել** հարադրավոր բայի բառախաղային համանունությամբ է գավեշտը դրսևորվել.

Մեկը թեյ շար էր սիրում, երբ ճամփից հասնում է ծանոթի փունը, ասում է.

—Թե՛գ արա մի չայ շինի, թե չայ չիմեմ, թեյ կըլնեմ⁵⁷⁶:

Օտարալեզու **ումնոդ** բառը մի շարք բարբառներում **հոյս** է նշանակում, իսկ **Բայազետի բարբառում** այն օգտագործվում է նաև որպես մտերմիկ դիմելաձև, ինչպես լոռեցիների **այլու**-ն կամ մշեցիների **լառ**-ն: Այդ բառի հաճախակի կիրառությունը այլ տարածքների մարդկանց համար երբեմն անսովոր է հնչում՝ անգամ հեզնանքի տեղիք տալով, ինչն էլ պատճառ է դարձել այդ բարբառը կրողների կողմից կամա թե ակամա հետևյալ գվարճախոսության ստեղծման.

Մեկը մի փարիքով քյավաոցու ուզում է ձեռ սոնի, ասում է.

—Ճիշդ է, որ դուք էշին ասում եք ումնոդ:

—Խսմ, ումնոդ, — պարասիսանում է ծերունին: (ԱՍՇՀ)

Հայկական կրթություն չստացած **ռուսախոս հայի հայերեն խոսքը** կարող է անսպասելի ծիծաղ առաջացնել՝ պատճառ դառնալով այն փոխանցելու նաև այլոց.

Լյուսյա տատը ռուսական կրթություն էր ստացել, հայերեն խոսելիս հողերը խառնելով, բառերն ու բառակապակցությունները աղավաղելով էր ասում՝ առաջացնելով շրջապատի մարդկանց ծիծաղը: Ահա դրանցից մի քանի նմուշ.

Երբ խոսում էին ինչ-որ բանի մասին, Լյուսյա փափն արձագանքում էր.

—Բանիս հեյրևից էն ընկել (իմա՝ բանի հետևից էն ընկել, այսինքն՝ արժի՛ էդ մասին խոսել, մտածել – ԱՍ): (ԱՍՇՀ)

576 Մինասեան Լ., Գիղական բառ ու բան (Փերիա գաւառ), Նոր Զուրա, Սբ. Ամենափրկիչ վանքի տպարան, 1998, էջ 195:

Մեկ այլ դեպքում երբ հարցնում էին՝

— Լյուսյան փափի, մեղր ունե՞ս: // Պատասխանում էր.

— Առջևումըս չունեմ (իմա՝ առայժմ չունեմ – ԱՍ): (ԱՍՇՀ)

Մեկ այլ ռուսախոս հայ այսպես է ներկայացնում գալիք ծրագրերը.

— Տանեմ գլխիցս ցրեմ, գամ (իմա՝ ցրեմ, գամ – ԱՍ): (ԱՍՇՀ)

3.3. Անձնանունը և տեղանունը

Տարատեսակ օտար և հայկական անուններով հեղեղված մեր անվանացանկին հաղորդակցվելն ինքնին զավեշտալի է: Ամեն մի ժամանակաշրջան իր կնիքն է դրել ոչ միայն հայոց անձնանունների, այլև տեղանունների վրա, երբեմն էլ այնպիսի «խոր հետք» թողնելով, որ դրանց ստեղծման պատմության բացակայությունն անգամ չի խանգարել լսողների մեջ լիաթոք ծիծաղ առաջացնելուն: Դրա վառ ապացույցը Հովհ. Շիրազի հայոց անձնանուններին և տեղանուններին նվիրված ստեղծագործություններն են⁵⁷⁷:

Ընտանիքներում ծնված երեխաներին արտառոց ու անհեթեթ անուններ, երբեմն էլ ոչ հայկական անձնանուններ, ազգանուններ և տեղանուններ դնելը, տարատեսակ տառային, վանկային ու վանկատառային հապավումներով մարքսիզմի կլասիկների ու պետական գործիչների անուններով և քաղաքական կարգախոսներով հայ նորածինների բարուրները «փաթաթելը» կապված էին հատկապես Խորհրդային Հայաստանի ու Խորհրդային Միության վարած քաղաքականության, համատարած անգրագիտության վերացման ու կիսագրագիտության պայմաններում խորհրդային գաղափարախոսությունը բռնի մարդկանց ուղեղներն ու ընտանիքները մոցնելու գործընթացների հետ:

Քաղաքական այդ «ոգևորության» արտացոլանքը հայկական ընտանիքներում դրսևորվեց խորհրդային կարգեր հաստատվելու հենց առաջին տարիներին: Հայկական մեկ բնակավայրում՝ Գեղարքունիքի մարզի Սարուխան գյուղում, զավեշտալի օտար անուն-ազգանուններ

577 **Շիրազ Հովհ.**, Քնար Հայաստանի, հատոր 1, Եր., 1958, Մեր գյուղերի անունները, էջ 430, Մարդկանց անունները, էջ 440:

րով հեղեղված լինելու մասին է հավաստում լրագրող Տ. Նիկողոսյանի «Չերչիլը» հուշապատումը⁵⁷⁸: Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 21**:

Երգիծական մանրապատումի առաջացման հենք է դարձել ազգային ու կրոնական տոների (Նոր տարի, Բարեկենդան, Զատիկ) համար ինչ-որ բան պահելիս ժողովրդական խոսքում օգտագործվող բանաձևը՝ կապված մարդկանց ապրելակերպը ճիշտ կառավարելու կամ էլ եղանակային դժվարությունները (կոնկրետ՝ մարտ ամսվա «գժությունները») հեշտությամբ հաղթահարելու հետ:

Հիշենք բարեկենդանյան զվարճապատումի՝ բոլորիս ծանոթ թումանյանական մշակումը: Նմանատիպ սյուժեով, այս անգամ եղանակային դժվարությունները հաղթահարելուն առնչվող, երգիծական մանրապատումի հետաքրքիր օրինակ է պոլսահայերից գրառել հայագիտության նվիրյալ Հր. Աճառյանը: Եթե առաջին երգիծապատումում ժողովրդական տոնախմբության Բարեկենդան անվանումը խորամանկությամբ «անձնանուն» դարձրածն է հայտնվում ու տիրանում այդ օրվա համար պահված ուտեստին, ապա աճառյանական գրառումում մարտ ամսվան տրված ժողովրդական անվանումն է պատճառ դարձել անձնանվան քողի տակ ներկայանալ և խաբեությամբ պահուստային վառելիքը կնոջից վերցնել:

Ամուսնու՝ «Կնիկ, ... քեօմիրին»⁵⁷⁹ խոշորները Մարտիկ ախպորը համար պահել» անընդհատ զգուշացումներից հետո ներկայանում է մի նոր «Բարեկենդան»՝ «Մարտիկ ախպոր» տեսքով, թե՛ «Մարտիկ ախպարը էս էմ: Քեօմիրներուն խոշորը զարեցիր նե, փորք քի»⁵⁸⁰ փանին»⁵⁸¹: Տե՛ս **Հավելված 1, թիվ 1**:

Ըստ բանահավաքի՝ «խոշորները պահենք Մարտիկ ախպորը համար» բանաձևը տարածված էր Պոլսում, և դրա «իմաստն այն է, թե՛ Մարտ ամսում ցրտերն ավելի զորեղ են, և ավելի պետք կա ածուխի կամ փայտի»⁵⁸²:

578 Նիկողոսյան Տ., Իրական դեպքեր բայագեղացիների կյանքից, Եր., «Լուսաբաց» հրատ., 2016, էջ 24–25:

579 Քեօմիր — քարածուխ:

580 Քի — որ:

581 Աճառյան Հր., Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009, էջ 169–170:

582 Նույն տեղում:

Անապասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ կարող է դառնալ հայկական անձնանվան հանգավոր բառախաղային կիրառությունը՝ զավեշտի հենք դարձնելով ստացած վայելքի և դրա դիմաց «ապրանքափոխանակության» պատրաստակամությունն արտացոլող խտացված ասելիքը.

Մի որբիվերի կնիկ և ընում, փան դռանը ընտիր փանձի ծառ և ունենում: Հարևան ջահել փղերքից մեկը գալիս և թաքուն բարձրանում ծառն ու սկսում փանձ քաղիլը:

Էս կնիկը որ ձեն և լսում, դուրս և գալիս փենսում՝ մեկը ծառի վրեն և, ասում և՝

— Հլա իջի՛ ցած, փես՝ ինչ եմ քերելու գլուխըդ: //— Բնչ ես անելու: //— Իջի՛, կրենաս՝ ինչ եմ անըմ:

Տղեն ծառիցն իջնում և, էս կնիկը փանում և փուն, մի քիչ հաց-մաց են անում, մրցնում և փեղաշորը, իրա ուզելիքն առնում և: Տղեն հագնւմ և, որ գնա, էս կնիկն ասում և՝

— Անունը ինչ և, փղս՝ ջան: // Բա թե՛ Մխիթար: // Ասում և՝

— Ա՛յ մխիթարվես դու, Մխիթար, // Տանձի ծառը հանի փար: (ԱՍՇՀ)

Հայոց մեջ երբեմն նորածինների անուններ են դնում թե՛ **երկու արական սեռերի անձնանունների միացմամբ** (Արամ+Մայիս, Արամ+Աշոտ, Հայկ+Արամ), թե՛ **արական ու իգական սեռերի անձնանունների** (մասնավորապես ամուսնական զույգերի) **վանկային կամ բառամասային հապավումներով**, ինչպես՝ Գահերիեն՝ Գարիկ+Հերքինե, Ալգիս՝ Ալվարդ+Սարգիս և այլն: Հենց նմանատիպ կառույցներն էլ պատճառ են դարձել տարատեսակ անելիղոտների ստեղծման, որոնցում ժողովուրդը որոշ օտար բառերի հետ համանուն-հարանունային դրսևորմամբ և մասնատման կամ բառաբարդման միջոցով է զավեշտ ստեղծում: Այսպես, զվարճախոսություններից մեկում զավեշտը դրսևորվում է հայկական անձնանվան բառամասային հապավումով և ճապոնական հանրահայտ ձեռնարկության հարանունությամբ.

Աբարանցի Փանտոն ու Սոնիկն ամուսնանում, փղս են ունենում, անունը դնում են Պանասոնիկ: (ԱՍՇՀ)

Մեկ այլ զվարճախոսության մեջ անձնանունների **արուզարսնությունն** է դառնում զավեշտի դրսևորման հիմնական «մեղավորը»:

Այսպես, օրինակ, անձնանուններից մեկի ստեղծումը կապվում է տեղավայրի հետ. հայկական Սարիկ անձնանունը զվարճախոսության մեջ բացատրվում է հերոսի՝ սարում ծնվելու հանգամանքով, ինչը համարվում է հաջողություն, քանզի գոմում ծնվելու դեպքում այլ լուծում կստացվեր.

Մի աղջկա հարցնում են.

—Անունդ ինչ է: // Ասում է՝ Սարիկ:

—Բայց Սարիկ անուն կա: Բնչ է նշանակում:

—Քանի որ սարում եմ ծնվել, մերոնք անունս դրել են Սարիկ:

—Բո՛ր ջան, ինչ լավ է՝ գոմում չես ծնվել, թե չէ անունդ դնելու էին Գոմիկ: (ԱՍՇՀ)

Զվարճախոսություններից մեկում էլ զավեշտն ստեղծվել է **օլբա-րպելգո անձնանվան մասնապրման միջոցով**, ինչի հետևանքով անվան առաջին վանկի և հայերեն Սոնա անձնանվան հենքի վրա, ծանոթության ֆոնին, հակադարձվում է հակառակ սեռի մեկ այլ ներկայացուցչի զավեշտալի խոսքը.

Հարցնում են. //—Բո՛ր ջան, անունդ ինչ ա: // Բա թե՛ //—Էք-սոնա: //

—Դե որ քու անունը Էգ Սոնա ա, ինձ էլ որձ Համո են ասում: (ԱՍՇՀ)

Անձնանունների հենքի վրա ստեղծված մեկ այլ զվարճախոսության մեջ զավեշտն ստեղծվում է ոչ միայն ազգային ավանդներին հավատարիմ մնալը շեշտելով՝ հոր անունով նորածինն անվանակոչելով, այլև նրա վաղաժամ ծնունդը այդ նույն անձնանվամբ ներկայացնելով.

Աբարանցին իմանում ա որ փղա յա ոնենալու, որոշում ա՝ հոր անունը դնի՝ Արշակ: Էն էլ փղեն յոթնուկ ա ծնվում, անունը դնում ա Վաղարշակ: (ԱՍՇՀ)

Երբեմն էլ ի հավաստումն հայոց մեջ գոյություն ունեցող զավեշտ առաջացնող բազում անձնանունների՝ զվարճախոսություններում ծիծաղի առարկա են դառնում **կիսամիրական-կիսամերացածին անվանումները**.

Մի գյումրեցու հարցնում են՝//—Անունդ ինչ է: // Ասում է՝ Առավել:

- Ա՛յ քեզ անուն, ճիշդն ասած, առաջին անգամ եմ լսում:
 — Բա որ ախպորըս անո՞նն իմանաս, ինչքան կգարմանաս:
 — Ախպորըդ անո՞նն ինչ է: //— **Առավելու:** (ԱՍՇՀ)

Բավականին մեծ քանակ են կազմում հայկական կամ հայության շրջանում տարածում գտած անձնանունների և դրանց հենքի վրա ստեղծված տարատեսակ բառերի, մասնավորապես հատուկ և հասարակ գոյականների համանուն-հարանունային դրսևորմամբ անեկդոտները: Այսպես,

ա. **Հարուկ և հասարակ գոյականների համադրությամբ** զավեշտ է ստեղծվում՝ ի հակադրություն հասարակ գոյականի բնույթի՝ անձնանվան էությունը բնութագրող բառակապակցության կիրառությամբ.

Շարար անձնանվամբ ներկայացող ոստիկանը վարորդի կողմից բնութագրվում է այսպես.

— Իս՛, այրա՛, էնս ասս մոռս բիրար ես, էլի...⁵⁸³: Տեն **Հավելված 3, թիվ 22**:

Հատուկ և հասարակ գոյականների համադրմամբ անսպասելի ծիծաղ է առաջանում նաև **հայկական անձնանվան (Իշխան) և ձկնապրեսակի (իշխան) համանունության միջոցով.**

Իսպեկորը⁵⁸⁴ մեկին կանգնացնում ա, ուզում ա ակր⁵⁸⁵ գրի: Էս շոֆեռն⁵⁸⁶ ինչ անում ա, չի անում, ինչքան ինդրում ա, հնար չի ըլլում, ակրա գորում ու ասում ա՝ հմի կարասս ազար գնաս: Էս շոֆեռն ասմա.

— Էրա դու քու ասածն արիր, մենակ մի բան եմ ինդրում. անունըդ ինձ բաշխի, ու ես հանգիստ խճոճ կգնամ: // Իսպեկորըն ասմա՛ //— Իշխան, բավարարված եմ, դե գնա՛: //— Իշխան՛ն... Վայ քեզ ջրիցը հանողի տիրոս մերը... (ԱՍՇՀ)

գ. Անեկդոտներում անսպասելի զավեշտ է ստեղծվում **բուսապրե-**

583 **Բալայան Գ.**, Միամիտ մոքեր, Լոռվա ժպիտներ, Եր., «Վան Արյան» հրատ., 2002, էջ 47:

584 **Իսպեկտոր** (ռուս.)—ավտոտեսուչ:

585 **Ակր** (ռուս.)—արձանագրություն:

586 **Շոֆեռ** (ռուս.)—վարորդ:

ասկից արեղծված անձնանվան (Ծաղիկ) և այդ նույն բուսասրեսակի փնջի (ծաղկեփոնջ) բառախաղային համանունությամբ.

Ավտորոսից իջնելիս մեկը շրջվելով դիմում է իր ծանոթին. — Ծաղիկ, քոնմ չվերցրնես. վերցրել եմ: // Քիչ հեքո մի հինգ-վեց հոգի, առանց քոնմ վերցնելո, իջնում են: — Չհասկըցա, էսիգ Ծաղիկ էր, թե՛ ծաղկեփոնջ, — գայրանում է վարորդը: (ԱՍՇՀ)

դ. Քիչ չեն նաև զանազան թռչունների անուններով հայկական անձնանունները՝ Սոխակ, Աղավնի, Վարուժան-Վարուժակ (աղավնու արու ձագը), Արծվի(կ), Կաքավ, Լորիկ, Բազե, որից էլ՝ Բազեյան ազգանունը, Բլբուլ, որից էլ՝ Բլբուլյան ազգանունը և այլն:

Հայկական անեկդոտներում զավեշտի հենք են դառնում նաև **թռչունների անուններից առաջացած անձնանունները:** Դրանցից մեկը կապված է սոխակին տրվող ժողովրդական բլբուլ անվան հետ: Դարաբաղյան զվարճապատումում հիմք ընդունելով սոխակ-բլբուլի երգելու հատկանիշը՝ անսպասելի ծիծաղը դրսևորվել է մեկ այլ թռչունին՝ ազոավիին հակադարձող բառախաղով.

— Անունդ հինչ ա: //— Բուլբուլ: //— Բլբու՛լ, բն ադս, թե՛ զօկի⁵⁸⁷ բլբուլը քիս ըս, նրանց ազոավը հինչ կլնի⁵⁸⁸: Տեն Հավելված 3, թիվ 23:

Անեկդոտներում զավեշտ է ստեղծվում **անձնանվան և ամիս-ամսաթվերի և ծիսակարգային արարողակարգի կամ պերական փոնի համանունության հենքի վրա:** Այսպես, ստորև բերվող զվարճախոսություններում անսպասելի ծիծաղն առաջանում է անձնանվան և ամսանվան, ինչպես նաև թաղման յոթերորդ օրը կատարվող ծիսական արարողակարգի և յոթ թվային միավորի բառախաղային համանունությամբ.

ա. Մեկը թե՛ //— Գիլեք որ մայիսի յոթին Մայիսի յոթն ա: (ԱՍՇՀ)
բ. Ընկերը ընկերոջը հարցնում է. //— Արս, էսօր Մայիսի յոթն է, գիլեք:

587 Զօկ – Գողթան գավառի հայերի մականունը:

588 Անեկդոտներ, գուարճալի զրոյցներ, համառոտ դէպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց Գալուստ Շիրմազանեանց, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, էջ 148:

— Ա՛յ դուռակ⁵⁸⁹, էս ձմեռվա կեսին ի՛նչ մայիսի յոթ: // — Արս՛, ի՛նչ ես խոսում, մի շարաթ առաջ Մայիսին չթաղեցի՛նք⁵⁹⁰:

Որևէ մեկի անկարողությունը, անուշիմությունն ընդգծելու համար ժողովուրդն օգտագործում է «Զեզանից (սրանից) Պողոս-Պետրոս դուրս չի գա» դարձվածքը: **Ժողովրդական այդ արտահայտության հենքի վրա** տարբեր տարածաշրջաններում զվարճապատումներ են ստեղծվել, և բոլորի լուծումն էլ, իբրև անվստահությանն ուղղված հակակշիռ, երկու տղա ունենալն ու Պողոս և Պետրոս անվանակոչելն է:

Ղարաղաղյան «Պուղոս-Պըտրոս» պատումում կյանքում առաջին ինքնությունն քայլերն անող հերոսը ժողովրդական այդ պիտակավորումն ստանում է հորից, և տղան ստիպված հեռանում, գնում է քաղաք, հաջողությունների հասնում, ինքնահաստատվում, ամուսնանում ու զույգ տղաներով վերադառնալով գյուղ՝ հորը հիշեցնում է իրեն ուղղված խոսքերը.

— Ա հար, ըսիս լալ⁵⁹¹, որ քի անե Պուղոս, Պըպրոս չի դոս գյո: Պա ին՛ յա դոս եկալ: Էս՝ Պուղոս, էս ալ՝ Պըպրոս⁵⁹²: Տեն **Հավելված 3, թիվ 24**:

Այս անեկդոտի տարբերակներից մեկն էլ 1960-ականներին շրջանառվում էր Լոռիում: Վարդանիկյան անեկդոտաշարում Ընկեր Մարգոն է Վարդանիկի հասցեին իր հիասթափությունն արտահայտում «Զեզանից Պողոս-Պետրոս չի դուրս գա» պատկերավոր խոսքով: Ժողովուրդն այստեղ ևս նույն կերպ է վերջաբանային լուծումը տվել. Տարիներ անց՝ Ընկեր Մարգոյին հանդիպելուց հետո, Վարդանիկը ներկայացնում է «իրենից դուրս եկած» զույգ տղաներին՝ Պողոսին և Պետրոսին: (ԱՄՇՀ) Տեն **Հավելված 3, թիվ 25**:

Ցուցապաստառների հենքի վրա ստեղծված անեկդոտներից մեկում զավեշտ է ստեղծվում **հացկական անձնանվան (Գալուսար) և հասարակ գոյականի (բարի գալուսար) համանունությամբ**.

589 **Դուռակ** (ռուս.) – հիմար:

590 Պատումն և կատակում էր Գալուստ Գալստյանը, հավաքել և կազմել է **Լենա Անթառանյանը**, «Վերնատուն» հրատ., Եր., 1994, էջ 44:

591 **Ըսիս լալ** – ասում էիր:

592 **Հովսեփյան Հ.**, Ղարաղաղի հայերը. հ.2, քանակաբանություն, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2009, էջ 457:

Թոռան հետ հարևան շրջան գնացող պապը, տեսնելով «Բարի գալուստ» ցուցանակը, զարմացած հարցնում ա ավտորոսի սի վարորդին.

— Այբա՛, սրանք բա իրդիան են իմացել, որ մեր Գալուստը բարի ա... (ԱՍՇՀ)

Խորհրդային կարգերի սուտ ու կեղծիքի դեմ հայ ժողովրդի ընդվզումից ու հաղթանակից կարճ ժամանակ անց մարդկանց խոր հիասթափությունն արտահայտվում է Երևանի քաղաքապետ դարձած Ղարաբաղյան շարժման ակտիվիստներից մեկի՝ **Համբարձում Գալստյանի** *անուն-ազգանվան* միջոցով ստեղծված *բառախաղ-անեկ-դոյով*.

Մի ժամանակ ժողովրդին անհամբեր սպասում էր Համբարձումի գալստյանը, հիմա էլ անհամբեր սպասում ա Գալստյանի համբարձմանը: (ԱՍՇՀ)

Խոսքի, բառի, ներգործուն ուժի հանդեպ ունեցած ժողովրդական հավատքն ու դրա ազդեցությունը մարդու կյանքի վրա արտահայտվել է ժողովրդական ասույթաբանության այնպիսի տեսակներում, ինչպիսիք են օրինանքը, անեծքը, աղոթքը, հայտոյանքը: Կյանքին, ճակատագրին դիմագրավելու միջոցներից մեկն էլ անձնանուններն էին. այսպես, մի քանի մահեր ունենալուց հետո հայ մարդը տղա երեխայի՝ կենդանի մնալու ակնկալիքով հազար ու մի միջոցների է դիմել (ծնված տղա երեխայի մազերը յոթ տարի չկտրել, թուրքի անուն դնել, երեխան անցկացնել թուրք «բաջու» ծոցի միջով և հանել փեշի տակից և այլն): Ի դեպ, վերջինիս դրսևորումներն առկա են թե՛ հայկական հեքիաթներում, թե՛ հին հունական դիցաբանության մեջ՝ կապված վաղնջական ժամանակների որդեգրման ծեսի հետ: Անձնանուններով մահին պատվար ստեղծելը ևս նույն նպատակին է ծառայել: Մասցականը դրա վկայությունն է: *Վրեժ-ը, Բավական-ը, Հերիքնագ-ը* նույնպես անձնանունով ներագդելու նպատակ են հետապնդել:

Ժողովրդախոսակցական լեզվում կիրառվող մասցական և գնացական բառերը հիմնականում վերաբերում են մնալու և գնալու ենթակա մարդկանց, ասվել է նաև հիվանդ ու անհույս երեխաների կապակցությամբ: Ստորև մեջբերվող զվարճախոսությունը կառուցված է *բուն հայկական անձնանվան (Մասցական)* և *դրա հակահիշ մրացածին*

անձնանվան՝ **Գնացական** (վերջինս բխում է ստեղծված իրավիճակից) միջոցով.

Միլիցիան բռնված գողին հարցնում է. //—Անունդ ինչ է:
//—Մնացական, — պատասխանում է գողը: //—Իսկ էս, որ փահանվ: //— Գնացական⁵⁹³:

Ինչպես գիտենք, հայոց մեջ ընդունված է հայկական տեղանուններով երեխաներին անձնանուններ դնելը (Անի, Հրազդան, Սևան և այլն), նույնիսկ՝ ազգանուններով տոհմի բնակատեղին հավերժացնելը (Սշեցյան, Կարինյան, Խոյեցյան և այլն):

Զվարճախոսություններից մեկում **օպարերկրյա տեղանունը** (Հոռմ), **անձնանուն դարձնելով**, **ազգակցական ու կրոնական առաջնորդի պաշտոնի** (պապ) **համանունությամբ** նպաստել է անսպասելի ծիծաղ առաջացնելուն: Այս դեպքում հերոսի նպատակամղվածության և անհեթեթ հիմնավորման շնորհիվ զավեշտն էլ ավելի է սրվում.

— Էս մի թոռան անունն էլ իմ ուզածով դրեք, — ասում է հայրը տղային:

— Ասա՛, հերա ջան, ինչ ես ուզում դնենք, ասա՛ թող քու սրտովը լինի, — ասում է տղան: //— Ուզում եմ թոռանս անունը Հոռմ դնեք: //— Ա՛յ հեր, բա մարդու անունը «Հոռմ» կրլինի՛:

— Որ դնեք, կրլինի: Դրեք, որ երբ փողոցով քայլելիս ըլեմ ու հարցնեն՝ էս ո՛վ ա գալի, ասեն՝ Հոռմի պապը: (ԱՄՇՀ)

Հայոց բանարվեստում ծաղր ու ծիծաղի պատճառ կարող են դառնալ նաև **զավեշտյալի տոհմանունները**: Կոմիտասի հինգ սաներից մեկը՝ երաժիշտ-ազգագրագետ և բանահավաք Միհրան Թումանյանը, գրի է առել սվասցիների (սեբաստացիներ) և կյուրինցիների (կոռինցիներ) մի երկխոսություն, որն առնչվում է հարևան այդ երկու տեղավայրերի տոհմանուններին⁵⁹⁴: Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 26**:

Զավեշտի պատճառ կարող են դառնալ ժողովրդի կողմից «կնքված» մականունները՝ կապված ինչ-որ իրադարձության, միջադեպի, երևույթի հետ:

593 Պատմում և կատակում էր Գալուստ Գալստյանը, Հավաքել և կազմել է **Լենա Անթառանյանը**, «Վերնատուն», Եր., 1994 թ.:

594 **Թումանյան Մ.**, Հայրենի երգ ու բան, հատոր 2, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983, էջ 297:

Այսպես, *անձնասնուն-մականուններին* առնչվող Միիբան Թումաճանի գրառած մեկ այլ նմուշ վերաբերում է հողաբաժանման առիթով կնքած մականվանը: Տարատասակ հաշվարկներով զավեշտի դրսևորման երգիծապատումներ շատ կան, սակայն եղբոր և իր հողաբաժինների՝ *Մեկ՝ Կարասպեպ, էրկոսք է ես՝ իրեք բաժին* հաշվարկը պատճառ է դառնում հաշվարկ անողին՝ *Երկու մարդ, իսկ տարիներ անց նրա զավակին՝ Երկուն մարդուն կես տրդա* ծաղրանունների ստեղծման⁵⁹⁵: Տեն Հավելված 3, թիվ 27:

Լոռու զվարճապատումներից մեկը հավաստումն է այն բանի, որ միշտ էլ տեղաբնակներն աշխատել են ինչ-որ պիտակով՝ ավել անունով առանձնացնել նորեկներին.

Գյառգառ են գործուղում անասնաբույժ Արքիպագին: Գյուղացիք ասում են. «Մեր գյուղում աղաթ (իմն՝ ավանդական սովորոյթ) ա, որ նոր էկողններին էվել անուն դնեն: Հընի թե որ մականրիչ՝ անես, էնա քեզ մի լավ անուն կդնենք»:

Գործուղվածը մի լավ սեղան է գցում: Գյուղացիներից մեկն ասում է.

—Մ'յ մարդիկ, էնա Արքիպագը էվել անուն ա, էլ ընչի՞ մնել չարչարվենք նոր անուն դնենք⁵⁹⁷:

Տեղաբնակների այս «անվանակոչությունը»՝ կապված նաև *բառերի և արտահայտությունների արտաբերման կերպի* հետ, արտահայտվեց Երկրորդ աշխարհամարտից հետո հայրենադարձվածներին *ախպար* մականունը տալով:

Այդ պիտակավորումը շարունակվում է առ այսօր: 2011-ին սկսված սիրիական պատերազմի հետևանքով մի շարք հայ ընտանիքների՝ Հայաստանում հանգրվանելու առաջին իսկ օրից այդ խնդիրը կրկին առաջ է քաշվում.

—1946-ին հայրենադարձները որ Հայաստան էկան, անունները ախպար դրինք, բաքվեցիք, կիրովաբաղցիք, շահունյանցիք

595 Թումաճան Մ., Հայրենի երգ ու բան, հատոր 2, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983, էջ 297:

596 Մաղարիչ — ընծա կամ հյուրասիրություն, որ տալիս է հաջողություն ունեցողը:

597 Բալայան Գ., Միամիտ մտքեր, Լոռվա ժպիտներ, Եր., «Վան Արյան» հրատ., 2002, էջ 29:

որ էկան⁵⁹⁸, լոխ-լոխ դրինք, բա ձեզ հիմա ինչ անուն ենք դնելու, — ասում է տեղացին հայրենիք ներգաղթած սիրիահային:

— Ինչ է, ամենուն անպարճառ պիտի անուն դնեք, — սրտնեղած հարցնում է ումբակոծություններից մազապարծ հալեպահայը⁵⁹⁹: (ԱՄՇՀ)

Հայկական անեկդոտներում առանձնանում են **ժարգոնային հատուկ անունների** հենքի վրա ստեղծված նմուշները: Դրանք հիմնականում երկխոսական բնույթի են և առնչվում են գողական աշխարհի հեղինակությունների ու նրանց միջավայրում կիրառվող հատուկ բանապաշարի հետ: Ընդ որում, նման կատույցներում զավեշտն ստեղծվում է ոչ միայն ժարգոնային բառերի, այլև ժարգոնային հատուկ անունների «թարգմանության» հենքի վրա.

Մի գողական գնում ա Դըքի Նորոյի տուն, դուռը բացում ա աղջիկը, ասում ա.

— Դըքի Նորոն տանն ա՛: //— Չէ, — չոր պարասիսանում ա աղջիկը:

— Որ տուն կգա, կասես Ապասնի Վալոդենց տանը սխտրկի գորձ կա:

— Օջախ ես մտնում, բարի էղիր քաղաքավարի խոսել, — սրտնեղած ասում է աղջիկը:

— Կներեք, Բարձունքի Նորայրը որ տուն կգա, կասեք՝ Վտանգավոր Վոլոդյայենց տանը համաժողովի ենք... (ԱՄՇՀ)

Այս զվարճախոսության մեր գրանցած մեկ այլ տարբերակը տեսն **Հավելված 3, թիվ 28-ում**:

Հայկական զվարճապատումի կամ զվարճախոսության առաջացման հենք կարող են դառնալ նաև **տեղանունները**: Այս դեպքում անսպասելի ծիծաղը դրսևորվում է՝

Տեղանվան բառամասնաբանաբան սրտեղծված հարանունության միջոցով:

Այսպես, Դարաբաղյան շարժմանն առնչվող նմուշներից մեկում

598 Նկատի ունեն Դարաբաղյան շարժման ու պատերազմի հետևանքով Բաքվից, Սումգայիթից ու Պատմական Արցախի մի շարք տարածքներից բռնի արտաքսված հայերին:

599 Սիրիահայերը ևս զերծ չմնացին պիտակավորումից. նրանք «կնքվեցին» հաճիս մականվամբ:

Արցախ տեղանվան մասնատումն է հարանունությամբ դառնում զավեշտի առաջացման աղբյուրը: Ցուրտ ու մուծ տարիների համար ժողովուրդը հեգնելով՝ «արդարացնում» էր իշխանավորներին.

—*Բայց Լևոն Տեր-Պետրոսյանն ինչ մեղավոր ա, որ ժողովուրդը վառելիք չունի. ցուրտ ա, մրսում ա: Դեռ 1988 թվից էր էդ խեղճ մարդը միտինգների ժամանակ ամբիոնից կոկորդը պատռելով գոռում, զգուշացնում ժողովրդին, որ չմոռանան՝ ցախ առնեն, ու չմոռանալու համար վանկարկելով կրկնել էր փախա. «Առցախ, առ-ցախ, առ-ցախ»⁶⁰⁰:*

... Որ ժողովուրդը նրա ասածներին բանի տեղ չդրեց, չլսեց, ցախ չտռավ, ո՛վ ա մեղավորը... (ԱՄՇՀ)

Ջավելչոր դրսևորվում է տեղանունների անվանափոխությամբ.

Հայաստանի քաղաքների անունները (Հրազդան, Ապարան, Լենինական,) անվանափոխվում են այնպես, որ տվյալ տարածաշրջանին տրված ժողովրդական մականունների՝ օտար լեզվով (այս դեպքում՝ ռուսերեն) թարգմանությունը համընկնի օտար երկրների քաղաքների անունների հետ.

—*Լսել է՞ք, որ Հայաստանի մի քանի քաղաքների անուններ փոխել են: //—Ո՛նց:*

—*Հա, Լենինականի անունը փոխել, դրել են Ռուսերդամ ռոս (ռուս.)—բերան (մեծաբերանությունը հաշվի առնելով).*

Ապարանի անունը՝ Օսլո՝ օսլոլ (ռուս.)—էշ (ապարանցիների էշ-ային անեկոդոնները նկատի ունենալով).

Հրազդանի անունն էլ դրել են Գլազգո՝ գլազա (ռուս.)—աչք (նկատի ունենալով հրազդանցիներին (ախտեցիներին) տրված բոռ մականունը): (ԱՄՇՀ)

Ջվարճախոսությունում անսպասելի ծիծաղի աղբյուրը դառնում է հանելուկային՝ հարցադրում-առաջադրանքով բառերի (տվյալ դեպքում՝ Խորհրդային Միության չորս քաղաքների անունների) ուղիղ ձևերի այնպիսի դասավորության թվարկումը, որոնց հաջորդականությունն արտաբերելիս կհանգեցնեք իմաստ արտահայտող բարդ նախադասության: Ընդ որում, այդ բարդ համադասական նախադասությունը կառուցելու համար վերցվել է օտարերկրյա երկու այնպիսի

600 **Ցախ**—մանր վառելափայտ, ծառերի ճյուղերի խուրձ:

քաղաքների անուններ, որոնց մասնատումը հայերենում հնարավոր կդարձներ դիմավոր բայով և հարանունությամբ միտք արտահայտել: Այդ նպատակին հասնելու համար նախադասությունը կազմվում է Շիրակի խոսվածքով, քանզի առաջադրված տեղանուններից մեկը մասնատելիս հենց այդ խոսվածքով արդեն իսկ դիմավոր բայով արտահայտված բամբասակ պարզ նախադասություն է դառնում (**Վորկուտա**): (ԱՄՇՀ) **Տեն Հավելված 3, թիվ 29:**

Երկխոսական գվարճախոսություններից մեկում էլ զավեշտն ստեղծվում է *օլսար րեղանվան բատամասնապրմանը*, և այդ մասերից մեկը, իբրև անհաջողությունը, վատը խորհրդանշող հայերեն իմաստակիր բառ, դեն է ձգվում՝ ապահովելու համար ծառայության հաջող գործընթացը.

Շնողի գյուղամիջում հավաքվածներից մեկը հարցնում ւ քանակ նոր գորակոչվածի հորը. //—Տղեղ իրդի ւ ծառայրմ: // Ասան՝ Սրասպոլ: //—Որդի: //—Սրասպոլ: //—Սրասպոլ թե Սևասրասպոլ... //—Չէ, Սրասպոլ, Վազգեն ջան, սևը սախլ մի... (ԱՄՇՀ)

Ջվարճախոսություններից մեկն էլ հայկական Շիկահող և ամերիկյան Չիկագո տեղանունների հարանունությամբ անիրական՝ հեքիաթային միջադեպի հենքի վրա է զավեշտն ստեղծվել⁶⁰¹: **Տեն Հավելված 3, թիվ 30:**

Տեղանվան և գունապրեսակի համանունության հենքի վրա կառուցված գվարճախոսությունում գունատեսակի (կարմիր) և տեղանվան (Սպիտակ) անհամապատասխանությունն էլ դառնում է անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառը.

Ապարանցիները Սպիտակի ավորորսար կանգնեցնում են, մարդկանց իջեցնում ու սկսում ծեծել: Զարմացած ուղևորները երբ հարցնում են պարճաոր, ասում են.

—Իսկականից մեզ էշի րեղ եք դրել. կարմիր ավորորսարի վրա գրել եք «Սպիտակ»: (ԱՄՇՀ)

Երգիծապատումներից մեկում էլ *անսպասելի ծիծաղը դրսևորվում է գունապրեսակն ընդգծող* Լոռու մարզի *րեղանուններից մեկի՝*

601 **Գրիգոր Ս.**, Ջվարճալի պատառաքաղ-1, Քաջարան-Կապան, Եր., «Զանգակ-97» հրատ.,2006, էջ 142-143:

Մարգահովիտ գյուղի՝ ժողովրդի տված Բոզիզեղ (ժողովրդախոսակցական լեզվով՝ բոզ-մոխրագույն, գորշ), և **մնարդու բարոյականությունն արքայացող բացասական հասկանալիչներից մեկի** ժողովրդախոսակցական բնորոշման **համանունության միջոցով**:

Գույնն են մատնանշում նաև հայության շրջանում ոչ անհայտ Բոզոյան ազգանունն ու բոզ ձի, բոզ էշ, բոզ քուռակ, բոզ մազեր լրացունները:

Մինչև 1950–60-ական թվականները այդ գույնին անչվող ժողովրդախոսակցական բառերն ու բառակապակցություններն արտաբերելը սովորական երևույթ էր, և ժողովուրդը առանց հետին մտքի անկաշկանդ դրանք օգտագործում էր, քանզի մարդկանց համար ընկալելի էր նրա գունային իմաստը: Սակայն վերջին ժամանակներս բոզ բառն անմիջապես **սսոցացվում** է բարոյականության չափանիշի հետ (մանավանդ երիտասարդության շրջանում), ինչն էլ մի շարք գվարճապատում-գվարճախոսությունների ստեղծման պատճառ է հանդիսացել:

Վիլյամ Սարոյանը ավերմեքենայով Լոռու Մարգահովիտ գյուղի միջով անցնելիս հարցնում է. — Ի՞նչ է սա գյուղին անունը: — Բոզիզեղ, — ներկայացնում են ուղեկցողները: — Ամերիկա ալ ադանկ հասարարություն կա, բայց սասանկ քոմկակր⁶⁰² չէ, — ասում է Սարոյանը: (ԱՄՇՀ)

Զվարճախոսություններից մեկում գավեշտի հենք է դառնում **լրեղանվան ժողովրդական արուզաբանությունը**՝ բացատրելով կապը Լենինի անվան հետ.

— Լենինականը Լենինի անունի հետ կապ չունի, — բացատրում է լենինականցին, — մեր քաղքի անունը լեն նազանից⁶⁰³ է առաջացել: (ԱՄՇՀ)

Մեկ այլ նմուշում Լենինի անունով կոչվելը գյումրեցին չարյաց փոքրագույնն է համարում.

— Ի՞նչ լավ էր, օր Լենինը շուր մեռավ, բա օր Տրոցկին շուր մեռներ, ի՞նչ էինք էներու. մեր գյոզալ քաղքի անունը դներին գր Տրոցկի, աշխրթով մեկ իսայրատակ կեղներնք: (ԱՄՇՀ)

602 **Քոմկակր** (անգլ.) — միատեղված, հավաք:

603 **Նազան** — պտտվող թմբուկով ատրճանակ:

3.4. Վերամբարձ ոճը, գրաբար, գրական ու ժողովրդական բառերի և արտահայտությունների ոչ տեղին կիրառությունը

Վերամբարձ ոճը շատ անգամ վերածվում է գավեշտի, եթե այն կան տպավորություն թողնելու նպատակ ունի, կամ էլ օգտագործողը չի տիրապետում հայերենի լեզվական-բառապաշարային նրբություններին և անհրաժեշտ միջավայրում այն տեղին կիրառելու վարպետությամբ:

19-րդ դարի երկրորդ կեսից հրատարակված անեկդոտների ժողովածուներում վերամբարձ ոճով արտահայտված գվարճապատում-գվարճախոսությունների մի մասը առնչվում է եկեղեցականների և ժողովրդական զանգվածների լեզվական փոխհարաբերություններին, հոգևորականի «գրաբար» խոսքի և աշխարհիկ մարդկանց «ռամկերենի» ընդգծված տարբերություններին:

Շուրջ 140 տարի առաջ հրատարակված անեկդոտների ժողովածուներից մեկում ընդգրկված գվարճապատումում⁶⁰⁴ վարդապետը պատվիրում է իր ծառային, որ բարբառով խոսելու փոխարեն «գրաբար» խոսի: Պատումում ծառայի մեջբերած «գրաբար» խոսքը վերածվում է գավեշտի: Տե՛ս **Հավելված 3 թիվ 31:**

Ի դեպ, մի շարք տարածաշրջաններից գրառած այս պատումի բազմաթիվ տարբերակներ կան թե՛ տպագիր, թե՛ անտիպ աղբյուրներում⁶⁰⁵:

Հոգևորականների՝ իրենց ծառաներին ուղղված «ռամկերենի փոխարեն նուրբ բառեր» գործածելու հորդորով գվարճապատումները նաև սուր քննադատություն են՝ ուղղված ցուցամոլությամբ տառապող վերամբարձ ոճի սիրահարներին:

604 Անեկդոտներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դէպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կենսիցից առած: Ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանեանց**, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, էջ 129:

605 **Ազնավուրեան Ս.**, Հեքիաթներ, զուարճալիքներ, Միջիկըն, Տիպոն Հայթս, ԱՄՆ, 1971, էջ 89–90:

Գեորգեան Գ., Չնքոշապատում, հատոր 1, Երուսաղեմ, տպարան Ս. Յակոբեանց, 1970, էջ 310:

Մկրտչյան Հ., Կարնո բարբառը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1952, էջ 108:

ԳԱԱ ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվ, Կիրապատ, գրի առավ **Գ. Թարվերդյանը**, Սալմաստ, ՖՖ, 1; 1631, թիվ 96 և այլն:

Ի դեպ, Ախալցխայի տարածաշրջանի *Ծուրդուր* գյուղում գրանցած «գրաբառ» խոսքի այս նույն նմուշը հանդես է գալիս որպես հանելուկ.

*Սարերուն ծաղկակոխները // Մեր գեղի մոխրաթափալները // Փառփառելով ճաշակեցին: (Գայլերը Էշերին կերան)*⁶⁰⁶:

Սակայն զավեշտ առաջացնող այս պատառիկը հավաստում է նաև, որ սա ընդամենը վերը ներկայացրած ժողովրդական երգիծապատումից մնացած հանելուկի տեսքով մի հատված է:

Հայկական անեկդոտներում *զավեշտի առաջացման միջոց են դառնում* նաև *գրաբարյան բառերի* և *արտահայտությունների ոչ տեղին գործածությունը*:

Ժողովրդի հետ շփվելիս եթե մեկը ուզում է ցույց տալ իր կիրթ լինելն ու խոսում է գրաբարյան կառուցվածքներով «համեմված» աշխարհաբարով, այդ խոսքը արհեստական է հնչում՝ հանգեցնելով զավեշտի.

*Վարժապետը, որ միշտ աշխարում էր գրաբար խոսել, մի մասվաճատի հարցնում է. //— Արդյո՞ք ձեզ մոտ երիկամունք կա*⁶⁰⁷:

19-րդ դարավերջին հրատարակված զվարճախոսություններից մեկում էլ անսպասելի ծիծաղ է առաջանում, երբ գրաբարով ասված խոսքը՝ շաղախված Աստվածաշնչից մեջբերումներով, ոչ տեղին է կիրառվում. Տե՛ս *Հավելված 3 թիվ 32*:

Հայկական անեկդոտներում առանձին խումբ են կազմում այնպիսի ստեղծագործությունները, որոնցում *ժողովրդական ասույթաբանական կառույցը խոսքի մեջ անընդհատ սխալ կամ անհարկի մեջբերելով* է անսպասելի ծիծաղ առաջանում:

Նման դեպքերում զավեշտի հենք է դառնում գրական կամ ժողովրդական արտահայտության ոչ տեղին կիրառությունը, ինչպես ստորև մեջբերվող նմուշում.

Մեկը չգիրեր հեռի լողաց բառերի նշանակությինը: Հարցրին նրան. //

606 Ժողովրդական անգիր բանաստեղծություններ, Ժողովեց Տիգրան Վարդանեսանց, Թիֆլիս, Տպարան Տ.Մ.Ռօտինեանցի, 1900, էջ 68:

607 Նույն տեղում, էջ 11:

— Հորդ անունն ինչ է: //— Հեռի լսողաց, Ավագ, — պարաս-
խանեց նա: //

— Ու՞րբեղից ես գալիս: //— Հեռի լսողաց, ժամեն⁶⁰⁸:

Կամ էլ նոր միջավայրում իր իմացությամբ տպավորություն թող-
նելու համար **անիմաստ ու ոչ տեղին բառագործածությունն** է նպաս-
տում զավեշտի առաջացմանը.

Նոր նշանված փեսան աներանց ա գնում ու որոշում շար
կիրթ ու գրագետ երևալ: Աներն ասում ա. //— Փնաս, ներս արի:
// Փնասն էլ թե՛ //

— Տանեմ նամանավանդ ձիս կապեմ գամ: (ԱՄՇՀ)

Երբեմն **վերամբարձ ռճով, անկապ ու անհեթեթ բառ-բառակա-
պակցություններով** շաղախված են լինում **ուրախության կամ տխրու-
թյան սեղանները վարողների բաժակաճառերը**: Նման փքուն խոս-
քերով բաժակաճառերի հեղինակները, մանավանդ գյուղաբնակները,
փոխանակ ժողովրդախոսակցական լեզվով կամ բարբառով անկեղծ
ու անկաշկանդ ներկայացնեն իրենց ասելիքը, ձգտում են մարդկանց
վրա տպավորություն թողնելու համար ընդգծել իրենց «գրագիտու-
թյունն ու խորիմացությունը», գրական հայերենին անկաշկանդ տի-
րապետելը և, բնականաբար, ընկնում են զավեշտալի իրավիճակնե-
րի մեջ: Ահա հարսանիքի թամադայի մի բաժակաճառ՝ ասված Լոռու
մարզի Արևաշող գյուղում.

— Աջակողմյան և ձախակողմյան բարեգամներ ջան, այսու-
հետև և ընդհանրապես ես իմում եմ ձեր նկարմամբ: Մեր նո-
րապասակներին էլ ցանկանում եմ՝ մի ծերի բարձրանան⁶⁰⁹ (փո-
խանակ ասելու՝ մի բարձի ծերանան): (ԱՄՇՀ)

Ահա ևս մի բաժակաճառ՝ գրառված Լոռու մարզի Շամուտ գյու-
ղում.

Սուրբկի տղի հրսանիքն ա ըլլւմ, Խալաթը բաժակաճառ ա
ասում՝ խոսքը փեսին ուղղելով.

— Միեր ջան, թե որ դուն Սուրբկի տղեն ըլես, ամեն ինչ լավ

608 Անեկոսներ, հատոր Բ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազաբեանց**, Տփլիս, 1877, տպարան Մ. Վարդանեանի, էջ 13–14:

609 Լոռու խոսվածքում *մի ծերի* նշանակում է նաև *անընդհատ*, օր.՝ *Մի ծերի խոսում էր*:

կրլի: Բայց թե որ թողլըլովի⁶¹⁰ ըլես, ոնց որ կաղնըքու փակին բաղի խնձոր գըղնես... (ԱՄՇՀ)

Անկապ բառ-արտահայտություններով բաժակաճառերի մի մասն էլ կապվում է կենաց ասողի խնամության հետ: Ահա խմած լոռեցու բաժակաճառը.

— Աշխարքին թող խաղաղություն ըլի, ջըհանդամը թե պա-
տերազմ չի ըլի... (ԱՄՇՀ)

Երգիծապատում-զվարճախոսություններում զավեշտի հենք են դառնում **գրական կամ ժողովրդական արտահայտությունների ոչ փետին կիրառությունները:**

«Վիշտը կիսել» դարձվածքը նշանակում է վշտատիրոջը արտակից, աջակից լինել, հանդիպելով ու ներկա գտնվելով նրա տխրությանը՝ թեթևացնել այն: Հիշենք ժողովրդական իմաստախոսությունը՝ *Ով հարցնե, էն սաղցնե:* (ԱՄՇՀ)

Ուրախ առիթի դեպքում «վիշտը կիսել»-ի նմանությամբ արտաբերելով «*նրախոսությունը կիսել*» արտահայտությունը՝ մարդն ինքնակամ իրեն զցում է ծիծաղելի իրավիճակի մեջ:

Մի անգամ Գառնիում Պ.Սևակը ընկերներով քեֆ անելիս է լիսում, նրանց է մոտենում մի մարդ և բաժակ բարձրացնելով՝ ասում.

— Ձեզ փեսա, եկա, որ կիսեմ ձեր *նրախոսությունը*...

— Գլուխդ քարոյն ես փվել..., *նրախոսությունը չեն կիսում, այլ բազմապատկում են, կիսում են վիշտը*⁶¹¹, — վրա է քերում Պարոյր Սևակն, ու բարձրանում է հոմերական քրքիջ:

Անսպասելի ծիծաղ է առաջանում, եթե ժողովրդախոսակցական լեզվում առկա «**թող սաղ** (իմա՝ ողջ) **մնա, սաղ լինեն**» ցանկության խոսքին հաջորդող՝ *ծոողներդ, երեխաներս, ընկերներս* և նմանատիպ այլ բառերի փոխարեն ինչ-որ մեկի *հենարանը հանգոցյալներն են դառնում:* Ղարաբաղյան գրառումներից մեկում այն այսպես է դրսևորվել.

— Գևորգ ամի, գերեզման փորելը ինչ փեշակ է, որ ձեռ չես քաշում:

610 Թողլըլովի — ուրիշից:

611 Մահակյան Ռ., Անկրկնելի Պարոյրը, Հուշեր, պոեմներ և այլ նյութեր, Եր., «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2014, էջ 29:

— Դե ի՞նչ գիդամ, փեշակ է, էլի՛, մի կտոր հաց միշտ էլ կտաս, **ասիլ լինեն մեռնողները**: (ԱՍՇՀ)

Ժողովրդական «**իր ումրը**⁶¹² **քեզ բաշխեց**» արտահայտությունը վերաբերում է միայն մարդկանց և ասվում է ինչ-որ մեկի մեռնելու լուրը հաղորդելիս: Անեկդոտներից մեկում այդ բառակապակցությամբ է գավեշտն ստեղծվում, քանզի այն ասվում է կենդանու սատկելու առիթով.

— Հայր Սուրբ, մեր շունը **իր ումրը քեզ բաշխեց**,⁶¹³ — **ասաց քահանան**: Տեն **Հավելված 3, թիվ 33**:

3.5. Բառ-բառակապակցությունների թարսուլշիտակ գործածությունը

Երգիծապատում-գվարճախոսություններում *գավեշտ է ստեղծվում նաև բառերի և բառակապակցությունների դասավորության ակամա, երբեմն էլ դիտավորյալ խախտելու միջոցով*: Նման արտաբերումներով ծիծաղ հարուցող անեկդոտները հիմնականում լոկալ՝ նեղ միջավայրում են առաջանում ու շրջանառվում:

19-րդ դարավերջին հրատարակված անեկդոտների ժողովածուի նմուշներից մեկի⁶¹⁴ գավեշտի հենքը դառնում է կորած մոզու կորստյան դարդից շփոթված լոռեցու հետևյալ անկապ խոսքը.

— **Բարի՛ մոզի, բալքա**⁶¹⁵ **դաշխա ըրիգու րեասած ըլեք, չալ չաթուն**⁶¹⁶ **պոզին մոզին**: Տեն **Հավելված 3, թիվ 34**:

Լոռու Շամուտ գյուղում եթե համազյուղացիներից որևէ մեկը մի թարս բան էր ասում, անմիջապես հետևում էր հարցը. «Դու խու Աթուլկանց Անթրոն չես»: Իսկ Անթրոյի խոսքը հաճախ էր թարս ստացվում:

612 **Ումրը** — կյանք:

613 Անեկդոտներ, զուարճալի զրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած, Ժողովեց Գալուստ Շիրմազանեանց, Թիֆլիս, տպարան **Յովհաննու Մարտիրոսեանց**, 1878, էջ 64–65:

614 Ծիծաղի տոպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կեանքից, Աշխատասիրեց **դայիր Ս. Տ. Ս. Շահագիզեան**, Թիֆլիզ, տպարան Մովսէս Վարդանեանի, 1892, էջ 28:

615 **Ղաշխա** — ճակատին սպիտակ նշան ունեցող:

616 **Չաթուն** — մազախստն բրդե կարճ թոկ:

Տարեցները մինչև հիմա էլ շրջանառում են հետևյալ զվարճախոսությունը.

Աթուկանց Աթորոյին հարցնում են. //—Ա'թորո քեռի, Շամամը Կրանն սի: // Աամա.

— Չէ, էշը Շամամին վեր էլած (իմա՝ հեծնած) դրբա Լորոս ձորը գնաց: (ԱՄՇՀ)

Արցախի գյուլիստանյան երգիծապատումում էլ դաշտում այծի ծնելու լուրը տեղ հասցնողը անհանգստացած **արագ-արագ ասելիս ակամա կենդանու գործողությունը վերագրում է մարդուն՝** հաղորդելով. «*Ռոբիկը Կասպին ծկերումը ծնել ա*»⁶¹⁷: Տես **Հավելված 3, թիվ 35:**

Իսկ պարսկահայոց սալմաստյան «Վարթանենց Սհակը» զվարճախոսությունում ակամա օգտագործվում է անհամբեր, շտապող մարդու համար ասվող «*Դու քու մոր փորումը ճնց ես ինն ամիս համբերել*» ժողովրդական արտահայտության թարսուշիտակ վերարտադրությունը.

Մի գյւնդւսի շար շուրոյ սրնց, բզավանցի Վսրթսնենց Սհակը ասաց.

— Ա՛յ գյւնդւսի, քո դստանս⁶¹⁸ քո փորի մէջը ինչթւնրի⁶¹⁹ սթրվի... Տեսավ վոր ուր ասածի վրան խալիւր ծղզացին, Կաոցավ թե.

— Յես էլ յանլիշ ինգամ. կը Կը ասեներ քո մերըր քո փորի մէջն ի՛շթւնրի սըթըրվե, ասիմ՝ քո դստանս...⁶²⁰

Մեկ բառի տեղափոխությանը ասելիքն իմաստափոխվում, զավեշտի է վերածվում հետևյալ նախադասության մեջ.

Լոռեցին հողաթափերի խանութում դիմում է վաճառողին, ասում է. //—Քիրա ջան, քամակը բաց կնգա դամաշնիկ (իմա՝ հողաթափ) ունենե՞ք: (Փոխանակ ասի՝ կնգա դամաշնիկ՝ քամակը բաց) («Լոռվա հումոր» ֆեյսբուքյան էջ):

Թարս արտաբերմանը միտումնավոր հակադարձող բառախա-

617 **Դուլյան Բ.**, Գյուլիստան, Պատառիկներ մոտիկ անցյալից, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, էջ 144:

618 **Դսնյա** — մայր:

619 **Ինչթւնր** — ճնց:

620 ԳԱԱ ՀԱԻ-ի արխիվ, **Գ. Թարվերդյանի** ֆոնդ, Սալմաստ, FF,1, 1693, թիվ 164:

դային պատասխանով զվարճախոսություն է հրատարակել նաև բանաստեղծ Ա. Սահակյանը.

Մի պարանի մտա «Կիլիկիա» գրապոնս և Մաթիկին հարցրեց.

— *Խենթ Բաֆիին գիրքը կու տամք:*

— *Խենթ Բաֆիին գիրքը չեմ կրրնար, բայց ընկեր Փանջունիի Օրեանը կու տամ...,— դիտմամբ հեզնեց Մաթիկը*⁶²¹:

Հայկական անեկդոտներում **թարսուշիլակ արտաբերումներով զավեշտ** ստեղծելու դրսևորումները հաճախակի են հանդիպում ժողովրդական ասույթաբանական բանահյուսության տեսակների (բաժակաճառ, անեծք, օրինանք և այլն) կիրառություններում: Այսպես, նմուշներից մեկն առնչվում է հարսանեկան ծիսակարգի բաժակաճառային դրսևորմանը, երբ ասելիքի ականա սխալ արտաբերումն է զավեշտի պատճառ դառնում.

Հարսանքարանը մի պարզամիտ մարդու մի բաժակ գինի փվեցին: Բաժակը ձեռքը առնելով և մինչև գետին խոնարհվելով՝ նա ասաց.

— *Աղաներ, ասի մնաք, ես ձեր գլուխն եմ, դոք՝ իմ ոտներս*⁶²²:

Թարս արտաբերումներով զավեշտը դրսևորվում է նաև **օրհնանք-անեծքային** անեկդոտներում, որոնցում **արտաբերված օրհնանքը ակամա վեր է ածվում անեծքի**: Նման կառույցները մեծ քանակ են կազմում: Դրանք տարբեր տարածաշրջաններից սկսվել են գրառվել դեռևս անցյալ դարի երկրորդ կեսից:

Օրհնանքա-անեծքային կառուցվածքով երգիծական մանրապատումների հանդիպում ենք այլ տարածաշրջանների հայոց շրջանում կատարված գրառումներում, ինչպես, օրինակ, վանեցիներից 20-րդ դարասկզբին գրառած «Ինչքի տյու իմ շորեր չորցուցիր» պատումը⁶²³, երբ արած լավության դիմաց լավություն անողը «օրհնվում» է «*Ինչքի տյու իմ շորեր չորցուցիր, ասսվածն էլ քե չորցուցի*» «օրհնանքով», և

621 **Սահակյան Ա.**, 500 կատակ, Հալեպ, «Կիլիկիա» գրատուն-տպարան, 2000, էջ 8:

622 Անեկդոտներ, հատոր Բ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Տփլիս, տպարան Մ. Վարդանեանի, 1877, էջ 41:

623 Անեկդոտներ, հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թփլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 69:

արտաբերած օրհնանքն ընկալվում է իրբն անեծք: Տեն *Հավելված 3, թիվ 36*:

Զավեշտ ստեղծելու օրհնանք-անեծքային կառուցվածքով զվարճախոսության մի տեսակ էլ կա, որտեղ երկխոսության պատասխանը պատճառաբանվում է կենսափորձով՝ նկատի ունենալով տառապանքը, մի դեպքում՝ ծննդաբերելիս⁶²⁴, մեկ այլ դեպքում՝ խոր ծերությունն անցկացնելիս: (ԱՄՇՀ) Տեն *Հավելված 3, թիվ 37*:

Վախ ու սարսափից առաջացած բառերի թարսուշիբասկ արտաբերումներով անեկդոտներից է հետևյալ նմուշը.

Զկոենու րակը նսրած՝ գիղացին հիանում էր պրոռոնների մեծութեան վերա: Հանկարծ ամպի սաստիկ որոտումը իլեց գիղացու ուշը, որ և ձայն րուեց.

— Փսնք քեզ, զկեն, էս ինչ մենձ Ապրոծներ ա...⁶²⁵

3.6. Ժարգոնային արտահայտությունը և բամբառակ խոսքը

Երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսություններն անկաշկանդ մուտք են գործում մարդկային հաղորդակցության բոլոր ոլորտները, արտացոլում տարբեր խավերի կենսակերպն ու փոխհարաբերությունները, այդ հարաբերությունների ժամանակ կիրառվող լեզուն:

Հայերենի փողոցային լեզվի բառապաշարը ձևավորող ժարգոնային բառերի ու արտահայտությունների հենքի վրա ստեղծված անեկդոտները կոչված են ոչ միայն ծիծաղ առաջացնելու, զվարճացնելու մարդկանց, այլև քննադատելու փողոցային լեզուն ու ժարգոնը: Հայկական անեկդոտների համատեքստում ժարգոնային բառ-բառակապակցություններով զավեշտը դրսևորվում է տարբեր հնարանքներով:

Յար բոնեկ ժարգոնային արտահայտության մեջ *յար*-ը *հարադիր* բայական կառույցում *երեխայի կողմից ընկալվում է որպես ձկնապրե-*

624 Անեկդոտներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, Ղասապեանցի տպարան, 1876, էջ 202:

625 Նույն տեղում:

սակ: Նման եզրակացության հանգեցնողը, անշուշտ, թե՛ գործողության վայրն է՝ ծովը, թե՛ փոխաբերաբար արտահայտված խոսքի ուղղակի ընկալումը.

Ընկեր Մարգոն հարցնում ա.

— *Երեխաներ, ինչ ձկնապեասակներ գիտեք:*

Դասարանցիներից մեկն ասում ա՝ իշխան, մյուսը՝ սիգ, մեկն էլ՝ սազան, Վարդանիկն ասում ա՝ յար:

— *Վարդանիկ, բա յարը ձկան փեասակ է:*

— *Հրբր ինչ է, Ընկեր Մարգո. մի օր պարայիս ընգերը մեր փանն ըսավ. «Էս ամառ չես գա՛՝ էրթանք ծով՝ յար բռնենք»:* (ԱՄՇՀ)

Ասելիքը էլ ավելի տպավորիչ դարձնելու համար բամբառակ **ոո խաղացնել** (նագուտուզ անել) ժարգոնային արտահայտությունը զվարճապատումներից մեկում հնչում է երեխայի բերանով՝ անհանգստացած մորը թոշ լեզվով բացատրելով ուժեղ գմկոցի պատճառը.

— *Ինչ փի ըլի, սյ մամ, էքսան ոլ խաղացրիլ, պապան իլան իսիեց... :* (ԱՄՇՀ) Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 38:**

Խորհրդային Միության 70 տարիների ընթացքում շփումը օտար, տվյալ դեպքում՝ ռուսական կամ ռուսախոս միջավայրի հետ (բանակ, արտագնա աշխատանք, գործուղումներ և այլն) կամա թե ակամա նպաստել են, որ օտար եզրույթները, նույնիսկ օտարալեզու ժարգոնային և ժողովրդախոսակցականում կիրառվող հայեցողական արտահայտությունները արագությամբ մուտք գործեն նաև գյուղաշխարհի մարդկանց բառապաշար՝ երբեմն էլ երգիծական ստեղծագործություններում դառնալով նաև անսպասելի ծիծաղ առաջացնելուն նպաստող միջոցներ:

Այսպես, ռուսերենից ներմուծված **պպլոժ ա**⁶²⁶— ի՛ «*Բա դա մեզի պպլոժ ա՛*» ժարգոնային արտահայտությունը դառնում է Խոյի բարբառով արտաբերված բամբառակ զվարճախոսություններից մեկի գավեշտի հենքը: (ԱՄՇՀ) Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 39:**

3.7. Հայերենի և օտար լեզուների փոխհարաբերությունները

Թե՛ հարևան ժողովուրդների, թե՛ աշխարհի այլ ազգությունների հետ փոխհարաբերությունների ժամանակ հայը հանդիպում է լեզվական խոչընդոտների, ինչի հետևանքով բազում զավեշտալի իրավիճակներ են ստեղծվում՝ դառնալով մի շարք անեկդոտների առաջացման պատճառ:

19–20-րդ դարերում հրատարակված բանահյուսության ժողովածուներում, ինչպես նաև տարբեր արխիվներում պահպանվող անտիպ աղբյուրներում քիչ չեն այնպիսի երգիծական մանրապատումներն ու գվարճախոսությունները, որոնցում զավեշտի հենքը **հայի և այլ ազգությունների** մարդկանց բանավոր և գրավոր խոսքով շփումների ժամանակ առաջացած ծիծաղելի երևույթներն են:

Կարապետ քահանայ Գալֆայանն իր հրատարակած գվարճապատումներից մեկը վերնագրել է «Մաքուր հայերէնը»: Մարկագնով ներկայացնելով մակույկի ցնցվելու հետևանքով կրակարանի կրակը երեխայի ոտքի վրա թափվելուց խառնված պոլսեցի հայ կնոջ և ճամփորդ փոխադրող թուրք նավավարի երկխոսությունը՝ նա ցույց է տալիս միմյանց լեզվին կիսատ-պրատ տիրապետելու հետևանքով ստեղծված զավեշտալի իրավիճակը.

—Քսի, Հասան աղա, — կպոռա կինը, — մանդալը տեվրիլ-միշ եղա, չոճուխիս այսինները եանմիշ եղան:

— Գարբն, նե՛ օլբու, — կը հարցնէ նաւավարը: //— Քսի, գայրքի, սէնրե՛ մի Հայնա պիլիրսին: //— Գարբն, պունըն ներեպի Հայնա: //— Հսի, իրսի, — իւելքի կուգա կինը, — զմանդալն պիտի ըսէի⁶²⁷: Տեն **Հավելված 3 թիվ 40**:

Պարսկահայոց ժողովրդական երգիծապատումներից մեկը⁶²⁸ կառուցված հայի և թուրքի երկխոսությամբ, երբ ամեն մեկն իր լեզվով է խոսում, և ոչ մեկը չի հասկանում, թե զրուցակիցը ինչ է ասում, հիշեցնում է երկու խուլերի խոսակցության հենքի վրա ստեղծված անեկ-

627 Հայկական գրոյցներ. առակներ, առածներ, մանրավէպեր, զուարճալի ասացուածքներ և իմաստուն խօսքեր, պարբերաբար հրատարակեց **Կարապետ քահանայ Գալֆայանն**, Լոս Անջելես, Պոզաճեան տպագրութիւն, 1944, էջ 9:

628 **Մինասեան Լ.**, Գիւղական բառ ու բան, (Փերիա գաւառ), Նոր Զուղա, Սր. Ամենափրկիչ վանքի տպարան, 1998, էջ 364:

դոտաշարը: Սակայն քանի որ այստեղ երկուսի լսողությունն էլ տեղն է, զավեշտ առաջացնող վերջաբանը թուրքերեն *փոխ տիրան* (ք...ք ուտել) և հայերեն *փոխինդ ուրել* բառերի հարանունությամբ է կառուցված: Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 41:**

Անեկդոտների մի խումբ էլ առնչվում է *արևելահայերենի* և *օսլար լեզունների* փոխհարաբերություններին: Երբեմն օտար բառերն այնպես էին ամրացել մեր ժողովրդի մեջ, որ շատ դեպքում դրանք ընկալվում են որպես հայերեն բառեր:

Ժամանակին լրագրողական դաշտում օգտագործվում էին բազում օտար բառեր, որոնք հասանելի էին միայն նեղ մասնագիտական շրջանակներին: Գյուղաշխարհի մարդկանց գերակշռող մասը անհաղորդ էին դրանց, առնչվելիս էլ զավեշտալի իրավիճակների մեջ էին հայտնվում՝ տեղիք տալով անեկդոտների ստեղծման: Ահա դրանցից մեկը.

Քաղաքից գյուղ են գալիս ինտերվյու (իմա՝ հարցազրույց) վերցնելու: Նախագահի մոտ է գալիս ծիսախորագործուհին և հարցնում.

— Ընկեր Ղարաբեկյան, ինտերվյուն էդ ինչ բան է:

— Հե՛ն, աղջիկ ջան, պարբաբար կգաս, համենայն դեպս՝ ներքնաշորերդ կփոխես⁶²⁹:

Մանրապատումներից մեկում էլ «*խոլեարերին*» բժշկական եզրաբառի չիմացությունն է զավեշտի առաջացման պատճառ դարձել: Երբ թարգմանչի միջոցով գյուղապետը խոլեատերինի վտանգավորության մասին զգուշացվում է, հետևում է անսպասելի ծիծաղ հարուցող նրա պատասխանը.

— *Ամերիկայի դեսպանին դու ասա՛, որ Օձունի գյուղապետը խոլեարիին շար ա սիրըմ:* (ԱՄՇՀ) Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 42:**

Ջանգեգուրյան անեկդոտաշարի պատումներից մեկում գեղջկուհու կողմից օտար բառիմաստի սխալ ընկալումն է անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ դառնում.

Գերմանուհու հետ ամուսնացած Գինուսի տղան մորն ուղարկած նամակում գրում է, թե «*նեմկա*»⁶³⁰ է բերում: Մայրը «*կեպկա*»⁶³¹ է հաս-

629 Պատումն և կատակում է Գորգեն Գալստյանը, հավաքեց և ներկայացրեց Լեւսա Անթառանյանը, Եր., «Վերնատուն» հրատ., 1994, էջ 5:

630 **Նեմկա** (ռուս.) — գերմանուհի:

631 **Կեպկա** (ռուս. ժողովրդախոսակցական) — գլխարկի տեսակ:

կանում և որդուն պատասխան նամակում խնդրում է, որ մեկն էլ հոր համար բերի⁶³²:

Խորհրդային տարիներին ռուսերեն մի շարք բառեր այնպես էին հաստատվել հայերենում, որ որոշ մարդկանց համար դրանք չէին էլ գիտակցվում որպես օտար:

Գրեթե ամենուր վարորդական իրավունքի փաստաթղթին հայերն օգտագործում են ռուսերեն **պրավա** բառը: Ահա իրողության հենքի վրա ստեղծված արցախյան զվարճախոսության մի նմուշ.

Երբ ոստիկանը Իջևանում դարաբաղցի տարեց վարորդից փաստաթուղթ է պահանջում, վարորդն ասում է.

— Բալս, փաստաթուղթը հինչ սև, ես փաստաթուղթ չօնիմ:

— Հայրիկ, բա ավրոն քչել ես, մինչև այսրեղ հասել, փաստաթուղթ չունես:

Կողքից հորս ասալ ըն՝ //— Վազգեն դայի, պրավա չօնիս: // Ըերս ասալ ս.

— Վս, յանի հոնց չի օնիմ, պա ինքը պրավա չի օգում, է՛ փաստաթուղթ ս օգում⁶³³:

Իրողությունների հենքի վրա է ստեղծված տավուշյան մանրապատումներից մեկն էլ վերաբերում է հայերեն **լուցկի** բառի փոխարեն հայության շրջանում տարածում գտած ռուսերեն անվանմանը: «Սպիչկեն» երգիծապատումում զավեշտ առաջացնողը Ռուսաստանում «սպիչկա» բառը գործածողին հայ անվանելն է.

Օհանը Ռուսաստան է գնում: Ուզում է ծխախոտը վառի՝ լուցկի չկա: Կանգնեցնում է մի անցորդի, բայց ռուսերեն չգիտի: Մի կերպ ձեռով-կրով գլխի է գցում: //— Սպիչկի, — կոսհում է ռուսը: //— Պանհ, բալեն չմեռնի, սս հո հայ ս, ես էլ ռուսերեն չաբալամիշ եմ գալի⁶³⁴, — ուրախանում է Օհանը⁶³⁵:

Երգիծապատումներից մեկում էլ Ռուսաստանում հայտնված գա-

632 Մարգարյան Ա., Եկեք մի քիչ զվարճանանք: Զրույցներ և անեկդոտներ, Եր., «Չար» ֆիրմա, 1992, էջ 5:

633 Հայրապետյան Թ., Արցախ, 2012, ԴԲԱՆ, տետր №2, էջ 6:

634 Չաբալամիշ գալ – չարչարվել, տանջվել:

635 Աբազյան Ս., Նոյեմբերյան կատակներ, անեկդոտներ, սրամտություններ, Վանաձոր, «Արմինֆո» հրատ., 1999, էջ 46:

վառական մտածողությամբ սկետոջ և Հայաստանից տարած նորահարսի միջև տեղի ունեցած երկխոսության միջոցով է բացահայտվում «կիրթ» ներկայացող ընտանիքի իսկական դեմքը: Աղավաղված ռուսերենով և ռուսերենախառն հայերենով հարսին ուղղորդող սկետոջ բացատրությունները անսպասելի ծիծաղ առաջացնելու պատճառ են դառնում: («**Լոռվա հումոր**» **Ֆեյսբուքյան էջ**) Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 43**:

Երբեմն գավելչտ առաջացնելու համար միննույն առարկայի կամ երևութի երկու՝ օտար և հայերեն բառերն է օգտագործվում.

Լոռեցիի ուզում է մաքուր հայերեն խոսի: Հեռախոսով զանգում, հարցնում են.

—*Ինչ բանի ես: // Ասում ա՛ //—Հեջ, տելելիզորի առաջը նստած հեռուստացույց եմ՝նայրմ: (ԱՄՇՀ)*

21-րդ դարասկզբի գիտատեխնիկական աննախընթաց առաջընթացն ու մարդու կյանքում և կենցաղում կատարվող արագ փոփոխությունները, նրան շրջապատող նորանոր առարկաների աննկարագրելի առատությունն ու նորահայտ օտար բառերի ու բառակապակցությունների հայերեն համարժեքների բացակայությունը լեզվական շիվափլավի են վերածում քաղաքի ու գյուղաշխարհի որոշ մարդկանց, մասնավորապես մեծահասակների բառապաշարը:

Ժամանակին օտարալեզու բառերի թարգմանելու գործընթացի հետևից չեն կարողանում հասցնել նույնիսկ թարգմանիչ-լեզվաբանները, ինչի հետևանքով էլ օտար բառերն արագ տարածում են գտնում հայկական միջավայրում:

Եթե երիտասարդների մեծ մասը մինչև դրանց հայերեն համապատասխան համարժեք բառերի ստեղծումը արագությամբ յուրացնում է օտարալեզու, ասենք, **կոմպյուտեր**, **սկայսյ**, **ֆեյսբուք**, **յութուք**, **բիզնեսմեն**, **դեպորտ** և այլ բառերը, ապա մեծահասակներին դրանք շփոթության մեջ են գցում: Նրանք չեն կարողանում ճիշտ արտաբերել նորահայտ բառերն ու ծիծաղելի իրավիճակների մեջ են հայտնվում՝ պատճառ դառնալով իրողությունների հենքի վրա ստեղծված բազում երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունների առաջացման: Ահա նմանատիպ մի քանի նմուշ.

ա. Վարդենիսում մի մեծ կնիկ արագ-արագ գնալիս է լինում, ծանոթներից մեկը հանդիպում, հարցնում է.

— Էս ու՛ր ես վրագ-վրագ գնում, Վարդրո՛ւ մորքոր: // Ասում է՝

— Հարսըս կայֆի⁶³⁶ մեչ ա (իմա՝ սկայայի⁶³⁷ մեջ է), գնամ րե-
նամ՝ ինչ ա ասըմ: (ԱՄՇՀ)

Մեկ այլ դեպքում՝

բ. Նորադուրում հեռուարարեսության աշխարակիցը դի-
մում է գյուղի մեծահասակներից մեկին, թե՛

— Տարի՛, արի քեզ ձեր խաչքարերի մոտ նկարենք:

— Տղա՛ ջան, ես ինչ կնիկ եմ, որ րնիս քցիս թուլորը (իմա՝
յուրթուրը): (ԱՄՇՀ)

Եվ կամ էլ՝

գ. — Աիչի՛, իմացել ես, — պարմնում է մեկը հարևանու-
հուն, — էս մեր հարևան Էդոյին գիրես, չէ՞, Լեհասարանի սահմա-
նին բռնել են, ապոոբ⁶³⁸ արել (իմա՝ դեպորտ անել⁶³⁹), ու հիմի
սամայյորով բերըմ են Հայաստան: (ԱՄՇՀ)

Բազմաթիվ երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսու-
թյուններ են ստեղծվել, որոնցում տարբեր ազգերի ներկայացուցիչնե-
րի փոխհարաբերությունների ժամանակ զավեշտ սրեղծվում է կան՛
խոսակցի լեզվին ընդհանրապես չտիրապետելու, կան՛ էլ կիսար-
պոար իմանալու հետևանքով:

Զավեշտ է ստեղծվում ոռուերեն **Պաչյո՛ւմ** (ինչ արժե) և հայերենի
բարբառով **պաչա** (համբուրի) բառերի հարանունության միջոցով.

Շուկայում բաքվից փախած ոռուսախոս հայ փախարական-
ներից մեկը կարրոֆիլ վաճառողին հարցնում է. //— Պա չյո՛ւմ
կարրոշկա: //— Պաչա, իամա էլի րեղը դիր, — ասում է քյավառ-
ցի վաճառողը: (ԱՄՇՀ)

Զվարճապատումներից մեկում էլ զավեշտն ստեղծվում է վրացե-
րեն «կոնտ է» (անդամավրոյծ է) և հայերեն «կուտե-ուտում է» նույնա-
հունչ բայական կառույցների համանունությամբ⁶⁴⁰:

636 **Կայֆ** (արաբ.) – խնջույք, քեֆ, այժմ՝ ժարգոնային բառ՝ հաճույք:

637 **Սկայայ** – տեսակապ:

638 **Աբոբ** (ռուս.) բժշկական եզրույթ) – պտղի արիեստական հեռացում:

639 **Դեպորտ** (անգլ.) – վտարում, արտաքսում:

640 Ծիծաղի տոպրակ, աշխատասիրեց **դպիր Ս. Տ. Ս. Շահազիզեան**, 1892, Թիֆ-
լիզ, տպարան Մովսես Վարդանեանի, էջ 100:

Ֆրանսերենին անչվող երգիծապատումներից մեկում անսպասելի ծիծաղի պատճառ է դառնում ֆրանսերենի իմացությամբ պարծեցող հայի՝ ֆրանսերեն «լա» մասնիկը հայերեն բառերին կցելով հաղորդակցվելը և վերջում մատուցողուհու՝ հանկարծակիի բերող հայերեն պատասխանից հետո պարծենկոտի ծաղրի առարկա դառնալը: (ԱՄՇՀ) Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 44:**

19–20-րդ դարերում Վրաստանում և հարակից շրջաններում ապրող հայերի մեջ տարածված էր վրացական **Դայիկո** անձնանունը: Զվարճապատումներից մեկում զավեշտն ստեղծվում է Դայիկո անձնանվան և ռուսերեն *դայելոն*⁶⁴¹ բառի հարանունության միջոցով.

Գյառգյառեցի Դայիկոյին փանում են քանակ: Զինակոչիկներից մեկը ուղեկցող սպային հարցնում է, թե իրենց ո՞ր են փանում: Վերջինս ռուսերեն պատասխանում է.

— *Դայելոն, դայելոն... (իմա՝ հեռոն, հեռոն) // Դայիկոն զարմացած ասում է.*

— *Արս՛, էս շան փղեն որդիսն՝ գիտեր իմ անունը*⁶⁴²:

Նամակային կառույցով աշտար ակյան զվարճախոսություններից մեկում էլ լեզվի չիմացությունը պատճառ է դառնում զավեշտի առաջացման, քանի որ ռուսերեն *Վրաչ-բժիշկ* բառը ընկալվում է որպես անձնանուն.

— *Մայրիկ ջան, հայրիկ ջան, ուրից վիրավորվել եմ, ընկել եմ գոսպիտալ*⁶⁴³, *մի հար էլ բժշկուհի ունենք, անունն էլ Վրաչ ա*⁶⁴⁴:

Լոռեցի Ռուբենի աննեկոտներից մեկում անսպասելի ծիծաղ առաջացնելու պատճառը ռուսերեն **չուսա** բառի և հայերեն ժողովրդախոսակցական լեզվում, նաև Լոռու խոսվածքում հարաբերական «ոլ» դերանվան բացառական հոլովի՝ «ն» հոդով և «է» (**ա**) օժանդակ բայից կազմված բառակապակցության (ռումից ա — ումից ա) համանունությունն է:

641 **Դայելոն** (ռուս.) – հեռու:

642 **Բալայան Գ.**, Միամիտ մտքեր, Լոռվա ժպիտներ, «Վան Արյան» հրատ., Եր., 2002, էջ 28:

643 **Գոսպիտալ** – գինվորական հիվանդանոց:

644 **Գյուլնազարյան Խ.**, Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, էջ 69:

Ռուս անցորդուի ու՝ երեխայի հասցեին հնչեցրած հիացական՝ «*Какая умница*»⁶⁴⁵ խոսքին հետևում է վրդովված մոր՝ «*Ռուբենիցն ս, ռմնից ս*», (տրբրկ.՝ «*Իմ մանրթիցն ս, ռմնից ս*») պատասխանը: (ԱՄՇՀ)

Մեկ այլ զվարճապատումում անսպասելի ծիծաղի տեղիք են տալիս սիրեկանի ծոցին բռնված կնոջ խոսքում՝ ամուսնուն աջակցելու նպատակով ըմբշամարտի ժամանակ օգտագործվող *զւնցեայ արա*⁶⁴⁶ և *պրիում*⁶⁴⁷ ռուսերեն եզրույթների օգտագործումը: Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 45**:

Անեկդոտներից մեկում էլ նախադասության մեջ *օպարալեզոս րայի արական-իզական սեռերի սիսայ կիրառությունն* է դառնում անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառը.

— *Ավտորոս պրիշլա*⁶⁴⁸, — *ասում է Երևանի կանգառներից մեկում սպասող լոռեցին՝ փորձելով ընդգծել ռուսերենի իր իմացությունը*:

— *Աիսկեր ջան, ոչ թե պրիշլա, այլ պրիշլոլ, ավտորոսը ժենսկի ռոդ*⁶⁴⁹ *չի, մութսկոյ ռոդ*⁶⁵⁰ *ս*, — *միջամտում է կողքի երևանցին՝ շեշտելով ռուսերենի քերականության իմացության իր «առավելությունը»*:

— *Իիի, հա հրմի էր ռիլ ս կրոանըմ, փակիցը մըրիկ անըմ*, — *արդնեղում է լոռեցին*: (ԱՄՇՀ)

Ի դեպ, այս անեկդոտի հրեական տարբերակը առկա է նաև «*Анекдоты от одесситов*»⁶⁵¹ գրքում՝ կապված գնացքի հետ: Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 46**:

Թե՛ն որն է եղել սկզբնաղբյուրը, դժվար է կանխորոշել: Հայկական տարբերակը մենք գրատել ենք 1980-ականներին, այդ գիրքը տպա-

645 *Какая умница* (ռուս.) – ինչ խելացի է:

646 *Զացեայ անել* (ռուս.) – սպորտային վարժաձև՝ ձեռքերով կիպ բռնել:

647 *Պրիում* (ռուս.) – սպորտային վարժաձև:

648 *Պրիշլա* (ռուս.) – եկավ:

649 *Ժենսկի ռոդ* (ռուս.) – իզական սեռ:

650 *Մութսկոյ ռոդ* (ռուս.) – արական սեռ:

651 *Анекдоты от одесситов, сост. и предисловие Василий Котюшенко, Одесса: Изд-во «Optimum», 2007г, стр. 326.*

գրվել է շուրջ 20 տարի անց: Ինչ խոսք, նման թեմաները թարգմանվում և հեշտությամբ մի ժողովրդից փոխանցվում են մյուսին: Բայց եթե անգամ հայերն այս անեկդոտը վերցրած լինեին այլ ժողովրդից, այն իր առանձին մասերով ու Լոռու խոսվածքի առանձնահատկություններով այնպես է տեղայնացվել ու մերվել հայկական միջավայրին, որ նրա օտարածին լինելը մի փոքր անգամ կասկածի տեղիք չի տալիս:

Ջուտ հայկական անեկդոտներ կան, որոնցում օգտագործվող ռուսերեն նախադասությունը թարգմանելը կարող էր թուլացնել անսպասելի ծիծաղի թափը: Իսկ լիովին ընկալելու համար քիչ թե շատ ռուսերենի իմացությունը պարտադիր է:

Արտագնա աշխատանքի թեմային առնչվող անեկդոտներից մեկում անսպասելի ծիծաղի պատճառ է դառնում կնոջն ու երեխաներին բախտի քմահաճույքին թողած ամուսնու և ռուս անբարոյական կանանց հասցեներին արված անեծքների շարանն ու ամուսնու՝ սիրուհուն այդ խոսքերի ռուսերեն «*Ա տերե գավարիտ*»⁶⁵² «թարգմանությունը»: (ԱՄՇՀ) Տեն **Հավելված 3, թիվ 47**:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-գվարճախոսությունների համատեքստում քիչ չեն **թարգմանությունների հենքի վրա** առաջացած ստեղծագործությունները:

Քանի որ յուրաքանչյուր ժողովրդական դարձվածք տվյալ ժողովրդի լեզվամտածողության ինքնատիպ դրսևորումն է, հետևաբար դրանց համարժեքները երբեմն բացակայում են ուրիշ ազգերի բառապաշարում: Հենց այս հանգամանքն էլ թարգմանության գործընթացում դժվարություններ է ստեղծում, հաճախ էլ զավեշտի վերածում ասելիքը:

Անեկդոտներից մեկում ռուսերեն «*Բիտ մոժետ*»⁶⁵³ ապրանքապիտակը ոչ թե գրական հայերենով է թարգմանված ներկայանում, այլ շիրակյան խոսվածքով: Սակայն զավեշտն ավելի է ընդգծվում, երբ այն նախադասության մեջ է արտաբերվում՝ այդ բառակապակցության կրկնության և բառախաղի շաղախում:

652 **Ա տերե գավարիտ** (ռուս.) – Քո մասին է խոսում:

653 **Բիտ մոժետ** (ռուս.) – Կարող է պատահել, լինել, հնարավոր է:

Լենինասկանցին մտնում է պարֆումերիայի⁶⁵⁴ խանութ, որ «Բիտ մոժետ» դոսի⁶⁵⁵ առնի, մտնում է խանութ և վաճառողին հարցնում.

— Կըրնամ էդնի օր կրնա էդնի էդնի: (ԱՄՇՀ)

Օդարալեզու ցուցանակը ևս անեկդոտներում կարող է դառնալ զավեշտի հենք այսպես.

Մոսկվայում՝ Պուշկինի արձանի մոտ, երկու հայ են կանգնած, մեկն ասում ա.

— Հեյրաքրքիր ա՝ սա ինչ ազգ ա: Էն մյուսն էլ թե՛

— Չես տեսնում՝ տակը գրած ա անուն ազգանունը. «Գազոն գասեյան»:

— Ճիշտն ասած՝ մինչև հիմի չգիտեի, որ սա էլ ա հայ, — խոստովանում է գրոցակիցը: (ԱՄՇՀ)

Հայության շրջանում կիրառվող Փանոս անձնանվան և ոտներեն *Панос-փոռլոս* հիվանդության համադրությամբ հերոսի՝ *Нет, я Панос, а он Арутюн* խոսքը դառնում է 19-րդ դարավերջին տպագրված զվարճախոսություններից մեկի զավեշտի առաջացման հենքը⁶⁵⁶: Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 48**:

Կիլիկիահայոց բանավոր ստեղծագործություններում տեղ են գտել ոչ միայն հայերենի և այլ լեզուների, այլև ֆրանսերենի և թուրքերենի փոխհարաբերությունների ժամանակ ի հայտ եկած զավեշտալի դրսևորումներ: «Յըղըզե պալատին վեզիրը» մանրապատումում սուլթանի վեզիրի ֆրանսերեն ներս հրավիրելու «բարեկիրթ» խոսքը բամբատակ՝ «մտեք իմ հետույքս»⁶⁵⁷ արտահայտություն է ստացվում անսպասելի ծիծաղի առաջացման տեղիք տալով: Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 49**:

654 **Պարֆումերիա** (ռուս.) — օճանելիք:

655 1950–60-ականներին ԽՍՀՄ-ում «Բիտ մոժետ» օճանելիքը ամենահարգիններից էր:

656 Անեկդոտներ, հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 36:

657 **Սվազյան Վ.**, Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 103:

3.8. Ժողովրդական դարձվածքը և արտահայտությունը

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և գվարճախոսություններում զավեշտի հենք են դառնում **բառերի վերախմբափոխված կայուն կապակցությունները՝ դարձվածքները**, որոնց թվում նաև՝ **առած-ասացվածքները**:

Մի բան պատմելիս երբ բառ է մոռացվում, ժողովուրդը օգտագործում է «**լեզվի ծերին ա**» դարձվածքը՝ ակնարկելով, թե ուր որ է, կհիշի: Հենց այս պատկերավոր արտահայտությունն էլ հիմք է հանդիսացել վանեցիների «Տաճկերեն կիտցող գեղական» գվարճապատումի ստեղծման:

Մի քանի ամիս Ստամբուլում եղած վանեցի վերադառնալուց հետո ընկերների մոտ պարծենում է տաճկերենի իր իմացությամբ ու թվարկում սովորած բառերը, ապա կարկամած մի պահ կանգ է առնում ու դարձվածով արտահայտելով իրավիճակը՝ ասում.

...Պամ էլ կա՝ վեր լեզվիս ծերին, չեմ կանա խանե: Խա, քյաքին կասեն փոխ⁶⁵⁸: Տե՛ն Հավելված 3, թիվ 50:

Ինչ խոսք, դարձվածքին հաջորդած բառն է ունկնդրին պարտադրում, որ ուղիղ իմաստով ընկալվի բառակապակցությունը և զավեշտալի իրավիճակի մեջ գցի արտաբերողին:

Զվարճախոսություններից մեկում զավեշտի ստեղծման միջոց է դառնում «**շան րեղ չդնել**» (հաշվի չառնել, բանի տեղ չդնել) դարձվածքը, որի կիրառության ժամանակ ժխտական խոնարհմամբ արտահայտված նախադասությանը հակադարձվում է խոսակցի՝ դրական խոնարհմամբ անսպասելի ծիծաղ հարուցող պատասխանը.

Ամուսինը՝ կնոջը.

— Ա՛յ կնիկ, երևում ա՝ ինձ հեջ շան րեղ չես դնում, այ՛:

— Ո՛վ ասեց, շար էլ լավ դնում եմ⁶⁵⁹:

Մեկի հանդեպ անսահման զայրոյթը երբեմն ժողովուրդն արտահայտում է «**չներին կապեցին, ինձ բաց թողին**» դարձվածքով:

658 Ծիծաղում են վանեցիները, Կազմողներ՝ Հարությունյան Վ., Մելիքյան Ն., Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 157:

659 Բալայան Գ., Միամիտ մտքեր: Լոռվա ժպիտներ, «Վան Արյան» հրատ., Եր., 2002, էջ 3:

Այս ժողովրդական կայուն բառակապակցությունը հինք է հանդիսացել առօրյա կյանքին և քաղաքական խնդիրներին առնչվող մի քանի երգիծական մանրապատումի ստեղծման:

ա. Դրանցից մեկի կիրառությանը հանդիպում ենք 19-րդ դարի երկրորդ կեսի ժողովածուներից մեկում: Ստեղծված իրավիճակից բխող զայրույթն այստեղ ուղղվում է Աստծո ու նրա «անարդար դատաստանի» դեմ, ինչն էլ դառնում է անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառը.

Չմեռը ճանապարհորդը մերա մի գիւղ, շները վրայ թափվեցան, և նա քարի ձեռը փռաւ, որովհետրև սատած էին, չկարողացաւ պոկել գետնիցը, սասաց.

—Ասրում՛, է՛ս է քո արդար դարասարանը. քարերին կայում ես, շներին բաց թողնում⁶⁶⁰:

բ. Ղարաբաղյան տարբերակում բարկությունը թափվում է գյուղերից մեկի բնակիչների վրա.

—Մ՛ շան փղեք, քարերը կըպտրաւ ըք, շրներին պեց թողում⁶⁶¹: Տեն **Հաւելված 3, թիվ 51**:

գ. Ուշ շրջանում այդ տրտունջն ու բողոքն արդեն կոնկրետանում է. նույն դարձվածքի հենքի վրա ստեղծված զվարճապատումում հայրենադարձված հայի կուտակված անսահման զայրույթն արդեն ուղղված է խորհրդային երկրի ու կարգերի դեմ.

Շունը հարձակվեց մի հայրենադարձի վրա: Հայրենադարձը խստնվելով իրար՝ ուզում էր գետնի վրայից քար վերցնել, որը սատած էր և փղեղից չպոկվեց:

Հայրենադարձը զայրացած բղավեց.

—Այս ի՛նչ երկիր է, փո՛, շներին բաց կթողնեն, քարերը կկապեն⁶⁶²:

660 Անեկոսներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանեանց**, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, էջ 157:

661 Բաքվի հայոց բանահյուսությունը, Կազմեցին **Ալվարդ Ղազիյանը և Սվետլանա Վարդանյանը**, Եր., «Ջանգակ-97» հրատ., 2004, էջ 233:

662 Պատմում և կատակում էր Գալուստ Գալստյանը, հավաքել և կազմել է **Լենա Անթառանյանը**, Եր., «Վերնատուն» հրատ., 1994, էջ 11:

Զվարճախոսություններից մեկում հարադիր բայով կազմված «**էփող-թափող**» (իմա՝ ամեն ինչ անող, աշխատասեր) դարձվածքը մասնատվում է և ուղիղ իմաստով ընկալելի դարձնելով՝ զավեշտ է առաջացնում՝ դրական բնութագրումը հանգեցնելով բացասականի.

Գնրմ են Ռուբենի ախչրկան ուզելու: Տղի հերը հարցրնրմ ա .

— *Ռուբեն դայի, ախչիկըդ էփել-թափել գիդի՞:*

— *Ա՛յրա, ղնց չգիդի. էփել էլ գիդի, թափել էլ: (ԱՄՇՀ)*

«**Կարմիր խնձոր**» դարձվածքը, որպես աղջկա կուսությունը «վավերացնող փաստաթուղթ», այսօր էլ երգիծապատում-զվարճախոսություններում ոչ միայն շարունակում է գոյատևել, այլև նորովի մեկնաբանություններով անսպասելի ծիծաղ հարուցել ու զվարճացնել երիտասարդներին:

Կուսությունը չպահպանածին անցյալում, գրեթե առանց բացառության, հետ էին ուղարկում հորանց տուն: Ստորև բերվող զվարճապատումում դարձվածքը բացվել է՝ պատկերավոր երկիմաստ ներկայացնելով ստեղծված իրավիճակի պատճառա-հետևանքային կապը.

Հրրասնքի էքսը⁶⁶³ ախչիկ չըլելու հըմար հարսին դուս են անըմ: Սա բոխչեն⁶⁶⁴ կապած որ մընըմ ա իրանց գեղը, գեղամիչըմը հըվարված ջահելնին ձեռառնելու հըմար հարցրնրմ են.

— *Ա՛խչի, էդ ուրիշ մարդ չկան, որ կարմիր խնձորըդ դուն ես բերըմ: Սա էլ թե՛*

— *Ձեններդ կտրեք, անամոթներ, թողի՞ք որ կարմրի. խակ-խակ պոճոկեցիք: (ԱՄՇՀ)*

Անհաշտություն և անհանդուրժողականություն արտահայտող «**իրար միս ուրել**» դարձվածքը դառնում է երկխոսական զվարճախոսություններից մեկի հենքը:

Զուտ հայկական ճաշատեսակները նշելու՝ առաջին հայացքից անմեղ թվացող հարցին հետևում է իր իսկ հարց առաջադրողի անսպասելի ծիծաղ առաջացնող պատասխանը՝ արտահայտված ժողովրդական պատկերավոր խտացումով: Անտարանջատելի դարձվածքի տարանջատմամբ շեշտվում և սպանիչ ծաղրով քննադատվում

663 **Էքսը**— հաջորդ օրը:

664 **Բոխչա** (թրք.)— շորերի կապոց:

է իրար նախանձելու, իրար չզնահատելու, իրար տակը փորելու ազգային խոտելի բնավորությունը.

— *Ջուր հայկական ինչ ճաշարեսակ գիրեր:*

— ... *Տոլմա, խորոված...*

— *Ոչ, իրար միս ուրել...* (ԱՍՇՀ)

Ի դեպ, այս զվարճախոսության տարբերակներից մեկին հանդիպում ենք նաև հայագետ Հ. Չոլաքյանի անեկդոտների ժողովածուում՝ սակայն խտացված, կարճառոտ ու տեղայնացված որոշակի միջավայրում.

*Ուրֆացիները միս շար կ'ուրեն, իսկ երբ միս չըլլայ, իրարու միս կ'ուրեն...*⁶⁶⁵:

«*Ճերմակերես (պարզերես) լինել*» դարձվածքի հետաքրքիր կիրառությանների ենք հանդիպում թե՛ Հովհ. Նազարյանցի անեկդոտների ժողովածուում⁶⁶⁶ ու Ս. Բաղդասարյան-Թափալցյանի բարբառագիտական ուսումնասիրության նմուշների բաժնում⁶⁶⁷, թե՛ Գ. Գևորգյանի «Չնքուշապատում»-ում⁶⁶⁸, որոնցում ուղիղ իմաստով կիրառությունն արտահայտվում է ոչ թե խոսքի, այլ գործողության միջոցով:

Մածունը դեմքին շարտելու գործողությամբ արտահայտված զայրույթին հաջորդած հովվի խոսքը՝ արտահայտված *ճերմակերես (պարզերես) լինել* դարձվածքով, նրան «փրկում է» չպատճառաբանված արդարացումներից՝ էլ ավելի խորացնելով ու արտահայտիչ դարձնելով զավեշտալի իրավիճակը: Տե՛ս *Հավելված 3, թիվ 52, թիվ 53, թիվ 54*:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում քիչ չեն նաև բանարվեստի այնպիսի նմուշները, որոնցում անսպասելի ծիծաղի առաջացման հենքը կայուն բառակա-

665 Միջ-գաւառական անեքթոններ: Հաւաքեց և ներկայացուց **Յակոբ Չոլաքեան**, Հալէպ, Տպ. Արևելք–Հալէպ, 1988, էջ 79:

666 Անեկդոտներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, 1876, Ղասապեանցի տպարան, էջ 56:

667 **Բաղդասարյան-Թափալցյան Ս.**, Մշո բարբառը, Եր. ԳԱ հրատ., 1958, էջ 208–209:

668 **Գեղորզեան Գ.**, Չնքուշապատում, հատոր 1, Երուսաղեմ, տպարան Ս. Հակոբեանց, 1970, էջ 308:

պակցության մեկ այլ տեսակ՝ *առածներն ու ասացվածքներն են*:

Մարդու մեջ դրական և բացասական գծերի ժառանգական փոխանցման երևույթը ժողովուրդը խտացրել է «*Պարտըր ծառիցը հեռու չի ընկնի*» իմաստախոսության մեջ: Այս առածի հենքի վրա ստեղծված գվարճախոսությունում ժողովրդական ասույթի ուղիղ իմաստով ընկալումն է անսպասելի ծիծաղի առաջացման միջոց դառնում.

Աբարանցին էշին նարած գնալիս ա ըլում, էշը տորինգ ա տալի, արարանցուն քցում ցած: Աբարանցին գլուխը վերն ա բարձրացնում, նայում էշին ու հնքնիրեն խոսում.

— *Ժողովուրդն ինչ էլ ճիշտ ա ասում, որ պարտըր ծառիցը հեռու չի ընկնի*: (ԱՄՇՀ)

Ջավեշտ է ստեղծվում նաև առածի բուն իմաստին հակադրվելու միջոցով: Զվարճախոսություններից մեկում *Էռնեկ*-ի պատկերացման յուրօրինակ դրսևորմամբ ներկայացվում է սեփական ընկալման չափանիշի տեսանկյունից.

— *ժողովուրդը իզուր չի ասել. «Էրկու Էռնեկ մի տեղ չի լինում»*, — *փիլիսոփայում է հավաքվածներից մեկը*:

— *Ո՞նց չի լինում, լինում ա*, — *միջամտում է արարանցին*:

— *Ո՞նց, գոնե մի օրինակ կարանք երես*, — *հարցնում են*:

— *Հա, ո՞նց չէ. օրինակ՝ կնգանըս ծրծերը*, — *հիմնավորում է սպարանցին*: (ԱՄՇՀ)

Մեկ այլ պատումում այդ նույն իմաստախոսությամբ հակադարձելով ոմանց համար մարմնական թերությունը ծաղրողներին՝ մի նոր առածով հաստատվում, հիմնավորվում է զավեշտալի թվացող այդ մտածողության սնանկությունը.

— *Էրկու Էռնակը մի տեղ չի ըլում, ախպեր ջան*: Ավելի լավ ա մարդ ուրիցը սախար (իմա՝ կաղ) ըլի, քան թե գլխիցը⁶⁶⁹:

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և գվարճախոսություններում քիչ չեն նաև բանարվեստի այնպիսի նմուշները, որոնցում զավեշտի հենքը տարատեսակ *ժողովրդական արարասպարություններն են*:

669 **Քոչարյան Ս.**, Զվարճապատումներ և իրապատումներ, Եր., «Ասողիկ» հրատ., 2008, էջ 32:

«Աստված էլ բերթարեն»⁶⁷⁰ ազարի» ասույթը վատի և դրանից վատթարի ժողովրդական փիլիսոփայության դրսևորումն է: Զվարճապատումներից մեկում ահա թե ինչպես է այն դրսևորվում.

Մեկը հարևանին պատմում աս. //—Բա իմացանք ինչ էլավ:
//—Ինչ:

—Էրեկ մեր հարևան Վաղոն կամանդիրովկից⁶⁷¹ շուր աս փուն գալի, րենըմ հարևանը՝ կնգա ծոցին: //—Հեյրո՛:

—Ինչ հեյրո, րալիս աս համ կնգանն աս սրպանըմ, համ հարևանին:

Ընտանեկան կյանքին վերաբերող մի տխուր երևույթ, որի տարատեսակ սցենարներով դրսևորումներին շատերս ենք տեղյակ: Բայց որ նման լուրն իմանալուց հետո գրուցակիցը կարճագանքի «Աստված էլ բերթարեն ազարի» ժողովրդական խոսքով, իսկապես զավեշտալի է:

Սակայն զավեշտը սրանով չի ավարտվում, ավելի է սրվում՝ վերածվելով անգուսպ քրքիջի հենց այդ «**Էլ բերթար**»-ը պարզելուց հետո.

—Տո աննորմայ, էլ դրա էլ բերթարը ո՛րն աս, երբ որ համ կնգանն աս սրպանել, համ հարևանին:

—Ասեմ. որ էրեզ չէ առաջի օրը բոնացներ, ինձ էր սրպանելու... (ԱՄՇՀ)

«Երեխաներին սրագիլն է բերում» ժողովրդական խոսքով են մեր պապիկ-տատիկները բավարարել փոքրիկների հետաքրքրասիրությունը: Սրա հենքի վրա ստեղծված երկու զվարճախոսություն ունենք մեր գրառումներում, որոնցից մեկը վարդանիկյան անեկդոտաշարից է: Ժամանակակից երեխայի մտածողությանը ժողովրդական մեկնաբանությունն այլևս չի գոհացնում.

—Տարի՛, մենք ո՛նց ենք ծնվել, — հարցնում է Վարդանիկը:

—Դե... Վարդանիկ ջան, քեզ արագիլն աս բերել, Աշոտիկին էլ՝ գեյրը:

—Վարդանիկ, րապին չասե՛ն նք՝ ոնց ենք ծնվել, — հարցնում է Աշոտիկը:

670 **Բերթար** (թրք.) — վատթար:

671 **Կամանդիրովա** (ռուս.) — գործուղում:

— Չէ՛է՛հ, տարը թող միամիտ էլ մեռնի, — ասում է Վարդա-
նիկը: (ԱՄՇՀ)

Անապասելի ծիծաղի դրսևորման ինչպիսի՛ հնարանքների է տի-
րապետում մեր ժողովուրդը, որ մանկական զվարճախոսության
ստեղծման հենքը դարձած այդ նույն արտահայտությունը նոր ժամա-
նակներում հնչեցվում է նորովի՝ կապելով քաղաքական թեմայի հետ.
անգուսպ ծիծաղ առաջացնելուն զուգահեռ՝ քննադատվում է Հայաս-
տանում տիրող մենաշնորհային քաղաքականությունը՝ ներկրումը,
մեկի կամ մի քանիսի մենաշնորհը դարձնելու ամենաթողությունը:

Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակի վերաբերյալ
տարբեր ժամանակներում բազմաթիվ երգիծապատում-զվարճախո-
սություններ են ստեղծվել, որոնց մեջ առանձնանում են միմյանց հու-
սադրող «վերջը լավ է լինելու», «լավ կըլնի» ժողովրդական խոսքե-
րը: արտահայտությունը: Մանրապատումներից մեկը՝ բառախաղային
դրսևորմամբ, առնչվում է հայրենադարձներին այդ արտահայտու-
թյամբ հուսադրող խոստումներին:

Ուտիկանին հարվածելու համար բաժանմունք տարված հայրե-
նադարձը այսպես է արդարացնում իր արարքը.

— Երբ հայրենիք կուգայինք, բոլորը մեզի կըսեին՝ վերջը լավ
կըլլա: Ան իրենից ինչ կներկայացնե, որ կըսե՝ վերջըդ վատ կըլ-
լա: Ինչ է, լավը ավարտվեց... (ԱՄՇՀ) Տես Հավելված 3, թիվ 55:

Վերջը լավ է լինելու արտահայտության միջոցով ապրած ողջ
կյանքի խտացված նկարագիրը ներկայացված է հայաստանաբնակի՝
«Վերջը լավ է լինելու, դու ասա ընթացքը լավ լինի» մեկնաբանության
և հայրենադարձի՝ «Լավ կըլլա ըսելով՝ հոս հասանք» շիրմաքարային
գրությունում: (ԱՄՇՀ)

3.9. Համանունային և հարանունային դրսևորումները

Հայ ժողովրդական երգիծական ստեղծագործությունների համա-
տեքստում մեծ քանակ են կազմում համանունների և հարանունների
հենքի վրա ստեղծված երգիծական մանրապատումներն ու զվարճա-
խոսությունները: Իսկ վերջիններիս մեջ գերակշռողը համանունային
(բուն և քերականական) կիրառություններն են:

Զվարճախոսություններից մեկում անսպասելի ծիծաղը դրսևորվում է արգելական հրամայականի «**մի**» մասնիկի և «**մի**» ձայնանիշի համանունության հենքի վրա.

Երաժշտական դպրոցից տուն վերադարձած երեխան ծնողին պատմում է իր անտրամադիր լինելու պատճառը. «*Դասարանն ըսավ՝ «դո» զարգե, զարգեցի, ըսավ՝ «ոե» զարգե, զարգեցի, ըսավ՝ «մի» զարգե, չզարգեցի, գլխոս զարգեց*»: (ԱՄՇԸ)

Մեր գրանցած մեկ այլ զվարճախոսությունում անսպասելի ծիծաղը դրսևորվում է «**մեզ**» գոյականի և «մենք» դերանվան տրական-հայցականի «մեզ» հոլովածնի համանունային կիրառությամբ:

Բուժքրոջ՝ «*Մի թույլե, հայրիկ, այսքանը մե՛զ եք բերել*» հարցին հետևում է անալիզ բերող ծերունու՝ «*Հա՛, ախշիկ ջան, դիտի (իմա՛ լրիվ) ձեզ եմ բերել*» պատասխանը: (ԱՄՇԸ)

Այս անեկդոտի տարբերակում բուժքրոջ հարցին հետևում է «*Չէ, էս պրոֆեսորի համար եմ բերել, բայց եթե ուզում եք, վաղն էլ ձեզ համար կբերեմ*» պատասխանը: (ԱՄՇԸ)

Անեկդոտներից մեկում էլ զավեշտն ստեղծվում է արևմտահայերեն **հոս**-ի (ցուցական դերանուն՝ այստեղ) և **օս**-ի (ազգություն) հարաանունության կիրառությամբ.

Հիսուն տարեկան ձկնասպան Մելքոն տասն ու հինգ տարեկան օրիորդի հետ ամռանանալու համար գնաց Կարապետ Եպիսկոպոսի մոտ, վերջինը հարցրեց.

— *Նշանածո հո՞ս է, Մելքոն աղա: //— Չէ, սրբազան, օս չէ, հայ է, — պատասխանեց նա*⁶⁷²:

Հայրենադարձության թեմային առնչվող զվարճախոսություններից մեկում անսպասելի ծիծաղը դրսևորվում է «**նորքի կանգնել**» հարադիր բայի երկիմաստ՝ համանունային կիրառության միջոցով: Եվ բառախաղով ու ծիծաղով շաղախված այդ հնարանքը այնքան խտացված է և ասելիքով հարուստ, որ ակամայից խոնարհվում ես ժողովրդական հանճարի առաջ.

Մի հայրենադարձի հարցրին. //— Է՛, աղբար, ո՞նց կապրիք: //— Կամաց-կամաց նորքի կանգնեցինք: //— Էդ ո՞նց հաջողվեց:

672 Անեկդոտներ, զուարճալի զրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած, Ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանեանց**, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, էջ 83:

//—Էհ, վերջին երեք աթոռն էր մնացեր, ան ալ վաճառեցինք ու ուրքի կանգնեցինք⁶⁷³:

Նոյն թեմայով մեկ այլ զվարճախոսությունում էլ «*հեռալեւս*» բառն է դառնում զավեշտի հենք: Ակնարբութեան հետազոտության ժամանակ բժշկի՝ «*Հայրիկ, դուք ի ծնե հեռալեւս եք*» խոսքին հետևում է հայրենիքում հիասթափություն ապրած տարեց հայրենադարձի «*Է, աղջիկըս, թե որ հեռալեւս ըլլայի նե, հոս չէի ըլլա*» պատասխանը: (ԱՄՇՀ)

Համանունության կիրառությանը զավեշտ է ստեղծվում նաև «*բան*» բառի երկիմաստ՝ խոսքամասային տարբեր կիրառություններով՝ հետադասի ժամանակ՝ բանել, զբաղվել իմաստով (երկրաբան, բուսաբան, մարդաբան, լեզվաբան և այլն), նախադասի դեպքում՝ բան-խոսք իմաստով (բանասեր, բանագետ, բանարվեստ և այլն): Բառախաղով ստեղծված երգիծապատումում ծանոթանալիս կենսաբան և իրավաբան մասնագիտություն ունեցողներին իր զբաղմունքն է ներկայացնում նաև զրուցակիցը.

—*Ճիշդն ասած, ես էլ եմ բան, բայց իմ բանն սուսջից աս (իմա՝ բանասեր):* (ԱՄՇՀ) Տե՛ս *Հավելված 3, թիվ 56*:

ԱՄՆ-ում Ս.Ազնավուրյանի հրատարակած արևմտահայոց երգիծապատումներից մեկում զավեշտը դրսևորվում է «*Յաճախապատում*»-ը *Հաճի Խաթուն*-ի հետ հարանունություն ստեղծելու միջոցով: Հարուստի՝ ծառային տված հանձնարարությունը, թե՛ «Գնա Մարկոս Էֆենտիկեց տունը Օրմանեանի»⁶⁷⁴ «*Յաճախապատում*»-ը բեր, որ ժամանակ անցրնես», ծառան այնպես է փոխանցում, որ անսպասելի ծիծաղի տեղիք է տալիս.

«*Մէր Էֆէնտին Հաճի Խաթունը ուզեց, որ ժամանակ անցրնէ*»⁶⁷⁵: Տե՛ս *Հավելված 3, թիվ 57*:

673 «Եղինջ» երգիծական թերթ, Վանաձոր, 1995, թիվ 4, էջ 8:

674 Մանրապատումի բնագրում Ազնավուրյանը *սիսալ է թոյլլ րվել*, քանզի հայ կրոնական, հասարակական-քաղաքական գործիչ, հրապարակախոս, պատմաբան, բանասեր Մաղաքիա (Պողոս) Օրմանյանի (1841–1918) ծանրակշիռ աշխատությունը երեք մասից բաղկացած «*Ազգապատում*»-ն է, իսկ «*Յաճախապատում*»-ը («*Հաճախապատում*») խրատական ճառերի, քարոզների ժողովածու է, որի հեղինակային պատկանելության հարցը 5-րդ դարից մինչև հիմա մնում է վիճելի:

675 *Ազնավուրեան Ս.*, Հեքիաթներ, զուարճալիքներ, ԱՄՆ, Միչիկըն, Տիպորն Հայթս, 1971, էջ 138:

Հայկական անեկդոտներում զավեշտը դրսևորվում է նաև գրական հայերենի «**ապրել**» բայի և տարվա ամսանուններից մեկի՝ «**ապրիլ**»-ի հարանունության միջոցով: Երբ տերտերը ցրտից ու անձրևից խեղճացած հովվին ասում է, թե ապրիլ ամիսն է, հետևում է կատաղած հովվի բառախաղով արտահայտված պատասխանը.

— *Շան փղա հայ, որ էս ապրիլ ամեսն ս, պա մոնիլեն ամեսն վրն ս*⁶⁷⁶:

Հայկական երգիծապատում-զվարճախոսություններ կան, որոնք ձևավորվել են գրական հայերենի և բարբառների կամ ժողովրդախոսակցական լեզվի և բարբառների բառ-բառակապակցությունների ու արտահայտությունների համանուն-հարանունային դրսևորումների հիմքի վրա:

Բավականին մեծ քանակ են կազմում հայերենի տարատեսակ բարբառների բառապաշարի հենքի վրա ստեղծված երգիծապատում-զվարճախոսությունները: Այսպես, զվարճախոսություններից մեկում զավեշտ ստեղծելուն նպաստել է ժողովրդախոսակցական լեզվում օգտագործվող լիքը (շատ) և լիքը (լցված) համանունային կիրառությունը.

Մի լոռեցի մրնըմ ս փնփեսական խանութ, ասմա՝

— *Ախչիկ ջան, գարշոկ*⁶⁷⁷ *ունեք: // Բա թե՛ //— Լիքը: //— Բալա՛ ջան, դե մինը դրդակի (իմա՝ դատարկիր), փու... (ԱՄՇՀ)*

Երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների մի մեծ խումբ էլ առնչվում է **գրական հայերենի, բարբառների, բառ-բառակապակցությունների ու արտահայտությունների և օրսար լեզուների համանուն-հարանունային** զավեշտալի դրսևորումներին: Ի դեպ, նման անեկդոտներում գերազանցում են հարանունային կառույցները: Այսպես.

Հարանունության կիրառությամբ զվարճապատումում անսպասելի ծիծաղ է առաջանում, երբ բաղադրյալ ստորոցյալի հարակատար ներկայով կազմված դիմավոր բայի եզակի երրորդ դեմքը՝ բարբառա-

676 **Հովսեփյան Հ.**, Ղարադաղի հայերը. հատոր 2, բանախոսություն, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2009, էջ 456:

677 **Գարշոկ** (ոռս.)–գիշերանոթ:

յին հնչողությամբ, ներկայանում է իբրև օտար (տվյալ դեպքում՝ վրացական) ազգանվան մաս.

Քեֆները լավ էրկու գյումրեցի Թիֆլիսում, մի արձանի մոտ կանգնած, իրար հետ վիճում են. //—Ծո՛, աշե՛ ինչքիս լավ ունդա՞ է (տարբերակ՝ տաշա՞ է): //—Ոչ թե ունդա՞ է, այլ քանդրկա՞ է: // Կողքներով անցնող մի վրացի միջամտում է նրանց. //—Կե (ոչ) Ռանդա՞ձե, և կե (և ոչ էլ) Կանդրկա՞ձե (տարբերակ՝ Տաշա՞ձե), ջո - Ճավճավա՞ձե (սա Ճավճավա՞ձեն է): (ԱՄՇՀ)

Զվարճապատումներից մեկում էլ զավեշտն ստեղծվում է ռուսերեն *есть-կեր* և Ղարաբաղի բարբառի *յեշեղ-նայեղ* բառերի հարանու-նության հենքի վրա.

Մի Ղարաբաղցի գնացքով գնալիս ուրելիքը հանում ա ու ախորժակով սկսում ուրելը: Մեկ էլ մի շեկ աղջիկ ա տեսնում, ասում ա. //—Девушка՛, есть⁶⁷⁸: //—Յեշըն եմ (իմա՛ նայում եմ), լյախի: (ԱՄՇՀ)

Զվարճախոսություններից մեկում անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ է դառնում հարցադրում-առաջադրանքով այնպիսի երկխոսական կառույցը, որտեղ հարանունությունը ստեղծվում է *բառանանսարում-բառարարումով*.

Դրա համար անգլերեն *բրրփրրեշն*⁶⁷⁹ բառը մասնատելով՝ նրա առանձին մասերը համընկեցվում է Հայաստանի որոշակի տարածքների (Հրազդան-Ախտա և Ապարան) բնակչությանը տրվող մականուներին.

Էրկու ախրեցի ու մի արարանցի որոշում են միասին գործ դնեն, աշխարեն: Կարսք սսեք՝ էդ ձեռնարկության անունն ինչ են դնում:

—.....

—Քոոքոռեշն: (ԱՄՇՀ)

Նմուշներից մեկում էլ զավեշտի միջոց է դառնում չինական անուն-ազգանվան (Մաու Ցզե Դուն) և Բայազետի բարբառի Գավանի խոսվածքով կազմված նախադասության հարանունային կառույցը (*Մացե տուն* — մնացել է տանը): (ԱՄՇՀ) Տե՛ս Հավելված 3, թիվ 58:

678 Девушка՛, есть (ռուս.)–աղջիկ, կեր:

679 Քրրփրրեշն (անգլ.)– ձեռնարկություն

Եթե վերը ներկայացված համանուն-հարանունային դրսևորումներով զավեշտ առաջացնող երգիծական մանրապատումները և զվարճախոսությունները ծիծաղ առաջացնելու համար մեծերի կողմից մեծ մասամբ նպատակադրված են ստեղծվել ու շրջանառվել, ապա նման կառույցներով *մանկական զվարճախոսությունները*, կապված երեխայի մտածողության որոշակի աստիճանի հետ, իրենց ստեղծման ժամանակ երևույթների և առարկաների անմիջական և ուղղակի ընկալման արդյունք-վերարտադրություններ են և հարազատ-մտերիմների շրջանում վերապատմվելով՝ հետագայում են զվարճախոսության իմաստ ձեռք բերել:

Մեր ձեռքի տակ է համանունության հենքի վրա անսպասելի ծիծաղ առաջացնող «Հայր մեր» տերունական աղոթքի հետ կապված երկու սնուշ, մեկը հրատարակվել է 1876 թվականին⁶⁸⁰, մյուսը վերջերս կատարած մեր գրառումներից է՝ հրատարակված մանկական զվարճախոսություններին նվիրված գրքում⁶⁸¹:

140 տարիներն ասես ոչինչ չեն փոխել երեխաների, մասնավորապես լեռնաբնակ, մտածողության մեջ: Թե՛ Հովի. Նազարյանցի զվարճախոսության, թե՛ մեր գրանցած զվարճապատումի հենքը խոսքի իմաստի ուղիղ ընկալումն է: Առաջինի ժամանակ քահանայի տված հարցին, թե «Որտե՞ղ է քո հայրը» (իմա՝ Աստված-ԱՍ), աշակերտի պատասխանն է անսպասելի ծիծաղ հարուցում.

Քահանան աշակերտին «Հայր մերը» կարդացրեց և այդ աղոթքի մասին հարցրեց.

—Որտե՞ղ է քո հայրը:

—Մարաքումն է, — պարասխանեց աշակերտը⁶⁸²:

Երկրորդ պատումում արքեպիսկոպոսի հարցին, թե ո՞վ կարող է «Հայր մեր»-ը ասել, հետևում է առաջին դասարանում սովորող լոռեցի երեխայի՝ «*Հերբս Գարեգինն ս, մերբս՝ Վարթիշանը*» պատասխանը: (ԱՄՇՀ) Տե՛ս *Հավելված 3, թիվ 59*:

680 Անեկոսներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, Ղասապեանցի տպարան, 1876, էջ 52:

681 Մարգարյան Ա.Շ., Մանկական զվարճախոսություններ, «Գիտություն» հրատ., Եր., 2016, էջ 137:

682 Անեկոսներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, Ղասապեանցի տպարան, 1876, էջ 52:

3.10. Ուղիղ և փոխաբերական իմաստները

Հայկական անեկդոտների մեջ քիչ չեն ուղիղ և փոխաբերական իմաստներով անսպասելի ծիծաղի դրսևորման օրինակները:

Երկխոսական անեկդոտներից մեկում առաջադրված հարցը լուռեցու հոգու հետ խաղալու, նրա ճաշակն ու կարողությունները, այսպես ասած, «ստուգելու» նպատակ է հետապնդում: Իսկ պատասխանում լեռնաշխարհի մարդն է՝ իր պարզամտությամբ ու բառի ուղղակի իմաստի ընկալմամբ:

Մի փարեց լոռեցու հարցնում են. //— Կքնեխր Ջուլիա Ռոբերթսի⁶⁸³ հեպ: //

— Այդում, որ քունս փաներ, խի՞ չէի քնի, — պարասխանում է լոռեցին: (ԱՄՇՀ)

Հարսանեկան ծիսակարգին առնչվող անեկդոտներից մեկում էլ մայրաքաղաքից Քյավատ խնամախոսության գնացածների պատկերավոր խոսքի ուղիղ ընկալումն է դատնում ասպասելի ծիծաղի պատճառը.

Երևանից գնում են Քյավատ՝ աղջիկ ուզելու: Ներս մորնեղոց հեպո խնամախոսներն ուզում են իրենց գրագիրությունը ցույց փան, նպարակները պարկերավոր են ներկայացնում, ասում են.

— Մենք եկել ենք ձեր այգուց վարդ քաղելու:

— Մեր բուսան հրմմեն կորպոլ ա, — պարասխանում է աղջկա հայրը: (ԱՄՇՀ)

Ուղիղ և փոխաբերական իմաստներով զավեշտ ստեղծելու նմուշները բավականին շատ են մանկական զվարճախոսություններում: Եթե մեծերի երգիծապատում-զվարճախոսություններում զեղչմամբ կառույցներով բառ-բառակապակցությունների և դարձվածների ուղիղ իմաստով ընկալումը մեծ մասամբ կանխակալ վերաբերմունքի արդյունք է, անսպասելի ծիծաղ առաջացնելուն միտված ժողովրդական նպատակադրված հնարանք, ապա մանկական զվարճախոսություններում այն որոշակի տարիքային խմբի երեխաների աշխարհընկալման, մտածողության որոշակի աստիճանի, տեսածը իր հնարավորությունների սահմաններում վերլուծելու և լսածը ուղիղ իմաստով ընկալելու հետևանք է: Այսպես, օրինակ, քերականական զեղչմամբ

683 **Ջուլիա Ռոբերթս** – աշխարհահռչակ դերասանուհի:

ստեղծված «*աչքիս չիշ ա արեյ*» դարձվածային կառույցը մանկան խոսքում ուղիղ իմաստով է ընկալվում.

— *Աչքիս չիշ ա արեյ. ձեն չի հանըմ, — ասում է փայրը* (զեղչված է *ինչպես երևում է* միջանկյալ բառակապակցությունը—ԱՍ):

— *Տարիկ, աչքիդ չեմ արեյ, փակըս եմ արեյ...* (ԱՄՇՀ)

Մանկական զավեշտալի արտաբերումներում ծիծաղի պատճառ կարող է դառնալ հարադիր կառույցի անդամներից մեկի ուղիղ իմաստով ընկալումը.

— *Նարե՛, բա ամեթ չի՞, կանգնում ասում ես՝ դաս չեմ սովորեյ, — դիպողություն է անում ուսուցիչը առաջին դասարանից աշակերտուհուն:*

— *Ես կանգնած չեմ ասում, նաբած եմ ասում, — ուսուցչին «ուղղում» է երեխան:* (ԱՄՇՀ)

Մանկական զվարճախոսությունների մի մեծ խմբում էլ զավեշտի հենքը դառնում է երեխաների կողմից փոխաբերաբար ասված խոսքի ջրնկալելը.

Ձյուն է գալիս: 2.7 փարեկան Ռազմիկը մայրիկի հետ զբոսնում է: Մայրը երգում է.

— *«Ձյունը գալիս է դանդաղ, ձյունը իր երգն է երգում...»:*

— *Մամն՛, ձյունը բերան ունի՞, — հարցնում է Ռազմիկը: // — Ձէ, բալիկ ջան: //*

— *Մամն՛, բա ո՞նց ա իրա երգը երգում...* (ԱՄՇՀ)

3.11. Բառակազմական դրսևորումները և լեզվաբանական եզրույթները

Զվարճապատում-զվարճախոսություններում զավեշտի ստեղծման հենք է դառնում *բառաբարդում-հնչյունահավելումը՝* տարբեր բառերի կամ բառ հնչյունների միացմամբ նոր բառերի ստեղծումը: Այսպես, հայերենի այբուբենի գրանշանով ներկայացված ժամանակաշրջանը, բառին միացվելով, ժողովրդախոսակցականում կիրառվող օտարալեզու բառի իմաստ է արտահայտում.

*Ուսուցիչ. — Երեխաններ, ինչ է նշանակում «Երկունք Թ դարու»:
Աշակերտ. — Թըդարեք⁶⁸⁴ րենալ: (ԱՄՇՀ)*

684 **Թըդարեք** (թըք.)– պատրաստություն:

Անեկղոտներում բառաբարդմամբ ծիծաղ ստեղծելու տեսակներից մեկն էլ խոսակցին հարցադրում-առաջադրանքով է արտահայտված.

— *Ո՛վ կասի՝ արարանցին մեղրեցու հեպ ամուսնանալիս ինչ կարացվի:*

— *Իշամեղու:* (ԱՄՇՀ)

Մանկական զվարճախոսություններից մեկում էլ բառաբարդմամբ ստեղծված նոր բառը դառնում է զվարճախոսության անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառը: Ուսուցչի՝ «*Իսկ եթե 3 ինձորին գումարես 2 փանձ, ինչքան կլինի*» խաբուսիկ հարցին հետևում է երեխայի՝ թվաբանական ճիշտ հաշվարկով արված «*Հինգ հար ինձորափանձ*» ճկուն պատասխանը: (ԱՄՇՀ) Տես *Հավելված 3, թիվ 60:*

Հայ ժողովրդական երգիծապատում-զվարճախոսությունների համար զավեշտի հենք է դառնում նաև *բառամանասարում-բառարսածանումը:*

Զվարճապատումներից մեկում գրական հայերենի *շահագրգռվածություն* բառի մասնատմամբ է ընդգծվում հայրենադարձի դժգոհությունը խորհրդային համակարգից, քանզի շահը պետությանն էր գնում, գրգռվածությունը՝ ժողովրդին: (ԱՄՇՀ) Տես *Հավելված 3, թիվ 61:*

Մեկ այլ զվարճախոսության մեջ զավեշտ է ստեղծվում օտարաբալեզու «ունիվերմագ»⁶⁸⁵ վանկային հապավումը միտումնավոր մասնատելով: Հանրախանութ բառի փոխարեն ժողովրդախոսակցական լեզվում կիրառվող ռուսերեն հապավումը անեկղոտում մասնատմամբ վեր է ածվել երկու հայերեն իմաստակիր բառերի.

— *Գեվոն մրնում է ունիվերմագ ու վաճառողին թե.//Մի հար վերմակ րոր: //— Չըկա:*

— *Վեր չըկա, հոր նք շենքի ճըկարին կիրալ ՈԻՆԻ ՎԵՐՄԱԿ...⁶⁸⁶*

Բառամասնատմամբ զավեշտի ստեղծման յուրատեսակ նմուշի ենք հանդիպում Հովհ. Նազարյանցի անեկղոտների հատորներից մեկում: Այստեղ արդեն, ի հակադրություն *մեռնել* բառի, Թիֆլիսի

685 *Ունիվերմագ՝* վանկային հապավում՝ ունիվերսալիյ մագագին (ռուս.)–հանրախանութ:

686 *Սահակյան Լ.*, Սրախոսություններ և անեկղոտներ, Գորիս, «Մուշ» հրատ., 1994, էջ 50:

բարբառի *ծնվել, մեծանալ, ապրել, հարստանալ* բառերի անցյալ կատարյալի եզակի թվի 3-րդ դեմքի վերջավորության միջոցով առանձնացվում և ընդգծվում է *ցավ* բառը.

Տիրխեսցի վաճառական Պատավ Եովանենն ասում էր.

— Աշխարհքումն մարդու ծնուիլն էլ, ապրիլն էլ, հարստանալն էլ ցավ է, մենակ մեռնիլն է հանգիստ: Ասում ինք՝ «Փլան մարդը ծնուեցավ, մինձացավ, ապրեցավ, հարստացավ». մենակ մեռնիլն է անցավ. ասում ինք՝ «մեռավ»: Միր Միրզոյեմլն էլ ծնուեցավ-ցավ, մինձացավ-ցավ, հարստացավ-ցավ, ապրեցավ-ցավ, մեռավ-հանգավ⁶⁸⁷:

Հարս-սկեսոր հարաբերությունները ևս անեկդոտում բառաբաժանման միջոցով է հնարավոր լինում բացահայտել «մեղավորին».

Նորահարսին հարցրին. //— Աղջի՛, կեսորդ լալիս ամ: //

— Ի՛, մի բառի կեսը որ «սոր» լինի, էլ դրա լավը ո՛րն ա⁶⁸⁸:

Իսկ փեսա-գոքանչ փոխհարաբերության հաղթողը «կապ» ունի գողական-բանտային աշխարհի հետ, քանզի դա է հուշում բառի «ստուգաբանությունը». *Ջոքանչ – զոնի⁶⁸⁹ քաջ*:

Բառամասնաբանամբ ծիծաղ առաջացնելու դրսևորումները շատ են մանկական գվարձախոսություններում: Սակայն, ի տարբերություն վերը թվարկած դրսևորումների, այս խմբի նմուշներում բառաբաժանումը երեխաները նպատակադրված չեն կատարում: Ահա դրանցից մի նմուշ.

3-ամյա Տարոնի հոր՝ Արթուրի ընկերներից մեկը հյուր էր եկել: Տարոնն անկաշկանդ նստում է անծանոթի ծնկին ու հարցնում է.

— Անունդ ի՞նչ ա: //— Ասարուր: //— Տուր, անունդ ի՞նչ ա:

— Ասարուր: //— Տուր, անունդ ի՞նչ ա: //— Ասարուր...:

(ԱՍՇՀ)

Զվարճապատումի հենք է դառնում *կրկնավոր բարդության* այն-

687 Անեկդոտներ, հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, 1883, Մ.Վարդանեանի և ընկ. տպարան, էջ 53:

688 Պատմում և կատակում էր Գալուստ Գալստյանը, Հավաքել և կազմել է **Լենա Անթառանյանը**, Եր., «Վերնատուն» հրատ., 1994, էջ 8:

689 **Ջոնա** (ռուս.) – բանտային տարածք:

պիսի տեսակը, երբ բարդության մի մասը հնչյունավորման կամ հնչյունահավելման միջոցով անորոշություն, անիմաստություն է արտահայտում.

Մարդ ու կնիկ բաժանվում են, դաբարանում դաբավորն ստում ա՝

— *Ինչ ունեք-չունեք, հավասար պիտի բաժանվի, հիմնասեք, թե ձեր փանն ինչ ունեք:*

Կնիկն սկսում ա ունեցվածքը թվարկել.

— *Տուն-մունն, էշ-մեշ, փեղաշոր-մեղաշոր, աման-չաման...*

Դաբավորն էլ թե՝ — Դե ուրեմն՝ մարդիդ կրանք րունը, քեզ կրանք մունը, մարդիդ կրանք էշը, իսկ քեզ՝ մեշը, մարդիդ կրանք ամանը, քեզ էլ կրանք չամանը... (ԱՄՇՀ)

Երբեմն ոռուերենի **փոսոսյին հասպավումներին** համադրվում է հայերենի նույնատառ ինքնաստեղծ «հասպավումը»՝ երկիմաստ կիրառությամբ զավեշտ առաջացնելով և շփոթեցնելով դիմացիին:

Խորհրդային տարիներին բարձրագույն կուսակցական դպրոցի օտարարալեզու **ՎեՊեՇե**⁶⁹⁰ տառային հասպավումը մեզ մոտ կիրառվել է նաև ժողովրդախոսակցական լեզվում, և սրա համանունությամբ էլ կիրովականցի (վանաձորցի) անեկոդտասաց Ֆանտոն բոլորին զվարճացնում էր իր հնարանքով.

— *Գիտե՞ք, որ ես ՎեՊեՇե-ն եմ ավարտել, — հաճախորդներին հաճախ էր մոլորեցնում Ֆանտոն:*

— *Ո՞նց, ՎեՊեՇե-ն ես ավարտել ու էս գործին ես:*

— *Ես իմ սրացած մասնագիտությամբ էլ աշխատում եմ, բա ճիշտեղ աշխատեմ, եթե ես վիսշայա պակրիշեսկայա շկոլա*⁶⁹¹*-ն եմ ավարտել: (ԱՄՇՀ)*

Զվարճախոսություններից մեկն էլ ինքնատիպ ձևով է մեկնաբանում *Երիսցաո* (Իմա՝ Երևանի հացի առևտուր) **վանկարսոսյին հասպավումը:**

1940-ականների վերջին հայրենադարձների կողմից այդ հասպավման յուրովի «վերձանությունը» անսպասելի ծիծաղ է առաջացնում՝

690 **ՎեՊեՇե** (ռուս.) – ոռուերեն տառային հասպավում՝ *վիսշայա պարտիյնայա շկոլա* – բարձրագույն կուսակցական դպրոց:

691 **Վիսշայա պակրիշեսկայա շկոլա** (ռուս.) – բարձրագույն անվաղողերի դպրոց:

«պայծառ տխրությամբ» արտացոլելով ներգաղթը կազմակերպողների փքուն խոստումները և ետպատերազմյան տարիների սոցիալական ծանր վիճակը՝ *Երիացաւ–Երանի հաց առնողներին*⁶⁹²:

Հայկական զվարճապատում-զվարճախոսություններ են ստեղծվել, որոնց զավեշտի հենքը *լեզվաբանական եզրաբառերն են* (կայ, հասպովում, քերականական կարգ՝ եզակի-հոգնակի, շնչավոր-անշունչ առարկա, դերբայական դարձված և այլն): Դրանք հանդես են գալիս կամ սուկ եզրույթների անվանումների մատնանշմամբ, կամ էլ դրանց լեզվաբանական տարատեսակ դրսևորումներով: Ի դեպ, թե՛ առաջին, թե՛ երկրորդ խմբերի նմուշները շրջանառվում են առավելապես այնպիսի շրջանակներում, որոնց հասանելի են այդ եզրաբառերն ու դրանց բնորոշ կողմերը:

Կան լեզվաբանական եզրույթներ և դրանց դրսևորումներ, որոնք հասանելի են միայն նեղ մասնագետներին՝ բանասերներին: Այսպես, *գրաբարի* հոլովական միջոցներին և հայցական հոլովի դրսևորմանը ծանոթ մարդը միայն կարող է ընկալել ու ծիծաղել հետևյալ զվարճախոսությունը լսելուց հետո.

Արել անունով մեկը, զարմացած մեր հնագույն լեզվի հնարավորություններով, այսպես է արտահայտվում.

—*Բայց ինչ հեղափոխի լեզուս մեր գրաբարը. ուղղակի-նում տղա եմ՝ Արել, հայցականում՝ աղջիկ՝ Զարել...: (ԱՄՇՀ)*

Իսկ *գրաբար* եզրույթին անծանոթ անձը հարանունության պատճառով կարող է ասելիքը վերածել զավեշտի.

Վանաձորի հեռուստատեսությամբ հարցազրույցներից մեկի ժամանակ թղթակիցները հարցնում են պրոֆեսիոնալ բոնցքամարտի աշխարհի բազմակի չեմպիոն Վահրթանյան (ՎԻԿ) Դարչինյանին.

—*Հավարժում եք Աստուծուն, ոհնգից առաջ խաչակնքում եք:*

—*Այո, հավարում և խաչակնքում եմ, էս խաչն էլ գրաբարն էս տղան, — պարտախանում է Դարչինյանը (ուզեցել է ասի՝ Վեհախան է տղան) — ԱՄ): (ԱՄՇՀ)*

692 **Ստեփանյան Ա.**, 1946–1948 թթ. հայրենադարձության ինտեգրման և աղապտացման խնդիրները, Հայ ժողովրդական մշակույթ-12, ՀԱԻ-ի հանրապետական գիտաժողովի նյութեր, «Մոդնի» հրատ., 2004, էջ 149:

Կան գվարճախոսություններ, ասենք քերականական կարգին՝ *եզակի-հոգնակիին* առնչվող, որոնք ընկալելի և տարածված են թե՛ դպրոցականների շրջանում, թե՛ մեծահասակների:

Եզակի-հոգնակիի կիրառությանը վերաբերող ստորև բերվող գվարճապատումը պատմվում է մեծահասակների միջավայրում՝ հոգնակիով ընդգծելով մարդկային բացասական հատկանիշը.

— *Բարև, եզներ,* — *մրնելով աշխարասենյակ՝ դիմում է մեկը նարած միակ մարդուն:*

— *Բայց ես մենակ եմ, ինչի՞ ես հոգնակի թվով դիմում:*

— *Ախր շնոր ես եզ, է՛: (ԱՍՇՀ)*

Հիմնականում դպրոցականների շրջանում է պատմվում հետևյալ նմուշը.

Լոռու գյուղերից մեկում ուսուցիչը հարցնում է.

— *Երեխաներ, ո՞վ կարող է ասել՝ շալվարը եզակի՞ է, թե՛ հոգնակի:*

Աշակերտներից մեկը ձեռք է բարձրացնում ու ասում.

— *Ներքիկուռը (իմա՝ ներքևի մասը) հոգնակի ա, վերքիկուռը՝ եզակի: (ԱՍՇՀ)*

Դպրոցականներն են շրջանառում նաև *գոյական խոսքի մասի շնչավոր և անշունչ առարկաներին* վերաբերող վարդանիկյան պատումնաշարի հետևյալ անեկդոտը.

Մի անգամ ուսուցիչը դիմեց Վարդանիկին:

— *Շնչավոր առարկայի անունն ասա:—* Է՛ծ:

— *Ապրեն, իսկ հիմա անշունչ առարկայի անունն ասա:*

— *Սարկած է՛ծ, — պարասիանեց Վարդանիկը*⁶⁹³:

Իսկ գոյականի և բայի խոսքամասայինի տարբերակիչ կողմը գվարճախոսությունում այսպիսի գավեշտալի մեկնաբանություն է ստացել.

— *Քնչ բան է «էշ», գոյականն թե բայ, — հարցրեց վարժապետը: —* Բայ, պարասիանեց աշակերտը, — *որովհետև կարելի է ասել. «Ես էշ եմ, դու էշ ես, նա էշ է»*⁶⁹⁴:

693 Ծիծաղենք միասին, Կազմեց Սարին: Ամիրխանեանը (Ղևոնդեան), Բ տպագրություն, Թեհրան, «Նայիրի» հրատ., 2007, էջ 103:

694 Անեկդոտներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց Յովհաննէս Նազարեանց, Բագու,

Կապ խոսքի մասին առնչվող այս զվարճախոսությունը կարող է ընկալելի լինել միայն գյուղաշխարհի երեխային, քանզի հարանու-նությամբ մեջբերված «կապերի» տեսակները հասու են մեկ լեզվա-բան-բարբառագետներին կամ ազգագրագետ-բանագետներին, մեկ էլ տվյալ բարբառը կրող երեխաներին.

Լոռու գյուղերից մեկի դպրոցում հայոց լեզվի դասին ուսուցի-չը հարցնում է.

— Երեխաներ, կապերի ինչ տեսակներ գիտեք: //— Ես ասեմ, — ձեռք է բարձրացնում աշակերտներից մեկը: //— Ասմ, տղմ ջան: //— Ֆորթակապ, քարկապ, գրկապ, գելկապ⁶⁹⁵...: (ԱՄՇՀ)

Ջավեշտի հենք կարող է դառնալ նույնիսկ «ձայնարկություն» խոսքի մասը:

ա. Մի դեպքում այն հանդես է գալիս երկխոսական կառույցում՝ արտաբերված մարդու կողմից. ոչինչ չասելով՝ ձայնարկությունը փո-խարինում է ասելիքին՝ իսկ ասելիքը ընդգրկված է ձայնարկության արտաբերման մեջ.

Էրկու տարեց հարևանուհիներ, գործ անելուց հոգնած, քարքարալով իրենց տնից դուրս են գալիս ու տան հեղուկի նստա-րանին լուռ նստում: //— Օֆ-օֆ..., — հոգոց է հանում նրանցից մե-կը: //— Հմ, հմ, հմ..., — արձագանքում է մյուսը:

Որոշ ժամանակ անց հարևանուհին նորից է հոգոց հանելով ասում. //— Օֆ-օֆ...: //— Հմ, հմ, հմ..., — կրկին արձագանքում է մյուսը:

Մի քանի անգամ էլ «Օֆ-օֆ— Հմ, հմ, հմ» անելով՝, նրան-ցից մեկը տեղից վեր է կենում, թե՛

— Ահագին գրից արինք, ամեն մեկս մեր բանին գնանք...: (ԱՄՇՀ)

բ. Մեկ այլ դեպքում կենդանու արտաբերած ձայնարկություննե-րի միջոցով է բացահայտվում իրողությունը.

Ղասապեանցի տպարան, 1876, էջ 111:

695 **Գելկապ** – գայլին կապել: Գելկապի աղոթք – գիշերը դրսում մնացած ընտանի կենդանիներին գայլից պաշտպանելու համար ավովղ ժողովրդական աղոթք, որն իբր օգնում էր գայլի բերանը կապելուն:

Շունը հարբեցող ամուսնու խմած բաժակների քանակը հաշոցով է հաղորդում:

Առաջին օրը՝

Կինը գործից փոռն է գալիս, փեսանում՝ ամուսնու քեֆը լավ է: Շանը հարցնում է.

—Քանի բաժակ ա խմել: //—Հա՛իֆ-հա՛իֆ (իմա՝ երկու):

Երկրորդ օրն էլ է փեսանում՝ ամուսնու քեֆը լավ է: Հարցնում է շանը, շունը հայտնում է.

—Հա՛իֆ-հա՛իֆ, հա՛իֆ (իմա՝ երեք):

Մի օր էլ կնիկը փոռն է գալիս փեսանում՝ մարդը լակած, գեպ-նին ընկած է: Շանը հարցնում է.

—Էսօր քանի բաժակ ա խմել էս փրամետը:

Շունը հաղորդում է. //—Առուն... (իմա՝ էլ հաշիվ չկա)

3.12. Պատկերավորման միջոցները

Զվարճապատում-զվարճախոսություններում անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ են դառնում նաև **պատկերավորման և արտահայտչություն** տարատեսակ միջոցները՝ մակդիր, համեմատություն, փոխաբերություն, զեղչում, բառախաղ, հանգախաղ, հնչերանգ և այլն: Անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին:

Թաղման ծիսակարգի լալյաց երգի դարաբաղյան երգիծապատումներից մեկում սգացող կնոջ խոսքերը Պրլը Պուղու բերանով է ներկայացվում: Զավեշտ առաջացնողը հատկապես **մակդիրների ու համեմատությունների** առատությունն է.

—«Աղջի՛, քը մարաղ, ըներանկ ար էն օրին, որ ծմական գեալիս ար՝ սեզնը, զկեռը, մրհասուրը ջուբորը լիկը. լրհայ որ բերում ար, իրխոցս ըռաջին որ ածում, հենց ար ինում, լրհայ **Թարուզու իռչկեապէար ինի**:

«Աղջի՛, քը մարաղ, լրհայ որ իրկեժանց գեալիս ար կացինը քամակը կոխած, ցակալը առաջը կոխած, կեօրակ էշը ըռաջկին, շիւշայ շիւշայ ընշուղա բեռնած, յագին պուլփի ընելա. լրհայ որ բերում ար ընծղաբեռնը որօնում, **հենց ար ինում լրհայ պեազրկանի թէանպէպէթ ինի**⁶⁹⁶»:

696 Պրլը-Պուղի, գրեց Մակար վարդապետ Բարխուդարեանց, Թիֆլիս, Մով. Վարդանեանի և ընկ. Տպարան, 1883, էջ 131–132:

Պատումն ամբողջությամբ և լրացուցիչ մանրամասներով ու Ղա-րաբաղի բարբառը գրական արևելահայերենի վերածած տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 62-ում**:

Քիչ չեն նաև հայկական այնպիսի գվարճապատում-գվարճախոսությունները, որոնցում **համեմատությունն** է դառնում անսպասելի ծիծաղի պատճառը:

«**Աղէն հէլէր ա բօստան**» գվարճապատումում աղան, իր մարմնի հիվանդ մասերը բանջարեղենի տարբեր տեսակների հետ պատկերավոր ներկայացնելով, ծառային խնդրում է այդ նույնը փոխանցել հեքիմին.

— *Տէնում էս, էլի, հէք'իմին ասա՝ աղի մանները ոտեր ա խի-յարի պէս, թելէրը ոտեր ա յէմիշի⁶⁹⁷ պէս, գ'ըլօխը ոտեր ա դ'թումի պէս...*

Մտամոլոր ծառան, անկարող լինելով բոլոր թվարկած ցավող տեղերը համեմատություններով հիշել, այդ ամենը «միատեղում» և «տեղավորում է» բոստանում, ինչն էլ պատճառ է դառնում զավեշտի առաջացման.

— *Աղա՛, էրդար բ'անը իմ մըրփին չի մնա, կ'էրթամ հէք'իմին կասէմ՝ աղէն հէլէր ա բօստան: Բօստնի մէջը հըմմէն ինչ էլ կա՝ խիյար էլ, յէմիշ էլ, ձ'մէրուկ էլ, դ'թում էլ...⁶⁹⁸ Տեն **Հավելված 3, թիվ 63**:*

Այս մանրապատումի Ախալցխայի տարբերակը կրում է «Խալ-ֆիս բանը բոստան է» վերնագիրը⁶⁹⁹, որտեղ հիվանդացողը խալֆան՝ արհեստավորի ավագ բանվորն է: Ոստան աշկերտին ուղարկում է նրա որպիսությունն իմանալու, և հիվանդն իր ծանր վիճակը կրկին պատկերավոր է ներկայացնում. «...չէս տեսնի. գըլօխըս կըռոտեր (իմա՝ կտրել, դատնալ) է դըղում, փորըս դարցեր է լախասնա (իմա՝ կաղամբ), ձեռվըներըս դաոցեր են փորչուլուղ (իմա՝ գազար), օտվըներըս դաոցեր են բազուկ»⁷⁰⁰: Տեն **Հավելված 3, թիվ 64**:

697 Յէմիշ (թրք.) — սելխ:

698 **Մարկոսյան Ռ.**, Արարատյան բարբառը, Եր., «Լույս» հրատ., 1989, էջ 292–293:

699 Առակներ, ավանդություններ, անեկդոտներ՝ Ախալցխայի բարբառով: Գրի առավ՝ **Սո. Մալխասյանց**, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., 1958, էջ 127–128:

700 Նույն տեղում, էջ 127:

Ի տարբերություն պատկերավորության այլ միջոցների՝ *այլաբանությունը* վերաբերում է ամբողջական ստեղծագործությանը: Այս առումով, որոշ երգիծապատում-գվարճախոսություններ ևս, պահպանելով անեկդոտի ժանրին հատուկ ամենաէական հատկանիշները՝ լակոնիկ՝ կարճառոտ կառուցվածք, անսպասելի ծիծաղ առաջացնող վերջաբան, այլաբանորեն են ներկայացնում ասելիքը:

Ասելիքն այլաբանորեն վերարտադրող անեկդոտներն իրենց գործող անձանցով՝ առակներին բնորոշ իրական կամ անիրական հերոսներով ու աշխարհներով (առարկաներ, կենդանիներ, մարդիկ, դժոխք, դրախտ) ու երկխոսությամբ, ինչ-որ տեղ մոտենում են առակի տեսակին, սակայն նման պատումներում գրեթե բացակայում է առակից բխող դաստիարակչական-ճանաչողական-խրատաբարոյական ուղղվածությունը: Այլաբանական անեկդոտներում բարոյախոսական վերջաբանին փոխարինում է անկանխատեսելի և անսպասելի պատասխաններով ծիծաղ հարուցող, միաժամանակ քննադատություն պարունակող վերջաբանը, որը նույնպես խորքային է, սուր և նպատակային:

Եթե ժողովրդական ավանդական առակները մեծ մասամբ վերաբերում են բոլոր ժամանակներին և շոշափում ընդհանուր մարդկային-հասարակական հարաբերություններին առնչվող հարցեր, ապա առակատիպ այլաբանական գվարճապատումները առնչվում են մեծ մասամբ որոշակի ժամանակաշրջանի և վերաբերում կոնկրետ քաղաքական վարչակարգին ու գործող անհեթեթ պլանային, հարկային կամ այլ կարգի քաղաքականությանը:

Խորհրդային և նորանկախ Հայաստանի հարկային վարչարարությունը այլաբանորեն խտացվել է հետևյալ երգիծապատումում:

Աղվեսը փախչում է հարկայինի ստուգումներից, որի հետևից փախչում են նաև առյուծն ու արջը: Կապիկին ուղղած հարցին, թե ինքն ինչու չի փախչում, պատասխանում է.

— *Ես ինչու՞ փախչեմ: Իմ հետևս՝ բաց, կնոջս հետևը՝ բաց, երեխիս հետևը՝ բաց...*⁷⁰¹: Տե՛ս **Հավելված 3, թիվ 65**:

Այլաբանական գվարճապատում-գվարճախոսությունները չեն շրջանցում նաև վերջին տասնամյակներին կատարված ողբերգական

701 **Մելիք-Սարգսյան Գ.**, Զվարճալիք, «Պարոյր Սևակ» հրատ., Եր., 2001, էջ 51:

իրադարձությունները: Վ. Սվազյանի գրառած «*Հայաստանի երկրաշարժին դատաւարութիւնը*» զվարճախոսությունում ժողովուրդը շինանյութերի դատաւարությանը այլաբանորեն է ներկայացրել երկրաշարժի արհավիրքները ծնող պատճառները⁷⁰²:

Եթե մեծերի երգիծապատումներում և զվարճախոսություններում *անձնավորումը* մեծ մասամբ նպատակադրված հնարանք է և նպատակ ունի զավեշտն էլ ավելի ազդեցիկ դարձնել, ապա մանկականում այն աշխարհընկալման առաջին քայլերի, շատ ու շատ անընկալելի երևույթներ բացահայտելու նպատակ է հետապնդում.

Իբրև փոքր տարիքի երեխայի մտածողության արգասիք՝ զվարճախոսություններից մեկում մանկան խոսքում կիրառվում է թե՛ անձնավորումը, թե՛ բառամասնատումը՝

Ծովափում նայելով մայրամուտին՝ 2 փարեկան Նարեն բացարեց.

— Արևը պոզում ա, գնում ա Մարիամի մոտ (իմա՝ մայրամուտ): (ԱՄՇՀ)

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում զավեշտի հենք դարձած պատկերավորման միջոցներից հաճախակի հանդիպողներից է նաև *չափազանցությունը*:

Որևէ ուրախ առիթով կազմակերպված հավաքույթի ճոխ նկարագրության «ազդեցությամբ» զվարճախոսություններից մեկում թաղման «ճոխությունը» չափազանցմամբ ներկայացնելն է դառնում անսպասելի ծիծաղի հենքը.

Թաղումից վերադարձած մի կին հարևանուհուն պատմում էր.

— Վսյ, Մարզո՞ ջան, ընքան մարդ կար, ընքան մարդ, որ մենեյն էրկու փեղ ին դրել...⁷⁰³:

Այս զվարճախոսության մեր գրառած տարբերակը երկաստիճան է՝ թաղման «ճոխության» նկարագրությանը հաջորդում է հարսանիքի բազմամարդությունը ներկայացվող հետևյալ չափազանցված պատկերը.

702 Այդ մասին խոսվել է նաև «1988-ի Սպիտակի երկրաշարժը» ենթագլխում: Տեքստը տե՛ս *Հավելված 2, թիվ 44-ում*:

703 Լոռվա զվարճապատումներ, հավաքեց և մշակեց Ս. Ճշմարիտյանը, Գյումրի, «Կոմայրի» հրատ., 1992, էջ 11:

— Էն օրը մի տեղ հարսանիք էի գնացել, Էնքան մարդ էր մասնակցում, Էնքան մարդ, որ թամադան կենացներ ասելիս սեղանից սեղան ձիով էր գնում-գալի: (ԱՄՇՀ)

Ի դեպ, թե՛ այս, թե՛ վերը մեջբերված զվարճախոսությունը, ինչ-որ տեղ հիշեցնում են սուտ ասելու մեջ իրար հետ մրցակցող ստապատումի հերոսներին:

Թարվերդյանի գրառած զվարճախոսություններից մեկում էլ **փոխարերության** միջոցով հոգևոր առաջնորդի և ժողովրդի դասային տարբերությունն է ընդգծվում՝ դառնալով անսպասելի ծիծաղ հարուցող միջոց:

Մոկացիները իրենց պաշտպանության համար դիմում են Աղթամարի Խաչատուր կաթողիկոսին՝ հեղկյալ խոսքերով.

— Վեհափառ տե՛ր. տու վոր կաս, մեր պոզ էշն իս. մենք էլ վոր կանք, քո պոչի տրկու ճանճերն ինք. հեկի տու քո պոչ թափ տաս, մենք տը պլավի՛նք. մեր տեր չիտ տյու յիս...⁷⁰⁴:

Հարսանեկան ծիսակարգի հետ կապված երգիծապատումներից մեկում ևս զավեշտի մեխը փոխարերությամբ ասված խոսքն է ու դրանից բխած հակադարձվող պատասխանը:

Աղջիկ ուզելու նպատակով մայրաքաղաքից Քյավառ գնացածների՝ «*Մենք եկել ենք ձեր այգուց վարդ քաղելու*» պատկերավոր խոսքին հետևում է աղջկա հոր՝ «*Մեր բուստան հրմմեն կորտոլ ա*» անսպասելի ծիծաղ հարուցող պատասխանը: (ԱՄՇՀ)

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում նաև **փոխանունությունն** է անսպասելի ծիծաղի պատճառ դառնում: Հարսանեկան ծիսակարգի մաս կազմող խնամախոսության բազում դրվագներ դարձել են անեկդոտների առաջացման պատճառ: Դարերի ընթացքում աղջիկ ուզելիս ժողովուրդն իր նպատակ-ասելիքը ներկայացնելու տարատեսակ ձևեր է «մշակել», որոնցից մեկն էլ **ձեռքը խնդրել** դարձվածքով է արտահայտել:

Անսպասելի ծիծաղ հարուցելու համար այս կայուն կապակցությունն անեկդոտում բացվում է: Պատասխանը մերժողական չէ. խնամին մաս-մաս տանելուն դեմ լինելով՝ շուկայական մեծածախ առևտրի

704 ՀԱԻ-ի արխիվ, Գ.Թարվերդյանի ֆոնդ, FF:1, 4469:

ժամանակ կիրառվող գործարքային բառապաշարի միջոցով առաջարկում է **բիրիք**⁷⁰⁵ տանելու տարբերակը.

Երևանից գնում են Աբարան՝ աղջիկ ուզելու: Խնամոնց փուն մերնելով՝ ներկայացնում են գալու նպատակը. //—Մենք եկել ենք ձեր աղջկա ձեռքը ինդրելու: // Աղջկա հերն ասում ա. //—Մեր աղջկան մենք մաս-մաս չենք փախի, թե փանում եք, բիրիք փարեք... (ԱՄՇՀ)

Որոշ զվարճախոսություններում էլ արտահայտչության միջոցներից բառախաղն է նպաստում զավեշտի ստեղծմանը: Մեծերի բառախաղով արտահայտված խոսքը մեծ մասամբ նպատակադրված է: Ահա բառախաղով արտահայտված մի քանի նմուշ.

Անդոն ասում է. //—Կնի, էս օրը հոնց մընացիր սկուպոյ⁷⁰⁶ Արշակի փանը: // —Սփիպված: //—Վերջը, հոնց ընթոնեց... //—Սփիպված⁷⁰⁷:

Կամ էլ՝

Լոռեցուն ասմեն՝ //—Հոքիներից վախում են: // Ասմա՝ //—Դե նայած՝ քանի հոքի ա: (ԱՄՇՀ)

Լոռեցիներին վերագրվող հարցուպատասխանական անելիդոսներից մեկում էլ բառախաղով ստեղծած զավեշտն առնչվում է երկինք համբառնալուց հետո Քրիստոսի կրկին երկիր վերադառնալու ավանդազրույցին.

Լոռեցուն հարցնում են. //—Հավարում են Քրիստոսի գալարյանը: // Ասում ա.

—Հըվարայը՝ հըվարում եմ, բայց գիդեի ոչ, որ Քրիստոսը Գալարյան ա: (ԱՄՇՀ)

Ստորև ներկայացվող բառախաղով զվարճախոսությունը էլ ավելի է բացահայտում մարդկային բնավորությունը.

Երկու ընկեր զրուցում են. //—Հրանսր, որոշել եմ բեղ պահել: —Որ հորդ էլ պահեիր, վար չէր լինի, — ասում է ընկերը⁷⁰⁸:

705 **Բիրիք** (թրք.) – ամբողջությամբ:

706 **Սկուպոյ** (ռուս.) – ժլատ, գծուծ:

707 Կատակում է Գորիսը (Գորիս քաղաքի և շրջանի ժողովրդական սրախոսություններ և անելիդոսներ), Հավաքեց, մշակեց ու կազմեց **Լևոն Սահակյանը**, «Մուշ» հրատ., Գորիս, 1994թ., էջ 7:

708 Կատակում են մովսեսցիները, Գրառողներ՝ **Ա. Պապյան, Հ. Պապյան**, Եր., «Նոյյան տապան» հրատ., 2012, էջ 79:

Բանազեա Վ. Սվազլյանի գրառած «Հօփն ու Թօփը» երգիծապատումում բառախաղն ինքնատիպ ու հետաքրքիր դրսևորում է ստացել, թե՛ անձնանունների ընտրությունը, թե՛ գործողություններն ու հանգուցալուծման ժամանակ հերոսի բառախաղային մտորումը, անսպասելի ծիծաղի հենքն են դառնում.

— Հօփը գիդէ, քի Թօփան քօլն իմ, Թօփն ա գիդէ՝ Հօփան քօլն իմ. չին գիդիր, քի քօքան մէջն իմ⁷⁰⁹: Տեն Հավելված 3, թիվ 66:

Ջվարճապատում-զվարճախոսություններում զավեշտի առաջացման միջոց է դառնում նաև բառային *կրկնությունը*.

Լոռեցի Ռուբենը հարևանին հարցրնրմ ա.//— Ըսօր ինչ կին կա: // Ամա՛ // — Խելակորոյս, խելակորոյս, խելակորոյս ... // — Այրս՛, դէ մին ասիր, հըսկացա, էլի, — ասըմ ա Ռուբենը⁷¹⁰: (ԱՄՇՀ)

Հայերենի բարբառներին, ժողովրդախոսակցական լեզվին հատուկ է կարճառոտ ու պատկերավոր խոսքը, իսկ դրան նպաստում է միայնաց հետ հաղորդակցվելիս հաճախակի կիրառվող արտահայտչամիջոցներից մեկը՝ *զեղչումը*:

Բանավոր խոսակցության ժամանակ բառ-բառակապակցությունների զեղչումը նպաստում է խոսքը անկեղծ, անկաշկանդ ու անմիջական դարձնելուն: Սակայն երբեմն մեծերի կամ փոքրիկների կողմից զեղչման կիրառությունների ժամանակ զավեշտալի միջադեպեր են ստեղծվում, ինչն էլ հանգեցնում է բազում անեկդոտների առաջացման: Ստորև ներկայացվող օրինակներով տեսնենք՝ կամա թե ակամա զեղչման ինչ հնարանքներով է հնարավոր լինում անսպասելի ծիծաղ առաջացնել:

Ժողովրդական խոսքային կառույցում *հոգու* բառի զեղչումը խոսակցի մոտ անմեղ կիրառությունը «վերափոխում է» ասելիքի այլ՝ բամբառակ իմաստով արտահայտության: Լոռեցի երկու կանանց երկխոսություններից մեկում այն ականայից անսպասելի ծիծաղի առաջացման տեղիք է տալիս՝ դառնալով իրականության հենքի վրա ստեղծված ինքնատիպ մի զվարճախոսություն.

709 Սվազլյան Վ., Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտությունե հրատ., 1994, էջ 64:

710 1960-ականների վերջին Կիրովականում (այժմ՝ Վանաձոր) ամերիկյան «Խելակորոյս, խելակորոյս, խելակորոյս աշխարհ» կինոնկարն էր ցուցադրվում:

Շնորհանգուս հարար բողոքում է ամուսնու ազգականին. //— Կեսուրս երկու կովը վի կալավ (վերցրեց) ու սարը գնաց: //— Աիչի՛, բա ընեսանցը տարել չի: //— Տարել ա, համա բախչեն՝ վրես, թուխար՝ վրես, քեռին՝ վրես, էշը՝ վրես⁷¹¹ (իմա՝ այգուն, թուխսին նայելու, հետևելու հոգսը, քեռուն պահելու, խնամելու հոգսը, էշին նայել-պահելու հոգսը—ԱՍ):

Ժողովրդական խոսքում քիչ չեն այնպիսի դեպքերը, երբ զեղչվում է ոչ թե բառը, այլ մի ամբողջ բառակապակցություն, ինչը կարող է նպաստել արտաքուստ անմեղ ու միամիտ խոսքը վերածելու բամբառակ՝ գռեհիկ խոսքի: Ժողովրդական երգիծապատումներում հենց նմանատիպ կառույցներն էլ դառնում են անսպասելի ծիծաղի առաջացման հենքը.

Գյուղացիներից մեկի հոգեհացին տերտերը միանգամից դադարեցնում է ուրելը: Այս ու այն կողմից անհանգստանում են.

— Տե՛ր հայր, կե՛ր, ինչի՛ էդքան շուտ հեղքաշվեցիր... //— Չէ, ես ինչքան պեղք էր, կերա վերջացրի, հերիք է: //— Բայց ինչքան կերար որ, տե՛ր հայր: //— Չորի տիրոհանու ծակը կերել եմ, բոլ ա: (իմա՝ մինչև տերտերակնոջ ցույց տված գոտու ծակը՝ անցքը—ԱՍ) (ԱՄՇՀ)

Փերիահայոց զվարճապատումներից մեկում կա զեղչման արդյունքում ասելիքը վերածվում է բամբառակ խոսքի: Ջեղչմամբ անսպասելի ծիծաղ առաջացնող պատումն առնչվում է նաև հոգևորականի տգիտությանն ու մոռացկոտությանը: Անցորդի՝ «Օրինայ տեր» խոսքին հաջորդող «Աստուած քեզ օրինի» պատասխանը անընդհատ մոռացող քահանան այդ գրությունը շորի տակից ամրացնում է ու անհրաժեշտության դեպքում նայում: Մի օր էլ, չգտնելով գրությունը, ասում է.

— Փեշիս տակինը քեզ օրինի⁷¹²: Տեն Հապելված 3, թիվ 67:

Քավորը ընտանիքի համար սրբություն է, ու անեկդոտում բառազեղչումը ակամայից այլ ուղղությամբ է տանում միտքը.

711 Բաբայան Ա., Էջեր Լոռվա բանահյուսությունից, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2007, էջ 65:

712 Մինասեան Լ., Գիտական բառ ու բան, (Փերիա գաւառ), Նոր Զուղա, Սր. Ամենափրկիչ վանքի տպարան, 1998, էջ 388:

— Էս խի՛ էսքան ուշացար, քավոր ջան, աչքներս ջոր կտրեց դռանը մտիկ տալով, — նրան է դիմում քեռի Խաչոն:

— Դուզ ա սարմ, քավոր ջան, — խոսքը շարունակում է Խաչո քեռու կինը, — ամեն անգամ, երբ շունը հաչքւմ ա, հենց գիրտեխք, թե դու ես⁷¹³: (զեղչված է գալիսը-ԱՍ)

Անգ(ք)ամբառի համանիշությամբ և զեղչման հնարանքով ստեղծված երգիծական մանրապատումը նոր ժամանակների՝ 1990-ականների սոցիալական վիճակի կտրուկ վատացման և գործազրկության անմիջական արձագանքն է: Հանուն նյութականի, հանուն փալասփուլուսի թե՛ Հայաստանում, թե՛ մասնավորապես Արևելքի երկրներում մարմնավաճառությամբ զբաղվող կանանց քանակը կտրուկ աճեց, ինչը ժողովրդի մեջ զգվանք ու զայրույթ առաջացրեց, տեղիք տալով նաև անեկդոտների ստեղծման:

Արտասահմանից վերադարձած կնոջ հագին աչքի ընկնող նոր բան տեսնելիս մարդիկ հարց էին տալիս. «Տեսնես ինչքան է տվել»՝ նկատի ունենալով թե՛ շորի արժեքը, թե՛ մարմինը վաճառելը (այսինքն՝ քանի՛ անգամ)՝ անգամը ևս դասելով դրամական միավորների շարքում: (ԱՄՇՀ) Տես **Հավելված 3, թիվ 68**:

Հայերեն բանավոր խոսքում առկա բառազեղչումը օտար միջավայրում ևս կարող է հանգեցնել տվյալ լեզվի բառային համանունության՝ դառնալով անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ.

Արտասահմանում ընդանիքով ԽՍՀՄ-ի դեսպանատան աշխատողների շերքում տեղավորված հայ ընդանիքի ամուսինը ամեն անգամ գործի գնալիս դուռը ծածկում էր ու կնոջն ասում.

— Թուզան, դու՛որ: (Իմա՛ դուռը փակիր, փակիր-ը զեղչված է)

— Մի օր էլ ռուս հարևանուհին հարցնում է Թուզանին.

— Ես չեմ հասկանում, երբ մեր ներկայությամբ է, ամուսինդ քեզ հետ շար կիրթ ու քաղաքավարի է, բայց ինչո՞ւ է ամեն աշխատանքի գնալիս քեզ վիրավորում:

— Ո՛վ ասավ, նա երբեք ինձ մի թթու խոսք չի ասած:

— Բա ինչի՞ ա ամեն անգամ գործի գնալիս քեզ ասում. «Թուզան, դու՛որ»⁷¹⁴: (ԱՄՇՀ)

713 Լոռվա զվարճապատումներ, հավաքեց և մշակեց Արամայիս Քոչինյանը, Գյումրի, «Կոմայրի» հրատ., 1992, էջ 13:

714 **Дурак**, ժողովրդախոսակցականում՝ дур’о՝ դուռը (ռուս.)–հիմար:

3.13. Անսպասելի ծիծաղի դրսևորման այլ միջոցները

Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում մեծ քանակ են կազմում նաև այնպիսի նմուշները, որոնցում անսպասելի ծիծաղի դրսևորմանը նպաստում են են ոչ թե լեզվական-քերականական, այլ ուրիշ միջոցներ ու հնարանքներ: Այդպիսիք կարող են դառնալ *հաշիվ-հաշվարկները, ծածկախոսությունը, բան-իք-իրքյան կիրառությունները, սինկրետիզմ-համադրողականությունը, բանաձևերը, ֆիզիկական արարները՝ խլությունը, արամնաթափությունը, կակազելը* և այլն:

Հայկական երգիծական մանրապատումներում առանձնանում են այնպիսի ստեղծագործությունները, որոնցում անսպասելի ծիծաղը դրսևորում է տարատեսակ *հաշիվ-հաշվարկների* միջոցով: Այսպես՝ Վասպուրականցիների պատումներից մեկում երկու կաճեացու՝ քաղաքում կատարած առևտրի սովորական հաշվարկն է դառնում զավեշտի հենքը.

Տաս փարս փվինք, գացինք փլլոզպուն (պաղնիս): //—Տաս փարս փվինք, առանք՝ էն, ինչ որ ես վար քի լացի, փյու վար զի լացիր (փաճիլ բյուրս): //—Տաս փարս փվինք, առանք էն, ինչ չանց հիմ ասարված, չանց քու ասարված քաղցր էր (չամիչ)⁷¹⁵: Տեն Հափելված 3, թիվ 69:

Զվարճապատումներում զավեշտի հենք հարող է դառնալ նաև *կեղծ հաշվարկը*: Որոշ դեպքերում այն բարի նպատակով է կատարվում, ինչպես Կ. ք. Գալֆայանի հրատարակած «Բալասան փայուն հաշիվը» զվարճապատումում:

Երեք ամիս անց հարսը տղա է ունենում, և «*փղուն արը-նամնուր չավրելու*» համար գտնվում է «հաշվագետ» Բալասան տային, որը հանդարտեցնում է բոլորի մտքերը, վերջ տալիս բամբասանքներին, և «*հարս ու փեսա մնում են արով-նամնուսով*»: Ահա այդ զվարճապատումի առանցք հանդիսացող զավեշտալի հաշվարկը.

—Մրիկ ըրեք, հաշիվը աս է. փեսին ամուսնությունը հարսին հեք կընեն 3 ամիս, 3 ամիս ալ հարսին ամուսնությունը փեսին հեք.

715 Ծիծաղում են վանեցիները, Կազմողներ՝ Հարությունյան Վ., Մելիքյան Կ., Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 175:

եղավ 6: Աննող ամիս, այս ամիս և գալող ամիս՝ 3 ալ աս, կրնն ճիշդ ու ճիշդ 9 ամիս...: Պրծավ գնաց⁷¹⁶: Տեն Հավելված 3, թիվ 70:

Երգիծական մանրապատումներից մեկում⁷¹⁷ էլ կաշառքի շնորհիվ եպիսկոպոսի կեղծ հաշվարկով յոթ պորտն անցնելը այրիացածին հնարավորություն է տալիս ամուսնանալ քննու հետ⁷¹⁸:

Ջավեշտ կարող է առաջացնել *ծածկախոսությունն* իր տարատեսակ դրսևորումներով:

Երգիծապատումներից մեկում զավեշտի հենք է դառնում «Գնանք գրադարան՝ գիրք կարդանք» ծածկախոսությունը: Քյավառյան անեկդոտաշարում այլոց ներկայությամբ կիրառվող այդ ծածկախոսությունը, բնականաբար, պետք է առնչվեր խմելու գործողությանը: Խանութը փոխարինելով գրադարանով, օղին՝ գրքով՝ «Գնանք գրադարան՝ գիրք կարդանք» գաղտնախոսությունը նպատակ ունի «փրկել» քյավառցու վարկաբեկված հեղինակությունը: (ԱՄՇՀ) Տեն Հավելված 3, թիվ 71:

Ջվարճապատում-զվարճախոսություններում զավեշտի միջոց է դառնում նաև *նամակ-ծածկախոսությունը*: Այս բնույթի նմուշներն առնչվում են հիմնականում քաղաքական թեմային՝ կապված հայրենադարձվածների հիասթափվածության և տաղտկալի իրականությունը արտասահմանում գտնվող իր հարազատին ծածկախոսությամբ ներկայացնելու հանգամանքով⁷¹⁹:

Բանազետ Վ.Սվազլյանի գրառած «Նոր էկողի նամակը» զվարճախոսությունում այդ ծածկախոսությունը այսպես է դրսևորվել.

Նոր էկող մարդուն մեկը նամակ կգրե արտասահմանի իր քարեկամներուն.

«Հոս մեր կյանքը շնոր ուրախ կանցնի. ամեն օր ուրախանալու առիթ մը ունիք. օր մը հերթ կկայնիք» կես կիլո շաքար

716 Գիրք առակաց, պատրաստեց Կարապետ քահանայ Գայֆաեան, Լիբանան, Բեյրութ, 1957, էջ 141–142:

717 Անեկդոտներ, հատոր Բ, Աշխատասիրեց Յովհաննէս Նազարեանց, Տիփլիս, տպարան Յովհաննիսի Մարտիրոսեանց, 1877, էջ 37–38:

718 Այդ մասին առավել մանրամասն խոսվել է 2-րդ գլխի «Հարսանեկան ծիսակարգը» ենթաբաժնում: Տեքստը տեն Հավելված 2, թիվ 1-ում:

719 *Նամակ-ծածկախոսությունների* վերաբերյալ խոսվել է նաև ուսումնասիրության երկրորդ գլխի «Ներգաղթը և արտագաղթը» ենթաբաժնում: Նմուշները տեն Հավելված 2-ի թիվ 35, 36, 37-ում:

կառնենք՝ կուրախանանք, մյուս օրը հերթ կկայնինք՝ կես կիլո կարսնգ կառնենք՝ կուրախանանք... Ճիշտը ըսելով՝ հոնտերը ան փեսաս ուրախություններ դուք չունիք»⁷²⁰:

Հայրենադարձությանն առնչվող մեկ այլ **ծածկախոսություն** այսպես է ներկայանում.

Մի ախպար գալիս և հայրենիք: Ինչքան էլ հարազատները փորձում են համոզել՝ չգնալ, չի լինում: Ասում են.

— Լավ, գնա, որ լավ եղավ, մեզ գրի, մենք էլ կգանք: Բայց որպեսզի ԿԳԲ-ն չհասկանա, վարը որ լինի, կգրես՝ աղջիկ ունեցանք, որ լավը լինի, կգրես՝ փոլա ունեցանք:

Էս մարդը փեղ և հասնում ու մի երկու ամիս հետո նամակ և գրում. «Հարազատներս, փոլայի էինք սպասում, աղջիկ ունեցանք, էն էլ՝ զոյգ»: (ԱՄՇՀ)

Երբեմն էլ ծածկախոսությունը թաքնված է լինում երկխոսությունը վարողների խոսքում.

Մերն ասում աս. //— Իմ բալեն աս գալի: // Հերն ասում աս. //— Էն ո՞ւմ բալեն աս գալիիի... (ԱՄՇՀ)

Թե՛ արևելահայոց, թե՛ արևմտահայոց բանավոր խոսքում **բան** (իք)-**իրք** բառի հաճախակի կիրառությունը պատճառ է դարձել մի շարք անեկոդոնների ստեղծման՝ դրանք դրվելով որոշակի բառիմաստային կադապարի մեջ: Ասելիքն ակամա վերածվում է գաղտնախոսության, իսկ խոսակցի կողմից դրա շատ հանգիստ «վերձանում-ընկալումը»՝ անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ:

19-րդ դարի 80-ականների վերջին «Նոր Դար»-ում տպագրված թումանյանական գրառումներից մեկը բազմաստիճան երկխոսական կառուցով է գավեշտն արտահայտում: Չնայած այստեղ արտաբերողի խոսքի մեջ իմաստը ներկայացվում է իբրև ընկալելի միավոր, այնուամենայնիվ երիտասարդ գրառողը բացում է փակագծերը, այսպես ասած, «թարգմանում է», այլապես ընթերցողը չէր կարող հասկանալ ասելիքը.

Լոռոցի հովիվը ձայն է փայլիս մի սարից դեպի մյուսը, իրեն ընկերին.

720 Սվազյան Վ., Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 113:

— Հե՛յյ Համբո՛՛, Համբո՛՛, աղա՛՛, քե մաւրաղ, էն ըքանց ըքին ասա՛՛ ձեր իքն ըքել ւ, իքա ըքել, եկեք ըքեցեք, թե չէ էն իքը կը գա կ'ըքի, կասեք՝ դոք եք ըքել¹, այսինքն, էն Մարկոսանց Ղուկասին ասա՛՛ ձեր էծը ծնել ոյ է բերել, եկեք փարեք, թե չէ գայլը կըգա կուրի, կասեք՝ դոք եք կերել²¹:

Ահա **բան-ի** յորարեասկ մեկնաբանությամբ լոռեցու մի զվարճախոսությունն ևս՝ տպագրված Հովհ. Թումանյանի գրառումից շուրջ մեկ դար անց.

Համբարձումը խորի դեզի վրայից ձայնում է կնոջը.

— Աիսի՛, Վարդնո՛ւ, օրը ճաշ դառավ, էդ բանը բանովը փոքր, բան արա, որ գամ բան անեմ: // Կինը փնթփնթաց. //— Այ սիրտդ սևանա, հս, ոնց էլ հիշում ւ, որ չորս ձու ւ մնացել փանը²²:

Արևմտահայոց շրջանում **բան-իրքյան** կառույցով բամբառակ խոսքի դրսևորում է արձանագրել Ս. Ազնավուրյանը «Իրքը» զվարճախոսությունում.

Չիյրեմ ինչեանը դրացիին հանդիպելով. //— Կնիկդ կինս իրք ըրեր է (անարգեր է),— ըսա: //— Ինչ իրատնք ունէր կնիկդ կնկանս իրք (ջլթիկ²³)՝ ըսելու:

— Փողոցին մէջտեղը ևս քու կնկանդ բերանը իրք կընէի (կը պատռէի), փուս ըրէ (աղօթել) իմ կնկանս իրքին (աղաչանքին),— պատասխանեց առաջինը²⁴:

Արևմտահայոց մեջ գավեշտ առաջացնող իրքյան հաղորդակցությունը խտացվել է ոչ թե այս կամ այն անհատի, այլ մի ամբողջ տառածաշրջանի մարդկանց՝ ուրֆահայերի խոսքում.

— Ուրֆացիին հայերէնը լսած կա՛մբ: //— Էլլանք գացինք իրքոնց փունը, իրքոն փղան դեմիս էլլաւ. ինծի էնեց իրք մը էրաւ, գիտես ևս իրեն իրքոն իրքն էի: (Ելանք գացինք իրքենց տունը,

721 **Թումանյան Հովհ.**, ԵԼԺ՝ 10 հատորով, հատոր 5, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 581:

722 Պատմում և կատակում էր Գալուստ Գալստյանը, Հավաքել և կազմել է **Լենա Անթառանյանը**, Եր., «Վերնատուն», 1994, էջ 32:

723 **Ջլթիկ** – անբարոյական, լիրք:

724 **Ազնավուրեան Ս.**, Հեքիաթներ, զուարճալիքներ, ԱՄՆ, Միչիկըն, Տիպորն Հայթս, 1971, էջ 144:

իրքին տղան դէմն ելաւ. ինծի այնպէս իրք մը ըրաւ, կարծես ես իր իրքին իրքն էի: «Իրք»ը՝ անորոշ գոյական է)⁷²⁵:

Մի շարք երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում անսպասելի ծիծաղի դրսևորմանը նպաստում է ոչ միայն խոսքն իր միջոցներով ու հնարանքներով, այլև *սինկրետիզմը*⁷²⁶՝ արվեստի տարբեր տեսակների (թատերարվեստ, երաժշտարվեստ, պարարվեստ և այլն) համադրությունը: Վարպետ անեկդոտասացը միայն դրանց կիրառությամբ կարող է ասելիքն իր ողջ հմայնքով փոխանցել ունկկդդին:

Ինչպես երաժշտական նոտաներն ի գորու չեն մեր ժողովրդական երաժշտության ողջ հմայքն ու հարստությունը, ելևէջների ամբողջ համակարգը վերարտադրել, այնպես էլ հայերենի նման հարուստ և ճկուն լեզուն՝ իր կետադրության և առոգանության նշանների միջոցով չի կարող արձանագրել անեկդոտասացի բանավոր խոսքի արտասանական նրբերանգներն ու դրանց աջակցող արվեստի տեսակների համադրողականությունը:

Իսկայես, հայ ժողովրդական երգիծապատումներ և զվարճախոսություններ կան, որոնք առանց արվեստի մի քանի տեսակների համադրության, մանավանդ թատերարվեստի արտահայտչաձևերի՝ մարմնի տարբեր մասերի (գլխի, իրանի, ձեռքերի, ոտքերի) շարժումների, դեմքի (միմիկայի, աչքերի «խաղի»), ձայնի ելևէջների (մասնավորապես բարբառային համապատասխան հնչերանգը ներկայացնելիս), բարձր ու ցածր արտաբերելու, հնչյունների տատանումները ընդգծելու (մանավանդ կակազությունը) և այլ միջոցների զուգակցման ասելիքը կկորցնի իր համն ու հոտը:

18-րդ դարի գերմանացի դասական գրականության հիմնադիր, արվեստի տեսաբան Գոտտոլդ Լեսինգն իր «Էմիլիա Գալոտտի» դրամայում Կոնտիի բերանով այսպես է ներկայացրել *աչքերով տեսածի և վրձնով այդ տեսածը վերարտադրածի ընդգծված տարբերությունը*. «*Եթե մենք կարողանայինք անմիջապես աչքերով նկարել: Գիտե՞ք՝ որքան շար բան է կորչում աչքերից դեպի ձեռք, դեպի վրձին տանող երկար ճանապարհին*»⁷²⁶:

725 Միջգաւառական անեքթոններ, Վերադասավորությամբ և նոր նյութերի լրացումներով, Հաւաքեց և ներկայացուց Յ. Չոլաքեան, Վ. Քասունի, Բ տպագրութիւն, Հալեպ, 2005, էջ 91–92:

726 Լեսինգ Գ., Դրամաներ, թարգմ. Հ. Հակոբյանի, «Հայաստան», Եր., 1970, 172 էջ:

Իսկ ինչքան շատ բան է կորչում ժողովրդական բանավեստի նմուշները, մասնավորապես անեկդոտները բերանից մինչև ունկնդիր, այնուհետև մինչև թուղթ ու գրիչ տարածությունն անցնելիս... Ահա այդ *տարածությունը* հաղթահարելու համար անեկդոտասացի ասելիքը, խոսքը ունկնդրին հասցնելուն օգնության են գալիս արվեստի մյուս տեսակները, իսկ թղթին հանձնելիս՝ հայերենի կետադրական և առոգանության նշանները, որոնք, ցավոք, երաժշտական նոտաների պես ի գործու չեն վերարտադրելու հայոց լեզվի, մասնավորապես նրա բազմաթիվ բարբառների արտաբերումները:

Ասածը հաստատելու համար այստեղ մի քանի անեկդոտների օրինակով անդրադառնանք ասացող-ունկնդիր հարաբերությունների ժամանակ սինկրետիզմի «աջակցությանը»: Ստորև բերվող զվարճախոսությունում սաստիկ ցրտի պատճառով կարտոֆել վաճառող քյավառցու խոսքին, իբրև ցուցիչ, նպաստում են ոչ թե ձեռքերը, այլ մարմնի առաջնամասը՝ դառնալով զավեշտի առաջացման պատճառ.

Ձմեռ է, ասարիկ ցուրտ: Բյավառցին շուկայում մի տասր քակ շոր հագած, սպիտակ խալաթն էլ՝ վրայից, առաջը փարբեր չափսի երեք պարկ կարտոֆիլ դրած, ձեռքերը խալաթի գրպաններում, կանգնած է: Մեկը մտրենում, հարցնում է.

— Բնչ արժի կարտոֆիլը: //— Խարիր (ձախ կողմի պարկը ցույց քալիս առաջնամասը փորի հետ առաջ պարզելով), խարիրիցուն (առաջնամասը փորի հետ առաջ պարզելով), էրկուխարիր (առաջնամասը փորի հետ դեպի աջ պարզելով),— առանց ձեռքերը գրպանից հանելու՝ ասում է քյավառցին: (ԱՄՇՀ)

Իսկ այս մյուս նմուշը սինկրետիզմի դրսևորման ինքնատիպ տեսակ է. այստեղ գործողություն կատարողը ոչխարն է, նմանակողը՝ մարդը, հենց այդ նկարագրությամբ վարպետ անեկդոտասացը պետք է կարողանա գրավել լսարանին ու շարժումներով ընկալելի դարձնել ասելիքը:

Եզդուն հարցնում են. //— Բնչ արժի ոչխարը:

Էս եզդին, գնորդի հագուկապը փեսնելով՝ ասում է. //— Հինգ հարուր դոլլար:

Ոչխարը գլուխը կողքի թեքելով ու ձեռքով դեմքը կողքահան փակելով, որ գնորդը չրեանի իր արձագանքը, փոթկացնում է: (Այսինքն՝ ախորժակ, ախորժակ, էդքան է՛լ ախորժակ): (ԱՄՇՀ)

Կան նաև երգիծական բանարվեստի այնպիսի նմուշներ, որոնցում խոսքը և համադրողականությունը հավասարապես են նպաստում զավեշտի ստեղծմանը: Ստորև բերվող զվարճախոսությունում սովորական խոսքը ձեռքի և դիմախաղի տեղը չի կարող զբաղեցնել: Այստեղ զավեշտը վաղ ժամանակների կանանց համեստության ու գաղտնապահության և նոր սերնդի բերանբացության դրսևորման յուրատեսակ նկարագրությունն է՝ համապատասխան փաստ-վկայության հիշատակությամբ: Հին ու նոր ժամանակների հակադրությունը ներկայացվում է իրական մի դրվագի բացահայտման միջոցով, ինչն էլ դառնում է զավեշտի հենքը. Այստեղ գաղտնապահությունը հիմնավորվում է ժողովրդի մեջ տարածված շարժումով՝ ձեռքի ավով բերանը փակելով և ըհը ասելով.

Հարևաններով հավաքված խոսում են դեսից-դենից, իրենց ապրած ու հիմիկվա ժամանակներից, մեկը ջղայնացած դժգոհում է նոր ժամանակներից ու ջահելներից.

— Էս ինչ ժամանակներ են, էս ինչ ջահելներ են, էս ինչ բերանբացությունն ա: Մի բան չեյած՝ սաղ աշխարհն իմանըմ ա: Ափսոս չէր մեր վահարը. իրեք ամսեն ամոսնացած ի, տեքրըս էկավ զոռով մրավ ծոցըս: Առ ըսօր՝ ըհը, — ասում է ու իբրև գաղտնապահության նշան՝ մի ձեռքի ավով ամուր փակում բերանը: (ԱՄՇՀ)

Հայ ժողովրդական երգիծապատումների և զվարճախոսությունների մի խումբ էլ առնչվում է հարսանեկան ծիսակարգային տարրերից մեկին՝ **ջխոսկանությունը**: Ըստ ավանդույթի՝ չխոսկան հարսը պետք է ասելիքը սկեսրայրին, տեգորն ու քավորին փոխանցեր կամ այդ պահին ներկա գտնվող որևէ անձի միջոցով, կամ էլ, եթե այդ հնարավորությունը չկար, ձեռքերի շարժումների ու դիմախաղի օգնությամբ:

Նման «խոսակցությունների» հենքի վրա բազում անեկդոտներ են ստեղծվել: Դրանցից մեկում չխոսկան հարսի՝ ձեռքերի շարժումներով տեգորը նախագգուշացումները («մի ձեռի ցուցամալն ու բութ մալը օղ անելով՝ իբր սելի ակ, էս մի ձեռի ցուցամալը էդ օղի միջովը փանըմ-բերըմ ա, ուզմա սահ՝ ճիլիբը⁷²⁷ դոս ա գալի...») արդյունք չեն

727 Ճիլիբ – սայլի ակը ամրացնող փայտե ձող:

տալիս, և սայլի ակը ձորն է գլորվում՝ առաջացնելով հարսի ձեռքերի շարժումները բամբառակ գործողություն ընկալած տեգոր գայրույթը:

Անսպասելի զավեշտ առաջացնողը ոչ միայն չխոսկան հարսի՝ ձեռքերի շարժումներով նախազգուշացումներն են, այլև չխոսկանությունը ճարահատ խախտած հարսի արդարացումը.

— *Ես ինչ մեղավոր եմ... Բա էն որ մի երկու հեղի ձեռներով հրկացնում ի, դուն էլ հա սսեիր՝ համբերի, դիրը բըցրանանք, նոր, հըմի իմ մեխկն ըստի ո՞րն ա ...:* (ԱՄՇՀ) Տեն **Հավելված 3, թիվ 72:**

Մեկ այլ զվարճախոսությունում «Գիտընք՝ լենինականցու առավորյան մարզանքը որն ա» հակիրճ հարցում-խոսքին հետևում է բերանը «մեծացնելու» համար ձեռքերի մատներով այդ «մարզանքի» ցուցադրումը՝ սկզբում՝ երկու ձեռքի ցուցամատներով բերանի երկու անկյուններից ձգելով, այնուհետև՝ շուրթերի մեջտեղից վեր ու վար ձգելը ցույց տալով: (ԱՄՇՀ)

Անեկդոտներից մեկում հիշողության կորստի պատճառով տրված հանձնարարությունը չկատարելու վախը հաղթահարվում է ձեռքերի շարժումների օգնությամբ, ինչն էլ մարդկանց մոտ տարօրինակության և զավեշտի տեղիք է տալիս.

Մի պատավ կնիկ փողոցով գնում ա ու անընդհար ձեռը մեկ փանում ա աչքին, մեկ՝ առաջնամասին, հեղո էլ՝ քամակին՝ սսելով. «Լույս , ջուր, գազ, լույս , ջուր, գազ, լույս, ջուր, գազ...»

— *Ա՛յ փարի, էդ ինչ ես ասում, հեղոն էլ՝ ձեռով էրեսըդ, առաջդ ու հեղոնդ ցույց փայլի, — հարցնում են անցորդներից: // Ասում ա՝ //— Բա ինչ անեմ, էրեխե՛ք ջան, մերոնք գործի գնալիս սսել են. «Կգնաս փան լույսը, ջուրն ու գազը կմոծես»: Դե ես էլ մենձ կնիկ եմ, վախենում եմ՝ մոռանամ, սսելեն գնում եմ...:* (ԱՄՇՀ)

Մեր գրառած զվարճախոսություններից մեկում էլ շուրթերը նեղացնել-թաքցնելով և այդպես խոսելով է հնարավոր դառնում քիչ թե շատ ասելիքը տեղ հասցնել: Այսպես, երբ մեկը բաժակները բերնեբերան է լցնում, կատակով դիտողություն է արվում. «Տնաշեն, գոնե պոռոչի տեղ թող»:

Ահա այս արտահայտությունն էլ պատճառ է դարձել հետևյալ զվարճախոսության ստեղծման.

Ուրեղ-խմելիս մեկը բաժակները անընդհատ բերնեբերան էր լցնում, որ մեկ էլ լցնում է, կողքինը դիրտոդոթյուն է անում. //— Ա դե պոռոշի րեդ թող, էլի: // Ում բաժակը որ լցվել էր, անմիջապես շրթունքները սեղմած վրա է բերում, այնպես, որ շրթունքները չեն բևեռվում. //— Եշ պրոշ չյունեմ...: (ԱՄՇՀ)

Եթե այստեղ *պոռոշը* գրականացվի՝ փոխվելով *շրթունքի*, խոսքը կդառնա անհամ և ծիծաղ չի առաջացնի: Առանց շրթունքները սեղմելու եթե ասվի՝ «Ես պոռոշ չունեմ», էլի համ ու հոտից կընկնի: Ահա նման դեպքերում է օգնության գալիս սինկրետիզմ-համադրողականությունը և նպաստում անեկդոտի ասելիքի հնարավորինս լիարժեք տեղ հասցնելուն:

Զվարճապատում-զվարճախոսություններում զավեշտի առաջացման միջոց են դառնում նաև տարատեսակ **բանաձևերը**:

Քիմիական բանաձևերից մեկի՝ ջրի՝ H₂O-ի հենքի վրա ստեղծված երկու նմուշ է մեր ձեռքի տակ, որոնցից մեկը՝ բանագետ Վ. Սվազյանի «Կիլիկիա» ժողովածուում ընդգրկված զվարճապատումն է՝ կապված Թուրքիայի հայահալած քաղաքականության հետ: Այստեղ զավեշտի առանցքը ոստիկանության և սուլթանի անգրագիտությունն է՝ դրսևորված Թուրքիայում հայերի հանդեպ տիրող վերաբերմունքով: Քիմիական բանաձևը անեկդոտում ներկայացվում է իբրև սուլթանի դեմ ուղղված գաղտնագիր, ինչն էլ դառնում է հայկական դպրոցները փակելու պատրվակ.

Սուլթան Համիդին ականջը կիյնա, որ հայերը դպրոցին աշակերտներուն կտրվեցնեն՝ Համիդ Երկրորդը հավասար է գերոյի:

— Վա՛յ, շուն շանորդի հայե՛ր, — կըսե սուլթանը, — աղանկ է նե, քիմիական գիտության դասերը ասկե վերջ թող արգելվին դպրոցներեն ներս⁷²⁸: Տեն **Հավելված 3, թիվ 73**:

Ջրի բանաձևի հենքի վրա ստեղծված մյուսը նմուշը քյավառյան խմելու անեկդոտաշարին առնչվող զվարճախոսությունն է:

Քյավառյան խոսվածքում ջրի բանաձևի՝ H₂O-ի արտասանությունը հանգեցնում է խաշի ֆորմուլային (h-ն խ արտասանության հետևանքով **հաշ**-ը փոխվում է **խոսաշ**-ի, իսկ **ա**-ն կոշտ **օ** արտասանությամբ արադ-**օրադ**-ի)

728 Սվազյան Վ., Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ

— Ո՞վ կանա իսաշի ֆորմուլան ասա, — հարցնում է քյավառ-
ցի փանարերը իսաշի սեղանի մասնակիցներին:

—

— H_2O_7 ՝ Խոաշ երկու (երկու աման իսաշ), O_7 (օրաղ՝ յոթ բա-
ժակ): (ԱՄՇՀ)

Ֆիզիկայի բանաձևի (**Պի, էո, քյու**) անդամներից մեկի և Ղա-
րաբաղի բարբառով քնել բայի արագախոսությամբ արտաբերումը
ևս հարանունության միջոցով հանգեցնում է բամբառակ զավեշտի:
(ԱՄՇՀ) Տեն **Հավելված 3, թիվ 74:**

Ճիշտ է, ֆիզիկական զանազան արատների հենքի վրա ստեղծ-
ված անեկդոտներ են հանդիպում նաև մի շարք ժողովուրդների երգի-
ծական բանարվեստում, սակայն հայկական նմուշներն առանձնում
են հայկականությունը հավաստող տեղանուններով, անձնանուննե-
րով, պատմա-ազգագրական, սոցիալ-տնտեսական և այլ կարգի իրո-
դությունների դրսևորմամբ:

Հայկական զվարճապատում-զվարճախոսություններում զավեշ-
տի հենք է դառնում նաև **խոությունը**: Այս թեմայով նմուշներում ֆի-
զիկական արատը կրողները հիմնականում տարեցներն են, և անս-
պասելի ծիծաղը դրսևորվում է երկխոսության միջոցով: Այն տեղի է
ունենում կան խուլի և ոչ խուլի միջև, կան էլ՝ երկու խուլերի միջև:

19-րդ դարավերջին խուլի և հիվանդ բարեկամի միջև տեղի ունե-
ցած զավեշտալի երկխոսության մի հետաքրքիր երգիծական մանրա-
պատում է հրատարակել դպիր Ս.Շահագիզյանը⁷²⁹: Մինչև բարեկամի
հետ հանդիպումը խուլը իրենց հանդիպման մոտավոր հարց ու պա-
տասխաններն է «մշակում», որ հեշտ ընթանա զրույցը, սակայն հի-
վանդի վիճակը ծանր է լինում, և կատաղած հիվանդը ծրագրից դուրս
պատասխաններ է տալիս՝ ինչի հետևանքով խուլի արձագանքները
ծիծաղ են հարուցում, իսկ վերջում ասված օրինանքը վերածվում է
անեծքի⁷³⁰: Տեն **Հավելված 3, թիվ 75:**

ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 103:

729 Ծիծաղի տոպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կենսից, Աշխատասիրեց
դպիր Ս. Ս. Շահագիզյան, Թիֆլիզ, տպարան Մովսէս Վարդանեանի, 1892,
էջ 116–117:

730 **Աստուած մաջին դուաթ ապ**–Աստված դաստակին ուժ տա:

Խլոթթյանն առնչվող մի պատում էլ՝ կրկին նախապես պատրաստած հարցուպատասխաններով ու կրկին Լոռուց գրառված, հրատարակվել է 2008 թ.: Այստեղ էլ նախապատրաստությունը չի արդարացնում, և պղնձին վերաբերող հարցի փոխարեն կնոջից է հարցը լինում, և խուլի ծրագրած պատասխանը նորից անսպասելի ծիծաղ է առաջացնում.

— *Գնորր, իսկն ըլի, իմ քիր Ելենին առավոյր շուր էս ուր ես տանում:*

— *Քանակը ծակվել էս, տանում եմ ուստեն սարքի*⁷³¹: Տեն **Հսւ վելված 3, թիվ 76**:

Խուլի հետ հարցուպատասխանի մի հետաքրքիր նմուշ «Խուսափում եմ» բանաստեղծության մեջ օգտագործել է նաև Պ. Սևակը⁷³²:

Ֆիզիկական մեկ այլ թերության՝ **սարամնսաթափության** պատճառով առաջացած սխալ հնչարտաբերումը ևս կարող է անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ դառնալ.

Կիրովականցի Ռուբենին հարցնում են. //—Քանի էրեխա ունես: // Ասմա՝

— *Շանաշարը, Շաշիկը, Շարո, Շրքուհի... //—Տնաշեն, որ սարամները ուզորա*⁷³³ *էրեխանցըդ անուններ դնեիր, չէր ըլի՞...: (ԱՍՇՀ)*

Թլիկության հենքի վրա ստեղծված նյութերի մեջ ազգային հասկանիչներով առանձնանում է **երեք թվարք քայրերի մասին** պատումը՝ կապված հայոց հարսանեկան ծիսակարգի արարողակարգերից մեկին՝ խնամախոսությանը: Ի դեպ, մի շարք տարածաշրջաններից այդ զվարճապատումի բազմաթիվ տարբերակներ կան թե՛ անտիպ⁷³⁴, թե՛ տպագիր աղբյուրներում, և բոլորի մեջ խնամախոսների ներկայությամբ թլիկությունը չբացահայտելու համար չխոսելու հանձնարարականն է տրվում, սակայն երեքն էլ չեն կարողանում ծնողի խնդրանքը կատարել:

731 **Քոչարյան Ս.**, Զվարճապատումներ և իրապատումներ, Եր., «Ատոլիկ», 2008, էջ 8–9:

732 **Սևակ Պ.**, Երկերի ժողովածու՝ 6 հատորով, Հատոր 1, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1972, էջ 432:

733 **Ուզյորա** – համեմատ:

734 ԳԱԱ ՀԱԻ-ի ազգագրության արխիվ, **Վ Ղազարյանի** ֆոնդ, Լոռի, Համգաչիման (Մարգահովիտ), թղթապանակ 87, Իրեք աղջիկը, էջ 73:

Մեր ձեռքի տակ եղած Վանի տարբերակում քույրերի թվատուրթյունը բացահայտվում է ջահրա-ճախարակի լարը կտրվելու պատճառով⁷³⁵, իսկ պոլսահայոց⁷³⁶ և նորնախիջևանյան⁷³⁷ տարբերակներում՝ մկան հանկարծակի հայտնվելու հետևանքով: Տե՛ս *Հավելված 3, թիվ 77, թիվ 78, թիվ 79*:

Թլիկությանն առնչվող զվարճախոսություններում արտաբերողի խոսքում համապատասխան բաղաձայններով այնպիսի բառ-բառակապակցություններ են գործածվում, որ դրանք արտաբերելիս ասելիքը վերածվի գավեշտի.

Թլիկ վարսավիրը դիմում է հաճախորդին.

— *Տլեմ թսեմ էլեսիդ (իմա՝ կրեմ քսեմ երեսիդ): (ԱՄՇՀ)*

Լեզվական արատի՝ շնչեղ խուլերի՝ «չ» հնչյունի «ց» և «ո» և «ր» հնչյունների «լ» արտաբերման ընդգծմամբ ներկայացվող զվարճախոսության զավեշտի հենքը թիկ աղջկա համբերատարությունն ընդգծող՝ «*համիելում եմ, ձեն ցեմ հանում*» արտահայտության մի քանի անգամ կրկնությունն է, իսկ զավեշտի գագաթնակետը՝ «ըմբուսությունն» արտահայտող խոսքը.

Մի թլիկ աղջիկ պարմում ա գլխով անցածը.

— *Մի օլ կանգալում կանգնած էի, մի ավրո կանգնեց կողքիս, մի րդա իցալ, ձեիցրս բրլնեց, րալալ կողքը նարացլեց: Համփելում եմ, ձեն ցեմ հանրմ: Տալալ իլանց րուն, րալալ իլա սեյալր: Համփելում եմ, ձեն ցեմ հանրմ: Տալալ կողքը պալկացլեց: Համփելում եմ, ձեն ցեմ հանրմ: Բայց ոլ ալավրոր վել կացա, էլ ցրհամիելեցի, սաի. «Գիրնս ինց կա, ես քո իմացած ախցիկնելից ցեմ, հասա...»: (ԱՄՇՀ)*

Երբեմն էլ հայկական անեկդոտներում լեզվական արատի՝ **թլիկության պարբանքի** ստեղծմամբ է զավեշտ առաջանում.

735 Ծիծաղում են վանեցիները, Կազմողներ՝ **Հարությունյան Վ., Մելիքյան Ն.**, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, Կվատ աղչկրներ, էջ 129:

736 **Աճառյան Հր.**, Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 163:

737 ՀԱԲ, հատոր 2, **Խ. Ա. Փորքչեյան**, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, Եր., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1971, Թըվադները, էջ 85:

Երևանում մի կնիկ փաքսի ա կանգնացնում, թե՛

— Վարպե՛ր ջան, կարա՛ն ինձ վրագ փանես Ջանգլի ձորն
 ու հեք բերես:

— Եսբի՛, քո՛ր ջան, — ասում ա վարորդը, — թոնելով կրա-
 նեմ, թոնելով կրերեմ⁷³⁸:

Էս կնիկն ասում ա. //— Վայ՛ ես քեզ էլ մեռնեմ, քո թլիկ լեզ-
 վին էլ, գնացիք: (ԱՄՇՀ)

Ֆիզիկական մեկ այլ արատի՛ **կակազկո** պատճառով կտրտված
 հնչյուն-հնչյունախմբերով արտաբերված խոսքը ևս կարող է պատճառ
 դառնալ գվարճախոսության ստեղծման: Այս թեմայով անեկդոտները
 անցողիկ չեն: Թեման ատկա է ն՝ 19-րդ դարի երկրորդ կեսի, ն՝ 20-րդ
 դարի հայկական անեկդոտների ժողովածուներում:

1988-ի երկրաշարժի հետևանքով աղետի գոտում կակազողնե-
 րի թվաքանակը, մանավանդ երեխաների շրջանում, բնականաբար,
 կտրուկ աճեց, ինչն էլ առիթ հանդիսացավ կակազելուն առնչվող
 նախկինում ստեղծված անեկդոտների ոչ միայն վերակենդանացման,
 այլև նորերի ստեղծման՝ արտացոլելով զուտ երկրաշարժյան տնակա-
 ին ապրելակերպը.

Լենինականցին հարցրնում ա լոռեցուն. //— Ախպե՛ր ջան,
 ո՛րդեղ կմնաս: //

— Դո-դո-դո-մի-մի-կու-կում: //— Ես էլ դումիկում կմնամ, բայց
 իմը էդքան էրգար չէ: (ԱՄՇՀ)

Կակազելուն վերաբերող անեկդոտներում զավեշտը դրսևորվում
 է երկխոսությունների միջոցով, մի դեպքում երբ երկուսն էլ կակազող
 են.

Մի մարդ փողոցում անցորդներից մեկին կանգնեցնում, հարց-
 նում ա.

— Ժը-ժա, ժա-մը-մը-քա-քա-նի-նի-նիս-նա: //— Հի, հի. նը-
 նը-նըն- գրն-գրն-ա: //

— Չը-չը-հա-հա-հաա-կա-կա-ցա, — զայրանում ա կակազո-
 դը, — էս-էս ի-ի-ինձ ձե- ձե-ռե-ռե՛ն ա-ա-առ-նու-նում... (ԱՄՇՀ)

Մեկ այլ դեպքում երբ երկխոսողներից մեկը կակազող է, մյուսը՝

738 Երևանի կենտրոնից Ջանգլի ձորը գնացող թունելով կարճ ճանապարհ կա:

ոչ, և զավելշտ առաջացնողը ոչ թե կակազելն է, այլ չկակազողի արտաբերած խոսքը.

Մի կակազող հարցնում ա անցորդներինց մեկին.

— Կը-կը-կը-նե-նե-րեք, կա-կա-կա-զո-զո-ո-ո-ո-նե-նե-րի
դըպ-դըպ-րո-րո-ցը ո՞ն- ո՞ր-տե-տե-ղա:

— Լավ էլ դայդին կակազում ես, էլ դպրո՞ցն ինչ ես անում...:
(ԱՍՇՀ)

ՀԱՅ ԵՎ ՕՏԱՐԱԶԳԻ
ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՆԵՐԸ

4.1. Հայոց մեջ կենցաղավարող զվարճախոսները,
նրանց առնչվող անեկդոտների գրառման,
հրատարակման և ուսումնասիրման պատմությունը

Զափազանց զվարճաբան մարդկանց Եվդոկիայի հայերը *«մտել ինչպես ցանկ»* են անվանել⁷³⁹, իսկ պոլսահայերը՝ *«ասարանա բռնող»*⁷⁴⁰: «Հր. Աճառյանի անսահման հումորը, ըստ վկայությունների, գալիս էր նրա հորից, «որը Պոլսում հայտնի էր իր հումորով, կատակներով ու հնարամտությամբ. դրա համար էլ նրան *«ասարանա բռնող» Հակոբ էին ասում»*⁷⁴¹:

Պատմական Արցախի Հաղորթի և Մարտակերտի շրջաններում զվարճախոսներին, բացառությամբ Վանք գյուղի, անվանում են *զարափարչի, հանաքչի, շուլուխչի, գյափչի*, Վանքում՝ *«գյափի-գյուփի»*⁷⁴²: Լոռիում նրանց *«հանաքչի»*, *«շուլուխչի»*, *«ստակախոս»* են ասում, իսկ Տավուշի մարզի Կոթի գյուղում՝ *զափի մարդ*: (ԱՄՇՀ)

Համշենցի մահմեդական ջերմագցիների մասին ասվում է, որ նրանք ամենասարամիտներն ու քաջերն են, նաև՝ աղմկարարներն ու բարձրաձայն խոսողները՝ օգտագործելով նրանց բնորոշող *«Ջերմագ-*

739 Պատմություն Եվդոկիոյ Հայոց, Գրեց Արշակ Ա. Այգոյաճեան, Գահիրե, Տպ. «Նոր Աստղ», 1952, էջ 1448:

740 Աճառյան Հր., Բանաստեղծություններ: Անեկդոտներ իմ մասին: Կազմեց և ձևավորեց Հրաչյա Աճառյան Կրտսերը, Եր., Գրակ. և արվեստի թանգարանի հրատարակչություն, 2008, էջ 14:

741 Նույն տեղում, էջ 16:

742 Վարդանյան Սվ., Բանասիրական նյութեր Լեռնային Ղարաբաղից, ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագիր, 1971, թիվ 8 (344), էջ 92: Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հատոր Ա, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2001, էջ 231:

ցին բարիսան ջուգայ քիլա գու» (Ջերմագցին ժայռից կաթսա է գլորում) արտահայտությունը⁷⁴³:

Ովքեր են անդրադարձել հայ և օտարազգի զվարճախոսներին ու նրանց շուրջն ստեղծված բանարվեստի նմուշներին, ինչնով են առանձնանում զվարճախոսները, ազգային և օտար հերոսների կերպարներում ինչ փոխներթափանցվածություն, փոխկապակցություն են նկատել ազգագրագետ-բանագետները, կոնկրետացված և հավաքական կերպարային ինչ դրսևորումներով են նրանք այքի ընկնում, որոշակի տարածքներ ընդգրկող «կերպարները» ինչ նմանություններով և տարբերություններով են հանդես գալիս: Այս և այլևայլ հարցերին փորձենք պատասխանել հայ բանագիտության պատմության համատեքստում՝ համառոտ ներկայացնելով զվարճախոսներ ընդգրկող տպագիր գրականության ամկա պատկերը:

Քանի որ 19-րդ դարի 40–60-ական թվականներից հայ մտավորականությունը քաջածանոթ էր մի շարք ժողովուրդների հրատարակած անեկդոտների ժողովածուներին ու օտարազգի զվարճախոսներ *Խոջա Նասրեդինին* և *Բայակիրին* նվիրված գրքերին, հրապարակի վրա էին նաև նրանց հայերեն թարգմանությունները⁷⁴⁴, հետևաբար սպասելի էր նաև հայության մեջ շրջանավոր հայտնի հայ և օտարազգի զվարճախոսների նյութերի հավաքման ու հրատարակության իրագործումը:

Դեռևս 1874թ. իր «Հազար և մի առակաւոր բանք, ազգայինք և օտարք» գրքի առաջաբանում *Գարրիել արքեպիսկոպոս Այվազյանը*, անդրադառնալով հայ և օտարազգի զվարճախոսներին վերագրվող որոշ նյութերի ընդհանրություններին, հնարավոր է համարում մի ազգից մյուսին փոխանցվելու գործընթացը. «Մեզի կերևի, թէ մեր ազ-

743 Չայն համընկանսն ամսաթերթ, 2016, մայիս-հունիս, թիվ 5-6 (142–143), Գրառումը՝ բանագետ-ազգագրագետ **Սերգեյ Վարդանյանի**, Ղազախստան, Չիմբենդի մարզ, գ. Չիրկինո, Աջարիայի Բաթումին սահմանակից գյուղերից 1944թ. աքտորված կրոնափոխ համընկանհայերից:

744 *Ծարարանությունք Նասրեդարին Խոճայի*, թարգմ. ի գաղիերենէ, Զմյոտնիա, տպագր. Տետեան, 1858:

Ջուարճարանությունք Բայակիրինի՝ պալատական զուարճախօսին կայսեր Ռուսաց Մեծին Պետրոսի, թարգմ.՝ ռուսաց լեզուէն Ավետիք Խազեղեանց: Ս. Պետերբուրգ, ի տպարանի Կայսերական ճեմարանի գիտութեանց, 1858, 104 էջ:

գին մեծ մասին բերանը մինչև ցայժմ պտտող հայերէն առակներում ու առածներում գոնե մեկ մասը Խիկարայ Իմաստնոյ հնարածներն են, և Նասրետտին Խոճայի անունովը պատմուած առակներում և նոցա բերանը դրուած առածներուն մեկ մասն ալ մեր Խիկարայ Իմաստնոյ հնարածներն են, ինչպէս արդէն յայտնի է, որ չինաց Կոնֆուցիէն, հունաց Եզոպոսին ու Դիոգենեսին, արաբացվոց Լոգմանին, տաճկաց Նասրետտինին առակներն ալ իրարու հետ շփոթած են, և մեկում հնարածը միւսին անունովը կի՛շվի, ուստի և կարելի չէ համարձակ վճռել, թե այս կամ այն առակն ու առածը Խիկարինն է, թէ Եզոպոսին, թէ Նասրետտին Խոճային, թէ ուրիշ ազգային կամ օտար առակախօսի»⁷⁴⁵:

Գարրիել Այվազյանը Խիկար Իմաստունին համարում էր Արծրունյաց Սենեքերիմ թագավորի օրոք (մոտ 1000 թ.) ապրած անվանի գվարճաբան առակախօսը և ժողովրդական իմաստասերը⁷⁴⁶:

Փաստորեն արքեպիսկոպոս Այվազյանը շուրջ մեկուկես դար առաջ առաջին անգամ հայ իրականության մեջ խոսում է առակների, գվարճապատումների և իմաստախոսությունների՝ մի ժողովրդից մյուսին փոխանցվելու երևույթի մասին:

«Մանանա» ժողովածուում (1876 թ.) **Գարեգին արքեպիսկոպոս Մրվանձորյանցը** ևս կարճատոտ անդրադառնում է հայ և օտար գվարճախոսներին՝ հավաստելով, որ «*հայերն ալ իրենց համար Եզոպոսներ և Լաֆոնթեններ ունեցեր են*»՝ կրկին վկայակոչելով հայության շրջանում առակախոսության և իմաստախոսության հայազգի Խիկարին⁷⁴⁷:

1876 թ. **Հովհ. Նազարյանցն** իր «Անեկդոտների» Ա հատորի *Հսոռաշարանում* խոսում է նաև եվրոպացի պատմական անձանց՝ Նյուտոնին, Վոլտերին, Նապոլեոնին, Լյուդովիկոս 14-ին առնչվող անեկդոտների և հույն, թուրք ու ռուս գվարճախոսներ Եզոպոսի, Նասրեդինի և Բալակիրևի մասին⁷⁴⁸: Իսկ 1883 թվականին հրատարակած

745 **Այվազեան արքեպիսկոպոս Գ.**, Հագար և մի առակաւոր բանք, Ազգայինք և օտարք, Կ. Պոլիս, 1874, Ժ – է:

746 Նույն տեղում:

747 **Մրվանձորյանց Գ.**, Երկեր, հ.1, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1978, էջ 274:

748 Անեկդոտներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու,

«Անեկդոտների» Գ հատորի *Հառաջաբանում* նա տեղեկություններ է հաղորդում թե՛ հայ, թե՛ օտար գվարճախոսների վերաբերյալ. «Թեպետ այս գրքի մեջ մասնատր անձնատրոթիւններ շատ կան, բայց մենք կը բերենք այստեղ նոցանից այնպիսիների անունները, որոնց վերայ շատ անեկդոտներ ունենք: Դոքա են՝ Վանեցի Տէր Սարգիս, Ահարոն Վարդապետ, Ներսէս Ե. Կաթողիկոս, Վանա Ալիւր գիւղի Ռէս Կարապետ, Կ. Պօլսեցի Յարութիւն ամիրայ Պէզճեան, Երևանցի կօշկակար Ուստայ Աղաջան, Շամախեցի Թարոահ Բաղդասար, Դավրիժեցի Մահտեսի Թէոս, Տփլիսեցի Պառավ Եօվանէ. — Սոկրատէս փիլիսոփայ, Աղէքսանդր Մակեդոնացի, Լուդովիկոս ԺԴ. Ֆրանսիայի թագաւոր. Ոլտեր, Ֆրանկլին, Տարիկեան իշխան Պոտեմկին և Մոլլա Նասրէդդին⁷⁴⁹»:

Իսկ **Գ. Շիրնազանյանը** 1878թ. հրատարակած իր «Անեկդոտների» ժողովածոում ներկայացնում է հայոց շրջանում հայտնի **գվարճախոս գյուղերը**, «ուր ստեպ են կատարվում տարադէպ անցքեր և ծիծաղաշարժ իրողութիւններ կամ գրուցվում են զուարճալի խօսքեր, ինչպէս Երևանի գաւառի մէջ յայտնի են **Կարբեցիք** իրանց *հնարագիւրութիւնովն* և **Ջրվեցցիներն** իրանց *պարզմարութիւնովը*: **Ղարաբաղ** հոչակուած են **Շուշի** գիւղացիներն իրանց *զուարճախօսութիւնովն* և **Հաթերքցիք** *պարզմարութիւնովն*, նոյնպէս **Ղարադաղի Ողան** գեղացիներն, ինչպէս էլ **Հին Նախիջևանի Շամբեցիներն** և **Ախալցխայ Դամալայ** գեղի բնակիչներն երևելի են իրանց *պարզմարութիւնովը*, մինչև անգամ **Սպահանի** հայ գաղթականների մէջ յայտնի են **Բոլորանցիներն**»⁷⁵⁰:

Շիրնազանյանի ժողովածոում ընդգրկված մանրապատումներում մեծ քանակ են կազմում այնպիսի գվարճախոս հերոսները, որոնք ապրել և գործել են որոշակի պատմական ժամանակաշրջանում (ռուսպարսկական և ռուս-թուրքական պատերազմներ և այլն): Նրանք 18-

Ղասապեանցի տպարան, 1876, Հառաջաբան, էջ III:

749 Անեկդոտներ, հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 1:

750 Անեկդոտներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դէպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց **Գալուստ Շիրնազանեանց**, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, Թիֆլիս, 1878, էջ 6:

19-րդ դարերում ապրած հայ (*Մելիք Շահնազար, Եփրեմ Կաթողիկոս, Մեսրոպյա Թադիադեանց, Իշխան Բեհբութեանց, Աղայար խան Էնսկոլոիեան, Կնյազ Մադաթով* և այլք) և օտարազգի (*Երևանի Հուսեյն խան Սարդար, Գլադսոն, Բիսմարկ* և այլք) պատմական անձնավորություններ են, երբեմն էլ՝ դարաբաղում և նրա տարածքից դուրս հայտնի դարձած գվարճախոսներ (*Պըլը Պուդի, Բադամ դադե՝* իմա՝ հայր, իմաստուն, և այլք):

Սակար վարդապետ Բարխուդարյանցն առաջինն է հայ իրակալության մեջ, որ երկար տարիներ հետամուտ լինելով՝ իր ժամանակի ծերունիներից գրառել, ի մի է բերել իր ձեռնարկից ավելի քան յոթ տասնամյակ առաջ մահացած արցախցի հանրահայտ գվարճախոս *Պըլը Պուդու* մասին շրջանառվող պատումները՝ կենսագրական հակիրճ տեղեկություններով, հերոսների խոսքերում բարբառային առանձնահատկությունների պահպանմամբ, տողատակերում ներկայացվող հետաքրքիր բացատրություններով, Ղարաբաղի բարբառի համառոտ քերականությամբ և բարբառային դժվարամատչելի բառերի բառարանով, և 1883 թ. հրատարակել է 189 միավոր նմուշներից բաղկացած մի ժողովածու⁷⁵¹: Ի դեպ, ինչպես վերը նշվեց, գվարճախոս Պըլը Պուդին՝ 15 մանրապատումներով, առաջին անգամ ընթերցողին էր ներկայացել 1878 թ. Գ. Շիրմազանյանի անեկդոտների ժողովածուում⁷⁵²:

Բարխուդարյանցը գրքի *Հառաջաբանում* Պըլը Պուդու նյութերը հայի համար առավել արժեքավոր է համարում օտարազգի գվարճախոսների նյութերից, քանզի դրանք «հայկական կեանքից բղխած լինելով՝ ավելի յարմար են հայկական սովորութեանց, հայկական բնավորութեանց, հայկական առտնին ընտանեկան կենաց, վարուց և բարուց»⁷⁵³: Այնուհետև նա խոսում է ժողովրդական երգիծանքի նմանատիպ դրսևորումների խաղացած դրական դերի մասին. «*Իբրև կեանքի օգրակար միջոցներից մին. քանզի զուարճաբանությունն գեթ*

751 Պըլը-Պուդի, գրեց Մ. Վ. Բարխուդարեանց, Թիֆլիս, Մով. Վարդանեան և Ընկ. տպարան, 1883:

752 Անեկդոտներ, զուարճալի զրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց Գալուստ Շիրմազանեանց, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, Թիֆլիս, 1878:

753 Նույն տեղում, Հառաջաբան, էջ Դ:

առվայր մի կը փարսարէ կը վանէ արփամաշ մերածմունքը, կը ցրուէ հոգեկան մելամաղձութիւնները և կը մեղմէ փիրութիւնը, մարմնական ցաւերը»⁷⁵⁴:

Մ. Բարխուդարյանցի ձեռնարկից երկու տասնամյակ անց՝ 1903 թվականին, *Երվանդ Լալայանը* զվարճախոսներին նվիրված միանգամից երկու գիրք է հրատարակում, որոնցից մեկը Արևելքի հանրահայտ զվարճախոս Խոջա Նասրեդինին նվիրված ժողովածուն է՝ իր իսկ գրած հարուստ նյութերով ու հեղինակային դիտարկումներով⁷⁵⁵, մյուսը հայ մեկ այլ զվարճախոսին՝ Լոռիում հայտնի Հոբոսին առնչվող գրառումներն են⁷⁵⁶:

Երգիծապատումների 18 նմուշ պարունակող «Հոբոս» գրքույկի «Երկու խոսք»-ում նա նախ՝ համառոտ նկարագրում է ըմբոստ զվարճախոսի կարճառոտ կենսագրականը, Բորչալուի գավառի Ճոճկան գյուղից Շնող տեղափոխվելու նրա պատմությունը, տանուտեր ընտրվելը, ապա՝ ներկայացնում Լոռու երեք գյուղերի բնակիչների «տխմարի հոշակ» ունենալը մարմնավորող հերոսներին՝ փաստելով, թե «Հոբոսը ներկայանում է որպէս ամբողջ գիւղի ամենախելացի և առաջատոր անձը՝ միայնգամայն լինելով փիւմարութեան փրկար: Առհասարակ Լոռում Շնող, Աքորի և մանաւանդ Կորդան գիւղերի բնակիչները փրիւմարի հոշակ ունին, և դրանց փիւմարութիւնը մարմնացրել է քրանց առաջատոր մարդկանց՝ Հոբոսի, Սերգօի և Կիկոսի մէջ: Միևնույն առակը համարեա անխորի պարունում է այս երեքի մասին ևս, նայած թէ՛ որ գիւղացիներին են կամենում ծաղրել»⁷⁵⁷:

Ինչ խոսք, այս գործընթացը ևս պետք է բնական ճանապարհով կատարվի, այլապես կեղծիքն անմիջապես կարող է այք ծակել:

754 Անեկոսներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կենսից առած: Ժողովեց **Գալուստ Շիրմազանեանց**, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, Թիֆլիս, 1878, Հառաջաբան, էջ Դ:

755 Ժողովրդական առակներ. Ա. Մոլլա Նասր-էղ-դին, Հավաքեց՝ **Ե. Լալայեան**, Տպարան Կ. Մարտիրոսեանցի, Թիֆլիս, 1903, 256 էջ: Զվարճախոս Խոջա Նասրեդինի կերպարի վերաբերյալ Ե. Լալայանի դիտարկումներին և հայոց շրջանում կատարված գրառումների մասին կյտնովի առանձին ենթազվյալում:

756 Ժողովրդական առակներ, Բ. Հոբոս, հավաքեց՝ **Ե. Լալայեան**, Թիֆլիս, Տպարան Կ. Մարտիրոսեանցի, 1903:

757 Նույն տեղում, էջ Բ–Գ:

Վանի հերոսամարտի 100-ամյակին և Վան քաղաքի առաջին հիշատակության 2870-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովում կարդացած հոդվածում մենք անդրադարձել ենք նաև նման անհարկի, արհեստական միջամտության երևույթին: Հրեա և հայ զվարճախոսներ Ռաբինովիչի և վանեցի Քանքանյանի կերպարները քաղաքական նույն թեմայի շրջանակներում «հետաքննելիս» պարզ էր դարձել, որ որոշ հրեական անեկդոտներ՝ գրեթե նույնությամբ և միայն վանեցի զվարճախոս Քանքանյանով «վանեցիացված», տեղ էին գտել «Ծիծաղում են վանեցիները» գրքում⁷⁵⁸:

Հայ հանրահայտ զվարճախոսների մասին մի շարք հոդված-նստումնափրություններ են գրվել, և ամենաշատը ուշադրության կենտրոնում են եղել Պըլը Պուղին⁷⁵⁹ ու Պոլոզ Մուկուչը⁷⁶⁰, որոնց անեկդոտների տպագրված ժողովածուների առաջաբաններում ևս այս կամ այն չափով անդրադարձ է եղել զվարճախոսների կենսագրությանն ու գործունեությանը⁷⁶¹:

758 **Սարգսյան Ա.Շ.**, Վասպուրականյան երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունները, Վանի հերոսամարտի 100-ամյակին և Վան քաղաքի առաջին հիշատակության 2870-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողով, Եր., 2015 թ., մայիսի 4–6-ը: (անտիպ):

759 **Ղազիյան Ա.**, Ղարաբաղի զվարճախոս Պըլ Պուղին, ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագիր, Եր., 1978, թիվ 9, էջ 60–69:

760 **Խենյան Է.**, Պոլոզ Մուկուչը Գյումրվա բանահյուսական ավանդության մեջ (Ըստ ՀԱԻ-ի բանահյուսական արխիվի նյութերի), Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը, Միջազգային 8-րդ գիտական նստաշրջանի նյութեր, Գյումրի, 22–24 հոկտեմբերի, 2010, «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 228–235:

761 **Խանզադյան Ս.**, Պըլը Պուղի: Զրույցներ, Եր., «Արևիկ» հրատ., 1988, Հեղինակը իր հերոսի հետ, էջ 3–4:

Ղարաբաղի զվարճախոս Պըլը-Պուղին, Հավաքեց և մշակեց **Սարգիս Իսրայելյանը**, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2008, Առաջաբանը՝ **Վարդան Հակոբյան**, Պըլը-Պուղու բանահյուսությունը, էջ 3–12:

Իկիլիկյան Հ., Գյումրին, Պոլոզ Մուկուչը և երգիծական մանրապատումներ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1989, Պոլոզ Մուկուչ, էջ 36–38, Ժամանակակիցները Պոլոզ Մուկուչի, Ծիտրոյի և մյուսների մասին, էջ 39–62:

Գասպարյան Ռ., Ծագումով գյումրեցի ենք: Անեկդոտներ, հումորներ, ասացվածքներ, զավեշտալի դեպքեր, Լոս Անջելես, հեղ. հրատ., 1-ին մաս, 2011, Պոլոզ մուկուչ, էջ 35–36:

Հումորի հայրաքաղաք Գյումրի, Կազմեց **Գազիկ Վարդանյանը**, Եր., հեղ. հրատ. 2013, գիրք 1-ին, Հումորի վարպետները. Մկրտիչ Մելքոնյան (Պոլոզ Մուկուչ), էջ 17–18 և այլն:

Գրականագետ Ա.Մակարյանը, գրականության և բանասիրության փոխառնչության հարցերին նվիրված իր անավարտ ուսումնասիրության մեջ մանրակրկիտ անդրադառնալով արցախցի զվարճախոսի կյանքին, գործունեությանն ու նրա մասին պատմվող անեկդոտներին և կանգ առնելով Պըլը Պուղու և Խոջա Նասրեդինի որոշ անեկդոտների թեմաների և երկու զվարճախոսների գործունեության ընդհանրությունների վրա («երկուսն էլ հանդես են գալիս դատավորի դերում և երկուսն էլ լուծում են գտնում անլուծելի դատերը»)՝⁷⁶² հանգում է արցախցի զվարճախոսի նմուշների հայկականությունը հավաստող եզրակացության. «Մնացած դեպքերում Պուղու և Միլլայի դատավարությունները տարբերվում են մի էական կողմով. *Պուղու վարժ դասերը ռեալ բնույթ ունեն, արտացոլում են րվյալ ժամանակաշրջանի սոցիալական ու ազգային փոփոխարարությունը* (հայերի անասունների գողանալը թուրքերի կողմից ևն), մոլլայի վաճած դատերը մեծ մասամբ մտացածին են, անիրական»⁷⁶³:

Վերջին տասնամյակում տպագրվել են նաև հավաքական զվարճախոս ներկայացող որոշակի հայկական տեղավայրերի վերաբերյալ մի քանի հոդվածներ⁷⁶⁴:

Այստեղ հարկ է փաստել նաև, որ Գ.Կարապետյանը Մոսկվայում ռուսերեն հրատարակում է հայ ժողովրդական բանասիրությանը նվիրված մի ժողովածու՝ առաջաբան-ուսումնասիրությամբ, ծանո-

762 **Մակարյան Ա.**, Անեկդոտի զարգացումը հայ գրականության մեջ, Եր., «Մեհյան» հրատ., 2000, Պըլը-Պուղի, էջ 61:

763 Նույն տեղում:

764 **Մարգարյան Ն.**, Լենինական-Երևան մրցակցությունը 1970–80-ականների զվարճախոսություններում և սրամտություններում, Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը, Հանրապետական 7-րդ գիտաժողովի նյութեր, Գյումրի, 2007, էջ 151–157:

Սահակյան Արծ., Հայկական անեկդոտի հերոս «ապարանցին» և տեղական մշակութային ավանդույթը, Հայ ժողովրդական մշակույթ—XV, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 545–550:

Սարգսյան Ա.Շ., Վանեցիները անեկդոտ-զվարճապատուներում, «Հայաստանի մայրաքաղաքները, գիրք 1, Վան», Վան քաղաքի առաջին հիշատակության 2865-ամյակին նվիրված Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, 7–9 հոկտեմբերի, 2010 թ., Երևան: Եր. «Գիտություն» հրատ., 2013, էջ 322–328:

թագրություններով ու բառարանով և մեծաքանակ անեկդոտներով, որտեղ արցախցի Պլլը Պուղին, լոռեցի Հոբոսն ու Ռուբենը, զանգեզուրցիներ Չարչի Զավենը, Էմին Վարոսին, Հարությունի Տիգրանը, գյումրեցի Պոլոզ Մուկուչը և այլ հայ զվարճախոսներ առաջին անգամ են միասին ներկայանում ռուսախոս ընթերցողին⁷⁶⁵: Ընդ որում, անեկդոտների պատկանելի բաժինը կազմում է Պլլը Պուղու նյութերը՝ շուրջ 85 նմուշ⁷⁶⁶:

4.2. Արևելքի զվարճախոս Նասրեղիևը հայկական գրառումներում

1978 թ. ԽՍՀՄ ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտը Մոսկվայում «Արևելքի ժողովուրդների հեքիաթները և առասպելները» մատենաշարի շրջանակներում ռուսերեն հրատարակում է մի ժողովածու⁷⁶⁷, որն ընդգրկում էր 23 ժողովուրդների նասրեղիևյան 1119 պատում՝ թարգմանված հունարեն, ասորերեն, բուլղարերեն, սերբերեն, մակեդոներեն, խորվաթերեն, արաբերեն, պարսկերեն, տաջիկերեն, թուրքերեն, թուրքմեններեն, ադրբեջաներեն, թաթարերեն, ուզբեկերեն, ույգուրերեն, դազախերեն, ավարերեն, չեչեներեն, լեզգիերեն, թաբասարաներեն, դարգիներեն, անդիերեն և ռուսուրերեն լեզուներից:

Նասրեղիևյան պատումների այդ համահավաքը կազմող Մ.Խարիտոնովը առաջաբանում խոսում է նաև եվրոպական տարբեր երկրներում (Բուլղարիա, Ռումինիա, Հարավսլավիա), Միջին և Կենտրոնական Ասիայի, ինչպես նաև արաբական երկրների ժողովուրդների մոտ, անգամ Չինաստանում այդ շարքի զվարճապատումների տարատեսակ դրսևորումների մասին, անդրադառնում նաև հայկական և վրացական բանարվեստում Նասրեղիևի կերպարի արտացոլմանը՝ մատնանշելով հայերի և վրացիների բանարվեստում Արևելքի զվարճախոսին վերագրվող սյուժեների սակավությունը: Չգիտես՝ ինչու նա

765 Армянский фольклор. Сост. и пер. с арм. Г. О. Карапетяна. М., Главная редакция восточной литературы, издательства Наука, 1979, с. 25–99.

766 Նույն տեղում, с. 25–76.

767 Двадцать три Насредина, Составление, вступительная статья, примечания и указатели М. С. Харитонов. Москва, Главная редакция восточной литературы изд. «Наука», 1978.

այդ միտքը հաստատելու համար մեջբերում է միայն վրացական մեկ աղբյուր⁷⁶⁸ և գրում, որ իրեն չի հաջողվել այլ հրատարակությունների հասու լինել⁷⁶⁹:

1986 թ. «Քսաներեք Նասրեղին» գիրքը՝ 1069 պատումներով (անհետաքրքիր շուրջ 50 նմուշ հանված է), Գևորգ Հայրյանի թարգմանությամբ և Արամ Ղանալանյանի առաջաբանով, լույս տեսավ նաև հայերեն՝ որտեղ վաստակաշատ բանագետն անդրադառնում է հայ բանարվեստ մուտք գործած նասրեղինյան մանրապատումներին: Դրանք *«սերվելու հարազար են դարձել մեր ժողովրդին, — գրում է Ղանալանյանը, — ...և արցախցի հոչակավոր Պըլը Պուղու, շիրակցի Պոլոզ Մուկուչի, լոռեցի Հոբոսի, դափանցի Գինոսի և շարախցի ծոերի կողքին, երբեմն էլ նրանց դերերում մենք հանդիպում ենք Խոջա Նասրեղինին»*⁷⁷⁰:

Սրամիտ խոսքը, ծիծաղով, ծաղրով ասելիքը վերարտադրելու կարողությունը հատուկ է մարդ արարածին՝ անկախ ազգությունից և կրոնական պատկանելությունից: Հետևապես շատ անգամ ոչ թե դժվար, նույնիսկ անհնար է այս կամ այն պատումը տեղայնացնելը, կոնկրետ որևէ ժողովրդին վերագրելը: Նասրեղինյան պատումների սյուժեներից շատերն էլ բազմահայրենիք են: Թերևս հենց դա է պատճառը, որ մի շարք ժողովուրդներ, Հոմերոսի ծննդավայրի պատիվը իրենց վերագրող հունական յոթ քաղաքների նման, դարեր շարունակ վիճարկում են Նասրեղինի հայրենիքի պատիվն իրենց վերագրելու համար: Այդ վեճին համառորեն մասնակցում են թե՛ հնագույն ժողովուրդները, թե՛ նորաթուխ ազգային միավորումները: Նույնիսկ մեկ դարը չբոլորած «աղբբեջանցի» հորջորջվող կովկասի թաթարների մերօրյա «գիտնականները» ևս անմասն չեն սեփականացման գործընթացից՝ Նասրեղինին համարելով աղբբեջանցի, քանի որ, իբր, 13-րդ դարում այդ անունով աղբբեջանցի գիտնական է եղել՝ Հաջի

768 Грузинский народный юмор. Притчи, сказки. Тбилиси, «Литература да шеловнеба», 1964, с. 14.

769 Двадцать три Насредина, Составление, вступительная статья, примечания и указатели М. С. Харитонова. Москва, Главная редакция восточной литературы изд. «Наука», 1978, с. 10–11.

770 Քսաներեք Նասրեղին, Ռուսերենից թարգմանեց Գ. Ա. Հայրյանը, Եր., «Հաստան» հրատ., 1986, էջ 4:

Նասրեղին Թուսի⁷⁷¹: Ավելացնենք նաև, որ նրանք, սեփականացնելով իրենց հարևանների մշակութային ժառանգությունը, այդ թվում նաև՝ ժողովրդական բանարվեստը, հասցրել են նասրեղինյան մի քանի ժողովածու հրատարակել:

Արդեն մի քանի հարյուրամյակ է՝ հայության մեջ շրջանառվում են Նասրեղինի անեկդոտներն ու առակատիպ կառույցները: Եվ պատահական չէ, որ 19–20-րդ դարերում հրատարակված գրեթե բոլոր անեկդոտների ժողովածուներում ընդգրկված օտարազգի զվարճախոսներից հայության մեջ սիրված անուն է եղել միայն Նասրեղինը, մնացածների անունները հայությանը հայտնի են հիմնականում թարգմանությունների շնորհիվ:

Անկախ կրոնից ու ազգությունից, Արևելքի զվարճախոս Խոջա Նասրեղինի (Խոջա Նասր-Էդ-Դին, Հոջա Նասրետտին, Մոլլա Մըսրադին) անունն ու առակ-անեկդոտները, ինչ խոսք, սիրված են եղել բազմաթիվ ժողովուրդների կողմից, շրջանառվել Կենտրոնական ու Միջին Ասիայի, Եվրոպայի և անդրկովկասյան մի շարք ժողովուրդների մեջ, տեղ գտել նրանց բանարվեստում: Ամենևին նպատակ չունենալով Նասրեղինի հայրենիքը վիճարկողների մեջ մտցնել նաև հայերին՝ փորձենք անդրադառնալ հանրահայտ զվարճախոսի հանդեպ եղած հետաքրքրություններին նաև հայկական միջավայրում, ներկայացնել հայերեն թարգմանությունները, հայկական շրջանակներից գրառումները, դրանց հրատարակությունները, ինչպես նաև տեղայնացված զվարճախոսին ու նրան վերագրված պատումների առանձնահատկությունները:

Հայ իրականության մեջ Խոջա Նասրեղինի զվարճապատումների՝ մեզ հայտնի հայերեն առաջին թարգմանությունը կատարվել է 1858 թվականին: Այն ֆրանսերենից հայերեն թարգմանված 32 նմուշ պարունակող մի գրքույկ է⁷⁷²:

1910 թվականին թուրքերենից հայերեն թարգմանված շուրջ 350

771 Двадцать три Насредина, Составление, вступительная статья, примечания и указатели М. С. Харитоновой. Москва, Главная редакция восточной литературы изд. «Наука», 1978, с. 6.

772 Ծաղրաբանութիւնք Նասրետտին Խոճայի, թարգմ. ի գաղիերէնէ, Զմյուռնիա, տպագր. Տետեան, 1858:

նասրեղինյան պատումներ են հրատարակվում⁷⁷³, որը տարիներ անց վերահրատարակվում է Բեյրութում և Բոստոնում:

Երբվանից է Խոջա (Մոլլա) Նասրեղինի կերպարը շրջանառվել հայոց մեջ, դժվար է ասել, բայց որ նասրեղինյան պատումների առաջին գրառողներից մեկն էլ մենք՝ հայերս ենք եղել, դա փաստ է, և որ շուրջ 170 տարիների ընթացքում մեզ մոտ հսկայաձավալ աշխատանքներ են կատարվել Արևելքի գվարճախոսին վերագրվող անեկդոտների գրառման, հրատարակության և ուսումնասիրության ուղղությամբ, դա էլ է անժխտելի փաստ: Հայ իրականության մեջ առաջին անգամ **Խաչատուր Աբովյանը** 1841 թվականին իր գրառած նասրեղինյան գվարճապատումների երեք նմուշ չափածոյի է վերածել և ընդգրկել առակ-գվարճապատումների ժողովածուում⁷⁷⁴:

Հետագա տարիներին հրատարակված անեկդոտների զանազան ժողովածուներում ևս տեղ են գտել Մոլլա Նասրեղինի մանրապատումները: Այսպես, օրինակ, **Հովհաննես Նազարյանը** 1876 թվականին Բաքվում հրատարակած «Անեկդոտներ» գրքի առաջին հատորում ընդգրկել է նասրեղինյան առակ-գվարճապատումների 8 նմուշ⁷⁷⁵, մեկ տարի անց՝ 1877 թվականին, Թիֆլիսում հրատարակած երկրորդ հատորում՝ 12 նմուշ⁷⁷⁶, իսկ 1883 թվականին կրկին Թիֆլիսում տպագրած երրորդ հատորում՝ 5 նմուշ⁷⁷⁷:

1892 թվականին շուլավերցի դպիր **Սմբար Շահազիզյանը** Թիֆլիսում հրատարակում է «Ծիծաղի տուպրակ» գվարճապատում-գվարճախոսությունների ժողովածուն՝ 18 նասրեղինյան նմուշներով⁷⁷⁸:

773 Հօճա Նասրեղտոնի գուարճալիքները, Կ. Պոլիս, 1910թ.:

774 Պարսպ վախտի խաղալիք (Պարսպ մարդու տանու միտք), Շինեց ու սագացրեց Խաչատուր Աբովյան, Տիֆլիս, Ի տպարանի Հ. Էնֆիհանեանց և ընկերաց, 1864, էջ 7–19:

775 Անեկդոտներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Բագու, Ղասապեանցի տպարան, 1876, էջ 112, 119, 145, 162, 170, 177–178, 196–197, 204:

776 Անեկդոտներ, Հատոր Բ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Տիֆլիս, տպարան Յովհաննիսի Մարտիրոսեանց, 1877, էջ 64–130:

777 Անեկդոտներ, Հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 142, 203, 247:

778 Ծիծաղի տուպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կենսքից, Աշխատասիրեց **դպիր Ս. Տ. Ս. Շահազիզեան**, Թիֆլիզ, տպարան Մովսէս Վարդանեանի, 1892, էջ 14–30:

1913 թվականին *Արտեմ Եսայանը* թիֆլիսում հրատարակում է «Ծիծաղի տկճոր: Մոլլա Նասրեդինի առակներ, ծիծաղաշարժ անեկդոտների և սրախոսությունների ժողովածու» գիրքը, ուր տեղ էր գտել նաև 37 նասրեդինյան զվարճապատումներ⁷⁷⁹:

ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԲ-ի բանահյուսության բաժնի աշխատակից *Վերժինե Սվազյանն* իր գրառած նասրեդինյան 11 զվարճախոսություններն ընդգրկել է «Պոլսահայ բանահյուսությունը» գրքում⁷⁸⁰: Նույն բաժնի աշխատակից *Էսթեր Խենյանը* 2000 թ. տպագրված ՀԱԲ-ի 21-րդ հատորում ընդգրկել է տավույան 11 նմուշ⁷⁸¹, իսկ 2008 թ. տպագրված ՀԱԲ-ի 25-րդ հատորում՝ իջևանյան 7 նմուշ⁷⁸²:

2009 թվականին հրատարակվում է *Հովհաննես Հովսեփյանի* կողմից գրառած Ղարաղաղի բանահյուսական նյութերի ժողովածուն, ուր տեղ է գտել նաև Մոլլա Նասրեդինի անեկդոտների 18 նմուշ⁷⁸³: Նասրեդինյան տպագիր նյութեր կան նաև բարբառագիտական ուսումնասիրությունների նմուշների բաժիններում⁷⁸⁴, բանահյուսական որոշ ժողովածուներում⁷⁸⁵, ինչպես նաև հայ գրողների անձնական հավաքածուներում:

779 Ծիծաղի տկճոր: Մոլլա Նասրեդինի առակներ, ծիծաղաշարժ անեկդոտներ և սրախոսությունների ժողովածու: Կազմեց՝ *Արտեմ (Յարութին) Եսաեան*, թիֆլիս, տպարան Էպոխա, 1913, էջ 13–92:

780 *Սվազյան Վ.*, Պոլսահայ բանահյուսությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, էջ 190–203:

781 *ՀԱԲ*, հատոր 21, Էսթեր Խենյան, Տավուշ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, էջ 187–192:

782 *ՀԱԲ*, հատոր 25, Էսթեր Խենյան, Իջևան (Ձորփոր), Եր., «Գիտություն» հրատ., 2008, էջ 289–292:

783 *Հովսեփյան Հ.*, Ղարաղաղի հայերը. հ.2, բանահյուսություն, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2009, էջ 474–484:

784 *Մաղաթյան Ք.*, Ալաշկերտի խոսվածքը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1985, էջ 158–159: 251 էջ:

Մուրադյան Հ., Կարճևանի բարբառը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1960, էջ 248:

Հայերեն բարբառներ, Սևանա լճի ավազանի խոսվածքները, Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտ, Ե., 1972 թ., էջ 110–111:

785 *Գեորգեան Գ.*, Չնքուշապատում, հատոր 1, Երուսաղեմ, տպարան Ս. Յակոբեանց, 1970, էջ 281:

Թագավորի երազները (Բանահյուսական ժողովածու), Կազմեց, ծանոթագրեց և հրատարակության պատրաստեց *Սերգեյ Վարդանյանը*, Եր., «Գասպրինտ» հրատ., 2003, էջ 123, 128:

Թումանյանը սիրել է խոսքը համեմել ժողովրդական իմաստախոսություններով և անելոդոտներով: Մարդկանց՝ գործը ձգձգելու, անելիքը հետագա լավ ժամանակներին թողնելու բնավորությունը նա քննադատում էր նասրեղիյան պատումով.

«Գնացին րեասն Մոլլա Նասրեղիին մի վարար ջրի ափին նսրած սպասում ա: Ասին՝ ընչի՞ ես սպասում: // Թե՛ //—Սպասում եմ՝ գեղն անց կենա, որ հեղո ես անց կենամ:

Ճիշտ էսպես. մենք սպասում ենք՝ էս ժամանակն անց կենա, որ մեր ուզած կյանքով ապրենք, պարասպենք... ու շարունակ սպասում ենք»⁷⁸⁶:

Հետաքրքիր է Ս. Վարդանյանի «Թագավորի երագները» գրքում ընդգրկված արցախյան «Պըլը-Պուղին ու Մոլլա Նասրեղիին» պատումը, որտեղ արցախցի զվարճախոսը հանդիպում է Արևելքի զվարճախոսին: Վերջինս, տեսնելով Պուղու շավարին՝ տեղ-տեղ արված կարկատանները, ձեռ առնելով ասում է. «—Պուղի՛, րեղ-րեղ շնհավեր ինի», ինչին հետևում է Պուղու՝ «—Օրումեջ ապրես» պատասխանը⁷⁸⁷: Ի դեպ այս նմուշի մեր կողմից 1970-ին գրառած տարբերակը կապված է լոռեցի զվարճախոս Ռուբենի հետ:

Ձեռագիր վիճակում մեծ քանակությամբ նասրեղիյան գրառումներ կան թե՛ ԳԱԱ ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվում, թե՛ Հայաստանի պետական արխիվում, թե՛ գրականության և արվեստի թանգարանում ու անձնական հավաքածուներում: ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվում միայն *Հերիք Հարթենյանի* (աշուղ Ծաղկալիի թոռան) նասրեղիյան անտիպ գրառումները կազմում են 45 երգիծական մանրապատում-զվարճախոսություններ⁷⁸⁸:

Հայկական նասրեղիյան գրառումների աշխարհագրությունը ևս ընդգրկում է՝ Պոլիս, Ղարադաղ, Սալմաստ, Ալաշկերտ, Երևան, Թիֆլիս, Բաքու, Շիրակ, Լոռի, Իջևան, Շամշադին, Ջավախք և այլուր, ին-

786 **Թումանյան Հովհ.**, ԵԼԺ, հատոր 5, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 421:

787 Թագավորի երագները (Բանահյուսական ժողովածու), Կազմեց, ծանոթագրեց և հրատարակության պատրաստեց **Սերգեյ Վարդանյանը**, Եր., «Գասպրինտ» հրատ., 2003, էջ 128:

788 ԳԱԱ ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվ, **Գ. Թարվերդյանի** հավաքածու, FF1: 1687 (թիվ 158), 1707 (թիվ 178):

Նույն տեղում, **Հերիք Հարթենյանի** ֆոնդ, FF1: էջ 3314–3350:

չը հավաստում է հայոց մեջ Արևելքի գվարճախոսի մասսայականության մասին:

Որևէ ժողովրդի հանրահայտ առակախոս-գվարճախոսին վերագրվող բանարվեստի նմուշը մեկ այլ ժողովրդի գվարճախոսին անցնելու՝ *Գարբրիել արքեպիսկոպոս Այվազյանի* և *Գարեգին արքեպիսկոպոս Սրվանձուրյանցի* առաջադրած տեսակետին շուրջ 30 տարի անց՝ 1903 թ., անդրադառնում է նաև հայագիտության մեծ երախտավոր *Երվանդ Լալայանն* իր հրատարակած Արևելքի գվարճախոս Մոլլա Նասրեդինին նվիրված առակների ժողովածուի *ծավալուն առաջաբանում*: Այստեղ հստակ ի հայտ են գալիս հնուտ ժողովրդագետի դիտարկումները հայ և օտարագգի գվարճախոսների փոխառնչությունների վերաբերյալ: Լալայանը մեր իրականության մեջ առաջին անգամ փորձ է անում վերլուծել և մեկնաբանել *նասրեդինյան պարումների փեղայնացման և փեղական պարումների «նասրեդինացման» գործընթացը*:

Այս կամ այն անեկդոտի արծարծած խնդիրներն ու առաջադրած հարցերը և դրանց քննադատությունը, ծիծաղ առաջացնելու ինքնատիպ ձևերն ու միջոցները եթե ընդունվում են հանրության կողմից, ապա առաջին հերթին հերոս-գվարճախոսները պետք է ընդհանրացվեն: Նրանք որքան ճանաչված լինեն, այնքան լսարանի համար գրավիչ կարող են լինել:

Գրքի առաջաբանում Լալայանը առաջ է քաշում և հիմնավորում հայկական միջավայրում օտարագգի գվարճախոսին վերագրվող ստեղծագործությունների թե՛ թափառող սյուժեների (թարգմանություն, շփման գանազան միջոցներով փոխանցում և այլն), թե՛ տեղայնացած գվարճախոսի շուրջն ստեղծված գուտ հայկական նմուշների առկայության տեսակետը, ինչպես նաև՝ ազգային գվարճախոսներից դրանց այլ՝ առավել մասշտաբային՝ օտար գվարճախոսին անցնելու հավանականությունը:

«Առակների այս շարքը, — ժողովածուի առաջաբանում գրում է Լալայանը, — սկսում ենք Մոլլա Նասր-էդ-դինին վերագրված առակներով: Ասացինք, որ մեր նպատակն է հայոց ժողովրդական առակներ հավաքել, մինչդեռ սկսում ենք մի մոլլի առակներով: *Ճշմարիտ է, մոլլան թուրք է, սակայն նրան վերագրված առակների մեծագույն մասը հայ ժողովրդի ստեղծագործություն է՝ նման այն բազմաթիվ թրքա-*

կան երգերի, որ ասել են մեր հայ աշուղները կամ ժողովուրդը:

Մոլլա Նասր — էդ — դինի ահագին ժողովրդականությունը պատճառ է եղել, որ տեղական փոքրիկ առակախոսների՝ հոբոսների, կիկոսների, ծակսահակների, պըլըպուղիների և ուրիշ այսպիսիների առակները նրան են վերագրվել, և, այսպիսով, Մոլլա Նասր-էդ-դինը կորցրել է յուր առանձնահատուկ տիպը. նա միաժամանակ ներկայանում է մեզ և՛ իբր հիմար՝ Հոբոսի պես, և իբր խելացի՝ Խիկար Իմաստունի պես, և՛ իբր խորամանկ՝ Ծակ — Սահակի պես, և՛ իբր տխմար՝ Կանետի ծների պես. այնպես որ սա միաժամանակ է և՛ Կալինո, և՛ Տարտարեն, և՛ Գորգեկ, և՛ Դոն Քիշոտ, և՛ Սանչո — Պանչո, և՛ Կոլոնել Ռամոլլո, և՛ Բարոն դը Մյունշհաուզեն — մի խոսքով, նրա մեջ մարմնացած են այն բոլոր տիպերը, որ զանազան տեղերի ժողովրդական հոգեբանությունը կամ հումորը կամեցել է ստեղծել»⁷⁸⁹:

Այնուհետև Ե.Լալայանը, իբրև ապացույց այդ եզրահանգման, ներկայացնում է իր իսկ գրառած նյութերի գերազանցությունը թուրքական բնագրերի հետ. «Իրենք՝ թուրք հրատարակիչները, նրան միմիայն 145 առակ են վերագրում, մինչդեռ իմ այս պրակի մեջ կրկնապատիկն է գրի առնված, և դեռ որքան կան, որ անծանոթ են ինձ՝ չհաշված բամբառակները, որոնց թիվը հազարից անցնում է»⁷⁹⁰:

Երբեմն էլ հանրահայտ զվարճախոսը զվարճասերներին «կարող էր պարտադրել» որոշակի կանոններ: Այսպես, օրինակ, ըստ Ե.Լալայանի դիտարկման՝ «Այժմ հայ ժողովրդի մեջ տիրում է այն նախապաշարմունքը, որ ով Մոլլա Նասր-էդ-դինի մի առակն ասե, անշուշտ յոթը լրացնելու է, իսկ եթե յոթն ասի, յոթն անգամ յոթը՝ քառասուն և ինը լրացնելու է, ապա թե ոչ՝ անհիժված կլինի»⁷⁹¹: Ինչ խոսք, նման նախապաշարմունքի առկայությունը ժամանակին իր դերն է կատարել զվարճախոսին վերագրվող պատումների մասսայականացմանը և կենցաղավարման շարունակականությանը:

Այստեղ հարկ է փաստել նաև, որ այս նախապաշարմունքային գործառույթը 1950—1960 թվականներին փոխանցվել էր շիրակցի

789 Ժողովրդական առակներ: Ա. Մոլլա Նասր-էդ-դին, Հավաքեց՝ Ե.Լալայան, Թիֆլիս, Տպարան Կ.Մարտիրոսեանցի, 1903, էջ Բ-Դ:

790 Նույն տեղում, էջ Դ:

791 Նույն տեղում, էջ Է:

զվարճախոս Պոլոզ Մուկուչին, որի անունը տվողը պարտադրված էր Պոլոզ Մուկուչից յոթ անեկդոտ պատմել («կանոնակարգում» բացակայում էին յոթն ասեկուց հետո շարունակվող գործընթացը և չկատարելու դեպքում անիծված լինելու հանգամանքը):

Ուսումնասիրողներից ոմանք, սյուժետային և կերպարային որոշ ընդհանրություններ նկատելով Արևելքի զվարճախոս Նասրեդինին և արցախցի Պըլը-Պուդուն վերագրվող պատումների միջև, հանգել են տարբեր եզրակացությունների:

Իր պատրաստած «Քսաներեք Նասրեդին» գրքի առաջաբանում Խարիտոնովը անդրկովկասյան քրիստոնյա երկու ժողովուրդների՝ հայերի և վրացիների նասրեդինյան կերպարը համարում է փոխառած, որի տեղը, ըստ նրա, աստիճանաբար գրավում է մեկ այլ՝ առավել հիմնավոր ազգային արմատներ ունեցող կերպար, ինչպիսին, հայերի դարաբաղցի զվարճախոս Պըլը Պուդին է: Ըստ Խարիտոնովի՝ նասրեդինյան շատ սյուժեներ սկսել են կապվել նմանատիպ ազգային հերոսների հետ⁷⁹²:

Սակայն Խարիտոնովն անտեսում էր հակառակ երևույթը, երբ այս կամ այն համազգային կամ լոկալ-տեղային զվարճապատումը կարող էր վերագրվել համընդհանուր ճանաչում ձեռք բերած օտար զվարճախոսին՝ նրան դարձնելով այն ձգողական ուժը, որը դեպի իրեն կարող էր ձգել ու «սեփականացնել» զանազան տարածքներում ծնունդ առած տարբեր կրոնների ու ժողովուրդների անեկդոտները: Դարեր շարունակ այդ նույն գործառույթն են կատարել հույն և ասորի ժողովուրդների առակախոս-զվարճախոսները՝ Եզոպոսը և Խիկար (Ախիկար) Իմաստունը: Այդ գործառույթն է իր վրա վերցրել նաև Արևելքի զվարճախոս Մոլլա (Խոջա) Նասրեդինը:

Մինևույն մտքի վրձնում՝ կերպարային ընդգծված առանձնահատկություններով, կարող է կենցաղավարել տարբեր ժողովուրդների կամ միևնույն ժողովրդի տարբեր տարածքներում ապրող մարդկանց միջավայրում: Ժողովրդական զրույցների՝ ժողովրդական առասպելախառն պատումների մասին խոսելիս Մանուկ Աբեղյանը

792 Двадцать три Насредина, Составление, вступительная статья, примечания и указатели М. С. Харитонова. Москва, Главная редакция восточной литературы изд. «Наука», 1978, с. 11.

գրում է. «Կապն անունի և մորիվի միջև շար թոյլ է. անունները հաճախ փոխվում են, մորիվներն ավելի կայուն են»⁷⁹³: Այս երևույթը բնորոշ է նաև հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներին և զվարճախոսություններին՝ անեկդոտներին, երբ միևնույն թեմայի հերոս-զվարճախոսը մեկ այլ տարածքում փոխարինվում է տեղացի հանրահայտ կերպարով, կամ էլ որևէ տարածքի ընդհանրացնող կերպարը (ասենք՝ լոռեցին, ասպարանցին) մեկ այլ միջավայրում փոխարինվում է տվյալ տեղավայրում հայտնի հերոսով: Այս երևույթին Ե. Լալայանն անդրադարձել է նաև «Հորոս» գրքի առաջաբանում:

Այսպիսով, նասրեղիյան հայկական գրառումները հավաստում են, որ մեզ մոտ Արևելքի զվարճախոսը սիրվել և մեծ մասսայականություն է վայելել, իսկ նրան առնչվող մանրապատումները հայերի շրջանում բավականին մեծ քանակ են կազմել՝ ընդգրկելով Պատմական Հայաստանի բնակավայրերի մեծ մասն ու մերձակա սփյուռքը: Շուրջ 170 տարիների ընթացքում դրանք տեղ են գտել ինչպես տարատեսակ անեկդոտների ժողովածուներում, այնպես էլ զուտ Նասրեղիյանին նվիրված գրքերում: Հայոց մեջ շրջանառվող նասրեղիյան մանրապատումներից գատ, արևելքի զվարճախոսին են վերագրվել նաև տեղական զվարճախոսների երգիծապատումները, ինչը հաստատում են գրառած նյութերն ու բանահավաք-բանագետների մեկնաբանությունները:

4.3. Հայկական անեկդոտների հերոս-զվարճախոսների կերպարային առանձնահատկությունները

Ջվարճախոսներ կան, որոնք իրական կյանքում աչքի են ընկել իրենց սուր խոսքով և գործողություններով, ինչպես արևելահայոց արցախցի **Պրլը Պուղին**⁷⁹⁴, անեկդոտի գյումրեցի հերոսներ **Պուլոզ Մուկուչը**՝ Մկրտիչ Ղազարոսի Մելքոնյանը՝ մրգավաճառ (1881–1931)⁷⁹⁵, **Ծիպրոս Ալեքը** (1896–1936), **Ջղեր Խաչիկը** (1919–1991), **Չոփոռ Սուրե-**

793 **Աբեղյան Մ.**, հատոր Ա, եր., ՀՍՄԻ ԳԱ հրատ., 1966, էջ 298:

794 Պրլը-Պուղի, գրեց **Մ. Վ. Բարխուդարեանց**, Թիֆլիս, Մով. Վարդանեան և Ընկ. տպարան, 1883:

795 Պուլոզ Մուկուչի շիրիմին 1952թ. մահարձան է գցել տվել Ավետիք Իսահակյանը:

սր (1918–1987), **Կոժիկը** (1929) և այլք⁷⁹⁶, կիրովականցի՝ վանաձորցի **Տանարոն** (Ռուբեն Ալեքսանյան–1944–2012), զանգեզուրցի **Գինուր**, **Հուպուլի Փարսին**⁷⁹⁷, արևմտահայոց Վասպուրական աշխարհի, այն-թապցի, սիսեցի հայտնի զվարճախոսները, որոնց մեծ մասը սրամիտ ու խելացի, իրենց և իրենց ժողովրդի արժանապատվությունը բարձր պահող կոնկրետ անձնավորություններ են եղել:

Հովհ. Նազարյանցի վկայությամբ՝ **Վասպուրական աշխարհում** ճանաչված զվարճախոսներից էին «**Վանեցի Տեր Սարգիս, Ահարոն Վարդապետ, Ներսես Ե. Կաթողիկոս, Վանա Ալիբ գիղի Ռէս Կարապետ...**»⁷⁹⁸:

Վանա Ալյուր գյուղի ռես Կարապետի համարձակության ու սրախոսության մասին 1883թ. հրատարակած իր անեկդոտների ժողովածուի 3-րդ հատորում Հովհ. Նազարյանցը մի հետաքրքիր նմուշ է ընդգրկել.

Վանա Ալիբ գիղի ռես Կարապետը հայտնի էր իր սրախոսութեամբ: Տաճկաց Գուրբան-Բայրամի օրը կուսակալ փաշան ասաց.

—Ռեն Կարապետ, ինչքան այսօր այս քաղաքում զոհ է լինում, այնքան հայ կոտորվի, լավ չի լինի՞:

—Շնոր լավ կլինի, — պարասխանեց ռես Կարապետը, — այն հայերը, որոնք տաճկացել են, եթե բոլորն էլ մեռնեն, մի զոհ էլ ես կանեմ: Եվ եթե որքան մեր Ջարկին հայերի տներումը կարմիր հավկիթ է կոտորվում, մի օրում այնքան տաճիկ մեռնի, լավ չի լինի, փաշա՞»⁷⁹⁹:

796 Գյումրեցի զվարճախոսների մասին հակիրճ տեղեկություններ են հաղորդել Գյումրու անեկդոտների գրեթե բոլոր հրատարակիչ-կազմողները, սակայն ամենահայտնի և սիրված զվարճախոսների կենսագրությունները քիչ թե շատ մանրամասն ներկայացրել է Գագիկ Վարդանյանը (Հումորի հայրաքաղաք՝ Գյումրի, Կազմեց **Գագիկ Վարդանյանը**, Եր., հեղ. հրատ., 2013, գիրք 1, էջ 116–129: 160 էջ):

797 **Գևորգյան Գ.**, Գինուսի ժպիտները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1975, էջ 47–75: **Մարգարյան Ա.**, Եկեք մի քիչ զվարճանանք: Ջրույցներ և անեկդոտներ, Եր., «Չար» ֆիրմա, 1992: Գինուսի մասին 53 նմուշ՝ էջ 3–20, **Հուպուլի Փարսի**ի մասին 19 նմուշ՝ էջ 21–26:

798 Անեկդոտներ, հատոր Գ, Աշխատասիրեց **Յովհաննէս Նազարեանց**, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 1:

799 Նույն տեղում, էջ 102–103:

Նմանատիպ մի նյութ էլ, կապված արճակցի զվարճախոս **Դրզոյի Պիպոյի** հետ, շուրջ 100 տարի անց՝ 1978 թ., իր վառ հիշողության շնորհիվ թղթին է հանձնել ազգագրագետ, գրող, մանկավարժ Սերինե Ավագյանը⁸⁰⁰:

Արճակցի զվարճախոսներ **Դրզոյի Պիպոյի**, **Ֆրանսյույի Ղևոնդի ու Մովսեսի** համբավը տարածված է եղել ոչ միայն **Վասպուրական աշխարհում**, այլև նրա սահմաններից դուրս⁸⁰¹: Ս. Ավագյանը մեջբերում է զվարճախոս եղբայրներից ամենահամբավվորի՝ **Դրզոյի Պիպոյի** հետ կատարված դեպքերի հենքի վրա ստեղծված զվարճախոսություններից ժողովրդի մեջ շրջանառվող մի քանի դարձվածքներ՝ իրենց մեկնաբանություններով:

Մի քանի օր բացակայող Դրզոյի Պիտոն կնոջը չէր ծեծել, պատճառ էր պետք ծեծելու, ուրիշ որ պատճառ չի գտնում, ասում է. «*Քյաղքի ճամբախ ընչի՞ ուլոր-մուլոր ի*»...

«*Թաթարի Մարկոսի տիսած սարսանեն խո չէն*» դարձվածքը հիշեցնում է Դրզոյի Պիտոյի խաղացած խաղը (որպեսզի լծկան եզը չտար քավորին՝ Թաթարի Մարկոսին, նա մերկանում է, այլուր քսում դեմքին ու նստում եզան վրա...⁸⁰²):

Ս. Ավագյանը նշում է, որ վանեցիներն արճակցիներին **Բարխուդար** մականունով են կոչել, որը հավասարազոր էր տարօրինակություններով լի, ծույլ ու ապաշտրի իմաստին: Ըստ նրա՝ «Արճակցոց «Բարխուդար» ծաղրանունը գործածել էր անգամ Խրիմյան Հայրիկը»⁸⁰³:

«Պատմութիւն Անթէպի հայոց» գրքի «**Անթէպական մանրապատումներ**» բաժնում ներկայացվում են 19–20-րդ դարերում այնթապցի չորս հայտնի զվարճախոսների անունները: 19-րդ դարակեսին այնթապցի ամենահայտնի զվարճախոսը **Ապագու Մանիկն** է եղել (տղամարդ է — ԱՍ), որի մասին անեկդոտները հետագայում պատմվել են մինչև 20-րդ դարի կեսերը⁸⁰⁴:

800 ՀԱԲ, հատոր 8, Ս. Ավագյան (Սերինե), Արճակ, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1978, էջ 129:

801 Նույն տեղում, էջ 129:

802 Նույն տեղում, էջ 132:

803 Նույն տեղում:

804 Պատմութիւն Անթէպի հայոց, Գ հատոր, խմբագիր՝ Երուանդ Պապայեան: Լոս Անջելես, 1994, էջ 349:

Այնթապցի մյուս զվարճախոսը *Պրոֆ. (Ալեքսան) Պեզճեանն էր*. «Պրոֆ. Պեզճեան որքան գիտնական ուսուցիչ, նոյնքան գիտնական բանախօս — ժամերով կրնար հմայուած պահել իր ունկնդիրները, խոսքերը համեմելով զուարթ անեկոյտներով կամ սրամիտ ակնարկութիւններով, որոնք ժպիտ ու ծիծաղ կը կորզէին հաւաքուած բազմութենէն»⁸⁰⁵: Իսկ *Շնորհօքեան Արմենակը* «Այնթապի յայտնի կատակասէրներէն ու հեզնաբաններէն է, ծանոթ նաև *Քէահկէճի Արմենակ* անունով»⁸⁰⁶:

Պալը Այնիկեանն (ժողովրդական անվանակոչությունը՝ *Այնիկ Պալ*)՝ իր ժամանակի՝ 19-րդ դարի երկրորդ կեսի թիվ 1 ջութակահարն էր, որով շենացվում էին հարսանեկան հանդեսներն ու ընտանեկան խնջոյքները: «Կը պատմեն, թէ Պալը նուագէ զատ ամէն բանի մէջ միամիտին մէկը եղած է, տխմար կոչուելու չափ միամիտ»⁸⁰⁷:

Ի դեպ, աշխարհի մի շարք հանրահայտ զվարճախոսների պես արևելահայոց և արևմտահայոց հայտնի զվարճախոսներից ոմանք ևս եղել են իրենց ապրած ժամանակների վերնախավի ծաղրածու-զվարճախոսները: Այսպես, *Պըրը Պուդին*, ըստ Մակար վարդապետ Բարխուդարյանի հաղորդած տվյալների, եղել է *Արցախի Վարանդայի իշխան Մելիք-Շահնազար Բ*-ի զվարճախոսը⁸⁰⁸:

Իսկ 19-րդ դարակեսին *Ապագա Մանիկը Այնթապի* կառավարչի ու նրա սարքած երեկոյթների հայտնի զվարճախոսն է եղել: Նրա մասին «Պատմութիւն Անթէպի հայոց» գրքում գրված է. «*Կըսեն, թէ թորք մեծատրններու խնջոյքներուն Խիկար Բնասարունն էր ան և իր զուարթ խոսքերով ու սրամարտիւններով շէնութիւն կը բերէր հաւաքոյթներուն*»⁸⁰⁹: Իր սրամտոյթյամբ և համարճակոյթյամբ Ապագա Մանիկը նման է եղել արցախցի Պըրը Պուդուն:

Ըստ Կարապետ քահանա Գալֆայանի՝ Կեսարիայում ժողովրդի կողմից ճանաչված ու սիրված է եղել *Խենթ-Կարուն*՝ Միս քաղաքի կառավարչի հայտնի զվարճախոսը: Այդ կապակցոյթյամբ ասիա թե ինչ է

805 Նույն տեղում, էջ 354:

806 Նույն տեղում, էջ 358:

807 Նույն տեղում, էջ 349:

808 Պըրը-Պուդի, գրեց Մ. Վ. Բարխուդարեանց, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեան և Ընկ. տպարան, 1883, էջ Գ:

809 Պատմութիւն Անթէպի հայոց, Գ հատոր, խմբագիր՝ Երուանդ Պապայեան: Լոս Անջելես, 1994, էջ 349:

արձանագրված *Խենթ-Կարոյի մասին* Կ. Գալֆայանի հրատարակած չորս երգիծական մանրապատումներից մեկում՝ «Ուրիշ բանի չէր նմաներ» նմուշում. «ՄԵՏՏԵՄ ՊԷՅ, Ստյ Ադան իր մօտ զուարճախօս հայ մը ուներ, որ *Խիկարի անան իմաստուն էր*, բայց մարդիկ զինքը կոչեր էին Խենթ-Կարո»⁸¹⁰:

Ինչպես տեսնում ենք, ժողովուրդը մեր դյուցազներգության հերոսների նման բոլոր իմաստուն-համարձակներին ու ճշմարտախօսներին *ծոռ* կամ *խենթ* է անվանել, Արցախում իր սիրելի հերոսին կոչելով՝ *Պել-պըլ*, Կեսարիայում՝ *խենթ* և այլն:

Մյուս խմբի գվարճախոսները իրականության մեջ գործող *քաջ-նազարական կերպարներ* են, որոնց ունակությունները չեն համապատասխանում զբաղեցրած պաշտոնին, և նրանց գործողություններն ու խոսքը զավեշտի առաջացման պատճառ են դարձել: Նմաններից կարելի է հիշատակել *Մացակ Պապյանին ու նրա կնոջը* կամ *Գյումրու և Վանաձորի քաղաքապետներ Վարդան-Վարդանիկին ու Սամվել Դարբինյանին*: Կամ էլ հիշենք հենց թեկուզ մեր օրերում պատմվող այն բազում անեկդոտները, որոնց հերոսները վերին և ստորին օղակներում պաշտոններ ձեռք բերած կամ պատգամավոր դարձած մերօրյա *քաջնազարական* անձինք են⁸¹¹:

Խորհրդային Հայաստանի Գերագույն խորհրդի նախագահության նախագահին գնդակահարելուց մի քանի ամիս անց հայկական պատվիրակությունը Մոսկվայում ինչ-որ միջոցառման մասնակցելիս հանդիպում է նաև Ստալինին: Ստալինը բոլորին ձեռքով բարևում է, իսկ Ստեփանավանի շրջանի Գյառգյառ գյուղի կոլխոզի նախագահ Մացակ Պապյանը, որը բարձրահասակ և հաղթանդամ է եղել, երկար ձեռքերով ու խոշոր մատներով, ոգևորված այնպես է սեղմում Ստալինի ձեռքը, որ սա, դիմելով Հայաստանի ղեկավարներին, ասում է. «Իսկ դուք ասում եք՝ Գերագույն խորհրդի նախագահության նախագահ չու-

810 Հայկական գրոյցներ, պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Լոս Անջելես, 1944, էջ 63:

Նույնը՝ Գիրք առակյաց (առակներ, առածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն), պատրաստեց **Կարապետ քահանայ Գալֆանան**, Լիբանան, Պեյրոյթ, Տպարան՝ Կ. Տօհիկեան, 1957, էջ 81–82:

811 Մեր անձնական հավաքածուում բավականին մեծ քանակ են կազմում նմանատիպ «հերոսների» մասին ժողովրդական գվարճապատում-գվարճախոսությունները:

նենք: Ահա ձեզ Գերագույն խորհրդի նախագահության նախագահ»:

Ո՛վ կարող էր «ժողովուրդների հոր» խոսքը չկատարեր: Եվ Հայաստան վերադառնալուց հետո սովորական կոլտնտեսության կիսագրագետ նախագահը հանկարծ դառնում է հանրապետության երկրորդ դեմքը, իսկ նրա գեղջկուհի կինը՝ երկրորդ տիկինը: Սկզբում շշուկով, Ստալինից հետո մի փոքր բարձրաձայն ժողովուրդը երգիծանքի լեզվով անմիջապես արձագանքում է այդ անհեթեթությանը: Շուրջ 15 տարի պաշտոնավարած Մացակ Պապյանի ու հատկապես նրա տիկնոջ մասին իրականության հենքի վրա ստեղծված անեկդոտները մինչև վերջերս տարեց մարդիկ հիշում ու հարկ եղած դեպքում պատմում էին⁸¹²:

...Մի անգամ Մացակ Պապյանին ասում են. «Ձեր աշխատակիցներ այսինչը և այնինչը կապուսձ են իրար»: «Չի կարող պարտահել, — զարմանում է նախագահը, — նրա փունը՝ որբեղ, նրանը՝ որբեղ...»⁸¹³:

Մասնագետներ են կցում Մացակ Պապյանին ու կնոջը, որ գրագետ ու բարեկիրթ դարձնեն, հանդիպումների ժամանակ վարվելակերպ սովորեցնեն, դիմացիին հետ խոսելիս հոգնակի թվով խոսեն...

Հեռախոսը զանգում է: Մացակ Պապյանի կինը վերցնում է լապիտոդը և ասում.

— Այր, Մացակ Պապյանի կանայք են ձեզ հանգստացնում...: (ԱՄՇՀ)

Տրբրկ.՝ Մացակ Պապյանի կնանիքն են խոսքով: (ԱՄՇՀ)

Հայկական անեկդոտների որոշ հերոսներ էլ իրապես եղել են հիմնավոր գիտելիքի տեր սրամիտ ու զվարճախոս մարդիկ, ինչպես եվրոպական կրթություն ստացած դասախոսներ **Հրաչյա Աճառյանն** ու **Աշոտ Մայսեյիչը**, քյավառցի դատավոր **Թորգոմյանը**⁸¹⁴ և այլք, որոնց սրամիտ ու զավեշտալի խոսքերն ու պատմություններն էլ հիմք են հանդիսացել տարբեր շրջանակներում նրանց առնչվող պատում-

812 Դրանցից մի քանիսն ընդգրկվել են տարատեսակ ժողովածուներում, իսկ մեր գրառումները պահպանվում են անձնական հավաքածուում:

813 **Մահակյան Ա.**, 500 կատակ, «Կիլիկիա» գրատուն-հրատարակչատուն-տպարան, Հալեպ, 2000, էջ 200:

814 Թե՛ Աճառյանի ու Աշոտ Մայսեյիչի, թե՛ Թորգոմյանի վերաբերյալ մեր գրառումները պահպանվում են առենախոսի անձնական հավաքածուում:

ների ու աստիճանների շրջանավերջում: Վերջիններիս մեջ Հր. Աճառյանն առանձնանում է ոչ միայն իր սրամտությամբ, այլև իր մասին ստեղծված նյութերի հանդեպ ունեցած առանձնահատուկ վերաբերմունքով: Աճառյանը մեր այն սիրված մտավորականներից է եղել, որի մասին ոչ միայն նրա կենդանության օրոք, այլև նրա մահից կես դար անց անգամ հայագետների, դասախոսների և ուսանողների շրջանակներում բազմաթիվ անեկղոտներ ու սրամտություններ են շրջանառվում:

«Աճառյան մարդ-գիտնականն ու հումորը իրարից անբաժան են եղել ամբողջ կյանքում», — գրում է լեզվաբան Խաչիկ Բատիկյանը «Հրաչյա Աճառյանը՝ բանաստեղծ և հումորի սիրահար» վերնագիրը կրող հոդվածում⁸¹⁵:

Աճառյանի անսահման սրամտության, հեզվանքի և սպանիչ ծաղրի մասին պատմող նմուշներից բերենք մի օրինակ.

Ծեծում են Աճառեանի դուռը: Կինը բացում է և տեսնում երկու անծանոթ տղամարդկանց, որոնք, իրենց ասելով, եկած են լինում կոմունիզմի կառուցման համար փող հավաքելու:

— Այս ինչ կողոպուտ է, այս ամենի հետք ինչ կապ ունի Աճառեանը, — վրդովված հարցնում է տիկին Սոֆիկը:

Աճառեանը լսում է այս ամենը և ասում է.

— Սոֆիկ ջան, ինչքան ուզում են, տո՛ւր, թող գնան: Միևնույն է, սրանք կոմունիզմի կառուցողը չեն, կասեն Աճառեանը չտվեց, դրա համար էլ չկառուցեցինք⁸¹⁶:

Ծնունդով դարաբաղցի, Գերմանիայում կրթություն ստացած, համեստ, հասարակ պահվածքով, չավազանց բանիմաց, կենսախինդ, համով-հոտով ժողովրդական խոսքով ու եզակի հումորով օժտված Աշոտ Մայսելիչը մեխանիկայի հմուտ գիտակ է եղել, դասավանդել է Երևանի մի քանի բուհերում: **Աշուր Մայսելիչը** մահացել է 1959 թվականին, իսկ նրա բանիմացության, բացառիկ հումորի մասին շուրջ կես դար հիշում ու պատմում են՝ միաժամանակ ներկայացնելով նրա հետ կապված երգիծական մանրապատումներն ու զվարճալի ստությունները:

815 **Աճառյան Հր.**, Բանաստեղծություններ: Անեկղոտներ իմ մասին: Կազմեց և ձևավորեց Հրաչյա Աճառյան Կրտսերը, Եր., Գրակ. և արվեստի թանգարանի հրատարակչություն, 2008, էջ 14:

816 Նույն տեղում, էջ 114:

Մեզ հաջողվել է գրառել և մոռացությունից փրկել Աշոտ Մայսեիչի մասին պատմվող անեկդոտ-սրբանություններից մի փունջ ու փոխանցել գալիք սերունդներին: Ահա դրանցից մի նմուշ:

Մեխանիկայի բնագավառում երկրի առաջընթացը ուսանողներին ներկայացնելիս Աշոտ Մայսեիչն ասում է.

— Էրեխեմք ջան, վաղը-մյուս օրը գիտությունն ու փեխնիկան էնքան ա զարգանալու, որ հոսքագծի մի ծայրից հումքը դնելու են, մյուս ծայրից պատրասարի արտադրանքն ա դուրս գալու: Ասենք՝ մի ծայրից ոչխարը գցելու են, մյուս ծայրից պատրասարի կալքանն ա դուրս գալու:

Ուսանողներից մեկը դասախոսի հոգու հետը խաղալու համար հարցնում է.

— Աշոյր Մայսեիչ, իսկ հնարավոր ա, որ գիտությունն ու փեխնիկան էնքան զարգանան՝ ձեր սասածի հակառակը լինի. մի ծայրից երշիկը գցեն, հոսքագծի մյուս ծայրից ոչխարը դուրս գա:

— Դա շար վաղուցվանից է կիրառվում: Տղա՛ ջան, քանի տարեկան ես, — հարցնում է Աշոտ Մայսեիչը: // Թե՛ փասնիր: // — Տղա՛ ջան, ուղիղ 20 տարի առաջ քու հերը երշիկը գցել ա, ու քեզ պես ոչխարն ա դուրս էկել... (ԱՄՇՀ)

Ոչ միայն Քյավառում, այլև հարևան շրջաններում ու մայրաքաղաքում շրջանառվում են հայտնի **գվարճախոս, դատավոր Թորգոմյանի** հետ կապված մանրապատումները, որոնք բոլորն էլ ստեղծվել են իրողությունների հենքի վրա:

Բռնարարության համար դատարան է դիմում բարոյականությանը ոչ կայուն վարքի փեր մեկը, թե՛ իրեն բռնարարել են: Դատի ժամանակ երբ փուժողը կրկին պնդում է, թե իր հանդեպ բռնի է կատարվել միջադեպը, դատավոր Թորգոմյանը մի կոճի թել է փալխա փուժողին, ու ինքը ասեղն է դեմը պահում է ու հանձնարարում.

— Փորձիր էդ ձեռքիդ թելը էս ասեղի անցքը մտցնել:

Երբ փուժողն ուզում է թելը մտցնել ասեղի անցքը, Թորգոմյանն ասեղը կողքի է թերում: Այս գործողությունը մի քանի անգամ փորձելուց հետո, փուժողը դժգոհում է.

— Իիի՛, ընկե՛ր դատավոր, մի փախցնի, որ կարենամ թելն անցկացնեմ, է՛:

— Ըհը՛, փեսան, ախչի՛կ ջան, քա ասում ես բռնարարել ա, դուն է՛լ կարող էիր փախցնել, չէ՛... (ԱՄՇՀ)

Անեկդոտների որոշ հերոսներ էլ ոչ միայն սրամիտ չեն եղել, այցի չեն ընկել իրենց գիտելիքներով ու ունակություններով, այլև ընդհանրապես կապ չեն ունեցել իրենց մասին պատմվող անեկդոտների հետ:

1950-ականների երկրորդ կեսից առ այսօր շրջանառվում են **կիրովակաւնցի** (լոռեցի) **Ռուբենի** անեկդոտները: 1960–70-ականները ռուբենյան անեկդոտների ծաղկման ու տարածման ամենատեղում շրջանն էր: Ռուբենը սուր մտքով ու խոսքով այցի չընկնող անձնավորություն է եղել, մասնագիտությամբ՝ ապակի (շուշա) գցող: Միակ ընդգծված բանը նրա բարակ ձայնն է եղել, մեկ էլ ամեն անգամ լուսամուտի ապակին գցելու ժամանակ ջարդելիս՝ «Մ', էս անդերը ոնց որ փթած ըլի» փնթփնթոցը...:

Լոռեցի գվարճախոս Ռուբենի անեկդոտները կապ չունեն շուշա գցող Ռուբենի հետ: Հայ ժողովրդական գվարճապատում-գվարճախոսությունների ռուբենյան շարքի նմուշների մի մասը հորինել, մի մասն էլ՝ լսած կամ կարդացած տարատեսակ աղբյուրներից Ռուբենին վերագրելով՝ շրջանառության մեջ է դրել նրա հարևան Ռուլանդը՝ **Ռուլանդ Ամիրբեկյանը**, այնուհետև ժողովուրդն իր վրա է վերցրել այդ գործառույթը՝ ստեղծելով լոռեցի գվարճախոսի մի ինքնատիպ կերպար:

Ահա թե ինչ է գրում նրա մասին ժողովրդի ոգին ու կենսունակությունը երկրաշարժից հետո պահպանելու նպատակով Վանաձորում հրատարակվող «Եղինջ» երգիծաթերթի հիմնադիր-խմբագիր, երգիծաբան Սամվել Խալաթյանը. «Երևի շարերը չգիրեն, որ Լոռվա ժպիտները առաջինը ծավեցին ու շուրթից շուրթ անցան բնիկ Ղարաքիլիսեցի, վաղամեռիկ Ռուլանդ Ամիրբեկյանի կողմից: Նա չկա, բայց նրա հորինած ժպիտներն այսօր էլ հնչում են ու իրենց թարմությունը չեն կորցրել»⁸¹⁷:

Այնուհետև Խալաթյանը ներկայացնում է ժողովրդի մեջ շրջանառվող Ռուլանդի պատմած անեկդոտներից մի քանիսը, որոնցից մեկը ներկայացվում է ստորև.

— Սարո՛, մի հասնելուկ եմ ասում ու մի սուրկա ժամանակ րպիս, թե գրսւր...
— Ասա՛, Կարո՛... //— Էն ինչն ա, ինչը, որ ցած ես դնրմ, գնգրմ ա: //— Ջնջիլը: //

— Արս՛, որ գիրեհիր, էլ ո՛ր էիր խոսացնրմ...⁸¹⁸

817 «Եղինջ» երգիծաթերթ, 1995թ., թիվ 3/14/, էջ 2:

818 Նույն տեղում:

Լոռեցի Ռուբենի անեկդոտները եթե 1950–80-ականներին շրջանառվում էին թե՛ երիտասարդության, թե՛ մեծահասակների միջավայրում, ապա այսօր դրանք կենցաղավարում են հիմնականում ավագ սերնդի մեջ: Իսկ երիտասարդների կողմից պատմվելիս անվան փոխարեն նշվում է տեղավայրն ընդգծող հավաքական գվարճախոսին (մի լոռեցի, լոռեցին):

Ռուբենյան անեկդոտների գրառումները տեղ են գտել հրատարակված մի շարք գրքերում⁸¹⁹ ու անձնական հավաքածուներում⁸²⁰:

Հայ գվարճախոսների մի մասն էլ որոշակի անուններով ներկայացող, բայց մտացածին՝ անիրական **հավաքական կերպարներ** են, ինչպես **արցախյան պատերազմի** գվարճախոսներն էր **Խաչին**, **Բորուլը**, **Ջոկին**, **Գոգին**⁸²¹ կամ էլ մանկական անեկդոտների շիրակցի հերոսներ **Վարդանիկը**, **Աշուրիկն ու Ընկեր Մարգոն**⁸²², **լոռեցի Համբոն**⁸²³ և այլք:

819 Լոռվա գվարճապատումներ, հավաքեց և մշակեց **Ս.Ճշմարիտյանը**, Գյումրի, «Կումայրի» հրատ., 1992, էջ 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 15 (8 նմուշ):

Լոռվա գվարճապատումներ, հավաքեց և մշակեց **Արամայիս Քոչինյանը**, Գյումրի, «Կումայրի» հրատ., 1992, էջ 11, 13, 15 (3 նմուշ):

ՀԱԲ, հատոր 20, **Գևորգյան Թ.**, Լոռի (Տաշիրը–Ձորագետ), Եր., ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1999, էջ 166–174 (80 նմուշ):

Անթանեսյան Վ., Լոռվա ժպիտներ, Եր., Հեղ. հրատ., 2012, էջ 70–79 (22 նմուշ) և այլն:

820 Արմեն Շավարշի Մարգայանի հավաքածու (շուրջ 100 նմուշ՝ գրառված 1966–80 թթ.):

Իրենց անձնական հավաքածուներում որոշակի քանակությամբ ուրբենյան գրառումներ ունեն նաև քանդակագործ-խաչքարագործ Բոգդան Հովհաննիսյանը, երգիծաբան, դրամատուրգ Սամվել Խալաթյանն ու գրող Վալտեր Թորոպյանը: Վերջինիս անեկդոտների անտիպ ժողովածուն, որտեղ կան նաև լոռեցի գվարճախոս Ռուբենի անեկդոտներից, երկար տարիներ է՝ գտնվում է «Հայաստան» հրատարակչությունում:

821 **Աթաջանյան Վ.**, *Խաչին, Բորուլը և ուրիշները*, ԼՂՀ ԻՊԿ օրգան «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1993 թ., «Մաշտոցե հրատ., 2004 թ.:

Ահյան Մ., Ծիծաղի հարյուր ակնթարթ: Ջվարճապատումներ: «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1995:

822 **Գևորգյան Հ.**, Լենինականյան գվարճալի զրույցներ և սրամտություններ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1990, էջ 136–148:

Իկիլիկյան Հ., Գյումրին, Պուրգ Մուկուչը և երգիծական մանրապատումներ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1989, էջ 251–257:

823 **Մաքանյան Ա.**, Լոռվա հանաքներ, Եր., Հեղինակային հրատ., Եր., 2004, էջ 5–76:

Խելապակասության թեմայի մասին պատմող թարվերդյանական տարբերակում *կանեպոցի «իմասարունին»* ներկայացնող հավաքական կերպարը *Կակուսիկն է*⁸²⁴:

Անեկոդոտների *կին զվարճախոսների* մեջ ևս կան *մրացածին* անձինք, ինչպես *Ըսկեր Մարզոն*՝ դպրոցական թեմայով ուսուցչուհու կերպարը ներկայացնող անեկոդոտների գյումրեցի հերոսուհին, որը միշտ հանդես է գալիս Վարդանիկի, երբեմն էլ՝ *Վարդանիկի* և *Աշորիկի* հետ:

Իրական կյանքում ապրած ու գործած մեզ հայտնի *կին զվարճախոսներից* են եղել *Չարչունց Ժենիկը՝ Ավայյան Ժենիկը*⁸²⁵ և *Անուշ աքիրը* (ԱՄՇՀ)՝ Տաուշի տարածաշրջանից (Շամշադին), *Գուրդանց Գյուլին*⁸²⁶՝ Արցախի Շահումյանի Վարդուտ գյուղից (Գյուլիստան), *Զավուրը*⁸²⁷՝ Զավախքի Կորլս գյուղից և այլք:

Արևելքի հայության և արաբական աշխարհի անեկոդոտների սիրված հավաքական զվարճախոսներից է *Ապուլ Ապրպը*, որը ներկայացնում է թաղային հեղինակության համադրական հերոսին: 2017 թ. Բեյրութում հրատարակված անեկոդոտների ժողովածուում⁸²⁸ ընդգրկված է *Ապուլ Ապրտին* առնչվող երկու անեկոդոտ: Դրանցից մեկում՝ «Սիրաբանութեան վնասները» մանրապատումում, Ապուլ Ապրտը, տուն մտնելով, տեսնում է իր ամենամտերիմ բարեկամին՝ կնոջ ծոցին: Առանց երկմտելու ատրճանակը հանում և սպանում է բարեկամին: Ամենազավեշտալին կնոջ նախատինքի խոսքերն են ամուսնուն. «Եթէ այս վարմունքով մնաս, ունէ բարեկամ պիտի չունենաս»⁸²⁹:

Հավաքական զվարճախոսի հետաքրքիր կերպարով է հանդես գալիս **բուլղարահայության** անեկոդոտների սիրված հերոս *Կարասկերը*:

824 ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվ, *Գ.Թարվերդյանի* ֆոնդ, FF: 1, էջ 4469:

825 Կատակում են մովսեսցիները, գրառողներ՝ *Ա.Պապյան, Հ.Պապյան*, Եր., «Նոյյան տապան» հրատ., 2012, էջ 28–30:

826 *Ղուլյան Բ.*, Գյուլիստան, Պատատիկներ մոտիկ անցյալից, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, էջ 96:

827 *Աթանյան Գ.*, Զավախքի ժպիտներ, Եր., «9-րդ հրաշալիք» հրատ., 2005, էջ 6–12 (11 նմուշ):

828 Խնդանք-խնդացնենք, Քաղեց և մշակեց՝ *Փոլ Այանեան*, Պեյրոյթ, Տպագրութիւն՝ Համագգային Վահէ Մէթեան Հրատարակչատան, 2017:

829 Նույն տեղում, էջ 77:

Մեծ եղեռնից փրկված գաղթականների մի հոծ զանգված ապաստան է գտնում նաև Բուլղարիայում: Օտար միջավայրում հայտնված հայության շփումները տեղացիների հետ հաճախ զավեշտալի միջադեպերի տեղիք են տալիս՝ դառնալով անեկդոտների առաջացման պատճառ: 2007 թվականին բուլղարերեն հրատարակվում է հայ ժողովրդական բանահյուսությանը նվիրված մի գիրք⁸³⁰, որտեղ բուլղարացի ընթերցողը հայկական բանարվեստի տարբեր ժանրերի հետ հաղորդակցվում է հարցազրույցի միջոցով:

Անեկդոտի ժանրին անդրադառնալիս այն հարցին, թե բուլղարահայերն ունեն արդյոք ազգային անեկդոտների հերոս-զվարճախոսներ, ինչպես Խոջա Նասրեդինը, պատասխանը լինում է. «Իհարկե, ունեն, այդ հերոսը *զվարճախոս Կարապետն է*»⁸³¹:

Այնուհետև գրքում ներկայացվում են Կարապետին առնչվող շուրջ երկու տասնյակի հասնող տարաբնույթ անեկդոտներ⁸³², որոնք սկզբնական շրջանում առնչվել են ազգային խնդիրների, լեզվական առանձնահատկությունների հետ, սակայն հետագայում աստիճանաբար հայ զվարճախոսի անեկդոտները դուրս են գալիս ազգայինի շրջանակներից, ինտեգրվում նոր կյանքին ու միջավայրին, և Կարապետը երգիծապատում-զվարճախոսություններում արդեն երևում է երկրի դեկավարների⁸³³, հրեաների⁸³⁴ հետ հարաբերություններում:

Զվարճախոսների մի մասն էլ ոչ թե կոնկրետ կամ ընդհանրացնող անձնանուն-մականուններով է հանդես գալիս, այլ որոշակի տարածաշրջան ներկայացնող *հավաքական կերպարի* միջոցով (վանեցին, ապարանցին, քյավաոցին, դարադաղցին, մի դարաբաղցի, մի լոռեցի և այլք):

830 **Евгения Мицева, Сирануш Папазян-Таниелян**, «Арменцита разказват за себе си...». Българска Академия на науката етнографски институт и музей. София. Академично изд-о «Проф. Марин Дринов». 2007.

831 Նույն տեղում, с.74:

832 Նույն տեղում, с.74–88.

833 **Евгения Мицева, Сирануш Папазян-Таниелян**, «Арменцита разказват за себе си...». Българска Академия на науката етнографски институт и музей. София. Академично изд-о «Проф. Марин Дринов». 2007, Гарабед и Тодор Живков, с.76:

834 Նույն տեղում, Гарабед и еврейный лимонададжия, с.83–84:

Հավաքական կերպարների առատությամբ ու յուրահատկությամբ թերևս հարկ է առանձնացնել **Հ. Չոլաքյանի** հրատարակած երգիծական մանրապատումների և զվարճախոսությունների ժողովածուն⁸³⁵, որտեղ որոշակի անուններով անհատականացված զվարճախոսների փոխարեն հանդես են գալիս արևմտահայության հայաթափված բնակավայրերը՝ ներկայացնող հավաքական զվարճախոս-կերպարները՝ այնթապցին, մարաշցին, արաբկիրցին, ակնցին, զեյթունցին և այլք:

Արևմտյան Հայաստանի տարբեր գավառներից Հալեպում իրար գլխի հավաքված գաղթականության ստեղծած թաղամասերն անվանելով մի նոր Արշակավան, Չոլաքյանը գրում է. «Այս ժողովուրդը, որ մահին հաղթեց, իր մեռելներուն համար բառ չունէր, ունենալ չէր ուզեր... Ինչո՞ւ չխօսէր իր մասին... Այո՛, իրենց մեռելները լալու փոխարէն անտը խնդացին ապրողներուն վրայ: Այդ զուարթախոսի ծաղրն ու ծիծաղը զիրենք ատելի մօտեցուց իրարու, նոյնացուց:

Եւ այսպէս սկիզբ առաւ Արշակաւանի ծիծաղը»⁸³⁶: Ահա այդ *զուարթախոսի ծաղրն ու ծիծաղից մի նմուշ*.

Սասունցին հայելիի կտոր մը կը տեսնէ գեպրնին: Կը վերցնէ, կը նայէ...

Կը ներես, աղբւր, կարծեցի տէր չունէր, — կըսէ ու հայելին կը դնէ գեպրնին»⁸³⁷:

Հավաքական զվարճախոս հերոսի գործառույթով է հանդես գալիս նաև Հայաստանում և արտերկրում հայտնի **Հայկական ոսպիոն**, որի անեկդոտները, Վլադիմիր Վիտցկու արգելված երգերի նման, անկախ կրոնից, լեզվից և քաղաքական հայացքներից, չճանաչելով սահման ու սահմանագիծ, երկաթյա վարագույրը ճեղքելով, մարդկանց սրտերի միջով ազատ ելումուտ են անում: 19-րդ դարի վերջից

835 Միջ-գաւառական աներթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց **Յ. Չոլաքեան**, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 1988, 120 էջ:

Վերադասավորությամբ և նոր նյութերի լրացումներով այն վերահրատարակվել է 2005 թվականին՝ Միջգաւառական աներթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց **Յ. Չոլաքեան**, Վ. Քասունի, Բ տպագրութիւն, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 2005, 176 էջ:

836 Միջ-գաւառական աներթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց **Յ. Չոլաքեան**, Հալէպ, Տպ. Արևելք-Հալէպ, 1988, էջ 4:

837 Նույն տեղում, էջ 17:

նաև արտերկրում հանդես եկող *Հայկական անեկդոտները*, 20-րդ դարի սկզբներից վերանվանվելով *Հայկական ուղիորդի անեկդոտներ*, հարյուր տարուց ավելի է՝ ծիծաղ է պարզևում մարդկությանը: Զվարճալիտու *Հայկական ուղիորդի* անվան շուրջ, նրա կենցաղավարման ու մասսայականության գործընթացների և առանց կողմնակի միջամտության՝ կամովին «ներգրավվել» են ոչ միայն հայ, այլև աշխարհի մի շարք ազգություններ: Դրան, անշուշտ, նպաստել է նաև նրա կարճատև՝ հարցուպատասխանական կառուցվածքը և ամենաարդիական ու ամենաբազմազան թեմաներին ու մարդկանց հուզող հրատապ խնդիրներն ծիծաղի լեզվով հստակ պատասխան տալու աներևակայելի հնարամտությունը: Այսպես՝

— *Ինչի՞ է վատացել Հայկական ուղիորդի լսելիությունը:*

— *Որովհետև առաջ հաղորդումները եթեր էին փրվում Երևանից, հիմա՝ Մազադանից*⁸³⁸:

Կամ՝

— *Չինաստանում ինչպե՞ս արձագանքեցին ՄԱԿ-ի այն որոշմանը, որ հայերենը դառնա միջազգային լեզու:*

— *Խնդրեցին ուղարկել 30 միլիոն հայերենի ուսուցիչներ*⁸³⁹:

Ի դեպ, *Հայկական ուղիորդի* անեկդոտները, հայերենից և ռուսերենից բացի, հրատարակվել են նաև մի շարք լեզուներով: 2004 թվականին Երևանում այն հրատարակվում է երկլեզու՝ ռուսերեն և անգլերեն գրքույկով, որի կազմին «անեկդոտ» եզրույթը թարգմանված է «ջոկ» (joke)⁸⁴⁰: Գրքի համառոտ բնութագրման՝ անտասցիայի մեջ նշվում է, որ որոշ նմուշներ անգլիական անեկդոտների վերապատմություններ են:⁸⁴¹

Սակայն համոզված չի կարելի այդ վարկածը պնդել, քանզի շատ հնարավոր են դրանց առկայությունը նաև այլ ժողովուրդների երգի-ծական բանավեստում:

838 Հայկական ուղիորդի անեկդոտները, Եր., ա/թ, ա/հ, «Գիտելիք», «Անահիտ-2» գրահրատարակչական կոոպերատիվ, թիվ 139:

839 Նույն տեղում, թիվ 145:

840 Анекдоты Армянского радио, Сост. Константин Маркарян, Ер., Антарес, 2004. 76 с. – Jokes of Armenian Radio, Yerevan: Antares, 2004, 76 pp.

841 Նույն տեղում, ր. 2:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հետազոտության շարադրանքը բխեցնում է հետևյալ հիմնական եզրակացությունների՝

1. Ավելի քան 170 տարիների ընթացքում տպագիր և անտիպ հսկայական քանակությամբ նյութ է կուտակվել, սակայն հայ վիպական բանահյուսության ամենակենսունակ և մասսայականություն վայելող ժողովրդական գվարճապատումներն ու գվարճախոսությունները՝ անեկդոտները, առ այսօր համակողմանի չեն հետազոտվել. բացի դրանց մասին գրված մի քանի կարճատոտ հոդվածներից, այլ ուսումնասիրություններ չեն կատարվել: Որոշ հատ ու կենտ անդրադարձներ էլ հակիրճ ձևակերպումներ են, որոնք, իբրև առաջաբան, տեղ են գտել կան հրատարակված անեկդոտների և գվարճախոսների գրքերում ու բանահյուսական նյութեր ընդգրկող տարատեսակ ժողովածուներում, կան բանագիտական ուսումնական ձեռնարկներում:

2. Հայ ժողովրդական երգիծական բանավոր ստեղծագործությունների համատեքստում (երգիծական հեքիաթ, երգիծական առած-ասացվածք, երգիծական հանելուկ և այլն) *Ժողովրդական երգիծական մանրապարտումն առանձնանում է տեսակային հարկանիշը բնորոշող կողմերով՝ քիչ թե շատ ծավալուն կամ կարճատուր նովելային դիպաշար* (սյուժե), *անապասելի զավեշտայի ավարտ* և հեղինակային նմանատիպ ստեղծագործություններից տարանջատելու համար «*Ժողովրդական» բառի մարանշում: Ժողովրդական երգիծական մանրապարտումն շեշտվում են* տվյալ ստեղծագործության և՛ *հեղինակը* (ժողովուրդը), և՛ *բնույթը* (երգիծական), և՛ *կառուցվածք-ծավալը* (մանր՝ փոքրածավալ, կարճատոտ), և՛ *արձակ շարադրանքը* (պատում-պատմություն):

Անապասելի ծիծաղ առաջացնող *անդիպաշար* (անսյուժե)՝ մենախոսական, երկխոսական, բաժականճառային, անեծքա-օրհնանքային, հանելուկային, ցուցանակա-գովազդային և այլ կառույցներով ու ման-

կական խոսքի զավեշտալի դրսևորումներով ստեղծագործությունները անսպասելի ծիծաղ հարուցող աներևակայելի, երբեմն էլ անհեթեթ մեկնաբանություն-հիմնավորումներով են հանդես գալիս: Եվ քանի որ նմանատիպ ստեղծագործությունների հիմնական հատկանիշը կրկին անսպասելի զվարճանք պատճառող կարճառոտ ամփոփ խոսքն է, դրանց մենք անվանել ենք **ժողովրդական զվարճախոսություններ:**

3. Հայերեն ժողովրդական և գիտական եզրաբառերին զուգահեռ՝ հավասարապես օգտագործվում է նաև **օտարալեզու «անեկդոր»** եզրույթը: Վերջինս կիրառվում է **թե՛ դիպաշարով**, թե՛ **անդիպաշար** ժողովրդական ստեղծագործությունների համար, ինչի հավաստումը հանրահայտ «Հայկական ռադիոյի» զվարճախոսությունների համար կիրառվող «անեկդոտ» եզրաբառն է:

4. Իբրև վիպական բանավեստի ինքնուրույն տեսակ՝ հայ ժողովրդական **երգիծական մանրապարումների և զվարճախոսությունների ձևավորմանն ու կայացմանը նպասարել են բանասիրության գրեթե բոլոր ժանրերն** իրենց թեմատիկ, կառուցվածքային, կերպարային, դարձվածային, իմաստաբանական ու պատկերավորման ինքնատիպ համակարգով:

5. **Հայոց հարսանեկան և հողարկավորության արարողակարգերի** հետ կապված ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունները, բացի այն հիմնական գործառույթից, որ կատարում են, ունեն ճանաչողական վիթխարի արժեք: Լինելով մարդկության ամենահին ժողովրդական ծիսակարգերից՝ դրանք իրենց մեջ ամբարել և պահպանել են ոչ միայն այդ արարողակարգերին առնչվող բազմաթիվ տարրեր, որոնք պատկերացում են տալիս վաղնջական ժամանակներից մինչև մեր օրերն ապրած հայ մարդու կյանքի, կենցաղի, սովորությունների, նիստուկացի, լեզվամտածողության, մարդկային փոխհարաբերությունների վերաբերյալ, այլև այդ արարողակարգեր մուտք գործած ազգային կամ օտար նոր տարրերի կիրառության մասին:

6. Պատմավավերագրական նյութի մատուցման յուրահատկությամբ **Մեծ եղեռնին** առնչվող հայ ժողովրդական երգիծապատում-զվարճախոսություններում գրեթե բացակայում են երգիծական

մանրապատումների և զվարճախոսությունների գերակշռող մասին բնորոշ պատկերավորման տարատեսակ միջոցներով (ժողովրդական դարձվածք, բառազեղում, բառամիացում-բառաբաժանում և այլն) ու հնչյունական և հնչերանգային զանազան ձևերով ու ռճական հնարանքներով (ձայնեղների խլացում ու խուլերի ձայնեղացում, երգեցիկ տոն, բարձր և ցածր, երկարացման հնչերանգ և այլն) անսպասելի ծիծաղ առաջացնելու կիրառությունները: Դրանցում զավեշտը դրսևորվում է հիմնականում գործողություններից բխող կտրուկ և անակնկալ ծիծաղ հարուցող խոսքի օգնությամբ:

7. **Լեզվական ուժացման և ազգապահպանության** խնդիրներն արժարժող անեկդոտները ցույց են տալիս, որ **կամավոր կամ բռնի լեզվական ուժացումը և ցեղասպանությունը պատճառահետևանքային կապով են կապված**: Այս դեպքում ժողովրդական երգիծանքով ասված խոսքը ավելի ազդեցիկ, նպատակային ու սթափեցնող կարող է լինել, քան ցանկացած անկենդան կարգախոս կամ սրտաճնլիկ ճառ:

8. Հայկական անեկդոտներում **պանդիսությունը՝ արտագնա աշխատանքը**, ներկայացվում է ավանդական ընտանիքների քայքայման, բարոյական չափանիշների խախտման համատեքստում: Երբեմն այդ երևույթները այնպիսի «քնքշությամբ» են ներկայացվում, որ ականա մոռացվում է կողակցի դավաճանությունը՝ դատնալով զավեշտի դրսևորման ինքնատիպ միջոց:

Նոր ժամանակներում արտագնա աշխատանքի թեման հայկական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսություններում ներկայացվում է նաև անիրական՝ հեքիաթային տարրերով շաղախված: Երբեմն էլ այդ թեման երկրորդական պլանում է լինում, նշվում է իմրջիայլոց՝ նպաստելով լոկ կառուցվածքային խնդիրների լուծմանը:

9. **Ներգաղթի և արտագաղթի թեմաները** հայկական անեկդոտներում հիմնականում դրսևորվել են «հրաշք ապրելակերպի» և «պայծառ ապագայի» մասին հայրենիք ներգաղթող սփյուռքահայերին խորհրդային պետության տված սուտ խոստումների ու հիասթափությունների համատեքստում:

Նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության շուրջ 30-ամյա ժամանակահատվածում արտագաղթը ներկայացվում է երկրաշարժի ու

դրան հաջորդած ցուրտ ու մութ տարիների, հին համակարգի փլուզման և նորի անկատարության, գործազրկության, ցածր աշխատավարձի ու անարդարությունների համատեքստում:

10. **Ղարաբաղյան շարժմանը** նվիրված անեկդոտներում կեղծիքի ու ստի վրա հիմնված 70-ամյա հսկա խորհրդային կայսրությունը դիմակազերծ է լինում: Եվ քանի որ աշխարհի ամենամեծ ու ռազմականապես հզոր ԽՍՀՄ-ի հիմքերը սասանած *Ղարաբաղյան շարժման* ամենատուն պահին երկրաշարժ եղավ, ու ինչ-որ տեղ ժողովուրդը դա կապեց մեր փոքր ու հանդուգն ազգին պատժելու դիտավորության հետ, հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում այդ երկու իրադարձությունները շատ հաճախ հանդես են գալիս միասին՝ իբրև մեկը մյուսին շաղկապված երևույթներ:

1988-ի դեկտեմբերյան երկրաշարժից հետո ստեղծված անեկդոտներում ժողովուրդը ահռելի չափերի հասնող ավերածությունների և զոհերի համար հիմնական մեղավորների մեջ երբեմն ուղղակի, երբեմն էլ անուղղակի՝ այլաբանորեն, մատնանշում է առաջին հերթին խորհրդային համակարգը, քանզի նախախորհրդային տարիների կառույցները հիմնականում կանգուն էին մնացել, խորհրդային տարիներինը՝ ավերվել:

Հայկական անեկդոտներում ժողովուրդը երկրաշարժը ներկայացնում է *օգնությունների համապեքստում*՝ երկրաշարժից տուժածներին օգնությունների անհավասարաչափ բաշխելու երևույթը ևս կապելով խորհրդային համակարգի հետ:

11. **Ղարաբաղյան պայտեքստում** հենց առաջին ամիսներին ստեղծված երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները մեկ անգամ ևս հավաստում են հայի անկոտրում ու կենսարար ոգու գաղտնիքը՝ նաև երգիծանքի լեզվով դժվարությունները հաղթահարելու ունակությունը:

Արցախյան ազատամարտի տարիների անեկդոտների մի մասը, մեր ժողովրդի բանավոր մշակույթում տարածված նմուշներ լինելով, փոփոխելով ու համապատասխանեցնելով պատերազմական կյանքին, ռազմաճակատին առնչվող առարկաներին ու երևույթներին, նո-

րովի դրսևորումներով է հանդես գալիս՝ ծիծաղի լեզվով ներկայացնելով պատերազմի թե՛ հերոսական, թե՛ եղկելի դրսևորումները:

2016 թ. սպրիլյան քստօրյա պատերազմի անեկդոտներում էլ ավելի ընդգծված է երևում հայի անկոտրում ոգին: Աշխարհի տարբեր անկյուններից հայոց հողը պաշտպանելու համար Արցախ մեկնած սփյուռքահայերի ու նաև նոր ժամանակներում արտագաղթած մեր հայրենակիցների պահվածքը արտացոլվում է «Հայաստանը աշխարհում միակ երկիրն է, որտեղից խաղաղ ժամանակ արտագաղթում են, պատերազմի ժամանակ՝ ներգաղթում» արտահայտությամբ:

12. Անկախացման առաջին տարիներին վերաբերող անեկդոտները հիմնականում առնչվում են 1991 թ. անկախության հռչակագրով ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալուց հետո Հայաստանի Հանրապետության առաջին տարիներին ժողովրդի առջև ծառայած անասելի դժվարությունների հետ: Երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում քննադատության թիրախ են դառնում նորանկախ հանրապետության նախագահները՝ ընտրություններից առաջ ժողովրդին տված խոստումներով, ընտրակեղծիքները, զբաղեցրած դիրքով և ունակություններով ու մտածողությամբ զավեշտ առաջացնող *քաջնազարական* կերպարները, մենաշնորհային ամենաթողությունը, և այդ ամենն այնպիսի նրբությամբ ու հումորով, երբեմն էլ սպանիչ ծաղրով է ներկայացվում, որ և՛ քննադատությունն է առկա, և՛ անզուսպ ծիծաղը:

13. Ծոռության՝ խելապակասության թեմայով հայկական երգիծապատում-զվարճախոսությունները տարբերվում են մյուս ժողովուրդների նմանատիպ ստեղծագործություններից թե՛ դրանցում մեր լեզվի տարբեր շերտերի ինքնատիպ դրսևորումներով, թե՛ հայոց աշխարհի բնակլիմայական պայմանների, աշխարհագրական տեղավայրերի և դրանց առնչվող ավանդագրույցների, հայկական տեղանունների ու անձնանունների առկայությամբ և այլևայլ առանձնահատկություններով, որոնք մեկ անգամ ևս հաստատում են այդ նմուշների հայկականությունը:

14. Մանկական զվարճախոսությունները տարատեսակ մասնագետների համար հետաքրքիր ու արժեքավոր են բանահյուսական

այդ յուրօրինակ ժառանգության նորովի գնահատման, փոքր տարիքի երեխաների լեզվամտածողության, «փիլիսոփայական վերլուծությունների», հոգեբանության, աշխարհընկալման կարողությունների խորքերը թափանցելու և չբացահայտված շատ ու շատ գաղտնիքներ վեր հանելու, ինչպես նաև ընտանեկան, կենցաղային ու մարդկային փոխհարաբերությունների ու երբեմն էլ պատմաքաղաքական իրադարձությունների վերաբերյալ մանկան մտածողության տեսանկյունից դիտարկելու առումով:

Հայ մանուկների զվարճալի արտաբերումները կարող են օգնել մեր մանկագիրներին երեխաների համար գործեր գրելիս օգտվել նմանապիպ կառույցներից, ուղղորդվել դրանցով, խորամուխ լինել և լիարժեք հաղորդակցվել փոքրիկի խոսքի «երգիծական» շերտերի տարատեսակ դրսևորումներին, ինչն էլ ավելի հետաքրքիր, բնական, գրավիչ և դյուրընկալ կարող է դարձնել մատուցվող ստեղծագործությունը:

15. Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում *անսպասելի ծիծաղի դրսևորման միջոցների ու փարսլեսակ հնարանների կիրառությունները* ցույց են տալիս, որ հայերենի արտասանական-հնչյունական-հնչերանգային տարատեսակ միջոցներով (ձայնեղների խլացում ու խուլերի ձայնեղացում, բարձր և ցածր հնչերանգ, երգեցիկ տոն ու երկարացման երանգ և այլն) հարուստ հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները և զվարճախոսությունները հիմնականում առնչվում են կան գրական արևելահայերենի, արևմտահայերենի ու տարատեսակ բարբառների հնչարտաբերման կերպին, կան արտաբերողի կողմից խոսքի վերարտադրման զավեշտալի դրսևորումներին, սակավ դեպքերում նաև՝ բառերի անհարկի հնչյունահավելման կիրառություններին:

16. Երգիծական մանրապատումներում ու զվարճախոսություններում զավեշտի առաջացման պատճառ են դարձել՝

ա) *գրական արևելահայերենի և արևմտահայերենի, ինչպես նաև փարսլեսակ բարբառների բառազանձի հենքի* վրա ստեղծված նմուշները,

բ) *ժողովրդական դարձվածքների ու արփահայությունների ոչ տեղին կիրառությունները,*

զ) վերաևրարձ ոճն ու ժարգոնային արտահայտությունները,
 դ) բառ-բառակապակցությունների թարսուշիբակ գործածությունները և այլն:

17. Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախոսություններում հայերենի և օտար լեզուների փոխհարաբերությունների ու թարգմանությունների ժամանակ անսպասելի ծիծաղի առաջացման պատճառ են դառնում՝

ա) օտար լեզվին չտիրապետելը,

բ) հայերենի և այլ լեզուների համանուն-հարանունային դրսևորումները,

գ) օտարալեզու նոր բառերի սխալ արտաբերումները,

դ) գիտատեխնիկական առաջընթացով պայմանավորված՝ օտար բառ-բառակապակցությունների հայերեն համարժեքների բացակայությունը,

ե) ժողովրդական դարձվածքների ու տարատեսակ բառերի անհեթեթ թարգմանությունները և այլն:

18. Բացի լեզվական-քերականական ջոցներից, մի շարք երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում անսպասելի ծիծաղի դրսևորմանը նպաստում են նաև այլ ջոցներ ու հնարանքներ, ինչպես՝

ա) սինկրետիզմը՝ արվեստի տարբեր տեսակների համադրությամբ (մարի, ձեռքերի, ոտքերի շարժուեր, դիմախաղ, ձայնի ելևէջներ և այլն) ասելիքն իր ողջ հմայքով հնարավորինս տեղ հասցնելու ջոցը,

բ) ծածկախոսությունը՝ հայերեն կամ օտար լեզվով ներկայացված գաղտնախոսությունը,

գ) տարատեսակ բանաձևերն ու հաշիվ-հաշվարկները,

դ) ֆիզիկական արատները՝ խլությունը, ատաաթափությունը, կակազելը, թլիկությունը և այլն:

19. Հայկական անեկդոտների *հերոս-զվարճախոսներն* աչքի են ընկնում կերպարային յուրահատկություններով՝

ա) իրական կյանքում իրենց սուր խոսքով և գործողություններով հայտնի զվարճախոսներ,

բ) իրենց ունակություններով զբաղեցրած պաշտոնին չհամապատասխանող **քաջնագարակյան կերպարներ**, որոնց խոսքն ու գործողությունները զավեշտի առաջացման պատճառ են դարձել,

գ) անուն-մականուններով **մերացածին հերոսներ**,

դ) ազգությունը կամ տարածաշրջանը ներկայացնող **հավաքական կերպարներ** և այլն:

Որևէ տարածաշրջանի **հերոս-զվարճախոսը** մեկ այլ տարածաշրջանում կարող է փոխարինվել տեղացի հանրահայտ կերպարով: Այդ նույն կերպ էլ ազգային կամ լոկալ-տեղային բանարվեստի նմուշը կարող է վերագրվել առավել համընդհանուր ճանաչում ձեռք բերած օտար **զվարճախոսին**՝ նրան դարձնելով այն ուժը, որը դեպի իրեն կարող է ձգել ու «սեփականացնել» զանազան տարածքներում ծնունդ առած տարբեր կրոնների ու ժողովուրդների մանրապատում-զվարճախոսությունները:

САРКИСЯН АРМЕН ШАВАРШОВИЧ

АРМЯНСКИЕ НАРОДНЫЕ ЮМОРИСТИЧЕСКИЕ МИНИАТЮРЫ И СМЕШНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ – АНЕКДОТЫ

РЕЗЮМЕ

Данное исследование построено в основном на базе армянского национального культурного наследия, в случае необходимости обращаясь к вопросам связи юмористических миниатюр-анекдотов армянского и других народов.

Исследование в основном проводилось в соответствии с общепринятыми в современной армянской фольклористике историко-сравнительным и структурологическими принципами исследования.

Для теоретических выводов и обоснований, сделанных посредством сравнения типологического изучения и количественного анализа, в исследовании основой являются как печатные издательства в Армении и армянской диаспоре более чем за 170 лет и архивные атипичные материалы, так и записи оратора, сделанные на протяжении более 40 лет.

Данные материалы сгруппированы в соответствии с областями, темами и подтемами и средствами живости языка и особенностями построения, дана картина распространения некоторых тем устного творчества армянского, а иногда и других народов.

В первой главе работы представлены разнообразные наименования, данные юмористическим миниатюрам и анекдотам в разных научных областях и местах исторической Армении и более комплексные смысловые свойства конечного иностранного слова «анекдот», которое употреблялось в армянском языке, начиная со второй половины 19 века, записи юмористических анекдотов, картины издательства и

изучения, говорится о жанровых особенностях исследуемого материала, о гармоничном реагировании духу времени скорого построения разнообразных задач, которые волнуют человечество и об исключительных возможностях нахождения неожиданного решения заразительным языком смеха этим обосновывая современность проделанной работы и прикладную цену.

Была подробная ссылка на задачи связи народных юмористических миниатюр и анекдотов с видами фольклора, которая отображается с помощью сюжетного, персонажного и построенческого особенностей, средств изображения и применения других жанровых средств.

Во второй главе, которая связана с темами изучения, оратор сосредоточился на таких темах, которые относятся только к армянскому народу. Это армянские свадебные и похоронные обряды, армянский геноцид, паломничество, эмиграционная работа, задачи освоения армян и национальной безопасности, иммиграция и эмиграция, Советская Армения, Карабахское движение, землетрясение Армении 1988 г, Карабахская война, новая независимая Республика Армения.

В этой главе нашла также место тема расстройтва ума, встречающаяся в фольклоре всех народов мира, подробно представленная в записанных в контексте сходных проявлениях народного юмора, содержащего национальные элементы.

В последней подглаве впервые в армянском фольклоре кандидат представил артикуляцию шуточной речи детей младшего возраста: детских шуток, их разнообразного тематического проявления разнообразными средствами выражения неожиданных шуток в детской речи.

Третья глава исследования посвящена содействию неожиданно проявления смеха в юмористических миниатюрах и анекдотах, как декламационных, лексических, семантических, созидательных, изобразительных и выразительных разнообразных средств (звукоспроизведение, произношение слов наоборот, высокопарный стиль, народные фразеологизмы, омонимы, паронимы, прямые и переносные значения, словесная игра, преувеличения, аллегория, сравнения, эллипсис, метафора и т. д.).

Четвертая глава посвящена известным шуткам среди армян, где коротко представлена информация об известных и, если необходимо,

неизвестных шутках той или иной территории исторической Армении, известные шутки среди западных и восточных армян, мнения их печатных изданий и издательств. Так как существует много армянских записей об анекдотах о Ходже Насреддине, в работе представлены различные виды печатных публикаций 19–20 вв. о восточном шутнике, говорится о локализации Насреддинных историй и процесса «Насреддинизма» местных историй.

Обобщая доступные данные, можно заключить:

- Народные юмористические миниатюры и анекдоты в контексте с армянскими народными юмористическими произведениями выделяются типичными видовыми сторонами неожиданной смешной конец и для разделения подобных авторских миниатюр обязательное указание слова «народный». Иностранное слово «анекдот» применяется как для сюжетных, так и для бессюжетных произведений.

- Формированию и состоянию армянских народных юмористических миниатюр и анекдотов содействовали почти все жанры фольклора и тематической, персонажной и построенческой, и фразеологической, семантической и яркой оригинальной системой.

- Произношение смешной речи детьми разных возрастных групп детские анекдоты и их изучение могут большей частью содействовать более глубокому изучению детской психологии, работ над познанием «юмористических» слоев их мышления, а детским писателям направлению создавать сходные произведения, что и может сделать предлагаемый детям материал более привлекательным и хорошо усваиваемым.

- В исследовании обращения к разным тематическим выявляемым армянских народных юмористических миниатюр и анекдотов и разнообразным языковым средствам и вымыслам выражения смеха еще больше выделяют их познавательную и исконную стоимость, так как большая часть похожих материалов обобщает историческую, этнографическую, филологическую, географическую, социально-экономическую и политическую, философскую, культурную информацию другого рода.

- Результаты данных исследований могут удачно применяться во время фольклорного, историографического, психологического, фи-

логического и других профессиональных учебных процессов и семинаров.

Содержания данного исследования отражена в двадцати статьях и в трех книгах

1. Саркисян А.Ш. Смешные детские высказывания, Ереван, изд. «Гитутюн». 2016г., 232 стр.,

2. Саркисян А.Ш. Средство проявления курьеза армянских народных сатирических миниатюрах и смешных высказываниях, Ереван, изд. «Гитутюн». 2016г., 300 стр.

3. Саркисян А.Ш., Смешные детские высказывания, Ереван, Авторское издание, 2019г., 272с.

ARMEN SHAVARSH SARGSYAN

ARMENIAN NATIONAL MICRO-MINIATURES AND HUMOROUS STORIES—ANECDOTES

SUMMARY

This survey is mainly based on the Armenian national cultural heritage, addressing, whenever necessary, the issues of connection between humorous micro-miniatures and the stories of the Armenian and other peoples.

In the survey are presented on the one hand publications of around 170 years' history and exclusive archive materials printed in Armenia and the Armenian Diaspora, on the other hand - records made by the degree candidate in course of over 40 years served as a basis for the theoretical conclusions and corroborations made through combinations, comparative, typological examination and quantitative analyses. The existing materials were classified, grouped according to regions, topics and sub-topics, as well as lingual, figures of speech and structural specificities, the picture of expansion of certain topics in Armenian and in some cases in other peoples' folk speech.

The paper consists of an Introduction, Four chapters with the corresponding Subchapters, Abbreviations and Appendix. The thesis is composed of 376 pages.

The Introduction provides the overview of the work, its subject matter, the topicality, the practical and theoretical significance of the research in the proposed field, as well as the methods applied for the research.

In **Chapter one** of the work, various names given to humorous sketches and jokes in different parts of Historical Armenia and within the scientific surroundings, as well as more comprehensive semantic features of the term “anecdote” used in the Armenian language since the second half of the 19th

century, the current picture of the records, publication and study of the humorous sketches-jokes are thoroughly described. It describes the stylistic peculiarities of the material under study, the exceptional opportunities of extending brief timely reaction to multiple problems humanity faces and finding unexpected “solutions” with infective language of laughter, corroborating the actuality and applied value of the work done.

There was a thorough reference to the issues of the links between the types of folklore and folk humorous sketches and jokes, which is reflected through the application of plot, character, structure-related peculiarities, figures of speech and various genre features.

In **Chapter two** of the survey on thematic manifestation, the degree candidate has focused on the topics related only to the Armenian people. Among them are the Armenian wedding and funeral rituals, Armenian Genocide, labour migration, issues related to teaching the Armenian language and preserving national identity, immigration and emigration, Soviet Armenia, Karabakh Movement, Earthquake in Armenia in 1988, Karabakh war, the newly Independent Republic of Armenia.

This Chapter also covers the topic of idiotism, spread in folklore of all the peoples in the world, presenting it briefly in the context of similar manifestations of folk humor, recorded from various Armenian regions and containing certain national elements. In the last subchapter for the first time in Armenian folklore the degree candidate has referred to the funny articulations of children: children’s jokes, a number of thematic manifestation, different means of expression of unexpected jokes in children’s speech.

Chapter three of the survey is devoted both to the endless ways of using various articulatory, vocabulary, semantic, word-formation, figurative, and expressive means in humorous micro-miniatures and stories that contribute to unexpected manifestation of humour (articulation of sounds, topsy-tur-vy articulation, flamboyant manner, folk idioms, homonyms-paronyms, direct and figurative meaning, pun, ellipsis, exaggeration, allegory, comparison, metaphor, etc.), and to numerous other means that cause humour (syncretism, canting, various calculations and formulas, physical defects, etc.).

Chapter four is devoted to “Jokes”. It is about the famous jokes among where briefly is given the information about Armenian famous or if needed

infamous jokes of this or that areas of Historical Armenia. It was also about the famous jokers among Western and Eastern Armenians, the opinions of their printed publications and publishers. As there is a number of Armenian records about the anecdotes of Khoja Nasreddin, so the different types of printed publications available in the 19th and 20th centuries about the Eastern joker were presented. It was talked about the localization of Nasreddin's stories and the processes of "Nosreddination" of the local stories.

Summarizing the available data, it can be concluded that:

- In the context of Armenian humorous works, humorous folk miniatures and funny stories are distinguished by the characteristic features of the type - unexpected funny ending and mandatory indication of the word "folk". The foreign-language term "anecdote" is used for works both with and without a plot.

- Almost all genres of folklore have contributed to the formation and establishment of Armenian humorous folk miniatures and funny stories with their distinctive thematic, characteristic, and structural, as well as idiomatic, semantic, and illustrating system.

- Comic articulations of the speech of children of different age groups—children's funny expressions and their study can greatly contribute to deeper research of the psychology of children, to the works of discovery of the "satirical" layers of their thinking, and it can guide the children's writers to write their works using such structures, which might make learning of the presented material more attractive and more comprehensible for children.

- Referring to various thematic manifestations of the Armenian humorous folk miniatures and funny stories and to various devices and linguistic means of expressing humour attach even more importance to their historical-cognitive and source-revealing value, since the overwhelming majority of such materials contain historical, ethnographic, linguistic, geographical, socio-economic and political, philosophical, cultural, and other types of information about our people in the study.

- The results of this study can be successfully applied in trainings on folkloristics, ethnography, historiography, psychology, philosophy, linguistics and other professional trainings and seminars.

The content of this research is described in 20 articles and 3 books of candidate's publications.

1. Armen Sh. Sargsyan, Funny Quotes from children. Yerevan, publishing house „Gitutyun,, 2016, 232 pages.

2. Armen Sh. Sargsyan, Ways of expression of the humor in the Armenian jokes. Yerevan, publishing house „Gitutyun,,. 2016, 300 pages.

3. Armen Sh. Sargsyan, Children's laugh stock, 2019, 272 pages.

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԳԼՈՒԽՆԵՐԻ ՅԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐԸ

ՅԱՎԵԼՎԱԾ 1

1

Մարթուն մեկը ամմէն իրիկուն կնկանը կըսէ էղեր քի՝

— Կնի՛կ, — կըսէ էղեր, — քեօմիւրին խոշորները Մարտիկ ախաօ-
րը համար պահէ, — կըսէ էղեր, ետն ա կերթա խախսվէն⁸⁴²՝ ամմնտուն
խապար կուտա էղեր:

Մարդուն մէկն ա ասիկա կիմանա, էրթէսի⁸⁴³ օրը կէլլա աս մար-
դուն տունը կերթա, կնիկը վար կը կանչէ՝

— Քա մանրթ, ասօր Մարտիկ ախապարը էկավ տէ, քեօմիւրներուն
խոշորները տուվի գնաց:

Մարթը կը հասկնա քի վարպետ գող մըն է էկեր, ամա ինչ ընէ:

*Անաոյան Հր., Պոլսահայ անգիր բանասիրութիւն,
ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009, էջ 169–170:*

2

Գագիկ անունով մէկը կա էղեր: Ասիկա կարքըվիլ ուզեր է: Մըտ-
մըտացեր է քի, «էս հիմա էլլամ կարքըվիմ, զավակ մը ունենամ, զա-
վակըս մեզնա, հապա ծառը էլլա, ծառէն վար իյնա մեռնի, ամմէնքը
«Վանխ Գագիկ, Վանխ Գագիկ» ըսեն... Չէ՛, ըսեր է, չեմ կարքըվիր»:

Անանկ ա, հիմա, էլեր մէկը չէղած յա չըլլալիք բանի մը վրա էլլա
տէրտ ընէ նէ, «Գագիկին մասալն ա» կըսեն:

*Անաոյան Հր., Պոլսահայ անգիր բանասիրութիւն,
ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009, էջ 181:*

842 **Խախսվէ** — սրճարան:

843 **Էրթէսի** — հաջորդ:

3**Ամպն ու Ամպիկը**

Ամպն ու Ամպիկը երկնքում հանգիստ առաջ են գնում: Մեկ էլ Ամպիկը անհանգստացած մորն ասում ա.

— Մամ, մամ, չիշիկ եմ ուզում անեմ:

— Չես կարող մի քիչ էլ համբերես, էսա Կիրովական (Վանաձոր) ենք հասնում:

(ԱՄՇՀ)

4

— Քարով կտամ, ոտդ կջարդեմ, դիդարդ կտրվի, ոչ խնդաս, ոչ լավ օր քաշես, դարձվոր, դեղին ջրերն ընկնես, սկսկոտես քե տենամ, սիպտակ նաշիդ⁸⁴⁴ նստեմ...

Աղջիկը լսում է մոր անեծքը, պատուհանը բացում ու լացակումած ճչում.

— Մամ...

Մայրը կարկամում է, հետո շփոթված ասում.

— Յամ, քոռանամ ես, էդպես բան կամ... Ասո՛ ջան, բարով ես եկել, ասսու բարին... Ինչ ասեմ, այ որդի, չոր տեղ էթաս՝ կանաչի, կուող դալար կենա, ձեռդ ջերդ տանես՝ բուող ոսկով լցվի, քո կերածը քեզ հալալ, բալամ... Արի, արի մի ձվածեղ անեմ, կեր, սոված կլնես: Աղջի, Նուժիկ, լալացամ, մի բերան էլ դու համեցեք արա...

Գյուլնազարյան Խ., Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, էջ 82–83:

5

Էրկու լոռեցի գալիս են Ըրևան, հրապարակում հրվաքված մի քանի ըրեվանցի ջահելներ որոշում են ձեռ առնեն շրջանից էկաճնե-րին: Դերանցի մինը մոտենում ա ու լոռեցիներից մընի վզակոթին թեթև տալիս ա:

— Ապո՛, տալ մի, — ասում ա էս լոռեցին:

Սա մին էլ ա տալի:

— Ապո՛, քեզ ասում եմ տալ մի, ես որ տվի է՛, զահմով⁸⁴⁵ տեմ տա...

844 **Նաշ** — դագաղ, պատգարակ:

845 **Ջահմով** — թափով, ուժգին:

Էս էրևանցին մին էլ ա տալի: Լոռեցին տանըմ ա, բերըմ, ընենց ա տալի էս ըրևանցուն, որ սա փովըմ ա գետնին:

Պառկած տեղիցը էս ըրևանցին ասմա.

— Վայ ես իմ տիրու մերը..., վայ ես գ...թ ըլեմ...:

Հետի լոռեցին յեղ ա դառնըմ հընգորն ասմա.

— Ապո՛, էդ ո՞նց տվիր, որ դա թարս ա ուշունց տալի...

(ԱՄՇՀ)

6

Գարեգին Թումանյանը Քաջարանշին տրեստի կառավարիչ եղած ժամանակ աշխատանքի վերջում շրջում էր օբյեկտներում: Հանկարծ լսում է վիճաբանության և հայհոյանքի խոսքեր. Ես քու մերը...: Ես էլ՝ քու մերը...:

Ջայրացած ներս է մտնում ու հարցնում հայհոյողներից մեկին.

— Դու է՞րբ ես վերջացնելու աշխատանքը:

— Ընկեր Թումանյան, ես էսօր շատ գործ ունեմ, ուշ եմ տուն գնալու:

— Դո՞ւ երբ ես վերջացնում,— դիմում է երկրորդին: Սա էլ է ասում՝ ուշ է գնալու:

— Դե՛, ուրեմն դուք հանգիստ աշխատեք, ես հիմա կգնամ ու էրկուսիդ ուզածն էլ ձեր տներում կանեմ:

Քոչարյան Ս., Զվարճապարումներ և իրապարումներ, Եր., «Ասողիկ» հրատ., 2008, էջ 20:

7

Կնիկ մը դրացիին հավը գոխծեր, խազանը դրեր կեփե կոր էդեր: Դրացինը կուքա կը հարցունե՛ քի «Հավս հոս էր էկեր, ի՞նչ էղավ»: Կնիկն ա կըսե՛ քի՝

— Էփի էփի էփն ի վրան,

Ճիվերը տնկած, խափախն ի վրան, Վօվ օր առավ քուկին թավուլս, Հոքին էրթա արքայութին:

Դրացին ալ կը լսե, գիտե՛ քի էրթում կընե՛ կոր.

— Աման քուրուկ, էրթում մըներ, կըսե՛:

Աճառյան Հր., Պոլսահայ անգիր բանասիրություն, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 183:

8**Մէջ մը սա փորձանքէն ազատուինք**

Բարեպաշտ վաճառական մը հարիւրաւոր ոչխար կը գնէ Միւրի-այէն, կը լեցնէ նաւու մը մէջ, որտանի Կիպրոս ու մեծ շահով մը ծախէ: Փոքրիկ տղան ալ նաւուն մէջ իրեն հետն էր:

Ճամբան նաւը ալեկոծութեան կը բռնուի, և մորձ է ընկղմիլ: Ինչ ընէ, կը քաշէ փոքրիկը ծունկին վրայ և բազկատարած կ'աղօթէ.

—Ո՛վ Սուրբ Սարգիս, Սուրբ մեր Սարգիս, հոգնող մատաղ, քեզ մատաղ: Եթէ ոչխարներս լման Կիպրոս հասցնես, զանոնք ամբողջութեամբ քեզ պիտի զոհեմ...:

Տղան շլմորած աչքերը հայրիկին ուղղելով.

—Եա պապա, կ'ըսէ, երբ բոլորը Սարգիսին պիտի տաս, ինծի բան պիտի չթողնեմ:

—Ծո՛ յիմար, ձայնդ կտրէ, կ'ըսէ հայրը, հելէ անգամ մը սա փորձանքէն ազատուինք ու ծովեզերք հասնինք, ոջլոտ գառնուկին դմակն ալ դուրպան կ'ընեմ այդ Սուրբ Սարգիսին:

*Գիրք ստակաց, (ստակներ, ստածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն),
պարտասարեց Կարապետ քահանայ Գալֆաեան,
Լիբանան, Պէյրութ, Տպարան՝ Կ. Տօնիկեան, 1957, էջ 102–103:*

9**Բայց միս աղօթքս չի լսեցիր**

Կեանքէն դառնացած դժբաղդ մը, իր գործին յաջողութեան համար երկար աղօթելէ վերջ յուսահատ՝ կ'երթայ աներակի մը պատին տակ կը պատկի և կը խնդրէ Չարխը Ֆէլէկէն (իմա՝ ճակատագրի անիվից), որ պատը վրան փլցնէ, որպէսզի ինքը տակը մնալով՝ ու ազատուի ապրելու տաղտուններէն:

Մարդը իր աղօթքը հազիւ լրացուցած՝ կը նայի, որ աներակի պատէն բաներ մը վար իյնալ կ'սկսին, ահաբեկ և ընդոտ՝ կը փախչի պատին տակէն և քիչ մը հեռուն կեցած՝ ձեռքերը մէջքին և հայեացքը երկինք ուղղած՝ կը գոչէ.

—Հէ՛յ Չարխը Ֆէլէկ, ասկէ առաջ ապրելու միջոցներու մասին ըրած աղօթքներս չի լսեցիր, սակայն մեռնելու մասին հազիւ բերանս բացած՝ ինչ շուտ լսեցիր. պատը վրաս պիտէ փլցնէիր, որ մեռնէի, հէ՛...

Բարին ուրիշներուն, չարը ինձի լայըլս է...:

*Գիրք սուսկաց, (սուսկներ, սուսծներ, իմաստուն խոսքեր և այլն),
պարտասարեց Կարապետ քահանայ Գալֆանեան,
Լիբանան, Պէլրոթ, Տպարան՝ Կ. Տօնկեան, 1957, էջ 163–164:*

10

Մի մարդ երեք տղա է ունենում: Կյանքի մայրամուտին ուզում է պապերից եկած միասնության և ամրության խրատներ տալ: Նա կանչում է երեքին էլ, ու դիմում է մեծին.

— Տղա՛ ջան, մի գնա դրսից մեր բահը բեր:

Մեծ տղան բահը բերում, տալիս է հորը: Հայրը փայտե պոչը հանում ու մեկնում է մեծին, թե.

— Ա՛ն ու եթե կարող ես, կոտրի՛ր:

Տղան խփում է ծնկանը, ինչ անում է, չի կոտրվում: Հայրը բահի կոթը տալիս է միջնեկ տղային, բայց սա էլ չի կարողանում կիսել, տալիս է փոքր տղային, բայց՝ ապարդյուն:

— Տեսնու՛մ եք, — տղաներին է դիմում հայրը, առանձին-առանձին չկարողացաք կոտրել, հիմա էլ միասին փորձեք:

Տղաները միասին ջարդում են բահի կոթը:

— Զավակներս, ձեռքի մատների նման միասին ու բռունցքված եղեք, և ոչ մի բան ձեզ չի կարող հաղթել, — հավաստում է հայրը:

Տարիներ են անցնում, մեծ տղան կյանքի մայրամուտին՝ մահվան մահճում, հանկարծ հիշում է իր հոր իմաստուն խրատն ու անդրադառնում, որ ինքը որդիներին միայն հաց է տվել, խրատ չի տվել: Անմիջապես կանչում է իր երեք տղաներին, բահը բերել է տալիս և կոթը հանելով՝ մեծ որդուն ասում է՝

— Թե կարող ես, երկու կես արա:

Մեծ տղան վերցնում է բահի կոթն ու ծնկանը խփելով՝ ջարդում, շարտում է մի կողմ: Հայրը հանկարծակիի է գալիս, բայց թաքցնելով շփոթմունքը՝ միջնեկ տղային է դիմում.

— Թե կարող ես, գնա դռան առաջի գերանը երկու կես արա:

Միջնեկ տղան դուրս է գալիս, մի հատ «յեեե» է անում, ու գերանն երկու կես է լինում:

Զայրացած ու մոլորված հայրը փոքր տղային է դիմում.

— Թե կարաս, գնա մեր դռան երկաթի տրուրեն երկու կես արա : Փոքր տղան տանից դուրս է գալիս, ու օղը թռչելով՝ էլի «յենեն» է անում ու երկու կտոր անում գետնին զցած երկաթե խողովակը:

— Դե արի ու մեռնելուց առաջ էս տեսակ ախմախներին խելք ու խրատ սովորացրու, — կատաղած ասում է հայրն ու շունչը փչում...

(ԱՄՇՀ)

11

Մի գյուղով անցնելիս տեսնում են բոլորը գլուխները քաչալացրած են ու հռհռալով ծիծաղում են: Հետաքրքրվում են, խնդրում գաղտնիքը բացատրել: Ասում են.

— Մեր գյուղը բրդի պլանը չի կարողացել կատարի, քաչալացրին: Ասում են՝

— Բա ինչի՞ եք ծիծաղում:

Բա թե՛

— Հարևան գյուղն էլ ձվի պլանը չի կատարել...

(ԱՄՇՀ)

12

Համա ու վիչիլը

Մին հավ քյինամ ա զագրանիցա. ճանապարհին վիչիլ ա պըտահում. ասում ա.

— Հավ ախպեր, շտեղ ըս քյինամ: Ասում ա.

— Քյինամ ըմ զագրանիցա: Ասում ա.

— Պա խե՛ յըս քյինամ: Ասում ա.

— Տարեն 360 օր օնե, ինձանա 380-ըն օգում, վեր Սովետին պլանը տամ: Վիչիլ ախպեր, պա տու շտեղ ըս քյինամ: Ասում ա.

— Ես էլ կյամ ըմ Սովետին երկիրը: Ասում ա.

— Պա խե՛: Ասում ա.

— Ասում ըն ըստեղ մին քյասիբ ա ապրում, մինչև քյինամ տըրան ճարիմ, տրանավ սնվիմ, սոված կըմեռնիմ: Համա ասում ըն՝ ծեզ մոտ ուրու կըլխե թափած ըն, քյինամ կըլոխս պահիմ:

*Բարվի հայոց բանասիրությունը, Գրատեցին և կազմեցին
Ալվարդ Ղազիյանը և Սվետլանա Վարդանյանը,
Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, էջ 208:*

13**Հավվալ**

Երբ Թադեոս առաքյալը քարոզելու է գալիս այստեղ, տեղի կոապաշտները նրան ծաղրելու համար սկսում են «հավ-հավ» անել: Առաքյալը անիծում է նրանց, որ կորցնեն իրենց մարդկային բարբառը: Այդպես էլ լինում է: Դրանից հետո նրանք խոսելիս անդադար «հավ-հավ» են անում, որի համար և գյուղի անունը դնում են Հավվալ:

Ղանալանյան Ա., Ավանդապատում, Եր., ԳԱ հրատ., 1969, էջ 200:

14

Կեղնի, չի եղնի, մե մարդըմ ու կնիգըմ կեղնի: Էսոնք քյասիբ կեղնիս: Կոնջը շոր չի ունենա: Տեղ էրտալուց մարդը կնգան դնե կը կարասի մեջ և գլորե կը: Ճամփեն ոաստ գուկան ուրիշ մարդ ու կնգա: Ինոնք հարցնեն կը, թե ընչի գլորես կը կարասը: Էս մարդը կըսե, թե կնիգը շոր չունի, մտել ա կարասը: Էս մարդը գուզե իր քովի չթեն տա, որ էդ կնգան շոր կարեն, հագնի ու կարասեն ելնի: Կարասի միջեն կնիկը լսե կը ու կըսե.

— Սատին էլ չէ՝ չիթ. չ'ե, մարդ, գլորե:

Ինոնք կերթան իրանց ճամփեն:

Հիմի կըսեն, թե կավե ամանները էդ կնգա երեսեն էն ըդման ծանդը:

Հրեղեն ձին, Բանասիրական ժողովածու, Մշակեց և վերապատմեց Սերգեյ Վարդանյանը, «Մովեդական գրող» հրատ., Եր., 1981, էջ 76:

15**Նուսխեճի տերտերի «գեղկապը»**

Թուրք գեղջուկ մը իր էշը կը կորսնցնեն և զայն գայլերեն ապահովելու հույսով տերտերի մը կղիմե, որ «գեղկապ» մը պատրաստե:

Քանի մը (սենթ) դրուշ նվեր կցնծա ու Տերտերն ալ մեկ-երկու բերան աղոթք կփչե, կմշե, հետո եղեգ գրիչը առնելով՝ «գեղկապ» մը կգրե և թուրքին տալով՝ կսե.

— Ա՛ն, բարեկամ, անհոգ եղիր, (այս նյուսխեճի շնորհիվ) այլևս գայլերը չեն կրնար էշդ ուտել, միայն աղոթեն, որ էշը կարդացողի մը ձեռքը չանցնի, քանզի ան ձևը կրնա գտնել և ուտել...:

Գիրք առակաց, (առակներ, առածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն), պարբերական Կարապետ քահանայ Գալֆատան, Լիբանան, Պեյրոթ, Տպարան՝ Կ. Տոնիկեան, 1957, էջ 114–115:

16

Ապարանցին Ոսկե ձկնիկ ա բռնում, ձկնիկն ասումա՝

— Իրեք ինչ ցանկություն ուզում ես, ասա, կատարեմ, մենակ ինձ բաց թող:

Ապարանցին ուրախությունից կմկմոցն ա ընկնում, մտածում ա՝ ինչ ուզի...

— Շնորտ արա, խոիկներս չորացան. խեղդվում եմ, ասա՛ ու շուտ ջնորը գցի: Ապարանցին շուտ-շուտ ցանկություններն ասում ա ու անմիջապես գնում տուն, տենըմ ա դռանը՝ իրեք հարկանի, մեծ կրծքերով «Մերսեդես» ա կանգնած...

(ԱՄՇՀ)

17

Քյավառցին Սևանում ձուկ որսալիս Արձաթե ձկնիկ ա բռնում: Ձկնին ասում ա.

— Ճիշտ ա՛ ես Ոսկե ձկնիկի գորությունը չունեմ, որ քու երեք ցանկությունն էլ կատարեմ: Ես մենակ մի ցանկությունդ կարող եմ կատարել: Արի ինձ քու ամենակարևոր ցանկությունն ասա, ես կկատարեմ, մենակ թե ինձ բաց թող ջուրը:

Էս քյավառցին ասում ա.

— Լավ, արի իմ իրեք աղջկան էլ միանգամից ամուսնացրո:

Արձաթե ձկնիկն ասում ա.

— Գնա աղջիկներիդ նկարները բեր:

Քյավառցին գնում ա աղջիկների նկարները բերում ա տալիս Արձաթե ձկնիկին: Ձկնիկը նկարները փռում ա գետնին, մեծ աղջկա նկարի վրա ա թռնում, հետո՝ միջնեկի, հետո էլ՝ փոքրի նկարի վրա: Դրանից հետո էլի թռնելով հետ ա գալիս, նորից ա իրեքի վրայով թռչկոտելով գնում, նորից ա հետ գալիս ու ասում ա.

— Չէ, էս ցանկությունդ շատ էր դժվար, արի մի ուրիշ ցանկություն ասա:

Էս քյավառցին թե՛

— Դե լավ, արի Ղարաբաղը միացրո Հայաստանին:

Արձաթե ձկնիկն ասում ա.

— Գնա Հայաստանի ու Ղարաբաղի քարտեզները բեր:

Քյավաւոցին գնում և քարտեզները բերում տալիս Արձաթէ ձկնիկին: Ձկնիկն էս անգամ էլ քարտեզներն և փոռն գետնին, Հայաստանի քարտեզից թոնում և Ղարաբաղի քարտեզի վրա, Ղարաբաղի քարտեզից՝ Հայաստանի քարտեզի վրա: Որ մի քանի անգամ թոնկոտելով գնում, հետ և գալիս, քյավաւոցուն ասում աս.

— Չէ, էս ավելի բարդ էր, գնա նորից աղջիկներիդ նկարները բեր...

(ԱՄՇՀ)

18

Սասունցի Դավիթը անապատով գնում աս, ջուր չկա, ծարավ, ճորած աս, Քուռկիկ Ջալալին էլ աս ճորե, էն թուր Կեծակին կողքին կախած, էն էլ աս ճորե: Վոպշեմ, էսի հալից ընգած գնում աս, մեկ էլ տենում աս՝ օազիս աս, աղբյուր աս, ինչ աս, *քառսուն գլխանի դևն* էլ կողքը՝ նստած: Թուրը քաշում աս, ասում՝ «Հացն ու գինին, տեր կենդանին» ու վրա յա տալի: Ամեն դրոքին մի իրեք-չորս գլուխ փրոթըմ աս սրա գլուխները: Էս դևը խելոք նայում աս, էլի, ասում աս՝ տենամ վերջն ինչ աս ըլելու:

Սասունցի Դավիթը էթում գալի, կրտորում աս, էթում գալի, կտորում աս, որ հասնում աս վերջինին, որ վերջինը պըտի կտրի, էս դևը մոտիկ աս գալիս, ասմա.

— Մի կայնի հլա, արա՛:

Սա կայնում աս, ասում աս թե

— Էս ինչ ես ուզում անես, արա՛:

Ասմա.

— Ուզում եմ ջուր խամեմ:

Դևն ասմա.

— Տո աննորմալ, ուզում եմ, արի հանգիստ խամի, եմ քեզ ինչ եմ արել...:

(ԱՄՇՀ)

19

Ժուժկալ հարսնուկը

ԱՂՈՒՀԱՑԻՑ քառասունքը *աղով հացով*, պահք-ծոմ անցընելէ ետքը Խթումի գիշերը հարսնուկը խաշ դրեր էր թոնիրը, որու հոտը խունկի նման կը բուրեր:

Տնեցիներ պատարագ տեսնել կ'երթան, հարսնուկը կը մնայ մինակը:

— Թոնիրի յատակը, կը խորիի հարսնուկը, այծու պարարտ գլուխ մը ծեփուած, չորս տոտիկներ եփ է ելեր...: Չոր գլուխ, կ'ըսէ ինքնիրեն, մինչև հիմա Տէր Պապան «Առէք կերէք» ըսած ըլլալու է, էլ ո՛վ կրնայ քեզ արգիլել ուտելէ:

Ուստի կամացուկ մը կը քակէ պտուկին խփուկը, մուշիկ-մուշիկ կ'ուտէ, կը լմացնէ, միայն չոր ոսկորները կը ձգէ:

Հիմա Զատկի առատտ է: Կեսուրը ընտանիքը հաւաքեր է Զատկի սեղանին շուրջ և զգուշութեամբ կը քակէ պտուկի շեփը և շրմիս պտուկը կը պարտէ կոնքին մէջ և ինչ տեսնէ: Միայն չոփ-չոր ոսկորներ:

Տեսցուց գդալները կ'իյնան վար և աչքերը կը յատին հարսնուկին: Իսկ հարսնուկն ալ ըսես, թան թափած փիսիկի նման ապուշ կտրած, քթին տակէն կը մրմոյայ:

«Կելին ետի, կելին ետի, // Կելին պունըն նեփն ետի, // Պիր մէլեր, իքի չէլեր, // Տէօրթտէ թխըր թխըրընը ետի»:

(«Հարսը կերաւ, հարսը կերաւ, // Հարսը ասոր ինչը կերաւ, // Մէկ լեզուն, երկու ծնօտ, // Չորս ալ տոտիկները կերաւ: // Եւ դեռ կ'ըսէք հարսը կերաւ»):

Հայկական գրոյցներ. առակներ, առածներ, մանրավէպեր, գրարձալի ասացածքներ և իմաստուն խօսքեր, պարբերաբար Կարապետ քահանայ Գայֆաեան, Լոս Անջելես, Պօզաճեան տպագրութիւն, 1944թ., էջ 26:

20

Մեր գարուն կյանքի
Ծաղկունքով ալվան,
Ձեր գովքն ենք անում,
Ընկեր Միկոյան:

Բերում ենք մենք քեզ
Մեր սրտի բարին,
Մեր ընկերական
Մերը կաթոգին...:

(ԱՄՀՀ)

21

Մի մարդ կնգա հետ գագանանոց ա գընըմ, կապիկը սրա կնգանը վեր ա ունըմ բըցրացնըմ ծառի ծերն ու սկըսըմ շորերը մին-մին հանիլն ու ցաճ գըձիլը: Կնիկը ճընմ ա, գոռըմ, մարդին օգնություն կանչըմ: Մարդը ծառի տակիցը վերն ա մտիկ անըմ ու հանգիստ կնգանն ասըմ ա.

— Ինչ ա, ինչ ես ձեներդ գլուխըդ գըձել, դե հըմի դրան բացատրի, համոզի, ասա, որ գլուխըդ ցավըմ ան, անտրամադիր էս, հավես չունէս...

(ԱՄՀՀ)

22

Ջանդառի Մարտինը առավոտ վաղ ջորուն նստած ինչ-որ տեղ է գնում ու մտածում. «Հրեա Գորգնանց Արտեմը ըղաքիս դուստրի գալ ու հարցնի, թե էս չախին (ժամին) էս ուր եմ գնում, խի եմ գնում: Ես էլ օրը մի բան եմ հնարում, բա հմի ինչ կասեմ: Դե որ հարմար բան չգոնում, կասեմ.

— Գնում եմ, որ էն կոնուց դեսը գամ, բա՛...

Համ ասած կլիմ՝ ուր եմ գնում, համ էլ՝ խի եմ գնում»:

*Բարսյան Ա., Էջեր Լոռվա բանասիրությանից,
Եր., «Հայաստան» հրատ., 2007, էջ 69:*

23

Ծաղկաշառցի Գորգնանց Արտեմը մի ցուրտ, ամպամած, թաց, անձրևոտ աշնանային օր բացատում մակաղած հոտի կողքին մի քարի նստել, յափնջին ուսերին զցել բարձր-բարձր մտածում է. «Էրնակ (երանի) մինը ոչխարս կթած ըլի, գառը մեր տված, ջգած ըլի, տրելունիս բուխարու կողքին թառ տված (կախած), ոտն ու գլուխս լվացած ըլի, շորերս փոխած, կնգանս էլ... պրծած ըլի, համա լավ կլի հա՛...»:

*Բարսյան Ա., Էջեր Լոռվա բանասիրությանից,
Եր., «Հայաստան» հրատ., 2007, էջ 70:*

24

Թիֆլիզեցին կնոջը յանդիմանում էր ծուլութեան համար.

— Ինչ իս բոշբողազի պես վիր ըննզի, բանի կաց, էլի. հենց պիտի ուտիս ու քնիս...:

Կինը մատների վրայ հաշուելով պատասխանեց.

— Էրկուշաբթե — շրբթօրայ,

Իրիքշաբթե — տաշտամօրայ,

Չորեքշաբթե — լուացք կօնիմ,

Հինգշաբթե — բաղնիս կեհամ,

Ուրբաթ — լեզգու կիրակի,

Շաբաթ — ջհտի կիրակի,

Կիրակի էլ, խօս կիրակի:

Շան՝ վուրթու մարթ, էլ օր մնաց,

Վուր նստիմ ու բանի կենամ:

*Ծիծաղի փոսրակ, Անեկոսրներ հայ և օտարների կենքից, Աշխատասիրեց
դպիր Ս. Ս. Մ. Շահազիզեան, Թիֆլիզ, փոսրան Մ. Վարդանեանի, 1892, էջ 89*

25**Չուրիդ լվա, չուրիդ**

Մեկը կնգանից բաժանվում ա: Դատավորը հարցընում ա.

— Ինչի՞ ես բաժանվում, կոնկրետ որևէ պատճառ կա՞, որ բաժանվում ես:

— Կա, քաղաքացի դատավոր, ո՞նց չկա. վրիցը հոտ ա գալի:

— Դատավորը էս կնգանն հարցընում ա.

— Տիկին, ինչի՞ չեք լողանում, բա ամոթ չի՞:

— Ո՞նց չեմ լողանում, քաղաքացի դատավոր, ամեն օր ներքևից լավ լվանըմ եմ *չուրի*⁸⁴⁶ ըստեղ (ցույց է տալիս ոտքերից մինչև ծնկից վերև ընկած մասը), հետո էլ վերևից լավ լվանըմ եմ չուրի ըստեղ (ցույց է տալիս գլխից մինչև պորտից ներքև ընկած հատվածը)...

— Տիկին, առաջին հերթին *չուրիդ լվա, չուրիդ*, — ասում է դատավորը:

(ԱՄՇՀ)

26**Նոր էկողը քագեբեյում**

Նոր էկող մարդուն մեկը ասդին-անդին ավել-պակաս կխոսի.

— Ծո՛, աս ի՞նչ երկիր եկանք, աս՝ չիկա, ան՝ չիկա...

Օր մըն ալ ասոր կրոնեն միլիցիաները, Նալբանդյան փողոցի վրայի այդ քագեբեյի կլոր շենքին նկողը կտանին, կմտցնեն, ձեռքերը վեր հանել կուտան, դեմքով դեպի պատը կկայնեցնեն...

Աս նոր էկողին ահը սիրտը կիյնա, թե ուր որ է՝ հիմա իրեն կյանքին պիտի վերջ տան: Ադ վիճակով կսպասեն, կսպասեն, ետքը կըսեն.

— Ի՞նչ է, փամփոռտ ալ չիկա...

Սվազլյան Վ., Կիլիկիա. Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 113–114:

27**Ոչ հորս կողմից ա բարեկամ, ոչ մորս կողմից...**

Մեկի մարդը մեռնում ա: Կնիկը սուգ ու շիվան ա դնում, մագերը փետում, բարձր-բարձր ողբի հետ հիշում անցած օրերը: Հեռու-մոտիկ ընկեր-բարեկամները ինչ անում են, հնար չի լինում հանգստացնել: Գիշերը մի կերպ համոզում, տանում են քնացնում:

Առավոտ ծեզին տեսնում են՝ էս կնիկը առանց լացի բոլորի հետ
ասում, խոսում, մեկ-մեկ էլ ծիծաղում ա: Մտածում են՝ երևի ծանր տա-
րավ, խելքի վրա ազդեց...: Մոտիկներից մեկը հարցնում ա.

— Էրեկ էդքան լաց ու կոծ էիր դրել, էսօր քեզ ինչ ա պատահել.
ասում, խոսում, ուրախանում ես... // Ասմա. //— Ոչ մի բան էլա չի պա-
տահել. ամբողջ գիշեր քունս չէր տանում, տվի ու առա, մտածեցի. «Ոչ
հորս կողմից ա բարեկամ, ոչ մորս կողմից, էս ինչ եմ ավամախի նման
ինձ կտրատում...»

(ԱՄՇՀ)

28**Լավ, տղերք, թողեք, սրանից հետո ես կգնամ**

Իրեք ընկերներով ուտում, խմում են, մեկի քնֆը լավանում ա, էր-
կու ընկերով թևերն են ընկնում, որ տանեն տուն: Հասցնում են շենքի
մոտ, թարսի պես լիֆտն էլ աշխատելիս չի լինում, մի կերպ բարձրաց-
նում են 11-րդ հարկ, զանգը տալիս են, կինը դուռը բացում է, տանում
են դիվանին պառկացնում, սա աչքերը բացում, ասում ա.

— Լավ, տղերք, թողեք, սրանից հետո ես կգնամ...

(ԱՄՇՀ)

29**Վարդուշ, լավ ա՛**

Մի գեղացի մարդ կնգա հետ քաղաք ա գալի, տան հրմար բան-
ման ա առնըմ, մինչև ավտոբուսի գալը դեռ ահագին ժամանակ ա
ըլըմ, կնգանն ասըմ ա.

— Ա՛յ կնիկ, հագիր քաղաք ենք էկել, ըրելիս-մըրելիս էլ չկա, ժա-
մանակ էլ ունենք, արի գնանք կինո:

Էտա կինո են գնըմ, ու որ լըսերը հանգցընըմ են, թե ինչ ա անց
կենըմ էս խեղճ գեղացու մտկովը, ձեռը տանըմ դնըմ ա կնգա ծագանն
ու կամանց-կամանց վերև ա բըցրանըմ: Հանկարծ ջանովը դող ա անց
կենըմ, ու թեքվելով դըբա կնիկը՝ անգաճին կամանց հարցընըմ ա.

— Վարդուշ, լավ ա՛:

— Մի՛ քիչ բարցըր..., — մարդի անգաճին ցածր ասըմ ա կնիկը:

— Վարդու՛շ, լավ ա՛, — դահլիճով մեկ բարձր ձենով գողըմ ա մարդը:

(ԱՄՇՀ)

30

Գութանի փայտերից մեկը կոչվում է «էշ», որ եթե մի քիչ թաց է լինում, կառավ ծեփում են ու դնում արևի տակը, որ չորանայ ու չճեղքուի:

Սկեսրայրը հրամայեց իւր քաղաքացի հարսին, որ էշը բոլորովին կառավ ծեփէ: Նա էլ մտաւ գոմը, էշը ոտքից մինչև գլուխ կառավ ծեփեց և «չո՛ւ, չո՛ւ» անելով՝ դուրս տարավ:

Սկեսրայրը տեսնելով՝ բացագանչեց.

— Աստուանձ, իմ դուռնան գեղացուն քաղաքի հարս չտա, որ լիզուն չիմանան:

*Անեկոսրներ, հայրոր 3, Աշխարասիրեց Յովհաննէս Նազարեանց,
Թիֆլիս, Մ.Վարդանյանի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 83–84:*

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2

1

Նոր այրիացածը կամենում էր ամուսնանալ յուր քենու/կնոջ քույր/հետ: Բայց չհասությունից ազատվելու համար առավ մի սպիտակ ջորի և 100 ոսկի ու գնաց, ներկայացավ եպիսկոպոսին: Սրբազանը սկզբումը թույլ չէր տալիս, ասելով, թե մեծ չհասություն կա: Բայց հետո տեսնելով բերած կաշառքը՝ ասաց.

— Կանց, որդի՛, ազգաբանությանը նայեն:

— Եվ սկսեց նայել հետևյալ ազգաբանությունը՝ համարելով մատների վերա.

— Սպիտակ-ջորի, // Հարյուր-ոսկի, // Մեռնի-կնիկը. // Առնի-քենին: //

— Է՛հ. էս ութ էլավ, որդի, օխտը պորտից անցա, կհասնի, կհասնի...

Անեկոսյան, հայրոր 2, Աշխատասիրեց Յովհաննէս Նազարեանց, Տիփսիս, Կապարան Յովհաննիսի Մարտիրոսեանց, 1877, էջ 37–38:

2

Մի գյուղում մի մարդ ա մահանում: Հավաքվում, սգում են:

Դե, գյուղացի մարդիկ են, անմիջական: Կինն ա շիվան անում.

— Վայ Սաքո՛ ջաասն, վայ քու կոսզի հայլի անկջներուդ մեռնիմ, Սաքո ջաասն, վայ քու փլավի թաքաղ⁸⁴⁷ անկջներուդ մեռնիմ, Սաքո ջաասն, վայ քու գութանի խոփ քթիդ մեռնիմ, Սաքո ջաասն....

Էդ ժամանակ տերտերն ա գալիս՝ մի աչքը շիլ: Մոտենում ա կնոջը, թե.

— Զավակս, այդպես մի՛ ողբա, այդպես պետք չէ...

— Բա իմալ ողբամ, քոտ տերտեր ջաասն...

— Առաջվա պես, զավակս, առաջվա պես, — իրար ա խառնվում տերտերը...

«Լոռվա հումոր» ֆելյետրոսյան էջ

3

Մի կնգա մարդը մեռնում աս, լավ էլ դուդուկ (տարբերակ՝ ջուֆակ) նվագող աս ըլմ: Կնիկը բերում աս տեղը-տեղին մարդին հագցընում աս, դուդուկն էլ (տարբ.՝ ջուֆակը) դնում աս մարդի ոտների արանքին, ու որ ժողովուրդը հավաքվում աս, կնիկն սկսում աս բարձր ձենով լաց ըլիլն ու իրա վիճակը նկարագրիլը.

— Առանց քեզ բա ես ինչ եմ անելու, ո՞նց եմ ապրելու, իմ տան ուրախություն, առանց էդ սիրուն պատկերիդ ու դուդուկիդ նվագի ես ինչ եմ անելու: Վայ ես քեզ էլ մեռնեմ, ոտներիդ արանքինին էլ մեռնեմ (իմա՝ ոտներիդ արանքին դրված դուդուկին): Առանց ձեզ ինչ եմ անելու, ո՞նց եմ ապրելու, իմ կյանք, իմ արև...

(ԱՄՀՀ)

4

Մի մարդու հերը մեռնում աս: Էս տղեն որոշում աս պարտք անի ու հոր հետ ամեն ինչ դնի: Գնում աս մի հաստ էլ լավ թանգանոց բջջային աս առնում ու դնում հոր ոտների տակ: Էտ տղու ընկերներից մեկը տեսնում աս ու հաջողացնում, թոցնում աս: Մի քանի օր որ անցնում աս, էս տղեն որոշում աս զանգի հորը: Զանգում աս, զանգը գնում աս, էս տղու ընգերը վերցնում աս ու ասում.

— Ա՛յ շան լակոտ, դնել, դնել էր, գարյադըչնիկը⁸⁴⁸ խի չես դրել:

(ԱՄՀՀ)

5

Մի մարդ որոշում աս սուտմեռուկի տա, տենա՝ կնիկը ո՞նց աս իրան պահում, ինչքան աս սիրում...: Էտա որ մեռած աս ձևանում, բարեգանները դագաղը բերում են, ուզում են էդ մարդին շորեր հագցնեն, դնեն դագաղը:

Շավարն են բերում, կնիկն ասմ աս

— Էս թողեք, Տիգրանս կհագնի:

Սարոշկեն են բերում, թե.

— Էս էլ Գուրգենս կհագնի:

848 **Զարյադըչնիկ** (ռուս.)— հոսանքը լիցքավորող սարք:

Կոշիկներն են բերըմ, կնիկն ասամա.

— Սրանք էլ Սումբաթըս կհագնի:

Վերջը ճարները կտրած՝ մայկա-տրուսիկով են դնում դագաղը: Որ տանից ուզում են դուս հանեն, կնիկը մագերը փետելեն գոռում ա.

— Մեզ անտեր թողած՝ էս ու՛ր ես գնում, Գարսևան ջան:

Մարդը տեղիցը նստում ա, ասում ա.

— Գնում եմ ստադիոն՝ մրցումների...

(ԱՍՇՀ)

6

Իմ շրվարի մեջինը ծէր մեռլի կլխին

Մէ տերտեր շատ քոռաֆահմի ըլելի, ըսկի մե ադոթկ բան պերա-նացի խամար չինալի: Առանց Մաշտոցի վոտ-վոտի տեղ չի փոխելի, ենց վոր պետկ ըլելի Մաշտոցը խանելի...

Մէկ որ տարը հրավիրեսեն, վոր մե ազիզ մեռլի վրա խոքոց ասի: Տերտերն եթալի կայնելի մեռլի կլխին, խազալի, բողազը խոքթելի, ծե-ռը թալելի, վոր մեշկըպի մեչեն Մաշտոցը խանի, տըսնալի ինչ, Մաշ-տոցը սողաքցե ինգե շրվարի մեչը, կընացե սակի պերանը բանդիելի: Ինչ անի խեղճ տերտերը, խոքոցը խամար ասել չի նալի, ետ խալխի մոտն էլ խոնջանն առցըկել, յա սակը պացել Մաշտոցը շրվարեն խա-նելը ամոթ ի. ինչ անի...

Վեռչապես յեփ տես-դեն ասեսեն՝

— Դե՛, տերտեր, ասա՛ յե՛, մե խոքոց խանգուցելոց ասա: Նաչա-րութ վերցելի, թե՛

— Ա՛յ վորթի, էլ ինչ ասեմ. հենց ետ շրվարիս մեջին ծէր մեռլի կլխին ըլի... Տերտերի խոսկը հալա պերանը, տասեն.

— Տո քոփայ-ողլի, յանի ի՛շթար թե շրվարիս մեջին ծէր մեռլի կլխին ըլի...

Ընչու տերտերը խասկըցուցելի, թե պանն ի՛շթար ի, դարը մե ոքու վար տասեն, սեվը պերեսեն...

ԳԱԱ ՀԱԻ-ի բանասիրտության արխիվ,
Գ. Թարվերդյանի ֆոնդ, Սալմասր, FF:1, 1539:

7

Մեշոանց Մինասն ու Ղուլընանց Անդրոն միասին գնում են հարևան Եղեգնուտ գյուղ՝ մի ծանոթի թաղմանը մասնակցելու: Մինչև թաղումը դեռ բավական ժամանակ կար, և Անդրոն, որի կինը եղեգնուտցի էր, այցելում է հարազատներին:

Մի ժամ հետո Անդրոն հետ է գալիս ու հավաքված տղամարդկանց բոլորին ձեռքով բարևում է, բացի Մինասից:

Մինասը վիրավորվում է, որ իրեն չի բարևել, մեն-մենակ վերադառնում է Դսեղ և մի քանի տարի չի խոսում Անդրոյի հետ:

— Վախում էր կուռը (իմա՝ թև, ձեռք—ԱՍ) կոտրվի, որ ինձ էլ բարևեր: Ղամշկուտցին ինչ գիդեր՝ իրար հետ ենք Դսեղից էկել, թե՛ չէ: Նա տեսավ, որ Անդոն ինձ մարդի տեղ չի դնում, — արդարանում է Մինաս քեռին:

*Քոչարյան Ս., Զվարճապատումներ և իրապատումներ,
«Ասողիկ» հրատ., Եր., 2008, էջ 16–17:*

8

Մեկի զոքանչը մեռնում է, փեսեն տանում վառել է տալիս, մոխիրը բերում տուն: Տըղեն տեսնում, ասում է.

— Պանյ ջան, ինչ կըլի, տուր տանեմ դնեմ դաշնամուրիս վրեն, ես կնվագեմ, տատըս էլ հա կլըսի: Ինքը շատ կսիրեր, օր ես կնվագեի:

— Ինչ կըխոսիս, լցնելու եմ չասնիկի (իմա՝ ավազի ժամացույց—ԱՍ) մեջն օր հմ աշխատի, — ասում է հերը:

(ԱՄՇՀ)

9

Տարագրության սև օրերին վերջ պատահած ողբերգության մը մանրանկար է Մարաշցի Տ. Հակոբի պարզամիտ արտայայտութեամբը երգիծանքի նիւթ կը դառնայ:

Ա. Համաշխարհային պատերազմէն առաջ ամուսնացող զոյգի մը ամուսինը, ազատուելով սպանդէն՝ Զինադադարէն ետք՝ նախ Կիլիկիա և ապա Պէրթոյ կ'իյնայ: Իր կինը բաւական մը փնտռել է և սպասել վերջ՝ չի կրնա գտնել զայն և յուսահատ՝ կը յաջողի ամուսնանալ ուրիշ հայուհիի մը հետ:

Իր ամուսնանալէն յետոյ՝ չար բաղդէն ըսենք, նախկին կինն ալ գտնուելով կուգայ կը հասնի իր ամուսնին մօտ: Բնական է Հայ Եկեղեցին մէկ պսակ կ'ընդունի և բազմակնութիւնը չարտօնէր: Այս երկու օրինական կիները և իրենց միակ ամուսինը՝ կը դիմեն Պեյրութի Առաջնորդարանը դատաստանուելու:

Իրենց Առաջնորդարան եկած ատենին Մարաշցի Տ. Յակոբն ալ հոն կ'ըլլայ: Այս երկու կիներէն առաջին ամուսնացողը՝ զաւտացիի տարագով, քիչ մը ոչ նրբացած, տգեղ մէկը կ'ըլլայ, իսկ երկրորդը՝ ատելի ներկայանալի ու գեղեցիկ, առաջին կնկան հետ բաղդատելով:

Հիմա երկու կիները քով քովի կեցած են և դիմացն ալ իրենց միակ ամուսինը.

Տէր Յակոբ քահանան խօսքը ուղղելով միակ անուսնին կ'ըսէ.

— Տղան, մեր եկեղեցին պսակի վրայ ուրիշ պսակ չընդունիր, բայց գէշ օրերու մէջ այսպիսի բան մը ակամայ պատահած է: Ասոր մէջ դուն յանցատը չես, ժամանակն ու պայմաններն են յանցատըրը, բայց կրնաս նպաստել այս թնջուկի լուծման. ըսէ նայիմ, զոր կինդ կ'ընդունիս և անոր հետ կենակցիլ կ'ուզես, առաջինին հետ թէ՛ երկրորդին...:

Խեղճ մարդը հիմայ ինչ ըսէր, երկուքն ալ իր պսակեալ կիներն էին: Մէյ մը կը նայի զաւտացի կնկան, իր խեղճ ու կրակ վիճակին մէջ, մէյ մըն ալ երկրորդ կնոջ, որ ատելի վայելուչ էր դէմքով, մարմնով և հագուստով. այս երկընտրանքին մէջ ի վերջոյ՝ իր նախընտրութիւնը կ'իյնայ երկրորդ կնկան ու ձեռքի մատնանշումով մը ցոյց կուտայ Տէր Հօր, որ վերջինին հետ կ'ուզեմ կենակցիլ...:

Այս մատնանշումէն դժգոհ՝ Տէր Յակոբը իր ծանոթ պարզամտութեամբ կը գոչէ.

— Օղով, անիկա ես ալ կ'առնեմ, մարիֆէթը միւսը առնելն է: Եկու՛ր Հայ Քրիստոնէի բարի հոգիով մը՝ միւսը առ. ասիկա անտէր չի մնար, մի վախնար. բայց մեղք կ'ըլլայ միւսին...:

*Գիրք առակաց, պատրաստեց Կարապետ քահանայ Գայֆաեան,
Լիբանան, Բեյրութ, 1957 թ., էջ 156–157:*

10

«Վերջին վակոնին մէջ նետէ»

Դէպքը պատահած է Հալէպի մէջ, 1922–1923 թուականներուն, երբ Հայկական Հալէպը հիւղաւաններու քաղաք մըն էր տակաւին: Բամատանիէ, Ճապրիէ, Սիլէյմանիէ, Ահէտ Պազար, Ագապա, ամէն կողմ տախտակաշէն հիւղակներ՝ թիթեղներով ծածկուած: Ոմանք ատուր հացի համար սկսած էին ոտքի վրայ մանր առուտուրով զբաղիլ, *փերեզակութիւն* ընել. շատեր կը մնային անգործ, սրճարաններու մէջ մաշեցնելով իրենց ժամանակը և ծխելու ու խմելու մէջ մսիթարանք փնտռելով: Սովորական երևոյթ էր տեսնել գինովներ, որ օրը իրիկուն ըրած՝ տուն կը դառնային պատեր շտկելով և երգ կանչելով...:

Շրջուն ոստիկաններ գիշեր մը ձեռք կ'անցընեն լոլիկ դարձած 5 խմաններ–Այնթապցի հինգն ալ, և զանոնք կ'առաջնորդեն Պապ էլ Ֆարաճի ոստիկանատունը, որ հոն գիշերեն և առաւօտուն իրենց զգաստացուցիչ դասը առնեն:

Գիտակցութիւննին կորսնցուցած՝ հինգ խմանները պաղ քարին մաշած խսիրներու վրայ գիշերը կ'անցընեն մշիկ-մշիկ քսանալով: Պահակ ոստիկանը, իր կարգին, աթոռին վրայ բազմած՝ կը մրափէ ելքի դրան առջև:

Լուսաղէմին, արևածագի էզանին (իմա՝ նամագ–ԱՍ) հետ, երբ կը սթափին գինովները, վերահասու կ'ըլլան, թէ «բանը ինչո՞ւմն է»: Խորհրդակցական կարճ ժողով մը կը գումարեն. խումբին ամէնէն հանած-վարածը կը նշանակեն խմբապետ և կ'որոշեն խաղ մը լարել, որ *Գոմիսերը* չեկած պրծին ոստիկանատունէ և ազատին անխուսափելի ծեծ ու խոշտանգումէ:

Ան որ «խմբապետ» նշանակուած էր, կ'ըսէ ընկերներուն. «Տղա՛ք, ինչ որ հրամայեմ, պիտի կատարէք, միշտ հետևելով ինձի»: Ապա, կիսարթուն պահակին մօտենալով և սիկարէթ մը հրամցնելով.

— Բարեկամ, — կ'ըսէ, — դուն թրեն տեսա՞մ ես:

Պահակը, ո՞վ գիտէ ո՞ր անապատէն կամ մեկուսի գիւղէ մը եկած պարզամիտ մարդ, հարցումը լուրջի առնելով.

— Ո՛չ, կ'ըսէ, *թրեն* ինչ է չեմ գիտեր: Խմբապետը, խոսքը ընկերներուն ուղղելով.

— Տղայք, կ'ըսե՛ք, ես *լոքոմոթիֆ* պիտի ըլլամ, դուք ալ մէկ մէկ *վակոն*: Ձեր ոտնամանները հանեցէք և ձեր անոթին տակ առէք, որ մեր գնացքին արգելք չըլլան, և իրարու ուսին կատչած՝ շարուեցէք ետևէս:

Հրամանները կը կատարուին և վայրաշարժի *փանֆ...* *փոսֆին* հետ *թրենը* կը սկսի շարժիլ: Մէկ, երկու, երեք, ինը անգամ շրջան կ'ընեն ոստիկանատան մէջ, տասներորդին խոյանալով սենեակէն դուրս: Ոտնաման մը իրենց դարձդարձին մէջ գետին ընկած էր. պահակը, ապուշ կտրած, կը պոռայ հեռացող խումբին ետևէն.

— Բարեկամներ, ձեզմէ մէկուն կօշիկը հոս մնաց.

«Վայրաշարժ» խմբապետը՝ անտարբերութեամբ մը.

— *Արգաս վակոնաս ասթ* (վերջին վակոնին մէջ նետէ՛) — կը ձայնէ, թափ տալով իրենց վագրին որպէսզի օրը չլուսցած իրենց հետքը կորսնցնեն թաղերու զիզակին մէջ:

Պարմոթին Անթէյի հայոց, Գ հարոր, Խմբագիր՝ Երուստէ Պապայեան, Անշեղես, 1944, էջ 384–385:

11

Կսիկ մը կ'ուզեմ

Կիլիկիոյ կոտորածէն յետոյ շատ մը հայեր օրինաւոր կամ ապօրեն ճամբաներով Թուրքիա կոչուած դժոխքէն խոյս տուին և գացին Միացեալ Նահանգներ: Ընդհանրապէս երիտասարդներ էին գացողները և շատ քիչեր տեղեակ էին անգլերէն լեզուի: Այդ տգիտութիւնը ինչ գուարթաբանութիւններ առաջ բերած է Էլիս Այլենտի մուտքի քննութիւններուն առիթով...:

Նման պարագայ մը ունեցած է աշակերտներէս մէկը Պր. Նազար Սթամպուլեան, որ 1911-ին Ամերիկա մեկնած էր Յակոբ եղբօրը մօտ:

Պր. Յակոբ օր մը դանակի պէտք կ'ունենայ և տուլար մը տալով եղբօրը՝ կը դրկէ՝ զայն որ մօտակայ խանութ մը հաստ մը գնէ ու բերէ, չմոռանալով տրվեցնել ըսելիքը. *want a knife* (դանակ մը կ'ուզեմ):

Նազար՝ եղբօրը ըսած անգլերէն բառերը մտովի կրկնելով՝ կ'ելլէ ճամբա: Ծանոթի մը կը հանդիպի, քանի մը վայրկեան խօսքի կը բռնուին և երբ խանութ կը հասնի մէկ գիրի տեղափոխութեամբ նայֆ բառը *վայֆ* եղած՝ կ'ըսէ վաճառորդ օրիորդին.

— *I want a wife* (կսիկ մը կ'ուզեմ):

Օրիորդը կը կարմրի և շփոթահար ճայն կու տայ ընկերուհիին: Նազար կարծելով որ ան է դանակ վաճառողը, միասնօրէն կը կրկնէ խնդրանքը. *Այ ոտնոթ է վայֆ* (կնիկ մը կ'ուզեմ):

Աղջիկներուն միասնաբար արձակած խնդուքը միայն կը զգացնէ Նազարը թէ սխալանքի մէջ է և ցուցադարակէն դանակը ցոյց տալով.

— *I want this* (ասիկա կ'ուզեմ) կ'ըսէ ու դանակը գնած տուն կը դառնայ, պատմելով եղբօրը ինչ որ պատահած էր:

Երբ եղբօրը լուսաբանութիւնը կը լսէ, Նազար ինքն ալ կը խնդայ անպատշաճ կաֆին վրա, զոր ըրած էր տգիտաբար:

*Պատմութիւն Այթէպի հայոց, Գ հատոր, Խմբագիր՝
Երուանդ Պապայեան, Լոս Անջելես, 1994, էջ 380:*

12

Զէյթունցիները իրենց բարբառով «Եա, Սույր Փըլկիչ» կանչելով կը պատերազմին թուրքերու դէմ:

Փաշան կը հարցնէ, թէ ինչ կը կանչեն հայերը:

Զինուոր մը կ'ըսէ.

— *Փաշա՛, Եա սուխորկէ տիէօրլար, պիզի թութ քիմի տօթէօրլար*⁸⁴⁹:

*Միջ-գաւառական անեքթոյրներ:
Հասարկ և ներկայացուց Զակոբ Չոլաքեան, Հալէպ, 1988, էջ 55:*

13

Հալեպի մեջ դանիացի միսիոներուհի Քարեն Եփփեն բոլորին ծանոթ էր Միս Եփփեն, որ պարբերաբար միտով ճաշ կրթածաներ տարագիրներուն:

Օր մը տարեց կին մը որբուկի մը հարցը ներկայացնելու համար գուկա այրիանոց՝ Միս Եփփեն տեսնելու համար:

— Ամման, քա՛, — զըսէ, — մինչ հոս եգա, անունը չեմ գիտեր՝ ինչպէս խոսիմ հետը:

— Ինչպէս չես գիտեր, միս Եփփեն է, — զըսին գիները:

— Ամման, — զըսէ, — ես ալ կգարծեի՝ ամեն օր միս կէփե, անգէ է:

(ԱՄՇՀ)

849 Փաշա՛, «ով անկ» կ'ըսեն, մեզ թութի պէս կը թափեն:

14

Միամիտի մխիթարանք

Ժամանակաւ խումբ մը գաւառացի բանուորներ կ'աշխատէին ճուլարանի մը մէջ ուր մեծ ու պզտիկ երկաթե գլաններ կը դառնային գիշեր ցորեկ ճոնչալով: Փոքրիկ անզգուշութիւն մը՝ կրնար բանուորներէն մէկուն կամ միւսին մահը փութացնել:

Եւ ահա դժբաղդ օր մըն ալ, այդ երկաթե փոքրիկ անխի-գլաններէն մին՝ ոլորեց ու տակն առաւ այդ բանուորներէն մէկուն՝ Այվազեան Սարգիսին մարմինը, և ճզմեց զայն: Այժմ Սարգիսին ընկերները բոլորուր եւն իրենց խեղճ ընկերոջ ճզմուած մարմինին շուրջ, ահ ու կակիծով արցունք կը թափեն, եղերերգներ մըմնջելով:

Ճիշտ այդ պահուն, իրենց մէջ ամենէն «խելօքը», մէյ մը կը նայի ճզմուած մարմինին, մէյ մըն ալ թրվոացող հսկա մեքենաներուն և խոսքը ուղղելով լացող ընկերներուն՝ կ'ըսէ.

— Մի՛ լաք, տղայ՛ք, մի՛ լաք: Փառք տուէք Աստուծոյ, որ Սարգիսը այս փոքրիկ մեքենային տակը մնաց: Անգամ մը խորհեցէք թէ ինչ պիտի ըլլար մեր Սարգիսին հալը՝ եթէ անիկա այս փոքրիկ մեքենային տեղ՝ մնար՝ սա հսկայ մեքենաներէն մէկուն տակը...:

Միամիտ գիւղացիի այս մխիթարանքին համար լմն թէ խնդան...:

Գիրք առակաց, (առակներ, առածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն), պարբերական Կարապետ քահանայ Գալֆատեան, Լիբանան, Պէյրոս, Տպարան՝ Կ. Տօնիկեան, 1957, էջ 151:

15

Չար Սադոն

Մարտմ՝ թը քընի գէրտը խորբաթ820: Իկալուց գհանդրի իրանց կեղացի Սադոյ:

— Սադո՛ն, — գըսը, — ինճ գը, ըմ հեր, ըմ մեր, ըմ ընդանիք իմալ ին:

— Գու բաբ մեռիր ը, քու ախպեր սաղ մեռիր ին, ծըր տոան բըլըք շուն յոտ թուլը պերիր ը, դիխ-դիխ տրիր ը...:

Հայ ազգագրություն և բանասիրություն, հատոր 19, Ռահսա Խաչարրյան, Թալին, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիրություն» հրատ., 1999, էջ 106:

16

Մեծահարուստը գնում է հանգստանալու ու ծառային կսե.

— Ես գնում եմ հանգստանալու, հենց շտապ դեպք էղնի, նոր զանգե:

— Հարց չկա, շեֆ ջան:

Կանցնի հինգ օր, մեզ էլ ծառան կզանգե տիրոջը.

— Շեֆ ջան, լապատկեն (իմա՝ բահր) ուողեղ է:

— Ա՛յ տղա, լապատկեն ինչ կենես:

— Շեֆ ջան, շունն է սատկե, բոլի թաղեմ:

— Շունն ընչի՞ է սատկե:

— Դե շեֆ ջան, թռավ բասեյինը (իմա՝ ջրավազանը), օր լողնար, էն էլ մեջը ջուր չկար, վիզը ջարդավ, սատկավ:

— Բասեյինը ընչի՞ ջուր չկար, լցե նոր էի կե:

— Դե շեֆ, տունը պաժառ (իմա՝ հրդեհ) ընգավ, էդ ջրով մարինք:

— Ինչըդ թե, այ տղա, տունը ընչի՞ պաժառ ընգավ:

— Դե շեֆ, մամատ էր մեռե, կողքին մոմ էինք վառե, քամին շուռ տվավ, տունը պաժառ ընգավ:

— Ինչըդ թե մաման է մեռե, կիրք, ինչի՞ց:

— Աաաաա, զզվըցրիր, լապատկի տեղն աաա...

«Անեկորներ, զվարճալի պատմություններ» Ֆեյսրոբյան էջ

17

Գիղացին Կ. Պոլսի փողոցում գտաւ մի պարկ ոսկի: Իսկոյն քաշուեց, նստեց մի պատի տակը, պարկը դատարկեց գետնին և առանձին կոյտեր շարելով՝ սկսեց իւր մէջ այսպիսի բաժիններ անել.

Էս 10 հատը կը տամ Թորոսի աղջկան՝ նշանդեք. էս 20 հատը կը տամ նորա հագուստին. էս 20 հատը կը կանթեմ, որ կախ տա վզիցը, էս 20 հատն էլ՝ գլխին. էս 20 հատն էլ՝ ինձ հագուստի գին. էս 50 հատն էլ՝ հարսանիքիս ծախսը: Էս 30 հատը կը տամ ոէս Թամոյի քեահիլ ձին կառնեմ. էս 100 հատն էլ կը տամ քաւոր Պետրոսի բաղը կ'առնեմ. էս 100 հատն էլ կը տամ Միրզոյի ձիթահանքը կ'առնեմ. էս 100 հատն էլ Թոմասի ջաղացին կտամ. էս 400 հատն էլ կը ծախսեմ՝ ինձ համար մի լաւ տուն կը շինեմ. էս մնացածն էլ կը տամ շահով, գրաւ կ'առնեմ իմ ուզած բաղերն ու արտերը: Հանգիստ կ'ապրիմ, որդւց որդի էլ խեղ-

ճութեան ու օտարութեան երես չենք տեսնի: Էս վերջինից 20 հատը կը տամ պարտքիս, 10 հատն էլ ճանապարհիս ծախսը կ'անեմ...:

Հանկարծ վրա հասաւ ոսկու տէրը, բոլորը ժողովեց, լցրեց իւր պարկը և գիւղացու միջքին մի քանի մտրակ հասցնելով՝ գոռաց.

— Ո՞ւմ ոսկիները ո՞ւմն էիր բաժանում:

Ասաց ու հեռացաւ:

Իսկ գիւղացին տխուր ու տրտում ծոծրակը քորելով՝ անհիծեց բարկութեամբ.

— Մեննի Թորոսի աղջիկ Կատարինէն, սաստկի Թամոյի քեան հիլը, քանդուի քաւոր Պետրոսի բաղ ու բաղչան, կործանուի Թոմասի ջաղացը, տակն ու վրայ ընի Միրզոյի ձիթահանքը, հը...

Անեկոյսներ, Հարոր Գ, Աշխատասիրեց Յովհաննէս Նազարեանց, Թիֆլիս, Մ. Վարդանանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 20–22:

18

Փախուկ ամուսինը

Ժամանակաւ երիտասարդին մէկը կ'ամուսնանայ և հազիւ մեղրալուսնի օրերը բոլորած՝ հարսը կը ձգէ տուն և դարիպի ցուպը ձեռքը՝ կը հեռանայ Պոլիս:

Հոն 15 տարի պանդխտելէ յետոյ տուն կը վերադառնայ և ինչ տեսնէ աղէկ: Իր բացակայութեան կիներ բաղդատրուր է երեք զաւակներով: Առաջինը՝ 14 տարու, երկրորդը՝ եօթը, երրորդն ալ՝ երկու տարեկան:

— Աղջի՛, ո՞վքեր են ասոնք, կը հարցնէ զայրոյթով:

— Օ՛, սիրոն ամուսինս, հանդարտէ,— կը պատասխանէ կինը փաղաքշանքով մը:— Տես, աս բոլորն ալ քու հարազատ զաւակներն են:

— Ինչպէ՛ս...:

— Պատմե՛մ: Ամենէն մեծը սիրոյ պտուղն է մեր մեղրալուսնի օրերուն:

— Է՛ միսնէ՛րը:

— Երկրորդն ալ ունեցայ այն օրը, որ ինծի սիրալիր նամակ մը դրկած էիր Պոլսէն, կը յիշես...:

— Է՛, շատ լաւ. երրորդը:

Երրորդը, որ այդ պահուն դգաթի մը վրայ տիտիկ ըրեր, ճանկով-մատով ռուպ կ'ուտէր.

— Թո՛ղ, — կը յարէ կինը, — թո՛ղ, այդ երրորդն ալ իր ռուպը ուտէ, ան ալ քեզի բարա ըսած չունի ես...:

*Գիրք ստակաց, (ստակներ, առածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն),
պարբրասարեց Կարապետ քահանայ Գալֆանեան,
Լիբանան, Պէյրութ, Տպարան՝ Կ. Տօնիկեան, 1957, էջ 140–141:*

19

Մարթը կնիկ

Մի մարթ ջահել կնգան թողնելի տունը, էթնլի դարիթթուն: Խին-գը-վեց տարի ըսնելի, իկալի տուն, տսնալի կնգա կուշտը կո իրեք տը-դա կան... Մարթը գնրմանալի.

— Ա՛յ կնիկ, յիս էթնլուն մեհ տղա-մղա չունենքեր, տոնի դո՛ր էտ մե սուրուն...

Կնիկը վերցելի թե՛

— Տուն էթալուն էտ մեկը փորըս էր...

— Աղեկ, — ասիլի մարթը, — բը էտ մեկելը դո՛ր...

— Էտ էլ, մարթ, թողը թոն կննիս, սատանալսապի իմ էլե...

— Էտ էլ դնբուլ արինք (իմա՛ համաձայնեցինք). բը էտ մագնըպի-րանը դո՛ր...

— Ա՛յ մարթ, էտ էլ քեզմե խաց չուզելի, ճուր չուզելի, թո ուր խըմա սալրի, էլի. դնբեն ինչ ես ուզելի...

*ՀԱԻ-ի բանասիրտության արխիվ, Թարվերդյանի ֆոնդ,
Սալմասար, Մարթը կնիկ, էջ FF1: 1603:*

20

Աբար, այբ բսէ (Հայրիկ, այբ բսէ)

1860-ականներուն Շիրոյի գըրտական գիւղ մը տեղափոխուած⁸⁵⁰ չնքուշցի ընտանիքի մը որդին, որ Քիւրտերու մէջ մեծնալով պատեհու-թին ունեցած չէր դպրոց երթալու և հայերէն գրել-կարդալ սորվելու,

850 ԺԹ դարուն, թրքական ծայրայեղօրեն հայահալած քաղաքականութեան օրե-րուն, Չնքուշեն հարիւրաւոր ընտանիքներ տեղափոխուեցան Շիրոյի, Կար-կարի և այլ քրտական շրջաններու գիւղերը, ուր անոնց տղամարդիկ տարին եօթ-ութ ամիս կը գործէին նախապէս և աշնան կը վերադառնային Չնքուշ,

որպէսզի գաւակներն ալ հայերէն գրել-կարդալ սորվին, որոշեց ընտանեօք վերահաստատուիլ Չնքուշ և ինք, ըստ նախնոյն, շարունակեց գործել Շիրո՝ տարուան եօթ–ութ ամիսներուն:

Անոր անդրանիկ որդին արդէն դպրոցական տարեշրջան մը բոլորած էր, երբ իր հայրը աշնան տուն վերադարձաւ ու, հիանալով տղուն մաքուր հայերէն խոսակցութեան վրայ, զայն կուշտ մը համբուրելէ յետոյ, ուզեց հասկնալ, թէ տղան ինչքան բան սորված էր: Տղան, ատնելով այբբենարանը, նստաւ հօրը ծունկերուն վրայ, և այբբենարանի առաջին գրին վրայ դնելով մատը,

Տղան.— Աբար, անք ըսէ: Հայրը.— Ալբ:

Տ.— Ատի չեղաւ, արբար, անք ըսէ: Հ.— Տղան, իշտէ կ'ըսեմ, ալբ, ալբ:

Տ.— Չէ, արբար, ինծի պէս մի՛ ըսէր, վարժապետին պէս ըսէ: Հ.— Տղան, վարժապետը ինչի՞ն կ'ըսէ:

Տ.— Վարժապետը ալբ կ'ըսէ, ալբ:

Հ.— Տղան, իշտէ ես ալ վարժապետիդ քիմի կ'ըսեմ ալբ, ալբ... Հայր ու տղայ քրտինքներու մէջ մտան, ժամերով ալբ, ալբ ըսելին:

Գեորգեան Գ, Չնքուշապարտում, 1-ին հատոր, Երուսաղէմ, Կոստանտնուպոլիսի Ս. Հակոբեանց, 1970, էջ 309:

21

Բայկանուրից վաղ առավոտյան հերթական տիեզերագնացին պետք է ուղարկեն, բայց, հակառակի պէս, թոչող տիեզերագնացը հանկարծակի հիվանդանում է: Հաշված ժամեր են մնացել թռիչքից: Թռիչքը նախապատրաստող հանձնախումբը մոլորվում, շոկի մեջ է ընկնում: Ինչ անեն, աշխարհով մեկ խայտատակ կլինեն: Մեկը ելքը գտնում է.

— Բայկանուրում ասֆալտ անող խոպանչի հայերի մի բրիգադ ա աշխատում, գնանք նրանցից մեկին վերցնենք, խելոք ժողովուրդ են հայերը, գլուխ կհանեն:

Գնում են ասֆալտ անողներին իրենց առաջարկի մասին են ասում, բայց նրանք ասում են.

— Մենք ընդամենը կատարողներ ենք, դա մեր բրիգադի ղեկավարի գործն ա, կհամաձայնվի՝ լավ, ում կասի, ում կողարկի, բոլորս համաձայն կլինենք:

Սրանք գնում են բրիգադիրին գտնում, ներկայացնում իրենց խնդրանքը, բրիգադիրը շատ լուրջ տոնով ասում է.

— Հարց չկա, համաձայն եմ, բայց էս գործը բանավոր բարըշելու գործ չի: Դրա համար լուրջ պայմանագիր պետք ա կազմվի, կնքվի, որ հետո իրարից չնեղանանք:

— Ինչքան էք ուզելու երկրի շուրջը 10 պտույտի համար, — հարցնում են բայկանուրցիները:

— Մետրով բան չի: Մենք էստեղ ասֆալտի մետրը 15 ոտբլով ենք անում, բայց ձեր խաթեր համար մետրը 10 ոտբլով էլ ենք համաձայն, — ասում է խոպանչիների բրիգադիրը:

(ԱՄՇՀ)

22

Մեկը խոպան գնալիս ընկերներին ասում ա.

— Տղերք, էտա ես խոպան եմ գնում, կնգանս վրա կասկածում եմ: Աչկներդ վրեն ըլի, հենց որ մի բան կտենաք, վռագ հեռագիր կտաք: Բայց որ բրիգադի տղերքը չիմանան, հեռագիրը էսպես կտաք. «Բարբուշկա ումերլա», ու ես գլխի կընգնեմ, վեր կկենամ կգամ...

Գնում ա խոպան, դեռ գործը չըսկսած՝ հեռագիր ա ստանում. «Բարբուշկա ումերլա»:

Բրիգադի անդամներն ասում են՝ //— Տատդ մեռել ա, բա չես գնում: //Ամա.

— Էլ դժվար թե հասցնեմ, ուշ ա, յոթին կամ քառսունքին կգնամ: Հաջորդ օրը մի հեռագիր էլ ա ստանում. «Սմերտր պրոդուկտայա»...

(ԱՄՇՀ)

23

Պառավաքարցին խոպանից գալուց առաջ հեռագիր ա տալի, թե. «Էսինչ օրը, էսինչ ժամին տանն եմ ըլելու: Որ էկել եմ տեսել՝ մի օտար մարդ կա մեր տանը, ձեռիցըս չես պրծնի»:

Երևի շատ ճշտապահ մարդ ա լինում, իրա ասած օրն ու ժամին իրանց տան դուռը բաց ա անում, տեսնում՝ մեկը կնգա ծոցին: Մոլորված դռան շեմին կանգնում ա ու... երևի կարոտից, ինքնիրեն ասում. «Կա-չկա, կնիկըս հեռագիրն ըստացել չի...»:

(ԱՄՇՀ)

24

Էրկու լոռեցի ախպերտիքը Ռուսաստան խոպան են գնացած ըլըմ, գործ չեն ճարըմ, պարապ են ըլըմ, որոշըմ են ձուգ որսալու գնան: Որ գնըմ են ու ոտկանը գձըմ են ջուրը, Ոսկի ձկնիկ ա դուս գալի, ձկնիկն ասմա.

— Ինձ բաց թողեք, տեղը իրեք ինչ ցանկություն ասեք, կկատարեմ...

— Դե որ տըրիե ա, մի հատ շենքի հիմքերը գձած գործ դասավորի, պատերը շարենք:

Տենում են՝ կողքներին մի կիսասարքիլ շենք բսնեց: Էն մի ախպերն էլ թե.

— Արի մինն էլ դասավորի, որ մինչև աշունքը Էրկուսըս էլ գործ ունենանք: Տենում են՝ կողքներին մինն էլ բսնեց:

Դե ձեր երբորդ ցանկությունն էլ ասեք, կատարեմ, ու ինձ գձեք ջուրը, — ասըմ ա Ոսկե ձկնիկը:

-- Ուզըմ ենք՝ Էրկուսի սըվաղն էլ մեր Էրկու ախպերներով անենք...

(ԱՄՇՀ)

25

Շամբեցի մէկ երիտասարդ խոովեց, փախաւ գնաց Թավրիզ թուրքանալու, Էստեղի հայերը երբ գանազան խրատներով աշխատում էին յետ դարձնել նորան իւր դիտատրութիւնից, երիտասարդը նրանց ասաց, իզուր էք ինձ քարոզում, երդումն եմ կերել Ստեփանոս Նախավկայի աջի վերա ու պետք է թուրքանամ:

Անկեղտութիւն, զուարճալի զրոյցներ, համառորդ դէպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց Գալուստ Եիրմազանեանց, Թիֆլիս, արարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, էջ 7:

26

Յոթ-ութ աղանացի հայ պանդուխտներ 1900-ական թիվերուն Դյորտյոլ կհասնին, հայ տանտիրուհիի մը տունին մեջը սենյակ մը կվարձեն, իբր փարա պիտի վաստակին ու պիտի վերադառնան:

Ատոնք անգրագետ կըլլան, բայց՝ դաշնակցական: Օր մը կարմիր կնիքով նամակ մը կուգա (դաշնակցության նամակները կարմիր կնիքով կըլլային): Ատոնք կտեսնան նամակը հայերեն է՝ տանտիրուհուն կխնդրեն.

— Հաճի՛ս, աս նամակը կարդալ:

Կինը նամակը կկարդա: Ասոնք կհասկանան՝ նամակը Կենտրոնն է, տանտիրուհուն կըսեն.

— Հաճի՛ս, սենյակեն էլիր, ասի դաշնակցական գաղտնի ժողով է...

Սվազլյան Վ., Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 110:

27

Տարագրութենէն վերջ Հալէպ հաւաքուած գաղթականները Պատարագի և ժամերգութեան համար Այնթապցիներու Ս. Աստուածածին եկեղեցին կ'երթային: Քահանան այլևս հայերէն քարոզ կը կարդար:

Այնթապցին Մարաշցիին կ'ըսէ.

— Պու դարիպլար վար եա... Սաֆարպիրըկըն կէօզը քէօր օլսըն: Պու դարիպլար կէլտիլար պիզիմ անա լիսանըմըզը հարապ էթտիլար: Օսըն կարընտա էրմանճա քարոզ վէրէօր պիզիմ քահանայ⁸⁵¹:

Միջ-գաւառական անեքթոյներ: Հաւաքեց և ներկայացրց Յակոբ Չոլսքեան, Հալէպ, 1988, էջ 86:

28

Այնթապցի, Քիլիսցի և Մարաշցի հոգևոր կիներ հաւաքոյթի մը կ'երթան՝ ամէն մէկը Ս. Գիրք մը թնին տակ: Աղօթածողովէն ետք խրախճանքը կը սկսի դասական եղանակով: Ս. Գիրքը թնի տակ՝ կ'ելլեն պարելու, կ'ըսեն.

— Աման Ալլահըմ, կիւնահ եազմա⁸⁵²:

Յանկարծ երածշտութիւնը կը փոխուի, կը դառնայ տաք ու եռանդուն: Պարը կը դառնայ նոյնքան տաք: Կիները Ս. Գիրքերը մէկիկ-մէկիկ կը նետեն մէկդի ու կ'ըսեն.

— Իստէր եազ, իստէր եազմա⁸⁵³:

Միջգաւառական անեքթոյներ, Հաւաքեց և ներկայացրց Յակոբ Չոլսքեան, Բ րպագրութիւն, 2005, Հալէպ, էջ 92:

851 Այս պանդուխտները կը տեսնեն... Տարագրութեան աչքը կտրնայ... Այս պանդուխտները եկան, մեր մայրենի լեզուն քանդեցին, այդ պատճառով մեր քահանան հայերէն քարոզ կու տայ:

852 Ով իմ Աստուածս, մեղք մի՛ գրեր:

853 Կ'ուզես՝ գրէ, կ'ուզես՝ մի՛ գրեր:

29**Թրքախոս աղանաղիները**

Աղանաղիները հայախոս չեն, թուրքախոս են: Երկու աղանաղի գիշերով կերթան, կխամեն, առտվան դեմ գինով տուն կուզան: Մեյ մըն ալ կնային քի ժողովուրդը հավաքվել է եկեղեցու շուրջը: Կհարցնեն. — Ինչ կա:

— Չենք գիտեր՝ խթումի գիշեր է, վաղը՝ Զատիկ է, ներսը գյճրիկ-գյճրիկ պատարագ կըլլա կոր:

Գինովներեն մեկը կըսեն.

— Հայդա՛, մենք ալ ներս մտնանք: Մյուս գինովը կըսեն.

— Ես հայերեն չեմ հասկնար, ինչո՞ւ մտնանք:

— Ես քիչ մը կհասկնամ, մտնանք, — կըսեն: Կմտնան ներս: Տեր հայրը քարոզ կսկսի.

— Միրելի՛ ժողովուրդ: Դուք որչափի ատեն է, որ եկեղեցի չե՛ք գար: Դուք որչափի ձեր հավատքը կորցուցեր էք: Հակառակ պարագային Աստված ձեզի պիտի պատժե...

Գինովներեն մեկը կհարցնե մյուսին.

— Օլան, բու հերիֆ ն՛ է դիյոր (Ծո՛, այս մարդն ի՛նչ է ասում): Մե՛ կալը կըսեն.

— Արխադա՛շ, բենիմ բիդիիմ էրմենջե՛ իլեն „վոր, զօ...թ (բարեկանս, իմ գիտցած հայերենով «ոո»)՝ հետույք կնշանակե, «չափն» ալ՝ չափել կնշանակե): Բարանկային ետևը մեկուն ոռը կչափեին կոր, ամմա վերջը չհասկցա թե որո՞ւն ոռը չափեցին...

Սվազլյան Վ., Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 110:

30

Օր մը մեկը քիշեր ատեն հելվաճիին գացեր հելվա առեր է. հինկնց մը տուվեր՝ մանրուքը առեր է: Ատ ատենը ճանչվոր մը «կասնի, ինչ կընես կոր կըսե՛ նե, «Հելվաճիին խալպ պեշիխը յութտուրմիշ ըրի» կըսե: Հելվաճին կը հասկնա, հիկնոցը կը հանե՛ ետ կուտա:

Աճատյան Հր., Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009, էջ 175:

31

— Այո՛, ման՛, ես ամուսնանում եմ...

— Վայ՛, տղեն՛, էս ինչքան՛ ուրախացրիր...

— Մենակ թե՛, ման՛, մի բան պիտի ասեմ, սևամորթ ա...

— Ոչինչ, բավեն, ես ու հայրդ ռասիստ չենք...

— Մի բան էլ կա, ման՛ ջան, չորս երեխա ունի...

— Շատ լավ ա, տղեն՛, մենք երեխա շատ ենք սիրում...

— Համ էլ տուն չունի...

— Ոչ մի խնդիր. մեր միսենյականոցում կհարմարվեք...

— Բա ճնց կտեղավորվենք...

— Դե դու կնոջդ ու երեխեքի հետ սենյակում, հորդ էլ չուսնում մի կերպ կտեղավորենք...

— Բա դո՛, այ՛ մամ..

— Իմ մասին մի անհանգստացի, բավեն, ես հենց հեռախոսը դնեմ, գնում եմ կախվեմ...

«Լոռվա հումոր» ֆեյսբուքյան էջ

32

— Թորո՛ս աղբար, ինչո՛ւ տխուր ես:

— Տղաս ամուսնացած է:

— Տղադ ամուսնացած է, տխու՞ր ես:

— Տղային հետ ամուսնացած է...

— Է՛, գոնե հայ՛ է...

Որոշ ժամանակ անց վաղեմի ընկերները նորից են հանդիպում.

— Է՛, Թորո՛ս աղբար, կրկին տխուր ես:

— Երկրորդ տղաս ամուսնացած է:

— Երկրորդ տղադ ամուսնացած է, գոնե հիմա՛ ուրախ եղիր:

— Կրկին տղային հետ ամուսնացած է...

— Բաբամ, կերևի՛՝ ձեր տունին մեջ աղջկա հետ ամուսնացող չունեցա՛ք:

— Ունեցանք. աղջիկս աղջկա հետ ամուսնացած է...

(ԱՍՇՀ)

33

Ստալինը, Ռուզվելտն ու Չերչիլը մեքենայով անցնելիս տեսնում են՝ մի գոմեշ նստել է կամուրջի մեջտեղում ու ճամփեն փակել: Ինչ ասեն, ո՞նց ճամփեն բացեն:

— Հիմա ես կբացեմ, — ասում է Ռուզվելտ, ինքնավստահ մոտենում գոմեշի ականջին ու ինչ-որ բան ասում, բայց... անարդյունք:

— Ես կբացեմ, — ասում է Չերչիլն ու էլի մոտենում գոմեշի ականջին բան է ասում, բայց էլի անարդյունք:

Ստալինն է ծանր-ծանր մոտենում, գոմշի ականջին ինչ-որ բան է փսփսում, էս գոմեշը տեղից միանգամից վեր է թռչում ու փախչում:

— Էդ ո՞նց արիր, ի՞նչ ասիր, որ ճամփեն ազատեց, — հարցնում են Չերչիլն ու Ռուզվելտը:

— Հեչ, ընդամենն ասի՝ եթե ճամփեն չազատես, կոլխոզ եմ ընդունելու:

(ԱՄՇՀ)

34

Օրին մեկը ճամբու մը մեջ կառքերը խճողուած կեցած են: Մեկը կը հարցնէ.

— Ինչո՞ւ է այս խճողումը, կառքերը ինչո՞ւ չեն շարժիր:

— Դիմացը աւանակ մը կեցեր է, տեղէն չի շարժիր, — կը պատասխանեն, — Աստուծոյ սիրոյն ըլլայ, դուն ալ բան մը ըրէ:

Մարդը կը մօտենայ անասունին և ականջին բաներ մը կը փսփսայ: Յանկարծ աւանակը պոչը կը տնկէ ու քառասմբակ կը փախչի կ'երթայ: Ամէն մարդ կը զարմանայ:

— Ի՞նչ ըրիր, որ էշը փախաւ, — կը հարցնեն:

— Ըսի թէ ճամբան չբանալու պարագային զինք Այնթապցի պիտի մկրտեմ:

Միջգաւառական անեքթորներ, Հաւաքեց և ներկայացրց Յակոբ Չոլաքեան, Բ փպագրութիւն, 2005, Հալէպ, էջ 173–174:

35

Շրջկենտրոն Բերդում հավաքված ջահելներից մեկը հարցնում ա.

— Հետաքրքիր ա՛ք քանի՞ շրջկումի քարտուղար ա ո՞նեցել Շամշադիին: Տարեց շամշադիիներից մեկն ասում ա.

— Շատ ա՛մ հետաքրքիր, գնա շրջկոմի շենքի առաջը փորի, քանի շերտ ասֆալտ ըլնի, էնքան էլ քարտուղար ենք ունեցել:

(ԱՄՇՀ)

36

Արտասահմանյան շրջագայությունների մեկնող Հայաստանի պարի պետական անսամբլին սահմանն անցնելիս մաքսատանը ստուգում են և տեսնում՝ անսամբլի ուղեբեռների մեջ 50 հատ *դրեկ* (իմա՝ շաղափ) կա: Մաքսատան աշխատակիցներն անմիջապես ուզում են համապատասխան փաստաթուղթ կազմել և անսամբլին հետ ուղարկել, բայց խմբի ղեկավարը կանխում է դա՝ նրանց ներկայացնելով թույլտվությունը հիմնավորող փաստաթուղթը՝ ելույթների ծրագիրը, որտեղ նշված էր նաև «Դրեկներով պար» համարը, և խումբը մեկնում է արտասահման:

(Նախօրոք խմբի ղեկավարը անսամբլի ելույթների ծրագրում Արամ Խաչատրյանի «Մուսերով պար»-ի փոխարեն գրել էր «Դրեկներով պար»՝ խմբի յուրաքանչյուր անդամին հնարավորություն տալով մի-մի դրեկ տանել և վաճառել):

(ԱՄՇՀ)

37

Ժումնալիստներն ուզում են իմանան՝ կյանքը Նիկոլի վախտն էր լավը, թե՛ սովետի վախտը: Ասում են՝ ճիշտը իմանալու համար էսենց մարդ պիտի գտնեք, որ կյանքի կեսը Նիկոլի վախտը ապրած ըլի, կեսը՝ սովետի: Դրա համար գնացեք երկարակյացների երգիր՝ Ղարաբաղ:

Գնում են Ղարաբաղ, մի հըլիվոր են գոնում, որ կյանքի 60 տարին Նիկոլի վախտն ա ապրած էլել, 60 տարին էլ՝ սովետի վախտը: Ասում են.

— Բարի աչողում, ամի՛: Ասում ա.՝

— Բարին արևներող:

Ասմա՛

— Կարսն ասես՝ կյանքը Նիկոլի վախտն էր լավը, թե՛ սովետի վախտը:

Ասմա.

— Ասեմ, ձե՛զ մատաղ, ասեմ. Նիկոլի վախտը կյանքը... շախմատ էր. թըքավեր կաամր, թաքու՛հի կաամր, բերդեր կայիիին, զինվոր կաամր...

— Հւ՛ւ, բա սովե՛տի վախտը ո՛նց ա:

— Սովետի վախտը կյանքը... շաշկի ա. ըղա՛քիցըդ օտըմ են, քը-մանկիցըդ օտըմ են, ա՛նչիցն օտըմ են, ձա՛խիցն օտըմ են, դուն էլ որ օտըմ չես, վեր են ունըմ մի դրաղ քըցըմ, ասըմ են՝ ֆո՛կ...

(ԱՍՇՀ)

38

— Տեն էս ինչեր են անում, վայ թե ամեն ինչ փոխվի, սկսենք ապրել:

— Է՛հ, ախպեր ջան, արի քեզ մի քանի օրինակ ասեմ. էս տրամ-վայը տեսնո՞ւմ ես, ո՞ր է գնում:

— Շրջանային: // — Իսկ որ շատ խնդրեմ, Մասիվ կտանի՞:// — Ո՞նց կարող է: //

— Իսկ որ գույնը փոխենք, ուրիշ ներկով ներկենք: // — Չի լինի: //

— Իսկ որ վրան պլակատներ կպցնենք: // — Էլի չի լինի: //

— Բա ո՞նց անենք: // — Ո՞նց պիտի անենք՝ գիծն է պետք փոխել: //

— Ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես, ինքդ ասացիր՝ մինչև գիծը չփոխենք, մեր ուզած տեղը չենք հասնի:

Վարդանյան Հր., Ոչ մասնագիտական դիտողություններ. բանաստեղծական հուշարկերից, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի պետական կոմիտեի «Հայրենի եզերք» պարկերազարդ հանդես, Եր., 1991, հունիս, էջ 31:

39

Կարապետը արտասահմանում բնակվող եղբորը նամակ է գրում. «Միրելի եղբայր, չկա և ոչ մի ուրիշ երկիր, որտեղ մարդն ապրի ավելի ազատ ու լիաշոք շնչե, քան մերն է: Չկա ավելի հարազատ ու երջանիկ երկիր, որքան սա է: Այստեղի խանութներն ու կրպակները լիութենեն կպայթեն: Լիիրավ ազատություն է, հրապարակայնություն, դեմոկրատիա»: Վեց էջանոց նամակն ավարտվում էր հետևյալ խոսքերով. «Ես ասանկ կսեմ, դուն անանկ հասկացիր»:

Նամակն ընկնում է իրավապահ մարմինների ձեռքը: Նամակա-

գրին պատասխանատվության են կանչում և ստիպում պարզել վերջին տողերի իմաստը:

— Այս ինչ բան է, — տարակուսում է հայրենադարձը, — վեց էջ ձեր անունից գրած եմ, երկու բառ այլ իմ կողմից չեմ կրնա ավելացնել:

«Եղինչ» երգիծական հանդեսի հավելված, Եր., 1995, էջ 73:

40

Մի ախպար գալիս ա հայրենիք: Ինչքան էլ հարազատները փորձում են համոզել՝ չգնալ, չի լինում: Ասում են.

— Լավ, գնա, որ լավ եղավ, մեզ գրի, մենք էլ կգանք: Բայց որ ԿԳԲ-ն չհասկանա, վատը որ լինի, կգրես՝ աղջիկ ունեցանք, որ լավ լինի՝ տղա:

— Էս մարդը տեղ ա հասնում ու մի երկու ամիս հետո նամակ ա գրում. «Հարազատներս, տղայի էինք սպասում, աղջիկ ունեցանք, էն էլ՝ զույգ»:

(ԱՄՇՀ)

41

Մի ախպար, տեսնում ա՝ էլ հնար չկա ապրելու, ոչ էլ հետ գնալ ա հնարավոր, նամակ ա գրում արտասահմանի իրա բարեկամներին, խնդրում, որ վալյուտա ուղարկեն, բայց վախենալով ԿԳԲ-ից, գրում ա. «Էրեխեքը կարոտել են էդտեղի կանաչուն, եթե կարող ես, մի քիչ կանաչի ուղարկեք (խոսքը ԱՄՆ դոլարի մասին է), խառը կանաչին էլ վատ չէր լինի (իմա՝ այլ երկրների տարադրամները) ...»

(ԱՄՇՀ)

42

Մի ախպար, զգված էս կարգերից ու երկրից, որոշում ա հետ գնա արտասահման: Սահմանն անցնելիս խորհրդային սահմանապահները ստուգում են տանելիքը, տեսնում՝ եղած-չեղածի մեջ՝ քաղբյուրոյի անդամների նկարները:

— Էս նկարներն ուր ես տանում, — հարցնում են:

— Կպաշտեմ ասոնց. դնեմ պիտի շրջանակին մեջ, կախեմ մահճակալիս վերին մասում:

Որ սահմանն անցնում է, էն մյուս կողմի սահմանապահներն են

ստուգում ու նկարները տեսնելով՝ հարցնում են.

— Էլ հետո վերցնելու ուրիշ բան չունե՞իր, սրանց նկարներն ես տանում, ինչի՞դ են պետք:

— Ատո՛նք ինձի դրամ պիտի պարգևեն. հրաձգարան պիտի բանամ, — պատասխանում է արտագաղթող հայրենադարձը:

(ԱՄՇՀ)

43

Մեկը դուրս է գալիս պատշգամբ, տեսնում է՝ մարդիկ, օպերայի հրապարակում հավաքված բղավում են.

— Ղարաբաղը մե՛րն է:

Մյուս օրն էլ է դուրս գալիս պատշգամբ, տեսնում՝ զինվորներին շարված, շշուկով ասում է.

— Ղարաբաղը մերն էր:

Հաջորդ օրն էլ որ դուրս է գալիս տեսնում ԲՏՌ-ները լցված, ասում է.

— Ղարաբաղի մե՛րն էլ...:

(ԱՄՇՀ)

44

Հայաստանի երկրաշարժին դատաւարութիւնը

1988-ի Դեկտեմբերի 7-ին, երբ երկրաշարժ եղաւ, Հայաստանի տուներ-մուներ փլան, շատ մարդիկ մեռան:

Հայաստանի կառավարական մարդիկ կը խորհին դատարան կանչել մեղաւորները:

Առաջ կը կանչեն Աւագը, իրեն կը հարցնեն.

— Ատ խեղճերուն տուները ինչո՞ւ փլեցիր:

Աւագը կ'ըսէ.

— Ի՞նչ գիտնամ, ես մե՛ղք չունիմ. ատ Պրիքէթը⁸⁵⁴ կոտրեցաւ ինկաւ, ես ալ ետևէն գացի:

Դատաւորը կ'ըսէ.

— Քեզի հինգ տարուան ճէգա՞⁸⁵⁵. բանտ պիտի նստիս:

Ետքը Պրիքէթին կը հարցնեն.

854 **Պրիքէթ** (ֆր.) — աղյուս:

855 **Ճէգա** (արաբ.) — պատիժ:

- Դուն ինչո՞ւ ինկար:
 Պրիքէթը կ'ըսէ.
 — Երկիրը շարժեցաւ, ես ալ իմ տեղէս շարժեցայ ինկալ:
 Դատատրը կ'ըսէ.
 — Քեզի ալ տասը տարուան ճէգաւ. բանտ պիտի նստիս:
 Կարգը կուգայ Չիմէնթոյին⁸⁵⁶:
 — Դուն ինչո՞ւ ձգեցիր, որ փլին:
 Չիմէնթոն կ'ըսէ.
 — Կը ներէ՞ք, ես հոն չէի, հոն ըլլայի նե՛՛ չէի ձգեր, որ փլին:

*Սվազլյան Վ., Պոլսահայ բանասիրութիւնը,
 Երևան, ՀՀ ԳԱԱ, «Գիտութիւն» հրատ., 2000, էջ 224:*

45

Լոսանջելէսյան երկրաշարժից հետո գյումրեցիին հարցնում է.

- Ըստնք ինչքան՞ օգնություն ստացան:
 — 25 միլիոն:
 — Հըբը մե՛նք:
 — 250 միլիոն:
 — Թե որ շրջապատ չունիք, ըսա ընչի՞ երկրաշարժ կենէք:

(ԱՄՇՀ)

46

Մարդը տուն ա գալիս՝ մի սաղ նապաստակ ձեռին: Կնգանն ասում ա՝

- Գազը վառի՛ մորթենք խորովենք: // Կնիկը թե՛ // — Գազ չկա: //
 — Լավ, կղնենք սառնարանը: // Կնիկը թե՛ // — Լոյս չկա: //
 — Լավ, լվա, մինչև գազն ու լոյսը տան: // Կնիկն ասում ա. // — Զուր չկա: Մարդը կատաղած շարտում ա նապաստակն ու ասում ա.
 — Դե որ էդպէս ա, թող ու գնա:
 Նապաստակը մի քիչ հեռանում ա, բռունցք անում ու վանկարկում.
 — Լե - վոն, Լե - վոն, Լե - վոն...

(ԱՄՇՀ)

47

Լֆիկ Սամոն գնում ա Վեհափառի մոտ, ասում ա՝

— Վեհափան, մի հարցով եմ էկել, բայց չըպըտի մերժես:

— Որոյանկ իմ, ասա, տեսնենք՝ հնարավոր լինի, կաջակցեմ:

— Չէ, չէ, Վեհափան, անհնար բան չկա, չըպըտի մերժես, — ասում ա ու մի կալող⁸⁵⁷ 100 դոլարանոց ա դնում սեղանին:

— Ասա՛, որոյակս:

— Վեհափան, արի «Հայր մեր»-ի էն տողերը, որ ասմա՛ «զհաց մեր հանապազորդ, տուր մեզ այսօր», փոխենք «զշաքյար⁸⁵⁸ մեր հանապազորդ, տուր մեզ այսօր...»:

— Դա անհնար է, որոյանկ իմ, քանզի «Հայր մեր»-ը միայն հայ ժողովրդի տերունական աղոթքը չէ, ամբողջ աշխարհի քրիստոնյա ժողովուրդների տերունական աղոթքն է:

— Վեհափան, անհնար բան չկա, լավ մտածի, — ասում ա ու մի կալող 100 դոլարանոց էլ ա դնում սեղանին:

Վեհափառը շրջվում, կողքի եպիսկոպոսներից մեկին հանձնարարում ա.

— Մի հատ վոագ գանգի *Ալրադազի Լյովին*, տես՝ պայմանագիրը երբ ա վերջանում...

(ԱՄՇՀ)

48

Արքեպիսկոպոս Կճոյանը գնում ա կաթողիկոսի մոտ, ասում ա՝

— Վեհափառ, «Բենթիս» գողացել են, կարան օգնես, գտնեմ:

— Վերջին անգամ ճրտեղ ես մեքենայով եղել, — հարցնում է Գաբեգին 2-րդը:

— Արարարատյան թեմում:

— Ուրեմն ուշադիր լսիր, առավոտյան կհավաքես թեմի բոլոր հոգևորականներին, կկարդաս Աստծո 10 պատվիրաններն ու հենց որ հասնես «Մի գողանար» պատվիրանին, կկարդաս ու ուշադիր կնայես բոլորի դեմքներին, հաստատ կգտնես գողին:

857 Կալող – թղթադրամների կապ, փաթեթ:

858 Հանրապետությունում շաքարի ներկրման մենաշնորհը Սամվել Ալեքսանյա սինն էր:

Անցնում ա ահագին ժամանակ, Կաթողիկոսը չի տեսնում Կճոյանին, մի օր էլ որ տեսնում է, ասում ա.

— Հը՛, խեր ըլի, չերևացիր, գտա՛ր «Բենթլիդ»:

— Հա:

— Իմ ասածով արի՛ր:

— Բա թե՛ հա:

— Հլա պատմի, ո՞նց արիր:

— Դե ձեր ասածով էլ առավոտը բերի շարեցի ու սկսեցի Աստծո 10 պատվիրանները կարդալ: Հենց որ հասա «Մի՛ շնանաք» պատվիրանին, անմիջապես հիշեցի որ «Բեկաջո»-ի հայաթն եմ թողել...:

(ԱՄՇԸ)

49

Մեկը Ամերիկայից գանգըմ ա Հայաստան՝ ընկերոջը, թե՛

— Ո՞նց ես: // Ասմա՛ // — Լավ եմ: // Բա թե՛

— Գործերըդ ոնց են: // Ասմա՛ // — Փառք աստծո, լավ են:

— Բա կինըդ, էրեխներդ ոնց են: // — Շատ լավ են: // Սա թե՛

— Կներեք, ոնց որ սխալ եմ ընգել...

(ԱՄՇԸ)

50

Էրեց կըցընձս, ժամ կըտընդս

Կյեղըմ ժամտուն գնտըն կիխըլե:

Կյեղսկանն սիցին.

— Միսքյ ծըմեո չըսքյ կնրըլե յս ժամ կըլետնէքյ ընչըխ տըմօտխըսցինքյ կյեղին:

Մնրթըմ էսնց.

— Էրեց թըխ կնյնըլե սեղանն, կըլօխ հոյրտոնսվե թըխ խանըլե տո՛ւս, պնրանըմ իցկիսքյ հինըլե՛ քլեշինքյ. էրեց կըցընձս, ժամ կըտընդս:

Քյեշիցին, իրիցո՛ւ վիզ հերկընցսվ, նուր վիզ ճօփկիցին, քլեշիցին տո՛ւս, տեսանն կըլօխ ըլե կըլուրվնվ, սիցին.

— Նսն ինչկ ըլե, սն չըլե մի էրեց, մի իրիցուն ջանդանկ կեր: - Սիցին.- տանինքյ տերօխարուն խանրցնինքյ:

Տնրանն, տերօխրին կոնդ կննէր, սիցին.

— Մըհն, իրիշկընէ նն մի երէցը ըէ, թի չընէ:

Իրիշկից, էսնց.

— Իովն, չընէ կընէտնն. մի երէց ինչ խնց կուտէր, անու մուրուս կըտընդըղկըտէր. ջնտրիսք, փշում ճնշ տանք՝ մըհն տընդըղկըտն՝:

Иосиф Орбели, Избранные труды в двух томах, т. II, составитель и редактор тома доктор исторических наук, профессор П. М. Мурадян, издательство «Гитутюн», НАН РА, Ереван, 2002, с. 66.

51

Կանճեթնն ծըռեր

Կանճեթն կեղ հնխապիրըմ կէր, վալ անու ճիր կըխըմէր՝ կըծըռ-վէր: Կանճեթցեր ճոչ ու պըստիկ ան հնխապի ճիր կըխըմէն՝ կըծըռվէն: Անու խննար շատըխցիք կնշտըցիտոն⁸⁵⁹ կըսէն «Կանճեթն ծըռեր»:

Օրըմ էվարիս Կանճեթն տէրտէր թնննշա կանի ու կըտիսնի, թնն ինչըխ արէկյնկ մէր կըմըտնի Անոսա սարի հիտեվ: Կըկանչի ըզ-ժնմխար, կըսի.

— Տըղս, կըրնն ժնմատան գննգյեր գնր:

Ժնմխար գննգյեր կըզնրկի, ու կեղնկան հըմէն կըժօղվվին կը-կընն ժնմատան տիտ:

Տերտեր կըսի.

— Օրնվնծքեր, միսք չուր հնսօր աշկեր պնց կոր էսք: Միսք չէսք տիսի, ինչըխ հըմէն օր հըրկուն արէկյնկ կըյն, կիճնի Անո-սն հննկող, փալ կըտա անու, կըքընի: Էկէք, աղօվ, մնտնողօվ յննք անու մօտ ոխտ:

Ծոռ կնշտըցեր խավան կացին ուրենց տէրտըրոչ խրատին: Բյնցի հըմէն տուն, մննմ մաքիմ, էժըմ, կյնոըմ, ուլըմ պիտիս ժնմտան տիտ, տը տանին, մատաղ անին արէկյնկան:

— Էկէք, օրնվնծքեր, ժնմատուն շըլկիսք տանիսք խն մի: Լոր չըտանիսք՝ արէկյնկ ըզմէր աշկեր տըխանի:

Կնշտըցիք սիցին.

— Ժնմտուն տէրտըրոչն ի, թըխ տէրտէր շըլկի:

— Խս, տըշըլկիմ,- սաց տէրտէր, - յէ մըկա տըպանցըննամ, յէմ կըլօխ ժնմտան հնկնննտվէ տըխանիմ տիս, տիսք քննցէք կեղ,

859 կաշտըցեր – կանճեթիներ:

քյանիմ չըվան կա՝ պերեքյ կապեքյ մնմնկու, ծերըմ արեքյ օղ, իսկեքյ յեմ վիզ, ծերմ էլ թնկեքյ ժմնտան պիլոր, քյեշեքյ ժմնտուն խանեքյ վար ձի, տր շըլկիմ տանիմ:

Կնճեթն ծըռեր ուրեց չըվանքյտեր կնպըցին մնմնկուց, ծեր արին օղ իսկըցին տերտըրոչ վիզ, ծերմ էլ թնկըցին ժմնտան պիլոր ու կյեղով թափան, տր ըզժմնտուն քյեշէն խանեն, վնր տերտրոչ:

Մըկյա քյանի կըքյեշին, օղ կըկըքյվի ու ըզտերտըրոչ վիզ կըքյա-մի: Տերտեր քյիչ կըմընա, տր բնհջի : Անու պերան կըպնցվի կըխըփ-վի, անտանքյեր կնրնվան: Կնշտըցեր կըշկին, գյօ չըն խանկննա, տր տերտեր կըխեխտվի: Անոնց խանկվին տերտեր կըծըծղա:

—Քյեշէքյ տըղետեր,—կըսին կնշտըցեր մնմնկու,—քյեշէքյ, տերտեր խընդնց՝ ժմնտուն տընդնց:

Քյեշըցին, անկօմ քյեշըցին, չուր տերտըրոչ վիզ պօկվաձ, կըլօխ ընգյնվ ժմնտան պատի տակ, ջննդանկ ընգյնվ ժմնտան մէջ:

Կնճեթն ծըռեր դէս շկըցին՝ տերտեր չըկա, դէն շկըցին՝ տերտեր չըկա: Մըտան ժմնտուն, տեսան տերտեր գյօ ընգյիր ի վնր տախտին, կըթըփթըփա, կըլօխ վերէն չի:

—Տըղան, նն հու՞ր ի մեր տերտըրոչ կըլօխ.

—մոլա, յէս, չըմ տիսիրի:

—մոլա, յէս էլ չըմ տիսիր:

—Հապա վան՛ն ի տիսիր...

—Աստված կյիտի...

—Տօ՛, մն քյնցեքյ տըրխտրուն խնրցցեքյ՝ հննկյնխ ընչ տերտեր տընէն իլիր ի տիս, կըլօխ վերէն էր, թի՛ չէ...

Կնշտըցիքյ քյնցին մն տըրխտրին:

—Խաթուն տըրխտրի,—սիցին,—մեր տերտեր գյօ ընգյիր ի ժմնտան մէջ, կըթըփթըփա, կըլօխ կուրսիր ի, կան իկինքյ՝ չըկնդննքյ: Մըկա չընքյ կյիտի, անանվտուն տր տընէն տիս ի իկիր, ուր կըլօխ վերէն էր, թի՛ չէ...

—Յէս հու՞ստ կյիտիմ՝ կըլօխ վերէն էր, թի չէ,—սաց տըրխտրին,—մէ պան կըհիշամ, տր մաճուն կուտեր, մուրուս կըլեր, կըկյեր, կըտըմտըմրեր...

*Մուրադյան Մարվենա, Շարախի բարբառը,
Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն,
Երևան, 1962, էջ 176-178:*

52

Հիմաստուն խարս

Նոր խարս էն պերեր Կաճեթ, տր տնւ գննոնց հախարի ճիւր չեր խըմեր ու ծըովեր:

Ան օր տան անտնտնր ճծիրոց մէկ խն կըծին կըխաղեր, տր ուր ծեռ մըտըցոց կըծի պերան վէ ու ալ չըկերցավ խանի: Ճիծ ծէն իսկից ուր կըլօխ, էլնց, վըծվըծնց:

Տուն տընօվ ժողվըվան, չնրչըրվան, քըրտինքը իտու վնր անոնց, չըկերցան ըզճըզու ծեռ նգնտէն: Հավար իսկըցին կետ: Կետի ռէս, կըրզիր, տերտէր, տիրացու, ժնմխար ու քնթխտողէքը հըմէն իկին, նըստան, կերան, խըմըցին, խելք-խիլքի տըվին, ճար ու հընար չըկընդան: Շատ տըվին առին, թնլըցին պըռնըցին, դօր սիցին. «Պերեքը ըզճըծու ծեռ կըտրինքը, կըծուց խանինքը»: Թաժն խարսի սիրտ կըմըռմըռեր, հնմն չըխօսկան էր, չեր կէնի խնրնր տա, հինք-ինքը կըպըտպըտեր: Մէկ էլ ինչ տիսնի, տր նն աստծու ծըռեր տննակ պիրիր ին, թի ըզծեռ կըտրին: Խարս նլ չըտիմցավ, ուր տեղէն էլնվ, ըզկուծ էզնր կետին, արավ խնզնր կըտոր, ըզլաճու ծեռ նգնտից:

Կետըցեր շկըցին մնմնկու հիրես.

— մլւա՛, — սիցին, — մեր խարս հիմնստուն ի.էկէքը գնն անինքը կետի ռէս...

Սիցին, արին:

Քյննիմ օր ընցավ, նն խարսն էլ Կաճեթն հնխարի ճըրէն ծըռվավ:

Օրմ էլ կետնկան իկին մն խարս կյննգյատ.

— Ռէս, — սիցին, — քու տտաց մէռնինքը, նն ճընչըրքյտեր ըզմեր կորեկ զըմէն կերան: Թի ճար ոնիս՝ տէս...

— Բօլ ի յէս յէմ խաց ուտիմ, ծի խըրատիմ, — սաց ռէս, — քնցէքը հնովընիրու կնրմընչքեր քննկէքը թնլէքը ճիւր, տր ճընչըրքեր չըկյնն ծեր կորեկ ուտին:

*Մորադյան Մարլենա, Շարահի բարբառը,
Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն,
Երևան, 1962, էջ 176–178:*

53

Եկեղեցում ժամերգությունից հետո Հրանտիկը հարցնում է.

— Պապիկ, այն երիտասարդ տերտերը գիտե՞ս՝ ինչու էր ծովաանում:

— Չէ՛, չգիտեմ, — ինչ-որ բան կռահելով՝ պապը խուսափում է պատասխանից:

— Իսկ ես գիտեմ, — ասում է Հրանտիկը:

— Դե որ գիտես, ասա՛ ես էլ իմանամ:

— Ծովա էր անում, որ մեղուները մեծ տերտերին չկծեն:

*Գյուրջինյան Հ., Մի բռտ ժպիտ,
Վանաձոր, Միմ փրկագրարուն, 2012, էջ 180–181:*

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 3

1

— Աղբամբ:

— Գնորդը վրդովված բղավում է.

— Տո՛, ես քեզ ինչ ախպար, ախպարը դու ես:

Նորեկը փորձում է իր միտքը պարզաբանել՝ ասելով.

— Ինչո՞ւ կնեղվիս, դուն ինձի համար եղբայր ես, ես ալ՝ քեզի: Մենք երկուքս ալ իրարու եղբայր ենք, ինչո՞ւ, որ հայ ենք, մեկ հողին վրա կապրինք:

Տեղաբնակը, ձեռքը թափ տալով, բարկացած հեռանում է: Ներգաղթած վաճառողը ետևից բղավում է.

— Քեզմե փիլիսոփա չըլլար:

Սրեփանյան Ա., 20-րդ դարի հայրենասիրածությունը հայոց ինքնության համակարգում, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 208:

2

Նոր էկոդն ու էշը

Աշխարհ տեսած նոր էկոդներուն բերին թափեցին Հայաստանի Ջաֆարաբաղ խուլ գյուղը՝ հիմնկվա Արգավանդը: Բերին ժողովրդին թափեցին, ըսին.

— Ցանեք, քաղեք, ապրեք...

Նոր էկոդ մարդուն մեկն ալ դժվարությամբ կսկսի ցանել, քաղել: Տեղացի դրացիեն ալ էշը կառնե, որ տանի Երևան՝ ծախե: Կբարձե էշի վրան, ճամփա կիյնա:

Ան ժամանակ ալ Երևանի շուկան կինո «Ռոսիայի» տեղն էր: Ցերեկի մոտ էշը կգա, կհասնի քաղաք: Կուգա, կկանգնի, չի քաղեր... Օթոները, տրամվայները կուգան կկայսին, խճողում կսկսվի: Միլիցիան կուգա, կտեսնա վիճակը, կըսե.

— Դու ախպար ես, ինչ է. չե՞ս հասկանում, ճամփան փակել ես, երթնեկությունը կանգ է առել:

Աս նոր էկոդը կպատասխանե.

— Ես՝ ախպար եմ, կհասկանամ, բայց՝ էշս տեղացի է. չի հասկնար:

Սվազյան Վ., Գիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 111:

3

Երկու վանըցիյի կնացիր ին կուրբաթութեն (օտարություն), խա-սիր ի չում Ալմանի⁸⁶⁰ աշխար: Օրմ Ալմանի թակավոր տաշտի մեջ էսա վանըցիներաց կը տիսնա, իտոնց խագած խալըվներաց⁸⁶¹ կը խասկ-նա, որ իտոնք օտար մարթ են: Կը խառցուցի, թե ինչ ազգ, ինչ միլաթ⁸⁶² եք:

— Խայ ենք, — կասեն վանըցիք:

— Դե մեյ խա՛մ ծեր լեզվով գրուցեյի, տիսնամ: Խայերաց մեյն կը տառնա ուր ինգըրոջ կասի.

— Իսնամի՛ Խեպո, խունգար խրամե խայերեն խոսանք: (Իսնամի՛ Խեպո, թագավորը հրամայում է հայերեն խոսենք):

Ալմանի թակավոր որ կը լսի ինոնց գրոց, կասի.

— Ավա՛ր, ավա՛ր, էլ մեյի⁸⁶³ գրուցե, մեր լեզվի մեջ էնկանդար⁸⁶⁴ յա, յա, յա լսեր եմ, որ էլ ուրիշի ասած յա-յա-ն չե ուզե լսեմ :

*Ծիծաղում են վանեցիները,
Կազմողներ՝ Հարությունյան Վ., Մելիքյան Ն.,
Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 156:*

4**Մուսալեռցի մայրիկն ու հայաստանցի տղան**

Երևանում տեղացի բանվոր տղային մեկը գործեն տուն կուգա, կըսե.

— Գնամ ընկերոջս՝ Բարսեղի տունը:

Կերթա, դուռը կգարնե, Բարսեղին մայրը դուռը կբանա: Տեղացի տղան կհարցնե.

— Մայիկ, Բարսեղը տամն է:

Բարսեղին մայրը մուսալեռցի կըլլա, կպատասխանե.

— Պուց քնու՛ձ է, բուղ առու՛ձ է, բառգու՛ձ քնու՛ձ է:

860 Ալմանի – Գերմանափա:

861 Խալավ (հալավ) – հագուստ

862 Միլաթ (թրք.) – ժողովուրդ:

863 Մեյի – մի:

864 Էնկանդար – այնքան:

— Մայրիկ, — կըսե տեղացի տղան, — քո տղան միշտ երբ պ.. ք...
կպատկի:

— Չէ, — կըսե մայրը, — չհասկցամր. բաց քնել է, պաղ առել է⁸⁶⁵,
պատկել է:

*Սվազլյան Վ , Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը,
Եր , ՀՀ ԳԱԱ «Գիրություն» հրատ., 1994, էջ 111:*

5

Մի պարսկահայ տաքսու վարորդին հարցնում է, թե՛

— Ախպէր ջան, վերդի՞ (իմա՝ ո՞ր) ես գնում:

— Հա՛, ասում է վարորդը:

Մա նստում է, ու որ հասնում են Արտաշատ, պարսկահայը մի ան-
գամ էլ է հարցնում.

— Ախպէր ջան, վերդի՞ ես գնում: Վարորդն ասում է.

— Ասի՛ հա, Վեդի եմ գնում, էս էլ Արտաշատը:

— Իաաս՛, բա ես Արովյան եմ գնում...

(ԱՄՇՀ)

6

Մայրս չէր սիրում վատ սկեսուրներին: Շատ հետաքրքիր արտա-
ասնում էր իր մորից լսած հետևյալ խոսքերը.

Կընիկ մը կոյն ախճըգոնը կովեր, հայսին վննր գուտտննր.

— Հայաս օրը լանթ մը, օրը լանթ մը... Ամա ախճիգըս շապտուն շը-
պըրտքը լաթ մը, շապտուն շըպըրտքը լաթ մը, — աղջկանը վերաբե-
րողն արագ-արագ ասում էր մայրս:

*Գուրունյան Հ., Համշենահայ բանահյուսություն,
Եր., «Լոյս» հրատ., 1991, էջ 51:*

7

Ախչինան կուվօղ մարը Գընագ մը ախչին ըմ իլան հօրս մը ունէր:

Օր մը ինքիր դրացանը իրինց դունը գօկօ, գօդիսնօ քի հօրսը
իլանն (և) ախչինը նսդօժ թիլ գօմանին:

Դրացանը գօւէ. — Հօրսը շօղ թէգ գօմանէ:

⁸⁶⁵ Պաղ առել է – մըսել է:

— Հսի, — գօսէ գիւօրը, — հօրսիս սսն-հօ-թը (մի ժամում) մէգ ջօղ (ջաղ), սսն-հօ-թը մէգ ջօղ գօմանէ, ամս ասխիսիս՝ օրը մէգ ջօղ, օրը մէգ ջօղ գօմանէ:

Սվազլյան Վ., Կիլիկիս, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 66:

8

Մոյն թանրանլ կնայկ մոյն ուրիշ կնգու հըրցանամս.

— Դու շուտ շուտըս նելիս բաղնիս: Ասմուն կնայկը ծուր տալալ նահամս.

— Շարբաթը մոյն հիտ:

Աս թանրանլըն աս շիւշիտ յիւրիւր վնրն նահամս.

— Չէ, իս գնտկից գնտիկ, գնտկից գնտիկ...

Ագուլիսի բարբառի մասունքներ, Աշխարասիրոթյամբ Արգաթ Այվազյանի, 2-րդ հրատ., Եր., «Գասպրիս» հրատ., 2012, էջ 164:

9

Երկու մայրեր փողոցում իրարու հանդիպում են և սկսում են իրարու քեֆ-հալ հարցնելուց, հետո, երբ խոսքը գալիս է աղջիկների մասին, էն մի մայրը հարց է տալիս մյուսին. — Քսն, ասխի՛, մըհա սս՝ քյիւ ասխիկ շուտիկ կիթծել սովրիք ը՛:

— Խսն, օրե քյանիւ կը կյոռծի, օրե շուտիկըն, օրե շուտիկըն:

— Ա՛հ, ինչ է օրե շուտիկըն:

— Բս քյու ասխիկ քն՞նը իստ կը կիթծը:

— Իմ ասխիկ՝ շարբաթ շուտիկըն, շարբաթ շուտիկըն:

Սոկս. Հայոց բանասիրոթյան մշակոթը, կազմողներ՝ Ս. Հարոթյոնյան (գիտական ղեկավար), Է. Հ. Խեմչյան, Մ. Հ. Խեմչյան, Ա. Կ. Պողոսյան, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2015, էջ 388:

10

Ճրկանդեղը

Վոնց աս պատահըն, մի իսամ մատթ ղօսախ աս ընգնըն գլեղացոնց մընի տանը: Էս մատթը տէնըն աս, վոր չէ՛ սըհանց ըշիստանքը սիթօղ, ֆողի լիգուն հըսկացօղ ժըղովուրթ են: Մըրս քըշտին էլ ճրկանդեղի սերն աս ըլըն: Դս կէսը ծախսած աս ըլըն, մը քիչ էլ մնացած աս ըլըն: Էնս,

վոր էդ ժողովուրթը դիր ա գալի, վըրօշըմ ա քըշտի էլաժ սերմն էլ դը-
հանց տա: Էդ գլեղացիք էլ, ինչ դուզնադուզը⁸⁶⁶, ըսկանըմ չեն, թե ճը-
կանդեղը ինչ բան ա, համա մանչըմ են, թե հառցնեն: Էն էն հ'իմանըմ,
որ ցանէլու բան ա:

Գարունքը ցանըմ են, աշունքը վոր գալիս ա, ճըկանդեղը հանըմ
են, հիրար էրէսի ըրմացաժ հիշըմ են ու սարմ.

—Ա՛յ գլերա, քու օլուն տըրաքի, ինչ ճըկանդեղ, ինչ բան, էսխու
մեր օխնաժ տակըմ ա:

Ասարյան Մ., Լոռու խոսվածքը, Եր., «Միտք» հրատ., 1968, էջ 174:

11

Դատավորը դիմում է տուժածին՝ պարզաբանելու որոշ մանրա-
մասներ.

— Քաղաքացի՛ Պետրոսյան, այժմ պատմեք, թե ինչ հանգամանք-
ներում է ամբաստանյալը ձեզ բռնաբարել:

— Դատավոր՝ ջան, նախ ես քաղաքացի չեմ, գեղացի եմ: Հետո էլ
էտ այլանդակը հանգամանքներում չի բռնաբարել, է, գարածումն ա
բռնաբարել, գարածումը...

(ԱՄՇՀ)

12

Շարժական և անշարժ գույքը

Շանուտեցիների շրջանում շարժական ու անշարժ գույքից հենց
որ խոսք է գնում, անմիջապես հիշում են մի դեպք:

Ճուղուրանց Արմենակի կնիկ Ելենի մահից հետո Արմենակը գյու-
ղից տեղափոխվում է քաքաք՝ փոքր տղայի՝ Գագոյի մոտ: Քաղաքում
էին ապրում նաև մյուս երկու տղաները: Միայն մեժ տղա Վալոդը աղ-
ջիկներ ուներ, մյուս երկուսինը միայն տղաներ էին, բայց Վալոդը որո-
շում է գյուղի տունն իր անունով գրանցել, ինչի համար խոսակցություն
է գնում եղբայրների մեջ, գործը տրվում է դատարան, դատը կայանում
է, դատավորը հարցնում է Վալոդին.

— Եղբայրներդ տեղյակ են եղել տունը քո անունով դարձնելու
մասին:

866 Ինչ դուզնադուզը – ինչը որ ճիշտ է:

— Հա, բա ղնց, քաղաքացի դատավոր ջան, — պատասխանում է Վալոդը, — մեր ախպեր Սենիկն ինքն ա հրաժարվել իրա փայիցը, դե ես ու Գագոն էլ պայմանավորվել ինք՝ անշարժ գույքը ես վեր ունեմ, շարժականը՝ ինքը...

Էդ ժամանակ Գագոյի կնիկ Ֆլորան, էլ չհամբերելով, տեղից գոռում է.

— Քաղաքացի՛ դատավոր, գեղի իրանց միակ շարժականը իրանց հերն ա էլել, էն էլ, ճիշտ ա ասըմ, տվել ա մեզ...

(ԱՄՇՀ)

13

Էրկու ընկերուհիներից մեկն ամուսնանում է: Մի ամիս անց հանդիպում են: Չամուսնացածը հարցնում է.

— Հը, ղնց էր, գոհ եմ ամուսնությունից:

— Ինչ գոհ. գիշերները չարչարվում, տանջվում ա , բան չի ստացվում...

— Ո՞նց, բա մինչև ամուսնանալը քեզ բան չէր ասել:

— Չէ՛, բայց ամուսնանալուց առաջ ինքը անընդհատ ինչ-որ անշարժ գույքից էր խոսում, ես էլ... ուրախանում էի...:

(ԱՄՇՀ)

14

Էտ մինն էլ էքուց կուտենք

Ըրեվանից իր մառթկերանցովը մին մէնձ դեկավար ա գ'ալիս Շսօղ՝ կօլխոզի գ'օնձօլ: Էտ «գ'օնձը» անում էն Շսօղնա այգումը: Ըռավօղից-րիզուն ուտում էն, խմում, խըմում էն, ուտում: Բիզվա կըռանը (իմա՛ երեկոյան կողմ) «ղօնաղնին» (իմա՛ հյուրերը) անձ՛եռօցիկ էն ուգում:

— Էտ մինն էլ թօղ մնա էքուց կուտենք, ըսօր էլ տեղ չըկա, — ասում ա կոլխօզի նախագէն:

Մարկոսյան Ռ., Արարարյան բարբառը, Եր.,
«Լույս» հրատ., 1989, էջ 223:

15

Լոռեցի Ռուբենը կրնգա հետ ավտոբուս ա բըցրանըն: Մի մարդ տեղիցը վեր ա կենըմ, կրնգանը թե՛

— Ես սիրով զիջում եմ ձեզ...

Ռուբենը էլ չի թողըմ շարունակի, կըտաղած ասըմ ա.

— Տո քեզ էլ զիճեմ, քու կրնգանն էլ զիճեմ, ազգոտակոխտ էլ զիճեմ...:

(ԱՍՇՀ)

16

Քո աղջկան պիտի զիջեմ, որ դրական գնահատական ստանա, — ասաց ուսուցիչը:

— Ինչ անեն, զիջեն, տո՛ աղջկադ էլ զիջեմ, քեզ էլ զիջեմ, մորդ էլ զիջեմ, կնոջդ էլ զիջեմ, — գայրացավ աղջկա հայրը:

*Կիրակոսյան Ն., Կիրակոսյան Ա., Ջավախքի ժպիտներ,
Եր., «Հայաստան» հրատ., 1994, էջ 105:*

17

Աշոտին դատեցին: Երբ նա արդեն կալանավայրում էր, մեկը նրան խորհուրդ տվեց.

— Ջոնի նայողը այ, էն ջահելն ա, ինչ գործ ունես, նրա հետ բռնի...

Աշոտը մոտեցավ «նայողին» ու ասաց.

— Տղա՛ ջան, լսել եմ, որ էստեղի նայողը դու ես, ճիշտ է:

— Հա, բան մ էլե...

— ...Տղա՛ ջան, ես զիշերը մեկ-մեկ բացվել գիտեմ, որ նայես, տեսնես՝ բացվել եմ, կծածկես...

*Աբազյան Ս., Նոյեմբերյան կաբակներ, անկեղորներ, սրամրություններ,
Վանաձոր, «Արմինֆո» հրատ., 1999, էջ 40:*

18

Ախպարը մի կերպ ավտոբուս ա բարձրանըմ, մի ոտի վրա կանգնըմ ա, ուզըմ ա էն մի ոտն էլ իջացնի, բայց դնելու տեղ չի ըլըմ: Կողքի կանգնած կնգանն ասում ա.

— Տիկի՛ն, ոտքըդ բարցացուր, պիտի կոխեմ:

Էս կնիկը կարմրում ա, բայց ձեն չի հանում. չլսելու յա տալի: Էս ախպարը մի անգամ էլ ա ասում.

— Տիկին, քեզի կըսեն, ոտքըդ բարցացուր, պիտի կոխեն: Էս կնիկն էլ չի համբերում ու գոռում ա.

— Դե հերիք էլավ, էիլ, հլա քու հագուկապին ու սիպտակ մազերիդ մտիկ արա, չես էլ ըմանչում, կեխտոտի մինը, էսա մլիցա կկանչեմ...

— Տիկին, ինչո՞ կնեղնաս, դեռ չկոխած միլիցա կկանչեք, բա որ կոխե՞նի ինչ կընե՞իք: (ԱՄՇՀ)

19

Նոր էկողը հերթին մեջ

Նոր էկողները հերթ-մերթ չգիտեին: Օր մը հացի հերթին մեջ տեղացի մը անոր երեսին կշարտե.

— Ախպար շներ, ձեզի կարմիր խնձոր դրկեցի՞ք, որ եկաք մեր հացն եք ուտում...

— Ո՛չ, կարմիր խնձոր չդրկեցիք, բայց պատգամավորներ դրկեցիք, որոնք մեզի պրոպագանդ ըրին, մենք ալ մեր ֆաբրիկաներնով, օթոներնով, քամիոններնով, մեր ամբողջ ունեցվածքով եկանք, որ հայրենիքը շինենք...

Տեղացին կպատասխանե.

— Հայրենիքին արդեն 70 տարի շինում է Սովետը...

Սվազլյան Վ., Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 114:

20

Մի լոռեցի գնում է Երևան, մտնում սրճարան և մատուցողուհուն ասում.

— Քուրիկ ջան, մի հատ արաղ բեր...:

Էս աղջիկը լոռեցուն ծաղրելու համար ասում է.

— Հրես կբերեն: Լոռեցին վրա է գալիս.

— Խի որ չհրեն, չես բերի՞...:

Ծիծաղի րոնավաճառ, 3-րդ թողարկում, «Խուժան» անեկրոյներ, Եր., «Զանգեզուր փպագրական կենտրոն», 2007, էջ 25:

21

Չերչիլը

...Պատերազմի տարիներին անգլո-ամերիկյան ինչ-ինչ օգնություն էր հասել Սարուխան և մի շոր էլ նրան (Նորիկին – ԱՄ) էին բաժին հանել: «Էսի Չերչիլի տվածն ա», — հարցուփորձել էին հասակակիցները: Եվ այնքան էին ասել, մինչև մատախապատ Անգլիայից Սարուխան հասած պրեմիեր մինիստրի անունը պինդ կպել ու մնացել էր իմ խեղճ համագյուղացու վրա...

Ի դեպ, Անգլիայի պրեմիեր մինիստրներից Սարուխանում շատ լավ գիտեին նաև Գլադստոնին, ում ազգանունը որպես անձնանուն մեր համագյուղացիներից մեկը շնորհել էր իր որդուն: 20-րդ դարի 30-ական թվականներին էլ մեր մի համագյուղացի իր որդիներին անվանում է Կասիր և Սեկրետար: Գյուղի համար գանձապահը և քարտուղարը նրա կարծիքով ամենակարևոր մարդիկ էին, հազար հոգսի տակ կքած խեղճ մարդը, գյուղական անմեղությամբ, որդիներին նման անուններ շնորհելով՝ երազել է տղաներին տեսնել այդ պաշտոններում:

Վերոնշյալին ավելացնենք, որ Սարուխանում պատվի են արժանացրել հույն Հոմերոսին, Արեսին և Սոկրատին, գերմանացի Շիլլերին, անգլիացի Շեքսպիրին, Համլետին ու Մակբեթին, Պլատոնին և միջնադարի բանաստեղծ Ֆրիկին, նավթարդյունաբերող Նոբելին (Ալֆրեդ), գիտնական Գալիլեյին և Դարվինին, ծովագնաց Բերինգին, գորահրամանատարներ Նևսկուն, Սիլիկովին, Ֆրունզեին, Գերմանացի կայսր Վիլհելմին և քաղաքական գործիչ Վալտերին, Նիկոլայ ցարին և Վասիլ կայսերը, հեղափոխական Կիրովին և գերմանացի Մարքսին (Կարլ), Վորոնցովին և Արդութովին, Հերցենին և «Իսկրա» թերթը, ամերիկացի գյուտարար Էդիսոնին և ֆրանսիացի ինժեներ Էյֆելին...Եվ բոլոր այս անունները սարուխանցիներն իրենց զավակներին շնորհել են 20-րդ դարի առաջին տասնամյակներին: Նաև այս կտրվածքով ճանաչեք աշխարհի հետ չափվող սարուխանցիներին...

Նիկողոսյան Տ., Իրական դեպքեր բայագեղոցիների կյանքից, Եր., «Լուսարսաց» հրատ., 2016, էջ 24–25:

22

Ոստիկան Շաքարը մի կարգազանցի է բռնում: Որ շատ նեղում է, վերջինս նեղարտած ասում է.

— Անունդ ասա, հլա մի տենամ, ո՞վ ես, ումոնցի՞ ես, որ ինձ տհե՛նց նեղում ես:

— Իմ անունը Շաքար է:

— Իան, այտամ, էնա ասա մոռո բիբար ես, էլի...

Բալայան Գ., Միամիտ մտքեր, Լոռվա ժպիտներ, Եր., «Վան Արյան» հրատ., 2002, էջ 47:

23

Մի աչքը կոյր, երեսը չեչոտ ու կարճ հասակով Ագուլեցի եկա Շուշի, տեսա մի աստիճանաւոր զանազան շքանշաններով կուրծքը զարդարած, նստած էր մի խանութում, մօտ գնաց նրան ու հարցրեց.

— Պարո՞ն, մեր պարոն Պետրոսի խանութը ո՞րն է: // Ո՞ր պարոն Պետրոսի: //

— Մեր պարոն Պետրոսի: //Նրա հօր անունը ի՞նչ ա: // Չեմ իմանում: //

— Ադա՛, հի՛նչ տըղացի ըս: //— Ագուլեցի ըմ: //— Անունդ հի՛նչ ա: // — Բուլբուլ: //

— Բլբո՞ւլ, բա՛, ադա՛, թէ՛ զօկի բլբուլը տիւ ըս, նրանց ազոաւը հի՛նչ կլնի:

Անեկոյաններ, զոսարճալի զրոյցներ, համառոտ դէպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կենսաբից առած, Ժողովեց Գալուստ Ծիրմազանեանց, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, էջ 148:

24**Պուղոս-Պըտրոս**

Մի տղա ինչ կամենում է ձեռնարկել, ինքնություն մի գործ անել, հայրը արգելում է ու ասում. — Ա՛յ բալամ, քի անե Պուղոս-Պըտրոս չի դուս գյո, ձե՛ռք քաշի, թող վեր ինզի կորչի:

Վերջապես տղան զայրանում է, թողնում տուն ու տեղ, գնում քաղաք: Նրան քաղաքում լավ գործ է հաջողվում, ամուսնանում է: Երկու տղա է ունենում: Մեկի անունը դնում է Պուղոս, մյուսինը՝ Պետրոս:

Մի քանի տարի անց վերադառնում է գյուղ, երեխաներին ներ-

կայացնում հորն ու ասում.—Ա՛ հար, ըսիս լալ, որ քի անն Պուղոս, Պըրտոս չի դոս գյո: Պա խն՛յա դոս եկալ: Էս՝ Պուղոս, էս ալ՝ Պըրտոս:

Շովետիյան Հ., Ղարադաղի հայերը. հ. 2, քանահյուսություն, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2009, էջ 457:

25

Ամեն անգամ երբ Ընկեր Մարգոն դաս էր հարցնում Վարդանիկին, Վարդանիկը պատրաստ չի լինում: Մեկ, երկու, մի օր էլ որ Վարդանիկը դասը չի պատասխանում, Ընկեր Մարգոն ասում աս.

—Չէ՛, Վարդանիկ, ոնց որ երևում աս, քեզանից Պողոս-Պետրոս դուրս չի գա:

Անցնում են տարիներ, Վարդանիկն ամուսնանում աս, զույգ տղա ունենում: Մեկի անունը դնում աս Պողոս, մյուսինը՝ Պետրոս:

Օրերից մի օր Վարդանիկը էրեխանց հետ փողոցով քայլելիս հանդիպում աս Ընկեր Մարգոյին: Բարևում աս, հարցուբարով անում, հետո էլ թե՛

—Ընկեր Մարգո, հիշում ե՞ք, որ ինձ անընդհատ ասում էիք՝ «Քեզանից Պողոս-Պետրոս չի դուրս գա»: Ըհը՛, էս Պողոսը, էս էլ Պետրոսը, հըմի տեսա՞ք՝ ոնց դուրս էկալ:

(ԱՄՇՀ)

26

Սըվասցի⁸⁶⁷ ու Կուռունցի⁸⁶⁸

Սըվասցիին մեկը կուզե ծաղրել կուռունցիներու մականունները, կըսե.

— Պարիև, Պապո, Էմմի, բարի ես եկեր, Կուռին ինչ կա-չիկա, հընտեր են Ոսպենք, Սիստենք, Բանջարենք, Պայլայենք...

Կուռունցին կը պատասխանե.

— Աղեկ են, ալսյն է տըրած են, մախտուս պարև կէնեն՝ Չովխասուզենց, Չովխապուռունենց, Շանքաքենց, Գունշու ..., Ղափութենց:

Թումանյան Մ., Հայրենի երգ ու բան, հատոր 2, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983, էջ 297:

867 **Սեբաստիա-Սվազ** – Բաղաք Փոքր Հայքում:

868 **Կյուրին-Կուռուն** – քաղաք Փոքր Հայքի Սվազի՝ Սեբաստիայի վիլայեթում:

27**Երկու մարդուն՝ Հալաշթորոսեան Վարդավառ անունը**

Քիթրե գացողները իրենց ընտրած դաշտը կը բաժնեն մեջերսին, ամեն մարդու մեյմեկ բաժին տալով: Աս Վարդավառը կըլլա բաժանողը: Երբ կարգը կուգա իրենց, իրեն և եղբորը, այսպես կըսեն.

— Մեկ՝ Կարապետ, էրկուք է ես՝ իրեք բաժին: Անունը կը մնա Երկու մարդ:

Հետո, տարիներ վերջ, իր զավակը կոչված է՝ Երկուն մարդուն կես տրդան:

Թումանյան Մ., Հայրենի երգ ու բան, հայտըր 2, Եր., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1983, էջ 299:

28

Մեկը գնում ա Դըքի Նորոյի տուն, դուռը բացում ա քույրը: Հարցընում ա.

— Դըքի Նորոն տանն ամ:

— Չէ, — չոր պատասխանում ա քույրը:

— Որ տուն կգա, կասես Ջնջիլ Վաղոն էկավ ու գնաց:

Որ ախպերը տուն ա գալի, քույրը սրտնեղած պատմում ա՝ ով էր էկել ու ասում ա.

— Էտ ինչ անտաշ ու գոեհիկ շրջապատ ունես, չես կարճմ ասես՝ ում հետ ոնց խոսան:

Դըքի Նորոն խոստանում ա զգուշացնի նրանց:

Մի քանի օր հետո Ջնջիլ Վաղոն նորից ա գալի, ու որ քույրը դուռը բացում ա, ասում ա.

— Ներեցեք, Բարձունքի Նորայրը տամն է:

— Ոչ, — ասում ա քույրը:

— Դե որ տուն կգա, կասեք Շղթա Վաղինակն էր քեզ հարցընում...

(ԱՄՇՀ)

29

— Կարող եմ Սովետական Միության չորս էնպիսի քաղաքների անուններ ասես, որ նախադասությամբ իմաստ արտահայտի:

—

— Չգիտեմ, դե՛ լսիր. Բաքու, Վորկուտա, Երևան, Չիտա:

(ԱՄՇՀ)

30

Չիկագո

Շիկահող գյուղի սարում խփվեց ամերիկյան լրտես ինքնաթիռ, և օդաչուները իջան հովիվների մոտ:

— Ուեր ուի ար⁸⁶⁹ ..., — հարցրին հովիվներին:

— Շի-կա-հող:

— Օ՛, Չի-կա-գո, Չի-կա-գո, իթ իզ ուերի ուելլլ⁸⁷⁰ ...

Գրիգոր Ս., Զվարճալի պարաստաբաղ-1, Քաջարան-Կասան, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 142–143:

31

Վարդապետը հրամայեց յուր սպասավորին, որ «գրաբառ» խոսես, վարժվի: Սպասավորը մի օր ներս մտավ խուցն ասաց.

— Հայր Սուրբ, սարի ծաղկակոխը էս գիշեր եկել է մեր մոխրաթավալին բարբառելով մաքրագարդել: Վարդապետը չհասկանալով ասաց.

— Մեկնե՛, տեսնե՛մ՝ ի՞նչ ես ուզում ասել:

Սպասավորը մեկնեց, թե գելը էս գիշեր մեր իշին պատռտել, կերել է:

Անեկոսյաններ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դէպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց Գալուստ Շիրմազանեանց, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, էջ 129:

32

Տիրացուն, երկու կոռող տեսնելով, մօտեցաւ, հարցրեց.

— Զի՛ վիճէք ընդ միմեանս, եղբարք:

Բայց տեսնելով, որ իւր վերա ուշադրութիւն չեն դարձնում, ասաց.

— Եղբայր, սիրեսցես զընկեր քո՞ իբրև զանձն քո:

Կռին աւելի սաստկանում էր: Տիրացուն մէջ ընկաւ և մէկին մի կողմը ձգելով, միսին՝ միւս կողմը, ասաց.

— Երանի՛ խաղաղարարաց՝ զի նոցա է արքայութիւն երկնից: Կռոտողները արդէն միմեանց երեսները արնոտեցին:

869 Ուեր ուի ար (անգլ.) – Որտեղ ենք մենք:

870 Իթ իզ ուերի ուելլլ (անգլ.) – դա շատ լավ է:

Իսկ տիրացուն, էլ չկարողանալով համբերել, մէկ մէկի գլխին խփեց, մէկ՝ միւսի գլխին և ասաց.

— Որ ո՛չ լսէ ունկամբ, տան նմա լսել թիկամբ: Դէ հմի իրար միս կերէք:

Անեկոյրներ, հայրոր 3, Աշխարասիրեց Յովհաննէս Նազարեանց, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 116–117:

33

Հաթերքցի քահանէն լսեց, որ յաջորդը գալիս է իրանց գեղը նուիրակույթին ժողովելու, գնաց նրան ընդ առաջ: Ճանապարհին պատահեցաւ մի խոնարհուած եկեղեցոյ, յաջորդը հարցրեց.

— Տէրտէր, ինչ է էս եկեղեցոյ անունը:

— Քէ ծառայ, Սուրբ Գէորգ, — պատասխանեց քահանէն:

Երբ հասան գեղը, քահանայի տունը չ'մտած, վարդապետն ասաց,

— Տէրտէր, դու յառաջ գնա, մտիր բակդ, որ ձեր կատաղի շունը էլի չ'յարձակուի վրէս անցեալ տարուայ պէս:

— Հայր Սուրբ, մեր շունը իր ումբրը քեզ բաշխեց, — ասաց քահանան:

Անեկոյրներ, զուարճալի զրոյցներ, համառոր դէպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց Գալուստ Շիրմազանեանց, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, էջ 64–65:

34

Գիւղացին մի դաշխա մոզի էր կորցրել՝ չալ չաթուն պոզերին կապած:

Երկար որոնելուց յետոյ պատահեց մի քանի գիւղացու և յօգնելուց ու մոզի դարդից շփոթուած՝ հարցրեց.

— Բարի՛ մոզի, բալքա դաշխա ըրիգու տեսած ըլեք, չալ չաթուն պոզին մոզին:

Ծիծաղի տոպրակ. Անեկոյրներ հայ և օտարների կեանքից, աշխարասիրեց դպիր Ս. Ս. Շահագիզեան, Թիֆլիզ, 1892, էջ 28:

35

«Ռուբիկը ծնել ա»

Դպրոցի հավաքարար Հուռումսիմին հայտնում են, որ դաշտում իրենց այծը ծնել է: Մեկին պետք է ուղարկել, որ այծը և ուլը տուն բերի: Հուռին անհանգստացած շտապ բացում է մի դասարանի դուռ և ուսուցչին ասում.

—Ա՛ Մեժ, Ռուբիկը Կապին ձկերումը ծնել ա, էժը պա՛ց թողի քի-
նա Ռուբիկին ու հողը պիրի:

Բալայան Մեժումը իսկույն գլխի է ընկնում, որ Հուռին շատ Բալայանների նման հուզված պահերին նախադասության մեջ բառերի տեղերը շփոթում է և առաջացնում ծիծաղ: Դասից ազատում է Հովասափյան Ռուբիկին, որպեսզի գնա Կապին ծակեր տեղամասից այծը և ուլը բերի:

*Ղուլյան Բ., Գյուլիսարան, Պարասիկներ մտրիկ անցյալից,
Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, էջ 144:*

36

Աղքըտի մեյն օրըմ ճամբախ անձրըվու կը պոնվի, կելնի տուզ-
մուզ: Կերթա մե կնգյա տուն, կնիյ կելնի թոներ վառի, իսոր շորեր կը
չորցուցի:

Աղքատ շորեր կը խայնի, տառնա կնգան կոխնի, կասի.— Ինչըխ
սյու իմ շորեր չորցուցիր, աստվածն էլ քե ըսկուն չորցուցի:

Ուր խելքով ժխնիք տվեց:

*Ծիծաղում են վանեցիները (հավաքել, կազմել են
Վ, Հարությունյանը և Ե. Մելիքյանը),
Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 174:*

37

Շամուտի ջահելները մի օր հարցնում են գյուղի ամենատարեց
մարդուն՝ Ճուղուրանց Հակոբին.

—Հը՛, Ակո՛ր բիճա, լավ բան ա՛ մենձութինը:

—Էէ՛է, ըրելսե՛ք ջան, ես մենձացել եմ, դուք ո՛նչ մենձանաք, — հո-
գոց հանելով պատասխանում է Ակո՛ր բիճեն:

(ԱՄՇՀ)

38

Որ լույսերն անջատում, մտնում են անկողին, մարդն ուզում և կնգանը մողենա, կնիկն ասմա՝

— Ա՛յ մարդ, ամոթ աս, ըրեխեն դեռ քնած չի ըլի:

— Քնած կըլի, համ էլ մի մատը ըրեխա յա, ինչ տի հրսկանա:

Մարդը իրանն և գոռը, կնիկը՝ իրանը: Վերջը որ շատ կնիկը չեմուչում և անըմ, մարդը ջղայնացած տեղիցը վեր և կենըմ, գնըմ և սառնարանի դուռը բաց և անըմ, որ արաղի շիշը վեր ունի, արաղ չի գըղնըմ: Շամպայնի շիշն և վեր ունըմ, ուզում և բաց անի, մին էլ էտ անդեր պրոպկեն⁸⁷¹ գըմփալով դուս և թռչըմ: Էդ ձենի վրա կնիկը գոռալով տեղիցը վեր և թռչըմ. ասըմ.

— Էն ինչ էլավ... // Ըրեխեն թե՛ //

— Ինչ տի ըլի, այ մամ, էնքան ոլ խաղացըլիլ, պապան իլան խփեց... :

(ԱՄՇԸ)

39

Իտեր ու տղա դաշտեն կիկյան տուն, խեր կասա.

— Գյա տղա՛, բախեր⁸⁷² տար մարաք դիր:

— Այ խեր, բա դա մեզի պալոժ ս՛, ո՛վ կանա ռիսկ անա⁸⁷³, գյա տանա:

Իտեր մեկ էլ կասա.

— Գյա տղա՛, քյեզի մեկ էլ ըսիսեմ⁸⁷⁴ բախեր վերու, տար դիր մարաք: Տղեն չի լսա, նորից կասա՝ // — Բա դա մեզի պալոժ ս՛... //

Առտուն կյանուխ խեր ու տղա կելլին օր դաշտ էթան, տղեն կկյա, կասա.

— Ա՛յ խեր, բախեր դո՛ր ի⁸⁷⁵: // — Գյա տղա՛, պալոժն էկես ի, նա՛նըտ քյ...սի, բախեր վերուսի⁸⁷⁶, տանեսի⁸⁷⁷:

(ԱՄՇԸ)

871 **Պրոպկա** (ռուս.) – խցան:

872 **Բախեր** – բահեր:

873 **Ռիսկ անա** – համարձակվի:

874 **Ըսիսեմ** – ասում եմ:

875 **Դո՛ր ի** – որտե՛ղ է:

876 **Վերուսի** – վերցրել է:

877 **Տանեսի** – տարել է:

40**Մարութի հայերէնը**

Գում Գարուն Գալաթիա թուրք մակոյկավարներ ճամբորդ կը փոխադրեն: Կը պատահի որ, ցուրտ ձմեռ օր մը, Հայ կին մը թերևս Պոլսեցի, իր փոքրիկը գիրկը կը նստի, կը պպըզի մակոյկի կրակարանին քով և կը ճամբորդէ:

Ինչպէս կը պատահի, մակոյկը յանկարծ կը ցնցուի, կրակարանը կը շրջի և կրակը կը թափի փոքրիկին ոտքի վրան:

— Քա՛, Հասան աղա, — կպոռա կինը, — մանղալը տէվրիմիշ եղաւ, չոճուխիս այախները եանմիշ եղան:

— Գատըն, նէ՛ օլտու, — կը հարցնէ նաւավարը:

— Քա՛, գայրքճի, սէնտէ՛ մի Հայճա պիլիրսին:

— Գատըն, պունըն նէրէսի՛ Հայճա:

— Հա՛, իրան, — խելքի կուգայ կինը, — զմանղալն պիտի ըսէի:

Հայկական գրոյցներ. առակներ, առածներ, մանրավէպեր, զոարճալի ասացուածքներ և իմաստուն խօսքեր, պարբերաբար Կարապետ քահանայ Գալֆաեան, Լոս Անջելես, Պօզանեան տպագրութիւն, 1944, էջ 9:

41

Բոլորան գիտից մի հողագործ գնում է գիտի հիւսիսային կողմում գտնուող և Փունստան կոչուող անտառիկից փայտ կտրելու:

Այդ միջոցին գալիս է մօտից անցնելու դրացի Ազնատու գիտից մի թուրք գիտացի և նրան մօտենալով հարցնում է.

— Օլան սան քիշի (այ մարդ դու ով ես), գիտացին, թուրքերէն չհասկանալով, ասում է.

— Բարիս դրկել ամ իշի: // Թուրքն ասում է. //

— Օլան մագեար սան դալ օ դիանա (այ մարդ, միթէ դու խենթ ես): Հայը պատասխանում է. // — Հաստերից ամ կդրում դիմանայ: //

Թուրքը կրկին ասում է. // — Օլան սան փոխ եիրան (այ մարդ, դու ք... ես ուտում): Գիտացին զարմացած ասում է.

— Փղարսաղը (հերը շուն դարձածը) ինչ գիտի, որ ես էսօր փոխիւղ ամ կիրել:

Մինասեան Լ., Գիտական բառ ու բան (Փերիա գաւառ), Նոր Զոդա, Սբ. Ամենափրկիչ վանքի տպարան, 1998, էջ 364:

42

Լոռու մարզպետը Ամերիկայի դեսպանին մարզի տեսարժան վայրերը ցույց տալուց հետո տանում է Օձուն: Օձունի գյուղապետն էլ ոչ թե էրկու կողմանի, այլ շրջանաձև էր ուտում, նախօրոք տեղեկացվել էր Ամերիկայի դեսպանի գալու մասին և խոզի չալաղաջներով մի լավ խորոված էր պատրաստել ու սպասում էր հյուրերի գալուն: Որ նստում են հացի, դեսպանը նկատում է գյուղապետի աննկարագրելի ախորժակով ուտելը և թարգմանչի միջոցով ցգուշացնում է խոլեստերինի վտանգավորության մասին.

— Խորովածի մնում խոլեստերինի քանակը շատ է բարձր, — դեսպանի խոսքը թարգմանաբար փոխանցում է թարգմանչուհին:

— Ամերիկայի դեսպանին դու ասա, — դիմում է գյուղապետը թարգմանչին, — որ Օձունի գյուղապետը խոլեստիրին շատ ա սիրըմ:

(ԱՄՇՀ)

43

Ռուսաստանաբնակ մի հայ ընտանիք Երևանից հարս է տանում: Հարսանիքից երկու օր անց սկեսուրը դիմում է հարսին.

— Հարսիկ ջան, զարբլա (մոռացա) զգուշացնեմ, դու գիտե՞ս, ասկանո՞ւմ ես, տե բաղնիքի սրբիչների վեշալկաների (կախիչների) վրա ինչու ենք գրել «Մ» և «Ժ» տառերը:

— Իհարկե, հասկանում եմ, անգրագետ չեմ, — կիսատ-պոատ հայերենով խոսող սկեսուրին վիրավորված ֆշացնում է հարսը, — «Մ»-ն մուժսկոյն է (տղամարդկանց), «Ժ»-ն էլ ժենսկին է (կանանց):

— Տեսնում եմ՝ չես իմանում, միլոչկա՞ (սիրելիս), «Մ»-ն մորդայի (երեսի) համար է, «Ժ»-ն էլ ժոպայի (հետույքի)...

«Լոռվա հումոր» ֆելյաթոբյան էջ

44

Երկու ընկեր Փարիզ են գնում ու որ հաց ուտել են ուզում, նրանցից մեկը թե՛

— Լսի՛, Երևանում էդ դու չե՛իր գլուխ գովում, թե լավ ֆրանսերեն գիտես: Դե հիմա կմտնենք ռեստորան, շոքրիքը ցույց կտաս:

Մրանք մտնում են մի ռեստորան, մատուցողը մոտենում, ֆրանսերեն ինչ-որ բան ա ասում, էս պարծենկոտ ընկերը մատուցողին «ֆրանսերեն» պատվերներ ա տալիս՝

— «լա խորոված», «լա հաց», «լա արաղ», «լա հանքային ջուր»... , իսկ նա մտոր գրում և ու գնում: Քիչ հետո գալիս և ու սրա պատվիրածները բերում շարում և սեղանին:

Էս գլուխգովան ընկերը, ինքն իրենից գոհ, խնդմնալով ընկերոջն ասում և.

— Հը՛, հիմի համոզվեցի՞ր՝ ինչ լավ ֆրանսերեն գիտեմ:

Մատուցողուհին էլ չի համբերում, հետ և դառնում էս գլուխգովանի կողմն ու ասում և.

— Լսի՛, թե որ ես հայ չէի լինի, նոր կտեսնեիք ձեր վիճակը. էտ քու պատվիրած «լա խորովածի», «լա հացի», «լա արաղի» ու մնացած բաների փոխարեն հորըս ք...ն էիք ուտելու...:

(ԱՄՇՀ)

45

Մարդը տուն և գալի տենըմ՝ իրանց տեղաշորըմը կնիկը՝ սիրեկանի հետ: Կըտաղած վրա յա պրծնըմ, սիրեկանին բռնըմ, ու սկսըմ են քաշքշիլը: Թե ոնց և ըլըմ, սիրեկանը մարդուն տակն և քցըմ ու վզիցը բռնած՝ սեխմըմ և: Կնգա մեխկը գալիս և, կըռանըմ և ու մարդին թե՛

— Ա՛յ մարդ, *զսնցեպ արա, զսնցեպ արա*:

Մարդը գլուխը մի կերպ դըբա կնիկն և անըմ ու ասմա.

— Տիրոնչըտ մերը... , սա ի՞նչ գոռձ ուներ ծոցիդ, որ հըմի էլ տակիցը դուս գալու հըմար ինձ պրիոմներ ես սըվորացըմըմ:

(ԱՄՇՀ)

46

Տարեց օդեսուհին վագում է կայարան:

— Она уже ушла — ինքնիրեն հուսահատ ասում է նա:

— Ո՞վ է այդ она-ն, — հարցնում են:

— Դե գնացքն, էլի:

— Բայց գնացքը օն է, ոչ թե она:

— Օ՛Ֆ, ինչ է, գնացքի ակների արանքները նայել են, որ ճիշտը ասեմ:

*«Анекдоты от одесситов» (сост. и предисловие Василий Котюшенко),
Одесса: Изд-во «Optimum», 2007, с. 326.*

47

Քյավառցին խոսպան է գնում, մի 5–6 ամիս անցնելուց հետո վերջապես որոշում է տուն գանգի: Ջանգում է կնգան, ասում է.

— Վարդո՛ւշ, իմա՛յ ես: // Կնիկը թե՛

— Արևդ թաղեմ, հանկարծ հիշեցիր, հա՛, բոզերի ու դախպեքի հետ ըտեղ սաղ օրը նստած քեֆ կքաշես, հա՛:

Սա շրջվում, կողքի ռուս աղջկան ասում է.

— Ա տերե՛ն գավարիտ...⁸⁷⁸

(ԱՄՀՀ)

48

«Փանոս» անունով մի մարդ բժիշկ հրաւիրեց իւր հիւանդ եղբոր համար:

— Что у вас?⁸⁷⁹ — հարցրեց բժիշկը:

— В живот все гр-гр делаеґ⁸⁸⁰, — պատասխանեց Փանոսը:

— Значит понос!⁸⁸¹, — ասաց բժիշկը:

— Нет, я Панос, а он Арутин⁸⁸² — պատասխանեց Փանոսը:

— Хорошо, но у него понос⁸⁸³, — կրկնեց բժիշկը:

— Нет!, — պատասխանեց հիւանդի եղբայրը, — он Арутин, Панос

դ⁸⁸⁴.

*Անեկոյուներ, հատոր 3, Աշխարհաիրեց Յովհաննէս Նազարեանց,
Թիֆլիս, Մ. Վարդանանցի և ընկ. տպարան, 1883, էջ 36:*

49

Յըլդըզն պալատին վեզիրը

Ֆրանսիայի ամբաստորը՝ դեսպանը, կուգա Պոլիսի Յըլդըզն պալատը, որտեղ սուլթան Համիդը կապրեր, որպեսզի իր լեթրը դը քրուայանսը, այսինքն՝ իր իսկությունը հաստատող փաստաթուղթը

878 Ա տերե՛ն գավարիտ (ռուս.) – Քո մասին է խոսում:

879 Ինչ է եղել:

880 Փոքս գըռգըռում է:

881 Ուրեմն փորլուծ ես:

882 Ոչ, ես Փանոսն եմ, իսկ նա՛ Հարությունը:

883 Լավ, քայց նա փորլուծ է:

884 Ոչ, նա Հարությունն է, ես՝ Փանոսը

ներկայացնե սուլթանին, որ ան ալ վավերացնե այն: Ամբասադորը սա-
լոնը նստած կսպասե, որ սուլթանը իրեն ընդունե: Սուլթանին վեզիրը
կուգա՝ ներս հրավիրելու. իբր թե ֆրանսերեն գիտե, կըսե. — Անթրե՛
մոն դերյեր, — որը, եթե թարգմանվի, կըլա՝ մտեք իմ հետույքս:

*Սվազլյան Վ., Գիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը,
Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 103:*

50

Տաճկերեն կիտցող գեղական

Գեղայնու մեյ կերթա Ըստամբյու, քանիմ՝ ամիս կը մսա, կը տառ-
նա: Ուր ինգըրներաց շանց տալու խամար, թե իյի տաճկերեն կիտի,
կասի.

— Իշու անուն ադուր կասեն, // Քուռկե անուն՝ ասպատուր, // Կոռ
երկըթին չալիզ կասեն, // Խավու ճիտուն փիլիջ կասեն... //

...Պամ էլ կա՝ վեր լեզվիս ծերին, չեմ կանա խանե: Խա, քյաքին
կասեն փոխ:

*Ծիծաղում են վանեցիները, կազմողներ՝ Հարությունյան Վ., Մելիքյան Ն.,
Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 157:*

51

Գրիգոր դային մին օրիշ շենավ անց ա լնլ կընաս, շըները զիրավ ըն
տեռալ: Կոացալ ա, թա էս քարը յոր օնե, պուք չի եկալ, կըռացալ ա, թա
էն մինը յոր օնե, պուք չի եկալ: Տափը սառած ա իլնլ, քարերը տ րուր չըն
լնլ կյամ: Շինացեք վեր հըվաքվում ըն, Գրիգոր դային ասում ա.

— Ա՛ շան տղեք, քարերը կըպոտալ ըք, շըներին պեց թողմլ:

*Բարվի հայոց բանասիրությունը, կազմեցին Ալվարդ Ղազիյանը
և Սվեդլանա Վարդանյանը, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, էջ 233:*

52

Մեկ էֆենդի յուր ոչխարները պահ տվեց մի հովվի: Անցավ մի
տարի, և հովվիլը վեր առնելով մի թաշկինակով մածուն, գնաց յուր տի-
րոջը հաշիվ տալու:

Էֆենդին — Ծո՛, տեսնեմ՝ ինչ ըբեր ես:

Հովիվը — Էֆենդըն, եթմիշ⁸⁸⁵ հինգ հոգի ջուրը տարավ, սեքսեն⁸⁸⁶ իննը սարեն իվար թափան ձվորերը, դողսեն⁸⁸⁷ երեքը գալերը կերան...

Տերը բարկանալով հովվի վրա, առավ մածունը և խփեց նորա երեսին: Իսկ հովիվը, սրբելով երեսը, ասաց.

— Փան քիեզ, Ասուած, վեր տերվրեջս⁸⁸⁸ մոտ ճերմակ երես ելա:
*Անեկոսյուներ, հարոր 1, Աշխարասիրեց Յովհաննէս Նազարեանց,
 Բագու, տպարան, 1876, էջ 56:*

53

Գ՛էղացին ու քախքըցին

Մեզ քախքըցի, մեզ գ՛էղացի կէղնին: Գէլնա գ՛էղացին⁸⁸⁹ հարիւր օխչար կառնի, կիդա գ՛էղացուն պա, կըսէ. — պայա, ընծիզ քըզիզ կիսօլի: Մընաց գ՛արուն, գ՛էղացին շիքէց քուլաք մէ մաճուն բ՛երէց: Բ՛երէց, էգավ քաղաք: Քաղքըցին տեսավ ըզմաճուն, շաղ ուրախցավ. հանդէ, կիշկէ, սեր վըր երեսին:

Ըսէց. // — Գյալօ, մըր օխչար իմալ ին: // Գ՛էղացին դ՛արձավ, ըսէց. //

— Մըր օխչար, էլ մը հարցու. անքամ մէ երգիւք օրօղաց ինըսուն հաղ, — ըսէց, — սաղգան, — ըսէց, մացին տաս հաղ. վեց հաղ տըվի խասքին, օր էս ինըսուն հաղ օխչար մօրթէց. իրէք հաղ լէ հաշիվ մէնի, մը հաշիվէ, — ըսէց, — մանցեր է մեզ հաղ, գէղ լէ հանդէ, իմ տըղէն հըլուն շարեր է վըր ճագդին, հեղ կըլխադա:

Քաղքըցու սիրդ յէլավ, վերցուց ըզ քուլագ մաճուն, զարգ վըր բ՛իճու գ՛ըլխուն, կօրձէց վըր գ՛ըլխուն:

Գ՛էղացին ըզգ՛ըլօխ շախփէց, ըզմուրքէն մաճուն էգավ թափավ, ըսէց.

— Փանք քըզի, աստված, մըր երես էլման սիվդակ էղավ:

*Բաղդասարյան-Թափալցյան Ս., Մշո բարբառը,
 Եր., ՀՄՄՌ ԳԱ հրատ., 1958, էջ 208–209:*

885 **Եթմիշ** (թրք.) – յոթանասուն:

886 **Սեքս** (թրք.) – ութանասուն:

887 **Դողս** (թրք.) – իննսուն:

888 **Տերվրեջ** – տիրոջ:

889 Տպագրական սխալ է, պետք է լիներ քախքըցին:

54

Ճերմակ երեսով տեսնուած հաշիւը

Չնքուշի մսագործները գարնան ուլեր կը գնէին և մինչև աշուն արածելու ու մեծցնելու համար Քիւրտերուն կու տային կէտուկէս, այսինքն մորթելու պատրաստ այծ դառնալէ յետոյ, կէսը իրենց կէսը արածեցնող Քիւրտին:

Մսագործ մը, որ տասը ուլ էր տուած գիւղացի Քիւրտի մը, երբ աշնան կ'երթայ իր բաժին այծերը բերելու, Քիւրտը զայն կ'ընդունի սիրով և հիւրասիրելու համար անոր առջև կը դնէ *քիւլիկու*⁸⁹⁰ մածուն ու, մինչ Հայը կը սկսի ուտել, Քիւրտը հետևեալ հաշիւը կը ներկայացնէ.

Հայերեն վերածուած մեր կողմ:

— Ոչխարներուն առաջնորդը թռաւ ժայռէն, // Հինգ ոչխար ալ անոր ետևէն,

Մէկն յափշտակուեցաւ գայլէն, // Մէկը տուի գասապին, // Մէկն ալ մի խառներ հաշիւին, // Միւսն ալ մեր տղան (վզին) զանգ է անցուցած, ո՛չ քեզի կու տայ, ո՛չ ալ ինձի: Ապշահար Հայը առջևի մածունը քիւլիկով կը նետէ երեսին Քիւրտին, որ մածունտու երեսն ու մօրուքը երկու ձեռքերով բռնելով կը յարէ.

— Էլ համտուլա եուզ աղլըդ իլէ պիր հիսապ կէօրտիք: (— Փանք Աստուծոյ, ճերմակ երեսով հաշիւ մը տեսանք):

Գեորգեան Գ., Չնքուշապարում, հարոր 1, Երուսաղեմ, Կոպարան Ս. Հակոբեանց, 1970, էջ 308:

55

Մլիցեն մի ախպարի ասըմ ա.

— Վերջըտ վատ ա ըլելու:

— Ինչու՞ նման բան կըսես:

— Հա, քեզ ասըմ եմ՝ վերջըտ վատ ա ըլելու:

Էս ախպարը էլ չի համփերըմ ու մի հատ մըլիցի ըռխամիչըմը հասցընըմ ա: Մըլիցեն սըրան տանըմ ա քաղմաս: Պետը հարցընըմ ա.

— Դու գիտեմ՝ ինչ հանցանք ես կատարել. դու ինչ իրավունքով ես հարվածել միլիցիայի աշխատակցին:

— Երբ հայրենիք կուգայինք, բոլորը մեզի կըսէին՝ վերջը լավ կըլ-

890 Քիւլ – փայտէ խոշոր աման:

լա: Ան իրենից ինչ կներկայացնե, որ կըսե՝ վերջըդ վատ կըլլա: Ինչ է, լավը ավարտվեց...

(ԱՄՇՀ)

56

Տաքսիով էրկու ընկեր գնալիս են լինում, մեկն էլ ա կանգնեցնում տաքսին ու նստում վարորդի կողքին: Որ մի քիչ գնում են, էս մարդը շրջվում ա ու հետևի նստածներից մեկին հարցնում ա.

— Ներեցեք, դուք ինչ մասնագետ եք: // Սա թե՛ // — Կենսաբան եմ:

— Իսկ դու՞ք, — հարցնում ա երկրորդին: // — Իրավաբան եմ, — պատասխանում ա երկրորդը: // Էս հարցնողը շրջվում ա ու սկսում թերթ կարդալ:

— Չհասկացա, ախպեր, մեր մասնագիտությունները հարցրիր, էտ քոնն ինչի չես ասում, դո՞ն ինչ մասնագետ ես, — հարցնում են հետևից: // Ասում ա՛ //

— Ճիշտն ասած, ես էլ եմ բան, բայց իմ բանն առաջից ա (իմա՝ բանասեր):

(ԱՄՇՀ)

57

Յանախապատումը

Հարուստ մեկը ծառան կանչելով.

— Գնա Մարկոս էֆէնտիյէնց տունը *Օրմաննեանի*⁸⁹¹ «Յանախապատում»ը բեր, որ ժամանակ անցրնեմ:

Ծառային մինչև տեղ հասնիլը «Յանախապատում»ը Հանի Խաթունի փոխուցցա բերնին մէջ:

Փաստաբանը դուռը բանալով երբ ինչ ուզելը հարցուց՝

— Մեր էֆէնտին Հանի Խաթունը ուզեց, որ ժամանակ անցընէ, — ըսաւ ծառան:

— Ծո՛, ինչ կը ձաքոտես⁸⁹²: Անպայման «Յանախապատում»ը ուզած է, բարկացա էֆէնտին:

Ազնավորեան Ս., Հէքիաթներ, զոսարճալիքներ,
ԱՄՆ, Միչիկըն, Տիպորն Հայթս, 1971, էջ 138:

891 Ազնավորեանը նյութը գրանցելիս սխալ է թույլ տվել: Բացատրությունը տե՛ս ուսումնասիրության 3-րդ գլխի «Համանունային և հարանունային դրսևորումները» ենթաբաժնի տողատակում:

892 **Ձաքոտել** – ավել-պակաս խոսել:

58

Քյավառցի Էրեխին դասատուն ինչ հարց տալիս ա, չի պատասխանում:

— Լավ, մի բան էլ հարցնում եմ, պատասխանեցի՞ր՝ մի երեք կնշանակեմ, չէ՞՝ երկուս եմ նշանակելու: Ո՞վ է Չինաստանի ղեկավարը: // Էրեխեն ձեն չի հանում: //

— Հը՛, չգիտեմ: // — Չէ: // — Դե որ չէ՝ օրագիրդ տուր, երկուս եմ նշանակում: //

— Մացե տուն⁸⁹³: // — Ապրեն, բա ասում ես՝ չգիտեմ, երեք եմ նշանակում:

(Ուսուցչին թվացել էր, թե Մաու Ցզե Դուն է ասել — ԱՍ)

(ԱՍՇՀ)

59

Հրանտ Մաթևոսյանի 80-ամյա հոբելյանի կապակցությամբ Ահնիձոր գնացող խմբում է լինում նաև Գուգարաց թեմի առաջնորդ տեր Մեդուհի արքեպիսկոպոս Չուլջյանը: Մտավորականների խումբը լինում է Ահնիձորի դպրոցում:

— Սա ո՞ր դասարանն է, — տնօրենին հարցնում է արքեպիսկոպոսը:

— Էս առաջին նստարանի երկու աշակերտը առաջին դասարանն է, հետևի երկուսը՝ երկրորդ, նրա հետևինը՝ երրորդ, վերջինն էլ՝ չորրորդ:

— Երեխաներ, ձեզանից ո՞վ կարող է «Հայր մերը» ասել, — հարցնում է սրբազանը:

— Ես ասեմ, — անմիջապես ձեռք է բարձրացնում առաջին դասարանցիներից մեկը:

— Ասա՛, տղա՛ ջան: // Սա թե՛

— Հերըս Գարեգինն ա, մերըս՝ Վարթիշա՛ղը...

(ԱՍՇՀ)

893 **Մացե տուն** – մնացել է տանը:

60

7 տարեկան Վահագնին դպրոց ընդունելու համար տնօրենը հարցեր է տալիս.

— Բալիկ ջան, երեքին եթե գումարես երկուս, ինչքան կանի:

— Հինգ, — պատասխանում է Վահագնը:

— Այրեն, իսկ եթե 3 խնձորին գումարես 2 տանձ, ինչքան կլինի, — երեխայի հոգու հետ խաղալու համար հարցնում է տնօրենը:

— Հինգ հատ *խնձորաբանձ*, — անմիջապես պատասխանում է Վահագնը:

(ԱՄՇՀ)

61

Մի ախպար, կշտացած ամեն ինչից, որոշում ա գնա Ամերիկա: Սրան կանչում են կենտկոմ՝ համոզելու, որ չգնա.

— Ա՛յ հայրիկ, երկհարկանի տունն ունես, ընտիր ավտոն ունես, բանկում էլ էսքան փող ունես (դե ԿԳԲ-ին ամեն ինչ հայտնել էր), Ամերիկա ի՞նչ կա, որ գնում ես:

Ասմա՝

— Հոն շահաքրքրքրովածություն կա:

Էս կենտկոմի աշխատողը վիրավորված ասում ա.

— Ինչի՞, հայրիկ, մեզ մոտ շահագրգռվածություն չկա՛:

Ախպարն ասմա.

— Տղաս, հոս ալ կա, բայց հոս շահը կմսա ձեզի, քրքրվածությունը՝ մեզի:

(ԱՄՇՀ)

62

— Ա տայ՛ Պուռի, էն մեռած անծուղ ընողին կնկանը սուգը մին ասի, անկուջ օնիմ, սերոս մին պատառ բեցուի:

— «Աղջի՛, քը՛ մատաղ, ըներանկ ար էն օրին, որ ծմական գեալիս ար՝ սեզնը, գկեռը, մըհասուրը ջուբորը լիկը. լըհայ որ բերում ար, խը-խոցս ըռաջին որ ածում, հենց արինում, լըհայ Թաւրուգու խոշկեապէ-ար ինի:

— «Աղջի՛, քը՛ մատաղ, ըներանկ ար էն օրին, որ ծմական գեալիս ար՝ սեզնը, գկեռը, մըհասուրը ջուբորը լիկը. լըհայ որ բերում ար, խը-

63**Աղէն հէլէր ա բ'օստան**

Մէ աղա մառթ շանդըր հիվանդանում ա: Ինչ ճար-իլլաջ անում էն, չէն կըրում լավըցընէն: Վէռչը սալըլիս (իմա՛ լուր) էն տալում, վոր էսինչ տեղը մէ լավ հէք'իմ կա, մէնակ էնի կըրա լավըցընի: Աղէն կանչում ա հիրա ծառային, դըրկում հէք'իմի հէդէվիցը:

— Դէ ասա, ինչ հիվանդ էս, վոր հէք'իմին ասէն:

— Տէնում էս, էլի, հէք'իմին ասա՛ աղի մաննէրը ոտէր ա խիյարի պէս, թեվէրը ոտէր ա յէմիշի պէս, գ'ըլօխը ոտէր ա դ'թումի պէս...

— Աղմ, էտդար բ'անը իմ մըտին չի մաա, կ'էրթամ հէք'իմին կասէմ՝ աղէն հէլէր ա բօստան: Բօստնի մէչը հըմմէն ինչ էլ կա՛ խիյար էլ, յէմիշ էլ, ձ'մէրուկ էլ, դ'թում էլ...

Մարկոսյան Ռ., Արարարյան բարբառը, Եր., «Լոյս» հրատ., 1989, էջ 292–293:

64**Խալֆիս բանը բոստան է**

Բանվօրին մէգը հիվընդնա՛ տունը կը պառկի, բանէլու չի գա: Ուստան աշկերտին դըրկէ կը թէ «Գընա՛ աշէ, խննֆնն⁸⁹⁴ ինչպէս է, մըրտեղը կըցավի»: Աշկերտը կ'էրթա, թէ. Խննֆնն, ուստաս հարցուց. ինչպէս ես»: — Ինչպէս պիտի ըլլիմ, կըսէ հիվանդը. չէ՛ս տեսնի. գըլօխըս կըռռէր է դըդում, փորըս դարցեր է լախանա⁸⁹⁵, ձեռվըներըս դառցեր են փուրչուլուղ⁸⁹⁶, օտվըներըս դառցեր են բազուկ»:

— Խննֆնն, — կըսէ աշկերտը, — ես աղքան բան չեմ կըրնա միտքըս պահէ. կ'էրթամ ուստիս կըսեմ, թէ խննֆիս բանը պօստան է⁸⁹⁷:

65

Աղվեսը վագում է և գոռում.

— Գագաններ, փախէք, հարկայինից ստուգման են եկել:

— Ես ինչ եմ արել, որ փախչեմ, — ասում է առյուծը:

— Ո՞նց թե: Դու՛ «Դուրբլոնկով», կիհդ՛ «Դուրբլոնկով», երեխադ՛ «Դուրբլոնկով»: Էդ որտեցի՞ց:

894 **Խննֆնն** – արհեստավորի ավագ բանվորը:

895 **Լախանա** – կաղամբ:

896 **Փուրչուլուղ** – գագար, ստեպդին:

897 **Պօստան** – քանչարանոց:

— Հա էլի, — ասում է առյուծը և փախչում:
 — Ես ինչո՞ւ փախչեմ, — զարմանում է արջը:
 — Ճիշտ է, — ասում է արջը և ինքն էլ փախչում:
 — Կապիկ, բա դու ինչո՞ւ չես փախչում:
 — Ես ինչո՞ւ փախչեմ: Իմ հետև՝ բաց, կնոջս հետևը՝ բաց, երեխիս
 հետևը՝ բաց...

Մելիք-Սարգսյան Գ., Զվարճալիք, «Պարոյր Սևակ» հրատ., Եր., 2001, էջ 51:

66

Հօփն ու Թօփը

Մօրթ մը իրզօ (երկու) սիրօձ գունցնօ (սիրած է ունենում): Մեզան աղունը (անունը) Հօփ է, միզյալէն աղունը՝ Թօփ: Օր մը Հօփան գըրթօ, օր մը Թօփան գըրթօ:

Օր մը սիրօձան էրթըլօ աղին քանաֆը (զուգարան) գօրննօ (ընկնում), սիրօձան քօվը էրթըլօ գօուշանօ, ինքինքիր (ինքնիրեն) գօսէ. — Հօփը գիղէ, քի Թօփան քօվս իմ, Թօփն ա գիղէ՝ Հօփան քօվս իմ. չին գիղիր, քի քօքան մէչն իմ:

Սվազլյան Վ., Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 64:

67

Փէշիս տկինը քեզ օրհնի

Մի գիւղում մի նոր ընծայ քահանայ է լինում, որը միշտ մոռանում է, որ երբ իրեն բարևում են և ասում.

— Օրհնայ տէր — ինքն ասի. // — Աստուած քեզ օրհնի:

Ուստի իր պատասխանը գրում է մի տախտակի վրայ և շորի տակից կախում, որպէսզի մոռացած ժամանակ անմիջապէս դրան նայի և պատասխանը տայ:

Այնպէս է պատահում, որ երբ մէկը բարևում է, և ինքը մոռացած է լինում, թե ինչ պիտի անի և շտապ շորն է ուզում բարձրացնել և տախտակի վրայի գրածը կարդայ ու ասել, և դա էլ, իր սև բախտից շորի տակ խառնած և չի կարողանում շտապ գտնել, ուստի ստիպւած ասում է.

— Փէշիս տկինը քեզ օրհնի:

Մինասեան Լ., Գիւղական բառ ու բան, (Փերիա գաւառ), Նոր Զոռա, Սբ. Ամենափրկիչ վանքի տպարան, 1998, էջ 388:

68

Ընկեր Մարգոն հարցնում է.

— Երեխաներ, ինչ դրամական միավոր գիտեք:

Մեկը ձեռք ա բարձրացնում, ասում՝ ոռլլի, մեկը՝ դրամ, մյուսը՝ դոլար, Վարդանիկն ա ձեռ բարձրացնում, Մարգոն մտքում ասում ա. «Հինա սա էլի մի խայտառակ բան կասի», բայց ինչ աներ...

— Ասա, Վարդանիկ: // — Անքամ:

— Վարդանիկ, բա անքամը դրամական միավոր է՞:

— Հրբը ինչ է, ընկեր Մարգո, մեր հարևան Վարդուշը էմիրաթներից էրեզ է էկե: Մերըս տեսավ, ըսավ. «Ինչ ես տվե էդ հագիդ ջինսին»: Ըսավ. «Հինգ անգամ»: Մերըս ըսավ. «Սապոկներուդ ինչքան ես տվե»: Ըսավ. «Տասն անգամ»: Մերըս ըսավ.

«Հրբը դուրյոնկիդ ինչքան ես տվե»: Ըսավ. «Տասնհինգ անգամ...»

(ԱՄՇՀ)

69**Կաճեացոց հաշիվ**

Օրըմ կաճեացոցի կուկյան քաղաք, կերթան պաղնիս, պաղնսից կէլենն, կերթան շուկեն, քիչըմ տաճիյ բյուբար (կծու բիբար) կառնեն, կուտեն, կը բաշլայեն առցուի թափել աչկներաց: Վերճ կերթան քիչ ըմ չամիչ կառնեն կուտեն, պենիստներ (բերանները) կը քաղցրացուցեն:

Ճամբախ որ կերթան, կը նստին տեղըմ, հաշիվ կանեն.

— Տաս փարա տվինք, գացինք տկոզտուն (պաղնիս):

— Տաս փարա տվինք, առանք՝ էն, ինչ որ ես վար քի լացի, տյու վար գի լացիր (տաճիյ բյուբար):

— Տաս փարա տվինք, առանք էն, ինչ չանց հիմ աստված, չանց քու աստված քաղցր էր (չամիչ):

Ծիծաղում են վանեցիները, Կազմողներ՝ Հարությունյան Վ., Մելիքյան Ն., Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 175:

70

Գոգանի լեռներէն մէկուն մէջ երիտասարդ մը կար, որ ամուսնացաւ, իրեն պես փախուկի մը հետ և երեք ամիսէն ունեցավ մանչ զաւակ մը:

Է, ինչ ընեն: Բան մըն էր եղաւ, պէտք էր միտք հանդարտեցնող հաշիւ մը գտնել, որ տղուն արը-նամուսը չսարուի:

Կը չափեն, կը ձևեն, չեն կրնար տակէն ելլել:

Խելօք Դաւիթին մէկը այդ պահուն իրենց օգնութեան կը հասնի և կ'ըսէ, թէ Սոյ մէջ մարդ մը կայ, որ ատանկ կ'նճոռտ հաշիւները կրնայ լուծել, եթէ իրեն կարևոր նուէր մը տրուի: Այդ հաշուագետը կը կոչուի Բալասան Տայի:

— Նուէրին խօսքը կ'ըլլայ պէ,— կ'ըսեն լսող ծտողները,— միայն թէ թող բամբասող լեզուները կարկին, ջան դուրպան իրեն:

Կուգայ սպասուած Բալասան Տային, առօք-փառօք կը բազմի հարս ու փեսին մօտ: Կը լսէ պատմութիւնը, կ'ընդունի նուէրը և համրիչը հանելով՝ կը հաշուէ.

— Բարեկամներ, ճիշդ հաշիւ է աս, և նորածինը ճիշդ ինը ամսու կուգայ. իրար անցնելու պէտք չկայ.

— Թէ ինչպէ՛ս:

— Մտի՛կ ըրեք, հաշիվը աս է. Փեսին ամուսնութիւնը հարսին հետ կ'ընէ երեք ամիս, երեք ամիս ալ հարսին ամուսնութիւնը փեսին հետ, եղավ վեց: Անցնող ամիս, այս ամիս և գալող ամիս՝ երեք ալ աս, կ'ընէ ճիշդ ու ճիշդ ինը ամիս...: Պրծավ գնաց:

Բալասան Տայուն հաշիւը կը հանդարտեցնէ միտքերը, և մինչև վերջ հարս ու փեսայ կ'իյնան կ'ելլեն արով-նամուսով:

*Գիրք առակաց, պարբասարեց Կարապետ քահանայ Գալֆատեան,
Լիբանան, Պէյրոսթ, 1957, էջ 141–142:*

71

Քյավառցիներն ասում են.

— Ամբողջ Հայաստանով մեկ խայտառակ ենք էղել, սրանից հետո էկեք էլ չասենք. «Գնանք խմելու», և որպէսզի ուրիշները չիմանան՝ ուր ենք գնում, կասենք՝ «Գնանք գրադարան՝ գիրք կարդանք»:

Քյավառի հրապարակում հավաքված ընկերներից մեկն ասում է.

— Չգնանք գրադարան գիրք կարդալու: Նրանցից մեկը թե՛

— Նոր եմ գրադարանից էկել, կարգին գրականություն չկա, էղածն էլ լեհական ու վիետնամական գրականություն ա:

— Գրադարանի աշխատողն իմ ծանոթն ա, գնանք, մեզ համար մի նորնալ գիրք կգտնի:

Վեր կացանք գնացինք, գրադարանի վարիչը, իրոք, հանեց մի հանրագիտարան տվեց (իմա՝ լիտրանոց շշով օղի), հավետով կարդացինք, բայց կարդալու ծարավը մեծ էր, էլի աչքով-ունքով արինք: Գրադարանավարը բերեց մի հատ էլ մանկական գրականություն տվեց (իմա՝ 0.25լ շշով օղի), էդ էլ կարդացինք, բայց էրեխանց համար գրած էդ գիրքը մեզ ինչ կտար: Էլի կարդալու ծարավ կար: Լավ էր՝ մեր ընկերներից մեկն ասավ. «Տղերք, տանը ձեռագիր գրականություն կա, էկեք գնանք դա էլ կարդանք»:

Վեր կացանք գնացինք: Ճիշտ ա, ձեռագիրը լավ չէր կարդացվում (երևի արադ քաշելիս տակը վառած են էղել), բայց տառերը իրար մի կերպ կապելով (իմա՝ կում-կում) կարողացանք մի կերպ կարդալ, որ բան հասկանանք...

(ԱՄՇՀ)

72

Հարսը չխոսկան ա ըլըմ, սելին նստած տեքոր հետ գնալիս ա ըլըմ, դիրը բըցրանալիս էս հարսը մին էլ տենըմ ա՝ էս ճիլիբը համարյա դուս ա գալի: Տեքորը ձեռներով ուզըմ ա հսկացնի, մի ձեռի ցուցամատն ու բույթ մատըն օղ անելով՝ իբր սելի ակ, էս մի ձեռի ցուցամատը էդ օղի միչովը տանըմ բերըմ ա, ուզմա ասի՝ ճիլիբը դուս ա գալի...

Էս տեքրն ասըմ ա.

— Համբերի, դիրը դուս կգանք, նոր...

Էս հարսը մին էլ ա նույն բանը ձեռներով հըսկացնըմ, տեքրը մին էլ ա ասըմ.

— Դե ասի՝ դիրը կբըցրանանք, նոր...

Մի քիչ հետո ակը դուս ա գալի ու գլորվելով ձորն ա ընգնըմ, ջարդուխորդ ըլըմ: Տեքրը ուշունցը կապըմ ա, թե՛

— Տենեիր ո՛չ, որ գոնյա շուտ ասեիր...:

Էս խեղճ հարսը ճարը կտրած խոսըմ ա, ասմ ա.

— Ես ինչ մեղավոր եմ... Բա էս որ մի էրկու հետի ձեռներով հըսկացնըմ ի, դուն էլ հա ասեիր՝ համբերի, դիրը բըցրանանք, նոր, հըմի իմ մեխկը ըստի ճրն ա ...:

(ԱՄՇՀ)

73

Համիդ Երկրորդը

Պոլսում հայ դպրոցներուն մեջ գիտության դասեր կանցնեին: Ուսուցիչը շիմիկի, այսինքն՝ քիմիայի դասին ժամանակ պիտի բացատրեր, թե ջուրը կրադադրվի երկու ջրածնե և մեկ թթվածնե: Թուրք գաղտնի ոստիկանները դպրոցին եզերքները կալքտան եղեր, որ իմանան՝ հայ ուսուցիչները տողոցը ինչ կտորվեցնեն: Կտեսնան, որ գրատախտակին վրա ուսուցիչը գրեց H_2O : Ոստիկանը պատուհանն կնայի կտեսնա: Շիտակ կերթա ռապոր մը՝ զեկուցագիր մը, կգրե կառավարությանը ու կրացատրե, որ հայկական դպրոցներուն մեջ տողոցը կտորվեցնեն, որ Համիդ Երկրորդը հավասար է զերոյի:

Սուլթան Համիդին ականջը կիյնա, որ հայերը դպրոցին աշակերտներուն կտորվեցնեն՝ Համիդ Երկրորդը հավասար է զերոյի:

— Վայ, շուն շանորդի հայեր, — կըսե սուլթանը, — ադանկ է նե, քիմիական գիտության դասերը ասկե վերջ թող արգելվին դպրոցներն ներս:

Սվազլյան Վ., Գիլիկիս, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 103:

74

Ֆիզիկայի քննության ժամանակ դասախոսն ասում ա՝

— Ախչիկ ջան, «**պի**»-ն քթել էս: // Ասում ա՝ հա:

— «**էո**»-ը քթել էս: // Ասում ա՝ հա:

— Դե ուրեմն՝ քեզ «**քյու**»-ն էլ ա պետկը:

(ԱՍՇՀ)

75

Խուլը հիանդ բարեկամին այցելութեան գնալիս ճանապարհին մտածում էր. «Ասենք թե գնացի, էտեղ մի դժար բան չկայ. բայց ինչ խօսեմ, ոնց հասկանամ», — քիչ մտածելուց յետոյ, — հա՛, ինչ կայ որ... կ'գնամ տուն կ'մտնեմ, առաջ կասեմ՝ Բարով. կասի՝ «Աստու բարին». յետոյ կասեմ՝ Ինչպէս ես. նա էլ կասի՝ «լա եմ». ես էլ կասեմ՝ փառք Աստու. յետոյ կասեմ՝ Իշտահող ո՞նց է, ինչ ես ուտում. կասի՝ «Լա է, փլա եմ ուտում», ես էլ կասեմ՝ Անուշ ըլի. յետոյ կասեմ՝ ո՞վ է բժշկում, կասի. «Փլան փլանը», ես էլ կասեմ՝ Աստուած մաջին դուաթ տայ:

Այսպէս, հարց ու պատասխանի ծրագիրը կազմելով հասաւ հիւանդի տուն. բայց հիւանդը այդ օրը շատ դժուար էր, գազազել էր:

— Բարով, — ոտը տուն դնելով՝ սկսեց խոսել:

— Չոռ ու ցաւ, էլի եկա՛ր, — միս կողմը շուտ գալով՝ փնթփնթաց հիւանդը:

— Ինչպէ՛ս ես, — շարունակեց խոսել:

— Էլ ի՛նչպէս պէտք է լինիմ, տնաքանդ, սաստկում եմ:

— Փառք Աստու: Իշտահող ո՛նց է, ի՛նչ ես ուտում:

— Զահոումա՛ր, — վրայ բերեց հիւանդը: // — Այ անուշ ըլի: Ո՞վ է բժշկում:

— Հոգեհանը: // — Աստուած մաջին դուաթ տայ:

*Ծիծառի փոսրակ, Անեկոսրներ հայ և օսրարների կեանքից,
Աշխատասիրեց դպիր Ս. Տ. Ս. Շահագիզեան,
Թիֆլիզ, փոսրան Մովսէս Վարդանեանի, 1892, էջ 116-117:*

76

Առավոտ շուտ Ղուլընանց Գոքորը, մի ծակ *պղինձ* ձեռքին, կնոջ՝ Ելենի հետ գործով գնում էր բարեկամներից մեկի տուն: Գործն ավարտելուց հետո պետք է պղինձը տաներ արհեստավորի մոտ՝ կլայեկելու:

Գոքորը հեռվից նկատում է դեպի իրենց եկող Հուդընանց Շաքարին: Երկուսն էլ տարիքն առած մարդիկ էին. արդեն վատ էին լսում: Գոքորն ավելի վատ էր լսում, ուստի մտքում պատրաստվում է գրույցի. «Կասի՛ բարի լուս: Կպատասխանեմ: Կասի՛ *պղինձն* ո՛ր ես տանում: Կասեմ՝ *ուսրի կուշտը*»: Այդպէս ծանրութեթն անելով հնարավոր հարցերն ու պատասխանները՝ նրանք մոտենում են իրար:

— Բարի՛ լուս, Գոքոր:

— Ա՛յ Աստծու բարին, Շաքա՛ր ջան, բարին արևիդ, — պատասխանում է նա և նայում կնոջը:

Կինը գլխով դրական նշան է անում, այսինքն հարց ու պատասխանը ճիշտ է ընթանում:

Հաջորդ հարցը պետք է վերաբերեր պղնձին, բայց...

— Գոքոր, խե՛ր ըլի, իմ քիր Ելենին առավոտ շուտ էս ո՛ր ես տանում:

— Քամակը ծակվել ա, տանում եմ *ուսրեն* սարքի:

*Քոչարյան Ս., Զվարճապատումներ և իրապատումներ,
Եր., «Ասողիկ» հրատ., 2008, էջ 8-9:*

77**Կլվատ աղչկրներ**

Իրեք քեռր (քույր) կելնեն, իրեքն էլ կլվատ (թլվատ): Էն մեկ օր մեր կէրթա տյուս, աղչրկրներաց կապսպրի⁸⁹⁸.

— Իսկի չգրուցեհն մեկ մեկելու խետ, չէլնի թե ուզողներ գան, տոան վերեն ականջ անեն, իման, որ տուք լալ եք:

Մեր կէրթա, աղչրկրներ նստե չախրայ⁸⁹⁹ կը մանեն, ուզողները իկեր են տոան վերեն ականջ կանեն:

Մեկեն ճոչ աղչկա չախրկի լար կը կտրի:

— Վայ, լար տտրամվ, — կասի ճոչ աղչիկ:

— Չթոթի, փաթութի, չթոթի, փաթութի, — կասի միճնեյն:

— Քյա, սևավորներ, մերս ծե ինչ ապլտրեց, — պյարկոտ, պյարկոտ կասի պստի քեռր:

Ուզողները կը տիսնան, որ իրեհն էլ կլվատ են, թողնեն կէրթան:

Ծիծաղում են Վանեցիները, Հավաքել, կազմել են Վ. Հարությունյանը և Ն. Մելիքյանը, Եր., «Ջանգակ-97» հրատ., 2006, էջ 129:

78

Կնիկ մը կա էղեր, իրեք հատ ախճիկ ունի էղեր: Իրեքն ա փելթեք⁹⁰⁰ էն էղեր: Օր մը ասոնց ախճիկտես պիտի գան էղեր, մարը կապսպրե քի հիչ չխտսին՝ փելթեք ըլլախին չհասկցվի տիյի:

Ախչիկտեսի էկողները մերերնուն հետ կը նստին կը խորաթվին. ախչիկներն ա իրեքը մէկ կը մանեն կոր: Մեյ մըն ա ծակէն մուկ մը կելլա, մէկ ալ ծակը կը մտնա: Մենծ ախճիկը կըսէ քի՝

— Թւ, մուտը նայէ մուտը ծատէն էլավ ծատը մտավ: // Օոթանճան⁹⁰¹ ա կըսէ քի՝

— Թա, մայրիտս չկամվ թի չիպիտի խօսիթ տիյի: // Պստիկն ա կըսէ քի՝

— Նայէ էս տը խօսիմ տոր, տըլտըր տը մանեմ տոր:

Հր. Աճառյան, Պոլսահայ անգիր բանասիրություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009, էջ 163:

898 **Ապսպրել** – հանձնարարել:

899 **Չախրա** – ճախարակ:

900 **Փելթեք** (թրք.) – թլվատ:

901 **Օոթանճա** – միջնեկ:

79

Թըլվադները

Մեքադ գինմաշդ⁹⁰² գունենա ժեք⁹⁰³ էգած հասած ախշիգ, ժեքն ալ թըլվադ, լիզուներուն ծարով: Մեգ օրըմ մարը գասե.

— Ախշիգներս, ասօր մեր դունը խնամիներ բիտ կան, ձեզի նայելու: Նայեցեք, սախտ⁹⁰⁴ գեցիք ու գալաճի⁹⁰⁵ չանիք, որ թըլվադ էղածներդ չիմանան: Ախշիգները խայիլ գլան:

Իրիգվան, խոշո որ, խնամիները կուկան, գնային, ժեքն ալ էրեսանց հով չին: Կուզենան փորձել, իմանալ գալաճի կիդին չենե չե⁹⁰⁶: Խոսք կխառնին, համա ախշիգները մորը խրատը դահա միդքերը գրլա ու ձան չին հանիլ:

Մեմալ նայիս, իդա ժամանագը մեքադ մուգ զըխի ծագեն գելլե ու գըվագե դունին մեչը: Մեճ ախշիգը գըդեննու ու գըզանչե.

— Հաթա, հաթա (հաքա), մուդը, մուդը: Օշթանճա ախշիգն ալ գասե. // — Հաթա, մուդը ծադը մըղավ:

Փոքրն ալ գոյա չուզե խառնվել ու գալաճի անել, գասե.

Ես ինչ դասիմ (գասիմ), ինչ դըլսիմ, դըզըլ-դըզըլ դըմանիմ (գըմանիմ): Խնամիները գըհասկնան, որ ժեքն ալ թըլվադ ին, մնաս պարով գասին ու գեշթան:

*ՀԱԲ, հայրոր 2, Խ.Ա. Փորքչեյան, Նոր Նախիջևանի
հայ ժողովրդական բանասիրությունը, Եր., ԳԱ հրատ., 1971, էջ 85:*

902 **Գինմաշդ** – կին:

903 **Ժեք** – երեք:

904 **Սախտ** – լուռ:

905 **Գալաճի** – գրույց:

906 **Չենե չե** – թե:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 4

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԱԾ ԱՆԵԿՈՏՆԵՐՆ ԸՍՏ ՏԵՂԱՎԱՅՐԵՐԻ

1. ԼՈՌԻ

1. Պարապ վախտի խաղալիք (պարապ մարդու տանու միտք), Շինեց ու սագացրեց Խաչատուր Աբովեան, Տիփսիս, 1864թ., Ի տպարանի Հ. Էնֆիաճեանց և ընկերայ: Գրվել է 1841թ.:136 էջ: (խառը)
2. Թումանյան Հովհաննես, Երկերի լիակատար ժողովածու, 10 հատորով, հատոր 8, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1999: /Թումանյան Հովհ., Անեկդոտներ՝ Լոռվա կյանքից, «Նոր—Դար» պարբ., 1887, (5 համարներում՝ 12 նմուշ), 1889–1890 (10 նմուշ), Տեղեկագիր ՀՍՍՌ ԳԱ հասարակ. գիտությ. 1963, 9–12: 1889-ում՝ 2 համարում, 1890՝ 1 համարում թիվ 129: /
3. Ծիծաղի տուպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կեանքից, Աշխատասիրեց դպիր Ս.Տ.Շահագիզեան, Թիֆլիզ, 1892, տպարան Մովսես Վարդանեանի, 220 էջ: (խառը)
4. Հոբոս, Ժողովրդական առակներ, հավաքեց Ե.Լալայեան, Թիֆլիս, Տպարան Կ.Մարտիրոսեանցի, 1903 , 31 էջ: (18 նմուշ)
5. Ասատրյան Մանվել, Լոռու խոսվածքը, «Միտք» հրատ., Եր., 1968, էջ 155–157 և 173–176 (11 նմուշ): 199 էջ
6. Սաքանյան Արտավազդ, Լոռվա հանաքներ, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1977, 63 էջ: (Լոռու մարզ, Ստեփանավանի տարածաշրջան)
7. Սաքանյան Արտավազդ, Լոռվա հանաքներ (Հումորիստական մանրապատումներ), վերահրատարակված և լրամշակված հրատ., Եր., հեղ. հրատ., 2004, 292 էջ: (Լոռու մարզ, Ստեփանավանի տարածաշրջան)
8. Մեյրանյան Բենիկ, Գուգարքի ուրախ գրույցներ, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., 1982, 96 էջ: Տավուշի մարզ, Նոյեմբերյանի տարածաշրջան, 78 նմուշ:
9. Մարկոսյան Ռազմիկ, Արարատյան բարբառը, Եր., «Լույս» հրատ., 1989, (խառը), Լոռի՝ էջ 221–239, 41 նմուշ: 390 էջ
10. Իկիլիկյան Հրաչյա, Գյումրին, Պոլոզ Մուկուչը և երգիծական մանրապատումներ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1989թ., (խառը) նաև՝ Լոռի, 3 նմուշ՝ էջ 264–265: 352էջ
11. Լոռվա զվարճապատումներ, հավաքեց և մշակեց Ս.Ջճմարիտյանը, Գյումրի, «Կոմայրի» հրատ., 1992, 16 էջ, 26 նմուշ:
12. Լոռվա զվարճապատումներ, հավաքեց և մշակեց Արամայիս Քոչիկյանը, Գյումրի, «Կոմայրի» հրատ., 1992, 29 նմուշ, 16, էջ:

13. Ժողովրդական սրախոսություններ, հավաքեց և մշակեց Վարդուհի Նաղաշյանը, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992, 112 էջ: (խառը) նաև՝ Լոռի 6 նմուշ՝ էջ 96, 97, 97, 98, էջ 63 (Ռուբեն): Անեկդոտների մեծ մասը գրականացված է:
14. Պատմում և կատակում է Գալուստ Գալստյանը, Հավաքել և կազմել է Լենա Անթառանյանը, Եր., «Վերնատուն» հրատ., 1994, 62 էջ, (խառը) նաև՝ Լոռի, 62 նմուշ:
15. Ավետյան Վարշամ, Շնող, Եր., Հեղ. հրատ., 1998, 540 էջ, էջ 341–356, 52 նմուշ:
16. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատոր 20, Թամար Գևորգյան, Լոռի (Տաշիրք–Ձորագետ), Եր., «Գիտություն» հրատ., 1999, էջ 144–174, 227 նմուշ, 80-ը՝ Ռուբենի անեկդոտներ: 315 էջ:
17. Աբազյան Ս., Նոյեմբերյան կատակներ, անեկդոտներ, սրամտություններ, Վանաձոր, «Արմինֆո», 1999, 64 էջ:
18. Մուրադյան Սուրեն, Ուրախ երգիծանի, Եր., «Շուշան» հրատ., 1999, 148 էջ, (խառը) Լոռվա ժպիտներ— էջ 84–105, 143 նմուշ, նաև՝ մանկական զվարճախոսություններ՝ էջ 123–133, 78 նմուշ:
19. Մելիք-Սարգսյան Գրիգոր, Զվարճալիք, «Շուշան» հրատ., Եր., 2001, «Պ.Սևակ» հրատ., 135 նմուշ, (խառը), նաև՝ Լոռի, 11 նմուշ:
20. Բալայան Գուրգեն, Միամիտ մտքեր, Լոռվա կատակներ, (կազմի վրա՝ Լոռվա ժպիտներ), «Վան Արյան» հրատ., Եր., 2002, 64 էջ:
21. Բալայան Գուրգեն, Հումորի տոնավաճառ, 2006 թ., Եր., «Նոր գիրք» հրատ., 128 էջ:
22. Բալայան Գուրգեն (Լոռեցի), Երգիծանքի տոնավաճառ, Եր., «Լուսաբաց» հրատ., 2006, 86 էջ:
23. Բալայան Գուրգեն, 55+ /Հիսունհինգ պլյուս/: Երգիծանք, Եր., «Վան Արյան» հրատ., 2009, էջ 41–42: 80 էջ:
24. Քոչարյան Սերգեյ, Դսեղ, Եր., 2006 թ., «Ասողիկ» հրատ., նաև՝ դսեղյան զվարճապատումներ, էջ 362–373, 164 նմուշ, 14-ը՝ մանկական զվարճախոսություններ: 403 էջ:
25. Քոչարյան Սերգեյ, Դսեղ, Երկրորդ լրամշակված հրատ., Եր., 2009 թ., «Ասողիկ» հրատ., Զվարճապատումներ, էջ 376–385, 36 նմուշ: 456 էջ:
26. Քոչարյան Սերգեյ, Զվարճապատումներ և իրապատումներ, նաև՝ մանկական, Եր., 2008, «Ասողիկ» հրատ., 133 էջ:
27. Բաբայան Ալվարդ, Էջեր Լոռվա բանահյուսությունից, «Հայաստան» հրատ., Եր., 2007 թ., 80 էջ: Անեկդոտներ՝ էջ 59–70, 38 նմուշ, 4-ը՝ մենախոսությամբ:
28. Անթանեսյան Վահե, Նեղոց, Պատմություն և բանահյուսություն, Եր., Հեղ. հրատ., 2010 թ., 30 նմուշ: 166 էջ:

29. Անթանեսյան Վահե, Լոռվա ժպիտներ, Եր., Հեղ. հրատ., 2012, 112 էջ: 248 նմուշ
30. Հովհաննիսյան Հենրիկ, Լոռվա բանահյուսության ավերին, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2014, 120 էջ:
31. Անեկդոտներ, Եղինջ անկախ երգիծական հանդեսի հավելված, 1995թ., 80 էջ, 80 նմուշ, 14-ը՝ Լոռու: Վանաձոր, Սամվել Խալաթյան, 130 էջ: (խառը)
32. Թորոսյան Պետրոս, Առակներ, ժպիտներ, Վանաձոր, «Գրական վերնատուն» հրատ., 35 էջ, մեծ մասը՝ գրականացված:
33. Բարսեղյան Արարատ, Լոռվա Շնողի հումոր, Եր., Հեղինակ. հրատ., 2019թ: 124 էջ: Եվ Շնողի, և ընդհանուր լոռեցու, և անորոշ՝ ընդհանուր, չկոնկրետացված, 300 նմուշ:

Հրատարակության պատրաստ գրքեր՝

1. Թորոսյան Վալտեր, Լոռու անեկդոտներ, անտիպ, «Հայաստան» հրատարակչությունում է:
2. Սարգսյան Արմեն Շ.՝ Լոռու անեկդոտներ, անձնական հավաքածուի կյութերը:

Լոռու անեկդոտները արխիվներում՝

ա. Հայաստանի Պետական ազգային արխիվ

ա-1. Մշակույթի նախարարության հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոնի՝ ՀԳՄԿ-ի ֆոնդ, թիվ 1336:

բ. ԳԱԱ ՀԱԻ-ի բանահյուսության արխիվ՝

բ-1. Նելլի Հակոբյանի ֆոնդ — ԵՊՀ-ի ուսանողների հավաքածու:

բ-2. Մ. Հակոբյանի ֆոնդ՝ «Լոռվա ֆոլկլոր»:

բ-3. Աղազարյանի ֆոնդ:

գ. ԳԱԱ ՀԱԻ-ի ազգագրության արխիվ

գ-1. Վ. Ղազարյանի ֆոնդ, թղթապանակ 87, 88 (Լոռու ներկա տարածաշրջանն ընդգրկող, այդ թվում նաև Վրաստանի տարածքում հայտնված գյուղերից Վ. Ղազարյանի գրանցած երգիծական մանրապատումներն ու զվարճախոսությունները) և այլն:

2. ԱՐՑԱՆ – Վարանդա

1. Անեկդոտներ, զուարճալի զրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց Գալուստ Շիրմազանեանց, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, 188 էջ: (խառը)
2. Պըլը-Պուղի, գրեց Մ. Վ. Բարխուդարեանց, Թիֆլիս, Գ, Մով. Վարդաանեան և Ընկ. տպարան, 1883, 190 էջ:

3. Ստեփանյան Հարո, Ղարղաղիլը և ուրիշները, Առաջաբանը՝ Կ.Մե-լիք-Օհանջանյանի, Եր., «Հայպետհրատ» հրատ., 1961, 83 էջ: (Գան-ձակ)
4. Բաղդասյան Ռ. Հ., Շամախիի բարբառը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ. 1964, էջ 268–279: 286 էջ:
5. Պողոսյան Ա., Հաղրութի բարբառը, Եր. 1965, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 333–350: 378 էջ:
6. Լեոնային Ղարաբաղի բանահյուսությունը. գրառումը, բնագրի պատ-րաստումը և ծանոթագրությունը՝ Մ.Մ. Գրիգորյան-Սպանդարյանի, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1971, 497 էջ:
7. Նմուշներ Լեոնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությու-նից, (կազմեցին՝ Միքայել Առաքելյան և Կիմ Ղահրամանյան), Եր., 1978, «Հայաստան» հրատ., էջ 92–134: 224 էջ:
8. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատոր 15, Ավարդ Ղազի-յան, Արցախ, Եր., ԳԱ հրատ., 1983, էջ 132–140՝ Նասրեղին, Պուղի: 192 էջ:
9. Խանգաղյան Սերո, Պըլը Պուղի, Եր., «Արևիկ» հրատ., 1988, 304 էջ:
10. Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, Գիրք-1, ժողովածուն կազմեց և ծանոթացրեց Լևոն Հարությունյանը, Եր., Երևանի համալսարանի հրատ., 1991, 120 նմուշ, 14 նմուշ՝ Պուղի (թիվ 174–187): 398 էջ:
11. Աթաջանյան Վ., Խաչին, Բուրյուր և ուրիշները, (Զվարճախոսներ՝ Պըլը-Պուղի, Կուքի, Արտաշ, Ղևանդ), ԼՂՀ ԻՊԿ օրգան «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, «Մաշտոց» հրատ., 1993, 80 էջ:
12. Օվյան Վազգեն, Եվ Պըլը Պուղին մի առակ պատմեց, (35 նմուշ, էջ 112–127), Ստեփանակերտ, «Մունք» հրատ., 1993, 188 էջ:
13. Ահյան Միեր, Ծիծաղի հայրուր ակնթարթ: Զվարճապատումներ: «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, Ստեփանակերտի պոլիգրաֆիկականության տպարան, 1995, 54 էջ:
14. Մոխրաթաղյան ժպիտներ, Ստեփանակերտ, «Մոնա» հրատ., 1998:
15. Մելիք-Սարգսյան Գրիգոր, Զվարճալիք, Եր., «Պ.Սևակ» հրատ., 2001:
16. Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, գիրք-2, ժողովածուն կազմեց և ծանոթացրեց Լևոն Հարությունյանը, Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 2004, 424 էջ :
17. Ղուլյան Բենիկ, Գյուլիստան. Պատառիկներ մոտիկ անցյալից, Եր., «Զանգակ-97», 2004, 200 էջ:
18. Մարկոսյան Սերգեյ, Արցախյան անեկդոտներ, Եր., «Ամրոց գրուպ», 2004, Պուղի՝ 17 նմուշ: 80 էջ:
19. Բաքվի հայոց բանահյուսությունը, Կազմեցին Ավարդ Ղազիյանը և Սվետլանա Վարդանյանը, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, 380 էջ:

20. Ղահրամանյան Կիմ, Արցունքոտ ժպիտներ, հ.1, Եր., «Դավ» հրատ., 2004, 296 էջ:
21. Ղահրամանյան Կիմ, Արցունքոտ ժպիտներ, հ.2, Եր., «Դավ» հրատ., 2006, 352 էջ:
22. Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, գիրք-3, ժողովածուն կազմեց և ծանոթացրեց Լևոն Հարությունյանը, Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 2007, էջ 122–181, 14 նմուշը՝ Պուլի:
23. Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, գիրք—4, ժողովածուն կազմեց և ծանոթացրեց Լևոն Հարությունյանը, Ստեփանակերտ, «Դիզակ պլյուս» հրատ., 2009 էջ 332–337: 384 էջ:14 նմուշը՝ Պուլի:
24. Սուրեն Գրիգոր, Զվարճալի ծաղկաբաղ, Արցախ, Եր., «Զանգակ-97», 2010, 88 էջ:
25. Վարդուտ գավառի բառ ու բանը, Կազմող՝ պ.գ.դ. Կիմ Ղահրամանյան, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2011, 278 էջ:
26. Երգիծական գրույցներ և զվարճախոսություններ, Մշակեց և կազմեց Ավարդ Ղազիյանը, (Դպրոցական տարիքի համար), Եր., «Արևիկ» հրատ., 2011, 160 էջ:
27. Սարգսյան Արմեն Յուրիի, Արցախյան զվարճախոսություններ, Ստեփանակերտ, 2014, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 172 էջ:
28. Սարգսյան Արմեն Յուրիի, Արցախի բանահյուսությունը, (Զվարճախոսություններ՝ էջ 282–420), Եր., «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2015, 748 էջ:
29. Միքայել Այգենց, Ծիծաղդ երկան ըլլի: Հին ու նոր անեկդոտներ, «Հասաստան» հրատ., Եր., 2019թ.: 208 էջ (խառը):
30. Օհանջանյան Մ.Պ. (Միքայել Պետրոսի)՝ (Մոպեր Ղարաբաղցի), Հեքիաթ-անեկդոտներ (քաթ-մնն սնլներ), 300 նմուշ, FFXII, 7103–7700, Տետր Ա–148 միավոր՝ 7105–7401, Տետր Բ–152 նմուշ, 7407–7698, Ստեփանակերտի շրջան, գ.Խանաբաղ, 1976թ.:

3. ԾԻՐԱԿ

1. Իկիլիկյան Հրաչյա, Գյումրին, Պոլոզ Մուկուչը և երգիծական մանրապատումներ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1989թ., (խառը): 352էջ
2. Գևորգյան Հենրիկ, Լենինականյան զվարճալի գրույցներ և սրամտություններ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1990թ., 180 էջ:
3. Գինոյան Նատալյա Ռ., Գյումրվա անեկդոտներ, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1991, 120 էջ:
4. Ժողովրդական սրախոսություններ, հավաքեց և մշակեց Վարդուհի Նաղաշյանը, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992թ., 112 էջ: (խառը) (Պոլոզ Մուկուչ, Վարդանիկ...)
5. Գասպարյան Ռուբիկ, Ծագումով գյումրեցի ենք: Անեկդոտներ, հումորներ, ասացվածքներ..., Լոս Անջելես, 1-ին մաս, 2011թ., 131 էջ:

6. Գասպարյան Ռուբիկ, Ծագումով գյումրեցի ենք: Անեկդոտներ, հումորներ, ասացվածքներ..., Լոս Անջելես, 2-րդ մաս, 2011 թ., 166 էջ:
7. Հակոբյան Հ.Մ., Ծիծաղում է Գյումրին, «Էլդորադո» հրատ., 2003, 56 էջ:
8. Հումորի հայրաքաղաք՝ Գյումրի, Կազմեց Գագիկ Վարդանյանը, Եր., հեղ. հրատ., 2013, գիրք 1, 160 էջ:
9. Գյումրի Աշոտ (Գևորգյան), Ծո՛ւ, ընչի՛ կխնդաս..., Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, 163 էջ:
10. Հարությունյան Վազգեն, Գյումրին, նրա մարդիկ, սովորությունները, Գյումրի, 1996 թ.:
11. Միքայել Այգենց, Ծիծաղո՞ղ էրկան ըլլի: Հին ու նոր անեկդոտներ, «Հայաստան» հրատ., Եր., 2019 թ.: 208 էջ (խառը)

Ա. (ԱՍՇՅ)-ի անձնական հավաքածու (ձեռագիր)

1. Արմեն Շ.Սարգսյան, (խառը)
2. Գյուլնարա Գալստյան, Ղուկասյան, Գեղիովիտ

Բ. ՀԱԻ-ի արխիվ (ձեռագիր)

1. Մոլանասարադիհի առակները, էջ 3314–3350, 45 նմուշ, գրառումը՝ Հերիկ Հարթենյան (աշուղ Շաղկալիի թոռը)

4. ՏԱԿՈՒԾ (ՇԱՄՇԱԴԻՆ, ԻՋԵԿԱՆ)

1. Քարտաշյան Ալբերտ, Քարհատ-Ղուլալի-Այգեձոր (Շամշադին), Անեկդոտներ՝ էջ 416–558, հմբ.՝ Արտակ Քալանթարյան, Եր., «Մանկավարժ» հրատ., 1999, 570 էջ:
2. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատոր 21, Էսթեր Խենյան, Տավուշ (Շամշադին), Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, էջ 184–314 էջ: 315 էջ:
3. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատոր 25, Էսթեր Խենյան, Իջևան (Ձորովոր), Եր., «Գիտություն» հրատ., 2008, էջ 281–291: 492 էջ:
4. Միամիտ և հնարամիտ սևքարցիները, Նարեկ Հովսեփյան, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2003, 152 էջ: (Տավուշ–Իջևան)
5. Սիմոնյան Ռուբեն, Կիրանց, Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2008, 15 203–241: 348 էջ: (Տավուշ–Իջևան)
6. Կատակում են մովսեսցիները, Գրառողներ՝ Ա. Պապյան, Հ. Պապյան, Եր., «Նոյյան տապան» հրատ., 2012, 92 էջ: (Տավուշ—Շամշադին)
7. Դիլիջանյան խճանկար (151 մանրապատում և 101 մականուն), հավաքեց և կազմեց Ռոբերտ Պողոսյանը, Եր., 2012, 60 էջ: (Տավուշ–Իջևան)

5. ՉԱՆԳԵՉՈՒՐ–ՍՅՈՒՆԻՔ

1. Աղայան Էդուարդ, Մեղրու բարբառը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ, 1954, էջ 368–373: 408 էջ:
2. Մուրադյան Հ., Կաքավաբերդի բարբառը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1967, էջ 221–222: 236 էջ:
3. Մարգարյան Ալեքսանդր, Գորիսի բարբառը, Եր., ԵՊՀ, 1975, էջ 277–288: 565 էջ:
4. Գևորգյան Գրիգոր, Գինուսի ժպիտները, 1-ին բաժինը՝ քանաստեղծություններ և առակներ (հեղինակային, էջ 5–44), 2-րդ բաժինը՝ Գինուսը՝ Զանգեզուրի զվարճախոս (էջ 47–75), Եր., «Հայաստան» հրատ., 1975, 80 էջ:
5. Մարգարյան Արամ, Եկեք մի քիչ զվարճանանք: Զրույցներ և անեկդոտներ, Եր., «Չար» ֆիրմա, 1992, 32 էջ: (Զանգեզուրցի զվարճախոսներ Գինուսի և Հուպուլի Փարսու մասին է)
6. Կատակում է Գորիսը (Գորիս քաղաքի և շրջանի ժողովրդական սրահոսություններ և անեկդոտներ), Հավաքեց, մշակեց ու կազմեց Լևոն Սահակյանը, Գորիս, «Մուշ» հրատ., 1994, 80 էջ:
7. Ղազարյան Սմբատ, Եկեք մի քիչ ուրախանանք, մեր հոգսերից թեթևանանք: Անեկդոտներ: Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2002, 64 էջ: (Միսիան)
8. Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի միջնաբարբառը, Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2004, էջ 86, 184–185: 204 էջ:
9. Մուրեն Գրիգոր, Զվարճալի պատառաբաղ-1, Քաջարան, Կապան, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, 186 էջ:
10. Մուրեն Գրիգոր, Զվարճալի ծաղկաքաղ, Կյորես, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2010, 120 էջ:
11. Մուրեն Գրիգոր, Զվարճալի ծաղկաքաղ, Միսիան, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2010, 72 էջ:

6. ԱՇՏԱՐԱԿ–ԷՋՄԻԱԾԻՆ

1. Գյուլնազարյան Խաժակ, Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, 112 էջ: (Աշտարակ)
2. Մարկոսյան Ռազմիկ, Արարատյան բարբառը, Եր., «Լույս» հրատ., 1989, 390 էջ: (խառը)
3. Հայ ազգագրություն և քանահյուսություն, հատոր 9, Էջմիածնի և Աշտարակի քանահյուսությունը, գրի առավ Նազարյանը, Եր., 1978, 175 էջ: (էջ 120–150):

7. ԶԱՎԱԽՔ – ԿԱՐԻՆ

1. Ժողովրդական անգիր բանաստեղծություններ, Ժողովեց Տիգրան Վարդանեանց, Թիֆլիս, Տպարան Տ.Մ.Ռօտինեանցի, 1900, 123 էջ: (Ախալցխայի գառառ, գ. Ծուրղուտ)
2. Մկրտչյան Հ.Մ., Կարնո բարբառը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1952թ., 190 էջ:
3. Առակներ, ավանդություններ, անեկդոտներ (Ախալցխայի բարբառով): Գրի առավ Սո.Մալխասյանց: ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., 1958թ., 190 էջ:
4. Գրիգորյան Հնայակ Մ., Սրամտում է Ջավախքը, Անեկդոտներ, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992թ., 132 էջ:
5. Կիրակոսյան Ն., Կիրակոսյան Ա., Ջավախքի ժպիտներ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1994թ., 208 էջ:
6. Միքայելյան Հակոբ, Ծավկայի հայերի ազգագրությունը և բանահյուսությունը, Եր., 1998թ. 307 էջ : (Ծավկայի շրջան, գ. Ղուշի – ԱՍ):
7. Ավետիսյան Աշոտ, Սրամիտ և միամիտ ջավախքցիներ, Եր., «Գրաբեր» հրատ., 2003թ., 32 էջ:
8. Աթանյան Գայանե, Ջավախքի ժպիտներ, Եր., «9-րդ հրաշալիք» հրատ., 2005թ., 64 էջ: (Ջավախքի Կորիս գյուղ – ԱՍ)
9. Բոդյան Վարդ, Ջավախքի հայոց ազգագրությունը և ժողովրդական բանարվեստը, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2014թ., էջ 620 – 647, 752 էջ:
10. Այգենց Միքայել, Ծիծաղող էրկան ըլլի (հին և նոր անեկդոտներ), Եր., 2019, «Հայաստան» հրատ., 208 էջ:
11. Սարուխանյան Պետրոս, Արծաթի-Ալաստան (185 տարվա հեռավորություն), Եր., Հեղ. հրատ, 2016թ., 388 էջ: (Կատակում են Ալաստանցիները, 26 նմուշ, էջ 377 – 384)

8. ԳԵՐԱՐՔՈՒՆԻՔ – ԱԼԱԾԿԵՐՏ, ԲԱՅԱՉԵՏ

1. Հայերեն բարբառներ, Սևանա լճի ավազանի խոսվածքները, Խ.Արովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտ, Եր., 1972թ., էջ 87 – 189, ավելի քան 25 նմուշ: 226 էջ:
2. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատոր 11, Միքայելյան Գեղեճ, Նոր Բայազետ, Եր., 1980թ., էջ 62 – 79: 168 էջ:
3. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատոր 14, Գրիգորյան Ռոզա, Գեղարքունիք, Եր., 1983թ., էջ 158 – 164: 264 էջ:
4. Մաղաթյան Ք., Ալաշկերտի խոսվածքը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1985, 25 նմուշ՝ էջ 157 – 174: 251 էջ:
5. Բոյիղ մեռնեն կամ Քյավառա 140 անեկդոտ, Հավաքեց և մշակեց Լևոն Բլբուլյանը, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992, 196 էջ:

6. Բոյիդ մեռնեմ-2, Զվարճապատումներ, Հավաքեց և մշակեց Լևոն Բլբուլյանը, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1995, 192 էջ:
7. Բոյիդ մեռնեմ-3, Քյավառա արադապատումներ, Հավաքեց և մշակեց Լևոն Բլբուլյանը, Եր., «Անտարես» հրատ., 199 էջ:
8. Ժողովրդական սրախոսություններ, հավաքեց և մշակեց Վարդուհի Նադաշյանը, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992թ., 112 էջ: (խառը)
9. Գևորգյան Դերենիկ, Ծովասար, Եր., 2007թ., «Էդիթ պրինտ» հրատ., 320 էջ:
10. Նիկողոսյան Տիգրան, Իրական դեպքեր բայագեոցիների կյանքից, Եր., «Լուսաբաց» հրատ., 2016, 64 էջ:
11. Կատվայան Վիկտոր, Քննվնոա խանննք-չաննք (Զվարճապատումներ Բայագեոցի բարբառով), Եր., «Գրական հայրենիք» ՓԲԸ («Հայաստան» հրատ.), 2009, 232 էջ:
12. Իկիլիկյան Հրաչյա, Գյումրին, Պոլոզ Մուկուչը և երգիծական մանրապատումներ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1989թ., (խառը): Քյավառա՝ 7 նմուշ՝ 275–278, Մարտունի՝ 1 նմուշ՝ էջ 262: 352էջ

9. ԱՐԱԳԱԾՈՏՆ – ԱՊԱՐԱՆ

1. Մնացականյան Ժիրայր, Ծիծաղենք ապարանցիների հետ, Եր., 2004, 136 էջ:
2. Ապարանյան անեկդոտների շքահանդես, Հավաքեց Նելլի Մարտիրոսյանը, Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ. տպարան, 2005, 283 նմուշ, 80 էջ:
3. 101 սրտոտ անեկդոտներ ապարանցիների մասին, Կազմեց Վաչագան Սարգսյանը, Ապարան, 2005, 155 նմուշ, 32 էջ:
4. Մերօրյա աֆորիզմներ: Ապարանյան անեկդոտներ, անեկդոտները՝ էջ 55–110, Կազմեց Վաչագան Սարգսյանը, Եր., 2006, 112 էջ:
5. Ծիծաղի տոնավաճառ-2, 101 սրտոտ անեկդոտներ ապարանցիների մասին, 135 նմուշ, Եր., 2007: 32
6. Ծիծաղի տոնավաճառ-13, Հանդիպեցին երկու ապարանցի..., Անեկդոտներ, Եր., «Հ. Խալաթյան և որդի» տպարան, 2010, 32 էջ:
7. Ծիծաղի տոնավաճառ-14, Ապարանյան անեկդոտներ, Կազմեց և հրատարակության պատրաստեց Վ. Սարգսյանը, Եր., Հեղ. հրատ., «Տիգրան Մեծ» հրատ. տպարան, 2015, 64 էջ:

10. ՊԱՐՍԿԱՅԱՅՔ

1. Անեկդոտներ, զուարճալի զրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց Գաբուստ Շիրմազանեանց, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, 188 էջ: (խառը) (Պարսկահայք–Ղարադաղ)
2. Բախտիկեան Ներսես Ծ. Վրդ., Փերիոյ խելացին (զուարճալի մանրադէպեր), Պէրոյթ, տպարան «Սևան», 1967թ., 57 էջ:

3. Մինասեան Լ., Գիտական բառ ու բան (Փերիա գաւառ), Նոր Ջուղա, Սբ. Ամենափրկիչ վանքի տպարան, 1998 թ., 422 էջ:
4. Հովսեփյան Հ.Հ., Ղարաղաղի հայերը. հ.2, բնահյուսություն, Եր., Գիտություն, 2009 թ., էջ 434–484: 643 էջ:
5. Ծիծաղենք միասին, Կազմեց Սարինէ Ամիրխանեանը, Բ տպագրություն, «Նայիրի» հրատ., Թեհրան, 2007, Մանկականը՝ էջ 100–114: 116 էջ:

ՀԱԻ-Ի արխիվ, ձեռագիր

1. Արարատյան դաշտավայրի գյուղերի Խոյ-Սայմաստի բարբառը կրող բնակչությունից անեկոտունների թարվերոյանական (Վերդի) գրառումները (մեծ մասը՝ բամբառակ), FFI:, 1495–1798:

Չարենցի անվան գրակ. թանգարան

1. Գ.Թարվերոյան, թիվ 35, Անեկոտուներ, առածներ, հանելուկներ սպ. մաստեցոց բարբառով (Սպլմաստ):

12.՝ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Վան, Մոկս, Արճեշ, Մուշ, Շատախ, Կաճեթ, Ակկ,
Մարաշ, Մալաթիա, Կեսարիա, Սեբաստիա, Եվրոկիա,
Տիգրանակերտ, Երզնկա, Ծեփիկ..., Նան՝ Կարս, Կարին

1. Սրվանձտյանց Գարեգին., Երկեր, հատոր 1, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1978, 668 էջ:
2. Վանա սագ, 1-ին մաս, Ժողովեց Գէորգ Գ.Շէրենց, Թիֆլիս, տպ. Կ.Մարտիրոսեանցի, 1885, էջ 113–120, 11 նմուշ:
3. Ճանիկեան Յ.Կ., Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս, տպարան Մ.Դ.Ռօտի-նեանցի, 1895., 30 նմուշ:
4. Հայկունի Սարգիս., Ժողովրդական առակներ, Վաղարշապատ, Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 1907, էջ 93:
Նոյնը տե՛ս Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հատ. Բ, Դ, Զ, Մոսկ-վա-Վաղարշապատ, 1901թ., 1902թ., 1906թ.:
5. Орбели Иосиф, том 2, Избранные труды, Ереван, изд. «Гитутюн», НАН РА, 2002, Մոկս, էջ 53-68: 456 с.
6. Մարաշ, Երկասիրեց Գր.Հ.Գալուստեան, Հրատարակութիւն Մարաշի հայրենակցական միութեան կեդր. վարչութիւն, ԱՄՆ, Նիւ Եորք, 1934թ.:
7. Հայկական գրոյցներ. առակներ, առածներ, մանրավէպեր, զուարճալի ասացուածքներ և ինաստուն խօսքեր, պատրաստեց Կարապետ քահանայ Գայֆաեան, Լոս Անջելես, Պօզանեան տպագրութիւն, 1944թ., 112էջ: (Կեսարիա՝ հին Կապադովկիա–ԱՍ)

8. Գիրք առակաց, պատրաստեց Կարապետ քահանայ Գայֆաեան, Լիբանան, Բեյրութ, 1957 թ.: 180 էջ (Կեսարիա՝ հին Կապադոկիա – ԱՍ)
9. Բաղդասարյան-Թափալցյան Ս. Հ., Մշո բարբառը, Եր., 1958 թ., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1958, էջ 202–209: 267 էջ:
10. Մուրադյան Մարո, Շատախի բարբառը, Եր., ԵՊՀ հրատ., 1962, էջ 176–182: 228 էջ:
11. Գեորգեան Գառնիկ, Չնքուշապատում, 1-ին հատոր, Երուսաղեմ, տպարան Ս. Հակոբեանց, 1970 թ., էջ 296–320: 626 էջ: (Չնքուշ՝ Ծովազ աշխարհ, Խարբերդից ներքև՝ Տիգրանակերտի և Ջերմուկի մոտ)
12. Բախտիկեան Ներսես Ծ. Վրդ., Շէփկայ խելացին, Բեյրութ, Տպարան «Օլիմպիք», Լիբանան, 1953 թ., 83 էջ:
13. Ազնավորեան Ս., Հեքիաթներ, զուարճալիքներ, Միչիկըն, ԱՄՆ, 1971 թ. (Երզնկա):
14. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, Հատոր 3, Սահակ Մովսիսյան (Բենսե), ՀԱՐԲ (Մշո Բուլանըխ), Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972 թ., 184 էջ:
15. Դեկանց Անուշավան, Կանեթա ծներ, Հաղագս ծիծաղական պատմությանց և վասն խրատի, «Հայաստան» հրատ., Եր., 1974, 328 էջ:
16. Հանեյան Ա., Տիգրանակերտի բարբառը, Եր., 1978 թ., էջ 167:
17. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատոր 8, Մերինե Ավագյան (Մերինե), Արճակ, Եր., 1978 թ., էջ 122–125: 188 էջ:
18. Դեկանց Անուշավան, Հազար տարվա բառ ու բան, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1985 թ., 224 էջ:
19. Անեկդոտներ, Եղինջ անկախ երգիծական հանդեսի հավելված, 1995 թ., 80 էջ, 80 նմուշ, 7-ը՝ Վան: Վանաձոր, Սամվել Խալաթյան, 130 էջ: (Խառը)
20. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատոր 19, Ռաիսա Խաչատրյան, Թալին (Մասուն), Եր., 1999 թ., 280 էջ:
21. Հովհաննիսյան Մարույսա, Ոսկեհասկ (Մոլլա-Մուսա) գյուղի պատմությունը, ազգագրությունը և բանահյուսությունը, «Արեգ» հրատ., Եր., 2005 թ., էջ 388–393, 400 էջ: (Խառը՝ Մուշ-Ղարս)
22. Կարս: Հայոց բանահյուսական մշակույթը, Կազմողներ՝ Ս. Հարությունյան (գիտական ղեկավար), Ս. Ա. Վարդանյան, Է. Հ. Խեմյան, Լ. Խ. Ղուեչյան, Մ. Հ. Խեմյան, Եր., «Գիտություն», 2013, 752 էջ:
23. Մոկս. Հայոց բանահյուսական մշակույթը, կազմողներ՝ Ս. Հարությունյան (գիտական ղեկավար), Է. Հ. Խեմյան, Մ. Հ. Խեմյան, Ա. Կ. Պողոսյան, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2015, 708 էջ:
24. Պատմություն Մալաթիոյ հայոց, տեղագրական, պատմական և ազգագրական ուսումնասիրություն համադրեց՝ Արշակ Ա. Ալպոյաճեան,

- հրատարակության կրթասիրաց ընկերության, Տպարան Սևան, Պե-
րուբ, 1961, էջ 1182–1189: 1536 էջ:
25. Թումանյան Միհրան, Հայրենի երգ ու բան, հատոր 2, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ
հրատ., 1983, էջ 296–307, 347: 439 էջ: (Կյուրին-Կուրին՝ Կիլիկիայի և
Մեքսասիայի նահանգի ամենահարավային կողմում: Նախնիները
մեծ մասամբ գաղթած են Նախիջևանի և շրջակա բարբառատա-
րածքներից)
 26. Պատմության Ալթեյի հայոց, Գ հատոր, խմբագիր՝ Երուանդ Պապա-
յեան, Լոս Անջելես, 1994, էջ 349–1151 էջ, առաջարանի հետ՝ 1191 էջ:
ա/հ
 27. Պատմության Եվդոկիոյ Հայոց, գրեց Արշակ Ա. Ալպոյաճեան, Գահի-
րէ, Տպ. Նոր Աստղ, էջ1455, 1535–1539:1852 էջ:
 28. Պատմություն հայ Կեսարիոյ (տեղագրական, պատմական և ազգագ-
րական ուսումնասիրություն), Ա հատոր, գրեց Արշակ Ա. Ալպոյաճեան,
Գահիրէ, տպարան Յ. Փափագեան, 1937, էջ 1820, 1826–1832: Մուտքի
խոսք՝ Ա–ԼԴ, էջ 1–1295 էջ:
 29. Պատմություն հայ Կեսարիոյ, (տեղագրական, պատմական և ազգագ-
րական ուսումնասիրություն), Բ հատոր, գրեց Արշակ Ա. Ալպոյաճե-
ան, Գահիրէ, տպարան Յ. Փափագեան, 1937, մուտքի խոսք՝ Ա–ԼԴ,
էջ 1–1295 էջ: Բ հատոր, էջ 1225–2479, երգիծական մանրավեպեր՝ էջ
1826–1832: էջ 1225–2479, երգիծական մանրավեպեր՝ էջ 1826–1832:
 30. Զարկ առ զարկ, Պատրաստեց Սեդրակ Վարժապետեան, Տպագ-
րություն Թումայեան եղբարք, Պոստոն, 1949թ., 66էջ (գերակշռում են
օտարների նյութերը)
 31. Միջ-գաւառական անեքթոններ, Հաւաքեց և ներկայացուց Յ. Չոլա-
քեան, Հալեպ, 1988թ., Տպ. Արևելք–Հալեպ, 120 էջ: (խառը) (Զեյթուն,
Ուրֆա, Այնթափ, Քիլիսի, Սասուն, Տիգրանակերտ)
 32. Միջգաւառական անեքթոններ, Հաւաքեց և ներկայացուց Յ. Չոլա-
քեան, Վ. Քասունի, Բ տպագրություն, Հալեպ, Տպ. Արևելք–Հալեպ,
2005թ., 176 էջ: (խառը) (Զեյթուն, Ուրֆա, Այնթափ, Քիլիսի, Սասուն,
Տիգրանակերտ)
 33. Իկիլիկյան Հրայա, Գյումրին, Պոլոզ Մուկուչը և երգիծական մանրա-
պատումներ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1989թ., (խառը): 1 նմուշ՝ էջ
258: 352էջ
 34. Ժողովրդական սրախոսություններ, հավաքեց և մշակեց Վարդուհի
Նաղաշյանը, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992թ., 112 էջ: (խառը) նաև՝ Վան,
 35. Ծիծաղում են վանեցիները, Հավաքել, կազմել են Վարազդատ Հա-
րությունյանը և Նորա Մելիքյանը, Եր , «Զանգակ-97» հրատ., 2006,
196 էջ:

Ա. ՅԱԻ-ի արխիվ

Ա-1. Թարվերդյան, FF1- 4467-4472

**Բ. Եղիշե Չարենցի անվան գրականության
և արվեստի թանգարան (ԳԱԹ)**

Բ-1. Գարեգին Սրվանձոյանցի անտիպ անեկդոտները, Գ.Սրվանձոյանցի ֆոնդ, հ.1, էջ 0063–0073: Գ.Սրվանձոյանցի ֆոնդ, հ.4/13, էջ 0269–0272: Վան-Կաճեթ

Բ-2. Սարգիս Հայկունու անտիպ անեկդոտները, Գ.Սրվանձոյանցի ֆոնդ, վավ. 538, էջ 51–56, 93–98: Բհ1: Սարգիս Հայկունի, 5/1651–1653:

ԳԱԹ-ի հավաքածուից Սրվանձոյանցի և Հայկունու անեկդոտների պատճենահանված տարբերակները պահպանվում են նաև ՀԱԻ-ի արխիվում՝ թիվ 5, 1531, 1551, 1585, 1587, 1635, 1639–1643, 1651–1659, 1665–1671, 1719–1721, 1831–1835:

13. ԿԻԼԻԿԻԱ

1. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատոր 16, Վերժինե Սվազյան, Մուսա լեռ, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984, էջ 104-109: 219 էջ:
2. Սվազյան Վերժինե, Կիլիկիա, արևմտահայոց բանավոր ավանդույթները, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994թ., 407 էջ:
3. Միջ-գաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց Յ. Չոլաքեան, Հալեպ, 1988թ., Տպ. Արևելք–Հալեպ, 120 էջ: (խառը) (Զեյթուն, Ուրֆա, Այնթափ, Քիլիսի, Սասուն, Տիգրանակերտ)
4. Միջգաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց Յ. Չոլաքեան, Վ.Քասունի, Բ տպագրութիւն, Հալեպ, Տպ. Արևելք–Հալեպ, 2005թ., 176 էջ: (խառը) (Զեյթուն, Ուրֆա, Այնթափ, Քիլիսի, Սասուն, Տիգրանակերտ)

14. ՊՈԼԻՍ

1. Սվազյան Վերժինե, Պոլսահայ բանահիւսութիւնը, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն» հրատ., 2000թ., 592 էջ
2. Աճառյան Հրաչյա, Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009թ., 274 էջ, 55 միավոր նյութ, էջ 159–184:

15. ՀԱՄԾԵՆ

1. Չայն Համշենական (գիրք 4-րդ), կազմեցին և խմբագրեցին Սերգեյ Գալստյան, Լյուդվիգ Կարապետյան, Եր., «Վերնատուն» հրատ., 1999թ., 3 նմուշ՝ էջ 153:
2. Նշխարներ Համշենի և Տրապիզոնի բանահյուսության, ժողովեց, կազմեց և ծանոթագրեց Բարունակ Թողաքյանը, Երևանի համալսարանի հրատ., 1986թ., էջ 74–81: 256 էջ:

3. Հրեղեն ձին, Մշակեց և վերապատմեց Սերգեյ Վարդանյանը, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1981, էջ 68, 72, 80–82, 240 էջ: (խառը)
4. Համշենահայ բանահյուսություն, Հավաքեց կազմեց և ծանոթագրեց Հակոբ Գուրունյանը, Եր., «Լույս» հրատ., 1991, էջ 54–59, 62, 83–84, 86–88, 90, 95, 96–99, 102–173: 336 էջ:
5. Վարդանյան Սերգեյ, Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառը, բանահյուսությունը և երգարվեստը (այութեր և ուսումնասիրություններ), Եր., ԵՊՀ հրատ., 2009: 428 էջ:
6. Թագավորի երազները (Բանահյուսական ժողովածու), Կազմեց, ծանոթագրեց և հրատարակության պատրաստեց Սերգեյ Վարդանյանը, Եր., «Գասպրինտ» հրատ., 2003, էջ 25–27, 42, 57: 144 էջ: (խառը)
7. «Ձայն Համշենական» երկամսյա թերթ, 2004–2015 թթ.:

16. ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ – ԱԳՈՒԼԻՍ

1. Սարգսեանց Սարգիս, Ագուլեցոց բարբառը, Մոսկվա, 1883 թ., 17 նմուշ՝ էջ 39–51:
2. Ագուլիսի բարբառի մատուցներ, Աշխատասիրությամբ Արզամ Այվազյանի, 2-րդ հրատ., Եր., «Գասպրինտ», հրատ., 2012, 613 էջ:

17. ՀՅՈՒՄԻՍՏԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍ –

ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ (ԴՈՆԻ ՌՈՍՏՈՎ) և շրջակա հայկական գյուղեր

1. Փորքշեյան Խ.Ա., Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1965 թ.: 195 էջ:
2. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատոր 2, Խ.Ա. Փորքշեյան, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971 թ., էջ 85–91: 225 էջ:
3. Դարավոր արմատներ, Շահեն Շահինյան, Եր., 1980 թ., էջ 179–185: (Նոր Նախիջևան)

18. ԴԱՂՍՏԱՆ–ՂԶԼԱՐ

1. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հատոր 10, Գ. Գևորգյան, Ղզլար, Եր., 1980 թ., էջ 87–92, 139 էջ: (ՌԴ Դաղստանի ինքնավար մարզ):

19. ԲՈՒԼՂԱՐԻԱ

1. Мицева Е., Сирануш Папазян-Таниелян, «Арменцита разказват за себе си...». България Академия на науката этнографски институт и музей. Академично изд-о «Проф. Марин Дринов», София. 2007, էջ 73-91:

Թեմատիկ այլ հրատարակություններ

1. Սարգսյան Արմեն Շ., Մանկական զվարճախոսություններ, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2016, 232 էջ:
2. Սարգսյան Արմեն Շ., Մանկական ծիծաղադարան. աշխարհը երեխաների աչքերով, Եր., Հեղինակային հրատարակություն, «Էդիթ պրինտ» տպարան, 2019, 272 էջ:
3. Խնդանք-խնդացնենք, Քաղեց և մշակեց՝ Փոլ Այանեան, Պեյրուֆ, Տպագրութիւն՝ Համազգային Վահէ Մէթեան Հրատարակչատան, 2017: 136 էջ: (խառը)
4. Մահակյան Արամայիս, 500 կատակ, «Կիլիկիա» գրատուն-հրատարակչատուն տպարան, Հալէպ, 2000, 216 էջ:
5. Խաչատրյան Խաչիկ, Ծիծաղում են պոլիտեխնիկցիները, Եր., 1998 թ., 224 էջ:
6. Մահակյան Ռոմանոս, Սատիրիկոն: Երգիծահանդես, Եր., «Լուսաբաց հրատարակչատուն», 2012, 158 էջ:

«Ծիծաղի պարտեզ»

1. Ծիծաղի պարտեզ, **գիրք առաջին**, (Հրանտ Հորիզոն՝ Ղազարյան), Գուրգեն Բալայան՝ Լոռեցի, Սոս Ազիզյան, Գառնիկ Արսենյան, Տիգրան Հովհաննիսյան), Եր., 2004, «Պարոյր Սևակ» հրատ., 140 էջ:
2. Ծիծաղի պարտեզ, **գիրք երկրորդ**, (Սոս Ազիզյան, Հովհաննես Մելքոնյան, Հրանտ Հորիզոն՝ Ղազարյան, Գառնիկ Արսենյան, Յուրի Հովհաննիսյան, Արտավազդ Մաքանյան, Գուրգեն Բալայան՝ Լոռեցի, Ժակ Հակոբյան) «Պարոյր Սևակ» հրատ., Եր., 2005, 132 էջ:
3. Ծիծաղի պարտեզ, **գիրք երրորդ**, (Սոս Ազիզյան, Գուրգեն Բալայան, Լևոն Բլբլույան, Ժակ Հակոբյան, Ալբերտ Փարսադանյան) «9-րդ հրաշալիք» հրատ., Եր., 2006 թ., 144 էջ: (խառը)
4. Ծիծաղի պարտեզ, **գիրք չորրորդ**, (Սոս Ազիզյան, Հրանտ Հորիզոն՝ Ղազարյան, Ժակ Հակոբյան, Գրիգոր Մելիք-Սարգսյան, Գայան Աթանյան, Ալբերտ Փարսադանյան, Միսակ Մուրադյան), Եր., «Լուսաբաց հրատարակչատուն», 2007, 200 էջ:

«Ծիծաղի տոնավաճառ» մատենաշար

1. Ծիծաղի տոնավաճառ—1, Քաղաքական անեկդոտներ, Եր., 2007, 32 էջ: Թողարկման պատասխանատու, գլխավոր խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան
2. Ծիծաղի տոնավաճառ—2, 101 ստուտ անեկդոտ ապարանցիների մասին, Կազմեց՝ Վաչագան Սարգսյանը , Ապարան, 2005, 155 նմուշ, 32 էջ:
3. Ծիծաղի տոնավաճառ—3, «Խուժան» անեկդոտներ, Գլխավոր խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան, Եր., 2007, 32 էջ:

4. Ծիծաղի տոնավաճառ—4, Գողական անեկդոտներ, Գլխավոր խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան, Եր., 2008, 32 էջ:
5. Ծիծաղի տոնավաճառ—5, «Բունք» անեկդոտներ, Գլխավոր խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան, Եր., 2008, 32 էջ:
6. Ծիծաղի տոնավաճառ—6, «Հարբած» անեկդոտներ, Հրատարակիչ-խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան, Եր., 2008, 32 էջ:
7. Ծիծաղի տոնավաճառ—7, Զոքչապատում, Գլխավոր խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան, Եր., 2008, 32 էջ:
8. Ծիծաղի տոնավաճառ—8, Սիրային անեկդոտներ, Հրատարակիչ-խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան, Եր., 2008, 32 էջ:
9. Ծիծաղի տոնավաճառ—9, «Հանցագործ» անեկդոտներ, Խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան Եր., 2009, 32 էջ:
10. Ծիծաղի տոնավաճառ—10, Ցուլի տարվա հումոր, Խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան, Եր., 2009, 32 էջ:
11. Ծիծաղի տոնավաճառ—11, ...Եվ թամադան ասաց, Կենաց-բաժակաճառներ, Խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան, Եր., 2009, 32 էջ:
12. Ծիծաղի տոնավաճառ—12, Ա՛խ, կանայք, կանայք... Կանացի գվարճապատումներ, անեկդոտներ... Խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան, Եր., 2009, 32 էջ:
13. Ծիծաղի տոնավաճառ—13, Հանդիպեցին երկու ապարանցի... Անեկդոտներ, Խմբագիր՝ Վաչագան Սարգսյան, Եր., 2009, 32 էջ:
14. Ծիծաղի տոնավաճառ—14, Ապարանյան անեկդոտներ, Կազմեց և հրատարակության պատրաստեց Վ.Սարգսյանը, Եր., Հեղ. հրատ., «Տիգրան Մեծ» հրատ. տպարան, 2015, 64 էջ:

Օտարագրիչների անեկդոտներ

1. Երգիծական մանրապատումներ (քաղված տարբեր ժողովուրդների բանահյուսությունից), թարգմանեց Մ.Հ. Դավթյանը «Մովետական գրող» հրատ., Եր., 1977, 336 էջ:
2. Քսաներեք Նասրեդին, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1986, 512 էջ:
3. Գաբրովյան ժպիտներ, Ռուսերենից թարգմանեց Օլյա Գյուլամիրյանը, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1990, 140 էջ:
4. Երգիծական մանրապատումներ՝ քաղված տարբեր ժողովուրդների բանահյուսությունից, մամուլում հրատարակված նյութերից, Դպրոցական միջին և բարձր տարիքի երեխաների համար, Կազմող՝ Է. Չալիկյան, «Լույս» հրատ., 1990, 463 էջ:
5. Ծիծաղում է աշխարհը (Թափառաշրջիկ անեկդոտներ), Թարգմանիչներ և կազմողներ՝ Ռազմիկ Սողոմոնյան, Կառլոս Եղիազարյան, Եր., «Անահիտ» հրատ., 1991, 176 էջ:

6. Анекдоты от одесситов, сост. и предисловие Василий Котюшенко, Одесса: Изд-во Optimum, 2007г, 350 с.
7. Двадцать три Насредина, Составление, вступительная статья, примечания и указатели М.С. Харитонова. Москва, Главная редакция восточной литературы изд. «Наука», 1978. 584 стр.

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐԸ

ա/թ — առանց տարեթվի

ա/հ — առանց հրատարակչության նշման

անգլ. — անգլերեն

ԱՍ — Արմեն Սարգսյան

ԱՍՇՀ — Արմեն Շավարշի Սարգսյանի հավաքածու

արար. — արարերեն

ԲՏՌ — գրահամերենա

ԳԱ — Գիտությունների ակադեմիա

ԳԱԱ — Գիտությունների ազգային ակադեմիա

ԴԲԱՆ — դաշտային բանահյուսական անտիպ նյութեր

ԵԺ — երկերի ժողովածու

ԵԼԺ — երկերի լիակատար ժողովածու

ԵՊՀ — Երևանի պետական համալսարան

Եր. — Երևան

թրթ. — թուրքերեն

ժողտուն — ժողովրդական ստեղծագործության տուն

իմա — իմացիր, այսինքն

ԻՊԿ — ինքնապաշտպանական կոմիտե

ԼՂՀ — Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն

ԽՄԿԿ — Խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցություն

ԽՍՀՄ — Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների

Միություն

կենտկոմ — կենտրոնական կոմիտե

կոմկուս — կոմունիստական կուսակցություն

ՀԱԲ — Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն

ՀԱԻ — Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ՀԳՄԿ — Հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոն

ՀԺՀ — հայ ժողովրդական հեքիաթներ

ՀՍՍՀ — Հայաստանի Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետություն

ՀՄՍՀ — Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն

ՀՄՍՌ — Հայաստանի Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկա

հրատ. — հրատարակչություն

ռուս. — ռուսերեն

ՄՄԿԿ — Սովետական Միության կենտրոնական կոմիտե

տրբրկ. — տարբերակ

Եր. — Ереван

изд. — издательство

НАН — Национальная академия наук

РА — Республика Армении

РАН — Российская академия наук

с. — страница

Т — том

ЮИЦ — южный научный центр

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Ա. ՍԿԶԲԱՆԴՅՈՒՐՆԵՐ

1. Աբազյան Ս., Նոյեմբերյան կատակներ, անեկդոտներ, սրամտություններ, Վանաձոր, «Արմինֆո» հրատ., 1999, 64 էջ:
2. Աբեղյան Մ., հատոր Ա, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1966, 572 էջ:
3. Աբեղյան Մ., Երկեր, հատոր Դ, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., 1970, 636 էջ:
4. Աբովյան Խ., Երկերի լիակատար ժողովածու՝ 8 հատորով, հատոր 5, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., 1950, 510 էջ:
5. Աբովյան Խ., Հայ դասականների գրադարան, Երկեր, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., 1984, 720 էջ:
6. Ագուլիսի բարբառի մասունքներ, Աշխատասիրությամբ Արգամ Այվազյանի, 2-րդ հրատ., Եր., «Գասպրինտ», հրատ., 2012, 613 էջ:
7. Ազնավուրեան Ս., Հեքիաթներ, զուարճալիքներ, Միջիկըն, ԱՄՆ, 1971, 190 էջ:
8. Աթաջանյան Վ., Խաչին, Բուբուլը և ուրիշները, ԼՂՀ ԻՊԿ օրգան «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1993, 80 էջ:
9. Ահյան Մ., Ծիծաղի հարյուր ակնթարթ: Զվարճապատումներ, «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1995, 54 էջ:
10. Աղայան Է., Մեղրու բարբառը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1954, 360 էջ:
11. Աճառյան Հր., Բանաստեղծություններ: Անեկդոտներ իմ մասին: Կազմեց և ձևավորեց Հրաչյա Աճառյան Կրտսերը, Եր., Գրականության և արվեստի թանգարանի հրատ., 2008, 128 էջ:
12. Աճառյան Հր., Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի (իմաստաբանություն, բառաբանություն, շարահյուսություն), Մանկական բաներ, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2005, 352 էջ:
13. Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, Ա հատոր, Եր., ԵՊՀ հրատ., 1971, 700 էջ:
14. Աճառյան Հր., Պոլսահայ անգիր բանահյուսություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009, 274 էջ:
15. Այվազեան արքեպիսկոպոս Գ., Հազար և մի առակաւոր բանք, Ազգային և օտարք, Կ. Պոլիս, տպագր. Արամեան, 1874, 287 էջ:
16. Անգլերեն-հայերեն բառարան, Կազմեցին՝ Ա. Լազարյան, Ն. Համբարձումյան, Ա. Հայրապետյան, Եր., «Մանմար» հրատ., 2011, 721 էջ:
17. Անեկդոտներ, հատոր Ա, Աշխատասիրեց Յովհաննէս Նազարեանց, Բագու, Ղասապեանցի տպարան, 1876, 223 էջ:
18. Անեկդոտներ, Հատոր Բ, Աշխատասիրեց Յովհաննէս Նազարեանց, Տըվիսիս, տպարան Յովհաննիսի Մարտիրոսեանց, 1877, 153 էջ:

19. Անեկդոտներ, Հատոր Գ, Աշխատասիրեց Յովհաննէս Նազարեանց, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանցի և ընկ. տպարան, 1883, 256 էջ:
20. Անեկդոտներ, զուարճալի գրոյցներ, համառոտ դեպքեր և առակներ, մեծ մասամբ ազգային կեանքից առած: Ժողովեց Գալուստ Շիրմազանեանց, Թիֆլիս, տպարան Յովհաննու Մարտիրոսեանց, 1878, 188 էջ:
21. Անթանեսյան Վ., Լոռվա ժպիտներ, Եր., Հեղ. հրատ., 2012, 112 էջ:
22. Առակներ, ավանդոյթոյններ, անեկդոտներ (Ախալցխայի բարբառով): Գրի առավ Ստ. Մալխասյանց, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Եր., 1958, 190 էջ:
23. Ասատրյան Մ., Լոռու խոսվածքը, Եր., «Միտք» հրատ., 1968, 198 էջ:
24. Բարայան Ա., Էջեր Լոռվա բանահյուսոյթոյնից, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2007, 80 էջ:
25. Բալայան Գ., 55+ (Հիսունհինգ պլյուս): Երգիծանք, Եր., «Վան Արյան» հրատ., 2009, 80 էջ:
26. Բալայան Գ., Միամիտ մտքեր, Լոռվա ժպիտներ, Եր., «Վան Արյան» հրատ., 2002, 64 էջ:
27. Բալյան Լ., Ականջդ բեր ասեմ. Աֆորիզմներ, անեկդոտներ, բանաստեղծոյթոյններ, Եր., ՀԳՄ հրատ., 2008, 496 էջ:
28. Բախտիկեան Ս., Շէփկայ խելացին (Հայկական զուարճախօսոյթոյններ), Պէյրոթ, Լիբանան, Տպարան Օլիմփիք, 1953, 84 էջ:
29. Բախտիկեան Ն.Ծ. Վրդ., Փերիոյ խելացին (զուարճալի մանրադէպեր), Պէյրոթ, Տպարան Սևան, 1967, 60 էջ:
30. Բաղդասարյան-Թափալցյան Ա., Սշո բարբառը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1958, 267 էջ:
31. Բաղրամյան Ռ., Շամախիի բարբառը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1964, 286 էջ:
32. Բաքվի հայոց բանահյուսոյթոյնը, Գրառեցին և կազմեցին Ալվարդ Ղազիյանը և Սվետլանա Վարդանյանը, Եր., «Զանգակ-97», 2004, 380 էջ:
33. Բոյիդ մեռնեմ կամ Քյավառա 140 անեկդոտ, Հավաքեց և մշակեց Լևոն Բլբուլյանը, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992, 196 էջ:
34. Բոյիդ մեռնեմ-2, Զվարճապատումներ, Հավաքեց և մշակեց Լևոն Բլբուլյանը, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1995, 192 էջ:
35. Բոյիդ մեռնեմ-3, Քյավառա արաղապատումներ, Հավաքեց և մշակեց Լևոն Բլբուլյանը, Եր., «Անտարես» հրատ., 199 էջ:
36. Բուզանդ Փ., Պատմոյթոյն հայոց, Գլուխ Ը, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1968, 352 էջ:

37. Գասպարյան Ռ., Ծագումով գյումրեցի ենք: Անեկդոտներ, հումորներ, ասացվածքներ, զավեշտալի դեպքեր, Լուս Անջելես, հեղ. հրատ., 1-ին մաս, 2011, 131 էջ:
38. Գեորգեան Գ., Չնքուշապատում, հատոր 1, Երուսաղեմ, տպարան Ս.Յակոբեանց, 1970, 626 էջ:
39. Գիրք առակաց, (առակներ, առածներ, իմաստուն խոսքեր և այլն), պատրաստեց Կարապետ քահանայ Գալֆաեան, Լիբանան, Պեյրուֆ, Տպարան՝ Կ. Տոնիկեան, 1957, 218 էջ:
40. Գյուլնազարյան Խ., Մեր գյուղի հանաքները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, 112 էջ:
41. Գյուրջինյան Հ., Մի բոռ ժպիտ, Վանաձոր, Սիմ տպագրատուն, 2012, 244 էջ:
42. Գրիգոր Ս., Զվարճալի պատառաքաղ, Քաջարան-Կապան, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, 186 էջ:
43. Գրիգորյան Գ., Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, Եր., 1980, «Լույս» հրատ., 471 էջ:
44. Գրիգորյան Հ., Սրամտում է Ջավախքը: Անեկդոտներ, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992, 132 էջ:
45. Գևորգյան Գ., Գինոսի ժպիտները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1975, 80 էջ:
46. Գևորգյան Հ., Լենինականյան զվարճալի զրույցներ և սրամտություններ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1990, 180 էջ:
47. Դարավոր արմատներ, Շահեն Շահինյան, Եր., էջ 179–185: 1980 թ.:
48. Դևկանց Ա., Կաճեթա ծռեր, Հաղագս ծիծաղական պատմությանց և վասն խրատի, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1974, 328 էջ:
49. «Եղինջ» երգիծական հանդեսի հավելված, Եր., 1995:
50. Երգիծական մանրապատումներ, Թարգմ.՝ Մ. Հ. Դավթյան, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., 1977, 463 էջ:
51. Զուարճաբանությունը Բալակիրևի՝ պալատական զուարճախօսին կայսեր Ռուսաց Մեծին Պետրոսի, թարգմ.՝ ռուսաց լեզուէն Ավետիք Խազեգեանց, Ս. Պետերբուրգ, ի տպարանի Կայսերական ճեմարանի գիտութեանց, 1858, 104 էջ:
52. Զուարճախօս առակք Պարսից: Թարգմ.՝ Մ. Դ. Թաղիաղեանց, Թարգմանեալ հանդերձ յաւելուածովք, Կալկաթայ, տպարան Արարատեան ընկ., 1846, 84 էջ:
53. Էջեր հայ միջնադարյան գեղարվեստական արձակից, Խմբագրությամբ և առաջաբանով, Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, ՀՍՄՌ ԳԱ հրատ., Եր., 1957, 284 էջ:
54. Թագավորի երագները (Բանահյուսական ժողովածու), Կազմեց, ծա-

- նորագրեց և հրատարակության պատրաստեց Սերգեյ Վարդանյանը, Եր., «Գասպրիստ» հրատ., 2003, 144 էջ:
55. Թաղիաղյան Մ., Գեղարվեստական երկեր, «Զուարճախօս առակք Պարսից: Թարգմանեալ հանդերձ յաւելուածովք», էջ 394–422, հավելվածը՝ էջ 414—422: Եր., «Հայաստան» հրատ. 1965, 431 էջ:
 56. Թումանյան Մ., Հայրենի երգ ու բան, հատոր 2, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983, 439 էջ:
 57. Թումանյան Հովհ., Երկերի ժողովածու՝ այսուհետև՝ ԵԺ, 6 հատորով, հատոր 5 (Նամակներ՝ 1885–1922), Եր., Հայպետհրատ, 1945:
 58. Թումանյան Հովհ., Երկերի լիակատար ժողովածու (այսուհետև՝ ԵԼԺ)՝ 10 հատորով, հատոր 5, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1994, 831 էջ:
 59. Թումանյան Հովհ., ԵԼԺ, հատոր 8, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1999, 710 էջ:
 60. Թումանյան Հովհ., Հեքիաթներ, «Լոյս» հրատ., 1988, 320 էջ:
 61. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հատոր 1, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1969, 601 էջ:
 62. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հատոր 2, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1974, 574 էջ:
 63. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հատոր 4, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1980, 828 էջ:
 64. Ժողովրդական անգիր բանաստեղծություններ, ժողովեց Տիգրան Վարդանեանց, Թիֆլիս, Տպարան Տ.Մ.Ռօտինեանցի, 1900, 123 էջ:
 65. Ժողովրդական առակներ. Ա. Միլա Նար-էդ-դին, Հավաքեց՝ Ե.Լալայեան, Տպարան Կ.Մարտիրոսեանցի, Թիֆլիս, 1903, 256 էջ:
 66. Ժողովրդական առակներ, Բ. Հորոս, հավաքեց Ե.Լալայեան, Թիֆլիս, Տպարան Կ.Մարտիրոսեանցի, 1903, 31 էջ:
 67. Ժողովրդական սրախոսություններ, Հավաքեց և մշակեց Վարդուհի Նաղաշյանը, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1992, 112 էջ:
 68. Իկիլիկյան Հ., Գյումրին, Պոլոզ Մուկուչը և երգիծական մանրապատումներ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1989, 350 էջ:
 69. Լալայան Ե., Երկեր, Հինգ հատորով, հատոր 3, Բորչալուի գավառ, Եր., ՀՀ ԳԱՍ հրատ., 2004, 384 էջ:
 70. Լոռվա զվարճապատումներ, հավաքեց և մշակեց Արամայիս Քոչիկյանը, Գյումրի, «Կումայրի» հրատ., 1992, 15 էջ:
 71. Լոռվա զվարճապատումներ, հավաքեց և մշակեց Ս.Ճշմարիտյանը, Գյումրի, «Կումայրի» հրատ., 1992, 15 էջ:
 72. Լեսինգ Գ., Դրամաներ, թարգմ. գերմ՝ Հ. Հակոբյանի, «Հայաստան», հրատ., Եր., 1970, 494 էջ:

73. Խանգաղյան Ս., Պըլը Պուղի, Եր., «Արևիկ» հրատ., 1988, 304 էջ:
74. Խոբենացի Մովսես, Պատմություն հայոց, Թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրություններն ակադեմիկոս Ստ.Մալխասյանցի, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1968, 420 էջ:
75. Ծաղրաբանությունը Նասրետտին Խոճայի, թարգմ. ի գաղիերէսէ, Զմյուռնիա, տպագր. Տետեան, 1858, 16 էջ:
76. Ծատուրյան Ա., Ծիծաղում է Խնձորեսկը, «Գյուղական հումորի շտեմարան» շարքից, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, 350 էջ:
77. Ծիծաղենք միասին, Կազմեց Սարինէ Ամիրխանեանը (Ղևոնդեան), Բ տպագրություն, Թեհրան, «Նայիրի» հրատ., 2007, 116 էջ:
78. Ծիծաղի տկճոր: Մոլլա Նասրեդինի առակներ, ծիծաղաշարժ անեկդոտներ և արախոսությունների ժողովածու: Կազմեց՝ Արսեմ (Յարութին) Եսսեան, Թիֆլիս, տպարան Էպոխա, 1913, 96 էջ:
79. Ծիծաղի տոնավաճառ, 3-րդ թողարկում, Խուժան անեկդոտներ, Եր., «Զանգեզուր» տպագրական կենտրոն, 2007, 32 էջ:
80. Ծիծաղի տուպրակ, Անեկդոտներ հայ և օտարների կեանքից, Աշխատասիրեց դպիր Ս.Տ.Ս.Շահագիզեան, Թիֆլիզ, տպարան Մովսես Վարդանեանի, 1892, 220 էջ:
81. Ծիծաղում են վանեցիները, Հավաքել, կազմել են Վարազդատ Հարությունյանը և Նորա Մելիքյանը, Եր , «Զանգակ-97» հրատ., 2006, 196 էջ:
82. Կատակում են մովսեսցիները, Գրառողներ՝ Ա. Պապյան, Հ. Պապյան, Եր., «Նոյյան տապան» հրատ., 2012, 92 էջ:
83. Կատակում է Գորիսը (Գորիս քաղաքի և շրջանի ժողովրդական արախոսություններ և անեկդոտներ), Հավաքեց, մշակեց ու կազմեց Լևոն Սահակյանը, «Մուշ» հրատ., Գորիս, 1994, 80 էջ:
84. Կարս: Հայոց բանահյուսական մշակույթը, Կազմողներ՝ Ս.Հարությունյան (գիտական ղեկավար), Ս.Ա.Վարդանյան, Է.Հ.Խեմչյան, Լ.Խ.Ղոնջյան, Մ.Հ.Խեմչյան, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2013, 752 էջ:
85. Կիրակոսյան Ն., Կիրակոսյան Ա., Ջավախքի ժպիտներ, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1994, 208 էջ:
86. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, այսուհետև՝ ՀԱԲ, հատոր 2, Խ.Ա.Փոքրջեյան, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1971, 225 էջ:
87. ՀԱԲ, հատոր 3, Հարք (Մշո Բուլանքի), Սահակ Մովսիսյան (Բենսե), Եր., ԳԱ հրատ. 1972, 184 էջ:
88. ՀԱԲ, հատոր 4, Վ.Սվազյան, Սարգիս Հայկունի (Կյանքն ու գործունեությունը), Եր., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1973, 176 էջ:
89. ՀԱԲ, հատոր 8, Ս.Ավազյան (Սերինե), Արճակ, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1978, 188 էջ:

90. ՀԱԲ, հատոր 10, Գ. Գևորգյան, Ղզլար, Եր., ԳԱ հրատ., 1980, 139 էջ:
91. ՀԱԲ, հատոր 11, Գ. Հ. Միքայելյան, Նոր Բայազետ, Եր., ԳԱ հրատ., 1980, 168 էջ:
92. ՀԱԲ, հատոր 14, Ռոզա Գրիգորյան, Գեղարքունիք, Եր., ԳԱ հրատ., 1983, 264 էջ:
93. ՀԱԲ, հատոր 15, Ալվարդ Ղազիյան, Արցախ, Եր., ԳԱ հրատ., 1983, 192 էջ:
94. ՀԱԲ, հատոր 16, Վերժինե Սվազլյան, Միսսա լեռ, Եր., ԳԱ հրատ., 1984, 219 էջ:
95. ՀԱԲ, հատոր 19, Ռաիսա Խաչատրյան, Թալին, Եր., «Գիտություն» հրատ., 1999, 280 էջ:
96. ՀԱԲ, հատոր 20, Թամար Գևորգյան, Լոռի (Տաշիրք-Ձորագետ), Եր., «Գիտություն» հրատ., 1999, 315 էջ:
97. ՀԱԲ, հատոր 21, Էսթեր Խենյան, Տավուշ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, 314 էջ:
98. ՀԱԲ, հատոր 25, Էսթեր Խենյան, Իջևան (Ձորովոր), Եր., «Գիտություն» հրատ., 2008, 492 էջ:
99. Հայ բանասիրություն, Քրեատոմատիա, Կազմեց և խմբագրեց՝ Գր. Գրիգորյան, ԵՊՀ հրատ., Եր., 1974, 534 էջ:
100. Հայերեն բարբառներ, Սևանա լճի ավազանի խոսվածքները, Խ. Արուստյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտ, Եր., 1972թ., 226 էջ:
101. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հատոր 15, Վան Վասպուրական, Եր., «Ամրոց» հրատ., 1998, 512 էջ:
102. Հայկական զրոյցներ, պատրաստեց Կարապետ քահանայ Գալֆանյան, Լոս Անջելես, Պոզանդեան տպագրութիւն, 1944, 112 էջ:
103. Հայկական ուղիղի անեկդոտները, Եր., ա/թ, ա/հ, «Գիտելիք», «Անահիտ-2» գրահրատարակչական կոոպերատիվ, թիվ 139:
104. Հայկունի Ս., Ժողովրդական առակներ, Վաղարշապատ, Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 1907, 94 էջ:
105. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հատոր Ա, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2001, 427 էջ:
106. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հատոր Զ, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2010, 407 էջ:
107. Հայոց հին և միջնադարյան արձակի քրեատոմատիա, Եր., Երևանի համալսարանի հրատ., 1981, 624 էջ:
108. Համշենահայ բանասիրություն, Հավաքեց, կազմեց և ծանոթագրեց Հակոբ Գուրունյանը, Եր., «Լույս» հրատ., 1991, 336 էջ:

109. Հարությունյան Հ., Հայոց լեզուն հազարազանձ, Եր., «Արևիկ» հրատ., 1989, 280 էջ:
110. Հարությունյան Ս., Բանագիտական ակնարկներ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2010, 264 էջ:
111. Հովսեփյան Հ., Ղարադաղի հայերը. հ.2, բանահյուսություն, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2009, 643 էջ:
112. Հովսեփյան Ն., Միամիտ և հնարամիտ սևքարցիները, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2003, 152 էջ:
113. Հրեղեն ձին, Մշակեց և վերապատմեց Սերգեյ Վարդանյանը, Առաջաբանը՝ Սարգիս Հարությունյանի, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1981, 240 էջ:
114. Հումդրի հայրաքաղաք Գյումրի, Կազմեց Գագիկ Վարդանյանը, Եր., հեղ. հրատ. 2013, գիրք 1-ին, 160 էջ:
115. Հազարյան Ս., Եկեք մի քիչ ուրախանանք, մեր հոգսերից թեթևանանք: Անեկդոտներ: Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2002, 64 էջ:
116. Հահրամանյան Կ., Արցունքոտ ժպիտներ, հատոր 1, Եր., «Դավ» հրատ., 2004, 296 էջ:
117. Հահրամանյան Կ., Արցունքոտ ժպիտներ, հատոր 2, Եր., «Դավ» հրատ., 2006, 352 էջ:
118. Հանալանյան Ա., Առածանի, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1960, 400 էջ:
119. Հանալանյան Ա., Ավանդապատում, Եր., ԳԱ հրատ., 1969, 530 էջ:
120. Հարաբաղի զվարճախոս Պըլը-Պուղին, Հավաքեց և մշակեց Սարգիս Իսրայելյանը, Եր., «Հայաստան» հրատ., 2008:
121. Հարիբյան Ա., Ռուս-հայերեն բառարան, «Հայաստան» հրատ., Եր., 1968, 1424 էջ:
122. Ղուլյան Բ., Գյուլիստան, Պատառիկներ մոտիկ անցյալից, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, 200 էջ:
123. Ճանիկեան Յ., Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս, տպարան Մ. Դ. Ռօտինենանցի, 1895, 500 էջ:
124. Մաղաթյան Ք., Ալաշկերտի խոսվածքը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1985, 251 էջ:
125. Մալխասեանց Ստ., Հայերէն բացատրական բառարան, հատոր 1, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2010, 608 էջ:
126. Մակարյան Ա., Անեկդոտի զարգացումը հայ գրականության մեջ, Եր., «Մեհյան» հրատ., 2000, 160 էջ:
127. Մանկական խոսք, Կազմող՝ Անահիտ Գալստյան, Եր , «Զանգակ-97» հրատ., 2006, 96 էջ:
128. Մարաշ կամ Գերմանիկ և հերոս Զեյթուն, Երկասիրեց Գր.Հ.Գա-

- լուստեան, Հրատարակութիւն Մարաշի հայրենակցական միութեան կեդր. վարչութիւն, ԱՄՆ, Նիւ Եորք, 1934, 944 էջ:
129. Մարգարյան Ա., Եկեք մի քիչ զվարճանանք: Զրոյցներ և անեկդոտներ, Եր., «Չար» ֆիրմա, 1992, 32 էջ:
 130. Մարկոսյան Ռ., Արարատյան բարբառը, Եր., «Լույս» հրատ., 1989, 390 էջ:
 131. Մելիք-Մարգարյան Գ., Զվարճալիք, Եր., «Պ.Սևակ» հրատ., 2001, 57 էջ:
 132. Մինասեան Լ., Գիղական բառ ու բան, Նոր Զուղա, Սր. Ամենափրկիչ վանքի տպարան, 1998, 422 էջ:
 133. Միջ-գաւառական անեքթոտներ, Հաւաքեց և ներկայացուց՝ Յ. Չոլաքեան, Հալէպ, Տպարան Արևելք-Հալէպ, 1988, 120 էջ:
 134. Միջգաւառական անեքթոտներ, Վերադասավորությամբ և նոր նյութերի լրացումներով, Բ. տպագրութիւն, Հաւաքեց և ներկայացուց՝ Յ. Չոլաքեան, Հալէպ, Տպարան Արևելք-Հալէպ, 2005, 176 էջ:
 135. Միքայելյան Հ., Ծալկայի հայերի ազգագրությունը և բանահյուսությունը, Եր., «Նոյյան տապան» հրատ., 1998, 307 էջ:
 136. Մկրտչյան Հ., Կարնո բարբառը, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1952, 190 էջ:
 137. Մոկս. Հայոց բանահյուսական մշակույթը, կազմողներ՝ Ս. Հարությունյան (գիտական ղեկավար), Է. Հ. Խեմչյան, Մ. Հ. Խեմչյան, Ա. Կ. Պողոսյան, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2015, 708 էջ:
 138. Մուրադյան Հ., Կաքավաբերդի բարբառը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1967, 236 էջ:
 139. Մուրադյան Հ., Կարճնանի բարբառը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1960, 259 էջ:
 140. Մուրադյան Մ., Շատախի բարբառը, Եր., ԵՊՀ հրատ., 1962, 228 էջ:
 141. Մուրադյան Ս., Ուրախ երգիծանի, Եր., «Շուշան» հրատ., 1999, 148 էջ:
 142. Նիկողոսյան Տ., Իրական դեպքեր բայազեղոցիների կյանքից, Եր., «Լուսաբաց» հրատ., 2016, 64 էջ:
 143. Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, Կազմողներ՝ Միքայել Առաքելյան, Ռոբերտ Ղահրամանյան, «Հայաստան» հրատ., Եր., 1978, 224 էջ:
 144. Շիրազ Հովհ., Քնար Հայաստանի, հատոր 1, Եր., Հայպետհրատ, 1958, 470 էջ:
 145. Չալիկյան Գ., Անլեղի սիրահարը, Եր., ՀԳՄ հրատ., 2004, 168 էջ:
 146. Պատմութիւն Անթէպի հայոց, Գ հատոր, խմբագիր՝ Երուանդ Պապայեան: Լոս Անջելես, 1994, 1191 էջ, ա/հ:
 147. Պատմութիւն Եվդոկիոյ Հայոց, գրեց Արշակ Ա. Ալպոյանճեան, Գահիրէ, Տպ. «Նոր Աստղ», 1952, 1751 էջ:

148. Պատմությունից հայ Կեսարիոյ (տեղագրական, պատմական և ազգագրական ուսումնասիրություն), Ա և Բ հատորներ, գրեց Արշակ Ա. Ալպոյանեան, Գահիրէ, տպարան Յ. Փափագեան, 1937, 1295 էջ:
149. Պատմում և կատակում էր Գալուստ Գալստյանը, հավաքել և կազմել է Լենա Անթառանյանը, Եր., «Վերնատուն» հրատ., 1994, 62 էջ:
150. Պարապ վախտի խաղալիք (պարապ մարդու տանու միտք), Շինեց ու սազացրեց Խաչատուր Աբովեան, Տիփսիս, Ի տպարանի Հ. Էնֆիանեանց և ընկերայ, 1864, 137 էջ:
151. Պըլը-Պողի, գրեց Մակար վարդապետ Բարխուդարեանց, Թիֆլիս, Մով. Վարդանեանի և ընկ. տպարան, 1883, 190 էջ:
152. Պողոսյան Ա., Հաղորդի բարբառը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1965, 371 էջ:
153. Պողոսյան Պ., Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, (խոսքի տեսություն), գիրք երկրորդ, «Համառոտ առակներ, անեկդոտներ և մանրապատումներ», Երևանի համալսարանի հրատ., 1991, 396 էջ:
154. Ջահուկյան Գ., Խլղաթյան Ֆ., Հայոց լեզու, դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 10-րդ դասարանի համար, Եր., «Փյունիկ Մակմիլան» հրատ., 1998, 136 էջ:
155. Ջրբաշյան Էդ., Մախչանյան Հ., Գրականագիտական բառարան, «Լոյս» հրատ., Եր., 1972, 328 էջ:
156. Սահակյան Ա., 500 կատակ, «Կիլիկիա» գրատուն-հրատարակչատուն տպարան, Հալէպ, 2000, 216 էջ:
157. Սահակյան Լ., Սրախոսություններ և անեկդոտներ, Գորիս, «Մուշ» հրատ., 1994, 80 էջ:
158. Սահակյան Ռ., Անկրկնելի Պարույրը, Հուշեր, պոեմներ և այլ նյութեր, Եր., «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2014, 148 էջ:
159. Սահյան Հ., Երկերի ժողովածու՝ 2 հատորով, հատոր 2, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1976, 613 էջ:
160. Սարգսյան Ա.Յու., Արցախի բանահյուսությունը, Եր., «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2015, 748 էջ:
161. Սարգսյան Ա.Յու., Արցախյան զվարճախոսություններ, Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 2014, 172 էջ:
162. Սարգսյան Ա. Շ., Մանկական զվարճախոսություններ, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2016, 232 էջ:
163. Սարգսյան Ա.Շ., Պարույր Սևակը և ժողովրդական բանահյուսությունը, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2010, 315 էջ:
164. Սաքանյան Ա., Լոռվա հանաքներ, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1977, 63 էջ:
165. Սաքանյան Ա., Լոռվա հանաքներ, Եր., Հեղինակային հրատ., 2004, 292 էջ:

166. Սեյրանյան Բ., Գուգարքի ուրախ զրույցներ, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1982, 96 էջ:
167. Սվազյան Վ., Կիլիկիա. Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, 407 էջ:
168. Սվազյան Վ., Պոլսահայ բանահյուսությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, 592 էջ:
169. Ստեփանյան Ա., 20-րդ դարի հայրենադարձությունը հայոց ինքնության համակարգում, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2010, 335 էջ:
170. Սրապյան Ա., Հայ միջնադարյան զրույցներ, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1969, 415 էջ:
171. Սրվանձտյանց Գ., Երկեր, հատոր 1, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 1978, 668 էջ:
172. Սունդուկյան Գ., Խաթաբալա: Կատակերգ. 4 արարով, Թիֆլիս, տպ. Մն. Մարտիրոսեանցի, 1904, 154 էջ:
173. Սևակ Պ., Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հատոր 5, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1974, 416 էջ:
174. Սևակ Պ., Երկերի ժողովածու՝ 6 հատորով, Հատոր 1, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1972, 528 էջ:
175. Վանա սագ, 1-ին մաս, Ժողովեց Գեորգ Գ.Շերենց, Թիֆլիս, տպ. Կ. Մարտիրոսեանցի, 1885, 187 էջ:
176. Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի միջնաբարբառը, Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2004, 204 էջ:
177. Վարդանյան Ս., Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառը, բանահյուսությունը և երգարվեստը (պոեթեր և ուսումնասիրություններ), Եր., ԵՊՀ հրատ., 2009, 428 էջ:
178. Վէպը զուարճալի անձից, յորս պարունակին խրատական և իմաստալից ասացումաճք, Ժողովեալ և թարգմանեալ յայլ և այլ լեզուաց աշխատասիրութեամբ Մովսիսի Զօհրապեանց Արցախեցոյ: Ի տպարանի Ներսիսեան Հոգևոր դպրոցի հայոց ընծայելոյ յԱզնուական Աղայ Գեորգայ Արժրունոյ: 1858 — ՌՅԷ, ՚ ի Տփլիս, 109 էջ:
179. Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու՝ 10 հատորով, հատոր 10, Եր., «Հայպետհրատ», 1964, 684 էջ:
180. Ուրախության դասագիրք, Կազմեց Աննա Չոբանյանը, Եր., «ՎՄՎ-ՊԻԻՆՏ», 2015, 232 էջ:
181. Փաշայան Ա., Պըլը Պուղին հայ մշակույթի պատմության էջերում, Ստեփանակերտ, «Իրզակ պլյուս» հրատ., 2010, 127 էջ:
182. Քոչարյան Ս., Զվարճապատումներ և իրապատումներ, Եր., «Աստղիկ» հրատ., 2008, 134 էջ:
183. Քսաներեք Նասրեղին, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1986, 512 էջ:

184. Андреев Н. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне Л., Гос. геогр. об.-во отд.-ние этнографич сказ. комиссии. 420 с.
185. Анекдоты Армянского радио, Сост. Константин Маркарян, Ер., «Антарес», 2004. 76 с. Jokes of Armenian Radio, Yerevan: Antares, 2004, 76 pp.
186. Анекдоты от одесситов, сост. и предисловие Василий Котюшенко, Одесса: Изд-во Optimum, 2007г, 350 с.
187. Армянский фольклор. Сост. и пер. с арм. Г.О. Карапетяна. М., Главная редакция восточной литературы издательства Наука, 1979. 375 с.
188. Грузинский народный юмор, Притчи, сказки. Тбилиси, «Литература да хеловнеба», 1964, 124 с.
189. Двадцать три Насредина, Составление, вступительная статья, примечения и указатели М.С. Харитоновна. Москва, Главная редакция восточной литературы изд. «Наука», 1978. 584 с.
190. Микроюморески со всего света, Москва, изд. «Прогресс», 1969, 270 с.
191. Курганов Е., Анекдот как жанр, СДБ: Акад. проект. гуманитарн. огенство. 1997. 127 с.
192. Латвийские народные анекдоты, Составитель Арайс К., перевод Г. Горского, Издательство Академии наук Латвийской ССР, Рига, 1963, 280 с.
193. Мицева Е., Сирануш Папазян-Таниелян, «Арменцита разказват за себе си...». Българска Академия на наукате этнографски институт и музей. Академично изд-о «Проф. Марин Дринов», София. 2007.
194. Чуковский К. Маленькие дети, Ленинград, 1928.
195. Чуковский К. Собрание сочинений в шести томах, том первый, От двух до пяти, Изд. «Художественная литература», Москва, 1965, 736 с.
196. Орбели И., том 2, Избранные труды, Ереван, изд. «Гитутюн», НАН РА, 2002, 456 с.
197. Пельтцер А. П., Происхождение анекдотов. //СБ. Харьк. Инст.-фил. о-ва., Т.11. Харьков, 1899. 57-58 с.
198. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки. Акад. Наук СССР, М., изд-во «Наука, 1970. 240 с.
199. Померанцева Э., Русская народная сказка, Москва, 1963, 87-103 с.
200. Проп В., Фольклор и действительность, Избранные статьи, Москва, Главная ред. вост. лит. изд-ва «Наука», 1976, 325 с.
201. Смехотерапия от всех болезней: анекдоты. Состовленные Рафаелян Лилия. Удмуртия, Ижевск, 2006, 312 с.
202. Советский анекдот (Указатель сюжетов). Миша Мельниченко, составление. Москва, Новое литературное обозрение, 2015.

203. Эстонский фольклор, Таллин. Изд.-во «Ээсти раамат», 1980, 360 с.
204. Aarne, A. Estnische Märchen und Sagenvarianten. Verzeichnis der zu den Hurtschen Handschriftsammlungen gehörenden Aufzeichnungen. Mit der Unterstützung der Finnisch-Bugrisher Gesellschaft. Hamina, 1918.160 S.(FFC 25).
205. Thompson, S. Motif-index of Folk-Literature, volume 4, J-K, Helsinki, 1934, Academia Scientiarum Fennica, 501 p.
206. Aarne A., Thompson S., The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Antti Aarne's Varzeichnis der Märchentypen. Translated and Enlarged by Stith Thompson, Second Revision, Helsinki, 1964, Academia Scientiarum Fennica, 588 p.

Բ. ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐ

1. Գալստյան Ա., Մանկական խոսքի բառապաշարի մի քանի առանձնահատկություններ, Գիտական նյութերի ժողովածու՝ նվիրված պրոֆ. Տ. Ավետիսյանի ծննդյան 60-ամյակին, Եր., «Վան Արյան», 2001, էջ 15–20:
2. Գալստյան Ա., Մանկական խոսքի բառապաշարը և նրա զարգացումը, Ջահուկյանական ընթերցումներ, Երևան, «Վան Արյան», 2006, էջ 38–43:
3. Գալստյան Ա., Հայերեն մանկական խոսքի դրսևորումների վերլուծության հարցեր, Ջահուկյանական ընթերցումներ, Եր., «Վան Արյան», 2007, էջ 42–48:
4. Գալստյան Ա., Մանկական խոսքի ուսումնասիրության մի քանի հարցեր, Ջահուկյանական ընթերցումներ, Եր., «Նաիրի», 2008, էջ 43–49:
5. Գալստյան Հ., Երգիծական բանահյուսության արդի գրառումներ Վահրամաբերդից, Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը, Հանրապետական 7-րդ գիտաժողովի նյութեր, Գյումրի, 2007, էջ 267–272:
6. Խենյան Է., Պոլոզ Մուկուչը Գյումրվա բանահյուսական ավանդության մեջ (Ըստ ՀԱԻ-ի բանահյուսական արխիվի նյութերի), Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը, Միջազգային 8-րդ գիտական նստաշրջանի նյութեր, Գյումրի, 22–24 հոկտեմբերի, 2010, «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 228–235:
7. Հայրապետյան Թ., Ղարաբաղի առակախոս Պըլ Պուդու սոցիալ-քաղաքական երգիծանքը (Ըստ 1989–2001թթ. գրառած նյութերի), Հայկական լեռնաշխարհի պատմամշակութային ժառանգությունը, միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, 2012թ., Երևան-Ստեփանակերտ, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 83–85:
8. Հայրապետյան Թ., Խաչենագետի ներքնահովտի վերաբնակեցված գյուղերի հասարակական-մշակութային գործընթացները. Կորուսյալ հայրենիքի և ազատամարտի հիշողությունները վերաբնակների բանա-

- հյուսույթյան մեջ, Վերամշակութայնացման հարցեր (Հայ էթնիկությունը սեփական և այլազգի միջավայրում. Հետազոտական փորձ, խնդիրներ և հեռանկարներ), Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2014, էջ 44–51:
9. Ղոնջյան Լ., Ժողովրդական ասույթաբանության և ավանդական գրույցների կապը (ըստ Գավառում գրանցած նյութերի), Հայ ժողովրդական մշակույթ—XVI, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2014:
 10. Մարգարյան Ն., Լենինական-Երևան մրցակցությունը 1970–80-ականների զվարճախոսություններում և սրամտություններում, Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը, Հանրապետական 7-րդ գիտաժողովի նյութեր, Գյումրի, 2007, էջ 151–157:
 11. Սահակյան Արծ., Հայկական անեկդոտի հերոս «ապարանցին» և տեղական—մշակութային ավանդույթը, Հայ ժողովրդական մշակույթ—XV, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 545–550:
 12. Մարգարյան Ա.Շ., Վանեցիները անեկդոտ-զվարճապատումներում, Վան քաղաքի առաջին հիշատակության 2865-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Հայաստանի մայրաքաղաքները, գիրք 1, Վան, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2013:
 13. Մարգարյան Ա.Շ., Վասպուրականյան երգիծական մանրապատում-զվարճախոսությունները, Վանի հերոսամարտի 100-ամյակին և Վան քաղաքի առաջին հիշատակության 2870-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողով, Եր., 2015թ., մայիսի 4–6-ը:
 14. Ստեփանյան Ա., 1946–1948 թթ. հայրենադարձության ինտեգրման և աղապտացման խնդիրները, Հայ ժողովրդական մշակույթ—XII, ՀԱԻ (հանրապետական գիտաժողովի նյութեր), «Մոտնի» հրատ., 2004:
 15. Ստեփանյան Ա., 1946–1948 թթ. հայրենադարձության ինտեգրման և աղապտացման խնդիրները, «1946–1948 թթ. հայրենադարձությունը և դրա դասերը. հայրենադարձության հիմնախնդիրներն այսօր», Մփյուռքի նախարարության համահայկական գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Եր., «Լինուշ» հրատ., 2009:
 16. Пельтцер А.П., Происхождение анекдотов.//СБ. Харьк. Инст.-фил. о-ва., Т.11. Харьков, 1899.
 17. Шмелева Е. Я., Шмелев А. Д., Рассказывание анекдота как жанр современной русской устной речи. Труды Международного семинара Диалог 98 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Казань, 1998. Т. 1, с. 262–271.
 18. Химик В.В. Анекдот как феномен культуры. Материалы круглого стола 16 ноября, 2002г., /СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002.

19. Каган М. С., Анекдот как феномен культуры. Материалы круглого стола 16 ноября, 2002г., /СПб, с. 5–16.
20. Шишков С.М. Абсурдный анекдот в культуре. Материалы круглого стола 16 ноября, /СПб, 2002., с. 139–147.
21. Саркисян А. Ш., Новонахичеванские анекдоты в контексте юмористических миниатюр армянского народа. Армяне юго России: История, культура, общее будущее: Материалы 2 Международной научной конференции (Ростов-на-Дону, 26–28 мая 2015 г.), (отв. ред. академик Г.Г. Матишов). Ростов-н/Д: Издательство ЮНЦ РАН, 2015, с. 214–221.

Գ. ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼ

1. Արբահամյան Լ., Քառուր և կոսմոսը ժողովրդական երայթների կառուցվածքում. Ղարաբաղյան շարժումը ազգագրագետի հայացքով, «Մշակույթ» հանդես, 2.03.1990թ., էջ 16:
2. Աճառեան Հր., Մանկական բարբառ, «Բանասեր» հանդես, հատ. 3, պրակ Ա, Պարիս, 1901, էջ 3–28:
3. Գալեմբերեան Ն., «Գերարագ Դարուն մէջ Գերարագ լէզու սորվիլ», «Ազդակ» օրաթերթ, Պէրուի, 3.02.2017թ.:
4. Դեվրիկյան Վ. «Ցատումով և սրախոսությամբ», «Երկիր» թերթ, Եր., 23.10.1993թ.:
5. Լալայեան Ե., Ազգագրական հանդես, Կիսամյայ պատկերագրող, Առաջին տարի, Ա. Գիրք, Շուշի, տպարան Ա. Մահտեսի-Յակոբեանց, 1886, էջ 5–6:
6. Հարությունյան Ա., 8 օր Սարոյանի հետ, «Սովետական գրականություն» ամսագիր, Եր., 1970, թիվ 8, էջ 83:
7. Հովհաննիսյան Ա., Անեկդոտի հասարակական, համատեքստային, ազգային և համազգային բնույթը», «Կանթեղ» ամսագիր, (հոդվածների ժողովածու):
8. Ղազիյան Ա., Ղարաբաղի զվարճախոս Պըլ Պուղին, ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագիր, Եր., 1978, թիվ 9, էջ 60–69:
9. Զրբաշյան Էդ., Նորահայտ էջեր Թումանյանի ժառանգությունից, Տեղեկագիր ՀՍՍՌ ԳԱ հասարակական գիտությունների, 1963, թիվ 12, էջ 69–76:
10. Սարգսյան Ա.Շ., Գարեգին Արքեպիսկոպոս Սրվանձտյանը և հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները (Գարեգին Սրվանձտյանցի ծննդյան 175-ամյակի առթիվ), «Էջմիածին» ամսագիր, ՀԲ. տարի, Յուլիս, Ս.Էջմիածին, 2015թ., էջ 89–101:
11. Սարգսյան Ա.Շ., Վանեցիները անեկդոտ-զվարճապատումներում, Հայաստանի մայրաքաղաքները, գիրք 1, Վան, Վան քաղաքի առաջին

- հիշատակության 2865-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2013, էջ 322–328:
12. Սարգսյան Ա.Շ., Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումները և զվարճախօսությունները որպէս ցեղասպանութեան վկայութիւններ, «Հայկազեան Հայագիտական հանդէս», հատոր Լե (35), Լիբանան, Պէյրութ, 2015, էջ 543–557:
 13. Սարգսյան Ա.Շ., Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատում-զվարճախօսությունների թումանյանական գրառումները և դրանց տարբերակային դրսևորումները, «Էջմիածին» ամսագիր, Ժ (հոկտեմբեր), 2015, էջ 98–111:
 14. Սարգսյան Ա.Շ., Հրաչյա Աճառյանը և երգիծապատում-զվարճախօսությունները (Հրաչյա Աճառյանի ծննդյան 140-ամյակի առթիվ), «Էջմիածին» ամսագիր, Յուլիս, 2017. Ս. Էջմիածին, էջ 96–110:
 15. Սարգսյան Ա.Շ., Զավեշտը հայոց հարսանեկան ծիսակարգին առնչվող անեկդոտներում, ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագիր, Եր., 2017, թիվ 2, էջ 299–303:
 16. Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի խոսվածքի մանկական բառապաշարը, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2003, թիվ 2, էջ 272–275:
 17. Վարդանյան Հր., Ոչ մասնագիտական դիտողություններ՝ բանահավաքի հուշատետրից, «Հայրենի եզերք» պատկերազարդ հանդես, Եր., 1991, հունիս, էջ 30–33 և էջ 40:
 18. Վարդանյան Սվ., Բանահյուսական նյութեր Լեոնային Ղարաբաղից, ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագիր, 1971, թիվ 8 (344), էջ 92:
 19. Абрамян Л., Ленин как трикстер, Современная российская мифология, Москва, 2005, с. 68–88:
 20. Брутян Л., Заметки о детской речи, ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագիր, 2000, թիվ 1, էջ 202–210:

Դ. ՀԱՄԱՑԱՆՑ

1. www.kantegh.asj-oa.am, Հովհաննիսյան Սերինե, Անեկդոտի հասարակական, համատեքստային, ազգային և համազգային բնույթը, «Կանթեղ» Գիտական հոդվածների ժողովածու, 2007, հ.1, էջ 14–19:
2. www.yso.am, Կնյազյան Աննա, Երգիծական խոսույթի ժանրային հատկանիշները, «Աստղիկ» տարեգիրք, Գիտական հոդվածների ժողովածու, 2015, հ. 26, էջ 93:
3. www.seanewdim.com, Science and Education a New Dimension, Philology, v(35), Issue: 125, 2017. Гаспарян С., Князян А., Гендерные особенности агрессивного вербального поведения мужчин и женщин (на материале английских и армянских «бытовых» анекдотов), с. 22-24:

4. www.granish.org , Հովանայան Անի, Անեկդոտների կենցաղավարումը, 12.07.2013թ.
5. Hayeren blog. wordpress. com, 13.01.2017:
6. Wikipedia.org— Joke:

Ե. ԱՐԽԻՎՆԵՐ

Հայաստանի ազգային արխիվ

ՀՄՍՀ Մշակույթի նախարարության կուլտուր-լուսավորական աշխատանքի և ժողովրդական ստեղծագործության հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոնի՝ ՀԳՄԿ-ի բանահյուսության բաժնի ֆոնդ, թիվ 1336:

ԳԱԱ ՀԱԻ-ի բանահյուսության և ազգագրության արխիվ

1. Թարվերդյան Գ.:
2. Հակոբյան Ն. (ԵՊՀ ուսանողների միջոցով գրառված նյութերը):
3. Հարթենյան Հ.:
4. Ղազարյան Վ.:
5. Ղանալանյան Ա.:
6. Վարդանյան Ս. (դպրոցականների միջոցով գրառված նյութերը):
7. Օհանջանյան Մ. (Մոպեր Ղարաբաղցի), 299 «քնթ-մնսնններ»:

2. Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան (ԳԱԹ)

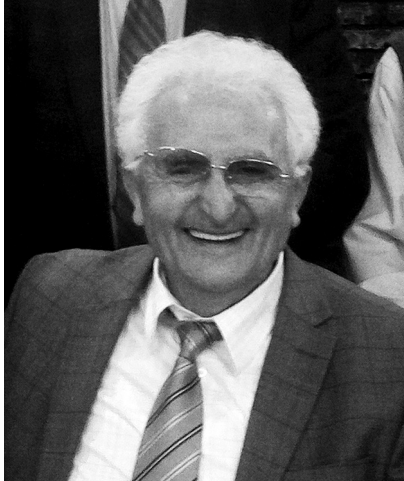
1. Գարեգին Սրվանձոյանցի ֆոնդ, թիվ 4/13, էջ 0269:
2. Սարգիս Հայկունու ֆոնդ, FCi: Ս. Հայկունու ֆոնդ, հ.5 (1651–1653):

Ե. ԱՆՃՆԱԿԱՆ ԽԱՎԱՔԱԾՈՒՆԵՐ

1. Հայրապետյան Թ., Արցախ, ԴԲԱՆ, տետր 2, էջ 6, 2012:
2. Սարգսյան Ա.Շ. (ԱՄՇՀ):
3. Վարդանյան Սվ., ԴԲԱՆ, Դաշտային գրառումներ Արմավիրի մարզի Հուշակերտ գյուղից, 2012:
4. Վարդանյան Սվ., Ժողովրդական խոսք ու զրույցի, բառ ու բանի դրսևորումները արցախյան պատերազմում (ձեռագիր):

Ը. ԱՏՆՆԱԽՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հակոբյան Ա. Թաթախոս հայեր, պատմաազգագրական ուսումնասիրություն, պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն (անտիպ) Եր., 2002, էջ 154:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԱՐՄԵՆ ՃԱՎԱՐՇԻ

Գրականագետ, բանագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, աշխատում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտում որպես առաջատար գիտաշխատող:

Հետազոտությունների ոլորտները՝

ա. գրականության և բանահյուսության փոխառնչության հարցեր, բ. մանկական բանահյուսություն, գ. մանկական զվարճախոսություն, դ. հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ (անեկդոտներ), ե. հայկական ստապատումներ: գ. երկխոսական-հարցուպատասխանական ասույթաբանություն:

Ծնվել է 17.01.1949 թ. Լոռու մարզի Շամուտ գյուղում: Ավարտել է Վանաձորի Գ.Սունդուկյանի անվան թիվ 8 միջնակարգ դպրոցը, ապա՝ Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետը: Հայոց լեզու և գրականություն է դասավանդել Նալբանդյան գյուղի (Արմավիրի մարզ) միջնակարգ դպրոցում, Երևանի թիվ 2 պրոֆտեխստումնարանում, Երևանի ճարտարապետական համալսարանի (ԵՊՃՀ) Վանաձորի կրթահամալիրի վարժարանում:

Մշակույթի նախարարության մշակույթի աշխատողների վերապատրաստման դասընթացներում և հանրապետության մի շարք բուհերում (ԵՊՃՀ-ի Վանաձորի կրթահամալիր, Երևանի Խ.Աբովյանի անվան մանկավարժական համալսարան, Վանաձորի Հովհ. Թումանյանի

անվան պետական մանկավարժական համալսարան, Երևանի Հյուսիսային համալսարան) դասավանդել է ժողովրդական բանահյուսություն, դիցաբանություն, հայոց լեզու և գրականություն, մանկական գրականություն, բարբառագիտություն:

Ա.Շ.Սարգսյանը 1979–1990 թթ. պաշտոնավարել է մշակույթի նախարարության հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոնի՝ ՀԳՄԿ-ի (նախկին Ժողովրդական ստեղծագործության տուն) բանահյուսության բաժնում, նախ՝ որպես ավագ գիտաշխատող, ապա՝ բաժնի վարիչ: Նա անձամբ, ինչպես նաև մտերիմ-բարեկամների, ուսանողների ու մշակույթի աշխատողների միջոցով հավաքել է հազարների հասնող բանահյուսական և ազգագրական նյութեր: Բացի հրատարակած մեթոդական գրքույկներից, մի շարք հոդվածներով, ռադիոհաղորդումներով, գիտաժողովներում, ինչպես նաև շրջաններում կարդացած զեկուցումներով նպաստել է հավաքչական աշխատանքներին և ազգային արժեքների պրոպագանդմանն ու պահպանմանը: Ա.Սարգսյանի նախաձեռնությամբ մշակույթի նախարարության Ժողստեղծագործության հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոնում ստեղծվել է «Միհրան Թումանյան» ազգագրական երգչախումբը (ղեկ. Զավեն Թագակյան), որը Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտում անցկացվող հանրապետական փառատոնում դարձել է դափնեկիր:

Ա.Սարգսյանը բանահյուսության բաժնի աշխատակիցներ Ա.Շահնազարյանի և Գ.Առաքելյանի ջանքերով հրատարակել է առաջին մանկական ազգագրական «Խնկի ծառ» երգարանը (1988), որն առաքվել է Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի շրջաններ, ինչպես նաև մերձավոր և հեռավոր արտերկրի հայաշատ վայրեր:

1990–1992 թթ. Ա.Շ.Սարգսյանն աշխատել է տեղեկատվության նախարարության հրատարակչությունների վարչությունում՝ որպես առաջին կարգի խմբագիր, 1993–1994-ին՝ պաշտպանության նախարարության Երևանի սպայի տանը՝ գրադարանի վարիչ, համատեղությամբ՝ 1989–1998 թթ. Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի ժողովրդական երաժշտության ամբիոնում՝ իբրև տեքստաբան:

2005 թ. Ա.Շ.Սարգսյանը պաշտպանել է թեկնածուական ատենախոսություն՝ «Պարույր Սևակը և ժողովրդական բանահյուսությունը» թեմայով և նույն թվականին ընդունվել ու առ այսօր աշխատում է ՀՀ

ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության բաժնում, սկզբում՝ ավագ, այնուհետև՝ առաջատար գիտաշխատող: 2018թ. պաշտպանել է դոկտորական ատենախոսություն՝ «Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ (անեկդոտներ)» թեմայով:

Ա. Շ. Սարգսյանը հեղինակ է շուրջ ինը տասնյակ գիտական և հրապարակախոսական հոդվածների, մեկ տասնյակ խմբագրած գրքերի և ավելի քան մեկուկես տասնյակ բանագիտական-գրականագիտական գրքերի և մեթոդական ձեռնարկների՝

«Բանահյուսական նյութերի գրառման ձևերն ու մեթոդները» (1982), «Պարույր Սևակը մանկագիր» (2004), «Պ. Սևակ. իմաստուն մտքերի աշխարհում» (2004), «Ոչ նյութական մշակութային ժառանգություն. դասակարգումն ու չափորոշիչները» (համահեղինակ) (2009), «Պարույր Սևակը և ժողովրդական բանահյուսությունը» (2010), «Հայ ժողովրդական առակներ» (2011), նույնը՝ արևմտահայերեն (2012) և անգլերեն (2012), «Ականջդ բեր ասեմ. Սևակյան իմաստախոսություններ» (2014), «Իմանկարի ամբողջացման համար. Սևակյան դիմապատկերներ» (2014), «Մանկական զվարճախոսություններ» (2016), «Զավեշտի դրսևորման միջոցները հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում» (2017), «Մանկական ծիծաղադարան» (2019), «Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ (անեկդոտներ)» (2020), «Ձեռքի հետ՝ դեսից-դենից» (2020): «Ականջդ բեր՝ ասեմ. Սևակյան իմաստախոսություններ»՝ լրամշակմամբ և անտիպ նյութերի ընդգրկմամբ (2020): Այժմ հրատարակության է պատրաստվում «Հայկական ստապատումներ» և ծննդավայրին նվիրված «Շամուտ. պատմաազգագրական և բանահյուսական նյութերի ժողովածու» գրքերը:

ԱՐՄԵՆ ԸԱԿԱՐՇԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ԵՐԳԻՃԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒԽՆԵՐ
ԵՎ ՉԿԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
(ԱՆԵԿԴՈՏՆԵՐ)

Ձևավորումը և էջադրումը՝
Արթուր Հարությունյանի

